

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

BAHAR 2023 CİLT: 14 SAYI: 1
SPRING 2023 VOLUME: 14 ISSUE: 1

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ

JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES

ISSN: 2146-1740

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ

(JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES)

YAYIN NO : ISSN: 2146-17/E-ISSN: 2146-17

YAYININ TÜRÜ : Süreli-Yılda 2 sayı olarak yayınlanır.
Uluslararası hakemli bir dergidir.

Sahibi : İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına
(Owner) Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Alan Editörleri & Dil Editörü : Çalışma Ekonomisi, Endüstri İlişkileri, Ekonometri, İktisat, Maliye
Prof. Dr. Tetsuya SAHARA
Doç. Dr. Kadir KARAGÖZ
(Field Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK
Editors&Language Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler
Editor) Prof. Dr. Arshi KHAN
Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA
Doç. Dr. Murat SEZİK
Uluslararası Ticaret- İşletme
Prof. Dr. Hüseyin ALTAY
Dil Editörü
Doç. Dr. Bilal GENÇ

Teknik Editörler & Yazım Dil Editörleri : Arş. Gör. İpek COŞGUN
Arş. Gör. Merve BEYDEMİR
Arş. Gör. Naciye KUTLU
Arş. Gör. Pınar KAHYA AYDIN

(Technical Editors & Copyeditors)

Hukuk Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Murat Buğra TAHTALI

(Legal Advisor)

Adres : İnönü Üniversitesi İİBF
(Address) 44280 MALATYA

Telefon (Phone) : +90 422 377 30 00

Faks (Fax) : +90 422 341 04 38

E-mail : akademikyak@inonu.edu.tr

Web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>

DANIŞMA KURULU
(EDITORIAL ADVISORY BOARD)

Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet İÇDUYGU	Koç Üniversitesi
Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Bharat SARATH	Rutgers, The State University of New Jersey
Prof. Dr. E. Fuat KEYMAN	Sabancı Üniversitesi
Prof. Dr. Enver BOZKURT	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. H. Cemil KOÇAK	Sabancı Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan D. Dağı	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. James ALM	Tulane University
Prof. Dr. James L. BICKSLER	Rutgers, The State University of New Jersey
Prof. Dr. Jorge MARTINEZ-VAZGUEZ	Georgia State University
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Kerem ALKİN	İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. M. Hakan YAVUZ	University of Utah
Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin KAPLAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nazım ENGİN	Piri Reis Üniversitesi
Prof. Dr. Oya ÖZÇELİK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan BENK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Shyam SUNDER	Yale University
Prof. Dr. Ş.Halis ÇALIŞ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Zühtü ARSLAN	Anayasa Mahkemesi
Prof. Dr. Michael ALLES	Rutgers, The State University of New Jersey

Akademik Yaklaşımlar Dergisi:

Bilimsel/özgün araştırma makaleleri yayınlayan ve yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Dergimiz aşağıdaki dizinlerde taranmaktadır: TR Dizin

YAYIN KURULU
(EDITORIAL BOARD)

Prof. Dr. Adnan GERÇEK

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ

İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU

Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Dilek TEMİZ DİNÇ

Çankaya Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan BURAN

Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Latif ÖZTÜRK

Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif ÖNCÜ

Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Metin BAYRAK

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Muzaffer KOÇ

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Recep KARABULUT

İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Tamer BUDAK

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

Dr. Masood Nawaz KALYAR

Government College University Faisalabad

EDİTÖRÜN NOTU

Akademik Yaklaşımlar Dergisi ISSN:2146-1740 Cilt 14 Sayı 1 on sekiz tane araştırma/derleme makalesi ve bir tane düzeltme makalesi ile yayınlanmıştır. Bu makalelerden on altı tanesi araştırma türünde iken iki tanesi derleme türündedir. Bu sayının yayın sürecindeki makalelerin %55'i ret, %45'i kabul almıştır.

“MERKEZ BANKALARININ DİJİTAL PARA İHRACI: TCMB ÖRNEĞİ” başlıklı makale Atilla ÜNLÜ, Soner KÜNÇ, Seyhun TUTGUN ve Süleyman ÇELİK tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, dijital para uygulamalarının merkez bankalarına yansımaları konusuna odaklanmaktadır. Bu kapsamda öncelikle Merkez Bankası Dijital Para (CBDC) uygulamasının kavramsal çerçevesi, özellikleri ve Dünya ile Türkiye’de tarihsel gelişim serüveni incelenmiştir. Ayrıca CBDC uygulamasının Türkiye ekonomisi üzerindeki olası etkileri değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, söz konusu uygulamanın Türkiye’nin iktisadi yapısı üzerinde çok boyutlu etkiler oluşturabileceği açıklanmıştır.

“TERÖRİZM KAPSAMINDA DİNİN SUİSTİMALİ: İŞİD ÖRNEĞİ” başlıklı makale Süleyman EKİCİ, Hatice Rümeyza TESKİ ve Alpcan ACAR tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, İslam’ı ve değerlerini kendi amaçları doğrultusunda istismar eden ve küresel bir terör örgütü olarak nitelendirilen İŞİD’in terörizm kapsamında dini suiistimal etmesi konusuna odaklanmaktadır. Çalışmada, örgütün din üzerinden meşruiyet alanı oluşturmak isterken kullandığı dini referansları aslında gerçek anlamları dışına çıkarttığı vurgulanmaktadır. Ayrıca çalışmada, örgütün bölgedeki yükselişinde Ortadoğu coğrafyasının koşullarının oynadığı role dikkat çekmek amaçlanmıştır.

“İŞ GÜVENLİĞİ UZMANLARININ TEKNİK VE İSTİHDAM EDİLEBİLİRLİK BECERİLERİ: İŞ İLANLARI ÜZERİNE BİR ANALİZ” başlıklı makale Hatice ÖZDEMİR, Ramazan KAYABAŞI, Mehmet Akif ERKAN ve İbrahim CÜNDÜBEYOĞLU tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada işverenlerin talep ettiği teknik ve istihdam edilebilirlik becerilerini belirlemek amacıyla iş güvenliği uzmanı için verilen iş ilanları analiz edilmiştir. Bu kapsamda, Kariyer.net ve yenibiris.com siteleri üzerinden ulaşılan 166 iş ilanı içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

“LOJİSTİK SEKTÖRÜNÜN REKABET GÜCÜ YÖNÜYLE DEĞERLENDİRİLMESİ: ANTALYA SERBEST BÖLGE ÖRNEĞİ” başlıklı makale Musa TÜRKOĞLU ve Gülhan DURAN tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, Antalya Serbest Bölgesi’nde yer alan firmaların sahip olduğu lojistik altyapılarının firmaya sağladığı rekabet avantaj düzeyini belirleme amacına odaklanmaktadır. Çalışma kapsamında saha araştırması yapılmış ve Antalya Serbest Bölgesi’nde faaliyet gösteren 78 firmaya anket uygulanmıştır.

“SOSYAL GÜVENLİK KURUMUNUN SAĞLIK HARCAMALARININ ANALİZİ: ARDL SINIRLARI TEST YAKLAŞIMI” başlıklı makale Yunus Emre KARATAŞ ve Metin DİNÇER tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, Türkiye’deki sağlık kurumlarının fonksiyonel özelliklerinin

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) sağlık harcamaları üzerindeki etkisini tahmin etmeyi ve modellemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada değişkenler arasında kısa ve uzun dönemde eşbütünleşme olup olmadığını analiz etmek için Otomatik Regresif Dağıtılmış Gecikme Modeli (ARDL) sınır testi kullanılmıştır.

“DIş’ TAN İ’E EVRİLEN BİR KİTLESEL GÖÇ: TÜRKİYE’NİN SURİYELİLERİ” başlıklı makale Kamil ÖZASLAN tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada dış göç hareketi olarak başlayan Suriyeli göçünün, zaman içerisinde i göç hareketine dönüşüp dönüşmediği incelenmiştir. Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Ulusal ve uluslararası literatür taranmış ve göç konusuna ilişkin olarak birincil ve ikincil mevzuat incelenmiştir.

“MODA VE TÜKETİM İLİşKİSİNDE TESETTÜR GİYİMİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ” başlıklı makale Fatma YOLDAş ve Adem UYSAL tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, tesettürlü kadınlar için tesettürün ne anlama geldiğini tesettüre yol açan faktörleri ve tüketim kültürü faktörlerinin tesettür algısını nasıl etkilediğini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda tesettür giyimi tercih eden 25 kadın katılımcı ile yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

“BİREY-ÖRGÜT UYUMUNUN ÖRGÜTSEL VATANDAşLIK DAVRANIşI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İşE YABANCILAşMANIN ARACI ROLÜ” makalesi Süleyman Cem BOZDOĞAN tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada, alışanların birey-örgüt uyumunun örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi ve bu ilişkide işe yabancılaşmanın aracılık rolü analiz edilmiştir. İlgili değişkenler arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ile ölçülmüştür. Ayrıca yapısal eşitlik modeli ile varsayılan ilişkiler değerlendirilmiştir.

“SİLAHLI ATIşMADAN SİYASAL ATIşMAYA: SİYASAL PARTİLERE DÖNÜşEN TERÖR ÖRGÜTLERİ” makalesi Yaşar Pınar ÖZMEN ve Ruziye TALİ tarafından kaleme alınmıştır. Terör örgütlerinin de siyasi partiler gibi siyasi hedeflere sahip olması, terör örgütleri ve siyasi partileri ortak bir paydada buluşturmaktadır. Çalışmanın konusunu geçmişten bugüne önemli sosyolojik zemine sahip olan terör örgütlerinin, yasal bir siyasi parti kimliğine hangi koşullarda ve nasıl dönüştüğü oluşturmuştur. Bu nedenle terör örgütleri karşılaştırmalı yöntemle incelenmiştir.

“ENERJİNİN GÜVENLİKLEşTİRİLMESİNİN KARADENİZ BÖLGESİNDEKİ ÖRNEKLEMİ” makalesi Pınar AKGÜL tarafından kaleme alınmıştır. Karadeniz bölgesinin önemini artıran unsurlardan birisi alternatif zengin enerji tedarikçileri ve yollarıdır. Çalışmada, Karadeniz bölgesini oluşturan ülkeler arasındaki enerji ilişkileri güvenikleştirme kavramından ilham alınarak çalışılmıştır.

“CİNSİYET VE GELİR FARKLILIKLARININ SOSYAL BASKINLIK YÖNELİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: GEÇİCİ KORUMA ALTINDAKİ SURİYELİLERE YÖNELİK GENÇLERİN TUTUMLARININ İNCELENMESİ” Hamza Bahadır ESER, Koray ÇETİNCELİ ve Mehmet Recai UYGUR tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada 459 kişilik örnekleme ile üniversite öğrencilerinin

hiyerarşiyi yükselten ideolojilere sahip olma düzeyleri, cinsiyet ve gelir değişkenleri açısından incelenmiştir.

“KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ ÜRETİM İŞLETMELERİ İÇİN TEDARİKÇİ SEÇİM PROBLEMİNİN NÖTROSOFİK AHP VE TOPSIS YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ” adlı makale Remzi BAŞAR ve Onur YAVUZYILMAZ tarafından kaleme alınmıştır. Makalede, Düzce ilinde mobilya üretim sektöründe faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli olarak nitelendirilebilecek bir işletmenin Tedarik Zinciri Yönetimi sürecinde ortaya çıkan tedarikçi seçim problemi değerlendirilmiştir. Değerlendirmede ÇKKV yöntemlerinden olan Nötrosifik kümeler aracılığıyla AHP (Analytic Hierarchy Process), TOPSIS (Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution) ve VIKOR (VIseKriterijumsa Optimizacija I Kompromisno Resenje) yöntemleri kullanılmıştır.

“TÜRKİYE’DEKİ KAYNAKLAR TEMELİNDE İSRAİL’İN KURULUŞUNDAN 2000’Lİ YILLARA TÜRKİYE-İSRAİL EĞİTİM VE KÜLTÜR İLİŞKİLERİ” adlı makale Enes KÜÇÜK tarafından kaleme alınmıştır. Makalede Türkiye ve İsrail devletleri arasındaki eğitim ve kültür ilişkileri İsrail’in kuruluşundan Soğuk Savaşın sonuna kadar (1948-1990) ve Soğuk Savaşın bitiminden 2000 yıllarının başlarına kadar (1990-2000) olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Türkiye’deki arşiv belgeleri, birincil kaynak olarak, Cumhuriyet, Milliyet ve Hürriyet gazeteleri doküman incelemesi yapmak için kullanılmış. Kitaplar ve diğer süreli yayınlar da ikincil kaynak olarak tarihsel analiz için kullanılmıştır.

“YEREL YÖNETİM VE PAZARLAMA KONULARININ BİRLİKTE ÇALIŞILDIĞI YAYINLARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ” M. Murat NALCI ve Nazlı NALCI ARIBAŞ tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada yerel yönetim ve pazarlama konularının beraber yer aldığı akademik/bilimsel çalışmalar bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Analizi yapılan ilgili verilerin görselleştirilmesinde R yazılımında yer alan Biblioshiny paket programından, Canva görsel tasarım uygulamasından ve Web of Science’den yararlanılmıştır.

“SÜRDÜRÜLEBİLİR TİCARET VE YEŞİL LOJİSTİK KONUSUNDA WEB OF SCIENCE (WOS) VERİTABANINDA YAYINLANAN MAKALELERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ” Emre Kadir ÖZEKENCİ tarafından kaleme alınmıştır. Sürdürülebilir ticaret ve yeşil lojistik konusu ile ilgili makaleler bibliyometrik analiz kullanarak incelenmiştir. Çalışmada veriler, WoS veri tabanından toplanmıştır. Verilerin görselleştirilmesi ise MAXQDA Analytics Pro vasıtasıyla yapılmıştır.

“DARFUR KRİZİNİN İKLİM GÖÇMENLİĞİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ” Nur ÇELİK EFŞAN ve Vedat YILMAZ tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada Sudan’ın Darfur eyaletinde meydana gelen iklim değişikliğinin, ilgili bölgeden yapılan göçlerde yarattığı etkinin nasıl olduğu ve

uluslararası dış politikanın müdahale alanı haline gelmesiyle bir insani krize dönüşmesi değerlendirilmiştir.

“AK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ” başlıklı makale Sinem ARSLAN tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada öncelikle 2002 yılına kadar geçen süreçte tarihi arka plan ve yasal düzenlemeler perspektifinde Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin niteliği ele alınmıştır. 2002 yılından itibaren ise Ak Parti’nin iktidara gelmesi ile başlayan sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşme sürecindeki dinamikleri tartışılmıştır.

“YAŞAM MEMNUNİYETİ ARAŞTIRMASI: ETİYOPYA’DAKİ MÜLTECİLERİN DURUMU” başlıklı makale Esra KARAPINAR KOCAĞ tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, Afrika’da önemli sayıda mülteciye sığınak olan Etiyopya’daki mültecilerin yaşam memnuniyetine odaklanmaktadır. Bu kapsamda çalışmada Dünya Bankası’nın Etiyopya Beceri Profili Anketi’nden elde edilen mikro veriler kullanılmıştır ve örneklem 3,222 mülteci hane halkından oluşmaktadır. Günümüzde bu bireylerin yalnızca üçte birinin yaşamlarından memnun olduğu ifade edilmiştir.

Yayın süreci boyunca özverili ve titiz çalışmalarından dolayı yazarlara, hakem kuruluna ve kurul üyelerimize, değerli editörlerimize ve yayın kuruluna teşekkür ederiz.

Bu sayıda Sosyal Bilimlere yönelik çeşitli yaklaşımlar sunulmaktadır. Bu sayımızın sizlere akademik açıdan fayda sunmasını temenni ediyoruz. Dergimize gösterdiğiniz ilgi için minnettarız.

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Dekan

EXECUTIVE SUMMARY

Journal of Academic Approaches ISSN:2146-1740 Volume 14 Issue 1 has been published with eighteen research/review articles and one revision article. Sixteen of these articles are in the research type, while two of them are in the review type. Of the articles in the publication process of this issue, 55% were rejected and 45% were accepted.

The article “DIGITAL MONEY ISSUANCE OF CENTRAL BANKS: EXAMPLE OF CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF TURKEY” was written by Atilla ÜNLÜ, Soner KÜNÇ, Seyhun TUTGUN and Süleyman ÇELİK. The study focuses on the reflection of digital currency applications on central banks. In this context, first of all, the conceptual framework of the Central Bank Digital Currency (CBDC) application, its features and its historical development advantage in the world and in Turkey were examined. In addition, the possible effects of the CBDC application on the Turkish economy were evaluated. As a conclusion, it has been explained that the application in question may have multidimensional effects on Turkey’s economic structure.

The article “THE ABUSE OF RELIGION IN THE SCOPE OF TERRORISM: A STUDY ON ISIS” was written by Süleyman EKİCİ, Hatice Rümeyza TESKİ and Alpcan ACAR. The study focuses on the abuse of religion within the scope of terrorism by ISIS, which is described as a global terrorist organization and exploits Islam and its value for its own purposes. In the study, it is emphasized that the organization, while trying to establish a field of legitimacy through religion, actually removes the religious references it uses from their real meanings. In addition, it is aimed to draw attention to the role played by the conditions of the Middle East geography in the rise of the organization in the region.

The article “TECHNICAL AND EMPLOYABILITY SKILLS OF OCCUPATIONAL SAFETY PROFESSIONAL: A STUDY ON JOB ADVERTISEMENTS” was written by Hatice ÖZDEMİR, Ramazan KAYABAŞI, Mehmet Akif ERKAN and İbrahim CÜNDÜBEYOĞLU. In the study, job postings for occupational safety specialists were analyzed in order to determine the technical and employability skills demanded by employers. In this context, 166 job postings accessed through Kariyer.net and yenibiris.com were analyzed using the content analysis method.

The article “EVALUATION OF THE LOGISTICS SECTOR IN TERMS OF COMPETITIVENESS: THE CASE OF ANTALYA FREE ZONE” was written by Musa TÜRKOĞLU and Gülhan DURAN. The study focuses on the purpose of determining the level of competitive advantage provided by the logistics infrastructures of the companies in the Antalya Free Zone. Within the scope of the study, field research was conducted, and a questionnaire was applied to 78 companies operating in the Antalya Free Zone.

The article “ANALYSIS OF THE SOCIAL SECURITY INSTITUTION’S HEALTH SPENDING: AN ARDL BOUNDS TEST APPROACH” was written by Yunus Emre KARATAŞ and Metin DİNÇER.

The study aims to predict and model the effect of the functional characteristics of health institutions in Turkey on the health expenditures of the Social Security Institutions (SSI). In the study, the Auto-Regressive Distributed Lag Model (ARDL) bounds test was used to analyze whether there is cointegration between the variables in the short and long term.

The article “A MASS MIGRATION EVOLVING FROM EXTERNAL TO INTERNAL: TURKEY’S SYRIANS” was written by Kamil ÖZASLAN. In the study, it was examined whether the Syrian migration, which started as an external migration movement, turned into an internal migration movement over time. Within the scope of the study, document analysis technique, one of the qualitative research methods, was used. National and international literature has been reviewed and primary and secondary legislation on migration has been examined.

The article “DETERMINATION OF THE FACTORS AFFECTING HIJAB CLOTHING IN THE RELATIONSHIP BETWEEN FASHION AND CONSUMPTION” was written by Fatma YOLDAŞ and Adem UYSAL. The study aims to investigate what veiling means for women who wear hijab, the factors that lead to veiling and how consumption culture factors affect the perception of veiling. In this context, face-to-face in-depth interviews were conducted with 25 female participants who preferred to wear hijab.

The article “THE MEDIATING ROLE OF WORK ALIENATION IN THE EFFECT OF PERSON-ORGANIZATION FIT ON ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR” was written by Süleyman Cem BOZDOĞAN. In the study, the effect of employee-organization fit on organizational citizenship behavior and the mediating role of work alienation in this relationship were analyzed. Relationships between related variables were measured by correlation analysis. In addition, the assumed relations with the structural equation model were evaluated.

The article “FROM ARMED CONFLICT TO POLITICAL CONFLICT: TERRORIST ORGANIZATIONS TRANSFORMED TO POLITICAL PARTIES” was written by Yaşar Pınar ÖZMEN and Ruziye TALİ. The fact that terrorist organizations have political goals like political parties brings together terrorist organizations and political parties on a common ground. The subject of the study is how and under which conditions the terrorist organizations, which have an important sociological ground from the past to the present, transformed into a legal political party identity. For this reason, terrorist organizations were examined with a comparative method.

The article “EXEMPLIFYING THE (DE)SECURITISATION OF ENERGY IN THE BLACK SEA REGION” was written by Pınar AKGÜL. One of the factors that increases the importance of the Black Sea region is the alternative rich energy suppliers and routes. In the study, the energy relations between the countries forming the Black Sea region were inspired by the concept of securitization.

The article “THE EFFECT OF GENDER AND INCOME DIFFERENCES ON SOCIAL DOMINANCE ORIENTATION: AN EXAMINATION OF YOUTH’S ATTITUDES TOWARDS SYRIANS UNDER TEMPORARY PROTECTION” was written by Hamza Bahadır ESER, Koray ÇETİNCELİ and Mehmet Recai UYGUR. In the study, with a sample of 459 students, the level of having ideologies that raise the hierarchy of university students was examined in terms of gender and income variables.

The article “EVALUATION OF THE SUPPLIER SELECTION PROBLEM FOR SMALL AND MID-SCALE MANUFACTURING ENTERPRISES WITH NEUTROSOPHIC AHP, TOPSIS AND VIKOR METHOD” was written by Remzi BAŞAR and Onur YAVUZYILMAZ. In the article, the supplier selection problem that arises in the Supply Chain Management process of a small and medium-sized enterprise operating in the furniture production sector in Düzce has been evaluated. In the evaluation, AHP (Analytic Hierarchy Process), TOPSIS (Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution) and VIKOR (VIseKriterijumsa Optimizacija I Kompromisno Resenje) methods were used through Neutrosophic clusters, which are among the MCDM methods.

The article “TURKEY-ISRAEL RELATIONS ON EDUCATION AND CULTURE: FROM THE FOUNDATION OF ISRAEL TO THE 2000S ON THE BASIS OF RESOURCES IN TURKEY” was written by Enes KÜÇÜK. In the article, the educational and cultural relations between Turkey and the Israeli states were examined under two headings, from the establishment of Israel to the end of the Cold War (1948-1990) and from the end of the Cold War to the beginning of 2000 (1990-2000). Archival documents in Turkey, as the primary source, newspapers Cumhuriyet, Milliyet and Hürriyet were used for document analysis. Books and other periodicals have also been used as secondary sources for historical analysis.

The article “BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF PUBLICATIONS ON LOCAL GOVERNMENT AND MARKETING” was written by M. Murat NALCI and Nazlı NALCI ARIBAŞ. In the study, academic/scientific studies involving local government and marketing issues were examined by bibliometric analysis method. In the visualization of the analyzed data, the Biblioshiny package program in the R software, Canva visual design application and Web of Science were used.

The article “BIBLIOMETRICS ANALYSIS OF ARTICLES PUBLISHED ON THE WEB OF SCIENCE (WoS) DATABASE ON SUSTAINABLE TRADE AND GREEN LOGISTICS” was written by Emre Kadir ÖZEKENCİ. Articles on sustainable trade and green logistics were examined using bibliometric analysis. In the study, data were collected from the WoS database. The visualization of the data was done through MAXQDA Analytics Pro.

The article “EVALUATION OF THE DARFUR CRISIS IN THE CONTEX OF CLIMATE MIGRATION” was written by Nur ÇELİK EFŞAN and Vedat YILMAZ. In the study, how the climate change in the Darfur state of Sudan had an impact on the migration from the relevant region and how it turned into a humanitarian crisis as it became an intervention area of international foreign policy was evaluated.

The article “THE CIVIL-MILITARY TRANSFORMATION IN JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY GOVERNMENTS’ PERIOD” was written by Sinem ARSLAN. In this study, in the first instance, the nature of civil-military relations in Turkey was discussed in the perspective of historical background and legal regulations in the period until 2002. The dynamics of civil-military relations in the democratization process, which started with the coming to power of the Ak Party in 2002, were discussed.

The article “INVESTIGATING LIFE SATISFACTION: THE CASE OF REFUGEES IN ETHIOPIA” was written by Esra KARAPINAR KOCAĞ. The study focuses on the life satisfaction of refugees in Ethiopia, which is a refuge for a significant number of refugees in Africa. In this context, micro data obtained from the World Bank’s Ethiopian Skills Profile Survey was used in the study and the sample consists of 3,222 refugee households. Today, it is stated that only one third of these individuals are satisfied with their lives.

We are grateful to the Authors, the Referee committee, and our Board Members, as well as to our dear Editors and the Editorial Board for their dedication and meticulous work throughout the publication process.

This issue presents a variety of approaches to social sciences. We hope this issue will provide you with academic pleasure and enjoyment. We are truly grateful for your ongoing interest in our journal.

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Dean

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

<u>ARAŞTIRMA MAKALELERİ</u>	
MERKEZ BANKALARININ DİJİTAL PARA İHRACI: TCMB ÖRNEĞİ DIGITAL MONEY ISSUANCE OF CENTRAL BANKS: EXAMPLE OF CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF TURKEY <i>Atilla ÜNLÜ, Soner KÜNÇ, Seyhun TUTGUN, Süleyman ÇELİK</i>	-1
TERÖRİZM KAPSAMINDA DİNİN SUİSTİMALİ: İŞİD ÖRNEĞİ THE ABUSE OF RELIGION IN THE SCOPE OF TERRORISM: A STUDY ON ISIS <i>Süleyman EKİCİ, Hatice Rümeyya TESKİ, Alpcan ACAR</i>	-28
İŞ GÜVENLİĞİ UZMANLARININ TEKNİK VE İSTİHDAM EDİLEBİLİRLİK BECERİLERİ: İŞ İLANLARI ÜZERİNE BİR ANALİZ TECHNICAL AND EMPLOYABILITY SKILLS OF OCCUPATIONAL SAFETY PROFESSIONAL: A STUDY ON JOB ADVERTISEMENTS <i>Hatice ÖZDEMİR, Ramazan KAYABAŞI, Mehmet Akif ERKAN, İbrahim CÜNDÜBEYOĞLU</i>	-54
LOJİSTİK SEKTÖRÜNÜN REKABET GÜCÜ YÖNÜYLE DEĞERLENDİRİLMESİ: ANTALYA SERBEST BÖLGE ÖRNEĞİ EVALUATION OF THE LOGISTICS SECTOR IN TERMS OF COMPETITIVENESS: THE CASE OF ANTALYA FREE ZONE <i>Musa TÜRKÖĞLU, Gülhan DURAN</i>	-81
ANALYSIS OF THE SOCIAL SECURITY INSTITUTION'S HEALTH SPENDING: AN ARDL BOUNDS TEST APPROACH <i>Yunus Emre KARATAŞ, Metin DİNÇER</i>	-100
DIŞ'TAN İÇ'E EVRİLEN BİR KİTLESEL GÖÇ: TÜRKİYE'NİN SURİYELİLERİ A MASS MIGRATION EVOLVING FROM EXTERNAL TO INTERNAL: TURKEY'S SYRIANS <i>Kamil ÖZASLAN</i>	-115
DETERMINATION OF THE FACTORS AFFECTING HIJAB CLOTHING IN THE RELATIONSHIP BETWEEN FASHION AND CONSUMPTION <i>Fatma YOLDAŞ, Adem UYSAL</i>	-144
BİREY-ÖRGÜT UYUMUNUN ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İŞE YABANCILAŞMANIN ARACI ROLÜ THE MEDIATING ROLE OF WORK ALIENATION IN THE EFFECT OF PERSON-ORGANIZATION FIT ON ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR <i>Süleyman Cem BOZDOĞAN</i>	-169
FROM ARMED CONFLICT TO POLITICAL CONFLICT: TERRORIST ORGANIZATIONS TRANSFORMED TO POLITICAL PARTIES <i>Yaşar Pınar ÖZMEN, Ruziye TALİ</i>	-188

EXEMPLIFYING THE (DE)SECURITISATION OF ENERGY IN THE BLACK SEA REGION <i>Pınar AKGÜL</i>	-215
THE EFFECT OF GENDER AND INCOME DIFFERENCES ON SOCIAL DOMINANCE ORIENTATION: AN EXAMINATION OF YOUTH'S ATTITUDES TOWARDS SYRIANS UNDER TEMPORARY PROTECTION <i>Hamza Bahadır ESER, Koray ÇETİNCELİ, Mehmet Recai UYGUR</i>	-240
KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ ÜRETİM İŞLETMELERİ İÇİN TEDARİKÇİ SEÇİM PROBLEMİNİN NÖTROSOFİK AHP, TOPSIS VE VIKOR YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF THE SUPPLIER SELECTION PROBLEM FOR SMALL AND MID-SCALE MANUFACTURING ENTERPRISES WITH NEUTROSOPHIC AHP, TOPSIS AND VIKOR METHOD <i>Remzi BAŞAR, Onur YAVUZYILMAZ</i>	-259
TÜRKİYE'DEKİ KAYNAKLAR TEMELİNDE İSRAİL'İN KURULUŞUNDAN 2000'Lİ YILLARA TÜRKİYE-İSRAİL EĞİTİM VE KÜLTÜR İLİŞKİLERİ TURKEY-ISRAEL RELATIONS ON EDUCATION AND CULTURE: FROM THE FOUNDATION OF ISRAEL TO THE 2000S ON THE BASIS OF RESOURCES IN TURKEY <i>Enes KÜÇÜK</i>	-295
YEREL YÖNETİM VE PAZARLAMA KONULARININ BİRLİKTE ÇALIŞILDIĞI YAYINLARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF PUBLICATIONS ON LOCAL GOVERNMENT AND MARKETING <i>M. Murat NALCI, Nazlı NALCI ARIBAŞ</i>	-323
BIBLIOMETRICS ANALYSIS OF ARTICLES PUBLISHED ON THE WEB OF SCIENCE (WoS) DATABASE ON SUSTAINABLE TRADE AND GREEN LOGISTICS <i>Emre Kadir ÖZEKENCİ</i>	-346
DARFUR KRİZİNİN İKLİM GÖÇMENLİĞİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF THE DARFUR CRISIS IN THE CONTEX OF CLIMATE MIGRATION <i>Nur ÇELİK EFŞAN, Vedat YILMAZ</i>	-370
<u>DERLEME MAKALELERİ</u>	
ADALET VE KALKINMA PARTİSİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ THE CIVIL-MILITARY TRANSFORMATION IN JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY GOVERNMENTS' PERIOD <i>Sinem ARSLAN</i>	-400
INVESTIGATING LIFE SATISFACTION: THE CASE OF REFUGEES IN ETHIOPIA <i>Esra KARAPINAR KOCAĞ</i>	-431

SAYININ HAKEMLERİ
(REFEREE OF THIS ISSUE)

Prof. Dr. Ali ARSLAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Aşkın ÖZDAĞOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Handan YOLSAL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin GÜL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Levent AYTEMİZ	Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mithat Arman KARASU	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ARSLAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Necati Alp ERİLLİ	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Oktay TANRISEVER	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer ALKAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Özgür DEMİRTAŞ	Kayseri Üniversitesi
Prof. Dr. Zekai ÖZDEMİR	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Alptekin ULUTAŞ	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Eldar HASANOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Emin YÜREKLİ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma OKUR ÇAKICI	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Gökçe CEREV	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Gül DENKTAŞ ŞAKAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Gülizar ÇAKIR SÜMER	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Kerim Eser AFŞAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet GÜVEN	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Merve SEREN YEŞİLTAŞ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Muharrem EKŞİ	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Kemal KELEŞ	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KARA	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KIRCA	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Osman AĞIR	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Sami ZARİÇ	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Sıtkı KARADENİZ	Mardin Artuklu Üniversitesi

Doç. Dr. Süleyman GÜDER

Doç. Dr. Tolga ORAL

Doç. Dr. Tuğba AKIN

Doç. Dr. Yener ŞİŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ATEŞ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe TOPAL

Dr. Öğr. Üyesi Fatih YAŞLI

Dr. Öğr. Üyesi Haluk YAMAN

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin AKSU

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Atilla KARATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Levent BÖRKLÜOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Lütfü SİZER

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SANDAL

Dr. Öğr. Üyesi Murat SARAÇLI

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇALIŞKAN

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ercan KILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi Sadullah ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi Songül GÜL

Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe ERSOY CEYLAN

Dr. Yüksel YURTAY

İstanbul Üniversitesi

İnönü Üniversitesi

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Anadolu Üniversitesi

Iğdır Üniversitesi

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Fırat Üniversitesi

Şırnak Üniversitesi

Muş Alparslan Üniversitesi

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Dicle Üniversitesi

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Sakarya Üniversitesi

İnönü Üniversitesi

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

İzmir Demokrasi Üniversitesi

Sakarya Üniversitesi

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi: 10.54688/ayd.1164862

Araştırma Makalesi/Research Article

MERKEZ BANKALARININ DİJİTAL PARA İHRACI: TCMB ÖRNEĞİ

DIGITAL MONEY ISSUANCE OF CENTRAL BANKS: EXAMPLE OF CENTRAL
BANK OF THE REPUBLIC OF TURKEY

Atilla ÜNLÜ¹ Soner KÜNÇ² Seyhun TUTGUN³ Süleyman ÇELİK⁴

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
21/08/2022

Kabul:
12/04/2023

Hane halkı, iş dünyası ve devlet başta olmak üzere bütün iktisadi aktörleri ve sistemleri yakından ilgilendiren para kavramı geleceğin toplum yapısına yön veren ve ışık tutan en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan siyasi, askeri, iktisadi ve teknolojik gelişmeler para olarak nitelendirilen nesnelerin değişmesine veya farklı nesnelere para olarak ekonomiye eklenmesine yol açmıştır. Bu bağlamda paranın tarihsel yolculuğu buğday, tuz, deniz kabuğu, pirinç, vb. emtialar ile başlamış ve 21. yüzyılda dijital para olgusu ile farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu çalışmada dijital para uygulamalarının merkez bankalarına yansımaları konusu ele alınmış ve bu çerçevede TCMB tarafından 2021 yılında çalışmaları başlatılan Merkez Bankası Dijital Para (CBDC) uygulamasının Türkiye ekonomisi üzerine olası etkilerinin tespitine yönelik çözümler yapılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, söz konusu uygulamanın iktisadi karar birimleri üzerinde çok boyutlu etkiler oluşturacağını göstermektedir. Bu bağlamda TCMB'nin söz konusu uygulama çerçevesinde prototip ülkeleri gözeterek, hızlı ve güvenilir adımlar atmak suretiyle dijital para ihracı sürecinde dünyada ana aktörler arasında yer alabileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Merkez bankaları, Merkez bankaları dijital paraları, Para.

Jel Kodları: E51, E58, G28.

¹ Öğretim Görevlisi Doktor, Şırnak Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-4900-3144, atilla_unlu_84@hotmail.com

² **Sorumlu Yazar:** Öğretim Görevlisi Doktor, Gaziantep Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8999-0095, snr.knc@hotmail.com

³ Doktor Öğretim Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7328-1294, tutgunseyhun@gmail.com

⁴ Doktor Öğretim Üyesi, Siirt Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8999-0095, celik.slymn@gmail.com

Atıf: Ünlü vd., (2023). Merkez Bankalarının Dijital Para İhracı: TCMB Örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14(1), 1-27.

Abstract

Article Info

Received:
21/08/2022

Accepted:
12/04/2023

The concept of money, which is closely related to all economic actors and systems, especially households, the business world and the state, is accepted as one of the most important elements that guide and shed light on the social structure of the future. The political, military, economic, and technological developments experienced in the historical process have led to the change of objects described as money or the integration of different objects into the economy as money. In this context, the historical journey of money started with commodities such as wheat, salt, seashell, rice, etc., and moved to a different dimension with the phenomenon of digital money in the 21st century. In this study, the reflection of digital money applications on central banks is discussed and in this context, it is aimed to analyze the possible effects of the Central Bank Digital Currency (CBDC) application, which was initiated by the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) in 2021, on the Turkish economy. The findings obtained within the scope of the study show that the application in question will create multidimensional effects on economic decision units. In this context, it is foreseen that in the digital currency issuance process the CBRT can be among the main actors in the world by taking fast and reliable steps, taking into account the prototype countries within the framework of the aforementioned application.

Keywords: Central banks, Central banks digital currencies, Money.

Jel Codes: E51, E58, G28.

Extended Summary

According to economists in general, the invention of money is among the cornerstones of today's modern economic system. After the barter system, at first, light and easily transportable objects such as wheat, salt, sea shells, carob, dried fish, or red parrot feathers were used instead of money, while metals such as gold and silver were used over time. Today, this process is beginning to transform into paper money called banknotes and digital money, which is now becoming popular (Evlimoğlu & Gümüş, 2018: 168; Demir & Odabaşı, 2022: 200).

With the advanced level of technology and the rapid development of the internet, digital money has begun to be used as a substitute for paper money in exchanges for goods and services and has managed to affect the economy in many ways. With this aspect, it is thought that it may even lead to the complete disappearance of paper money in the future. Thus, instead of the nominal money of central banks, it is envisaged to switch to a new type of currency under the name of the Central Bank Digital Currency (CBDC), which is under the guarantee of the state, can be produced, stored, transferred in the digital environment and accepted by all economic actors.

The fact that the process for the Central Bank Digital Currency is still very new prevents the formation of a common definition in the literature. In this context, when the definitions for CBDC are examined, it is seen that the following definition is made in general: "It is a universally available version of central bank reserve money, in which fiat money is issued by the central bank and an electronic version of cash." (cited in Bjerg, 2017 by Açar & Öztürk, 2021: 88).

As the first example of CBDC, which is followed closely by many central banks and financial institutions worldwide such as the IMF and BIS, the digital card system called "Avant" was introduced by the Bank of Finland (Grym, 2020: 2). The "Sand Dollar", which is considered the first CBDC in the modern sense, was completed and launched in the Bahamas on October 20, 2020 (Boar & Wehrli, 2021: 3).

Although Turkey's studies on CBDC are in the research phase, it is seen that infrastructure has been created through official channels related to the subject. As of 2020, the "Financial Innovation General Directorate" has been established within the body of the CBRT (TCMB, 2020). In the press release made by the CBRT on September 15, 2021, the "Digital Turkish Lira Platform" has been created with the agreements signed with ASELSAN, HAVELSAN, and TÜBİTAK-BİLGEM within the scope of the Digital Turkish Lira R&D Project (TCMB, 2021). In this context, the steps taken by the CBRT for CBDC issuance are indicative of the importance that the central bank attributes to this practice.

In the CBDC implementation, the Chinese and Swedish central banks are in the piloting process, which has made these banks a prototype among other central banks. The CBRT has entered into a development process in parallel with the developments in the world in terms of digital currency issuance, and in accordance with the importance attributed to this issue, it has established a "Financial Innovation General Directorate" as of 2020.

In this study, it is aimed to determine the possible effects of the Central Bank Digital Currency (CBDC) application, the preparations of which were started by the CBRT in 2021, on the Turkish economy. In this context, the reflection of digital currency applications to central banks is important as it seeks an answer to the question of what the future currency or currency type will be.

In this study, which was created to analyze the possible effects of the CBRT digital currency issuance, it is thought that if the issue is realized, it will create multidimensional effects on the financial markets. When these effects are considered from a cumulative point of view, it is seen that digital application processes have started to become widespread in both real and financial sectors with the Covid-19 epidemic. This process has evolved up to the beginning of the studies for the opening of the metaverse banking branch in 2022. Therefore, both the developments in digital applications in the financial sector and the developments in the central banks of other countries require the CBRT to take positions and actions in accordance with the needs of the age. Although the process of the CBRT's digital currency issuance is in the research phase, the effects of the aforementioned application on the financial sector are analyzed. In this context, it is essential that the CBRT minimizes possible risks and takes necessary precautionary measures, in order for the aforementioned application to yield successful results.

1. Giriş

Ekonomistlerin geneline göre paranın icadı günümüz modern iktisadi sistemin temel taşları arasında yer almaktadır. Trampa sisteminin ardından başlarda buğday, tuz, deniz kabuğu, keçiboynuzu, kurutulmuş balık veya kırmızı papağan tüyü gibi hafif ve kolay taşınabilen nesnelere para yerine kullanılırken zamanla altın, gümüş gibi madenler kullanılmıştır. Günümüzde ise bu süreç banknot denilen kağıt paraya dönüşmüş ve şimdilerde popüler olmaya başlayan dijital paraya doğru evrilmektedir (Evlimoğlu & Gümüş, 2018: 168; Demir & Odabaşı, 2022: 200).

Teknoloji düzeyi ve internetin çok hızlı gelişmesi ve yayılmasıyla mal ve hizmet değişimlerinde dijital para, kâğıt paranın ikamesi olarak kullanılmaya başlanmış ve ekonomiyi bir çok yönden etkilemeyi başarmıştır. Bu yönüyle ileride kâğıt paranın tamamen ortadan kalkmasına bile neden olabileceği düşünülmektedir. Böylece merkez bankaları itibari paralarının yerine Merkez Bankası Dijital Parası (Central Bank Digital Currency: CBDC) adı altında devlet güvencesinde olan, dijital ortamda üretilip, depolanabilir, transfer edilebilir ve bütün iktisadi aktörler tarafından geçerliliği kabul edilebilir yeni bir para türüne geçiş yapılması öngörülmektedir.

Teknoloji tarihine bakıldığında genel olarak analogdan dijitalle doğru bir değişim ve gelişim süreci yaşandığı görülmektedir. Bu sürecin ses, metin, video, fotoğraf vd. görsellerin dijital veri tabanı aracılığı ile yaşandığı düşünülürse gelecekte iş dünyası ve toplumsal yaşamın da dijital merkezli bir ortama dönüşeceği tahmin edilmektedir. Bu durum hane halklarının, iş dünyasının ve devletlerin itibari paradan CBDC'ye geçiş sürecini hızlandıracağı düşünülmektedir.

TCMB'nin dijital para uygulamasının Türkiye ekonomisi üzerine olası yansımalarının neler olacağını tahmin etmeyi amaçlayan bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından çalışmanın ikinci bölümünde CBDC'ye yönelik kavramsal çerçeve yer almaktadır. Üçüncü bölümde henüz yeni yeni oluşmaya başlayan dijital para hakkında özet bir literatür değerlendirmesi yer almaktadır. Dördüncü bölümde CBDC'nin dünyadaki gelişim sürecinden bahsedilirken beşinci bölüm ile birlikte sonuç kısmında ise Türkiye'de TCMB'nin ihraç edeceği dijital paranın ülke ekonomisine muhtemel ne gibi etkilerinin olacağı tartışılmaktadır. Bu bağlamda CBDC uygulamasının henüz kullanıma sunulmamasından dolayı ampirik bir araştırma yapma olanağı bulunmamaktadır. Bu durumda çalışma kuramsal düzlemde alan yazınına derinlik kazandırılması perspektifinde oluşturulmuştur.

2. CBDC Yönelik Kavramsal Çerçeve

Geçmişten günümüze kadar geçen süre zarfında, toplumlar tarafından birçok nesne para olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda tarihin ilk zamanlarında para yerine kullanılan nesnelere arasında; pirinç, buğday, deniz kabuğu, tuz, keçiboynuzu, balina dişi gibi birbirinden farklı varlıklar yer alırken, ilerleyen dönemlerde özellikle şehirleşme ve ticaretin gelişmesiyle birlikte tarımsal faaliyetlerin artması sonucunda takas sistemi terk edilerek altın ve gümüş gibi madenler para olarak kullanılmaya başlanılmıştır (Bilgili, 2015: 304). Daha sonraki süreçlerde altın ve gümüş ile tam konvertibl özelliğe sahip olan Banka Notu (Banknot) uygulamasına geçilmiştir. Fakat I. Dünya Savaşı ile birlikte artan askeri harcamaların para talebi artışına sebebiyet vermesi ve bu bağlamda Banka Notu uygulamasının söz konusu ihtiyacı karşılayamaması, itibari paranın (kâğıt para) ihraç edilmesi sürecini hızlandırmıştır.

Dünyada yaşanan teknolojik gelişmelere finansal piyasalar içerisinde yer alan aktörlerin yakın ilgi duyması, itibari paraların nakit kullanım oranının azalmasına neden olmuştur (BoE, 2022). Bu doğrultuda nakit paraya ikame olarak ihraç edilen sanal ödeme araçları (banka kartı, kredi kartı vb.) toplumlar nezdinde daha popüler bir hale gelmiştir. Bu gelişme paranın dijital bir görünüme evrilmesi sürecindeki ilk adım olarak görülmektedir (IMF, 2022).

Paranın dijitalleşmesi neticesinde banka kartı, kredi kartı, e-cüzdan, elektronik para, PayPal gibi çeşitli dijital ödeme yöntemleri ortaya çıkmıştır. Netice itibariyle takas sistemi ile başlayan ödeme araçları zamanla kendini metal ve kağıt paraya, nihayetinde önce fiziksel hale gelmiş sonra da somut özelliğini kaybederek kendini dijital hale bırakmıştır (Dilek, 2018: 9).

2.1. Merkez Bankası Dijital Parası Nedir?

Günümüzde para denildiğinde akla ilk olarak fiziksel formdaki banknot ve madeni paralar gelse de gerçekte paranın çoğunluğu dijital formda yer almaktadır. Çünkü Merkez Bankası bünyesinde toplanan paralar, bankalar arası işlem denilen toptan piyasada kullanılmakta ve işlem görmektedir. Fakat kripto para piyasası ve ödemeler sistemindeki gelişmeler, sanal ortamlarda paranın kullanılabilirliği ve geçerliliği dijital paranın perakende kullanılmasına da olanak sağlamaktadır (Özçelik, 2021: 4). İktisadi anlamda konvansiyonel merkez bankası parası; bankaların merkez bankası uhdesinde tuttuğu mevduatlar, merkez bankası tarafından dolaşıma süren paralar (emisyon) ve parasal tabandan oluşmaktadır. Bu doğrultuda “merkez bankası dijital parası, en yalın ifadeyle merkez bankası tarafından dolaşıma sürülen paraların dijital versiyonudur” (Allen vd., 2020: 5). IMF tarafından 2020 yılında hazırlan “Legal Aspects of Central Bank Digital Currency: Central Bank and Monetary Law Considerations” adlı raporda, CBDC uygulaması paranın evriminde bir sonraki kilometre taşı olarak

nitelendirilmiştir. Merkez bankası dijital parasına yönelik sürecin henüz çok yeni olması, literatürde ortak bir tanımın oluşmasına engel olmaktadır. Bu çerçevede CBDC'ye yönelik tanımlamalardan bazıları şöyledir:

- (1) Devlet destekli itibari paranın dijital versiyonudur (Daly, 2022).
- (2) Merkez bankalarının doğrudan yükümlülüğü altında olan ulusal hesap birimi cinsinden ifade edilen dijital ödeme aracıdır (BIS, 2021).
- (3) Bir ülkenin para biriminin dijital biçimini temsil etmek için elektronik bir kayıt veya dijital bir belirteçle kullanabilen, nakit ve rezerv paralara ilave edilen üçüncü bir para birimidir (FED, 2022b).
- (4) Yasal ödeme aracı olarak kabul edilen fiat paranın dijital versiyonudur (Mancini-Griffoli vd., 2018: 4).
- (5) Merkez bankası tarafından dijital olarak çıkarılan ve yasal ödeme aracı olarak hizmet etmesi amaçlanan para birimidir (Kiff vd., 2020: 7).
- (6) *“Merkez bankası rezerv parasının evrensel düzeyde erişilebilirliği olan, kaydi paranın merkez bankası tarafından ihraç edildiği ve nakit paranın elektronik bir versiyonudur”* (Bjerg, 2017'den Aktaran Acar & Öztürk, 2021: 88).

Dijital defter, blok zincir, özel sanal para birimleri ve diğer teknolojik gelişmeler, merkez bankalarının dijital para ihracına yönelik araştırma sürecini tetiklemiştir*. Bu gelişmelere ek olarak merkez bankalarının takas ve hesaplaşma riskini azaltma isteği, ödeme sistemlerini hızlandırma hedefi, finansal katılım ve verimliliği artırma arzusu, para ve maliye politikalarında etkinliği artırma amaçları ve dijital para birimi noktasında güven merkezi haline gelme düşüncesi, merkez bankalarının CBDC'lere yönelik inceleme sürecini hızlandırmıştır (Deloitte, 2020). Merkez bankaları bu sürece bağlı olarak CBDC'lerin ihracı noktasında derinlemesine bir fizibilite çalışması içerisine girerek söz konusu uygulamanın fayda/maliyet düzeyini araştırmaya başlamış ve bu süreç pek çok ülkede halen devam etmektedir (IMF, 2020).

CBDC'lerin tasarım süreçlerine yönelik genel kabul görmüş bir metod bulunmamakla birlikte, merkez bankaları söz konusu sürece yönelik teknolojik alt yapı ve potansiyel etki düzeyi üzerindeki araştırmalarını önplanda tutmaktadır (Özdoğan & Turan, 2022: 51). Bu bağlamda CBDC'ler ne şekilde ihraç edileceği (toptan, perakende), CBDC'lerin ihracı sürecinde hangi kanalların kullanılacağına (doğrudan merkez bankası veya bankalar) ve teknolojik alt yapı düzeyinin hangi zeminde oluşturulacağına (dağıtılmış defter teknolojisi) yönelik sorular halen

* Çin merkez bankası 2014 yılında CBDC'ye yönelik araştırmayı başlatan ilk merkez bankasıdır

belirsizliğini korumaktadır (Küçükkıralı & Afşar, 2022: 143). Söz konusu sorunların belirsizliğine rağmen alan yazınında yer alan araştırmalar CBDC'nin bir dizi potansiyel avantaja ve dezavantaja sahip olacağını ifade etmektedir. Bu bağlamda CBDC'nin avantajları şu şekilde özetlenebilmektedir:

- (1) Merkez bankalarının üretmiş olduğu nakit paranın üretim maliyetinin (kâğıt, işçilik, boya, nakliye, depolama) önüne geçilebilir (Adrian & Mancini-Griffoli, 2019).
- (2) CBDC uygulaması ile paranın basım maliyetinin azalmasına bağlı olarak devletlerin senyoraaj geliri artabilecektir (Demir & Odabaşı, 2022: 207).
- (3) CBDC'ler devletlere kayıt dışı istihdamla mücadelede, rüşvet ve yasa dışı etkinliklerin (kara paranın transferi ve terörün finansmanı gibi) tespit ve takip edilmesi noktasında kolaylaştırıcı etkiler sağlayabilecektir (Küçükkıralı & Afşar, 2022: 146).
- (4) CBDC'ler aracılığıyla sahte nakit para üretimi engellenebilecektir. Sahte CBDC üretimi olması durumunda ise tespiti nakit paraya kıyasla daha kolay yapılabilecektir (Lee vd., 2021: 59).
- (5) CBDC'ler aracılığıyla iktisadi faaliyetlerde meydana gelen vergilendirme süreçleri şeffaflaşacaktır. Bu durum devletlerin vergi gelirlerinin artmasına olanak sağlayacaktır. Ayrıca bu uygulama sayesinde, devletlerin vatandaşlarına yaptıkları finansal yardımların hızlı bir şekilde ihtiyaç sahiplerine ulaşabilecektir (Allen vd., 2020: 6).
- (6) CBDC'lerin blockchain teknolojisi üzerine kurulması ödemeler sisteminde verimliliğin artışına olanak sağlayacaktır (Loo, 2022). Teknolojinin sağladığı verimlilik artışı sayesinde fon transferi süreçleri hızlanacak ve araçlar ortadan kalkacaktır. Bu durum işlem maliyetlerinin düşmesinin önünü açacaktır (Wadsworth, 2018).
- (7) CBDC'ler aracılığıyla merkez bankaları resmi tatillerde bile kısa vadeli likidite sunabilmektedir. Bu durum bankacılık sektörü üzerinde güven olgusunu artıracaktır (Koumbarakis & Saldapenna, 2019: 8).
- (8) Merkez bankaları CBDC uygulamasında hesap tabanlı tasarım yöntemini benimserse, her piyasaya doğrudan likidite sağlama olanağına sahip olacaktır. Bu durum muhabir bankacılık ağlarının ortadan kalkmasına imkân sağlayacaktır.

CBDC'nin avantajlarının yanında bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir:

- (1) CBDC uygulaması sayesinde merkez bankaları, ödeme sistemi sağlayan bankaların rakibi haline gelebilir. Bu durum bankaların gelirlerinde kayıplara yol açacaktır. Ayrıca mudilerin ticari bankalardaki mevduat tutma eğilimi CBDC nedeniyle azalabilir. Bu

gelişme piyasa faiz oranlarının artmasına ve buna bağlı olarak yatırım düzeyi ile milli gelirin azalmasına dolaylı olarak yol açabilir (Olsen, 2018: 25).

- (2) Merkez bankaları CBDC'lerin altyapısını (defter altyapısı, hesap, dijital cüzdan sistemi, kimlik yönetimi, gizlilik ve şeffaflık, ölçeklenebilirlik vb.) sağlam bir zemin üzerinde inşa etmemeleri durumunda önemli sorunlarla karşı karşıya kalabilirler. Örneğin, söz konusu uygulama neticesinde finansal sistem, merkez bankası etrafında kümelenecektir. Bu duruma bağlı olarak CBDC'lere yönelik olası bir siber saldırı tüm ülkede finansal bir krizin yaşanmasına yol açabilir (Küçükkıralı & Afşar: 2022: 146). Ayrıca uzun süreli elektrik ve internet kesintileri de sisteme olan güveni zedeleyebilecektir (Wadsworth, 2018).
- (3) Dijitalleşmeyle birlikte finans piyasalarının ve para birimlerinin erişilebilirliği artmıştır. Bu durumun CBDC'ye yansımaya bağlı olarak, merkez bankalarının yerel para birimlerinin uluslararasılaşması sürecini hızlandıracaktır. Bu noktada ithalat eğiliminin yüksek olduğu ve fiyat istikrarının sağlanamadığı ülkelerde iktisadi karar birimlerinin görece daha istikrarlı bir CBDC'ye yönelmesi dijital dolarizasyonun yaşanmasına neden olabilir (Küçükkıralı & Afşar: 2022: 146). Bu duruma ek olarak CBDC uygulamasının coğrafi sınırları aşan bir içeriğe sahip olması ve işlemlerin yüksek hızda gerçekleşmesi, bankaların mevduat hücumuna uğrama riskini artırabilir (Olsen, 2018: 26).
- (4) Merkez bankalarının CBDC üretimi ve piyasada aktif kullanımı oluşturabilmesi için birçok maliyet kalemine katlanması gerekmektedir. Sağlıklı bir CBDC sistemi için müşteriler için ara yüz ve cüzdan oluşturma, işlemlerin izlenmesi için altyapı, bakım ve toplama teknolojisi oluşturması gereklidir. Bu maliyet kalemlerinin yanı sıra merkez bankaları, kara para aklamanın önlenmesinden ve terörün finansmanı ile mücadelede de sorumlu olacaklardır. Teknik aksaklık, siber saldırı veya çalışanlardan birinin yapmış olduğu hata, yukarıda sayılan işlevlerin herhangi birinin yerine getirilmesine engel olursa merkez bankalarının itibarı ciddi şekilde sarsılabilecektir (Adrian & Mancini-Griffoli, 2019).

2.2. CBDC'nin Temel Özellikleri

Değer saklama ve ödeme aracı olarak kullanılabilen CBDC'nin temel özellikleri aşağıda maddeler halinde şu şekilde sıralanabilmektedir (BIS, 2018: 5-6):

- (1) **Erişilebilirlik:** Günümüz koşullarında elektronik merkez bankası parası, operasyon saatlerinde ve genellikle hafta içi sınırlı sürelerde işlem yapılmasına olarak sağlarken

CBDC sürekli/kesintisiz her zaman diliminde işlem görerek daha kolay erişilebilir niteliktedir.

- (2) **Anonim İşlem:** Herhangi bir ödeme veya transfer işlemini yapan kişinin kimliğinin belli olmaması durumunu ifade eden anonim işlem kavramı, özel hayatın gizliliği, kara para aklama ve terörizmin finansmanı gibi durumlarda kontrol altına alınarak CBDC'nin bir özelliği olarak kullanılabilir.
- (3) **Transfer Mekanizması:** Günümüzde nakit para transferi eşit birimler arasında yapılmakta olup merkez bankası mevduatlarındaki paralar, merkez bankasını temsilen aracı bir kurum vasıtasıyla transfer edilebilmektedir. CBDC ise hem eşit birimler arasında, hem merkez bankası veya ticari bankalar, hem de üçüncü bir aracı kurum vasıtasıyla transfer edilebilme olanağı sağlamaktadır.
- (4) **Faiz Getirisi:** Günümüzde kullanılan politika faiz oranı, CBDC faiz oranında da kullanılabilir gibi, istenilirse CBDC'yi teşvik etmek veya istenilmiyorsa caydırmak amacıyla farklı bir faiz oranı da uygulanabilmektedir.
- (5) **Limit ya da Üst Limitler:** Parayı CBDC olarak tutmanın ya da kullanmanın limiti veya üst limiti oluşturulabilmektedir. Bu özellik ile paranın istenmeyen alanlardaki potansiyel kullanımını engellemek veya kontrollü kullanımını sağlamak mümkün olmaktadır.

Tablo 1.
Merkez Bankası Parası ile CBDC Karşılaştırması

	Merkez Bankası Parası		CBDC	
	Nakit	Rezerv ve Karşılıklar	Token Tabanlı Genel Erişim	Hesap Tabanlı
Erişilebilirlik	☑	⊗	☑	✓
Anonim İşlem	☑	⊗	✓	⊗
Kişiden Kişiyeye	☑	⊗	✓	⊗
Faiz Getirisi	⊗	✓	✓	✓
Limit ve Sınır	⊗	⊗	✓	✓

☑: Mevcut Özellik ⊗: Geçersiz Özellik ✓: Uygulanabilir Özellik

Kaynak: Nolting vd., 2020: 7.

Yukarıdaki özellikler ışığında merkez bankası dijital parası olan CBDC ile geleneksel merkez bankası parasının temel özellikleri karşılaştırmalı olarak Tablo (1)'de yer almaktadır.

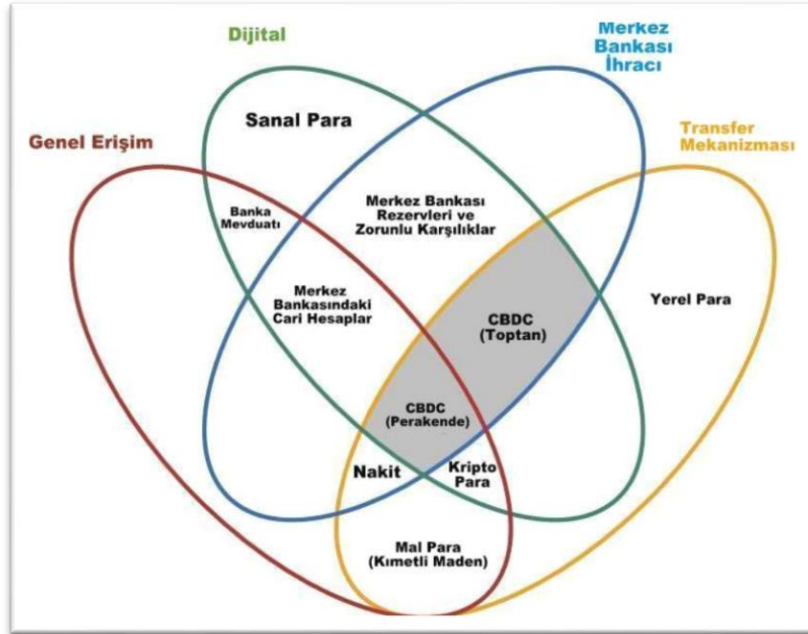
2.3. CBDC Türleri

CBDC hakkında otoriteler tarafından kabul edilmiş temel bir yapı henüz olmamasına karşın teknolojik alt yapı (token/hesap tabanlı), kullanım amacı (ödeme/değer saklama), getiri

içermesi, merkez bankası yükümlülüklerini ifade etmesi, erişilebilirlik (evrensel/yerel) gibi özelliklerinin varlığı kabul edilmektedir (Nolting vd., 2020: 7).

Yapılan çalışmalarda CBDC türleri ürünün kapsamı ve kullanılan sistem altyapısına göre farklılık gösterdiği görülmektedir. En çok görülen sınıflandırma ise hesap tabanlı genel erişim, token tabanlı toptan erişim ve token tabanlı genel erişim olmak üzere üç çeşittir (Acar & Öztürk, 2021: 90):

- (1) **Hesap tabanlı genel erişim**, adından da anlaşılacağı üzere merkez bankasında tutulan bireysel hesapların doğrudan merkez bankası tarafından yapıldığı sistemdir. İlgili işlemler merkezi bir defter vasıtasıyla doğrulanarak gerçekleştirilmektedir.
- (2) **Token tabanlı toptan erişim**, CBDC'nin bankalar arası ödeme ve menkul kıymet takaslarının gerçekleştiği, bankalara ve diğer finans kuruluşlarına sınırlı erişim yetkisi verildiği sistemdir.
- (3) **Token tabanlı genel erişim**, halk tarafından kullanılması amacıyla merkez bankasının kripto para ihraç edimesidir. Bu sistemde merkezi olmayan bir sistem üzerinden para transferinin gerçekleşmesi hedeflenmektedir. Fakat bu sistemin finans piyasasındaki dijital paranın yapısını tamamen değiştirebileceği öngörülmektedir.

Şekil 1.
Para Türleri Diyagramı
Kaynak: Bech & Garratt, 2017: 60.

Bech & Garratt (2017)'e göre, Şekil (1)'de ihraççı (merkez bankası veya diğer kurum), teknoloji veya transfer mekanizması (hesap veya token tabanlı), erişebilirlik (genel veya sınırlı) ve biçim (dijital veya fiziksel) olmak üzere CBDC türlerini dört ana başlıkta sınıflandırdıkları görülmektedir. Buna göre CBDC'nin öne çıkan dört özelliğinin kesiştiği noktada CBDC perakende ve toptan türleri yer almaktadır. Şekil (1)'de görüldüğü üzere CBDC ile kripto para birimleri merkezi otoriteye bağlılık yönünden farklılaşmaktadırlar. Öncelikle kripto paralar blockchain ağı ile açık erişimin sağlandığı, izne bağlı kalmaksızın, herkesin işlem yapabildiği ve kaydedebildiği, herhangi bir otoritenin kontrolü olmaksızın merkeziyetsiz bir yapıya sahip para türüdür. CBDC'ler ise bir merkez bankası tarafından geliştirilip kontrol altında tutulması planlanmaktadır. Böylece izne dayalı ve her türlü işlem için bloke etme, engelleme veya hesabı dondurma gibi yetkilerin geçerliliği söz konusu olmaktadır Diğer yandan stablecoin'ler hariç, Bitcoin gibi birçok kripto para, değerini desteklemek için herhangi bir rezerv varlığa ihtiyaç duymamaktadır. Fakat CBDC projesinde yasal bir para temsil edildiğinden dolayı altın, gümüş veya döviz rezervleri tarafından desteklenecek şekilde geliştirilmektedir. Son olarak kripto paraların menkul kıymet, emtia veya para birimi mi olacağı konusunda dünya genelinde kabul edilen ortak bir görüş birliğinin olmaması, nasıl sınıflandırılacağı konusunu da gündeme getirmektedir. Fakat CBDC'ler ülke merkez bankaları tarafından geliştirildikleri için kanunen yasal para statüsünde olup ilgili merkez bankası denetiminde ve kontrolünde olması gerekmektedir (Karaman, 2021).

3. Literatür Değerlendirmesi

Somut bir varlık olarak görülmesi de teknolojinin gelişmesi ile birlikte elektronik ortamda geçerliliği kabul edilen ve temsili bir değeri olan dijital para kavramı, son yıllarda dünya para sisteminde meydana gelen değişimlerle birlikte kendini göstermeye başlamıştır. Bu gelişmeleri takip eden analistler, sürecin çok yeni olmasından dolayı tam bir görüş birliğine sahip olmasalar da bu konuyu araştırmaya ve tartışmaya devam etmektedirler. Bu bağlamda, yakın zamanda dijital paraya yönelik alan yazınındaki çalışmalara ait genel değerlendirmeler kronolojik olarak aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir:

Grym vd. (2017) çalışmalarında, önümüzdeki yıllarda merkez bankalarının hane halklarına nakitsiz bir gelecek sunabileceği, mevcut haliyle blok zincir teknolojisinin, yeterli düzeyde ve büyük sayıda işlemi gerçekleştiremediği için muhtemelen uygun bir çözüm olmayacağı ve dijital merkez bankası paralarının, para politikası kapsamında önemli etkilere sahip olacağını belirtmişlerdir. Çalışma bu yönü ile paranın tarihsel gelişiminin son aşaması olan dijital para uygulamasına hızlı bir şekilde geçileceğini destekler niteliktedir.

Mancini-Griffoli vd. (2018) çalışmalarında, merkez bankalarının dijital para birimi çıkarmalarının para politikası ve finansal istikrar üzerine olası etkilerini incelemişlerdir. Araştırma bulguları kapsamında merkez bankaları tarafından çıkarılacak olan dijital paraların ülkeler özelinde farklılaşacağı, bu farklılaşmanın temelinde ise dijital para birimine olan güvenin, işlem maliyetlerinin ve faiz oranlarının yer alacağı öngörülmektedir. Ayrıca söz konusu uygulamanın ödemeler sistemi üzerinde maliyeti azaltıcı etki oluşturacağı ve finansal katılıma teşvik edeceği vurgusu, dijital paranın olası finansal etkilerini de göstermektedir.

Wadsworth (2018) çalışmasında, merkez bankaları tarafından dijital para ihracı gerçekleştirilmesinin para arzı, para politikası, ödemeler sistemi ve finansal istikrar üzerine olası etkilerini incelemiştir. Araştırmada merkez bankaları tarafından dijital para ihracı gerçekleştirilmesi sürecinde kullanılan teknolojiye ziyade yasal çerçevenin oluşturulmasının daha önemli bir olgu olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda dijital para birimleri için faiz ödemesi yapılıp yapılmayacağı, merkez bankalarının dijital para birimleri ile banka mevduatları arasındaki geçişkenliğin sağlanıp sağlanamayacağı, nakit mevduat ile aynı değeri taşıyıp taşımayacağı gibi hususların açıklığa kavuşturulması gerektiği belirtilmiştir. Yukarıdaki hususlara ek olarak merkez bankaları tarafından dijital para ihracının, para politikaları ve finansal piyasalar nezdinde çok boyutlu etkiler oluşturacağını belirtmişlerdir. Çalışma bu yönleri ile dijital paranın kullanım alanlarının yasal sınırlarını, politik yönlerini ve uygulama sırasındaki önemli hususları belirtir niteliktedir.

Yao (2018) başlıklı çalışmasında, merkez bankaları tarafından ihraç edilecek olan dijital paraların değerini, teknik yönlerini, uygulama araçlarını ve yöntemlerini araştırmıştır. Araştırmada, merkez bankaları tarafından ihraç edilecek olan dijital paraların diğer dijital paralara kıyasla daha yüksek niteliklere sahip olacağını belirtirmiş ve merkez bankalarının uygulama sürecinde güvenlik duvarlarını sağlam bir şekilde kurması noktasında ihtiyatlı olmaları gerektiğini ifade etmiştir.

Bindseil (2019) çalışmasında, merkez bankaları tarafından dijital para ihracının kabulü noktasında esas belirleyicinin iktisadi karar birimlerinin eğilimleri olacağı vurgulanmıştır. Bu kapsamda bilgi teknolojilerinin geliştiği ülkelerde dijital para birimlerine yönelik eğilimin yüksek olacağı belirtilmiştir. Böylece siyasi karar birimlerinin adımları ile şekil alan dijital para uygulaması, ülkelerin bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmişlik seviyesine göre değişiklik arz edeceği ifade edilmektedir.

Boar vd. (2020) çalışmalarında, 66 merkez bankası ile dijital para ihracına yönelik anket çalışmasını yürütmüştür. Araştırma bulguları arasında, merkez bankalarının dijital para birimleri üzerinde kapsamlı çalışmalar yürüttüğü, merkez bankalarının kavramsal araştırmanın

ardından uygulama süreçlerine geçtiklerini ve önümüzdeki birkaç yıl içinde merkez bankaları tarafından dijital para birimlerinin ihraç edileceğinin muhtemel olduğu hususu yer almaktadır. Birçok dünya ülkesinin dijital para ile ilgili yaptıkları irili ufaklı çalışmalar, ülkeleri belirli bir seviyeye getirerek küresel açıdan dijital paranın kabulüne neden olmakta ve bu süreci daha da hızlandırmaktadır.

Auer & Böhme (2020) çalışmalarında, merkez bankaları tarafından ihraç edilecek olan dijital paraların nakit paralara ikame olabilmesi için esnek ve erişilebilir bir özelliğe sahip olması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu kapsamda yasal çerçevenin oluşturulması sürecinde kullanıcı gizliliğinin gözetilmesi konusuna dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca çalışmalarında merkez bankaları dijital para uygulamalarına yönelik model önerisinde bulunmuşlardır. Çalışma gizlilik ve uygulama yöntemindeki farklılık açısından önem arz etmektedir.

Keister & Sanches (2021) çalışmalarında, merkez bankalarının dijital para birimi ihracının faiz oranları ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Araştırma bulguları arasında, dijital para birimlerinin ödemeler sisteminde etkinliğin artmasına katkı sağlayacağı, fakat dijital para birimlerine olan talebin yüksek seviyede olmasının bankaların fonlama maliyetlerini arttıracaklarını buna bağlı olarak yatırım seviyesinde azalmalara yol açabileceği hususları yer almaktadır. Böylece çalışmada dijital paranın makroekonomik açıdan olası olumlu ve olumsuz etkilerinin neler olabileceği ele alınarak yetkili mercilere bu konuda bulgu sunmaktadır.

Acar & Öztürk (2021) çalışmalarında, merkez bankalarının dijital para ihracına yönelik stratejilerini incelemişlerdir. Merkez bankalarının dijital para ihraç süreçlerinde eylem planları hazırlamaları gerektiği, bu kapsamda bankacılık sektörünün süreç içerisinde rolünün kapsamlı bir şekilde oluşturulması gerektiğini ifade etmişlerdir.

4. CBDC'nin Dünya Perspektifinde Gelişimi

Finansal teknolojilerin gelişmesiyle beraber merkez bankaları makroekonomik politikalarındaki etkinliklerini kaybetmeye başlamışlardır. Bu durumun önüne geçmek adına Merkez Bankası Dijital Parası olarak ifade edilen yeni bir para türü konusunda son yıllarda ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Sanal para birimlerinin ekonomik sistem içerisinde sayılarının artması, piyasalarda yaşanan aşırı oynaklık, sistemdeki para girişlerinin kaynağının belli olmaması ve merkez bankalarının senyorej gelirinden mahrum kalmaları onları dijital paraya yönlendiren faktörlerden bazılarıdır. Dünya genelinde birçok merkez bankası IMF ve BIS gibi finansal kuruluşların da yakından takip ettiği CBDC için atılan ilk adım olarak Finlandiya

Merkez Bankası tarafından kullanıma sunulan “avant” adındaki dijital kart sistemi belirtilmektedir (Grym, 2020: 2). Modern anlamda ilk CBDC olarak kabul edilen “Sand Dolar” 20 Ekim 2020 tarihinde Bahamalar’da pilot aşaması bitmiş ve piyasaya çıkarılmıştır (Boar & Wehrli, 2021: 3). 2021’in sonlarında, yaklaşık 400.000 nüfusta 20.000 aktif Sand Doları para cüzdanı olup işlevleri sürekli olarak geliştirilmeye devam etmektedir (Soderberg, vd., 2022: 2). Bu gelişmeler, CBDC alanında yapılan çalışmaların geliştiğini göstermektedir.

Tablo 3.

CBDC Gelişim Durumuna Göre Ülkelerin Genel Durumu

Pilot Uygulama Yapılan Ülkeler	Araştırma Evresindeki Ülkeler		Gelişim Evresindeki Ülkeler	Pasif Durumdaki Ülkeler
İsveç	ABD	Pakistan	Kanada	Uruguay
Ukrayna	Rusya	İngiltere	Fransa	Haiti
Çin	Kazakistan	Norveç	B.A.E	Finlandiya
Tayland	Norveç	Almanya	Güney Afrika	Estonya
Bahamalar	Japonya	İzlanda	Venezuela	Danimarka
	Türkiye	Malezya	Kamboçya	Mısır
	İran	Endonezya		Kuzey Kore
	Kenya	Tunus		İtalya
	Madagaskar	Gana		Fas
	Şili	Yeni Zelanda		Litvanya
				Trinidad ve Tobago

Kaynak: Kumar vd., 2020.

Tablo (3)’de yer alan pilot uygulama sütununda, sınırlı sayıda modelle gerçek bir konsept olarak CBDC’nin küçük çaplı testini başlatan ülkeler kastedilmektedir. Araştırma evresi, CBDC’nin kullanım durumlarını, etkisini ve fizibilitesini araştırmak için çalışma grupları oluşturulduğunu ifade etmektedir. Gelişim evresinden kasıt, CBDC’nin kontrollü ortamlarda teknik olarak oluşturulması ve erken test edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Tablo (3)’de yer almayan fakat başlangıç aşamasında olan tek ülke Brezilya’dır. CBDC’nin pasif durumda olduğu durum bu kavramı keşfedemeyen ülkelerden oluşmaktadır. CBDC girişiminin hizmet dışı bırakıldığı ülkeler ise ilgili tabloda yer almayan Ekvador ve Senegal ülkeleridir. Ekvador’da CBDC’nin 27 Şubat 2015 yılında ilk adımları atılmış fakat proje başarısız olunca Mart 2018’de sonlandırılmıştır (Arauz & Garratt, 2021: 3).

Farklı CBDC aşamalarına sahip ülkeler içerisinde pilot uygulama yapan ülkelere ilk olan İsveç Merkez Bankası (Riksbank) 2019 yılında, İsveç kronunun elektronik hali olan e-krona pilot bölümünü kurmuştur. Halkın kullanımına açık olarak sunulan bu dijital para, nakit

kullanımının azalmasından alternatif bir ödeme aracı olarak çıkarılmıştır. E-krona normal banknot ve madeni paralarla benzer bir dağıtım ağına sahip iken fiziki paralardan çok daha hızlı bir şekilde piyasaya sunulmaktadır. İsveç Merkez Bankası'nın kontrolünde olan e-krona dağıtımı, merkezi olmayan bir özel ağ üzerinden kimlerin bu ağa katılabileceğini belirlemektedir. Bu ağa Riksbank Takas Sistemi (RIX) tarafından likidite sağlandığı için e-krona çekmek veya oluşturmak için farklı ağa ihtiyaç duyulmaktadır (Sveriges Riksbank, 2021).

Kasım 2019'da Avrupa Merkez Bankası başkanı olarak göreve başlayan Christine Lagarde, CBDC'lere yönelik araştırmaları hızlandırma sözü verdikten sonra, Avrupa Merkez Bankası (ECB) potansiyel tasarım seçimlerini ve uygulamalarını keşfetmek için bir görev ekibi kurmuştur. Ekim 2020'de ECB, olası bir dijital euro ihracı hakkında bir rapor yayınlamıştır. Bu raporda CBDC'nin euro bölgesinde sunulmasıyla ilgili yasal, işlevsel ve teknik konuların yanı sıra olası faydaları ve zorlukları analiz eden görev ekibinin ana bulguları sunulmuştur (ECB, 2020: 6). “Dijital Euro”, euro banknotlarının dijital hali olarak tanımlanırken ECB ve Euro bölgesi ulusal merkez bankaları tarafından tüm vatandaşların ve firmaların erişebileceği ifade edilmektedir (ECB, 2021).

Çin Ulusal Uygunluk Değerlendirmesi Akreditasyon Servisi (CNAS) bünyesinde 2021 yılında yayınlanan raporda Çin'in dijital parasının dönüm noktaları kısaca özetlenmiştir. Bu rapora göre 2014 yılında ulusal bir dijital para biriminin fizibilitesini araştırmak için özel bir araştırma ekibi kurmuştur. 2016 yılında Çin Halk Bankası (PBoC), dijital bir para birimi oluşturmak için resmi bir hedef belirleyerek süreci başlatmıştır. Banka aynı yıl konuyla ilgili araştırma ekibini resmi olarak Dijital Para Birimi Araştırma Enstitüsü (DCRI) çatısında birleştirmiştir. PBoC, 2017 yılında yapmış olduğu dijital para teknik denemeleri ile bunu yürüten ilk merkez bankası olma özelliğini de taşımaktadır (Fanusie & Jin, 2021: 7). DCEP (Digital Currency and Electronic Payment)/e-CYN olarak isimlendirilen dijital para 2020 yılında Shenzhen ve Suzhou şehirleri başta olmak üzere, 2021 ve 2022 yıllarında Çin'in diğer büyük şehirlerinde de denenmiştir. Ekim 2021'e kadar, bireylere kayıtlı 123 milyondan fazla cüzdan, firmalar tarafından ise tutulan yaklaşık 9,2 milyon e-CNY cüzdanı mevcut iken Nisan 2021'de hızlı bir artışla yaklaşık altı milyon aktif e-CNY cüzdanı olduğu ifade edilmektedir (Soderberg, vd., 2022: 2).

Japonya Merkez Bankası (BoJ) erken araştırma aşamalarında, politikacılar son zamanlarda artan tüketici talebi ve Çin'in CBDC'de ilerlemesinin ardından dijital bir para birimi geliştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Konuyla ilgili 9 Ekim 2020'de yayınlanan raporda BoJ şu anda CBDC ihraç etme planı olmadığını fakat değişen koşullara cevap vermek adına

hazırlıkların yapılması gerektiği ifade etmektedir (BoJ, 2020: 1). Yine aynı raporda CBDC tasarlanırken dikkat edilmesi gereken unsurlar dört başlık halinde aşağıdaki gibi ele alınmıştır:

- (1) Merkez bankası ve diğer paydaşlar arasındaki işbirliği ve rol paylaşımının düzenlenmesi,
- (2) CBDC'nin ihraç ve elde tutma miktarı ile ücretlendirme limitleri dâhil olmak üzere ekonomik tasarımı,
- (3) Mahremiyetin korunması ve son kullanıcı bilgilerinin işlenmesi,
- (4) Son olarak dijital para birimiyle ilgili bilgi teknolojileri standardizasyonunun sağlanması olarak belirtilmiştir (BoJ, 2020: 18).

Kanada ödeme sisteminin mevcut durumu göz önüne alındığında Kanada Merkez Bankası (BoC), dijital para birimi için acil bir durum olmadığını ifade etmektedir. Ancak, bir CBDC yayınlamak ve aciliyetini arttırabilecek gelişmeleri izlemek için teknik kapasite oluşturmaya devam etmektedir (BoC, 2020).

Tayland Merkez Bankası (BoT), 2018'de yerel bankalar arası transferler ve 2019'da Hong Kong Para Otoritesi ile işbirliği içinde sınır ötesi transferler için merkezi olmayan prototip bir CBDC'nin testine başlamıştır. Tayland Merkez Bankası 2021 yılındaki basın bülteninde CBDC'nin gerçek yaşam ortamında geliştirilmesi ve test edilmesi için iki yol altında aşağıdaki yönergeleri oluşturmuştur (BoT, 2021: 2):

- (1) Mal ve hizmetleri kabul etme, dönüştürme veya ödeme yapma gibi sınırlı bir ölçekte nakit benzeri faaliyetlerin yürütülmesinde CBDC kullanımını test etmek ve değerlendirmek. Bu test aşamasının 2022'nin ikinci çeyreğinde başlaması amaçlanmaktadır.
- (2) Özel sektör ve teknoloji geliştiricilerin katılımına izin vererek CBDC'nin yenilikçi kullanım durumları için daha da geliştirilebileceği yolları test etmek ve değerlendirmek.

Uruguay Merkez Bankası (CBU), Kasım 2017'de e-Peso adını verdiği dijital parayı test etmek adına bir pilot plan başlatmıştır. Bu planda e-Peso için yasal çerçeve, güvenlik ve teknoloji başlıklarını ele alındığı süreç Nisan 2018'de dijital para biriminin yok edilmesiyle sonuçlanmıştır (Sarmiento, 2022: 3). Pilot çalışmanın ardından tüm e-Pesolar iptal edilmiş ve program şu anda değerlendirme aşamasında beklemektedir (Barontini & Holden, 2019: 5).

Gelişim evresindeki ülkelere biri olan Fransa'da 2021 yılının Aralık ayında açıklanan basın bülteni ile Fransa Merkez Bankası (BoF), Mart 2020'de başlatılan CBDC cinsinden bankalar arası ödemeler programının son deneyini başarıyla tamamladığını ifade etmiştir. Ayrıca bu çalışmaların HSBC liderliğindeki bir grup özel aktörle ortaklaşa yürütüldüğü belirtilmiştir. Basın bülteninde dikkat çeken noktalardan birisi ise sürecin Blockchain üzerinde dijital bir tahvilin ihracından ve CBDC'de yapılan bir anlaşma ile abonelik üzerinden

yürütüldüğünün altı çizilmiştir. Diğer önemli husus, başka bir para birimine dönüştürmeyi içeren kupon ödemesi yoluyla dijital varlıkların uçtan uca bağlantı konusu test edilmiştir (Banque De France, 2021).

Amerikan Merkez Bankası (FED), CBDC konusunda diğer ülkelere nazaran biraz daha temkinli davranmaktadır. FED, bir CBDC yayınlamanın sonuçlarını ve seçeneklerini araştırırken CBDC'nin tanımı olarak, Federal Rezerv'in genel halka açık olan dijital yükümlülüğü olarak ifade etmektedir (FED, 2022a: 3). Bu dijital yükümlülük, ticari banka paraları veya banka dışındaki para türleri gibi halkın ödeme aracı olarak kullanabileceği dijital bir para birimi olacaktır. Üzerinde çalışılan CBDC, kredi ve likidite riski olmayan, değerini korumak için bir varlık havuzu tarafından desteğe ihtiyaç duymayan, mevduat sigortası gibi mekanizmalara ihtiyacı olmayan, güvenli, kolay transfer edilebilir ve gizliliğe önem verilen özelliklere sahip olacağı belirtilmektedir (FED, 2022a: 13).

Merkez bankalarının konuyla ilgili yaklaşımlarının yanında ülkelerin çıkarmış oldukları CBDC isimleri ve bunların hangi aşamada olduğu hakkındaki özet tablo (bkz.Tablo 4) aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4.
Dünya'daki Merkez Bankası Paraları

Merkez Bankası / Ülke	Dijital Para	Duyuru Tarihi	Durum
Central Bank of Tunisia / Tunus	e-Dinar	2015	Başlangıç
People's Bank of China/ Çin	DCEP	2016	Geliştirme
Central Bank of West African States / Senegal	eCFA	2016	Başlangıç
Sveriges Riksbank / İsveç	e-Krona	2017	Geliştirme
Central Bank of Venezuela / Venezuela	Petro	2017	Başlangıç
Monetary Authority of Singapore / Singapur	Ubin	2016	Geliştirme
Central Bank of Uruguay / Uruguay	e-Peso	2017	Başlangıç
National Bank of Cambodia / Kamboçya	Bakong	2017	Geliştirme
Bank of the Marshall Islands / Marshall Adaları	Sovereign	2018	Geliştirme
Bank of Thailand / Tayland	Inthanon	2018	Geliştirme
Central Bank of the Bahamas / Bahamalar	Sand Dollar	2018	Pilot
Central Bank of the Republic of Turkey / Türkiye	Turkcoin	2018	Pilot
Central Bank of Iran / İran	Paymon	2019	Geliştirme
United Arab Emirates Central Bank / B.A.E	Aber	2019	Geliştirme
Saudi Arabian Monetary Authority / Suudi Arabistan	Aber	2019	Pilot
Central Bank of Nigeria / Nijerya	eNaira	2021	Geliştirme
European Central Bank / Avrupa Merkez Bankası	EUROChain	2019	Geliştirme
Eastern Caribbean Central Bank / Doğu Karayipler	DXCD	2019	Pilot

Kaynak: Walker, 2020.

Dünyadaki merkez bankalarının dijital para konusunda yapmış oldukları hazırlıklar incelendiğinde genellikle ülkelerin temkinli davrandıkları görülmektedir. Söz konusu ülkelerin bu yaklaşıma sahip olmasına neden olan unsurların başında ise CBDC'nin dezavantajları ve beklenmedik küresel gelişmeler yer almaktadır.

5. TCMB Perspektifinde CBDC Gelişimi ve Olası Yansımaları

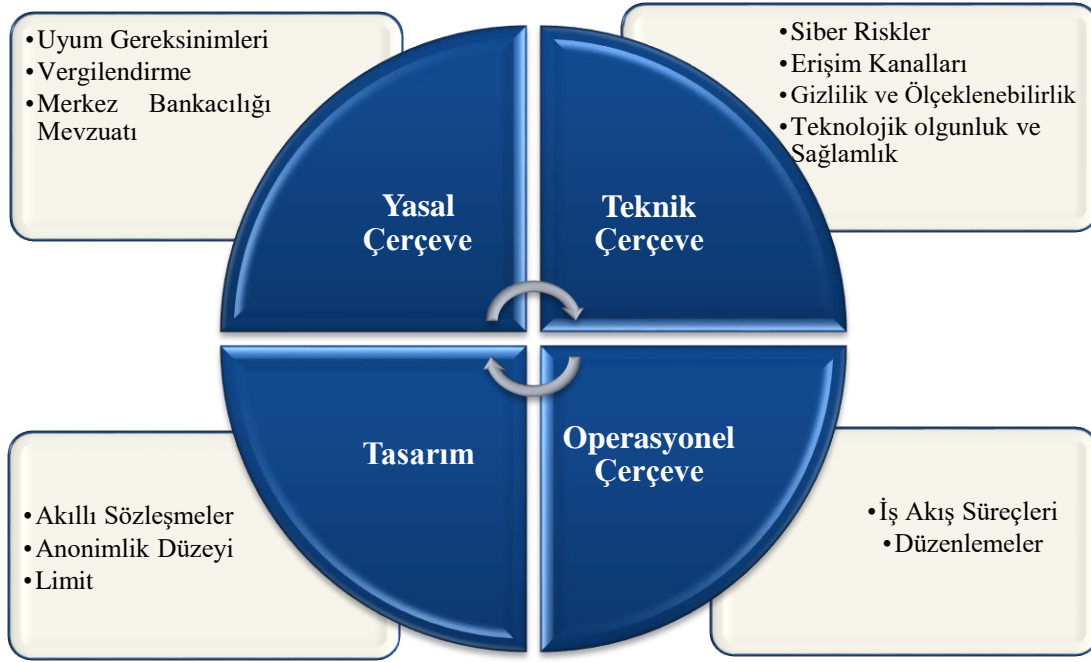
Çalışmanın bu bölümünde CBDC'nin Türkiye'deki gelişim süreci ve uygulanması durumunda Türkiye ekonomisine olası etkileri, katkı ve zarar düzleminde değerlendirilmektedir.

5.1. CBDC'nin Türkiye'de Gelişim Süreci

Türkiye'nin CBDC konusundaki çalışmaları, araştırma evresinde olmasıyla beraber konuyla ilgili resmi kanallar aracılığıyla altyapı oluşturulduğu görülmektedir. 2019-2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planı içerisinde “Blokzincir Tabanlı Dijital Merkez Bankası Parası” konusunda çalışmalar yapıp uygulamaya konulacağı ifade edilmektedir. 2021 yılı Ekonomik Reformları Eylem Planı'nda, çıkarılacak kanunla Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisinin sorumluluğunda CBDC'nin teknolojik, ekonomik ve hukuksal alt yapısının oluşturulması belirtilmiştir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021).

TCMB bünyesinde 2020 yılı itibarıyla “Finansal İnovasyon Genel Müdürlüğü” kurulmuştur. Bu müdürlük nezdinde dijital paraya ilişkin incelemeler yapılması ve dijital para uygulamasının hayata geçirilmesine yönelik teknolojik çalışmaların yapılması amaçlanmıştır (TCMB, 2020). 15 Eylül 2021 tarihinde TCMB tarafından yapılan basın duyurusunda, Dijital Türk Lirası Ar-Ge Projesi kapsamında ASELSAN, HAVELSAN ve TÜBİTAK-BİLGEM ile imzaladığı anlaşmalar neticesinde “Dijital Türk Lirası Platformu” oluşturmuştur. Yine aynı duyuruda yer alan bilgilere göre dijital Türk Lirasının tedavülü konusunda net bir kararın olmadığı ifade edilirken dijital Türk Lirasının her açıdan değerlendirileceği vurgulanmıştır (TCMB, 2021). Bu bağlamda TCMB nezdinde CBDC ihracına yönelik atılan adımlar, merkez bankasının söz konusu uygulamaya atfettiği önemin göstergesi niteliğindedir.

TCMB, dijital para üzerine yürüttüğü faaliyetleri üç aşamalı bir planlama kapsamında sürdürmektedir. Bunlar kısaca şöyledir: Merkez bankasının ihtiyaçlarının incelenmesi, piyasa etkisinin incelenmesi ve son olarak yasal ve teknik gereksinimlerden oluşmaktadır (TCMB, 2018).

5.2. TCMB'nin Dijital Para Uygulamasının Türkiye Ekonomisi Üzerine Olası Yansımaları

TCMB yetkilisi ile yapılan görüşme kapsamında CBDC ihracına yönelik araştırmaların çok boyutlu bir süreçte devam ettiği, söz konusu gelişmelere yönelik belirli periyodlarla kamuoyunun bilgilendirileceği ancak araştırma kapsamında tarafımıza detaylı bir bilginin verilemeyeceği beyan edilmiştir. Fakat kurumsal perspektifte TCMB başkanının 28 Eylül 2022 tarihinde İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) tarafından organize edilen forumda CBDC uygulamasına yönelik şu ifadelerde bulunmuştur “Ülkeler arası ticarete milli para birimlerinin kullanılmasının teşvik edilmesi ve merkez bankası dijital paralarının (CBDC) kullanım olanakları üzerinde çalışılması finansal entegrasyon konusundaki iki önemli husustur” (Fintechistanbul, 2022). Bu görüş CBDC uygulamasının, rezerv para olgusuna yönelik ikame bir sürecin hayata geçirilmesi noktasında etkili olabileceği izlenimini vermektedir.

Alan yazınında yer alan çalışmalar çerçevesinde söz konusu uygulamanın Türkiye özelinde nasıl bir etki oluşturacağı sorusuna yönelik bazı çözümleri yapmak mümkün hale gelebilmektedir. Bu bağlamda öncelikle CBDC uygulamasının Türkiye ekonomisi üzerine olası katkı düzeyi sunulacak ardından sözkonusu uygulamanın olumsuz etkilerine yer verilecektir.

TCMB'nin Dijital Para İhracının Türkiye Ekonomisi Üzerine Katkıları:

- (1) TCMB, CBDC uygulaması kapsamında daha hızlı bir ödeme sistemine sahip olacaktır. Bu bağlamda mevcutta kullanılan FAST uygulamasında günlük işlem limitinin sınırlı olması (10.000 TL) finansal aktörleri görece daha yavaş olan EFT uygulamasına yöneltmektedir. CBDC uygulamasının kullanılmaya başlaması ile birlikte FAST ikame olarak daha hızlı ve limit/üst limit sınırı olmayan bir ödeme sistemine sahip olunabilir.
- (2) Dünya bankası verilerine göre Türkiye'de finansal katılım oranı 2017 yılı itibarıyla %69 düzeyindeyken bu oran yüksek gelirli ülkelerde %90 seviyesindedir (World Bank, 2022). Ayrıca Seven vd. (2020), yaptıkları araştırmada Türkiye'de finansal kapsayıcılık düzeyinde kadınların erkeklere oranla düşük bir düzeyde sistem içerisinde yer aldıklarını belirtmişlerdir. Bu doğrultuda TCMB, CBDC'ler aracılığıyla Türkiye'de finansal katılım düzeyinin artmasına katkı sağlayabilir ve ayrıca kadın emeğinin kayıt dışı olarak istihdam edilmesini engellemek suretiyle finansal sisteme katılım düzeyini artırabilir.
- (3) Dünya Ekonomi Formu'na göre Türkiye'de kayıt dışı ekonomi oranı %31.2 seviyesindedir ve bu oranla dünyada 78. sırada yer almaktadır (World Economics, 2022). Ayrıca Tax Justice Network "Vergi Adalet Ağı" 2020 Raporunda, Türkiye'de vergi kaybının yaklaşık 1.6 milyar USD düzeyinde olduğu belirtilmiştir. Bu doğrultuda TCMB, CBDC'ler aracılığıyla kâğıt paranın kullanımını sonlandırması neticesinde bir yandan kayıt dışı ekonominin azaltılmasına katkı sağlarken diğer taraftan devletin vergi gelirlerinin artırmasını destekleyebilir.
- (4) TCMB, CBDC uygulaması aracılığıyla, yaşanabilecek olası bir salgın veya doğa olayı karşısında devletin ihtiyaç sahiplerine yapacağı nakdi yardımın ulaştırma sürecini hızlandırabilecektir.
- (5) TCMB, CBDC uygulaması sayesinde paranın basım maliyetini düşürecektir. Bu durum ise bankanın senyoraj gelirlerinin artmasına katkı sağlayacaktır (Demir & Odabaşı, 2022: 207).
- (6) Dünya Ekonomi Formu'na göre Türkiye nüfusunun %16'sı kripto para piyasasında yer almakta ve bu oran ile Avrupa'da 1'inci, dünyada ise 4'üncü sırada yer almaktadır (World Economic Forum, 2022). Söz konusu varlıklardan stablecoin'ler hariç, Bitcoin gibi birçok kripto para değerini desteklemek için herhangi bir rezerv varlığa ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu durum sistem içerisinde yer alan yatırımcıların yüksek riskli işlemlerle karşılaşmasına yol açmaktadır. Ancak TCMB'nin CBDC uygulaması kanunen yasal para statüsünde olmasına bağlı olarak söz konusu para birimi altın, gümüş veya

döviz rezervleri tarafından desteklenecek şekilde geliştirilecektir. Bu durum CBDC'yi, diğer dijital para birimlerine göre daha güvenilir kılacaktır.

- (7) TCMB dijital para uygulamasıyla perakende bankacılık yapısına evirilebilir. Bu durum merkez bankasının, iktisadi karar birimleriyle doğrudan ticari bir birliktelik kurmasına imkân sağlarken ayrıca bankacılık hizmetlerinde işlem maliyetlerinin azaltılması sürecini de ortaya çıkarabilir.
- (8) TCMB, CBDC uygulaması aracılığıyla kara para transferi ile terörün finansmanı tespiti ve takibi noktasında daha hızlı sonuçlar alabilir.

TCMB'nin Dijital Para İhracının Türkiye Ekonomisi Üzerine Zararları:

- (1) CBDC uygulaması kapsamında iktisadi karar birimlerinin paraya sahip olma hızı artabilir ve bu durum paranın başka varlıklara dönüşme sürecini hızlandırabilir. Bu gelişmeler ekonomide domino etkisi oluşturmak suretiyle önce fiyat istikrarsızlığı riskini artırabilir ve buna bağlı olarak döviz kuru istikrarsızlığı ve dijital dolarizyon olgusunu ortaya çıkarabilir (Demir & Odabaşı, 2022: 207). Mevcut görünümde Türkiye'de dolarizyon oranı kur korumalı mevduat hesabı dâhil %71 düzeyindedir. Bu bağlamda para birimi görece daha güçlü olan merkez bankalarının CBDC'lerine erişebilmesi Türkiye'de para politikasının işlevselliğini azaltarak finansal istikrarsızlık sürecini daha da hızlandırabilir (Küçükıralı & Afşar, 2022: 153).
- (2) Küreselleşme süreci, uluslararası finans piyasalarında faiz-kur arbitrajına dayalı spekülasyon amaçlı kısa vadeli sermaye hareketliliğini hızlandırmıştır (İnanç, 2005: 2). CBDC uygulamasıyla birlikte fon transferlerinin hızı ve işlem maliyetleri düşecektir. Bu durum Türkiye'de spekülasyon ataklarının artmasına, buna bağlı olarak fiyat istikrarının bozulmasına ve yatırım düzeyinin azalmasına yol açabilir (Kayalidere & Ovalı, 2022: 55).
- (3) TCMB, CBDC uygulaması kapsamında perakende bankacılık yapısına evrilebilir. Bu duruma bağlı olarak ticari bankalarda fon sahibi olan mudiler, fonlarını CBDC'ye aktarmak suretiyle bankacılık sektörünün aracısızlaştırılmasına yol açabilirler. Ticari bankaların CBDC kayan fonları engellemek adına faiz oranlarını yükseltmesi ise reel ekonomiye daha pahalı ve daha düşük oranda kredi verilmesine neden olabilir (Zhang, 2020).
- (4) TCMB, CBDC uygulamasıyla birlikte siber saldırı riskine, operasyonel risklere maruz kalabilir. Bu durum CBDC sahiplerinin kimlik bilgilerinde çalınmalara ve varlıklarında

kayıplara yol açabilir. Bu gelişmeler TCMB üzerinde itibarı risk oluşmasına neden olabilir.

- (5) TCMB'nin CBDC uygulamasını sağlıklı bir şekilde yürütmesi noktasında Türkiye'de iletişim ağlarının güçlü ve kapsama alanının geniş bir yelpazede olması elzemdir. Bu noktada Türkiye'nin 178 ülke arasında sabit internet hızı ortalamasında 105. sırada, mobil internet hız ortalamasında ise 59. sırada yer alması, CBDC uygulamasında iletişim ağları görece daha iyi ülkelere kıyasla çeşitli sorunlarla karşılaşmasına neden olabilir (Demir & Odabaşı, 2022: 207; TurkNet, 2022).

6. Sonuç

CBDC uygulaması merkez bankalarının dijitalleşme sürecinde yaşadıkları en önemli gelişme olarak gösterilebilir. Merkez bankaları, küresel finans piyasalarının dijital para alanında yaşanan gelişmeleri, öncelikle takip düzeyinde kalmış, ardından dijital para ihracına yönelik araştırma evresine girmişlerdir. Bu çalışmada TCMB'nin CBDC ihraç etmesi durumunda Türkiye ekonomisi üzerine nasıl etkiler oluşturacağı sorusunun cevabına yönelik çözümlerinin yapılması amaçlanmıştır.

Araştırma sonuçları göstermektedir ki söz konusu uygulama Türkiye'nin iktisadi yapısı üzerinde çok boyutlu etkiler oluşturabilecektir. Bu bağlamda CBDC uygulaması aracılığıyla; Türkiye'de ödemeler sisteminin hızlanması, kayıt dışı ekonominin azalması, devletin vergi kazançları ile merkez bankasının senjoraj gelirlerinin artması, karapara ve terörün finansmanında proaktif bir yapıya geçilmesi, finansal katılım oranını artıracığı öngörülmektedir. CBDC uygulaması katkılarının yanında bazı riskleri de içinde barındırmaktadır. Bu riskler arasında dijital dolarisasyon, siber saldırı, itibar kaybı, ticari bankalarının aracısızlaştırılmasına bağlı olarak piyasa faiz oranlarında artış ve buna bağlı olarak yatırım düzeyinin azalması, spekülasyon atakların hızlanması yer almaktadır.

Sonuç olarak TCMB, CBDC'ye yönelik tasarım süreci içerisinde finansal piyasaların başat aktörü konumunda yer alan kurumları da kapsayan geniş yelpazeli bir meclis oluşturmali ve Türkiye'ye yönelik en uygun tasarımı bulma noktasında işbirliğine gitmelidir. CBDC uygulama sürecinde iktisadi karar birimlerine sözkonusu uygulamanın nasıl kullanılacağı, içeriği ve güvenlik sistemleri hakkında detaylı bilgilerin verilerek bu sürecin daha hızlı ilerlemesine katkı sağlanmalıdır. CBDC uygulamasında prototip özelliğine sahip ülkelerin (Çin ve İsviçre) tecrübelerinden faydalanılmaldır. TCMB, nakit para ile dijital para arasındaki ikame sürecini kademeli bir şekilde sürdürmelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Katkı Oranı Beyanı: Sorumlu yazar: %25 Diğer yazar: %25 Diğer yazar: % 25 Diğer yazar: % 25.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: 25% Other author: 25% Other author: 25% Other author: 25%.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Acar O. & Öztürk, N. (2021). Paranın dönüşümünde yeni bir evre: merkez bankası dijital parası, *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 85-104.
- Adrian, T., & Mancini-Griffoli, T. (2019). Central bank digital currencies: 4 questions and answers. IMF Blog. 14 Temmuz 2022. <https://blogs.imf.org/2019/12/12/central-bank-digital-currencies-4-questions-and-answers/>.
- Allen, S., Čapkun, S., Eyal, I., Fanti, G., Ford, B. A., Grimmelmann, J., Juels, A., Kostianen, K., Meiklejohn, S., Miller, A., Prasad, E., Wüst, K. & Zhang, F. (2020). *Design choices for central bank digital currency: Policy and technical considerations*, NBER Working Paper Series No: 27634
- Arauz, A., & Garratt, R. (2021). Dinero electrónico: the rise and fall of ecuador's central bank digital currency. *Latin American Journal of Central Banking*, 2(2), 100030.
- Auer, R., & Böhme, R. (2020). *The technology of retail central bank digital currency*. BIS Quarterly Review, March.
- Banque De France (2021). Banque de france press releases. 14 Temmuz 2022. <https://www.banque-france.fr/en/communique-de-presse/banque-de-france-has-successfully-completed-first-tranche-its-experimentation-programme-central-bank>.
- Barontini, C., & Holden, H. (2019). *Proceeding with caution-a survey on central bank digital currency*. BIS Paper, No: 101.
- Bech, M., & Garratt, R. (2017). *Central bank cryptocurrencies*. BIS Quarterly Review.
- BIS (Bank for International Settlements). (2018). *Central banks digital currencies*, Bank for International Settlements Committee on Payments and Market Infrastructures, (ss. 1-28).
- BIS (Bank for International Settlements). (2021). Central bank digital currencies: executive summary. 24 Haziran 2022. <https://www.bis.org/publ/othp42.pdf>.
- Bilgili, Y. (2015). *Makro iktisat*, 4T Yayınları, İstanbul.
- Bindseil, U. (2019). Central bank digital currency: financial system implications and control. *International Journal of Political Economy*, 48(4), 303-335.
- Boar, C., & Wehrli, A. (2021). Ready, steady, go? results of the third bis survey on central bank digital currency. BIS Paper, No: 114.
- Boar, C., Holden, H., & Wadsworth, A. (2020). *Impending arrival - a sequel to the survey on central bank digital currency*. BIS Paper, (107).
- BoC (Bank of Canada). (2020). Contingency planning for a central bank digital currency. 14 Temmuz 2022. <https://www.bankofcanada.ca/2020/02/contingency-planning-central-bank-digital-currency/>.
- BoE (Bank of England). (2022). 14 Temmuz 2022. <https://www.bankofengland.co.uk/>.
- BoJ (Bank of Japon). (2020). The bank of japan's approach central bank digital currency. Bank of Japan. 14 Temmuz 2022. https://www.boj.or.jp/en/announcements/release_2020/rel201009e.htm/.
- BoT (Bank of Thailand). (2021). *Retail central bank digital currency (retail cbdc): implications on the thai financial sector and survey results*, BoT Press Release No:60/2021. 14 Temmuz 2022. <https://www.bot.or.th/Thai/PressandSpeeches/Press/News2564/n6064e.pdf>.
- Daly, L. (2022). What is central bank digital currency (CBDC)? 24 Haziran 2022. <https://www.fool.com/investing/stock-market/market-sectors/financials/cryptocurrency-stocks/central-bank-digital-currency/>.

Deloitte (2020). Central bank digital currencies: building block of the future of value transfer. 25 Aralık 2022. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/in/Documents/financial-services/in-fs-cbdc-noexp.pdf>

Demir, O. & Odabaşı, H. (2022). Merkez bankası dijital para sisteminin avantaj ve dezavantajları neler olabilir? *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (61), 199-222.

Dilek, Ş. (2018). *Blockchain teknolojisi ve bitcoin (231) analiz*, SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, (ss. 1-32).

ECB (European Central Bank). (2020). *Report on a digital euro*. European Central Bank, Eurosystem. (ss. 1-53).

ECB (European Central Bank). (2021). A digital euro, 14 Temmuz 2022. https://www.ecb.europa.eu/paym/digital_euro/html/index.en.html.

ECB (European Central Bank). (2012). Virtual currency schemes, 14 Temmuz 2022. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>.

Evlimoğlu, U. & Gümüş, U. T. (2018). İtibari paranın kullanımdan kaldırılmasına yönelik teorik bir değerlendirme. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 167-183.

Fanusie, Y. J. & Jin, E. (2021). China's digital currency: adding financial data to digital authoritarianism (CNAS), 14 Temmuz 2022. <https://www.cnas.org/publications/reports/chinas-digital-currency>.

FED (Federal Reserve), (2022a). Money and payments: the us dollar in the age of digital transformation. January, 14 Temmuz 2022. <https://www.federalreserve.gov/publications/files/money-and-payments-20220120.pdf>.

FED (Federal Reserve), (2022b). What is a central bank digital currency? 24 Haziran 2022. <https://www.federalreserve.gov/faqs/what-is-a-central-bank-digital-currency.htm>.

Fintechistanbul (2022). CBDC kullanım olanakları üzerinde çalışılmasının önemi, 25 Aralık 2022. <https://fintechistanbul.org/2022/09/28/tcmb-baskani-sahap-kavcioglu-cbdc-kullanim-olanaklari-uzerinde-calisilmasinin-onemine-degindi/>

Grym, A. (2020). *Lessons learned from the world's first CBDC*. Bank of Finland Economics Review (No.8/2020).

Grym, A., Heikkinen, P., Kauko, K., & Takala, K. (2017). *Central bank digital currency*, BoF Economics Review, No. 5/2017.

Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2021). Ekonomi reformları eylem planı. 14 Temmuz 2022. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/2/2021/06/Ekonomi-Reformlari-Eylem-Plani-1.pdf>.

IMF (International Monetary Fund). (2020). Deputy managing director tao zhang's keynote address on central bank digital currency. 25 Aralık 2022. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/03/19/sp031920-deputy-managing-director-tao-zhangs-keynote-address-on-central-bank-digital-currency>

IMF (International Monetary Fund). (2022). 14 Temmuz 2022. <https://www.imf.org/en/Home>.

İnandım, Ş. (2005). Kısa vadeli sermaye hareketleri ile reel döviz kuru etkileşimi: Türkiye örneği. *Yayınlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü*.

Karaman, A. (2021). Merkez bankası dijital para birimi (CBDC) nedir? 24 Haziran 2022. <https://tr.cointelegraph.com/news/what-is-a-cbdc>.

Kayalidere, K. & Ovalı, M. (2022). *Toda-yamamoto nedensellik analizi yöntemiyle kripto para birimleri arasındaki fiyat ilişkisinin analizi*, Geçmişten Günümüze Para, Banka Ve Finans Tartışmaları, Ekin Yayınevi.

- Keister, T., & Sanches, D. R. (2021). *Should central banks issue digital currency?*. Available at SSRN: 3966817.
- Kiff, M. J., Alwazir, J., Davidovic, S., Farias, A., Khan, M. A., Khiaonarong, M. T., ... (ve) Zhou, P. (2020). *A survey of research on retail central bank digital currency*. IMF Working Paper, WP/20/104.
- Koumbarakis, A., & Dobrauz-Saldapenna, G. (2019). *Central bank digital currency: benefits and drawbacks*. Available at SSRN 3429037. 25 Aralık 2022. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3429037
- Kumar, A., Ney, J., Lee, E. & Ji, V. (2020). National digital currencies: the future of money? 14 Temmuz 2022. <https://www.belfercenter.org/publication/national-digital-currencies-future-money>.
- Küçükıralı, Z., & Afşar, K. E. (2022). Türkiye’de merkez bankası dijital parasının potansiyel etkileri: SWOT analiziyle bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 142-158.
- Lee, D. K. C., Yan, L., & Wang, Y. (2021). A global perspective on central bank digital currency. *China Economic Journal*, 14(1), 52-66.
- Loo, A. (2022). What is central bank digital currency (CBDC)? 25 Aralık 2022. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/cryptocurrency/central-bank-digital-currency-cbdc/>
- Mancini-Griffoli, T., Peria, M. S. M., Agur, I., Ari, A., Kiff, J., Popescu, A., & Rochon, C. (2018). Casting light on central bank digital currency. *IMF Staff Discussion Note*, 8(18), 1-39.
- Nielsen, (2014). E-commerce: evolution or revolution in the fast moving consumer world? 14 Temmuz 2022. <https://docplayer.net/3422472-E-commerce-evolution-or-revolution-in-the-fast-moving-consumer-goods-world-august-2014-copyright-2014-the-nielsen-company.html>.
- Nolting, C., Heinz, G., & Köhling, S. (2020). *Central bank digital currencies: money reinvented*. CIO Special, Deutsche Bank Wealth Management, Frankfurt. (ss. 1-15).
- Olsen, O. (2018). Central bank digital currencies. *Norges Bank Papers, No:1*, 5-31.
- Özçelik, B. D. (2021). Merkez bankası dijital parası: geleceğin parası (mı?). 14 Temmuz 2022. https://www.researchgate.net/profile/Berna-Dombekci-Ozcelik/publication/351661423_MERKEZ_BANKASI_DIJITAL_PARASI_GELECEGIN_PARASI_MI/links/60a3d099458515952dd8c2bb/MERKEZ-BANKASI-DIJITAL-PARASI-GELECEGIN-PARASI-MI.pdf.
- Özdoğan, B. & Turan, Z. (2022). Merkez bankası dijital para birimlerine dijitalleşme ve merkeziyetsizlik çerçevesinden eleştirel bir bakış. *Para, Bankacılık ve Finans Tartışmaları*. Ekin Yayınları. (ss. 41-72).
- Sarmiento, A. (2022). Seven lessons from the e-peso pilot plan: the possibility of a central bank digital currency. *Latin American Journal of Central Banking*, 3(2), 100062.
- Seven, U., Yassa, A. D. & Yılmaz, F. (2020). *Finansal kapsayıcılık: türkiye ve dünya karşılaştırması*. Ekonomi Notları. Sayı:2020-04. Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Soderberg, G., Bechara, M., Bossu, W., Che, N. X., Kiff, J., Lukonga, I., ... & Yoshinaga, A. (2022). *Behind the scenes of central bank digital currency: emerging trends, insights, and policy lessons*. FinTech Notes, 2022(004).
- Sveriges Riksbank (2021). E-krona pilot phase 1. 14 Temmuz 2022. <https://www.riksbank.se/globalassets/media/rapporter/e-krona/2021/e-krona-pilot-phase-1.pdf>.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2018). *Central bank digital currencies*, 39th Governors’ Club, Conference hosted by the Central Bank of Turkey Bodrum, 14 Mayıs 2018. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/8604eb70-ff34-4527-9a35-f48057b4f78a/schrimpf.pdf?MOD=AJPERES> 2018.

TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2020). Yıllık faaliyet raporu 2020. 12 Temmuz 2022. <http://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2020/files/tr-full.pdf>.

TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2021). Merkez bankası dijital türk lirası ar-ge projesi hakkında basın duyurusu. 15 Eylül 2021, Sayı: 2021-40. 12 Temmuz 2022. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2021/DUY2021-40>.

TurkNet (2022). Türkiye–dünya internet hız sıralaması. 25 Aralık 2022. <https://turk.net/blog/turkiye-dunya-internet-hiz-siralaması/>

Wadsworth, A. (2018). The pros and cons of issuing a central bank digital currency. *Reserve Bank of New Zealand Bulletin*, 81, 1-21.

Walker, D. (2020). Anticipating digital currency disruption. 12 Temmuz 2022. <https://moore-mth.nl/anticipating-digital-currency-disruption-international/>.

World Bank (2022). 25 Aralık 2022. <https://data.worldbank.org/country/TR>

World Economic Forum. (2022). 25 Aralık 2020. <https://www.weforum.org/>

Yao, Q. (2018). A systematic framework to understand central bank digital currency. *Science China Information Sciences*, 61(3), 1-8.

Zhang, X. (2020). Merkez bankası dijital para biriminin fırsatları, zorlukları ve tanıtım karşı önlemleri. *2020 yılında Yönetim Bilimleri Bilgilendirme ve Ekonomik İnovasyon Geliştirme Konferansı (MSIEID)* (s. 343-346). IEEE.

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi: 10.54688/ayd.1181162
Araştırma Makalesi/Research Article

TERÖRİZM KAPSAMINDA DİNİN SUİSTİMALİ: İŞİD ÖRNEĞİ

THE ABUSE OF RELIGION IN THE SCOPE OF TERRORISM: A STUDY ON ISIS

Süleyman EKİCİ¹ Hatice Rumeysa TESKİ² Alpcan ACAR³

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
28/09/2022

Kabul:
09/05/2023

Terörizm devletlerin en temel güvenlik sorunlarından bir tanesidir. Tarihsel süreçte yaşanan gelişmeler terörizmin doğasını da etkilemiş ve terörizm kendisini zamana göre revize edebilmiştir. Terörün sahip olduğu karmaşık örüntü, ortak bir tanım yapılmasında ciddi bir engel oluşturmaktadır. Diğer yandan terörizmin dini içselleştirme çabası, terörle mücadele adına çok daha tehlikeli sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. El Kaide ile başlayan ve Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) ile devam eden eylemler neticesinde terörizm, dinamik ve küresel bir boyut seyrederek son yüzyılın en mühim tehlikelerinden birini oluşturmuştur. İŞİD'in şiddet eylemlerine dini referans sunmasının yanında Sünni bir kimlik inşa etme çabası terörle mücadeleyi daha kompleks bir alana dönüştürmüştür. Dolayısıyla İŞİD'in sahip olduğu özgün yapısı ve ideolojisinin analiz edilmesi örgütün din ve dini değerler üzerinden oluşturmak istediği meşruiyet alanının ortaya konulmasını sağlayacaktır. Nitekim örgütün din üzerinden meşruiyet alanı oluşturmak isterken kullandığı dini referansların gerçek anlamları dışına çıkartıldığı çalışma boyunca vurgulanmıştır. Ayrıca çalışmada, örgütün bölgedeki yükselişinde Ortadoğu coğrafyasının koşullarının oynadığı role dikkat çekmek amaçlanmıştır. Nitekim söz konusu koşullar, İŞİD'in ruhunun mutlak varlığını besleyen kaynaklar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, İŞİD, Küresel Terör, Terör(izm).

Jel Kodları: Z00, Z12, Z19.

¹**Sorumlu Yazar:** Doktor Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8477-000X, suleyman.ekici@inonu.edu.tr.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-4065-3132, rumeysa.teski@outlook.com.

³ 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, İnönü Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-2314-6702, alpcan.acar@inonu.edu.tr.

Atıf: Ekici, S., Teski, H. R. & Acar, A. (2023). Terörizm Kapsamında Dinin Suistimali: İŞİD Örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (1), 28-53.

Abstract

Article Info

Received:
28/09/2022

Accepted:
09/05/2023

Terrorism is one of the most fundamental security problems of states. Developments in the historical process have also affected the nature of terrorism and terrorism has been able to revise itself over time. The complex pattern of terrorism poses a serious obstacle to a common definition. On the other hand, the effort of terrorism to internalize religion can lead to much more dangerous results in the name of the fight against terrorism. In this context, as a result of the actions that started with Al-Qaeda and continued with the Islamic State of Iraq and the Levant (ISIS), terrorism has become one of the most important dangers over the last century, following a dynamic and global dimension. In addition to providing religious references to the violent acts of ISIS, the effort to build a Sunni identity has turned the fight against terrorism into a more complex field. Therefore, analyzing the original structure and ideology of ISIS will enable to reveal the area of legitimacy that the organization wants to create through religion and religious values. As a matter of fact, it has been emphasized throughout the study that the religious references used by the organization while trying to create a field of legitimacy through religion are taken out of their real meanings. In addition, it is aimed to draw attention to the role played by the conditions of the Middle East geography in the rise of the organization in the region. As a matter of fact, these conditions provide resources that nourish the absolute existence of the spirit of ISIS.

Keywords: Religion, ISIS, Global Terror, Terror(ism).

Jel Codes: Z00, Z12, Z19.

Extended Summary

Terrorism is one of the main security problems of states and also, one of the problem areas that have certain difficulties conceptually and need a multi-faceted struggle. With globalization, terrorist organizations' ability to provide a wider area of action and to take advantage of power gaps, especially in the regions where they emerge, come to the fore. There are power gaps in the Middle East that provide important formation, development, and sustainability for terrorist organizations. Therefore, the fact that the region is subject to important power gaps also reveals a suitable ground for organizations. Problem areas and power vacuums in the Middle East are triggered by the influence of external dynamics as well as by internal dynamics. In particular, the interventions of the USA in both Afghanistan and Iraq within the scope of the fight against terrorism have allowed terrorist organizations that are formed or will be formed to abuse religion to build their intellectual infrastructure.

Terrorist organizations need values that will provide references for their actions and to establish areas of legitimacy in order to exist and increase their effectiveness. In this study, it is aimed to discuss how terrorist organizations abuse religious values, the differences between ISIS and Al-Qaeda to a certain extent, and the effect of external dynamics on the prominence of terrorism in the region. In the study, that any religion doesn't see terrorism as legitimate, and Islam is far from terrorism and from the terrorist organization ISIS has been discussed with references in particular. Therefore, ISIS is a terrorist organization that has gained momentum with the members of the organization that has come from the past and formed the intellectual infrastructure in the Afghanistan/Iraq regions. The organization, which tried to instrumentalize the verses and hadiths of the religion of Islam for its own purposes, also benefited significantly from the power vacuums in the region. The intervention of the USA and its subsequent departure from the region activated the internal dynamics. In addition, the policies of the governments that came to power in Iraq and the civil war in Syria negatively affected the people of the region. Having benefited significantly from this situation, ISIS has carried out activities to gain both sympathizers and militants. As a matter of fact, it is understood that ISIS abused the values of the religion of Islam for its own purposes and interpreted the verses out of context, regardless of before and after. Therefore, the idea that a religion will legitimize terrorism or lead individuals to terrorism should be considered unrealistic. In the process of its emergence, ISIS had significant differences from Al-Qaeda and tried to establish a state organization in a certain area. The concepts of near/far enemies have been used frequently while revealing the differences between the two organizations.

Using digitalization effectively at the point of communication, ISIS both managed the propaganda process and tried to spread the fear, chaos, and insecurity inherent in terrorism with the videos it broadcasts. The high level of participation in ISIS globally and especially the participation from the West drew attention. The effective use of social media and communication tools by the organization can be shown among the reasons for the global participation it has achieved. As a result, it has been understood that it is not possible for any religion to be a source of terrorism and how the verses that ISIS tried to use were taken out of context in the study. In this context, revealing the unrelatedness of religion and terrorism will weaken the attempts of terrorist organizations to abuse. In addition, throughout the study, it has been understood that ISIS formed a unique structure different from Al-Qaeda, to which it was affiliated for certain periods, as an intellectual infrastructure. In addition, it has been observed that power vacuums and external dynamics in the region have an intense effect on the emergence of the organization.

1. Giriş

Günümüzde terörizmin doğansında bulunan korku, güvensizlik, şiddet ve kaos oluşturma potansiyeli, devletler için de en temel güvenlik konularının başında gelmektedir. Nitekim belirli istismar alanları üzerinden ortaya çıkan terör örgütleri, bu istismar alanlarını hem sempatican hem de militan kazanma sürecinde kullanmaktadır. Belirli bir ideoloji üzerinden veya etnik yapı üzerinden ortaya çıkan örgütler, bazen de dini değerler üzerine kendisini inşaa etmeye çalışmaktadır. Bireylerin dini değerlerini suistimal eden örgütler, dini değerleri de kendi lehine ve kendi amaçları için araçsallaştırmaya çalışmaktadır. Değişimlere belirli ölçüde kendisini adapte edebilen terörizm uzun bir tarihsel geçmişe sahip olsa da, niteliği değişebilmektedir. Bu bağlamda terörizmi küresel bir sorun haline getiren birden fazla etken bulunsada terörizmin tanım sorunu ayrıca öne çıkmaktadır ve devletlerin ortak bir paydada buluşamaması terörle mücadeleyi hem daha grift bir alana çekmekte hem de terör örgütleri için hareket alanı sağlamaktadır.

Kendisini dini referanslar üzerine inşa eden IŞİD, hem ortaya çıktığı bölgeden hem de diğer bölgelerden yoğun ilgi ve destek görmektedir. El-Kaide'nin bir kolu olarak ortaya çıkan örgüt bölgedeki kaosu lehine kullanarak yapılanmasını tamamlamış ve devlet çatısı altında örgütlenmeye çalışmıştır. IŞİD üzerinde dikkat çekilmesi gereken en önemli hususlardan bir tanesi örgütün El-Kaide'nin bir kolu olarak türemesine karşın, sahip olduğu ideolojik özgünlüktür. IŞİD'in sahip olduğu ideoloji örgüte küresel bir nitelik kazandırmakla birlikte, mücadelesi zor bir yapı da sunmuştur. Diğer yandan IŞİD'in İslam dininin öğretilerini suistimal ederek gerçekleştirdiği terör eylemleri, küresel düzeyde İslamcı terör veyahut İslami terör olgusunu pekiştirme görevi görmekte ve Batı'da zaten mevcut olan İslamofobiyi ciddi bir noktaya da taşımıştır. Bu durum din olgusunun sosyolojik ve psikolojik boyutları ile değerlendirilmesinin yanı sıra dinin terörle ilişkilendirilemeyecek bir alana çekilmesinin bir sorumluluktan ziyade zaruriyet olduğu vurgusuna olan ihtiyacı da ortaya çıkarmaktadır. Nitekim Aydın ve Türkoğlu (2011: 164)'ın da ifade ettiği üzere dinlerin toplumlarda teröre kaynaklık etmek yerine birleştiricilik niteliğinin öne çıktığı genel kabul görmekte ve bu nedenle de “dini terör” söyleminin yerine “dini motifli terör” kavramsallaştırmasının daha doğru olduğu düşünülmektedir. Çünkü terör örgütlerinin gerçekleştirdikleri şiddet eylemlerine meşruiyet zemini oluşturmak ve haklılık payı çıkarmak için dini kullanmaya çalıştıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Aydın ve Türkoğlu'na göre “dini motifli terör” kavramı kullanılırken temel çıkış noktasının “dinin motive ettiği” yaklaşımının yerine “dini görünümlü” terör olarak ele alınması gerekmektedir. Benzer şekilde Şöhret (2021: 522)'e göre de terörizmin ve İslam'ın aynı anda

kullanılması ve İslami Terör gibi kavramsallaştırma girişimleri İslam'ı ötekileştirme çabalarının yansımaları arasında görülebilirken, bu durumu Batı'nın algı çalışmaları arasında görmekte mümkündür. Ayrıca Lewis (2003: 45-46)'e göre de İslam'ın temel referansları terörizme müsamaha göstermemektedir. Bu çalışmada da benzer arka plan kullanılarak terör örgütlerinin dini kullanırken dini bir görünüm sağlamak, dinden beslenmeye çalışmak ve din ile meşruiyet kazanmaya çalıştıkları düşüncesi üzerinden çalışma kurgulanmış ve daha özelinde de İslam üzerinden meşruiyet oluşturmaya çalışan örgütlerin dini suistimal ettikleri ve aslında din ile terörizm arasında ilişki kurulamayacağı yaklaşımı üzerinden de çalışma yürütülmüştür. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde, terör ve terörizme ilişkin tanımlara yer verilirken terörizm ve din arasındaki ilişki(sizlik) de ortaya konulmuş ve terör örgütlerinin dini öğretilerden meşruiyetini nasıl sağlamaya çalıştığı ve hangi açılardan da beslendiği sorularına cevap aranmıştır. Çalışmada IŞİD'in tarihsel gelişimine yer verilerek örgütün, El-Kaide ile olan farklılıklarına da dikkat çekilmiştir. Bu şekilde örgütün, El-Kaide vb. örgütler karşısında nasıl konumlanması gerektiği sorusuna da cevap aranarak, örgütün bölgede tarihsel olarak gelişmesi adına elverişli olan koşulları sağlayan dış faktörlerin tahlilleri yapılmıştır. Çalışma yürütülürken din ve terörizm arasındaki ilişki(sizlik) ve terör örgütlerinin dayanak olarak göstermeye çalıştığı dini referansların nasıl yanlış yorumlandığı ele alınarak çalışmanın zemini oluşturulmuş ve dini suistimal eden terör örgütlerinden olan IŞİD'in ideolojisi ve ortaya çıkışını kolaylaştıran hususlar tartışılmıştır.

2. Tanım ve Boyutlarıyla Terörizm ve Din

Terörizm, birey ve daha geniş kitlelere yönelik şiddetin ön plana çıkartılarak belirli siyasal amaçlara ulaşılması noktasında tasarlanmış şiddet ve korku olarak tanımlanabilmektedir. Böylece seçilen hedefler ve gerçekleştirilen eylemler toplum üzerinde endişe, korku ve güvensizlik duygusu oluşturabilmektedir (Enders & Sandler, 2012: 18). Ancak devletler, terörizme kendi bakış açıları üzerinden örgütlerin eylem çerçevesini çizmekte ve örgütlerin faaliyetlerini de çizmiş oldukları çerçeve içerisinde değerlendirmektedir. Bu durum, bir devletin terörist nitelendirmesine diğer devletin “özgürlük savaşçısı” tepkisi ile karşılık vermesine imkân tanımaktadır (Kurt, 2019a: 136). Terörizmin tanımlanması noktasında ortak paydadan uzak görüntü, devletlerin terörle mücadele noktasında da birlikte hareket etmelerini engellemektedir (Kemik, 2021: 169). Kavramlar üzerinden ortaya çıkan hem anlam kargaşası hem de terörizme yönelik farklı yaklaşımlar, kavramın retorik kullanımına da neden olmaktadır (Crenshaw, 2000: 265). Terörle mücadelede noktasında ABD'nin terörizme karşı koymayı içeren bir el kitabında, terör(izm); doğası itibariyle siyasal, ideolojik veya dinsel hedeflere

ulaşmayı amaçlayan, önceden tasarlanmış şiddet kullanımı ya da şiddet tehdidi olarak da tanımlanmıştır (Chomsky, 1999: 10). Bu kapsamda genel bir tanımına gidilecek olursa terör; baskı, şiddet ve zor kullanmaya dayalı olmakla birlikte psikolojik, sosyolojik ve fiziksel zarara sebep olan şiddet hareketi olarak tanımlanabilirken terörizmde hem sistematik bir yapı hem de siyasi amaçlar öne çıkmaktadır (Kazan, 2016: 111-112).

Devletlerin terörle mücadelede örgütlerin hedef ve yöntemlerini doğru saptamaları ortaya konulacak olan mücadelenin başarısını da doğrudan etkileyebilecektir. Örgütlerin hem oluşum hem eylem süreçlerinde birden fazla temel motivasyonları bulunabilmektedir. Böylece etkin bir terörle mücadele için planlı, kapsamlı ve çok boyutlu stratejiler geliştirilmelidir. Bu sürecin etkin yürütülmesinde örgütlerin temel motivasyonlarının ve suiistimal ettiği alanların tespiti önemli bir yere sahiptir (Şen, 2018: 9-12). Terör organizasyonlarının suiistimal alanı ve fenomeni haline gelen dinin, şiddet eylemlerine referans olarak gösterilmesi, terörizme karşı girişilen mücadeleyi daha karmaşık bir boyuta taşıyabilmektedir. Terörizm, niteliği açısından yalnızca dinle sınırlı olmamakla birlikte; ideoloji üzerinden veya etnik amaçlar çerçevesinde de ortaya çıkabilmektedir. Ancak din konusunda örgütler toplumsal taban bulma hususunda daha esnek bir alana sahiptirler. Varoluşundan bu yana inanma ihtiyacı güden insanoğlunun, ihtiyaçlarının merkezine dinler yerleşmiş ve günümüze kadar dinamik bir şekilde gelerek varlığını koruyabilmiştir. Berger'in de belirttiği üzere (2011: 88) din, evrenin tamamının insan açısından manidar bir varlık olarak kavranmasında güçlü bir girişim sunmaktadır. Dolayısıyla denebilir ki insanlar, dine bağlılıklarını güçlü bir şekilde sürdürmeye devam etmekte, hatta bunu küreselleşmeye rağmen gerçekleştirmektedir. Zira küreselleşme ile birlikte artan kültürel birliktelik karşısında dinlerin bir sığınak vaziyeti haline geldiği de söylenebilmektedir. Din, ulaşılmak istenen uzak hedefler yolunda koruyucu bir işlev görmekte ve bu yolda atılacak küçük adımların aracı olarak kullanılabilir (Tosun, 2004: 14). Bu kapsamdan bakıldığında terör örgütleri de din üzerinden bir çerçeve çizerek hem propaganda süreçlerini yönetebilmekte hem de kendilerine belirli meşruiyet alanları oluşturmaya çalışabilmektedir.

Küresel çağ olarak adlandırılan günümüz yüzyılı, sahip olduğu risklerle birlikte önemli avantajlar da sunmaktadır. Bugün küreselleşmenin en mühim ilkesi olan liberal politikalar, zaten gelişmiş olan Batı'yı daha üst sıralara taşıyarak özellikle eski sömürge ülkeleri olan devletlerin tepkisinin Batı üzerinde yoğunlaşmasına da neden olmaktadır. Bu durumun açıkça kendini gösterdiği Ortadoğu'da, İslami hareketlerin yükselişini, söz konusu tepkinin vücuda gelmiş hali olarak değerlendirmek de mümkündür. Ortadoğu devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından milli bir kimlik inşa edememeleri, milliyetçiliğin yerini İslami

ideolojilere bırakmasına neden olmuştur. Nitekim Gruen'in de ifade ettiği gibi (2019: 18), bir ideoloji kimliğin olmadığı yere kimlik kazandırma amacı taşır. Bu doğrultuda yükselen İslami hareketlerin militer örgütler tarafından suistimal edilmesi neticesinde bölge, cihatçı militanların eylemlerine gebe bir yapıya dönüşmüş ve seyreden terör eylemleri, Batı'da zaten var olan İslamofobi'yi de pekiştirmektedir. Hiçbir dinin terörizmi meşru görmediği gibi İslam'ın da meşru görmesi söz konusu değildir. Din, insan aktivitesi ile kurulmakla birlikte her şeyi kucaklayan bir kutsal düzen sunan, yani her an mevcut olan kaos karşısında kendi kendini korumasını bilen kutsal bir kozmos kurumudur (Berger, 2011: 121). Özellikle bazı terör örgütleri tarafından hem eylem hem söylemlerinde İslami referansların öne çıkarılmaya çalışılması, yeni tartışmalara da kaynaklık yapmaktadır (Bar, 2004: 27).

Dini kullanan terör örgütleri, İslam'a içkin kavramları kendi eylemlerine meşru bir dayanak oluşturmak için kullanmakta ve bunu Kur'an-ı Kerim'e atıfta bulunarak gerçekleştirmektedirler. Dünyayı Dar'ül İslam ve Dar'ül harp olarak ikiye bölen ancak gerçekte azınlık olan radikallerin örgütlü siyasi hareketi, çok yaygın bir duygudan yararlanmaktadır: Müslümanların (Batı dahil), buldukları her yerde apaçık haksızlığa neden olan baskıya maruz kaldıkları duygusudur (Corm, 2008: 179-180). Nitekim Radikal İslamcılar, baskının kötü yöneticilerin Tanrı yasasından ve Kur'an'dan uzaklaşmasıyla başladığına inanmaktadırlar (Roy, 2005: 48; Corm, 2008: 180). Söz konusu yöneticiler bu durumda da meşruiyetlerini kaybetmektedirler. Bu durum, yozlaştığına hükmedilen Müslüman yönetime karşı ayaklanma görevi doğurmakta ve böylece egemene karşı şiddet eylemlerine geçiş de söz konusu olmaktadır (Roy, 2005: 57). Bu kapsamda Kur'an-ı Kerim'e gönderme yaparak örgütler toplumsal taban bulma ve meşruiyet alanları oluşturma çabasına girmektedir. Din üzerinden meşruiyet kazanmaya çalışan terör örgütlerinin kendilerine referans almış olduğu ayetler, tarihsel koşullarından ve temel bağlamlarından koparılarak yorumlanmaktadır. Örneğin cihat kavramı, anlamından uzaklaştırılarak koşulsuz şartsız mutlak bir savaşın varlığını nitelemek için kullanılmaktadır. Buna mukabil Kur'an; "*Allah, dîninizden dolayı sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kâfirlere iyilikte bulunmanızı ve mümkün olduğunca onlara adâletli davranmanızı yasaklamaz. Hiç şüphesiz Allah, hak ve adâlet konusunda titiz davrananları sever* (Mümtehine, 60/8)" demektedir. Nitekim örgütlerin referans olarak kullanmaya çalıştığı Kur'an-ı Kerim'in savaş ve şiddetten ne denli uzak olduğunun bilinmesi de ayrıca gerekmektedir. Çünkü 6236 ayetin içeriği incelendiğinde sadece %0,6'sının savaş ve %0,4'ünün cihat üzerine olduğu bilinmektedir (Bradford, 2016). Ayrıca savaş sürecinde bile elçilere, esirlere ve savaşmayan sivillere karşı kötü muamelede bulunulmaması gerektiği ve

kadınlar, yaşlılar ile çocuklara saldırmanın İslam'ın Cihat anlayışında yer almadığı bilinmektedir (Lewis, 2003: 45).

Cihatçı hareketlerin eylemlerini gerçekleştirirken şehitlik kavramına dikkat çekmeye çalışması da yine meşruluğa duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Nitekim militanlar intihar saldırıları gerçekleştirerek, kendilerini Allah yolunda kurban edilen bireyler olarak görmektedirler. Bununla birlikte İslam'ın yanlış yorumlara meydan vermeden değerlendirilmesi, terör örgütlerinin gerçekleştirmiş olduğu eylemlerin Müslüman halka verdiği zararın meşru temellerden yoksun olduğunu anlamak açısından da önem taşımaktadır. Nitekim Kur'an;

Mü'minlerden iki grup birbiriyle çarpışacak olursa, derhal müdahale ederek aralarını düzeltin. Buna rağmen biri ötekine saldırırsa, saldırıda bulunan taraf Allah'ın hükmüne boyun eğinceye kadar onlarla savaşın. Eğer boyun eğerse, o iki grubun arasını adâletle düzeltin. Adâleti uygulamada da dâimâ titiz davranın. Çünkü Allah, hak ve adâlet hususunda titiz olanları sever (Hucurât, 49/9)

diyerek İslam dinine mensup bireyler arasındaki “şiddet eylemlerine” yönelik olumsuz yaklaşımı da gösterebilmektedir.

İslam'ı radikal bir boyuta taşıyarak toplumsal düzeni bozma amacı taşıyan ve inşa ettiği anarşiden beslenen terör örgütleri, yeni bir kavram karmaşası da oluşturmaktadır. Cihatçı militanların faaliyetlerini nitelendirmek için husul eden ‘İslamcı terör’ tanımı, kavramın muhtevası nedeniyle tartışmalara neden olmaktadır. İslam'ın savaşı, kargaşayı ve şiddet üzerinden hayat bulan terörü kötü ve çirkin olarak ele aldığı ve barış ile güvenliğin öncelendiği de bilinmektedir (Albayrak, 2004: 298). Cihatçı militanların referans aldığı Kur'an'da, İslam'ın özünde şiddeti meşru müdafaa kapsamında değerlendirdiği ve bunun dahi orantılı olması gerektiğine vurgu yaptığını ve ayrıca terör örgütlerinin eylemleri neticesinde gerçekleşen can alma suçunun da İslam'da reddedildiği bilinmektedir (Orhan, 2014: 94). Dolayısıyla terörün içerisinde barındırdığı şiddet ve öldürme gibi eylemler İslam ile paralellik göstermediği gibi terörü herhangi bir din veya kültüre ait olarak nitelendirmekte mümkün görünmemektedir (Albayrak, 2004: 301).

3. Ortadoğu'da Oluşan Güç Boşluğu

Ortadoğu; Kürt, Şii, Sünni, Yezidi, Hristiyan ve Yahudi başta olmak üzere birçok etnik ve dini kimliği bir arada bulunduran ve dolayısıyla çok katmanlı bir demografik yapıya mensup geniş bir coğrafyayı temsil etmektedir. Bölgenin karmaşık demografik yapısı iyi yönetilemediği takdirde bölgede önemli güç boşlukları oluşmaktadır. Bu güç boşlukları ise terör örgütlerinin

oluşum ve faaliyet göstermeleri için elverişli bir zemini ifade etmektedir. Tarihsel olarak sömürgeci güçlerin bölgedeki hakimiyeti, İslam'ın yanlış yorumlara tabii tutularak siyasallaşmasını beraberinde getirirken; sömürgelerin tasfiyesi sürecinde etnik ve dini kimlikler göz ardı edilerek çizilen sınırlar ve azınlık yönetimlerinin iş başına getirilmesi, bölgenin güvenlik ve istikrarını önemli ölçüde etkilemiştir.

Fransa ve Büyük Britanya'nın Ortadoğu üzerindeki ilgisi, iki ülkeyi -zaman zaman karşı karşıya getirmiş olsa dahi- ortak engel görülen Osmanlı Devleti karşısında iş birliğine de itmiştir. Esasında bu iş birliğinin temelini 19. yüzyıla dayandırmak mümkündür. Osmanlı coğrafyasının 19. yüzyılda parçalanmaya başlaması, yüzyıl boyunca Avrupa diplomasisinin hareketlenmesine neden olarak ünlü Doğu sorununu yaratmış ve bu sorun Rusya dahil büyük Avrupalı güçlerin çatışmalarına neden olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse tüm Ortadoğu eyaletlerinin sömürgeleştirilmesiyle sonuçlanmıştır (Corm, 2008: 174). Bu hususta iki sömürgeci gücün, Ortadoğu bölgesindeki menfaatlerinin sınırlarını belirleyen Sykes-Picot anlaşması ciddi önem taşımaktadır. I. Dünya Savaşı esnasında söz konusu anlaşma ile uzlaşılan fikirler, savaş sonunda Osmanlı Devleti'nin saf dışı kalmasıyla uygulamaya sokulmuş ve Ortadoğu devletlerinin ve bölge haklarının öfkesinin derinleşmesinde en önemli rolü üstlenmiştir. Batı sömürge çağıyla birlikte hilafeti ortadan kaldırarak Müslüman ülkelerin yeraltı ve yer üstü zenginliklerini sömürmüş, bölgeye İslam dışı yönetim sistemleri kurarak ve İslam'dan uzak yöneticiler atayarak dolaylı/dolaysız sömürsünü daimi kılmıştır (Alkan, 2016: 208). Yüzyıllarca altın çağını yaşamış olan İslam coğrafyasının Batı karışındaki geri kalmışlığı, İslam'dan uzaklaşmanın bir cezası olarak görülmüş ve İslam'ın en doğru yaşandığı ilk zamanlarına dönmenin gerekliliği üzerinde durulmuştur. İslam coğrafyasının bu denli bir düşüşe geçmesine karşın yükselişe geçen bir Batı'nın varlığı, söz konusu öfkenin asrı saadete dönüş zihniyeti doğrultusunda evrilmesine de neden olmuştur. Bunlara ek olarak savaş sırasında ilan edilen Balfour Deklarasyonu ile Yahudilere yurt oluşturma vaadinin İsrail'in 1948'de kurulmasıyla işleme sokulması ve söz konusu zihniyeti çeşitli evrelerden geçirerek cihatçı hareketlerin temel ideolojisi haline getirmiştir (Roy, 2005). 1948 yılında İsrail'in kurulması ile bölgedeki Yahudi tehdidine karşı birleşen Arapların bu minvalde sürekli hezimet uğraması dolayısıyla İslam'ın ilk zamanlarına dönme fikri bazı kesimler açısından zaruret haline de gelmiştir. Bu bağlamda denilebilir ki modernleşme hareketinin tarihsel oluşumların tezahürü ile özümseyerek tamamlayan Batı'ya alternatif olarak görülen bu geriye dönüş fikri, zaman zaman dış faktörlerin de tetiklemesi ile birlikte bölgedeki terörizmi besleyen en önemli kaynak haline gelmiştir (Alkan, 2016: 55).

Ortadoğu’da yaşanan şiddet ve terör, bölgenin sömürge geçmişinin tarihsel ve toplumsal bir uzantısıdır. Modernleşmeyi yalnızca Batı coğrafyasına indirgeyen felsefe, Batı’nın modernleşme adı altında dünyanın geri kalanına müdahalesini meşru görmesine sebep olmaktadır. Bu uğurda dünya coğrafyasının liberal ekonomiye hazırlıklı olmayan piyasalarının küresel piyasaya açılması çabası, zengini daha zengin, yoksulu daha yoksul yaparak kronik bir eşitsizliğe neden olmaktadır. Bu durumun en belirgin örneğini Ortadoğu bölgesi teşkil etmekte ve bölge coğrafyasında yaşayan halk, yaşanan yoksulluğun ve adaletsizliğin suçlusu olarak Batı’yı görmektedir. ABD’nin demokrasi ve insan hakları söylemleri ile bölgeye sürekli müdahalede bulunması ise bölge haklarının düşüncelerini desteklemektedir. ABD’nin, küresel liberalizmin yol açtığı yoksulluğu görmezden gelerek yalnızca demokrasiyi inşa etme çabası etkisiz kalmaktadır. Çünkü demokrasi ve sosyal ilerleme ayrılmaz şeylerdir (Amin, 2016: 145). Zira sosyal yapı çözülmeye başladığı an bastırılmış öfke patlar ve böylelikle şeytani dürtüler ve iç kaos, dış bir düşman vasıtasıyla kanalize olabilmektedir (Gruen, 2019: 44). ABD’nin demokrasi çabaları, İŞİD’in, özünde İslam ile ilgili olmayan ve hatta hiçbir dine konu olmayacak şiddet eylemlerinin bu denli taraftar toplamasına belirli ölçülerde sebep teşkil etmektedir. Dolayısıyla ABD’nin bölge üzerindeki menfaatlerini analiz ederek bu minvalde gerçekleştirdiği eylemlerin kapsamını anlamak bölgedeki terörizmin neden son bulamadığını anlamak açısından da önemli ipuçları taşıyacaktır.

11 Eylül 2001 tarihinde dünyanın siyasi, ekonomik ve askeri güç merkezine yönelik gerçekleştirilen saldırılar, özelde ABD ve Ortadoğu genelde uluslararası alan için hayati gelişmelere neden olmuş ve bir dönüm noktası söylemlerine kaynaklık etmiştir. Saldırıları sonrası Başkan Bush, terörle mücadele politikası kapsamında dünya devletlerinin dost veyahut düşman nezdinde tasnifine indirgenen konuşmalarda bulunmanın ötesine geçmiş, Afganistan ve Irak’a askeri müdahalede bulunmak gibi son derece kritik bir karar alarak bugün Ortadoğu’da yaşanmaya devam eden terör faaliyetlerine bir nevi kapı aralamıştır. Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus vardır ki ABD, Taliban ve El Kaide için askeri eğitim sahası olan Pakistan’a ve ekonomik ve ideolojik olarak destekte bulunan Suudi Arabistan’a yönelik herhangi bir söylemde bulunmamıştır. Nitekim ABD’nin Afganistan ve Pakistan özel temsilcisi, Richard C. Holbrooke, Pakistan’ın Taliban’ı desteklemekteki temel rolünden söz ederken şöyle demiştir; “*Yanlış ülkede yanlış düşmana karşı savaşıyor olabiliriz.*” (Cockburn, 2014: 5). Afganistan’da Taliban’ının El-Kaide’yi desteklemesi sebebiyle 2001 tarihinde yönelik yapılan müdahaleler, Taliban’ın hükümeti ele geçirmesi ile sonuçlanacak ve El-Kaide terör

örgütünün merkez gücü kırılrsa dahi bu örgütün kollara ayrılarak yaşamını devam ettirmesine engel olamayacaktır.

2003 yılında Saddam Hüseyin'in kitle imha silahlarına sahip olduğunu iddia eden ABD hükümeti, söz konusu silahların El-Kaide gibi terör örgütlerinin eline geçmesi neticesinde bir felaketle sonuçlanacağına dikkat çekerek Irak'a müdahale kararı almış ve terörle mücadele adına kritik bir hata daha yapmıştır. Söz konusu kitle imha silahlarını bulmak bir yana Hüseyin'in El-Kaide'yi desteklediğine dair somut delillerin yokluğu, bizatihi Saddam Hüseyin'in Irak'taki otoritesinin kendileri için ne denli sıkıntı doğurduğuna dair El-Kaide örgüt liderlerinin yapmış olduğu açıklamalar, ABD'nin askeri müdahalesinin meşruluğu için öne sürdüğü iddiaları dayanaksız bırakmıştır. Bununla birlikte Baas diktatörlüğüne son veren ABD, oluşan otorite boşluğunu dolduramayarak Irak'ı terör örgütlerinin yuvası haline getirmiştir. Burada vurgulanması gereken nokta, Saddam Hüseyin'in veyahut Baas rejiminin meşruiyeti değildir. Bizatihi dikkat çekilmesi gereken husus, Baas rejimi çekirdeğinde yer alan milliyetçi ideolojinin cihatçı hareketler karşısında bir denge unsuru olduğu, ancak ABD'nin bu dengeyi cihatçı güçler lehine bozduğudur. Dengeyi tekrar sağlayamayan ABD, bir nevi Irak'ın teröre kucak açmasını izlemek durumunda kalmıştır. Nitekim Ürdün eski CIA şefi Robert Richer, Baas'tan sonraki Irak'ın IŞİD yapılanması için verimli topraklar olduğundan bahsetmektedir (Warrick, 2016: 157). ABD'nin daha baştan eksik terörle mücadele politikası hem uluslararası arena da prestijinin sarsılmasına hem de Irak'tan başlayarak bölgenin geri kalanına korku saçan IŞİD'in yapılanmasına zemin hazırlamıştır.

ABD, Irak'ı işgal etmesinin ardından müdahaleye yönelik söylemlerini değiştirerek, 'bölgenin demokratikleşmesi' kapsamında eylemlerine yeni bir meşruiyet dayanağı geliştirmiştir. Zira Ortadoğu'nun demokratik olmayan rejimleri, İslami grupların siyasal sisteme katılmalarını engellemekte ve siyasal sistem içerisindeki bu grupların sosyalleşememeleri beraberinde aşırılaşmalarını belirli ölçüde getirmektedir. Dolayısıyla ABD'nin terörle mücadelesinde, antidemokratik rejimlerin demokratik rejimlere dönüştürülmesiyle başarı kazanabilir fikri öne çıkmaktaydı (Özpek, 2012: 185). Bu bağlamda ABD, uluslararası kamuoyunun tepkisinin törpülemek ve kaybettiği prestijini tekrar kazanmayı ön plana çıkarmıştır. Ancak ABD'nin bölgedeki eylemleri göz önünde bulundurulduğunda, fikirleri ile eylemlerinin ne denli tezatlık oluşturduğunu görmek mümkündür. Bu kapsamda Amin'in Amerikan ideolojisine yönelik söylemi dikkat çekmektedir:

Her zaman adını kendilerinin koyduğu, tanımını kendilerinin yaptığı, tüm araçlar ve imkanlar seferber edilerek yok edilmesi gereken bir dış düşman vardır (Şeytan

İmparatorluğu, Şer Ekseni). Eskiden bu komünizmdi, (şimdilerde Amerikan hayranlarının unuttuğu) McCarthy’cilik devreye sokularak soğuk savaşa girişilip Avrupa astlaştırıldı. Şimdilerde “terörizm” (ki, Reichstang yangınına çok benziyor), Amerikan yönetici sınıfının gerçek projesi olan gezegenin militer denetimi için harekete geçmelerine gerekçe gösteriliyor (Amin, 2016: 59).

ABD’nin bölge üzerinde tanımladığı terörizm tehdidinin dışında bölgeye müdahalesi sonrası süreçte önemli sorun alanları ortaya çıkmıştır. Bunlar Şii yanlısı bir yönetimin varlığından ziyade Sünnilerin hem yönetimden hem de ordunun dışında tutulması, Baas ordusundan tasfiye edilenlerin bir nevi terör örgütleri için insan kaynağını oluşturması ve hükümetler tarafından bastırılan gösterilerin insan haklarına olan aykırılıklarıdır. Böyle bir zeminin oluşmasında iste(me)yerek ABD’nin önemli etkisi bulunmaktadır. Bu durum El-Kaide ve onun uzantısı olan yapılar için önemli hareket alanları sağladığı gibi ileriki dönemlerde bir terör örgütünün devlet yapılanması biçiminde varlık gösterme çabasına da zemin hazırlamıştır. ABD’nin Irak’ta kurduğu hapishaneler ve özellikle de hapishaneler arasında Basra yakınlarında kurulan Bucca kampı terör örgütleri için önemli bir alanı oluşturmuş ve IŞİD için de önemli bir yere sahip olmuştur (Kurt, 2019b: 415-416). ABD’nin Irak’a yaptığı müdahale sırasında yöneldiği hedeflerin tespitinde iste(me)yerek sivil halkın da zarar görmesi hem IŞİD’in zihinsel alt yapısının hem de toplumda karşılık bulma noktasında IŞİD’a kolaylık sağlamıştır. Dolayısıyla bu durum IŞİD’in emperyalizm karşıtı söylemlerine de kaynaklık etmiştir.

4. IŞİD’in Ortaya Çıkışı ve Temelleri

İngilizce ISIS, Arapça DAESH, Türkçe kısaltmasıyla IŞİD’in (Irak-Şam İslam Devleti) temel hareket noktasını, adıyla ifadesini bulduğu gibi Irak ve Şam’ı içine alan coğrafyada, liderliğini halifenin üstlendiği bir İslam devleti kurma fikri oluşturmaktadır. Ancak IŞİD’i yeni ortaya çıkmış bir örgüt olarak da nitelemek eksik kalacaktır. Kökenleri 1980’li yıllara dayanan örgütün geçmişi Sovyet-Afgan mücadelesine kadar götürülebilir. Nitekim örgütü 1999 yılında Zerkavi tarafından Tevhid ve Cihad örgütüne kadar dayandırmak mümkündür. Zamanla uluslararası bir örgüt halini almış ve 2004 yılında El-Kaide ile birleşmiştir (Abubaker, 2020: 109-110). El-Kaide içerisinde Zerkavi ekolünü benimseyen örgüt, 2013 yılı itibariyle El-Kaide’den ayrı hareket etmiş ve kendine özgün bir söylem ve eylemler geliştirmiştir (Aksoy, 2016: 30). Bu bağlamda örgütün ana amaçlarının teşekkülünde önemli bir isim olan el-Bağdadi’nin katkılarının yanında, zihniyeti ve yapmış olduğu eylemleri ile örgütün ideolojik çerçevesinin şekillenmesinde etkin olan Zerkavi’yi göz ardı etmek mümkün görünmemektedir.

Zerkavi, 1989 Afganistan işgalinin ardından Sovyetlere karşı girişilen küresel cihat hareketine katılmak üzere Afganistan’a gelmiştir. Zerkavi’nin Afganistan’a geldiği dönem

savaşın sonuna gelindiği bir tarihe denk gelmektedir. Dolayısıyla cihat duygularını öne çıkaran Zerkavi için Afganistan'da mevcut olan atmosfer hayal kırıklığı yaratmıştır. Zerkavi, 1993 yılına kadar Kuzey Afganistan'da kalarak orada ilk defa şaşırtıcı bir şekilde bir nefer olarak değil, yazınsal ve edebi cehaletine karşın cihat gazetesi olan al-Bunyan al-Marsus için bir gazeteci olarak çalışmıştır (Gerges, 2019: 74). Zerkavi'nin gerçek savaş ile tanışması ise 1991 yılında, Afganistan'ın doğu vilayetlerinde yer alan ve hükümet elinde bulunan kasabalara yönelik, mücahitler tarafından gerçekleştirilen saldırılar ile olmuştur. 1993 yılında Afganistan'dan ayrıldığında Zerkavi, olağan askeri eğitimini Afgan isyancı komutanı ve aynı zamanda 11 Eylül saldırılarının baş mimarı olan Abdul Rasul Sayyaf'ın kampında almış, birkaç yıllık savaş tecrübesine sahip bir savaş gazisi olarak kabul görmüştür (Warrick, 2016: 77). Ürdün'e dönmesinin ardından Zerkavi, burada akıl hocası ve hücre arkadaşı olan Makdisi'nin liderliğinde örgütlenen bir yapılanmaya katılarak faaliyetlerde bulunmuş ve sonradan Bayat al-İmam olarak tanınacak olan el-Tevhid militan yer örgütünün kuruluşu, Makdisi ve Zerkavi'nin bu dönemdeki iş birliğinden doğmuştur. Fakat Makdisi ve Zerkavi, planlarını uygulamaya imkân bulamadan 1994'ün mart ayında tutuklanarak silah ve patlayıcı madde bulundurmaktan suçlanmış ve yasadışı bir cihat örgütü kurmalarından dolayı on beş yıl hapisle cezalandırılmışlardır. Zerkavi'nin hapishanede geçirdiği süre, onun hayatındaki en önemli kırılma noktasını teşkil etmiştir. Nitekim o, mahkumiyeti boyunca gördüğü işkencelerden ve okuduğu İslami kaynaklardan dolayı dışarı çıktığında daha fanatik ve daha öfke dolu hâle gelmiştir (Gerges, 2019: 76).

Ürdün kralı Abdullah'ın başa geldikten sonra ilan ettiği genel aften yararlanan Zerkavi, altı yıllık mahkumiyetinin ardından ilk adımını, Afganistan'a geri dönerek Usame bin Ladin'e hizmet etmek adına atmıştır (Warrick, 2016). Ancak El-Kaide lideri Zerkavi'yi huzuruna kabul etmemiş, fakat Herat kampının liderlik vazifesine getirerek onu, Irak'ın El-Kaide yapılanmasında köprü vazifesi görme açısından faydalı bulmuştur. Diğer yandan, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin Afganistan'a yönelik girişmiş olduğu askerî harekât, El-Kaide'nin bölgedeki varlığını tehdit ederek örgütün merkezinin dağılmasına neden olurken Zerkavi ve kampının Irak'a sevkinin mecburiyetini de doğurmuştur (Gerges, 2019: 84-85). Merkezi El Kaide, Afganistan'daki baskı sonucu militanlarını İran başta olmak üzere çevre ülkelere dağıtmak durumunda kalmış ve lider Usame bin Ladin ile onun en büyük yardımcısı ve örgütün ikinci lideri Zevahiri saklanmak zorunda kalmışlardır. Bu kapsamda denilebilir ki Zerkavi'nin örgütlenmesinde destekçisi El-Kaide olurken, Irak'ta teşkilatlanması için zorunlu

koşulları yaratan ABD'nin Afganistan müdahalesidir. Ancak Zerkavi Irak'taki mevcut koşulları lehine kullanarak kendi ününü kendi kazanmıştır (Gürler & Özdemir, 2014: 117).

2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından Irak'ta, ABD emperyalizmini körüklemek ve Şii ile Sünni nüfus arasında zaten hassas olan ilişkileri alt üst etmek adına uygun bir atmosfer hâkimdi. Saddam'ın Kuveyt'i işgalinin ardından Irak'a yönelik uygulanan ve yaklaşık on üç senelik bir süre zarfında devam ederek ülkedeki yoksul halkı daha zor bir duruma düşüren, çocuklarında dâhil olduğu birçok Iraklı'nın sefalet içinde ölümüne neden olan ekonomik ambargo nedeniyle ülkedeki antiemperyalist ideolojinin varlığı beklenen bir durum olarak görülebilir. Zerkavi, ABD'nin Irak'a girmesi ile mevcut olan antiemperyalist zihniyeti doruğuna çıkaracak söylemlerde bulunarak halkı yanına çekmede bir araç olarak kullanmıştır. Diğer yandan Saddam diktatörlüğü döneminde baskı altında hissetmiş ve onun gidişinin ardından hürriyetine kavuşmuş önemli bir Şii nüfus da söz konusuydu. Zerkavi söz konusu Şii nüfusun yoğunlukta olduğu alanlara ve yapılara saldırı düzenleyerek mezhepler arası çatışmayı körüklemiş ve Sünni nüfusu kendine yanına çekmeyi denemiştir. Warrick'in, (2016: 147)'de belirttiği gibi, Zerkavi bile bile veya tesadüfen Irak hakkındaki Amerikan iddialarını çürütecek olan hedefleri seçiyor ve ülkenin işgalinin uzun ve ıstıraplı olmasını sağlıyordu. Ayrıca Irak'ın işgali ve bölgedeki güvensiz-istikrarsız yapı halkın kitleler halinde yer değiştirmesine de neden olmuştur. Bu yer değiştirmeler beraberinde radikalleşmenin önünü açmıştır. Çünkü Irak'taki demografik yapı ve bölgenin aşiret üzerine kurulu yapısının içe kapalılığı, kitlesel yer değiştirme durumlarında toplumsal huzuru negatif yönde etkilemektedir. Şüphesiz bu durum bireylerin radikalleşmesinin önünü açarken örgütler içinde insan kaynağı imkânı sunmaktadır (Dağdeviren, 2021: 304).

2004 yılına gelindiğinde Irak'taki savaşın yükselmesiyle hem direnişi daha da büyütebilmek hem de para ve insan gücü desteğine ihtiyaç duyması dolayısıyla merkezi El Kaide'ye bağlılık yemini eden Zerkavi, örgütün adını "İki Nehir Arası El-Kaide/ Irak Mezopotamya El-Kaidesi" olarak değiştirmiştir (Alkan, 2016: 116). Böylelikle El-Kaide'nin marka değerini de kullanarak bölgedeki en ciddi tehdit konumuna gelmiştir. El-Kaide liderlerinin Zerkavi'ye olan desteğini ifade eden ve tüm cihatçıların onun ardında savaşması için teşvikine yönelik yaptığı açıklamalar, Zerkavi'nin örgütsel olarak güç kazanmasında önemli bir kırılma noktasını teşkil etmiştir. Bu noktada Usame bin Ladin ile Zevahiri'ye karşılık Zerkavi'nin zihniyeti oldukça farklıydı. Zerkavi'nin mirası üzerine gelişme gösteren IŞİD ile El-Kaide arasında da eylemleri itibariyle de derin bir uçurum olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim El-Kaide için uzak düşman daima öncelikli olmuştur. Uzak düşmandan kastedilen ise

ABD'dir (Öztürk, 2016: 3-4). 2000 yılında Yahudilere ve Haçlılara Karşı Cihat İçin Dünya İslam Cephesi'ni ilan eden bin Ladin'in örgütünün adı dahi onun dünya görüşünü özetlemekteydi (Esposito, 2003: 38). Diğer bir ifadeyle El Kaide için gayrimüslimler İslam karşısındaki en büyük tehdittir ve yok edilmeleri gerekmektedir ki İslam'ın hakim olduğu coğrafi koşullar ancak bu şekilde sağlanabilirdi. El Kaide adına Şiilere yönelik bir öfke beslendiği de söylenemeyebilir. Buna karşın Zerkavi yakın düşmanı uzak düşmana tercih etmiş ve hatta onu daha tehlikeli bulmuştur. Zerkavi'nin yakın düşman atfettiği grup özelde Şiileri, genelde diğer Sünni dışı oluşumları temsil ediyordu. Warrick'e göre (2016: 220); El-Kaide kurucuları kendi yarattıkları sistemin içinde sürgünde kalmıştı ki yüzlerce mil uzaklıktaki taraftarlarına kuryelerle tavsiye göndermekten ve talimat vermekten başka bir şey yapamıyorlardı. Buna karşın Zerkavi ile iş birliğinin, El-Kaide'ye onun başarısına ortak olarak onun şöhreti ile yeniden canlanma fırsatı sunacağına dair bir umut söz konusuydu (Gürler & Özdemir, 2014: 118). Zamanla Zerkavi'nin dizginlenerek daha kontrol edilebilir düşüncesi hâkim olsa da yaşananlar bunun tersine işaret etmiştir. Çünkü Zerkavi kontrolden çıkarak gelen tüm uyarılara rağmen şiddetini daha da arttırmıştır (Warrick, 2016: 235).

Zerkavi'nin 2006 yılında ölümünün ardından örgütün liderliğine Ebu Ömer el-Bağdadi geçmiştir. El Bağdadi'nin liderlik ettiği dört senelik dönem, örgütün en sancılı evresini oluşturmaktadır. Örgütün Müslümanları da hedef alan kırıyıcı eylemleri, destekçisi olan Sünni nüfusu örgütten uzaklaştırmada, itici bir güce dönüşmüştür. Nihayetinde Sünni nüfusun önemli bir kısmı Sahva Birliklerine katılarak ABD'nin ittifakına dahil olmuş ve örgüte karşı önemli bir mücadele göstermiştir. Söz konusu dönemde örgüt ciddi anlamda kan kaybederek etkin görüntüsünü de yitirmiştir. Buna karşılık 2011 yılında ABD'nin yeni hükümete ülkeyi teslim ederek ülkeden çekilmesi ve devamında Suriye'de yaşanan iç savaş, örgütün daha güçlü bir şekilde ayağa kalkması için gerekli zamanı ve koşulları oluşturmuştur (Gürler & Özdemir, 2014: 119). Örgütün lideri konumundaki Ebu Ömer el-Bağdadi'nin 2010 yılında öldürülmesi IŞİD'i yeniden lider değişimine götürmüştür. Ebu Bekir el-Bağdadi örgütün yeni lideri olmuş ve 2011 yılında ABD'nin Irak'tan çekilmesi de örgüt için önemli bir dönüm noktası olarak görülmüş ve örgüt tekrar gücünü artırmaya başlamıştır (Aldırmaz, 2017: 35).

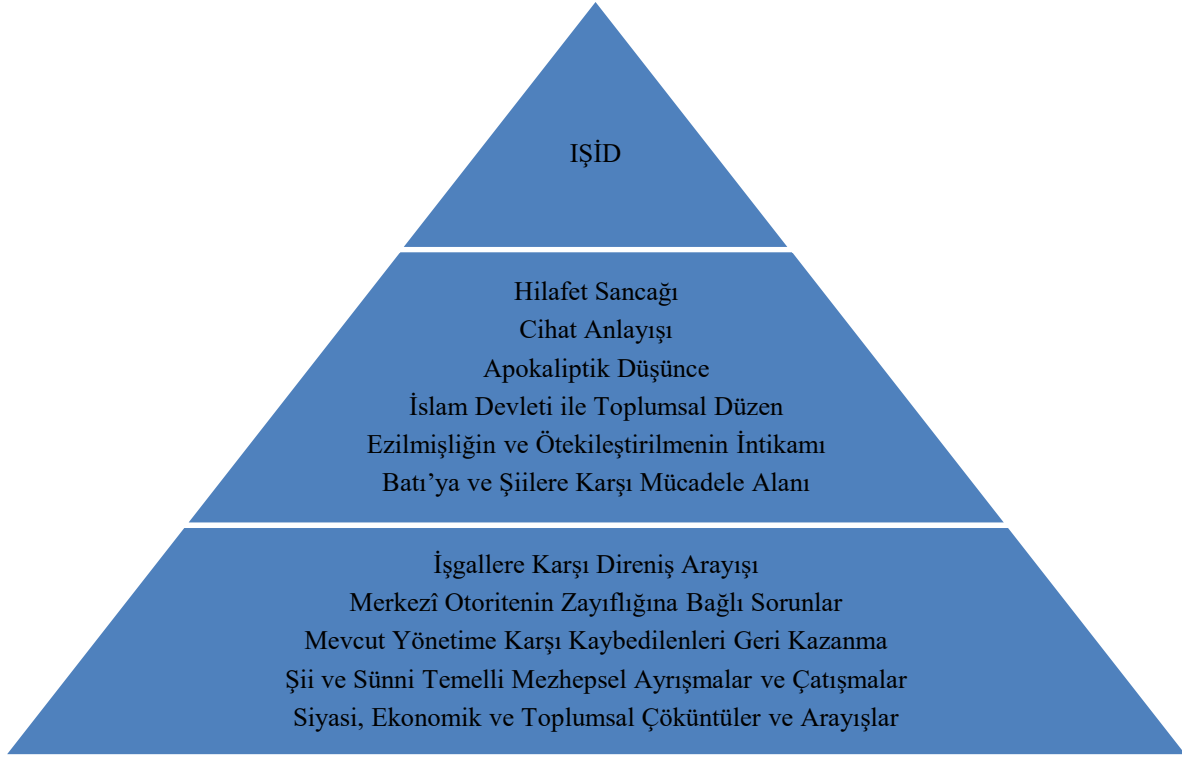
Irak'ta kurulan yeni hükümet, Nuri el Maliki'nin sekiz yıl süren başkanlığı süresince (2006-2014) Sünnilerin, mezhepçiliğe dayalı politikalar yüzünden dışlanmış hissetmesine neden olmuş ve toplumsal olarak organize olmaları zorunluluğunu da doğurmuştur (Gerges, 2019: 31). Ayrıca Sahva Birlikleri'ne finansal destek vermeyen Maliki yönetiminin tutumları da hem ordudan ayrılan askerleri hem de Sünni kesimlerin tekrar Irak İslam Devleti saflarına

geçirmiştir (Ağır vd., 2021: 91). Maliki'nin ülkedeki protestolar karşısında da taviz vermeye yanaşmaması, üstelik Nisan 2013'te Havicah'taki bir barış kampına Irak Ordusunun düzenlediği bir baskında katliam yapması ve bu katliamın sonucunda 50'yi aşkın protestocunun hayatını kaybetmesi, barışçı protestoları bir anda silahlı direnişe çevirmiştir (Cockburn, 2014: 47). Diğer yandan Arap Baharının Suriye'de bir iç savaşa dönüşmesi ve Sünni nüfusun gösterdiği direniş, Irak Sünnilerini cesaretlendirerek iki ülke içinde mezhepsel bir savaşın hâkim olduğu karanlık bir dönemin habercisi olmuştur.

Bu dönemde örgütün en önemli kaybı, 18 Nisan 2010 yılında Amerikan güçleri tarafından gerçekleştirilen saldırılar sonucunda lideri Ömer el-Bağdadi'nin öldürülmesi olmuştur (Alkan, 2016: 168). Onun ölümünün ardından liderliği devralan Ebubekir el-Bağdadi, böylesi bir döneme denk gelen liderliği boyunca mevcut koşulları, örgütün güç kazanması lehine kullanmayı başaramamıştır. Bu noktada Bağdadi'nin Suriye'de rejim karşıtı Sünni nüfusu destekleyerek kendi safına çekme hamlesini el-Nusra örgütünün inşası oluşturmuştur. Bu dönemde el-Nusra, El-Kaide'nin bir maşası görevini görmüştür. Örgüt bölgedeki Sünni nüfusu destekleyerek kendi cephesinde toplamayı başaramamış ve eylemleri ile kısa süre içerisinde ün salmıştır. El Nusra'nın bu denli yükselişe geçmesini bir tehdit olarak algılayan el-Bağdadi'nin örgütün kendisine biat etmesini istemesi üzerine iki örgüt arasında nüfuz çatışması baş göstermiştir. Neticede iki taraf kayıp vermesine karşın Bağdadi, el-Nusra'nın ülkede hakim olduğu yerlere ek olarak örgütün taraftarlarını da kendine bağlayarak önemli bir güç kazanmıştır. Hızlı bir yükselişin ardından, gerçekleştirdiği saldırılarla birlikte örgüt 2014 yılında devlet çatısı altında örgütlenmeyi başaramamıştır. Uğruna sivil özgürlüklerin kısıp yüz milyonlarca doların harcandığı terörizmle savaş, başarısız bir tablo oluşturmuştur (Cockburn, 2014: 38). Bölgede IŞİD gibi bir terör örgütünün geçmişe dayanan oluşumunu tamamlaması ve uzun bir süre kamuoyunda paylaştığı görüntülerle korku ve güvensizlik oluşturması dikkat çekmiştir. Hem propaganda sürecini etkin kullanan örgüt hem de amaçlarının bir kısmına ele geçirdiği bölgeler üzerinden “belirli” süre zarfı için erişmiştir.

IŞİD, egemen olduğu topraklar üzerinde kamu düzeni ve kamu hizmetine verdiği önem ile halk üzerinde meşruiyet kazanmaya çalışmış ve halkın belirli kesimlerinde de olumlu izlenimler oluşturmaya çalışmıştır (Şenol vd., 2016: 281). IŞİD'in güç kazanmasında, bölgesel ve küresel güçlerin coğrafya üzerindeki menfaatlerinin yol açtığı yıkımın yanında, mevcut hükümetlerin uyguladığı politikaların sonucu olan mezhepsel çatışmaların önemli bir payı da söz konusudur (Alkan, 2016). Bu bağlamda IŞİD'in 2003 ve 2013 yılları arasında belirli bir toplumsal destek sağladığından da söz etmek mümkündür. IŞİD tabanına bakıldığında da

mağdur konumunda bulunan halk, işsiz kesimler, aşiretler-kabileler ve Vahabi/Selefiler bulunmaktadır. Özellikle bölgede belirli kesimler için oluşan “alternatifsizlik” yerel aşiretlerin örgüte olan tutumunda belirleyici olmuştur. Örgüt, Felluce ve Anbar bölgelerinde ele geçirdiği noktalarda simgesel bir şekilde yolsuzluk ve rüşvetlere yönelik cezalandırmalar yaparak halk nezdinde olumlu bir izlenim bırakmaya çalışmıştır. Sembolik ve halk üzerinde olumlu propaganda amacı da taşıyan cezalandırmalar, Musul’da da yapılmıştır. Anlaşılacağı üzere örgüt kendisini yolsuzluk ve rüşvetle mücadele ediyor izlenimi de vermeye çalışmış ve yerel halka sunulması gereken kamu hizmetlerine de ayrı bir önem yüklemiştir (Dağdeviren, 2021: 304-306). Meşruiyetini ve gerçekleştirdiği eylemleri dini değerlere gönderme yaparak haklı bir zemine çekmeye çalışan IŞİD, köktendinci olarak ele alınan Selefilik veya Vehabilik inanç ve yorum sistemi üzerinden hareket etmektedir (Abubaker, 2020: 101). Radikal hareketler ve söylemler üzerinden işleyen bu anlayışın temsilcisi olan IŞİD’in temel tutumları arasında “dışlayıcılık” bulunmaktadır. Kendisi dışında bulunan Müslümanları “müşrik” olarak ele alan IŞİD, hedef noktasına Müslümanları da koymaktadır (Bıçer, 2015: 8-11). IŞİD’in dine yaklaşımı ve özellikle referans olarak gösterdikleri ayetlerin ve hadislerin bağlamından kopartarak ele almaları dikkat çekmektedir. Özellikle ayetlerin bağlamından kopartılması, öncesi-sonrasına bakılmaması, zaman ve mekândan ayrı ele alınmasıyla IŞİD, kendisine bir zemin hazırlamaktadır (Özçelik, 2020: 97). Bu bakımdan özellikle Tevbe suresinin 5. Ayeti (Tevbe, 9/5) “*Haram aylar çıkınca bu Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın onları geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.*” Örgüt ayetleri hem bağlamından hem de öncesi ve sonrası (siyak-sıbak) kopararak ele almakta ve haklı bir zemin oluşturmaya çalışmaktadır. Böylece surenin öncesine bakıldığında savaş şartları gerçekleştiğinde ve başladıktan sonrasındaki süreç anlatılmaktadır (Karadeniz, 2016: 166-167). Aynı şekilde Bakara suresinin 193. Ayetini (Bakara, 2/193) “*Fitne ve zulüm ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın fakat vazgeçerlerse artık zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur*” kendi zaviyesinden ele alan örgüt meşru bir alan oluşturmak istemektedir. Bu ayeti de öncesi ve sonrasından kopartarak ele alan örgüt, böylece zihinsel temellerini teyit etmek istemiştir (Ağır vd., 2021: 110). Nitekim ayetin öncesi ve sonrasına bakıldığında “*ilk defa saldırıyı başlatarak zulmeden kâfirlerle savaşılması ve savaşta da zalim olan düşman nerede yakalanırsa öldürülmesi gerektiği...*” anlamı çıkmaktadır (Karadeniz, 2016: 169).

Şekil 1.
İŞİD Terör Örgütünün Meşruiyet Piramidi
Kaynak: Ağır vd., 2021: 112.

Bölgede önemli adımlar atan örgüt, önemli sayılabilecek destek ve tabanda oluşturabilmiştir. Oluşturmaya çalıştığı meşruiyet zemini neden-sonuç ilişkisi üzerinden belirli kesimler tarafında destek görmüş ve örgütün güç kazanmasını sağlamıştır. İŞİD, 2014 yılının Haziran ayında Musul'u, ardından Tikrit'i ele geçirmiş; Temmuz'da Suriye ordusuna karşı bir dizi zafer kazanmış ve Eylül'de Türkiye sınırındaki Kobane'ye yerleşik Suriye Kürtlerine saldırı düzenlemiştir (Cockburn, 2014: 13). Böylece İŞİD, hızla operasyonel sahasını genişleterek önemli ilerlemeler elde etmiştir. ABD'nin önemli miktarda yatırım yaptığı Irak ordusu ise İŞİD'e karşı mütemadiyen hezimete uğrayarak adeta yok olma tehlikesi yaşamıştır. İŞİD'in Musul'u ele geçirmesi dikkatleri çekerken örgüt, Bağdat yakınlarına kadar da ilerlemiştir. Bu durum ise Irak ordusunun İŞİD'a karşı tutunamadığı ve dağıldığı yorumlarına konu olmuştur (Sinkaya, 2016: 36). Saddam iktidarında cüzi bir miktar maaş alan ordu mensupları askerden kaçmanın cezasının ölüm olduğunu bildiğinden savaşıp ölmeyi yeğliyorlardı. Buna karşın Saddam sonrası ikame edilen Irak ordusu, tam bir yolsuzluk yuvasına dönüşmüştü. ABD'nin Irak ordusuna desteğiyle başlayan yolsuzluk hareketinin nasıl işlediğini anlamak açısından Iraklı bir generale ait olan şu ifadeler önemlidir; “Bir tabur komutanına 600 askerlik birliği için maaş ödeniyordu fakat silah altına sadece 200 kişi alınıyor ve aradaki fark tabur komutanının cebine gidiyordu- bu da müthiş bir kar demektir” (Cockburn, 2014: 65).

Dolayısıyla Musul'un dört gün içinde teslim alınması aslında beklenmesi gereken bir durumken yine de uluslararası camiada hayret verici bir gelişme olarak karşılanmıştır. Ayrıca Dağdeviren'in (2021, 304-305) ifadesiyle Irak ordusundaki çatlaklar ve orduda yaşanan rüşvet-yolsuzluklar halkın güvenini kırmakla beraber önemli bir öfke oluşturmuş ve sonuç olarak bu durum bölge halkının IŞİD'a yönelimine de neden olmuştur.

IŞİD'in bölgedeki hakimiyeti ve uyguladığı eylemlerin, örgütün düşmanlarının sayısının çoğalmasına ve ortak bir paydada buluşmasına sebep olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim ABD ile İran, ABD ile Rusya'nın ittifakını dahi içeren olağanüstü bir atmosferin hakimiyeti söz konusu olmuştur. Her ne kadar bölgesel ve küresel güçler örgütle mücadele kapsamında tek çatı altında birleşmeyi denemişse de, her gücün bölgedeki önceliklerinin farklı olması, koalisyonun hantal kalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Suriye'de yaşanan iç savaşın bu denli uzun sürmesinde ve bölgedeki kaosu beslemeye devam etmesinde, bölgesel ve küresel güçlerin gelişmelere müdahale etmesinin payı büyüktür. Bu kapsamda Batı yanlısı yönetimlerin iktidarını kaybetmesi üzerinden değerlendirmede bulunan İran'ın, Arap Baharı sürecini İslam Devrimi ile özdeşirmesi dolayısıyla sürece destek olurken, Suriye'de ki savaşın patlak vermesi ile tutumunu değiştirerek Esad rejiminin yanında yer almış olması, dış faktörlerin savaşa entegre olmasında menfaatlerin keskinliğini gözetmek açısından en belirgin örneği teşkil etmektedir. Zira Suriye, İran'ın devrim sonrasında bölgede izlediği siyasetin belkemiği, bölgedeki en önemli müttefikidir (Şen, 2012: 107). Diğer yandan Körfez monarşileri, İran'ın zayıflatılması kapsamında Suriye'de Esad rejiminin devrilmesine destek sağlamaktadır (Bingöl, 2013: 39). Demokrasinin hamisi olan ABD ve Avrupa için Esad'ın halkına yönelik girişmiş olduğu şiddet hareketleri kabul edilemezken; Rusya, Esad rejiminin düşmesi durumunda terörün mevcut boşluğu doldurmasından çekinmektedir. Esad rejiminin şiddet eylemlerine son vererek istenilen reformları gerçekleştirmemesi sebebiyle desteğini çeken Türkiye ise, ABD ve Batı ile aynı fikri paylaşmaktadır. Dolayısıyla bu durum Suriye'nin, İran ve Rusya tarafından desteklenen Esad rejimi ile ABD ve müttefikleri tarafından desteklenen muhalif gruplar arasında bölünmesini beraberinde getirmiştir. Cockburn'un (2014: 8-9) ifade ettiği gibi, hareketin aşırı dinsel inançlar ile askeri maharet karışımı olan zehirli fakat güçlü bileşimi, Irak'ta ABD'nin 2003 işgalinden beri yürütmüş olduğu savaş ile Suriye'de 2011'den itibaren çıkmış olan savaşın sonucudur. Bölgedeki çatışmadan tek yarar sağlayan ise IŞİD olmuştur. Nitekim IŞİD, muhalif gruplara yönelik gerçekleştirilen silah yardımını memnuniyetle karşılamaktadır. Nihayetinde ya zor kullanarak ya da para karşılığında bu silahları eline geçirebilmektedir.

İŞİD, bulunduğu coğrafyanın sunduğu imkanları da kullanarak önemli miktarda gelir elde etmeyi başarmıştır. Bunun yanında Irak ve Suriye'deki yönetimlerin ve ordu yapısının sahip olduğu farklılık ve buna paralel olarak gelişen çatışmalar, örgüte iki ülke arasında rahat bir hareket kabiliyeti kazandırmıştır. Örgüt dış yardım, kadın ticareti, halktan aldığı vergilere ek olarak sahip olduğu alanlardaki mevcut enerji kaynaklarının ihracından da gelir elde etmiştir. Elde ettiği gelirler ile halka sunduğu hizmetler doğrultusunda halkın gözündeki konumunu güçlü tutmaya çalışmıştır. Örgütsel yapısı itibariyle El-Kaide hiçbir zaman böylesi bir amaç taşımamıştır. Nitekim Gerges (2019: 22)'de belirtildiği üzere, 1990'ların sonlarında gücünün zirvesindeyken dâhi El-Kaide, üç binden daha az savaşçıya sahip, kendine ait bir toprak parçası olmayan, devletsiz ve hudutsuz milletlerarası bir sosyal hareketti. İŞİD ise, gerek sahip olduğu bölgeyi koruma gerekse de dışardaki eylemlerine devam etme hususunda eski Baas yanlısı subayları da içeren kuvvetli bir ordu kurabilmiştir. En dikkat çeken husus ise İŞİD'in yabancı savaşçı çekme noktasındaki maharetidir. Küresel cihat hareketine, yabancı ülkelere gelen savaşçıların El-Kaide çatısı altında örgütlenmesi ilk defa gerçekleşen bir durumken bu durumun küresel anlamda gerçekleşmesi İŞİD, ile gerçekleşmiştir. Cockburn (2014: 38-39) İŞİD'in El Kaide'den farklı olduğu noktanın, hedeflerini seçerken çok dikkatli olmasında ve onlara saldırmanın en iyi anını saptamasını sağlayan işlek bir askeri örgütlenmeye sahip olmasında yattığını ifade etmektedir. Nitekim Afganistan'a gelen savaşçılar Pakistan, Suudi Arabistan, Yemen, Sudan gibi Müslüman nüfusa haiz ülkelere gelmekteyken; İŞİD, ABD, İngiltere ve Avrupa devletlerinde yaşayan Müslümanları kendi safına çekmeyi başarmıştır. Bu niteliği ile de diğer terör örgütlerinden farklı bir konuma sahip olan İŞİD, sosyal medya ve iletişim ağlarını yoğun ve etkin kullanımıyla belirli bir bölgeyle sınırlandıramayacak küresel düzeyde oluşturduğu sosyal ağ ile de dikkat çekmektedir (Şenol vd., 2016: 287-288). İŞİD'a yönelik 40 binden fazla küresel katılımın olması üzerinde durulması gereken ayrı bir noktayı da oluşturmaktadır (BBC, 2019a). Nitekim bu durumu Batılı devletlerin kendi içerisinde bulunan radikalleşmiş bireylerin sınırları dışına çıkması için bir fırsat olarak değerlendirip kolaylaştırdığı görülmektedir. Ayrıca Türkiye tarafından yakalanan ve geldikleri ülkeye (vatandaşı olduğu) geri gönderilmek istenilen kişilerin, vatandaşı olduğu Avrupa ülkeleri tarafından kabul edilmediği ve bu kişilerin vatandaşlıktan çıkarılmasına yönelik adımlar atıldığı (BBC, 2019b) yada ülkesine iade edildikten sonra basit işlemlerle serbest bırakıldığı ve daha sonra terör eylemlerine karıştıkları da tespit edilmiştir (T24, 2016; Milliyet, 2015).

Bugün, İŞİD'in parlak dönemlerindeki şöhretinin söndüğünü söylemek mümkündür. Ancak örgüt kollara ayrılarak faaliyet göstermeye devam etmektedir. İç ve dış faktörlere ek

olarak Rusya-Ukrayna savaşı gibi uluslararası alanda göze çarpan yeni gelişmelerin baş göstermesi örgütü, bölgesel ve küresel güçlerin ilgisinden çekmiş gibi görünmektedir. El-Kaide gibi küresel bir terör örgütünü tecrübe etmiş olan uluslararası alan için IŞİD, sindirilmiş bir tehlike olarak görünmemelidir. IŞİD, Müslüman ayrımcılığını tetikleyen zihniyeti ile El-Kaide'den daha tehlikeli ve etkili bir örgüttür. İki örgüt arasında ortaya çıktıkları coğrafya ve koşullar bakımından da farklılıklar bulunmakta ve Gerges (2019: 39), 1990'larda Afganistan üzerindeki ABD-Sovyet şiddetli rekabetinin ortaya çıkarmış olduğu El-Kaide'den farklı olarak IŞİD'in jeostratejik ve jeomezhepsel çatışmalar ile birlikte Arap Ortadoğu'sunda yabancı güçlerin müdahaleleri sonucu ortaya çıkan bir yaratık olduğunu ifade etmiştir. IŞİD, İslam devleti kurmak ve tüm Müslümanları bu devlet çatısı altında yaşamaya davet etmekle destekçilerine somut bir amaç sunmuştur. Bununla birlikte El-Kaide eylemleri itibariyle soyut ve sürekli mücadeleyi ön gören bir hedef listesine sahiptir. Dolayısıyla El Kaide, eylemlerinden etkilenen çok sayıda terörist birey ve grup için şemsiye örgüt olarak varlığını sürdürmüştür (Kurt & Rafiyev, 2020: 100). Bu durum örgütü, her şeyden önce bir fikrin ifadesi haline getirmiştir.

Terörizm kendisini değişim ve dönüşümlere önemli ölçüde adapte ederken bu durumun örnekleri arasında IŞİD'i göstermek mümkündür. IŞİD, küresel bir terör örgütü tanımlamasına konu olurken belirli noktalarda El-Kaide'den farklılıklar taşımış, Karakaya'nın ifadesiyle de post-El-Kaide görünümüne sahip olmuştur. *"Küresel terörizm 'El-Kaide ile ortaya çıkmış, IŞİD ile dönüşmüştür. IŞİD, El-Kaide'nin küresel hilafet devleti fikrini, teoriden pratiğe dönüştürmüştür"* (Karakaya, 2019: 189-190). İki örgüt arasında "uzak düşman" ve "yakın düşman" yaklaşımı bulunurken, yakın düşman üzerinden IŞİD, bölgedeki rejimleri mürted olarak ele almaktadır. El-Kaide ve IŞİD arasında belirgin farklılıklar da bulunurken El-Kaide'nin IŞİD'e karşı yönelttiği eleştiriler de bulunmaktadır. IŞİD'in tekfir metodunu çok fazla öne çıkarması ve bu metoda başvurması bir terör örgütünün diğer terör örgütünü eleştirdiği hususlardan olmuştur. Benzer şekilde IŞİD'in Şiilere yönelik tutum ve eylemleri de El-Kaide tarafından eleştirilmiştir (Öztürk, 2016: 3-4).

5. Sonuç

Bugün Ortadoğu'ya yönelik hakim ideolojinin altında gücünü hem çekim merkezi olarak gösteren hem de amaçlarına ulaşmak için örtülü veya açık bir şekilde kullanan ABD etkisinden bahsetmek mümkündür. Nitekim bu etki, terör örgütlerinin son bulmasını engelleyemediği gibi yeni örgütlerin oluşumunda da belirleyici görünmektedir. Nitekim ABD'nin Ortadoğu'daki aktifliği bölgeye huzur ve güven getirmek yerine büyük sorun alanları oluşturmuştur. Bölgeye

ABD'nin doğrudan müdahaleleri önemli ölçüde bir karşıtlık ve Batı düşmanlığını da körüklemiş ve bölge daha da dinamik bir hâl almıştır. Ortadoğu'nun çok kültürlü ve etnik açıdan zengin yapısı ve tarihi uzun bir süredir şiddet, terörizm, mücadeleler ve savaş üzerinden anılmaktadır. Bölgedeki antidemokratik rejimler, sosyal eşitsizlikler, yoksulluklara bölge dışı ülkelerin müdahaleleri de eklenince sorun alanları içerisinde çıkılması güç bir yapıya bürünmüştür. Ayrıca Batılı ülkelerin bu bölgelerdeki baskıcı devletleri desteklemeleri de bu bölgede terörün ortaya çıkışında ve Batılı hedeflere yönelmesinde pay sahibidir. Arap Baharı, bölgesel ve küresel güçlerin mücadelesinden kendini kurtaramamış ve Suriye'de yaklaşık on bir senedir devam eden bir iç savaşı beraberinde getirmiştir. Batı sömürgeciliği, ABD'nin askeri müdahalesine ek olarak Arap Baharı kapsamında zuhur eden Suriye iç savaşı, bölgedeki terör örgütlerinin gelişimi açısından önemli kaynaklar sunması adına önemli sonuçlar doğurmuştur. Bölgesel ve küresel güçlerin Suriye iç savaşına müdahil olması dolayısıyla savaşın sona ermemesi terörün sona ermemesi ile aynı anlama da gelmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerden derinlemesine yarar sağlayanların başında terör örgütleri gelmiştir.

Terör örgütleri ortaya çıkış ve devamlılıklarını sağlayabilme noktasında güç boşluklarından en üst düzeyde istifade etme amacı taşımaktadır. Bu minvalden bakıldığında Ortadoğu'daki dinamik yapı ve bölge dışı ülkelerin müdahaleleri de örgütler için uygun bir zemini ortaya çıkarmaktadır. Hem örgütlerin ortaya çıkış sürecinde etken olan güç boşlukları hem de bölgedeki istikrarsızlık ve şiddet üzerine kurulu profillerden etkilenen mağdur halkın örgütler için insan kaynağı olmasına neden olmaktadır. Bu süreç bölgenin dinamiklerinden olan "din" unsurunun da örgütler tarafından istismar edilmesine zemin hazırlamaktadır. Bireyleri bir arada tutan ve kabul noktasında etkili olan din, örgütler için meşruiyet oluşturma ve destek kazanma açısından istismar edilen bir alan halini almıştır. Bundan dolayı bu bölgede ortaya çıkan terör unsurları hem kendilerine meşruiyet kazandırmak hem de halkın desteğini almak için din unsuruna başvurmaktadır. Böylece bölge halkının baskıcı rejimlere ve Batıya yönelik öfkesi ve tepkisini de din üzerinden suistimal etmektedir. Dolayısıyla uzun yıllardır İslam, örgütler tarafından hem meşruiyet alanı oluşturma da hem de destek bulmada aktif bir şekilde kullanılmıştır. Ortadoğu'daki istikrarsızlıklar, güvensiz ortam, güç boşlukları ve bireylerin birçok alanda mağduriyet içerisinde olması terör örgütlerinin din üzerinden etkin bir yapı oluşturmalarına olanak tanımaktadır. Üstelik İslam dini üzerinden meşruiyet oluşturma çabasına giren örgütler, İslam'ın gerçek anlam ve değerlerinden uzak bir yapıda hareket etmekte ve İslam'ın değerlerini kendi amaçlarını gerçekleştirme de araçsallaştırmaya çalışmaktadır. Nitekim örgütlerin İslami değerleri kendi amaçları için araçsallaştırma

çabalarında ayet ve hadisleri kendi diledikleri gibi yorumlamaları ve ayetlerin önceki ve sonraki bağlatısından kopartılarak ele aldıkları görülmektedir.

Küresel bir terör örgütü olan IŞİD ise, İslamı ve değerlerini kendi amaçları doğrultusunda istismar eden ve destekçi toplamak için araçsallaştıran bir terör örgütüdür. Kullandığı yöntemler ve eylemler bakımından da diğer örgütlerden ayrılan IŞİD, uzun bir geçmişin ürünü olarak da değerlendirilebilmektedir. Bölgede ortaya çıkan güç boşluklarını bir terör örgütü olarak iyi değerlendiren IŞİD, bölgede belirli dönemler önemli hakimiyette sağlamış diğer örgütlere nazaran belirli ölçülerde merkezi bir yapılanmada oluşturmuştur. Ortaya çıkışı ve önemli bir süre El-Kaide bağlantısıyla öne çıkan örgüt, hem eylemlerini seçme noktasında hem de odaklandığı faaliyet alanları bakımından El-Kaide'den farklılaşmıştır. Özellikle iletişim ve sosyal medyayı aktif kullanan örgüt, dijitalleşmenin getirilerinden en üst seviyede faydalanma arzusu bakımından da öne çıkmaktadır. Propagandasını önemli ölçüde geniş yelpazeden yapan örgüt, bölgedeki bireylerin zaafalarını iyi tespit ederek güçlü bir etki bırakmıştır. Günümüz adına etkisini ve ortaya koyduğu korku atmosferini kaybettiği görülen örgütün ortaya koyduğu temellerin ve fikirlerin bölge halkları üzerinde etkisinin tam anlamıyla ortadan kalktığını söylemek (tespitinin zorluğundan) güç görünmektedir. Nitekim İslam dahil bir hiç dinin teröre referans sağlamayacağı ve şiddeti meşru görmeyeceğine dair söylemlere yer verilmesi, Batı'da hakim olan ve sosyal dokuyu harap ederek terör örgütlerine beşeri kaynak sağlayan İslam karşıtlığı ve buna bağlı olarak eylemlere tesir eden Müslüman ayrımcılığı üzerine inşa edilen zihniyetinde terk edilmesi gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Katkı Oranı Beyanı: Sorumlu yazar: %40 Diğer yazar: %35 Diğer yazar: % 25

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: 40 % Other author: 35 % Other author: 25 %

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Abubaker, S. S. (2020). IŞİD'in ideolojisi: Cihadi selefilik, *Lectio Socialis*, 4 (2), 97-112.
- Ağır, O., Güven, M., E. & Katılmış, C. (2021). Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD), İçinde A. Baharçiçek, G.Tuncel ve O. Ağır (Ed), *Terör ve propaganda*, (ss.85-162). Nobel Yayıncılık.
- Aksoy, E. (2016). DAİŞ ve Suriye iç savaşında DAİŞ'İN rolü, *International Journal of Political Studies*, 2 (2), 29-42.
- Albayrak, A. (2004). Terör-Din ilişkisi(zliği) üzerine, *Dini Araştırmalar*, 7(20), 291-301.
- Aldırmaz, Y. (2017). Terör ve Ortadoğu: El Kaide, Hizbullah, IŞİD. 1-42, DOI: 10.13140/RG.2.2.22560.00001.
- Alkan, N. (2016). *El Kaide'den IŞİD'e din, şiddet ve terörizm*. Karınca Yayınevi.
- Amin, S. (2016). Modernite, demokrasi ve din kültüralizmlerin eleştirisi. (Çev. F. Başkaya, U.Günsür ve G. Öztürk). Yordam Kitap.
- Aydın, A. H., ve Türkoğlu, M. E. (2011). "Dini motifli terör" Kavramı, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 163-172.
- Bar, Shmuel. (2004). The religious sources of Islamic Terrorism, *Policy Review*, (125), 27-37.
- BBC. (2019a). Batı Avrupa ülkeleri IŞİD'e katıldıktan sonra geri dönenlere ne yapıyor?. 25 Eylül 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47273411>
- BBC. (2019b). Türkiye'nin yabancı IŞİD'lileri iade etmesiyle ilgili neler biliniyor?. 25 Eylül 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50377876>
- Berger, P. L. (2011). *Kutsal şemsiye dinin sosyolojik teorisinin ana unsurları*. (Çev. A. Coşkun). (4. baskı). Rağbet Yayınları.
- Biçer, R. (2015). IŞİD düşünce yapısının teolojik arkaplanı, *Kelam Araştırmaları*, 13 (1), 1-11.
- Bingöl, O. (2013). "Arap Baharı ve Ortadoğu: Çok eksenli güç mücadelesinde denge arayışları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13 (2), ss. 25-49.
- Bradford, J. (2016). Is 90% of the Quran a legal document? CNN, Myth, and Math. 21 Eylül 2022, <https://joebadford.net/90-percent-quran-legal-document-cnn-shariah-myth/>
- Chomsky, N. (1999). "Uluslararası terörizm: Görünüş ile gerçek", İçinde N. Chomsky (Ed), *Terörizm Efsanesi*, (Çev. B., S. Şener). (1. baskı). Aytaç Yayınevi.
- Cockburn, P. (2014). *İslam Devleti'nin yükselişi IŞİD ve yeni sünni ayaklanması*. (Çev. O. Akınhay). (1. baskı). Agora Kitaplığı.
- Corm, G. (2008). *21. Yüzyılda din sorunu*. (Çev. Ş. Sönmez). (1. baskı). İletişim Yayınları.
- Crenshaw, M. (2000). The psychology of terrorism: An agenda for the 21st century. *Political Psychology*, 21 (2), 405-420.
- Dağdeviren, Z. (2021). IŞİD'İN ortaya çıkmasında etkili olan küresel, yerel gelişmeler ve IŞİD'le mücadele stratejisi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (1), 301-316.
- Enders, W., & Sandler, T. (2012). *The political economy of terrorism*. (2. b.). Cambridge University Press.
- Esposito, J. L. (2003). *Kutsal olmayan savaş İslamcı terör*. (Çev. N. Yılmaz ve E. Yılmaz). (1. baskı), Oğlak Yayıncılık.

- Gerges, F. A. (2019). *IŞİD tarihi*. (Çev. P. Turhan Özer). (1. baskı), Doruk Yayınları.
- Gruen, A. (2019). *Terörizme karşı*. (Çev. Y. Wöhler). (1. baskı). Totem Yayınları.
- Gürler, R.T., & Özdemir, Ö., B. (2014). “El Kaide’den Post-Kaide’ye dönüşüm: IŞİD”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1 (1), ss. 113-155.
- Karadeniz, A. (2016). Kur’ân’da cihad-kıtal farkı ve IŞİD terör örgütü, *TESAM Akademi Dergisi*, 3 (1), 151-173.
- Karakaya, İ. (2019). Küresel terörizmin dönüşümü: Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD) örneği, *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38 (1), 149-198.
- Kazan, H. (2016). Terör-medya ilişkisi ve medyada terör haberciliği, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 12 (24), 109-146.
- Kemik, G. (2021). “Terörü tartışmak: Tanım sorunu, genel özellikleri ve uluslararası hukuk açısından analizi”, *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), ss. 165-187.
- Kurt, S. & E., Rafiyev. (2020). “İslâm’da cihad ve terör örgütlerince manipülasyonu: El-Kâide örneği”, *Ortadoğu Etütleri*, 12 (1), ss. 82-117.
- Kurt, S. (2019b). Irak ve Şam İslam Devleti’nin ortaya çıkışı ve güçlenmesinde Amerika Birleşik Devletleri’nin rolü, *Ortadoğu Etütleri*, 11 (2), 393-419.
- Kurt, S., (2019a). “Yeni terörizmin geleceğin güvenlik ortamına etkileri: Daes örneği”, *Gazi Akademik Bakış*, Kış /13 (25), ss. 133-161.
- Lewis, B. (2003). *İslam’ın krizi*. (Çev. A. Yılmaz), Literatür Yayınları.
- Milliyet. (2015). Bombacıyı Türkiye gönderdi Belçika serbest bıraktı! 25 Eylül 2022, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/bombaciyi-turkiye-gonderdi-belcika-serbest-birakti-2149604>
- Orhan, F. (2014). Cihad kavramı üzerinden İslâm’a sürülmek istenen leke: Terör, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(2), 89-113.
- Özçelik, T. G. (2020). Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD/DAEŞ) Örgütü ve faaliyetleri, İçinde H. Acar ve S. Yenal (Ed), *Siyasal şiddet ve radikalleşme bağlamında terör örgütleri*. (ss. 91-112). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özpek, B. B. (2012). “En uzun on yıl: 11 Eylül sonrası Ortadoğu”, *Ortadoğu Etütleri*, 3 (2), ss. 183-215.
- Öztürk, S. (2016). Küresel cihadın Ortadoğu’daki gelişim süreci, *TASAV Dış Politika Araştırmaları Merkezi*, No.23, 1-6.
- Roy, O. (2005). *Siyasal İslamın iflası*. (Çev. C. Akalın). (3. baskı), Metis Yayınları.
- Sinkaya, B. (2016). IŞİD gölgesinde Irak-İran ilişkileri, *Ortadoğu Analiz*, 8 (77), 34-38.
- Şen, G. (2012). “İran ve ‘Arap Baharı’: Bağlam, söylem ve siyaset”, *Ortadoğu Etütleri*, 3 (2), ss. 95-118.
- Şen, Y. F. (2018). Algı ve gerçeklik bağlamında terörizm. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 20(1), 7-33.
- Şenol, D., Erdem, S. & Erdem, E. (2016). IŞİD: Küresel bir terör örgütü, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (2), 277-292.
- Şöhret, M. (2021). Siyasal terörizm ve dinin araçsallaştırılması, *Karadeniz Araştırmaları*, 18(71), 515-534.
- T24. (2016). Fransa’da kilise saldırısını düzenleyen IŞİD militanı Türkiye tarafından iade edilmiş. 25 Eylül 2022, <https://t24.com.tr/haber/fransada-kilise-saldirisini-duzenleyen-isis-militani-turkiye-tarafindan-iade-edilmis,352259>

Tosun, C. (2004). “Küreselleşme, din ve (İslamcı!) terör”, *Dini Araştırmalar*, 7 (20), ss. 13-18.

Warrick, J. (2016). *Siyah bayraklar IŞİD'in doğuşu ve yükselişi*. (Çev. I. Tansal). (2. baskı), A7 Kitap.

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi: 10.54688/ayd.1246857

Araştırma Makalesi/Research Article

İŞ GÜVENLİĞİ UZMANLARININ TEKNİK VE İSTİHDAM EDİLEBİLİRLİK BECERİLERİ: İŞ İLANLARI ÜZERİNE BİR ANALİZ

TECHNICAL AND EMPLOYABILITY SKILLS OF OCCUPATIONAL SAFETY
PROFESSIONAL: A STUDY ON JOB ADVERTISEMENTS

Hatice ÖZDEMİR¹ Ramazan KAYABAŞI² Mehmet Akif ERKAN³
İbrahim CÜNDÜBEYOĞLU⁴

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
02/02/2023

Kabul:
09/05/2023

İş sağlığı ve güvenliğinin giderek artan önemi, iş güvenliği uzmanlık mesleğinin gelişimini etkilerken, mesleğe bakış açısını da şekillendirmektedir. Bu çalışmada işverenlerin talep ettiği teknik ve istihdam edilebilirlik becerilerini belirlemek amacıyla iş güvenliği uzmanı için verilen iş ilanları analiz edilmiştir. Çalışmada, kariyer.net ve yenibiris.com siteleri üzerinden ulaşılan 166 iş ilanı içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Verilen ilan başlığında %68,1 ile “iş güvenliği uzmanı” en çok aranan pozisyon olmuştur. İlanların; %33,6’sında lisans mezunu, %23,5’inde C sınıfı sertifika ve %41,0’inde 1-3 yıl tecrübe talep edilmiştir. “İş sağlığı ve güvenliği mevzuatlarına hâkim olmak”, “saha uygulamalarını kontrol etmek ve denetim faaliyetlerini yürütmek” ve “kayıt, raporlama ve dokümantasyon faaliyetlerine hâkim olmak” öne çıkan teknik beceridir. “Bilgisayar kullanma becerisi”, “takım çalışması”, “sözlü ve yazılı olarak kendini ifade edebilme” ve “problem çözme” becerileri en fazla talep edilen istihdam edilebilirlik becerileridir. İş güvenliği uzmanlarının teknik ve istihdam edilebilirlik becerilerinin tecrübeyle ilişkisi ayrıca araştırılmıştır. Tecrübesiz uzmanların işe alımında istihdam edilebilirlik becerileri, tecrübeli uzmanların işe kabul edilmelerinde teknik beceriler anahtar konumdadır. Araştırmamız iş güvenliği alanında kariyer hedefi olanlara, akademisyenlere, işverenlere ve öğrencilere teknik ve istihdam edilebilirlik becerileri konusunda yol gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: İş güvenliği uzmanı, İş ilanları, İstihdam edilebilirlik becerileri, İnsan kaynakları web siteleri

Jel Kodları: J24, J28, E24

¹**Sorumlu Yazar:** Öğretim Görevlisi, Kayseri Üniversitesi, ORCID:0000-0003-4449-2433, haticeozdemir@kayseri.edu.tr.

² Öğretim Görevlisi, Kayseri Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-6195-7445, rkayabasi@kayseri.edu.tr.

³ Öğretim Görevlisi, Kayseri Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-9083-6159, akiferkan@kayseri.edu.tr.

⁴ İş Güvenliği Uzmanı, Kayseri Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-5199-6720, icundubeyoglu@kayseri.edu.tr.

Atf: Özdemir, H., Kayabaşı, R., Erkan M. A. & Cündübeyoğlu İ. (2023). İş Güvenliği Uzmanlarının Teknik ve İstihdam Edilebilirlik Becerileri: İş İlanları Üzerine Bir Analiz. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (1), 54-80.

Abstract

Article Info

Received:
02/02/2023

Accepted:
09/05/2023

While the increasing importance of occupational health and safety affects the development of the occupational safety profession, it also shapes the perspective of the profession. In this study, job postings for occupational safety specialists were analyzed to determine the technical and employability skills demanded by employers. In the study, 166 job postings accessed through Kariyer.net and yenibiris.com were analyzed using the content analysis method. "Occupational safety specialist" was the most sought-after position in the advertisement title with 68.1%. In the advertisements; Bachelor's a degree in 33.6%, C class certificate 23.5%, and 1-3 years of experience 41.0% were requested. "Having a command of occupational health and safety legislation", "controlling field practices and conducting audit activities", and "mastering registration, reporting and documentation activities" are the technical skills that stand out. "Computer ability to use", "teamwork", "verbal and written self-expression", and "problem solving" skills are the most demanded employability skills. The relationship between the technical and employability skills of occupational safety experts and experience was also investigated. Employability skills are key in hiring inexperienced experts, and technical skills are key in recruiting experienced professionals. Our research may guide career aspirants, academics, employers, and students in the field of occupational safety on technical and employability skills

Keywords: Occupational safety professional, Job advertisement, Employability skills, Human resources websites

Jel Codes: J24, J28, E24

Extended Summary

The employer is obliged to ensure the occupational health and safety of the employees. Occupational safety specialists, on the other hand, are employed by the employer in their workplaces to participate in occupational health and safety studies, to guide them, to carry out risk assessment processes, to supervise the working environment and to carry out training activities. The purpose of this study is to examine the job postings for occupational safety expertise and analyze the technical and employability skills required by employers through content analysis. Posts published on Kariyer.net and yenibiris.com between 11.04.2022 and 11.05.2022 within a one-month period were followed and 166 job postings meeting the inclusion criteria were analyzed. In the research, job advertisements for work in Turkey were taken into consideration. Job postings published by two of the online human resources sites (kariyer.net and yenibiris.com) were accessed, while other sites and tools (newspapers, magazines, social media platforms, etc.) were excluded.

The data were analyzed one, by one and the analyses were carried out on the remaining 166 job postings, after which repetitive postings, job postings for occupational physicians and other health personnel, and postings for different professions were eliminated. All advertisements were transferred to the data analysis form prepared in Microsoft Excel according to the examined topics. The data set is sorted based on the publication dates of the job postings. The main themes of coding for content analysis were determined to be "technical skills" and "employability skills". A framework of 14 sub-codes has been prepared for technical skills. The code framework created by adding a main code and four sub-codes to the existing code structure was used, and the coding of 2,036 statements (4 main codes and 43 sub-codes) in the "general skills and job description" sections of the advertisements was also used. It was coded by a single researcher to avoid inconsistent coding. A consensus was reached by taking the opinions of other researchers on the points of disagreement during the coding. In addition, four different experience groups were defined, and technical skills and employability skills were compared according to experience.

According to the type of employment, 98.2% of the postings are full-time and 1.8% are part-time. The rate of occupational safety specialists who are planned to be employed with an indefinite-term employment contract in job postings is quite high at 94.6%. When occupational safety expertise is examined in terms of certificate classes, the number of advertisements for Class C experts is the highest, with a total of 39 people and a rate of 23.5%. While the military service status of 52.4% is sought in job postings, the military service status of 2.65% is not specified. Military service status stands out in 73.5% of advertisements and is seen as a determining criterion in recruitment. Experience is a requirement in 81.3% of the advertisements. Job posting owners are looking for experts with 1-3 years of work experience, with a maximum of 41.0%. Prominent technical skills related to the field; Having knowledge of OHS legislation and standards 15.3% carried out field surveillance, inspection, and control activities 13.9% carrying out record keeping, reporting, documentation processes 10.5% carried out training and information activities 9.3%, and guidance and counseling for employers on OHS issues providing services is ranked at 8.7% (Figure 2). The first seven skills constitute 73% of the technical skills related to the field.

The four sub-themes of employability skills are process skills (48.8%), basic skills (34.7%), personal qualities (9.7%) and character traits (6.8%). When we look at the sub-codes, the first 15 skills make up 91.9% of the total employability skills. Computer knowledge (15.1%), teamwork (13%), and being able to express oneself both verbally and in writing (10.9%) are the employability skills that stand out in job advertisements for occupational safety expertise.

It has been observed that as the duration of experience increases in the advertisements, the demanded technical skills increase, while the demanded employability skills decrease. Considering the employability skills that rank in the top ten, the highest coding was found in the group with 1-3 years of experience with 274. The six employability skills (computer knowledge, teamwork, self-expression, written communication, planning and problem-solving) are included in all experience groups, although in different order. According to new career approaches, the employability skills of occupational safety specialists are important both in their employment, in their continuity, and in opening new career paths for them. It has been seen that not only technical knowledge and skills, but also skills such as computer use, teamwork, planning, self-expression, and problem solving are important for healthy career development. Experience is a determining factor in job postings. Advertisers who consider increasing professional knowledge and experience demand more technical skills.

1. Giriş

İş sağlığı ve güvenliği (İSG) tıp, mühendislik, ekonomi, işletme, ergonomi, sosyoloji, psikoloji, hukuk, insan kaynakları yönetimi ve endüstri ilişkileri gibi bilim alanları ile kesişen ve günümüzde önemi giderek artan çok disiplinli bir bilim alanıdır (Palaz, 2019: 7). Artan önemine paralel olarak bu alanda eğitimli işgücü ihtiyacı giderek artmaktadır. Aynı zamanda işverenlerin, işyerlerinde tehlike ve riskleri tanımlaması, alınacak önlemleri belirlemesi, uygulaması ve uygulamaları takip etmesi için gerekli bilgi, beceri ve yetkinliklere sahip kişilerden destek alması bir gereksinimdir. Bu noktada iş güvenliği uzmanları İSG hizmetlerinin başarıya ulaşmasında kilit rol oynamakta olup bilgi, beceri ve tecrübeleri performanslarını etkilemektedir.

Ülkemizde İSG eğitimi, fakülte ve meslek yüksekokullarında lisans ve ön lisans düzeyinde verilmektedir. Alınan eğitim derecesi iş güvenliği uzmanlık sertifikasına karşılık gelmemekte ancak sertifika programına girebilmek için kullanılmaktadır. İş güvenliği uzmanlığı, sadece alan mezunlarına açık bir meslek olmayıp farklı disiplinlerden mezun kişilerin katılacakları sertifika programı ile sahip olabilecekleri bir unvandır. İş güvenliği uzmanlarının görev, yetki ve sorumluluklarının sınırları mevzuatla çizilmiştir. Buna karşılık bir iş güvenliği uzmanının sahip olması gereken istihdam edilebilirlik becerilerinin neler olduğu o kadar net değildir. Buradan hareketle yapılan çalışmada, iş güvenliği uzmanlığı için verilen iş ilanları araştırılmıştır. Ortak sağlık ve güvenlik birimlerinde veya doğrudan işyerlerinde çalıştırılmak için aranan iş güvenliği uzmanlarında hangi özellikler aranmakta sorusu çalışmanın çıkış noktasıdır. Amaç, iş güvenliği uzmanları için verilen iş ilanlarını inceleyerek, işverenlerin teknik ve istihdam becerilerine ilişkin beklentilerini analiz etmektir. Bu çalışma, güncel verilerle yapılan ilk çalışma olması ve talep edilen becerilerin tecrübe şartı ile ele alınıyor olması yönleriyle iş güvenliği literatürüne katkı sağlayacaktır. Ayrıca çalışmada tecrübe şartına göre öne çıkan teknik beceriler ile istihdam edilebilirlik becerilerini tanımlamaktadır.

İSG, çok sayıda ve sağlık, eğitim, hukuk, çevre vb. değişik alanlarla ilgili bir bilim alanıdır (Bilir & Yıldız, 2014: 19). İSG bir taraftan çalışanı, iş kazaları ve meslek hastalıkları gibi mesleki risklere karşı korumaya yönelik teknik önlemleri; diğer taraftan çalışanın sağlık ve hayatının korunmasına ilişkin sağlık önlemlerini kapsayan bir kavramdır (Sümer, 2018: 6). İki ana bileşenden ilki olan, “iş sağlığı” kavramı, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ortak komitesi tarafından “Bütün mesleklerde, çalışanların fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam iyilik hali” olarak tanımlanmıştır (ÇSGB, 2011: 11). İkinci bileşen

“iş güvenliği” ise; işçilerin karşılaştıkları tehlikelerin ortadan kaldırılması veya azaltılması için geliştirilmiş yükümlülükler bütünü (REFA, 2005: 65) olarak tanımlanabilir. İşyerinde, İSG uygulamalarının başarıya ulaşması için bu iki temel kavramın benimsenmesi ve özümsemiştir şarttır.

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, İSG alanında atılmış stratejik ve önemli bir adımdır. Kanunun, “İş sağlığı ve güvenliği hizmetleri” başlığını taşıyan 6. Maddesi; işverenin çalışanlarına, İSG hizmet sunabilmesi için farklı seçenekler içermektedir. Belirlenen niteliklere ve gerekli belgeye sahip olması hâlinde, tehlike sınıfı ve çalışan sayısı dikkate alınarak, bu hizmetin yerine getirilmesini işverenin kendisi üstlenebilmektedir. İşveren, çalışanları arasından veya ortak sağlık ve güvenlik birimlerinden hizmet alarak iş güvenliği uzmanı, işyeri hekimi ve on ve daha fazla çalışanı olan çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde diğer sağlık personeli görevlendirebilmektedir. Ancak gerekli nitelik ve belgeye sahip olmayan, 50’den az çalışanı bulunan ve az tehlikeli sınıfta yer alan işyerleri için işverenler, işe girişte yapılan ve periyodik olarak tekrarlanan muayeneler ve tetkikler hariç Bakanlıkça belirlenen eğitimleri almak şartıyla İSG hizmetlerini yürütebilmektedir. İSG ile ilgili faaliyetlerin etkili ve verimli bir şekilde yerine getirilmesinde belirleyici olan itici güç, iş güvenliği uzmanlarıdır (Cerev & Yenihan, 2021: 46).

İşyerlerinde İSG, karmaşık ve çok faktörlüdür. İSG’nin, disiplinler arası bir alan olması nedeniyle profesyonellerin sektörlere yönelik geniş bir görüşe ve analiz yeteneğine sahip olması şarttır. Pryor (2016) genel anlamda İSG profesyoneli, işletmelere işle ilgili ölüm, yaralanma, hastalık ve sağlığın bozulmasını önlemek için İSG’nin sistematik yönetimini sağlayacak organizasyonel düzenlemeler konusunda tavsiyelerde bulunmak için multidisipliner bilgi birikimini benzersiz bir şekilde uygulayan kişi olarak tanımlar. İşyerlerinde ölüm, yaralanma, hastalık ve sağlık sorunlarının önlenmesi için stratejilerin geliştirilmesi özel uzmanlık gerektirir (Nilsson & Vänje, 2018).

İSG profesyonellerinin mesleki kariyerleri ülkeden ülkeye farklılık göstermekte ve yasalar üzerinden şekillenmektedir. Avrupa Çerçeve Direktifi (1989/391/EEC), güvenlik ve sağlığın yönetimine ilişkin ilkeleri belirleyen en önemli yasal düzenlemedir (Ruiu & Cimmuto, 2018). Çerçeve direktif, işverenin mesleki risklerin önlenmesi sağlamak üzere yetkin personel eksikliği durumunda dışardan hizmet alınabileceğini söylerken bu kişilerin gerekli yetkinliklere, kişisel ve mesleki araçlara sahip olmasını şart koşmaktadır. Türkiye’de Council Directive 1989/391/EEC ve ILO’nun 155 ve 161 sayılı Sözleşmeleri esas alınarak hazırlanan

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, işverenin İSG hizmetlerini nasıl vereceğini ve İSG profesyonellerinin çalışma usullerini açıklamaktadır.

Ülkemizde iş güvenliği uzmanlığı, uzun yıllardır maden ve inşaat sektörlerinde farklı adlandırmalarla olsa da (fenni nezaretçi, teknik nezaretçi, emniyet mühendisi vb.) mühendislik mesleğine mensup kişilere atfedilerek varlığını sürdürmektedir. 10/6/2003 tarih ve 25134 sayılı ile yayınlanan İş Kanunu Mülga 82. Maddesi “İş güvenliği ile görevli mühendis veya teknik elemanlar” başlığını taşımakta olup “sanayiden sayılan, devamlı olarak en az elli işçi çalıştıran ve altı aydan fazla sürekli işlerin yapıldığı işyerlerinde işverenler, işyerinin iş güvenliği önlemlerinin sağlanması, iş kazalarının ve meslek hastalıklarının önlenmesi için alınacak önlemlerin belirlenmesi ve uygulanmasının izlenmesi hizmetlerini yürütmek üzere işyerindeki işçi sayısına, işyerinin niteliğine ve tehlikelilik derecesine göre bir veya daha fazla mühendis veya teknik elemanı görevlendirmekle yükümlüdürler” denilerek ilk defa iş güvenliğine ilişkin mühendis veya teknik eleman kavramı kanunda kullanılmıştır. Ardından İş Kanununun mülga 82. Maddesine dayanılarak hazırlanan 20.01.2004 tarih ve 25352 sayılı “İş Güvenliği ile Görevli Mühendis veya Teknik Elemanların Görev, Yetki ve Sorumlulukları ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” ile ilk kez “Bakanlık tarafından sertifikalandırılmış, iş güvenliği ile görevli mühendis veya teknik elemanı” iş güvenliği uzmanı tanımı yapılmıştır. Mühendis tanımında; “Üniversitelerin kimya, makine, maden, jeoloji, metalürji, endüstri, elektrik, elektronik, inşaat, fizik, jeofizik, bilgisayar, tekstil, petrol, uçak, gemi, çevre, gıda mühendisliği ve mimarlık bölümleri ile ziraat fakültelerinin tarım makineleri bölümünden mezun olanlar” ifadesi yer alırken teknik eleman tanımında ise “Üniversitelerin; iş sağlığı ve güvenliği bölümleri, kimyagerlik, fizik, jeofizik ve jeoloji bölümleri ile Teknik Eğitim Fakültelerinden mezun olanlar” ifadesi yer almıştır

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununda iş güvenliği uzmanı tanımı “Usul ve esasları yönetmelikle belirlenen, iş sağlığı ve güvenliği alanında görev yapmak üzere, Bakanlıkça yetkilendirilmiş iş güvenliği uzmanlığı belgesine sahip, Bakanlık ve ilgili kuruluşlarında çalışma hayatını denetleyen müfettişler ile mühendislik veya mimarlık eğitimi veren fakültelerin mezunları ile teknik elemanlar” olarak yer almaktadır. İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik’te teknik eleman; teknik öğretmenler, fizikçi, biyolog veya kimyager unvanına sahip olanlar ile üniversitelerin iş sağlığı ve güvenliği lisans veya ön lisans programı mezunları olarak geçer. Yönetmelikte yer alan iş güvenliği uzmanının tanımı, kimler iş güvenliği uzmanı olabilir sorusuna da yanıt vermektedir. Yönetmelikte; 2013, 2015, 2016 ve 2020 yıllarında olmak üzere yapılan değişikliklerde, iş

güvenliği uzmanlığı unvanı kullanılarak farklı mesleklerin sıralanıyor olması, mevzuatımızda iş güvenliği uzmanlığının bir üst terim (Kılıkış & Alper, 2015: 34) olarak kabul gördüğünü göstermektedir.

İş Güvenliği Uzmanlığı belgesi yönetmelikler çerçevesinde, yeterliliğe sahip mühendis, mimar veya teknik elemanlara verilmektedir. İş Güvenliği Uzmanlığı Temel Eğitim Programı ile katılımcılara, mevzuatta yer verilen sorumluluklarını yerine getirebilmeleri ve mesleki teknik becerilerini işyerlerinde kullanabilmeleri için gerekli İSG bilgisini kazandırmak hedeflenmektedir. Eğitimini tamamlayan adaylar, yapılacak uzmanlık sınavına katılmaya hak kazanmakta ve başarılı olan adaylar uzmanlık belgesine sahip olmaktadır. İş güvenlik uzmanlık kariyerlerine yurt dışında devam etmek isteyen kişilerin farklı sertifika programlarını araştırmaları gerekmektedir. Uluslararası İSG Genel Sertifikası (NEBOSH International General Certificate in Occupational Health & Safety) dünyada İSG alanında en tanınmış ve güvenilir sertifikalardan biri olup kişilere iş yerindeki riskleri etkin bir şekilde yönetmelerine yardımcı olacak sağlam bir temel oluşturarak, profesyonel çalışma için genel bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır (Yıldız & Sandal, 2020: 157).

İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik'te "İşyerinde kullanılan makinelerin seçimi ve bakımı ile kullanılan hammadde, yarı mamul ve kimyasalların seçimi ve kullanımı konularında işverene rehberlik yapmak, çalışanlara İSG konularında yol göstermek, işin planlanmasında ve organizasyonunda öneriler sunmak, işverene alması gereken tedbirleri yazılı olarak bildirmek, risk değerlendirmesi çalışmalarına katılmak" gibi iş güvenliği uzmanlarının temel görev ve sorumlulukları tanımlanmaktadır. İş güvenliği uzmanının görevlerine ilişkin bu yasal bir çerçeve, uzmandan beklentileri şekillendirmektedir.

Yukarıda sıraladığımız farklı mesleklere mensup kişilerin, birbirinden farklı teknik becerilere sahip olması doğaldır. İşyerlerinde çalışan sağlığının korunması, süreç güvenliği, çevre koruma, enerji verimliliği ve bilgi güvenliği gibi pek çok konuda çalışmalar yürütülür ve bu alanlarda sertifikalandırılmış becerilere sahip olmak değerlidir. ISO 9001 Kalite Yönetim Sistemi, ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi, ISO 45001 İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi iç denetim sertifikaları, çevre görevlisi belgesi, asbest söküme uzmanı belgesi, tehlikeli madde güvenlik danışmanı sertifikası farklı disiplinlerden mezun uzmanların sahip olabileceği ve teknik becerilerini pekiştirecek sertifikalara örnek olarak verilebilir.

Mevzuat mesleki teknik becerileri yönlendiren bir role sahip iken istihdam edilebilirlik becerileri yönetmelikler üzerinden okuyamayacağımız farklı becerilere dikkat çekmektedir. İstihdam edilebilirlik, bir bireyin kariyeri boyunca iş bulma (Römgens vd., 2020) ve istihdamı sürdürme (Aybas, 2019: 289) yeteneğine dayanır. ILO (2004), istihdam edilebilirliği “bir bireyin işini güvence altına almak, işletme içinde ve işler arasında ilerlemek, değişen teknoloji ve işgücü piyasası koşulları ile başa çıkmak için mevcut eğitim ve öğretim fırsatlarından yararlanma kapasitesini artıran yeterlilikler ve nitelikler” olarak tanımlamaktadır. İstihdam edilebilirlik, bireylerin sürekli değişen ve belirsiz sosyal ve ekonomik dinamikler içeren işgücü piyasasıyla yüzleşmelerine yardımcı olmak için güçlendirilebilecekleri kilit konumundaki bireysel becerileridir (Rakowska & Juana-Espinosa, 2021). İşyerlerinin sayısal ve fonksiyonel esnekliğe yönelik değişken taleplerin karşılanabilmesi için yeterli istihdam edilebilirlik becerilerine sahip çalışanlar gereklidir (Van der Heijden vd., 2009).

Günümüz iş hayatının yapısal değişimleri, çalışanların uzun dönemli olarak istihdam edildiği, örgüt içinde yükselmeyi merkeze alan geleneksel kariyer yaklaşımları, yerine istihdam edilebilirlik becerilerinin öne çıktığı, daha esnek ve bireysel temelli kariyer gelişimi yaklaşımlarını zorunlu kılmaktadır (Arthur, 1994: 301). Kariyer, bir kişinin sosyal konumunun temellerinden biri (Gonsalves vd., 2022: 153) olup son yüzyılda görülen küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, kariyer kavramını tek bir işletme ile sınırlamayıp; farklı meslekler, birimler ve örgütler arasında geçişken ligi içeren bir yapıya kavuşmuştur (Aybas, 2019: 301). “Sınırsız Kariyer”, “Değişken Kariyer”, “Kurum Ötesi Kariyer”, “Çok Yönlü Kariyer”, “Özelleştirilmiş Kariyer” ve “Kaleydeskop Kariyer” gibi (Polat & Özdemir, 2021: 109) yeni kariyer yaklaşımlarında örgüt temelli kariyer anlayışı yerine; birey temelli, bireysel becerilerin öne çıktığı, bireylerin tercihlerine göre şekillenen kariyer anlayışı gelmektedir (Clarke, 2007: 261). Buradan hareketle, istihdam edilebilirlik becerileri, bireylerin sadece işe girmesini değil, çalışma hayatında sürekliliğini ve kariyerlerinde ilerlemesini de etkileyen bir faktör (Rothwell & Arnold, 2004: 24) olarak önem kazanmaktadır.

Becerilere atfedilen bu önem iş ilanlarının metinlerine de yansımıştır. Geleneksel iş ilanlarında; görev tanımı ve kişilerden istenilen kriterler sıralanırken bugün, farklı beklentilere sahip yeni kuşağa uygun, özgün, dikkat çekici; diğer taraftan işletmenin kurumsal kimliğini, kültürünü, iş çevresi ve vizyonunu yansıtan doğrudan ve dolaylı anlatımlarla harmanlanmış ilanlar tasarlamak gerekmektedir (Köse & Çakır, 2018: 172). Akademik yazında farklı meslekler için iş ilanları üzerinden yapılan çok sayıda araştırma mevcuttur. İş güvenliği uzmanlarını konu alan araştırmalar, daha çok sahada yaşanan sorunlar ve çalışma ortamından

kaynaklanan psikososyal risklerle ilgilidir; (Aksoy & Mamatoğlu, 2020; Aytaç vd., 2020; Olcay vd., 2021; Özdemir, 2021; Tantan vd., 2021; Tuna, 2021). İş güvenliği uzmanlarının eğitimleri bir diğer araştırma konusudur (Sivrikaya, 2016; Özcan & Ulaş, 2021). Ayrıca risk değerlendirme çalışmaları, uzmanların tehlike algılarına ve kişisel ve çevresel faktörlerden etkilenme düzeylerine (Çıkmak vd., 2018; Çivici & Çalım, 2019) odaklanmıştır.

Efe (2019) yaptığı çalışmasında iş güvenliği uzmanı işe alım süreçlerini değerlendirmek için hibrit bir model sunmaktadır. Bulanık AHP (Analitik Hiyerarşi Prosesi) ve Bulanık TOPSIS (İdeal Çözüm için Benzerlik Sıralama Tercih Metodu) kullanarak oluşturulan hibrit model işe alımlarda kullanılmıştır. Çalışmada, iş güvenliği uzmanlarının işe kabulünde en fazla değer verilen becerilerin “bilgisayar bilgisi” ve “bireysel özellikler ile dış görünüm” olduğu, en az öneme sahip kriterin ise “eğitim düzeyi” olduğu sonucuna varılmıştır. Songur ve Songur (2018), gerçekleştirmiş oldukları çalışmada Konya Ovası Projesi (KOP) bölgesinde, üretim yapan çok tehlikeli işyerlerinde çalışabilecek uzmanlık sertifikasına sahip iş güvenliği uzmanlarının mevcut durumunu incelemiştir. Araştırmacılar; bölgesinde çok tehlikeli sınıfta faaliyet gösteren işyerlerinin iş güvenliği uzmanı ihtiyacına ilişkin olarak bu bölgede yer alan A ve B sınıfı sertifikalı uzman sayısının Türkiye genelinin %3,5’i olduğu ve bu sayının hem nicel hem de yüzdesel olarak beklentileri karşılamayacağını ifade etmişlerdir. Taşkiran (2016), toplam 55 iş güvenliği uzmanıyla yüz yüze yürütülen derinlemesine görüşmelerle uzmanların mesleki sorunlarını ve meslekte karşılaştıkları zorlukları incelemiştir. Çalışmada iş güvenliği uzmanlarının mesleki yeterliliklerinin ayrı bir tartışma konusu olduğu ve farklı disiplinlerden gelen kişilerin 220 saatlik bir eğitimin ardından yapılan sınav sonucu hızla iş güvenliği uzmanı olmalarıyla birlikte yeterli tecrübeye sahip olmadan görev aldıkları işyerlerine sağlıklı hizmet sunamayacakları belirtilmiştir.

İSG’nin sağlanmasında ana aktörlerden biri iş güvenliği uzmanlarıdır. Bu kapsamda çalışmamızda, iş güvenliği uzmanlarının sahip olması beklenen teknik ve istihdam edilebilirlik becerilerini, ilan verenlerin projeksiyonu ile ortaya çıkarılmasına ve bu becerilerin tecrübe ile ilişkisine odaklanılmıştır. Bu amaca uygun olarak aşağıda sıralanan alt problemlere cevap aranmıştır:

- (1) İş güvenliği uzmanı iş ilanları dikkate alındığında ilanların genel özellikleri nelerdir?
- (2) İş güvenliği uzmanı iş ilanlarında ilan verenlerin talep ettiği teknik beceriler nelerdir?
- (3) İlan verenlerin iş ilanlarında talep ettiği istihdam edilebilirlik becerileri nelerdir?
- (4) İlanlar mesleki tecrübe açısından kıyaslandığında, teknik beceriler arasında herhangi bir farklılık bulunmakta mıdır?

(5)İlanlar mesleki tecrübe açısından kıyaslandığında, talep edilen istihdam edilebilirlik becerileri arasında herhangi bir farklılık bulunmakta mıdır?

2. Yöntem

Araştırmanın verilerin toplanması, araştırmanın tasarımı ile geçerlilik ve güvenilirliğe ilişkin bilgiler bu başlık altında yer almaktadır. Tüm araştırmalarda olduğu gibi bu çalışma bazı sınırlılıklara sahiptir. Araştırmada Türkiye’de çalışmak üzere verilen iş ilanları dikkate alınmıştır. Çevrimiçi insan kaynakları sitelerinden ikisi (kariyer.net ve yenibiris.com) tarafından yayınlanan iş ilanlarına ulaşılmış; diğer siteler ve araçlar (gazete, dergi ve sosyal medya platformları vb.) kapsam dışında tutulmuştur. Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir.

2.1. Veri Toplama

Araştırmanın evrenini Türkiye’deki insan kaynakları web sitelerinde yayınlanan iş ilanları oluşturmaktadır. İş ilanları, amaçlı örnekleme yöntemi ile “iş güvenliği” anahtar kelimeleri kullanılarak taranmış ve en fazla iş ilanı yer alan 2 insan kaynakları web sitesi belirlenmiştir. Yapılan ön tarama ile kariyer.net ve yenibiris.com siteleri araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmanın yöntemi, insan kaynakları sitelerinde yayınlanan (kariyer.net ve yenibiris.com) 166 iş ilanlarının içerik analizi ile çözümlenmesine dayanmaktadır. 11.04.2022-11.05.2022 tarihleri arasında bir aylık zaman dilimi içinde yayınlanmış olan ilanlar çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Veriler tek tek incelenerek; tekrarlayan ilanlar, iş güvenliği uzmanlığı dışında kalan işyeri hekimi, diğer sağlık personeline ait ilanlar ile farklı mesleklere ait ilanlar elenmiş ve kalan 166 iş ilanı üzerinden analizler yürütülmüştür. Ayrıca Türkçe ve İngilizce olarak yayınlanmış olan ilanlar dikkate alınmış, mükerrer ilanlar ve stajyer ilanları araştırmaya dâhil edilmemiştir. Tüm ilanlar incelenen konu başlıklarına göre hazırlanan veri analiz formuna aktarılmıştır. Son aşamada veri seti, iş ilanlarının yayınlandığı tarih esas alınarak sıralanmıştır.

2.2. Veri Tasarımı

İş ilanlarının genel özelliklerinin yanında ilanlarda yer alan “genel yetenekler ve iş tanımları” bölümü ana temalar, alt temalar ve kodlar belirlenerek içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi, metinlerden (veya başka anlamlı bir maddeden) kullanıldıkları bağlamlara kadar yinelenen ve geçerli çıkarımlar yapmayı sağlayan bir araştırma tekniğidir (Krippendorff, 2018). İçerik analizini gerçekleştirmeden önce, araştırma hedefinin belirlenmesi ve verilerden ortaya çıkacak olası temalar ve kodlar hakkında bazı değerlendirmelerde

bulunmak için incelenen konu hakkında arka plan bilgisine sahip olunması gerekmektedir (Toker, 2022: 328). Bu amaçla ana temalar; teknik ve istihdam edilebilirlik becerileri öncelikle belirlenmiştir.

Teknik becerilerinin belirlenmesinde; “İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik”te tanımlanan nitelikler ve görevler, Uluslararası Genel İş Sağlığı ve Güvenliği Sertifikası (The National Examination Board in Occupational Safety and Health-NEBOSH) ilişkin rehber ile İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü (İSGGM) tarafından yayınlanan İş Güvenliği Uzmanlığı Temel Eğitim Programlarına ait rehber kullanılmıştır. Sonuç olarak teknik beceriler için 14 koddan oluşan bir çerçeve çizilmiştir.

İstihdam edilebilirlik becerilerinin kod yapısını oluşturmak için USEM (Yorke & Harvey, 2005), CareerEDGE (Pool & Sewell, 2007), KODE (Lipovac & Babac, 2021) modelleri incelenmiştir. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri Çalışma Bakanlığı tarafından 1990 yılında kurulan “Gerekli Becerileri Kazanma Komisyonu Raporu” (SCANS, 1991), İngiltere İstihdam ve Beceriler Komisyonu (UK Commission for Employment and Skills -UKCES) “Mevcut ve Gelecekteki Beceri Eşleşmelerine İlişkin Temel Bulgular Politika Raporu” (UKCES, 2022), Avustralya Sanayi Odası ile Avustralya Ticaret ve İş Konseyi tarafından tanımlanan istihdam edilebilirlik becerileri (Wibrow, 2011), Brandeis Üniversitesi tarafından yayınlanan ve “Proje Yöneticilerinin Teknik ve İnce Becerileri Dengelemesi Raporu” (Marando, 2012) ile Kent Üniversitesi Kariyer ve İstihdam Servisi tarafından yayınlanan “Temel İstihdam Edilebilirlik Becerileri Raporu” (Kent University, 2021) incelenmiştir. İstihdam edilebilirlik modellerinin incelenmesi ve karşılaştırılmasını konu alan ayrıca çok sayıda çalışma gözden geçirilmiştir (Bennett & Ananthram, 2021; Erabaddage vd., 2015; Small vd., 2018).

İstihdam edilebilirlik becerilerinin kodlanması için Skills Plus projesinin bir parçası olarak, Manchester Üniversitesi'nden Dr. Wolfenden tarafından tasarlanan liste kullanılmıştır (Yorke & Knight, 2006). Üç ana kod (kişisel nitelikler, temel beceriler ve süreç becerileri) ve 39 alt koddan oluşan listenin bir başlangıç noktası sunması, madde ekleme ve çıkarmaya izin veriyor olması, listenin avantajları olarak sayılabilir. Yapılan çalışmada, mevcut kod yapısına bir ana kod (karakter özellikleri) ve dört alt kod eklenerek oluşturulan revize kod çerçevesi kullanılmıştır (Tablo 1).

İş ilanlarının “Genel Yetenekler ve İş Tanımı” bölümü bu kod şeması dikkate alınarak ve açık kodlama yöntemi (Berg & Lune, 2019) ile okunmuş ve tutarsız kodlamaların önüne

geçmek için tek bir araştırmacı tarafından kodlanmıştır. Kodlama sırasında ihtilafa düşülen noktalarda diğer araştırmacılardan görüş alınarak uzlaşa sağlanmıştır.

Tablo 1.
Teknik Beceriler ve İstihdam Edilebilirlik Becerileri İçin Oluşturulan Kod Şeması

Tema	Ana Kodlar	Alt Kodlar
Teknik Beceriler	-	1. Tehlikelerin tanımlanması ve risk değerlendirme 2. Eğitim 3. Acil Durum Yönetimi 4. Saha Gözetimi, Denetimi ve Kontrolü 5. İş birliği, Koordinasyon ve İletişim 6. İSG Mevzuatı ve Standartlar 7. Yönetim Sistemleri 8. Rehberlik ve Danışmanlık 9. Kayıt, Raporlama ve Dokümantasyon 10. Diğer alan becerileri 11. Sertifikalandırılmış beceriler 12. Çevreye özgü aranan bilgi ve beceriler 13. Farklı mesleklere özgü aranan bilgi ve beceriler 14. Özel Beceriler
İstihdam Edilebilirlik Becerileri	Kişisel Nitelikler	1. Şekillendirilebilen benlik kuramı 2. Öz farkındalık 3. Özgüven 4. Bağımsızlık 5. Duygusal zekâ 6. Esneklik 7. Stres toleransı 8. İniyatif 9. Öğrenmeye istekli 10. Yansıtıcılık
	Temel Beceriler	11. Etkili okuma 12. Aritmetik 13. Bilgiye erişim 14. Dil becerisi 15. Öz yönetim 16. Analitik düşünme 17. Yaratıcı 18. Dinleme 19. Yazılı iletişim kurma 20. Sözlü sunum 21. Kendini ifade etme 22. Küresel farkındalık
	Süreç Becerileri	23. Bilgisayar kullanma becerisi 24. Mesleki farkındalık 25. Politik duyarlılık 26. Kültürlerarası çalışma yeteneği 27. Etik duyarlılık 28. Önceliklere karar verme 29. Planlama 30. Mesleki anlayışı uygulama 31. Ahlaki davranma 32. Karmaşa ile başa çıkma 33. Problem çözme 34. Liderlik 35. İkna gücü yüksek 36. Çatışmayı çözme 37. Karar verme 38. Müzakere etme 39. Takım çalışmasına yatkın olma
	Karakter Özellikleri	40. İnsan ilişkilerinde başarılı 41. Dinamik 42. Güler yüzlü 43. Prezantabl

2.3. Geçerlik ve Güvenilirlik

Bu araştırmada geçerlik ve güvenilirlik kavramları yerine nitel literatürde geçen nitel karşılıkları “inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirlik” kavramları kullanılmıştır (Creswell, 2015). Toplanan ve incelenen verilerin rapor edilmesinde ayrıntının verilmesi araştırmacıların sonuçlara nasıl ulaştığını açıklamakta ve geçerliği önemli ölçüde artırmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013: 291). Bu açıdan çalışma süresince ayrıntılara özenle yer verilmiş, yöntem bölümünde olabildiğince detay içermesi sağlanarak, araştırmanın aktarılabilirliği (dış geçerliği) arttırılmaya çalışılmıştır. Kodlama sırasında kodlanacak ifadelerin detaylı okumalarla kod yapısına yeni alt temalar ve kodlar eklenmiş, bazı teknik becerilere ilişkin oluşturulan kodlar iptal edilmiş ve bazı kodlar ise birleştirilmiştir. Tüm araştırmacıların kapsamlı literatür taraması ile elde ettikleri veriler ve kodlar arasında inandırıcılık (iç geçerlik) sağlamaya özen gösterilmiştir. Araştırmanın teyit edilebilirliğini (dış

güvenirliği) sağlayabilmek için analize dâhil edilen iş ilanlarına ait veri seti, kodlama çizelgesi ve elde edilen grafikler ve tablolar diğer araştırmacıların incelemesine imkân verecek biçimde kayıt altına alınmış ve bilgisayar ortamında arşivlenmiştir.

3. Bulgular

3.1. İş İlanlarına İlişkin Genel Bulgular

İş ilanları nitelikleri 9 ana başlıkta ve 39 alt başlıkta incelenmiştir (Tablo 2). İstihdam şekline göre ilanların %98,2'si tam zamanlı ve %1,8'i kısmi zamanlı ilanlardan oluşmaktadır. İş ilanlarında belirsiz süreli iş sözleşmesi ile istihdam edilmesi planlanan iş güvenliği uzmanlarının oranı %94,6 ile oldukça yüksektir. İş güvenliği uzmanlığı sertifika sınıfları açısından incelendiğinde, C sınıfı uzman için verilen ilan sayısı toplamda 39 kişi ve %23,5 oranı ile en yüksek düzeydedir. İş ilanlarının %52,4'te erkek adaylar için askerliğini tamamlamış olma şartı yer alırken, %2,65'inde askerlik durumu belirtilmemiştir. Askerlik durumu ilanlarda %73,5 ile öne çıkmakta ve işe alımlarda belirleyici bir ölçüt olarak görülmektedir.

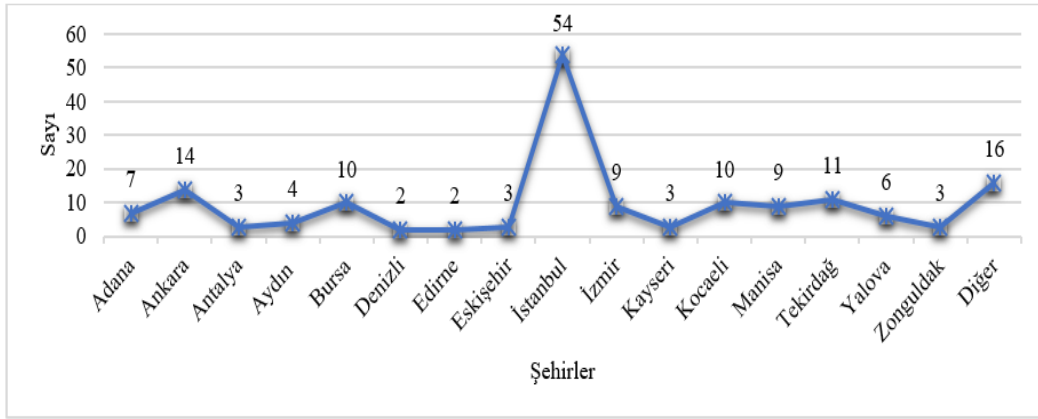
Tablo 2.
İş İlanlarının Genel Özellikleri

İSG Sertifika Sınıfı	Sıklık (f)	Yüzde (%)	İlanın Yer Aldığı WEB Sitesi	Sıklık (f)	Yüzde (%)
A/B/C	12	7,2	Kariyer.net	146	88,0
A/B	21	12,7	Yenibiris.com	20	12,0
B/C	33	19,9	Sözleşme Türü	Sıklık (f)	Yüzde (%)
A	15	9,0	Tam zamanlı	163	98,2
B	30	18,1	Kısmi zamanlı	3	1,8
C	39	23,5	Sürücü Belgesi	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Belirtilmemiş	16	9,6	Belirtilmemiş	79	47,6
Mezuniyet	Sıklık (f)	Yüzde (%)	B	86	51,8
Belirtilmemiş	14	6,0	E	1	0,6
Ön lisans	46	19,6	İlan Başlığı	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Lisans	79	33,6	İş Güvenliği Uzmanı	113	68,1
Yüksek lisans	29	12,3	Çevre Sorumlusu & İş Güvenliği Uzmanı	10	6,0
Doktora	11	4,7	İş Sağlığı ve Güvenliği Müdürü	24	14,5
Diğer	56	23,8	İş Sağlığı ve Güvenliği Teknisyeni	10	6,0
Tecrübe	Sıklık (f)	Yüzde (%)	EHS ve SEÇ Uzmanı	7	4,2
Deneyimi yok	31	18,7	Sosyal Uyum Denetçisi	2	1,2
0-1 Yıl	29	17,5	İş Sözleşmesi Tipi	Sıklık (f)	Yüzde (%)
1-3 Yıl	68	41,0	Belirli süreli	9	5,4
3-5 Yıl	28	16,9	Belirsiz süreli	157	94,6
>5 Yıl	10	6,0			

İlanların %81,3'ünde tecrübe bir gereklilik olarak yer almaktadır. İş ilanı sahipleri en fazla %41,0 ile 1-3 yıl iş deneyimine sahip uzmanlar aramaktadır. Toplamda sadece 31 ilanda iş deneyimine ilişkin herhangi bir şart belirtilmemiştir. İlanların tamamında sürücü belgesi aranılmış, %47,6 oranda sürücü belgesi türüne değinilmezken %52,4'ünde belge türü

belirtmiştir. Tüm ilanlarda sürücü belgesinin aranılması araç kullanımının gerekli olduğunu göstermektedir. İlan sahipleri iş güvenliği uzmanı için verdikleri ilan başlıklarında %68,1 ile “iş güvenliği uzmanı” başlığını kullanmışlardır. “İş sağlığı ve güvenliği müdürü” %14,5 ile ikinci sırada verilen ilan başlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Verilen ilanlarda en fazla aranan mezuniyet türü lisans mezunu olmak olup % 33,6 ile ilk sırada yer almaktadır. Özellikle “mühendis” ifadesi yer alan ilanların oranı %42,8 iken hiç meslek adı belirtilmeyen ön lisans, lisans veya üniversite mezunu olmak şeklinde verilen ilanların oranı % 48,2’dir. İlan sahipleri mühendis aramıyorsa iş güvenliği uzmanlığı çatı kavramını kullanarak ilan vermeyi tercih etmektedir.

İş ilanlarının illere göre dağılımı Şekil 1’de yer almaktadır. İlan sayısı en yüksek il İstanbul’dur (54). Bunu sırasıyla Ankara (14), Tekirdağ (11), Bursa (10) ve Kocaeli (10) takip etmektedir.

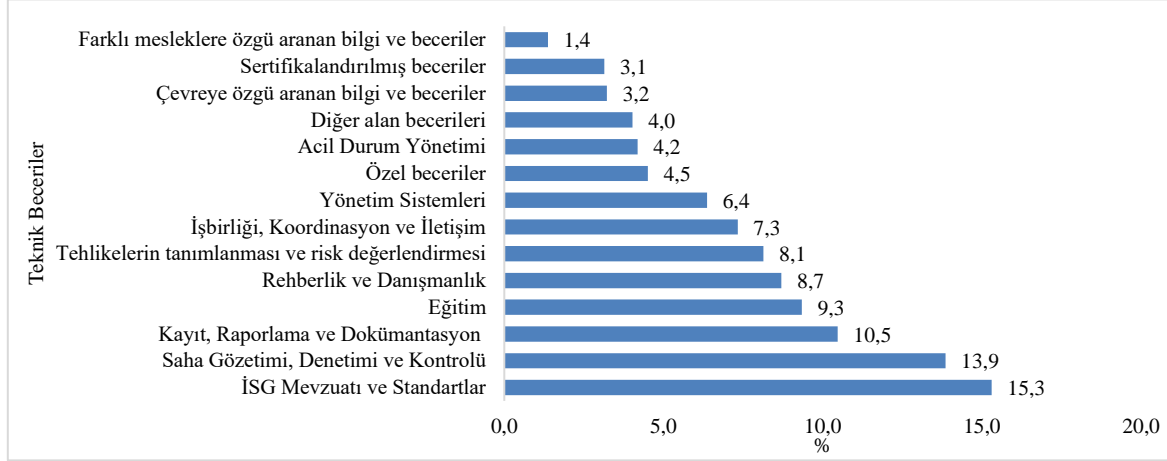
Şekil 1.
İş Güvenliği Uzmanlarının İş İlanlarının İllere Göre Dağılımı

3.2. Teknik Beceriler ve İstihdam Edilebilirlik Becerilerine İlişkin Bulgular

İş ilanlarında yer alan “genel yetenekler ve iş tanımı” bölümü Tablo 1’de verilen kod şeması dikkate alınarak kodlanmış ve 2.036 kodlama yapılmıştır. Kodlama sonrası iki ana tema olan teknik beceriler ve istihdam edilebilirlik becerilerinin ağırlığı sırasıyla, % 61 ve %39 olarak görülmüştür. Teknik beceriler ana teması; alt temasızın 14 beceri kullanılarak kodlanmıştır.

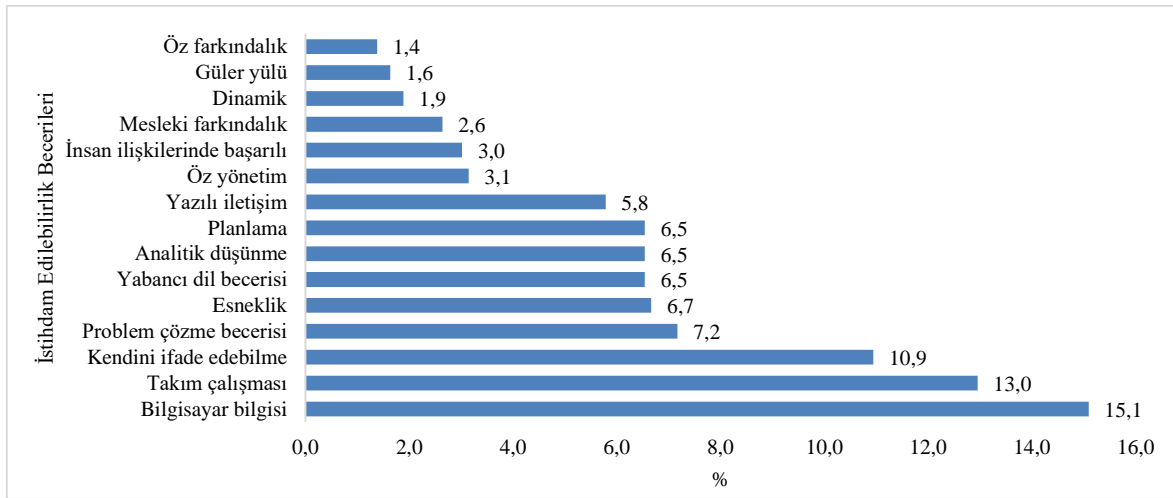
Alanla ilgili öne çıkan teknik beceriler şu şekilde sıralanmıştır; İSG mevzuatı ve standartlara hâkimiyet %15,3, saha gözetimi, denetimi ve kontrol faaliyetlerini yürütebilmek %13,9, kayıt tutma, raporlama ve dokümantasyon süreçlerini yürütebilmek ise %10,5’tir. Eğitim ve bilgilendirme faaliyetlerini gerçekleştirebilmek %9,3 ve işverene İSG konularında rehberlik ve danışmanlık hizmeti verebilmek %8,7 olarak bulunmuş olup ilk yedi beceri, alana

ilişkin teknik becerilerin %73'ünü oluşturmaktadır. Teknik becerilere ilişkin sıralama Şekil 2'de yer almaktadır.

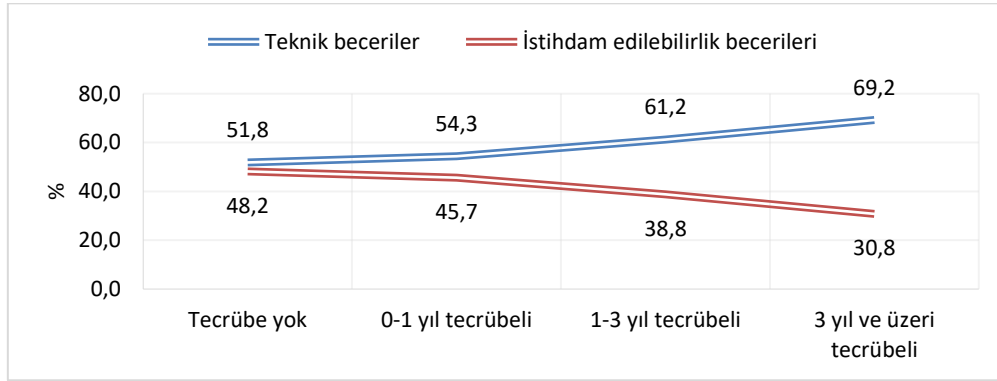
Şekil 2.
Teknik Becerilere İlişkin Sıralama

İstihdam edilebilirlik becerileri ana teması, 4 alt tema (kişisel nitelikler, temel beceriler, süreç becerileri ve karakter özellikleri) ve 43 ayrı alt beceri kullanılarak kodlanmıştır. İstihdam edilebilirlik becerilerinin alt temaları; süreç becerileri (%48,8), temel beceriler (%34,7), kişisel nitelikler (%9,7) ve karakter özellikleri (%6,8) olarak sıralanmaktadır. Alt kodlara baktığımız zaman, ilk 15 beceri toplam istihdam edilebilirlik becerilerinin (%91,9)'unu oluşturmaktadır (Şekil 3). Bilgisayar kullanma becerisi (%15,1), takım çalışması (%13), kendini gerek sözlü gerek yazılı ifade edebilme (%10,9) ve problem çözme becerisi (%7,2) ile iş güvenliği uzmanlığı için verilen iş ilanlarında öne çıkan istihdam edilebilirlik becerileridir.

Şekil 3.
İstihdam Edilebilirlik Becerilerine İlişkin Sıralama

İlanların %81,3'ünde tecrübe bir gereklilik olarak yer almaktadır. İstenilen tecrübeye göre teknik ve istihdam edilebilirlik becerilerinin farklılık gösterip göstermediği çalışmanın bu bölümünde araştırılmıştır. Adayların tecrübe durumu, ilanda tecrübe şartı yer almıyorsa "1", bir yıla kadar 2, bir-üç yıl arası 3 ve üç yıl üzeri 4 olarak kodlanmıştır. Analizlerde tecrübe süresi arttıkça, talep edilen teknik alan becerilerin arttığı buna karşılık talep edilen istihdam edilebilirlik becerilerin azaldığı görülmüştür (Şekil 4).

Şekil 4.
Tecrübeye Göre Teknik Alan Becerileri ve İstihdam Edilebilirlik Becerileri

Tecrübe gruplarına göre, ilk 7'de yer alan teknik becerilerin sıralaması Tablo 3'te verilmiştir. Özellikle iki teknik beceri (İSG mevzuatı ve standartlar ve saha gözetimi, denetimi ve kontrolü) her tecrübe grubunda birinci veya ikinci sırada yer almıştır. İSG mevzuatı ve standartlara hâkim olmak (%39,6) ile ve saha gözetimi, kontrolü ve denetimlerini etkin bir şekilde yürütebilmek (% 47,4) ile 1-3 yıl tecrübe aranan grupta en yüksek oranlara sahiptir. Tüm teknik beceriler dikkate alındığı zaman en fazla kodlama 517 beceri 1-3 yıl tecrübeli grupta ortaya çıkmıştır. Bunu %31,3 ile 3 yıl üzeri tecrübe aranan grup takip etmektedir. İşverenler tecrübe ile doğru orantılı olarak iş ilanlarında daha fazla teknik beceriye yer vermektedirler. Teknik beceriler arasında 4 yetkinlik tüm tecrübe gruplarında kodlanmıştır. Bu beceriler; İSG mevzuatı ve standartlar, saha gözetimi, denetimi ve kontrolü, risk yönetimi ve değerlendirmesi ve kayıt, raporlama ve dokümantasyon. Bunlar tüm teknik becerilerin %47,7'ünü oluşturmaktadır. İşveren iş güvenliği uzmanının tecrübeli veya tecrübesiz olduğuna bakmaksızın İSG mevzuatına hâkim olmasını beklemektedir. Bu beceri zincirleme olarak sahada yürütülecek risk değerlendirme çalışmalarını, gerçekleştirilecek İSG uygulamalarını, saha gözetimi ve denetimi faaliyetlerini de desteklemektedir. Yürütülen tüm bu çalışmaların yasal süreçler dikkate alınarak; kayıt altına alınması, kontrol edilmesi, güncellenmesi ve arşivlenmesi yine bu teknik becerilerle doğrudan ilişkilidir.

İş güvenliği uzmanının görevleri arasında olmadığı halde, ilanlarda yer alan farklı disiplinlere ait alan bilgisi 1-3 yıl tecrübeli grupta en yüksek orandadır (%70,2). Farklı mesleklere özgü teknik alan becerileri arasında, işyerlerinin çevre mevzuatı kapsamında yürüteceği faaliyetler %56,1 ile baskındır. Bu kapsamda ilanlarda yer alan bazı görevler; ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi çalışmalarını yönetebilecek, fabrika personeline çevre bilinçlendirme eğitimi verecek, resmi kuruluşlardan alınan izin belgelerini takip edecek, atık kaynaklarının önlenmesi, azaltılması veya zararsız hale getirilmesi için çalışmalarda bulunacak vb. şekilde sıralanabilir.

Tablo 3.
Tecrübeye göre alanla ilgili ilk yedide yer alan teknik beceriler (kodlama sayısı)

Teknik Beceri Kodları	Tecrübe yok	0-1 yıl tecrübeli	1-3 yıl tecrübeli	3 yıl ve üzeri tecrübeli
İSG Mevzuatı ve Standartlar	1 (21)	2 (31)	1 (80)	1 (53)
Saha Gözetimi, Denetimi ve Kontrolü	2 (19)	1 (34)	2 (68)	2 (52)
Eğitim	3 (17)	4 (22)	3 (55)	
Yönetim Sistemleri	4 (11)			7 (28)
Özel bilgi ve beceriler	5 (11)			
Tehlikelerin tanımlanması ve risk değerlendirmesi	6 (11)	5 (20)	6 (40)	6 (29)
Kayıt, Raporlama ve Dokümantasyon	7 (10)	3 (23)	4 (51)	3 (45)
Rehberlik ve Danışmanlık		6 (16)	5 (44)	5 (39)
İşbirliği, Koordinasyon ve İletişim		7 (12)		4 (31)
Farklı mesleklere özgü bilgi ve beceriler			7 (40)	

Teknik becerilerden “yönetim sistemleri” başlığı altında kodlanan beceri ile uzman adaylarından ISO 9001 Kalite Yönetim Sistemi, ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi ve/veya ISO 45001 İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi konularında bilgi ve tecrübe sahibi olunması talep edilmektedir. İlk 10 beceri arasında yer alan bu beceri, sadece tecrübe şartı olmayan grupta % 17,7 ve 3 yıl üzeri tecrübeli grupta %35,4 oranında istenmiştir. Bir başka anlatımla, işveren hiç tecrübe aramadığı uzmanlardan İSG yönetim sistemlerine hâkim olmalarını, kurum içi İSG denetimlerine katılmış olmalarını, İSG ve çevre politikalarının takibini yaparak, sahada uygulamaların izlenmesini istemektedir. Bazı ilan sahiplerinin iptal edilmiş olan OHSAS 18001 İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemleri standardını hala ilanlarında kullanıyor olması, ilanların tekrarlanırken gerekli güncellemelerin yapılmadan yayına verildiğini düşündürmektedir. Çoğunlukla basmakalıp ifadelerle tekrarlanan iş ilanları, tecrübeye sahip olmayan yeni mezun bir adaydan bile abartılı isteklerde bulunulmasına yol açmaktadır.

İş ilanlarında sertifikalanmış teknik becerilerin en yoğun olarak talep edildiği grup, 3 yıl ve daha yüksek tecrübenin arandığı gruptur. İlanlarda aranan sertifikalara şu örnekler

verilebilir: “Six Sigma Green Belt”, “Asbest Söküm Uzmanı Belgesi”, “NEBOSH Uluslararası İSG Sertifikası”, “ISO 45001 İç Denetçi Sertifikası”, “Patlamadan Korunma Dokümanı Hazırlama Uzmanlığı Eğitimi Belgesi”, “Çevre Görevlisi Belgesi”, “Off-road ve Güvenli Sürüş Teknikleri Eğitimi Belgesi”, “Tehlikeli Madde Güvenlik Danışmanı Sertifikası”.

İlk ona giren istihdam edilebilirlik becerileri dikkate alındığında en fazla kodlama 274 yetkinlik ile 1-3 yıl tecrübeli grupta gözlenmiştir. Analiz edilen iş ilanlarında ilk 10 beceri sırasıyla Tablo 4’te yer almaktadır. Tablo 4’e göre; altı beceri (bilgisayar kullanma becerisi, takım çalışması, kendini ifade etmek, yazılı iletişim, planlama ve problem çözme) sırası farklı olsa da, tüm tecrübe gruplarında yer almaktadır. Tüm tecrübe seviyelerinde “bilgisayar kullanma becerisi” ilk sıradadır. MS Office programlarını iyi derecede kullanabilme yetkinliği, baskın olarak öne çıkarken, az sayıda ilanda AutoCAD ve SAP gibi programların kullanılabilmesi işverenler tarafından talep edilmiştir. Bu beceri tüm tecrübe gruplarında yer alan “yazılı iletişim” yetkinliğini de desteklemektedir. Yaşanacak bir iş kazasının ardından başlayacak hukuki süreçle birlikte talep edilen ağır dokümantasyon yükü, özellikle iş sağlığı ve güvenliği profesyonellerini yaptıkları tüm faaliyetleri kayıt altına almalarını gerektirmektedir. İş güvenliği uzmanlarınca yürütülen tüm faaliyetlerin yasal süreçlere uygun olarak yazılı hale getirilmesi, raporlanması, paylaşılması ve arşivlenmesi kurumsal hafıza açısından da ayrıca önemlidir. İstihdam edilebilirlik becerilerine ilişkin dikkat çeken bir başka nokta; tecrübe şartı aranmayan grup ile 3 yıl üzeri tecrübe şartı aranan grubun ilanlarda geçen istihdam edilebilirlik becerilerinin (sıralama göz ardı edildiğinde) tamamen aynı olmasıdır.

Tablo 4.
Tecrübeye göre ilk onda yer alan istihdam edilebilirlik becerileri (kodlama sayısı)

İstihdam Edilebilirlik Beceri Kodları	Tecrübe yok	0-1 yıl Tecrübeli	1-3 yıl Tecrübeli	3 yıl ve üzeri Tecrübeli
Bilgisayar kullanma becerisi	1 (21)	1 (23)	1 (52)	1 (24)
Takım çalışması	2 (19)	2 (22)	2 (44)	3 (17)
Kendini ifade etme	3 (17)	3 (15)	3 (39)	4 (16)
Yazılı iletişim	4 (11)	5 (12)	9 (13)	9 (10)
Planlama	5 (11)	8 (8)	8 (22)	7 (11)
Problem çözme	6 (11)	6 (9)	5 (24)	6 (13)
Analitik düşünme	7 (10)		7 (22)	5 (14)
Esneklik	8 (7)	4 (12)	4 (24)	8 (10)
Öz yönetim becerisi	9 (6)	7 (8)		10 (5)
Yabancı dil	10 (4)		6 (22)	2 (21)
Güler yüzlü		9 (8)		
İnsan ilişkilerinde başarılı		10 (7)	10 (10)	

Tecrübesiz ve en tecrübeli uzmanlar arasındaki ayrışma teknik becerilerde kendini göstermektedir. Tecrübesiz uzmanların işe alınmalarında istihdam edilebilirlik becerileri, tecrübeye sahip uzmanların işe kabul edilmelerinde teknik becerileri anahtar konumdadır.

Tüm tecrübe gruplarında süreç becerileri alt temasına ait alt kodlar ağırlıklı olarak yer almaktadır. Bu alt temanın altında yer alan “bilgisayar kullanma becerisi”, “takım çalışması”, “problem çözme” ve “planlama” alt kodları, tüm tecrübe gruplarında yer almaktadır. Bahse konu dört kod tecrübe şartı aranmayan grupta %47,3 ile en yüksek orandadır. Bunu %43,6 ile 1-3 yıl tecrübe aranan grup takip etmektedir. Bu durum, yeni mezunların bu becerileri eğitim yoluyla kazanmalarını gerektirmektedir. Çalışmanın bu boyutunun üniversitelerin eğitim müfredatları ile ilişkisi farklı bir araştırma konusudur. Örneğin takım çalışmasına yatkın olma, tüm iş ilanlarında sıklıkla vurgulanan bir kavramdır. Takım çalışması, bireylerin sahip olduğu bilgi ve tecrübelerin paylaşılmasına olanak sağlarken, diğer takım üyelerinin tutum ve davranışlarına da etkilemektedir. İş güvenliği uzmanlarının organizasyonun her kademesinden çalışanlarla işbirliği yapması ve takıma liderlik yapması önemlidir. Takım çalışması, süreç becerileri arasında yer alan “problem çözme” becerisini de olumlu yönde geliştiren bir yetkinliktir. “Problem çözme” becerisi de tecrübe gruplarında yer alan ortak yetkinlikler arasındadır. İSG alanı proaktif yaklaşımın öne çıktığı bir alandır. Özellikle iş kazalarına ve olası meslek hastalıklarına yol açan sorunların doğru adlandırılması, kök nedenlerinin ortaya çıkarılması ve teknolojiye uyumlu, uygulanabilir ve rantabl çözümler üretilmesi bir zorunluluktur. “Planlama” ise diğer yetkinlikleri destekleyen bir kod olarak görülebilir. Farklı sektörlerde faaliyet gösteren farklı şirketlerin ihtiyaçlarına cevap verebilmek için zamanın, iş süreçlerinin, ekipmanların ve insan kaynağının planlanması maliyetleri düşürmenin yanında, esneklik de sağlayacaktır. Bir diğer yetkinlik olan “yabancı dil” tüm tecrübe gruplarında kendine yer bulsa da, 3 yıl ve üzeri tecrübenin istendiği grupta %12,1 ile bilgisayar kullanma becerisinin ardından ikinci sırada aranan beceri olmuştur. Kazandığı tecrübe ile birlikte kariyer basamaklarında ilerleyen uzmanların bir yabancı dile özellikle de İngilizce diline hâkim olmaları beklenmektedir. Son olarak, “esneklik” kişisel nitelikler ana kodunda yer alıp tüm tecrübe gruplarında ilk on arasına girebilen tek beceridir. En yüksek oran %7,4 ile 0-1 yıl tecrübe aranan gruba aittir. Bu kod altında, esnek ve yoğun iş temposu ile çalışmak öne çıkan ifadeler olmuştur.

4. Tartışma

İş güvenliği, karmaşık bir sosyo-teknik disiplindir ve ne güvenlik uzmanları için gerekli bilgi ve beceri gereksinimlerine ilişkin üzerinde anlaşmaya varılmış bir anlayışa, ortak bir mesleki kimliğe, değerlere ve misyona dayalı mesleki tanıma (Madsen vd., 2019) ne de güvenlik disiplini çevresinde net bir sınıra sahip değiliz (Provan vd., 2019). Farklı iş kollarının bir arada bulunduğu ve karmaşık yapıya sahip işyerlerinde, İSG profesyonellerinin teknik açıdan yetkin olmaları beklenmektedir (Hayes vd., 2021). Analizler sonucunda, teknik beceriler içinde özellikle iki yetkinlik “İSG mevzuatı ve standartlara hâkim olma” ve “saha gözetimi, denetimi ve kontrolü” tüm tecrübe gruplarında ön plana çıkmaktadır. Sürekli artan yasal düzenlemeler, iş güvenliği uzmanlarının hem rol beklentisini hem de rol davranışlarını etkilemektedir. Bu durumda iş güvenliği uzmanları çalışanlarla ilgilenmek yerine yasal uyumu sağlamak ve hukuki sorunlardan kaçınmak üzere kendilerini konumlandırmaktadır (Van Wassenhove vd., 2022a).

Bu alanda yapılan bir diğer araştırma, Endüstriyel Risk Yönetimi yüksek lisans eğitimi sonrası öğrencilere uygulanan anket ve yürütülen odak grup görüşmesine ilişkin sonuçlara aittir (Van Wassenhove vd., 2022b). Araştırmada iş güvenliği için en önemli öğelerin uzman ve kuruluşların gözünden sıralamaları istenmiştir. Uzmanlar için “üst yönetimin katılımı” ilk sırada yer alırken, kuruluşlar açısından yapılan sıralamada “mevzuata uygunluk” ilk sıradadır. Bu sonuçlar, bu araştırmanın bulgularıyla örtüşmektedir.

Araştırmada kodlanan 166 iş ilanının sadece 11’inde “güvenlik kültürünü artıracak faaliyetlerde bulunmak” ifadesi geçmektedir. Nilsson ve Vanje (2018) iş güvenliği uzmanları ile yürüttükleri araştırmada uzmanların gözünden öne çıkan becerileri şöyle sıralamaktadır: çalışanlar arasında bir güvenlik kültürü oluşturulması, iç ve dış paydaşlarla iletişim ve işbirliği, proaktif ve önleyici İSG yönetimini desteklemek için risk değerlendirmesi araçlarının etkin kullanılmasıdır. Dolayısıyla iş güvenliği uzmanı rolünün sorun çözücü olmaktan daha çok sistem danışmanlığına doğru dönüşmesi gerekliliği ifade etmiştir. Oysa ilan verenler, tecrübe fark etmeksizin iş güvenliği uzmanlığı için vermiş oldukları ilanlarda, mevzuatı gözeterek İSG saha uygulamalarını takip ve kontrol edecek bir rol tanımlamıştır. Güvenlik kültürünün merkezinde güvenliğe yönetimin bağlılığı yer alır (Bisbey vd., 2021). Yürütülen İSG faaliyetlerinin yönetim tarafından sahiplenilen bir sorumluluk alanı haline gelmemiş olması, zayıf güvenlik kültürünü işaret etmektedir. İş güvenliği uzmanları güvenlik kültürünün inşasında önemli aktörlerden biridir ve işyerlerinde güvenlik politikalarının üretilmesi, çalışanların katılımının sağlanması, iletişim kanallarının etkin kullanılması ve eğitimlerin

yürütülmesi gibi başlıklarda güçlü rehberlik yaparlar. Bu nedenle ilan sahipleri güvenlik kültürü kavramını iş ilanlarında daha fazla kullanarak, bu yönde yürütülecek çalışmaları desteklediklerini ifade etmelidir.

Tecrübe, yeni ve karmaşık koşullara uygun şekilde tepki verme becerisidir ve işgücü piyasası, daha yüksek ücretler ödeyerek ve daha iyi koşullar sunarak iş deneyimine değer verir (Oswald-Egg & Renold, 2021). Profesyonel meslek grupları için yapılan araştırmalar tecrübenin ilanlarda bir şart olarak yer aldığını ve işverenin tecrübeli kişileri işe alma eğiliminde olduğunu göstermektedir (Suleman vd., 2020). Dolayısıyla iş güvenliği uzmanlığı akademik eğitimin yanı sıra saha tecrübesi yolu ile edinilen gelişmiş alan güvenliği bilgisine ihtiyaç duymaktadır (Provan vd., 2017). Çalışmamızda ulaştığımız bulgular, bu yaklaşımı destekler niteliktedir. Nitekim yeni mezun öğrencilerin ve erken kariyer basamağındaki bireylerin başvurabileceği ilanların oranı %18,6 ile sınırlı olmasına rağmen istihdam edilebilirlik becerilerinin en fazla talep edildiği grup da bu kategoridedir.

Çalışmamızda; bilgisayar kullanma becerisi, takım çalışması, problem çözüme, planlama ve esneklik öne çıkan becerilerdir. Tecrübe gruplarına göre; teknik becerilerde görülen ayrışma, istihdam edilebilirlik becerilerinde görülmemiştir. İstihdam edilebilirlik becerileri konusunda yürütülen diğer araştırmalar da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Kovacs ve Zarandne (2022) yılında yürüttükleri çalışmada, öne çıkan ilk 4 istihdam edilebilirlik becerisi; sözlü iletişim ve sunum becerisi, takım çalışması, kişilerarası beceriler ve esneklik olmuştur. Ternikov'ın (2022) çalışmasında ise en çok talep edilen teknik olmayan beceriler; takım çalışması, müzakere becerileri, iletişim ve İngilizcedir. Genel olarak bu sonuçlar, mevcut araştırmalarla uyumludur. Nitekim Ng, Chan, Wut, Lo ve Szeto (2021), yaptıkları çalışmada 5 ortak istihdam edilebilirlik becerisi bulmuşlardır. Girişimcilik, mesleki gelişim, öz yönetim, iletişim ve problem çözmedir. Sözlü ve yazılı iletişim takım çalışması ve problem çözüme becerisi her meslek grubunda talep edilen istihdam edilebilirlik becerileri arasındadır (Lipovac & Babac, 2021). Dolayısıyla farklı disiplinlerden gelerek iş güvenliği uzmanlık kariyerine başlayanların farklı müfredatlarla ortak becerileri kazanabiliyor olması mesleğin bir avantajı olarak yorumlanabilir.

“Esneklik” becerisi iş ilanlarında kendini “esnek çalışma saatlerine uyum sağlama”, “vardiyalı olarak çalışabilme” ve “yoğun çalışma temposuna ayak uydurabilme” ifadelerle somutlaşmaktadır. Çalışanlardan yeni taleplere hızlı uyum sağlanması beklenirken, aynı zamanda giderek farklı iş rolleri, görevler, organizasyonlar ve hatta meslekler arasında sorunsuz bir şekilde geçiş yapmaları da istenmektedir (Hommel vd., 2022). İş ilanlarında teknik becerilerde geçen ifadeler bunu doğrular niteliktedir. Bu durum, ilanlarda iş güvenliği

uzmanının iş tanımı ile doğrudan ilişkili olmayan görevlerin talep edilmesi şeklinde kendini göstermektedir. İş güvenliği uzmanından puantaj tutması, özlük dosyalarını hazırlaması gibi görevlerin yanında ağırlıklı olarak çevre mevzuatı ile ilgili çalışmaların (atık sahalarının kontrolü, atıkların mevzuata uygun çıkışlarının yapılması, arıtma tesisinin deşarj kriterlerine uygun çalışmasının kontrolü, çalışanlara çevre eğitimlerinin verilmesi ve ISO 14001 Çevre yönetim sistemine yönelik faaliyetlerin yönetilmesi vb.) yürütmesi beklenmektedir.

Dikkatini çeken bir diğer nokta “kişisel nitelikler” alt kodunda yer alan “öğrenmeye istekli olma” becerisi olmuştur. Bu beceri ilanlarda çok sınırlı oranda talep edilmiştir; tüm kodlamalar içindeki oranı sadece %1,3’tür. İSG’nin kendine özgü ve karmaşık yapısı dikkate alındığında, uzmanların yenilikleri öğrenme konusunda istekli olmaları yukarıda bahsettiğimiz tüm diğer becerileri besleyecektir. İşveren öğrenmeye istekli olmayı verdiği tüm iş ilanlarında kurumsal kültürün bir yansıması olarak kullanılmalıdır. Çalışanlar için sürekli öğrenme fırsatlarının sunulması öğrenen organizasyonların temel özelliğidir (Alagaraja & Herd, 2022) ve güçlü bir güvenlik kültürünü desteklemektedir (Gilmartin vd., 2022).

5. Sonuç

İşletmelerin sahip olduğu güvenlik kültürünün izlerini taşıyan iş ilanları, çalışmak istedikleri kişilerin sahip olmalarını bekledikleri bilgi, beceri ve yetkinliklerini sıralarken aynı zamanda ilan verdikleri mesleğin tanımı, değerleri, ilerleme fırsatları ve gelişimiyle ilgili de ipuçları vermektedir. Modern kariyer yaklaşımlarına göre, iş güvenliği uzmanlarının istihdam edilebilirlik becerileri, hem işe girişte, hem işte devamlılıkta, hem de onlara yeni kariyer fırsatlarının açılmasında önem taşımaktadır. Araştırmada teknik bilgi ve beceri değil; aynı zamanda bilgisayar kullanma becerisi, takım çalışması, planlama, kendini ifade edebilme ve problem çözme gibi becerilerin kariyerin sağlıklı bir şekilde gelişimi için önemli olduğu görülmüştür. Tecrübe iş ilanlarında belirleyici bir faktördür. Artan mesleki bilgi ve tecrübeyi dikkate alan ilanlar daha fazla teknik beceri talep etmektedir. İş güvenliği uzmanlığı için düzenlenen yönetmelikte, sertifika sınıfları (A, B ve C) tecrübeye göre kategorize edilmektedir. Dolayısıyla uzmanların yıllar içerisinde mesleki eğitimlerine sürekli yatırım yapmaları, kendilerini geliştirecek adımları atmaları bir zorunluluktur.

İş güvenliği uzmanlığı bir işyerinde tam zamanlı yürütülebileceği gibi ortak sağlık ve güvenlik birimleri tarafından yapılan görevlendirmelerle zaman paylaşımli olarak farklı sektörlerde birden fazla işyerine de hizmet verilebilmektedir. Bu durumun iş güvenliği uzmanları için iş güvencesini sınırlayıcı bir etkisi olmakla birlikte, farklı iş ve işyerleri ile

bağlantılı olmanın yeni kariyer fırsatları sunacağı da açıktır. Nispeten düşük iş güvencesine sahip sözleşmelerle çalışan iş güvenliği uzmanlarının talep gören istihdam edilebilirlik becerilerine sahip olmaları, kariyer gelişimlerini olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Bu çalışma; işverenlere, akademisyenlere, öğrencilere ve kariyerini iş güvenliği uzmanı olarak sürdüren profesyonellere farklı katkılar içermektedir. Elde edilen sonuçlar, işverenlerin sertifika sınıfını gözeterek verecekleri iş ilanları, teknik ve istihdam edilebilirlik becerilerinin sınırlarını tecrübeyle orantılı olarak çizerken aynı zamanda doğru adaylara ulaşmalarını da kolaylaştıracaktır. Üniversitelerde akademisyenlere, iş sağlığı ve güvenliği programları/bölümlerinde eğitim müfredatlarının gözden geçirilmesi hususunda ve özellikle öğrencilerin istihdam edilebilirlik becerilerini geliştirilmeye yönelik ders ve uygulamaların yeterliliğinin sorgulanması açısından fikir verecektir. Öğrencilere, mesleki kariyerlerinin başlangıcında, iş güvenliği uzmanlarının teknik bilgi ve istihdam edilebilirlik becerilerinin çerçevesini çizmesi ve kariyer hedeflerini belirlemelerine yardımcı olması diğer bir katkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kariyerini iş güvenliği uzmanı olarak sürdüren profesyonellere ise alanın genel çerçevesini sunarak artan tecrübeyle beraber geliştirmeleri gereken beceriler konusunda yol gösterecektir. İş güvenliği uzmanının teknik bilgi ve istihdam edilebilirlik becerilerinin sınırlarını net olarak çizmesi de bir başlangıç noktası diğer çalışmalar için bir çıkış noktası olacaktır. Gelecekte yapılacak araştırmalar daha geniş kapsamda yapılabilir. Ayrıca yurt dışında bu alanda verilen ilanlar incelenerek karşılaştırmalı analizler sunulabilir. Diğer taraftan gerek üniversitelerde gerekse uzmanlık eğitimi veren eğitim kurumlarında “iş güvenliği uzmanı” yetiştirmek üzere takip edilen müfredatın içeriği bu bağlamda tartışılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Katkı Oranı Beyanı: Sorumlu yazar: %30 Diğer yazar: %30 Diğer yazar: %20 Diğer yazar: %20

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: 30% Other author: 30% Other author: 20% Other author: 20%

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ş. & Mamatoğlu, N. (2020). Predictability of challenges on professional self-efficacy belief of occupational safety specialists. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 509-528.
- Alagaraja, M. ve Herd, A. M. (2022). Understanding multi-level learning in organizations: A comparison of lean and the learning organization. *Performance Improvement Quarterly PIQ*, 34(4), 521-546.
- Arthur B. M. (1994). The boundaryless career: A new perspective for organizational inquiry. *Journal of Organizational Behavior*, 15(4), 295-306.
- Aybas, M. (2019). İstihdam edilebilirlik ve istihdam edilebilirliğin kariyer başarısına etkisi. İçinde E. Kaygın ve Y. Zengin (Ed.), *Kariyer Temel Kavramlar, Yönetimi, Güncel Konular* (ss. 289-303). Eğitim Yayınevi.
- Aytaç, S., Engin, T. & İmanlı, E. (2020). İş güvenliği uzmanlarının işe ilişkin duygusal iyi oluş hali, mutluluk ve yaşam tatmini ilişkisi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15(60), 746-758.
- Bennett, B. & Ananthram, S. (2021). Development, validation and deployment of the employ ability scale. *Studies in Higher Education*, 47(7), 1311-1325.
- Berg, B. L. & Lune, H. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (Çev. A. Arı). Eğitim Yayınevi.
- Bilir, N. & Yıldız, A. N. (2014). *İş Sağlığı ve Güvenliği*. Hacettepe Üniversitesi.
- Bisbey, T. M., Kilcullen, M. P., Thomas, E. J., Ottosen, M. J., Tsao, K. & Salas, E. (2021). Safety culture: An integration of existing models and framework for understanding its development. *Human Factors*, 63(1), 88-110.
- Cerev, G. & Yenihan, B. (2021). İş güvenliği uzmanı adaylarının mesleklerine ilişkin tutumları üzerine bir araştırma. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 41-64.
- Clarke, M. (2008). Understanding and managing employability in changing career contexts, *Journal of European Industrial Training*, 32(4), 258-284.
- Creswell, J. W. (2015). *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (Çev. M. Bütün & S. B. Demir). Siyasal Kitapevi.
- Çalışkan, P. & Çetin, C. (2020). Müfredat dışı eğitim faaliyeti ile istihdam edilebilirlik. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 1351-1360.
- ÇSGB (2011). *Çalışma Yaşamında Sağlık Gözetimi Rehberi*. 29 Kasım 2022, <https://www.csgb.gov.tr/medias/4591/rehber03.pdf>.
- Çıkmak, S., Biçen, Y. & Aras, F. (2018). İş güvenliği uzmanlarını etkileyen faktörlerin risk analizi ve değerlendirme süreçleri üzerindeki bağıl etkilerinin değerlendirilmesi. *TÜBAV Bilim Dergisi*, 11(4), 22-33.
- Çivici, T. & Çalım, G. (2019). İş güvenliği uzmanlarının tehlike algıları üzerinde etkili olan faktörler: İnşaat sektöründe bir uygulama. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 21-29.
- Efe, Ö. F. (2019). Hibrid çok kriterli karar verme yöntemi temelinde iş güvenliği uzmanı seçimi. *Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 639-649.
- Erabaddage, G., Shukri, M. ve Khatibi, A. (2015). Review of literature on graduate employability. *Journal of Studies in Education*, 5(3), 75-88.

Gilmartin , H. M., Hess, E., Mueller , C., Connelly , B., Plomondon , M. E., Waldo, S. W. & Battaglia, C. (2022). Learning environments, reliability enhancing work practices, employee engagement, and safety climate in VA cardiac catheterization laboratories. *Health Services Research HSR*, 57(2), 385-391.

Gonsalves, G., Menzies, A., Erford, B. T., Zhou, Y., Crockett, S. A. & Byrd, R. (2022). Career development quarterly: Author and article characteristics from 2000 to 2019. *The Career Development Quarterly*, 70(2), 153-161.

Hayes, J., Maslen, S., Holdsworth, S. & Sandri, O. (2021). Defining the capable engineer: Non-technical skills that support safe decisions in uncertain, dynamic situations. *Safety Science*, 141, 1-12.

Hommel, B. E., Ruppel, R. & Zacher, H. (2022). Assessment of cognitive flexibility in personnel selection: Validity and acceptance of a gamified version of the wisconsin card sorting test. *International Journal of Selection and Assessment*, 30(1), 126-144.

Jeonghyun, K. & Putthachat, A. (2016). Research using job advertisements: A methodological assessment. *Library & Information Science Research*, 38(4), 327-335.

Kent University Careers and Employability Service (2021). What do employers want? 22 Haziran 2022, <https://www.kent.ac.uk/ces/student/skills.html>

Kılıkş, İ. & Alper, Y. (2015). 6331 Sayılı kanun'da iş güvenliği uzmanlığı: nitelikleri, görevlendirilmeleri ve yetkilendirilmeleri. *SGD Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5(1), 32-67.

Kovacs, I. & Zarandne, K. V. (2022). Digital marketing employability skills in job advertisements – must-have soft skills for entry level workers: A content analysis. *Economics & Sociology*, 15(1), 178-192.

Köse, G. & Çakır, S. Y. (2018). İşveren marka kimliğinin işe alım ilanlarına yansması: Yaratıcı çalışmalar üzerine bir inceleme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 29, 165-184.

Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: an introduction to its methodology*. (Fourth edition). Sage Publications.

Lipovac, I. & Babac, M. B. (2021). Content analysis of job advertisements for identifying employability skills. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*, 19(4), 511-525.

Madsen, C. U., Hasle, P. & Limborg, H. J. (2019). Professionals without a profession: Occupational safety and health professionals in Denmark. *Safety Science*, 113, 356-361.

Marando, A. (2012). *Balancing project management hard skills and soft skills*. Brandeis University. Erişim adresi: <https://www.guanaitong.com/uploadfile/2018/0904/201809041536039118.pdf>

Ng, P. M., Chan, J. K., Wut, T. M., Lo, M. F. & Szeto, I. (2021). What makes better career opportunities for young graduates? Examining acquired employability skills in higher education institutions. *Education + Training*, 63(6), 852-871.

Nilsson, L. N. & Vanje, A. (2018). Occupational safety and health professionals' skills – A call for system understanding? Experiences from a co-operative inquiry within the manufacturing sector. *Applied Ergonomics*, 70, 279-287.

Olçay, Z. F., Sakallı, A. E. & Temur, S. (2021). İş güvenliği uzmanlarında işe bağlılığın ve iş stresinin İSG performansına etkisi: Yapısal eşitlik modelleme çalışması. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 11(1), 141-156.

Oswald-Egg, M. E. & Renold, U. (2021). No experience, no employment: The effect of vocational education and training work experience on labour market outcomes after higher education. *Economics of Education Review*, 80, 1-33.

Özcan, S. & Ulaş, Ç. (2021, Aralık). İş güvenliği uzmanı olma yolunda iş sağlığı ve güvenliği lisans bölümlerinin durumu. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 13(52), 358-363.

- Palaz, S. (2019). *Sosyal Bilimlerde İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Pavlin, S. & Svetlicic, M. (2012). Yükseköğretim, istihdam edilebilirlik ve rekabet. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43(43), 386-397.
- Polat, F. B. & Özdemir, Y. (2021). Yeni kariyer yaklaşımlarına güncel bir bakış: Kaleydoskop kariyer modeli. *İş ve İnsan Dergisi*, 8(1), 107-121
- Pool, L. D. & Sewell, P. (2007). The key to employability: Developing a practical model of graduate employability. *Education + Training*, 49(4), 277-289.
- Provan, D. J., Dekker, S. W. & Rae, A. J. (2017). Bureaucracy, influence and beliefs: A literature review of the factors shaping the role of a safety professional. *Safety Science*, 98, 98-112.
- Provan, D. J., Rae, A. J. ve Dekker, S. (2019). An ethnography of the safety professional's dilemma: Safety work or the safety of work? *Safety Science*, 117, 276-289.
- Pryor, P. (2016). Accredited OHS professional education: A step change for OHS capability. *Safety Science*, 81, 5-12.
- Rakowska, A. & De Juana-Espinosa, S. (2021). Ready for the future? Employability skills and competencies in the twenty-first century: The view of international experts. *Human Systems Management*, 40(5), 669 – 684.
- REFA (2005). *İş Sistemi ve Süreç Düzenleme*. MESS Yayıncılık.
- Rothwell, A. & John A. (2007). Self-perceived employability: development and validation of a scale. *Personnel Review*, 36(1), 23-41.
- Römogens, I., Scoupeb, R. & Beusaertb, S. (2020). Unraveling the concept of employability, bringing together research on employability in higher education and the workplace. *Studies in Higher Education*, 45(12), 2588-2603.
- Ruiu, P. & Cimmuto, A. D. (2018). Occupational safety and health training according to EU-OSH legislation. *Senses and Sciences a Journal of Education*, 5(2), 505-516.
- SCANS (1991). What work requires of schools: A Scans report for America 2000. 24 Haziran 2022, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED332054.pdf> adresinden alındı.
- Sivrikaya, O. (2016). Türkiye'de Yükseköğretim Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitiminde Güncel Durum. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* (2), 151-162.
- Small, L., Shacklock, K. & Marchant, T. (2018). Employability: a contemporary review for higher education stakeholders. *Journal of Vocational Education & Training*, 70(1), 148-166.
- Songur, L. & Songur, G. (2018). Kop bölgesinde çok tehlikeli iş sınıfında faaliyet gösteren işletmelerin iş güvenliği uzmanı ihtiyacına ilişkin durum analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 219-235.
- Suleman, F., Suleman, A. & Cunha, F. (2020). *Employability skills of graduates: Insights from job advertisements*. HEAd' 20 6th International Conference on Higher Education Advances, (ss. 247-254). Valencia.
- Sümer, H. H. (2018). *İş Sağlığı ve Güvenliği Hukuku*. Seçkin Yayıncılık.
- Tantan, E., Mutaf, M. & Tepe, S. (2021). Psikososyal risklere karşı farkındalığın belirlenmesi ve psikososyal risklerin iş kazalarına etkisi hakkında iş güvenliği uzmanlarının tutumlarının incelenmesi. *Sağlık Profesyonelleri Araştırma Dergisi*, 3(3), 114-128.
- Taşkıran, G. (2016). Güvencesiz iş güvenliği uzmanları, piyasalaşan iş güvenliği: Bir alan araştırması. *Çalışma ve Toplum*, 51(4), 1747-1768.

- Ternikov, A. (2022). Soft and hard skills identification: insights from IT job advertisements in the CIS region. *PeerJ Computer Science*, 8, 1-24.
- Toker, A. (2022). Sosyal bilimlerde nitel veri analizi için bir kılavuz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51[Özel sayı], 319-345.
- Tuna, H. (2021). İş güvenliği uzmanlarının yaşadıkları sorunlar ile sürekli kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 11(2), 365-378
- UKCES (2022). Understanding current and future skills needs. 30 Mayıs 2022, <https://www.gov.uk/government/publications/understanding-current-and-future-skills-needs>
- Van der Heijden, B. I., de Lange, A. H., Demerouti, E. & Van der Heijde, C. M. (2009). Age effects on the employability-career success relationship. *Journal of Vocational Behavior*, 74(2), 156-164
- Van Wassenhove, W., Foussard, C., Dekker, S. W. ve Provan, D. J. (2022a). A qualitative survey of factors shaping the role of a safety professional. *Safety Science*, 154, 1-15.
- Van Wassenhove, W., Foussard, C. & Remis, C. D. (2022b). A case study on the Industrial Risk Management (IRM) post-master academic education program of MINES Paris PSL University. *Safety Science*, 151, 1-12.
- Wibrow, B. (2011). *Employability Skills*. Adelaide: Ncver. Erişim adresi: <https://www.ncver.edu.au/>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, A. N. & Sandal, A. (2020). İş Sağlığı ve güvenliği insan gücü ve eğitimleri. İçinde T. Karakaya, A. Sandal, A. N. Yıldız (Ed.), *İş Sağlığı ve Güvenliği Meslek Hastalıkları* (ss. 139-167). Hacettepe Üniversitesi Yayınları. <https://library.hacettepe.edu.tr/hubooks/index.php?fn=read&key=g4b2d5>
- Yorke, M. & Harvey, L. (2005). Graduate attributes and their development. *New Directions for Institutional Research* 2005(128), 41-58.
- Yorke, M. & Knight, P. T. (2006). Embedding employability into the curriculum. The Higher Education Academy. 14 Haziran 2022, <https://www.advance-he.ac.uk/knowledge-hub/embedding-employability-curriculum>

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi: 10.54688/ayd.1288372
Araştırma Makalesi/Research Article

LOJİSTİK SEKTÖRÜNÜN REKABET GÜCÜ YÖNÜYLE DEĞERLENDİRİLMESİ: ANTALYA SERBEST BÖLGE ÖRNEĞİ *

EVALUATION OF THE LOGISTICS SECTOR IN TERMS OF COMPETITIVENESS:
THE CASE OF ANTALYA FREE ZONE

Musa TÜRKÖĞLU¹ Gülhan DURAN²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
27/04/2023

Kabul:
12/05/2023

Lojistik sektörü tüm dünya da olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de gelişmeler kat ederek, son yıllarda e- ticaretin de artması ile firmalar için rekabet edilebilirlik noktasında avantaj elde edilmesinde en önemli faktör konumuna yükselmektedir. Birçok sektör firmaları rekabet gücünü ortaya koymak ve mikro düzeyde gelişimini inceleyebilmek için araştırmacılarca Michael E. Porter'ın geliştirdiği Elmas/Karo Model'ini ele almakta ve kabul gören bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Çalışmanın temel amacı; Antalya Serbest Bölgesi'nde yer alan firmaların sahip olduğu lojistik altyapılarının firmaya sağladığı rekabet avantaj düzeyini belirlemektir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen saha araştırmasında anket yöntemi kullanılarak hazırlanan anket formu Antalya Serbest Bölgesi faaliyet gösteren 78 firmaya uygulanmaktadır. Bu araştırmanın temel bulgusu, rekabetçi avantaj bulunduğu ve aynı zamanda rekabet edilebilirlik noktasında yat firmalarının kümelenme derecelerinin yüksek olduğu belirtilebilir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik Sektörü, Porter Modeli, Rekabet Gücü.

Jel Kodları: M40, F10, L19

* Doç. Dr. Musa Türkoğlu danışmanlığında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Gülhan Duran tarafından hazırlanan "Lojistik Sektörü ve E- Lojistik Uygulamalarının Rekabet Gücü Yönüyle Değerlendirilmesi: Antalya Serbest Bölgesi Firmaları Örneği" isimli tezinden üretilmiştir.

¹Doçent Doktor, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0001-7662-9647, musaturkoglu@sdu.edu.tr.

² Doktor, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Hikmet Tolunay Meslek Yüksek Okulu, Dış Ticaret, ORCID: 0000-0002-5924-7724, gulhanduran15@hotmail.com.

Etik Beyan: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 11.11.2021 tarihli ve 113/18 sayılı numaralı izin alınmıştır.

Atf: Türkoğlu, M. & Duran, G. (2023). Lojistik Sektörünün Rekabet Gücü Yönüyle Değerlendirilmesi: Antalya Serbest Bölge Örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), 81-99.

Abstract

Article Info

Received:
27/04/2023

Accepted:
12/05/2023

The logistics sector has made developments in the Turkish economy as well as all over the world, and with the increase in e-commerce in recent years, it is becoming the most important factor in obtaining an advantage in terms of competitiveness for companies. In order to reveal the competitiveness of many sector companies and to examine its development at the micro level, researchers consider the Diamond / Tile Model developed by Michael E. Porter and evaluate it as an accepted approach. The main purpose of the study is; To determine the level of competitive advantage provided to the company by the logistics infrastructures owned by the companies located in the Antalya Free Zone. In the field research conducted within the scope of the study, the questionnaire form prepared by using the survey method is applied to 78 companies operating in the Antalya Free Zone. The main finding of this research is that there is a competitive advantage and they have a competitive advantage in terms of value chains, and at the same time, it can be stated that the clustering degrees of yacht companies are high at the point of competitiveness.

Keywords: Competitiveness, Logistics Sector, Porter Model

Jel Codes: M40, F10, L19

Extended Summary

The logistics sector has made developments in the Turkish economy as well as all over the world, and with the increase in e-commerce in recent years, it is becoming the most important factor in obtaining an advantage in terms of competitiveness for companies. In order to reveal the competitiveness of many sector companies and to examine its development at the micro level, researchers consider the Diamond / Tile Model developed by Michael E. Porter and evaluate it as an accepted approach. Based on this approach, the most important advantage of Antalya Free Zone in competition stems from its geographical location. With the broadest definition of logistics, it is the activity of planning, managing, storing and carrying out transportation operations of every material, goods, consumables, services or information purchased or sold from the starting point of raw materials within the supply chain mobility. Based on the views of Michael E. Porter, the theory of competitive advantages has been adopted by many researchers. In his views, Porter's ability to gain a country's competitive advantage is evaluated by the indicators of the companies and fields of activity in that country. The "Diamond / Tile Model" developed by Porter is preferred in the analysis of sectors, companies and fields of activity. When the model evaluates the economic contribution of the logistics sector and the competitiveness it creates in companies, it is thought that it will be useful in terms of achieving competitiveness over companies in other sectors. The logistics sector, which has an important place in the world and Turkish economy, should be considered to be comprehensive in many aspects and in terms of factor diversity. However, Turkey, which has eighteen free zones, is thought to accelerate the development of the logistics sector. In free zones, transportation services, handling, storage and warehouse, customs clearance activities are the most applied logistics activities. The main purpose of the study is to determine the levels of competitive advantage provided by logistics infrastructures to companies according to the activities of the companies located in Antalya Free Zone. The scope of the logistics sector and the breadth of its fields of activity have begun to gain new understanding and importance as in Turkey and many developing countries. Therefore, due to the lack of data and resources, it is aimed that the study will contribute to the sectoral and academic fields. The companies in the Antalya Free Zone constitute the sample of the research. Business information was obtained from Antalya Free Zone Founder and Operator. The data obtained from 78 companies operating in this context are used in statistical analysis. In the study, face-to-face survey method is used from interview techniques. The data obtained within the scope of the model created in terms of determining the current structure and competitiveness levels of the companies in terms of the logistics sector are evaluated with SPSS 20 statistical package program. The results obtained in the total logistics competition scores of the companies are; It is seen that 58 companies participating in the research have a high degree of competition, 14 companies have a medium level and 6 companies have a low level of competition. In the evaluation of the study, it is foreseen that the competitive nature of the companies located in Antalya Free Zone is dynamic and that yacht companies in particular have potential. The implementation of new projects can be considered to improve and increase the current situation and turn its advantage into profit. The main finding of this research is that there is a competitive advantage and they have a competitive advantage in terms of value chains, and at the same time, it can be stated that the clustering degrees of yacht companies are high at the point of competitiveness.

1.Giriş

Lojistik kavramı en geniş tanımı ile hammaddenin başlangıç noktasından, satın alınan veya satılan her malzeme, eşya, tüketim maddesi, hizmet veya bilginin tedarik zinciri hareketliliği içerisinde planlanması, yönetilmesi, depolanması ve nakliye işlemlerinin gerçekleştirilmesi faaliyetidir. Firmalarca bu kapsamlı tanım “Lojistik Yönetimi” ifadesi ile iş dünyasında kullanılmaktadır. Lojistik yönetim faaliyetleri kapsamında; depolama, sigortalama, paketleme, stok, taşımacılık, gümrükleme, elleçleme, ambalajlama ve tüketiciye özel farklılaştırılmış hizmetler bütünü olarak belirtilebilir. Faaliyetler dikkate alındığında lojistik sektörü kapsamı pek çok ülke için hizmet sektörü alanında değerlendirilmektedir. Söz konusu faaliyetler hizmet sektörü içerisinde büyük paylara sahip ve ciddi oranda gelir akışı sağlayan faaliyetler konumunda değerlendirilmektedir.

21.yüzyılda altın çağını yaşayan mikro biyoloji ve gen teknolojisinden sonra en çok değerlendirilen ve dünya ticaretine yön veren bir sektör olarak kabul görmektedir. Lojistik sektörü, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerce kalkınma ve gelişmenin temellerini oluşturduğu belirtilmektedir. ABD ve Avrupa ülkelerince gayri safi milli hâsılâsın da önemli bir paya sahip olan sektör, aynı zamanda Asya'nın dünya ticaret merkezi konumuna dönüştürülmesi ile önemini daha da arttırdığını göstermektedir. Bundan dolayı ülkelerin rekabet edebilirliği lojistik sektörünü etkin kullanabilmelerine bağlı olduğu söylenebilir. Son yüzyılda küreselleşmenin bir getirisi olarak, üretici firmalar, sadece kendi ülkelerinde rakip firmaları ile değil, aynı zamanda dünyada aynı sektörde faaliyet gösteren firmalarla da rekabet etmektedir.

Ülkeler arasında yapılan ikili antlaşmalar ve serbest bölge uygulamaları önem kazanmaktadır. Özellikle üretim süreçlerini kolaylaştıran ve farklı ülkelerde gerçekleşmesine imkân veren, gümrük duvarlarını yıkarak ticaretin akışını hızlandıran uygulamaların önemi yadsınamaz. Serbest bölgelerde gerçekleştirilen birçok hizmet lojistik tabanlı olması ve firmaların üretim sürecinin hızlandırılması, üretim maliyetlerinin düşürülmesi ve hızlı teslimat kolaylığı sayesinde rekabet avantajını doğrudan elde etme kolaylığı sunmaktadır. Firmalar bu şekilde sahip olduğu rekabet gücü aynı zamanda ülke ekonomisini etkilemektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde rekabet gücü konusunun mikro etkisi kadar makro ekonomiye katkıları da yadsınamaz konumdadır. Geçmişten günümüze kadar iktisat teorilerinin odağı ticaretin geliştirilmesi ve stratejilerin değerlendirilmesi konuları ele alınmıştır. Klasik iktisat teorileri “Mutlak Üstünlükler” ve “Karşılaştırmalı Üstünlükler” teorileri ile ülke temelli modellerin rekabet üstünlükleri belirtilirken, modern teoriler ülkelerin belirli bir üründe firmaların kendi

rekabet üstünlüğünü kendileri tarafından yaratıldığı görüşünü savunmaktadır. Michael E. Porter'ın görüşlerinden yola çıkarak rekabetçi üstünlükler teorisi birçok araştırmacı tarafından benimsenmiştir. Porter, görüşlerinde bir ülkenin rekabet üstünlüğü elde etmesi o ülkede yer alan firmaların ve faaliyet alanları göstergeleri ile değerlendirilmektedir. Porter tarafından geliştirilen “Elmas/Karo Modeli” sektör, firma ve faaliyet alanlarının analizinde tercih edilmektedir. Model, lojistik sektörünün sahip olduğu ekonomik katkı ve firmalarda yarattığı rekabet gücü değerlendirildiğinde, diğer sektörler de yer alan firmalar üzerinde rekabet gücü elde edilmesi açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Lojistik sektörü, birçok açıdan ve faktör çeşitliliği yönünden kapsamlı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla birlikte on sekiz tane serbest bölgeye sahip olan Türkiye, lojistik sektörünün gelişimini hızlandırdığı düşünülmektedir. Serbest bölgelerde, taşımacılık hizmetleri, elleçleme, depolama ve antrepo, gümrükleme faaliyetleri en çok uygulanan lojistik faaliyetlerdir.

Çalışmanın temel amacı, Antalya Serbest Bölgesi'nde yer alan firmaların sahip olduğu lojistik altyapılarının firmaya sağladığı rekabet avantaj düzeyini belirlemektir. Lojistik sektörünün kapsam alanı ve faaliyet alanlarının genişliği Türkiye ve gelişmekte olan ülkede olduğu gibi yeni önem kazanmaya başlamıştır. Bundan dolayı veri ve kaynak yetersizliği nedeniyle, yapılan çalışmanın sektörel ve akademik alanda katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

2. Lojistik Sektörünün Rekabet Gücü Açısından Önemi

Rekabet kavramı iktisadi açıdan farklı anlamlara sahiptir. Özellikle iktisadi faaliyetlerin sürdürülebilmesinde stratejik bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Firmalar düzeyinde rekabet kavramı, bir firmanın veya kuruluşun faaliyetlerinin başka bir aktör tarafından engellenmediği, aksine ideal ortamın oluşturulduğu ve yürütüldüğü ortamı ifade etmektedir. Üretim sürecinde elde edilen hammadde ve kaynakların elde edilmesinden son çıktıya kadar kişiler arasında değişime ve nihai tüketiciye ulaştırılincaya kadar uzanan süreç olarak ifade edilebilir (Çiftçi, 2004: 34). Aynı zamanda rekabet bir davranış göstergesi olarak da nitelendirilmektedir. Öyle ki sınırsız kaynakların sınırsız ihtiyaçları karşılması için olarak ele alınmaktadır (Aktan & Vural, 2004: 13-15).

Firmalar ve kurumlar arasında üretim maliyetlerinin yakın olduğu piyasa işleyişinde, rekabet edebilmenin koşulu olarak lojistik hizmetlerin maliyetlerini ve kalitesi olarak göstermektedir. Lojistik sektörü, geniş hizmet yelpazesine sahip olması firmaların, düşük maliyetli girdi temini, stoklama ve üretim çıktılarını elde eden tüm süreçte maliyet avantajı sunabilmektedir. Elde edilen maliyet avantajı sayesinde rekabet ortamında firmalar, kurumlar ve ülke ekonomileri üstünlük sağlayabilmektedir. Bundan dolayı lojistik sektörü, uluslararası

alanda söz sahibi olabilmenin en önemli unsuru olarak görülmektedir (Webb, 2006: 1). Küreselleşmenin etkisi ile günümüzde, teknolojinin hızla gelişimi sayesinde hizmetlerde farklılaşma, üretim sürecinde sürelerin kısalması ve bilgi ekonomisi gibi yükselen eğilimlerin arttığı görülmektedir. Lojistik sektörü açısından teknolojik yenilikler, taşımacılık, envanter, stoklama ve denetleme alanlarında uygulanabilir hizmetler sunmaktadır ve bu hizmetleri e-lojistik kavramı olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda firmalar yenilikleri lojistik sektöründe sadece taşıma araçlarında değil, bilgi işlem düzeyinde elde ederek küresel piyasalarda rekabet gücüne sahip olmaktadır. Dolayısı ile rekabette lojistik faaliyetler sadece ürünlerin üretilip nihai tüketiciye ulaştırması faaliyeti olarak değil bir işletim yönetimi olarak firmalara kâr marjı sunmaktadır (İstanbul Ticaret Odası, 2006: 27). Tedarik zinciri yönetimi olarak da değerlendirilen bu durum sonucunda lojistik sektörü ve rekabet üstünlüğü arasında güçlü ilişkinin varlığını göstermektedir (Andersson&Nylander, 2000: 13-14). Literatürde lojistik sektörü ve rekabet gücü yaklaşımını ele alan çalışmalar şu şekildedir;

Tablo 1.

Literatürde Lojistik Sektörü Rekabet Gücü Yaklaşımı Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Yıl	Yazar	Yöntem	Konu	Sonuç
2002	Founou	Anova Testi	Bilişim teknolojisinin lojistik sektörü üzerinde sağladığı rekabet avantajı araştırılmıştır.	Elde edilen bulgular neticesinde bilgi teknolojisinin lojistik sektörünün gelişimi ve rekabet avantajı elde etmesinde verimliliğini arttırdığı belirtilmiştir.
2003	Li - Zhou	Zaman Serisi	Çin'in Tianjin kentine ilişkin lojistik sektörünün GSYİH ve rekabet gücüne etkisi ele alınmıştır. Yapılan çalışmada genel regresyon analizini kullanılmıştır.	Elde edilen bulgular neticesinde GSYİH ile lojistik maliyetler arasında yapılan ilişkilendirme analizi sonucunda korelasyon tespit edilmiştir. Bu durumun ülke ekonomisine katkısı ve gelişimine etkisi, lojistik sektörünün katkısı ve etkisi ile bağlantılı olduğu ve arasındaki ilişkinin doğru orantılı olduğu önemle belirtilmiştir.
2006	Liu- Li - Huang	Koentegrasyon Testi	Çin'de GSYİH ile lojistik sektörünün gelişimi ve rekabetçi avantajı arasındaki ilişki ele alınmıştır. Yapılan çalışmada iki değişken kullanılmış ve korelasyon testi uygulanmıştır.	Elde edilen bulgular neticesinde 1953-2004 yılları arasında lojistik sektöründeki gelişme GSYİH'yı pozitif yönde etkilediği ve büyüme hızında artışa yol açtığı belirtilmiştir.
2007	Kayabaşı	Meta Analiz	İşletmelerin lojistik faaliyetleri ile elde ettikleri rekabet avantajı üzerinde değerlendirme çalışması yapılmıştır.	Elde edilen bulgular neticesinde lojistik performans faaliyetlerinin artırılması üretim işletmelerinde nasıl sağlanır ve bunun için gerekli koşullar değerlendirilmiştir. Günümüz pazar koşullarının hız ve zaman unsurlarının üretim hızına bağlı olduğu ve işletmelerin stratejik hareket etmeleri önerilmiştir.
2009	Tutar vd.	Meta Analiz	Lojistik sektörünün yarattığı rekabet avantajı Türkiye, Macaristan ve Romanya ülkelerinde yarattığı etki kıyaslanmıştır.	Elde edilen bulgular neticesinde ülkeler arasında iş birliği ilişkisinin kuvvetli olduğu, Türkiye'nin diğer iki ülkeye göre avantajlı olduğu vurgulanmıştır.
2009	Liu	Zaman Serisi	Çin'de GSYİH ile lojistik sektörünün gelişimi ve rekabetçi avantajı arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bağımlı değişken GSYİH	Elde edilen bulgular neticesinde bağımlı değişkene lojistik sektörü katma dğeri ve yük hacminin yarattığı etki tespit edilmiştir.

Yıl	Yazar	Yöntem	Konu	Sonuç
2010	Ateş - Işık	Granger nedensellik analizi	olurken bağımsız değişkenleri, lojistik sektörü katma değeri, istihdam, yük hacmi ve sabit sermaye yatırımları olarak belirlemişlerdir. Lojistik sektörünün ihracata etkisi ele alınmıştır. Türkiye için uygulanan çalışmada nedensellik analizi iki değişkenli olarak yer almıştır.	Elde edilen bulgular neticesinde ihracat ile lojistik sektörü arasında nedensellik ilişkisinin olduğu aynı zamanda çift yönlü ilişkinin birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğu belirtilmiştir.
2010	Wang- Wang	Korelasyon Analizi	Lojistik sektöründe doğrudan yatırımlar ile GSYİH arasındaki ilişki ele alınmıştır. 1998-2008 yıllarını kapsayan çalışmada zaman serileri kullanılarak korelasyon çalışmasına yer verilmiştir.	Elde edilen bulgular neticesinde ekonomik büyüme ile lojistik sektörü doğrudan yatırımları arasında ilişkinin olumlu olduğu belirtilmiştir.
2010	Wang	Korelasyon Analizi	Lojistik sektörünün ekonomik büyüme yani GSYİH arasındaki ilişki ele alınmıştır. Ekonomik büyüme bağımlı değişken olarak belirlenirken, kargo devir hızı bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. 1990-2009 yılları arasındaki veri seti kullanılmıştır.	Elde edilen bulgular neticesinde bağımlı değişken olan GSYİH ile lojistik sektörü faaliyetleri arasında çift yönlü pozitif ilişkinin olduğu belirtilmiştir.
2011	Sandberg - Abrahamsson	Nitel	Lojistik sektörünün gelişimi ve rekabet gücü ve etkileyen unsurları sürdürülebilir bir yapıda nasıl ekonomik büyümeye yarar sağlayacağı ele alınmıştır.	Elde edilen bulgular neticesinde lojistik sektörünün rekabetçi avantajının sürdürülebilirliği bilişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler ile doğru orantılı ve her geçen gün artan teknolojik yenilikler ile desteklenmesi sonucunda değer kazanacağı vurgulanmıştır.
2011	Çekerol-Kumaz	Zaman Serisi	Küresel krizin lojistik sektörü üzerindeki etkilerini incelemiştir. Krizin yaşandığı yıllarda lojistik sektörünün rekabetçi avantajı üzerinde değerlendirmede bulunmuşlardır.	Elde edilen bulgular neticesinde 2001 ve 2008 yıllarda lojistik rekabet gücü yaşanan kriz yıllarını takip eden yıllarda düşüş yaşamıştır. Kriz dönemlerinde firmaların sağ duyulu bir seyir izleyerek bilgi altyapısı ve istihdam kalitesini arttırmaları lojistik performansının artırılması ve yenilenmesinde yardımcı olacağı belirtilmiştir.
2011	Keser	Zaman Serisi	Türkiye lojistik sektörünü Porter Modeli çerçevesinde değerlendirmiştir.	Elde edilen bulgular neticesinde lojistik sektörünün rekabet gücüne etkisini yıllar itibari ile ele almış GSYİH değişkenine dış ticaret ve petrol fiyatlarının etkisinin anlamlı olduğu sonucu tespit edilmiştir.
2011	Roy	Korelasyon analizi	Lojistik performans ve iş gücü verimliliği arasındaki ilişki analiz edilmiş ve Kanada ekonomisi üzerinde etkisi değerlendirilmiştir.	Elde edilen bulgular neticesinde Kanada'nın lojistik performansı ve işgücü verimliliği arasında anlamlı yönde bir ilişki olduğu ve tedarik zinciri açısından önemli olduğu vurgulanmıştır.
2012	Burmaoğlu	Korelasyon analizi	Avrupa birliği ülkelerinde lojistik performans ve inovasyon arasındaki ilişki 2009 yılını kapsayan dönem için ele alınmıştır.	Elde edilen bulgular neticesinde lojistik performansı üzerinde insan kaynakları ve inovasyona konu olan entelektüel varlıkların etkisi pozitif yönlü etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
2013	Koban-Keser	Zaman Serisi	Türkiye lojistik sektörünü Porter modeli çerçevesinde değerlendirmiştir.	Elde edilen bulgular neticesinde lojistik sektörünün rekabetçi avantajı özellikle istihdam açısından ele alınmıştır. Türkiye'de yıllar itibari ile ele alınan çalışmada kriz dönemlerinden etkilendiği tespit edilmiştir.
2013	Gümüş	Anket-SPSS	İstanbul da yer alan yüz işletmeye anket çalışması uygulanarak işletmelerin lojistik faaliyet alanları, sermayeleri, bilgi ve deneyimleri, taşımacılık altyapıları ile analiz çalışması uygulanmıştır.	Elde edilen bulgular neticesinde üretim merkezlerinin değişmesi lojistik merkezlerini de etkilemiştir. İşletmelerin çoğu uluslararası pazarlarda faaliyette bulunması lojistik açıdan önem teşkil etmesi, aynı zamanda Ortadoğu ve Rusya pazarlarında deneyimlerin geçiş

**Türkoğlu, M. & Duran, G. / Lojistik Sektörünün Rekabet Gücü Yönüyle Değerlendirilmesi:
Antalya Serbest Bölge Örneği**

Yıl	Yazar	Yöntem	Konu	Sonuç
				yıllara göre gelişim gösterdiği vurgulanmıştır.
2013	Mohan	Meta Analiz	Hindistan için lojistik sektörü ve rekabet gücü arasındaki ilişkiyi ve lojistik yönetimi unsurlarını araştırmıştır.	Elde edilen bulgular neticesinde lojistik yönetiminin dikkat edilmesi gereken en önemli unsurun ulaştırma altyapısını yenilemesi ve depolama alanlarında yaşanan sıkıntıların giderilmesi öngörülmüştür.
2014	Erkan	Regresyon	133 ülkenin lojistik performans endeksi ve alt bileşenlerini baz alarak GSYİH ile arasındaki ilişkiyi 2014 yılı verilerine göre ilişkilendirerek analiz çalışması uygulamıştır.	Elde edilen bulgular neticesinde GSYİH verileri ile teknolojik alt yapılarını geliştiren ülkelerin lojistik performansını arttırdığını öngörmüştür.
2016	Karahan	Nitel	Lojistik sektörünün özel sektör ve kamu sektörü arasındaki ilişkisini ve farklılıklarını aynı zamanda rekabet avantajını sağlamada elde edilen avantajları ele almıştır.	Elde edilen bulgular neticesinde rekabet ve rekabet gücü elde etme aşamasında özel sektörün ve kamu sektörünün farklılıkları büyük oranda değişmekte olduğu öngörülmüştür. Ulaştırma sektöründe sürdürülebilirliğin artırılması noktasında kamu yatırımlarının iyileştirilmesi özel sektör için avantajı arttırdığı belirtilmiştir.
2016	Akiş	Nitel	Türkiye'nin lojistik sektörü ve lojistik performans endeksindeki yeri ve küresel rekabet gücü ile birlikte değerlendirmesi yapılmıştır.	Elde edilen bulgular neticesinde uluslararası ticaretin yaygınlaşması, emek ve sermaye hareketliliğinin artmasına ve teknolojiye hızlı geçişim ile lojistik sektörünün önemini arttırdığını savunmuşlardır.
2019	Askarbek ova-Güzel	SPSS	Üretim firmalarının lojistik stratejileri ve lojistik entegrasyonun firma rekabetçiliği üzerinde olan etkileri ele alınmıştır. Çalışma Türkiye'nin Erzurum şehri ile Kırgızistan'ın Bişkek şehirleri temel alınarak gerçekleştirilmiştir.	Elde edilen bulgular neticesinde seçili bölgelerde 127 firmaya anket çalışması uygulanmış veriler hipotezler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Erzurum'da ve Bişkek'te firmaların rekabet gücüne lojistik entegrasyonun etkisi anlamlı çıkmıştır. Lojistik strateji ve firma rekabet gücünün ülkeler arasında farklılık göstermediği tespit edilmiştir.
2020	Koban-İşçioğlu	SPSS	Lojistik hizmet sunan firmaların örgütsel kaynaklarının firma rekabet avantajı sağlama noktasında katkıları ve performanslarına katkıları ele alınmıştır.	Elde edilen bulgular neticesinde 42 firmanın katılı ile gerçekleştirilen anket çalışmasında firma performanslarına örgütsel kaynakların hizmet ettiği ve lojistik firmalarına rekabetçi avantaj sunduğu tespit edilmiştir.
2020	Arabacı-Yücel	Nitel	Lojistik faaliyetlerin, ekonomik kalkınma ve büyüme arasındaki ilişkisi ele alınmıştır.	Elde edilen bulgular neticesinde lojistik sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin değerlendirildiği çalışmada ekonominin büyümesi lojistik sektörünün gelişmesine neden olduğu belirtilmiştir.
2020	Uğurlu-Keser	Zaman Serisi	Türkiye açısından lojistik sektörü alt bileşenleri ve dış ticaret hacmi arasındaki ilişki ele alınmıştır. Dış ticaret üzerinde lojistik sektörünün rekabet gücü değerlendirilmiştir.	Elde edilen bulgular neticesinde 2009-2017 yıllarını kapsayan dönemde dış ticaret üzerinde pozitif yönlü etkinin varlığı vurgulanmıştır.
2021	Acar	Zaman Serisi	Lojistik performans endeksi ve dış ticaret etkisi ilişkilendirilmiştir. OECD ve düşük – orta gelirli ülkeler dâhil edilmiştir.	Elde edilen bulgular neticesinde 2007-2018 dönemlerini kapsayan dönemde OECD ve düşük-orta gelirli ülkelerde ihracatı olumlu etkilediği fakat ithalatı etkilemediği belirtilmiştir.

Araştırmacıların önemli bir kesimi ekonomik büyüme ve lojistik sektörü ilişkisi üzerinde değerlendirmede bulunmaktadır. Araştırmaların bir bölümü lojistik sektörünün ekonomiye

etkisi ve rekabet gücüne katkılarına ilişkin araştırmaları kapsarken araştırmaya konu olan çalışmaların özellikle Çin ve uzak doğu ülkelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Lojistik sektörü ve rekabet gücü konusunun ilişkilendirilmesi noktasında yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, konu alan çalışmalarının taşımacılık alt sektörleri ve lojistik performans endeksi ile büyüme, dış ticaret, ihracat ve ithalat gibi değişkenlerin verilerinin ele alındığı görülmektedir. Lojistik sektörünün konu alan çalışmalarında uzun dönemli bir geçmişe sahip olmaması ve verilerinin yetersiz olması firmaların lojistik altyapılarının firmalar açısından önemi, rekabet avantajı yaratması ilişkisi araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Çalışmanın lojistik sektörü ve üretici firmaları açısından yapılan ve yapılacak olan çalışmalar için bir çıkış noktası olması hedeflenmektedir.

3. Lojistik Sektörü Rekabet Gücü Düzeyi Metodolojisi

Antalya serbest bölgesinin örneklem olarak seçildiği bu bölümde, bölgenin lojistik sektörü görünümü ve araştırma kapsamında uygulanan model, yöntem ve tekniklerine yer verilmektedir.

3.1. Antalya Serbest Bölgesi Görünümü

Antalya Limanı'nın bitişiğinde havalimanına 25 km mesafe uzaklıktadır. 14.11.1987 tarihinde faaliyete geçmiş ve toplam 625.490 metrekarelik bir alanda yer almaktadır. Bölge, Türkiye'de ilk kurulan iki serbest bölgeden biri olma özelliğini taşımaktadır (Antalya Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş., 2021: 44). Bakanlık kurulu kararı ile Antalya Serbest Bölgesi'nin işletimi özel sektöre devredilerek, hisselerin %56'sı özel sektör işleticisi, %44'ü de kamuya hibe edilmektedir (Antalya Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş., 2021: 24). Bölge içerisinde hizmet ve kalitenin artırılması ve sürdürülebilmesi adına Serbest Bölge Müdürlüğü ve Serbest Bölge Gümrük Müdürlüğü birimleri faaliyetleri yürütmektedir. Yıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Alım- satım konularında ruhsat sahiplerinin yıllar itibari ile azaldığı görülmektedir. Fakat üretim alanında artışlar bölgenin tedarikçi konumundan üretim sahasına geçtiğinin bir göstergesidir.

Şekil 1.

Antalya Serbest Bölge Firma Faaliyet Konuları Dağılımı 2020

Kaynak: Antalya Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş., 2020.

Antalya Serbest Bölge’de yer alan firmaların faaliyet konularının dağılımı incelendiğinde %50 den fazlası yat işletmeleri olduğu görülmektedir. 2000’li yıllarda artış gösteren yat sektörünün de bu alanın rağbet görmesinde büyük etkiye sahiptir. 2020 yılında toplam 81 firmanın yer aldığı ve faaliyet konularının verildiği tabloda ağırlıklı olarak yat, makine, elektronik ve hizmet sektörü alanlarında olduğu görülmektedir. 2020 yılı sonunda yaklaşık 840 milyon dolara ulaşan ticaret hacmi ile yaşanan salgın, turizm sektörü kadar ticaret sektörüne bir yansıması olmadığı düşünülmektedir.

Tablo 2.

Antalya Serbest Bölge Yıllara Göre Ticaret Hacmi (\$)

Yıllar	Yurtiçinden Bölgeye	Bölgeden Yurtiçine	Yurtdışından Bölgeye	Bölgeden Yurtdışına	Toplam
2016	41.874.912	83.357.622	198.733.884	337.631.055	661.597.474
2017	37.633.316	64.420.703	220.310.676	400.426.300	722.790.996
2018	51.106.310	55.140.850	220.568.586	341.769.676	668.585.423
2019	88.899.223	55.479.745	253.189.924	380.085.987	777.654.879
2020	89.822.837	58.827.726	276.873.736	370.673.876	840.763.876

Kaynak: Antalya Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş., 2020.

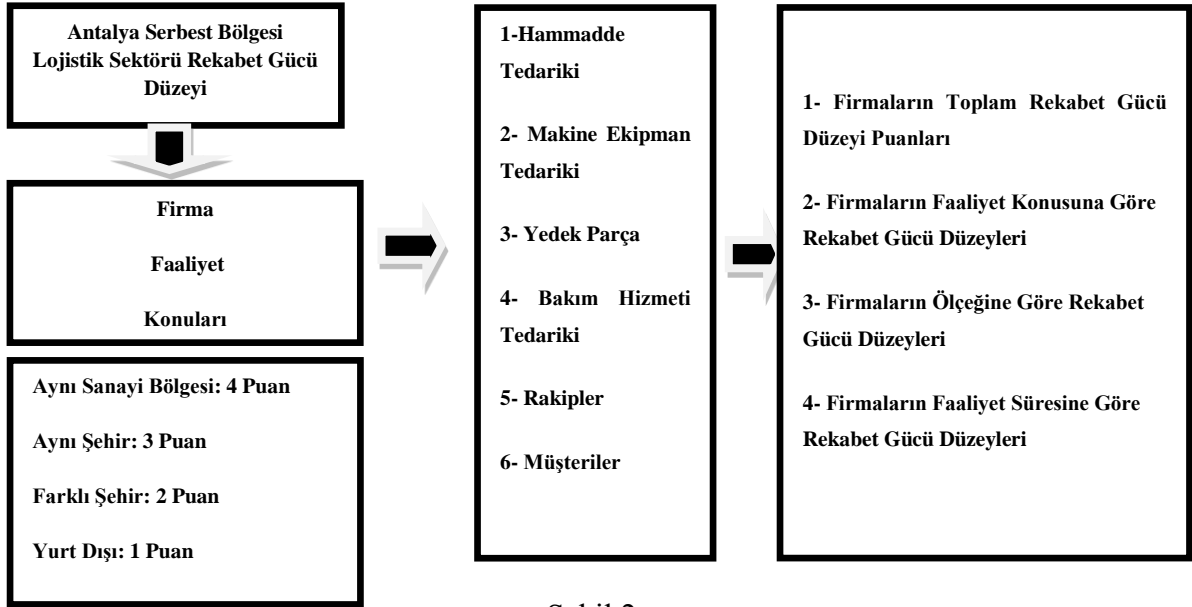
Bölgenin ticaret hacminin mal grupları dağılımı incelendiğinde imalat sektörü başı çekmektedir. Antalya Serbest Bölge’de özellikle yat firmalarının oluşturduğu iş birliği ağı ve imalat tersanesi bu açıdan olumlu sonuçlar yaşanmaktadır. Bölgede maden ve taş ocakçılığının ticaret hacmi 2016-2020 yılları arasında artış gösterdiği görülmektedir. Fakat tarım sektörü yıllar itibari ile azalış gösterdiği görülmektedir.

3.2. Araştırmanın Örnekleme

Antalya Serbest Bölgesinde yer alan firmalar araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. İşletme bilgileri Antalya Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisinden temin edilmiştir. Çalışmada yararlanılan model ve anket formu bilimsel alanda etik kurul raporu onaylıdır. Antalya Serbest Bölgesinde yer alan 78 firmaya ait anket verileri istatistiksel yöntemlerle değerlendirilmektedir.

3.3. Araştırmanın Modeli ve Yöntemi

Çalışmada mülakat tekniklerinden yüz yüze anket metodu kullanılırken, modelin anket formunda yer alan soruların genel yapısı Topal (2013) ve Sarıtaş (2012) çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmaktadır. Modelin uygulama aşamaları elde edilen bulgular çerçevesinde açıklanmaktadır. Lojistik sektörü açısından firmalara ait mevcut yapı ve rekabet gücü düzeylerinin belirlenmesi açısından oluşturulan model kapsamında elde edilen veriler istatistiksel olarak değerlendirilmektedir. Uygulamada kullanılan yöntemler tablolar içerisinde aktarılmaktadır. Antalya Serbest bölgesinde faaliyette bulunan firmalara “*Makine ve Ekipman Satın Alınan İşletmeler, Yedek Parça Temin Edilen İşletmeler, Bakım Onarım Hizmeti Alınan İşletmeler, Hammade Tedarik Edilen İşletmeler, Müşteriler ve Rakipler*” açısından istatistiksel olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 2.
Araştırmanın Modeli

Araştırmaya katılan firmaların lojistik rekabet düzeylerini incelemek için, cevaplara ilişkin puanlama sistemi oluşturulmaktadır. Şekil (2)'de ayrıntılı olarak yer alan sistemde puanlar 100 üzerinden değerlendirilerek yüksek derecede (70-100), orta derecede (40-70) ve düşük derecede (10-40) sınıflandırılarak değerlendirilmektedir.

3.4. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde temel model çerçevesinde uygulanan istatistiksel hipotezler ve değerlendirme sonuçlarının yer almaktadır. Modelde yer alan Antalya Serbest Bölge'de yer alan firmaların faaliyet konuları ve temel tanımlayıcı istatistiksel sonuçları ve firmaların rekabet gücü düzeylerinin belirlenmesine yönelik analizler ayrı ayrı ele alınmaktadır.

3.4.1. Firmaların Genel Profili ile İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

Temel analiz verileri olarak nitelendirilen firmaların genel görünümü ile ilgili verilerinin istatistiksel değerlendirmesi tabloda yer almaktadır.

Tablo 3.

Firmaların Genel Profili

Faaliyet Konusu (%)	
Tekstil	4,1
Yat	53,1
Tıbbi Tedarikçi	5,8
Elektirik-Elektronik	14,8
Tarım	4,1
Makine-Metal-İnşaat	5,8
Hizmet	6,2
Kimya	2,0
Maden	4,1
Çalışan Ölçeği (%)	
10'dan az (Küçük)	14,6
10'dan fazla – 249 (Orta)	83,3
250 + (Büyük)	2,1
Faaliyet Süresi (%)	
1 – 5 Yıl	12,1
6 – 10 Yıl	19,2
11 – 15 Yıl	33,9
16 – 20 Yıl	28,5
21 – 25 Yıl	4,2
25 ve Üzeri	2,1

Tabloya göre, firmaların faaliyet konuları dağılımları yat firmaları haricinde birbirine yakın oranlardadır. Bu oranların birbirine yakın olması çalışmanın hem amacına uygunluğu açısından ve hem de çalışmanın geçerliliği açısından önemlidir. Faaliyet konuları içinde en fazla orana yat firmaları ve elektrik-elektronik firmaları sahiptir. Antalya Serbest Bölgesi kurulum amacı ve lojistik sektörü açısından yat üretim ve dağıtım alanını genişletmesi açısından önemli girişimlerde bulunmaktadır. Bu durumdan dolayı elektrik-elektronik sektörü ile iş birliği içerisinde bir çalışma yürüttüğü söylenebilir. Bu durumun firmalar açısından rekabet edebilirliği ve iş birliği ilişkilerinde bağlantılı hareket etme noktasında önem arz etmektedir.

3.4.2. Firmaların Rekabet Gücü Düzeylerine İlişkin Temel İstatistikler

Çalışmada hipotezler birbirinden bağımsız aynı ana kütlede gelip gelmediğini bağımlı ve bağımsız değişkenler yardımıyla belirlenmesi için ki-kare homojenlik testi kullanılmaktadır (Kalaycı, 200: 94). Antalya Serbest Bölgesi firmalarının lojistik sektörü altyapılarının rekabet gücü düzeylerini belirlemeye yönelik hipotezler ve sonuçları tabloda yer almaktadır.

Tablo 4.

Firmaların Lojistik Sektörü Rekabet Gücü Düzeylerine İlişkin Temel Tanımlayıcı Hipotezler ve Sonuçları

Hipotezler	Tablo	Sonuç
H ₁ : Lojistik Sektörü için Hammadde Alınan Yerler Benzerdir.	Ki-Kare: 17,150 ^a df: 9	Ret

H ₂ : Lojistik Sektörü için Makine Ekipman Tedarik Ettikleri Yerler Benzerdir.	Pçift: ,001 P=0,001< α =0,05 Ki-Kare: 17,150 ^a df:9 Pçift: ,681 P=0,681> α =0,05	Kabul
H ₃ : Lojistik Sektörü için Yedek Parça Tedarikçileri Benzerdir	Ki-Kare: 17,150 ^a df:9 Pçift: ,521 P=0,521> α =0,05	Kabul
H ₄ : Lojistik Sektörü için Bakım Hizmeti Aldıkları Yerler Benzerdir.	Ki-Kare: 17,150 ^a df:9 Pçift: ,001 P=0,001< α =0,05	Ret
H ₅ : Lojistik Sektörü için Rakiplerin Bulunduğu Yerler Benzerdir.	Ki-Kare: 17,150 ^a df:9 Pçift: ,608 P=0,608> α =0,05	Kabul
H ₆ : Lojistik Sektörü için Müşterilerinin bulunduğu yerler benzerdir.	Ki-Kare: 17,150 ^a df:9 Pçift: ,871 P=0,871> α =0,05	Kabul

Elde edilen bulgulara göre; firmaların lojistik sektörü alanında hammadde temin ettikleri yerlerin benzer olmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre sektördeki firmaların lojistik altyapıları için hammadde tedarikçileri benzer değildir. Firmaların lojistik sektörü alanında makine-ekipman temin ettikleri yerlerin benzer olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre sektördeki firmaların lojistik altyapıları için makine-ekipman tedarikçileri benzerdir. Sonuçlara göre firmaların lojistik sektörü alanında yedek parça temin edildiği yerlerin benzer olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre sektördeki firmaların lojistik altyapıları için yedek parça tedarikçileri benzerdir. Sonuçlara göre firmaların lojistik sektörü alanında bakım hizmeti temin ettikleri yerlerin benzer olmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre sektördeki firmaların lojistik altyapıları için bakım hizmeti tedarikçileri benzer değildir. Sonuçlara göre firmaların lojistik sektörü alanında rakiplerinin bulunduğu yerler benzer olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre sektördeki firmaların lojistik altyapıları için lojistik rakiplerinin bulunduğu yerler benzerdir. Sonuçlara göre lojistik sektörü alanında firmaların müşterilerinin bulunduğu yerler benzer olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre sektördeki firmaların lojistik altyapıları için lojistik müşterilerinin bulunduğu yerler benzerdir.

3.4.3. Araştırmaya Katılan Firmaların Rekabet Gücü Düzeylerinin İncelenmesi

Araştırma kapsamında tanımlayıcı hipotezlerin verilerinin analize uygun olup olmadığını belirlemek için normallik dağılıma uygun olup olmadığına bakılmaktadır. Bundan dolayı Kolmogorov-Smirnov testi ilk basamak olarak verilerin tanımlanması çalışmasında yararlanılmaktadır. Kolmogorov-Smirnov testi tanım olarak, önceden belirlenmiş sınırları çizilmiş ana kütlede gelip gelmediğini teorik olarak belirlemek için uygulanmaktadır (İslamoğlu, 2003: 237). Uygulamanın sonuçları $p: 0.05 </> \alpha$ anlamlılık düzeyinde değerlendirilmektedir. Çalışma modeline uygun olarak belirlenen tüm değişkenler normal dağılıma uygunluğu test edilmektedir. Firmaların toplam lojistik rekabet puanlarında elde edilen sonuçlar ise; araştırmaya katılan 58 firmanın yüksek derecede rekabet derecesine sahip olduğu, firmaların 14 tanesinin orta düzeyde ve 6 firmanın da düşük düzeyde rekabet düzeyine sahip olduğu tespit edilmektedir.

Tablo 5.

Normallik Testi Sonuçları

	Toplam	Müş.	Rak.	Ham.	Bak.	Yed.	Mak.
Kol. – Smi. Z	1,096	1,698	1,854	1,538	2,186	1,553	1,490
(2-tailed)	,180	,001	,001	,017	,001	,014	,024

Araştırma kapsamında belirlenen ölçekte ikiden fazla grupların karşılaştırılarak anlamlılık düzeylerini belirlemek amacıyla Tablo 5’de yer alan test kullanılmaktadır. Testin tanımı, gruplar arasında tek yönlü anova analizlerinin yerine, ikiden fazla grup karşılaştırmalarında uygulanmaktadır (Sipahi vd., 2008: 66). Çalışmada; firmaların faaliyet konusu, firma ölçeği ve firma faaliyet süresi açısından test uygulanmaktadır.

Tablo 6.

Firmaların Rekabet Gücü Puanları Sonuçları

Hipotezler	Tablo	Sonuç
H ₁ : Firmaların Faaliyet Konusuna Göre Lojistik Rekabet Düzeyi Toplam Puanları arasında anlamlı farklılık vardır.	Ki-Kare: 10,410 df: 3 Pçift: ,053 P=0,053> α =0,05	Kabul
H ₂ : Firmaların Ölçeğine Göre Lojistik Rekabet Düzeyi Toplam Puanları arasında anlamlı farklılık vardır.	Ki-Kare: 1,260 df: 3 Pçift: ,732 P=0,732> α =0,05	Kabul
H ₃ : Firmaların Faaliyet Süreleri Lojistik Rekabet Düzeyi Toplam Puanları arasında anlamlı farklılık vardır.	Ki-Kare: 2,235 df: 3 Pçift: ,002 P=0,002< α =0,05	Ret

Son olarak temel değişkenler ile rekabet düzeyi puanları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis H Testi ile değerlendirilmektedir. Firmaların faaliyet konuları lojistik rekabet yapısına etkisi olduğu görülmektedir ve H₁ hipotezi reddedilmektedir. Firmaların ölçek yapılarının lojistik rekabet yapısına etkisi olduğu görülmektedir ve H₂ hipotezi reddedilmektedir. Firmaların faaliyet süreleri açısından değerlendirildiğinde rekabet yapısında etkisinin olmadığı görülmektedir ve H₃ hipotezi kabul edilmektedir.

4. Sonuç

Lojistik sektörü, son dönemlerde sıklıkla ele alınan hizmet sektörü kolları içerisinde önemli bir paya sahiptir. Son yıllarda sıklıkla tercih edilen bir model olan Elmas/Karo Modeli tercih edilmektedir. Rekabet gücü sektör analizlerinde pek çok faktörü dâhil ederek önem kazandığı söylenebilir. Çalışmanın genel amacı, lojistik sektörünün firmalar üzerinde yarattığı rekabet gücü düzeyinin belirlenmesidir. Elmas/Karo Model’inin esas alındığı çalışmada rekabetçi üstünlük yaklaşımı çerçevesinde lojistik sektörünün birçok açıdan ele alınmasını ve

bölge ekonomisinin gelişmesinde lojistik sektörünün katkılarının incelenmesine imkân vermektedir.

Antalya Serbest Bölgesi'nde faaliyet gösteren firmalar lojistik sektörü için "Makine ve Ekipman Satın Alınan İşletmeler, Yedek Parça Temin Edilen İşletmeler, Bakım Onarım Hizmeti Alınan İşletmeler, Hammadde Tedarik Edilen İşletmeler, Rakipler, Müşteriler ve Rekabet Tutumları" açısından rekabet düzeylerinin tespitine ilişkin analizler yapılmıştır. Çalışma sonuçlarından hareketle, Antalya Serbest Bölgesi'nde faaliyet gösteren firmaların rekabet düzeyleri için yapılan istatistikî analiz sonuçları incelendiğinde;

- (1) Antalya Serbest Bölgesi kurulum amacı ve lojistik sektörü açısından yat üretim ve dağıtım alanını genişletmesi için önemli girişimlerde bulunmaktadır. Bu durumdan dolayı elektrik-elektronik sektörü ile iş birliği içerisinde bir çalışma yürüttüğü söylenebilir. Bu durumun firmalar açısından rekabet edebilirliği ve iş birliği ilişkilerinde bağlantılı hareket etme noktasında önem arz etmektedir.
- (2) Araştırmaya konu olan firmaların büyük çoğunluğunun orta ölçekli bir yapıda olması lojistik alt yapılarının benzer olduğunu göstermekte ve normallik testlerinde değişken olarak ilişkilendirilmektedir.
- (3) Firmaların sektörel deneyimleri Antalya Serbest Bölge alanının faaliyete geçmesinden önceki dönemleri de kapsamaktadır. Firmaların faaliyet süreleri bundan dolayı ortaklı yapılar ve iş birliği ilişkisi ile yürütülmekte ve bazı firmaların üretim tesisleri aynı bölge içerisinde yer almamaktadır. Bölgede depolama ve antrepo hizmetleri yürüterek varlıklarını sürdürmektedir. Firmaların sıklıkla 11 ve 15 yıllık deneyime sahip olduğu görülmektedir.
- (4) Firmaların toplam lojistik rekabet puanlarında elde edilen sonuçlar ise; araştırmaya katılan 58 firmanın yüksek derecede rekabet derecesine sahip olduğu, 14 firmanın orta düzeyde ve 6 firmanın da düşük düzeyde rekabet düzeyine sahip olduğu tespit edildiği görülmektedir.
- (5) Firmaların toplam lojistik rekabet düzeyleri değerlendirmesinde; firmaların lojistik altyapıları için makine-ekipman tedarikçileri, yedek parça tedarikçileri, rakipler ve müşterilerinin bulunduğu yerler benzerdir. Firmaların lojistik altyapıları için hammadde tedarikçileri ve lojistik altyapıları için bakım hizmeti tedarikçileri benzer değildir. Firmaların farklı faaliyet alanlarına sahip olmaları farklı görüşlere sahip olmalarında en önemli etken olarak görülmektedir. Firmaların kendi bünyelerinde kullandıkları lojistik hizmetler ve yabancı ortaklı firmaların uyguladığı sistemsel farklılıkların olduğu da görülmektedir.

(6) Firmaların faaliyet konuları ve ölçek yapılarının lojistik rekabet yapısına etkisi olduğu görölmektedir. Firmaların faaliyet süreleri açısından değerlendirildiğinde rekabet yapısında etkisinin olmadığı görölmektedir.

Çalışma sonuçlarından hareketle, bölgede rekabet yapısı ve potansiyelinin dinamik olduğu öngörülmektedir. Çalışma lojistik sektörü ve rekabet gücü ilişkisine istatistiksel bir veri seti ve modeli sunarak alanda sunulan çalışmalara katkı sağladığı düşünölmektedir. Bu alanda yapılacak yeni çalışmalar için veri seti niteliğinde değerlendirilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: 50% Other author: 50%

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Acar, D.Ö. (2021). *Lojistik Sektörü Performansı ve Dış Ticaret İlişkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Akiş, E. (2016). *Türkiye'de Lojistik Sektörü ve Rekabet Gücüne Etkisi*. 2. Üretim Ekonomisi Kongresi. (ss.1-8). İstanbul: Kültür Üniversitesi,
- Aktan, C.C. & Vural, Y. İ. (2004). *Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet*. Ankara TİSK Yayınları. Rekabet Dizisi 1, N. 253.
- Andersson, R. & Nylander, H. (2000). *Creating a competitive advantage in southeast Asia and Australia*, (Masters Thesis). Göteborg University School of Business Economics and Law. Göteborg. Erişim Tarihi (06.04.2021). http://www.handels.gu.se/epc/archive/00001468/01/Andersson_1999_26.pdf.
- Antalya Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (2020). *Antalya Sanayi ve Ticaret Odası Ekonomi Bülteni*. Antalya: Antalya Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. Yayınları.
- Antalya Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (2021). *Antalya Sanayi ve Ticaret Odası Ekonomi Bülteni*. Antalya: Antalya Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. Yayınları.
- Arabacı, H. & Yücel, D. (2020). Lojistik Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi, Balkan ve Yakın Doğu. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Erişim Tarihi (09.09.2022). www.ibaness.org.
- Askarbekova, M. & Güzel, D. (2019). Lojistik Strateji, Lojistik Entegrasyon ve Örgütsel Çevrenin Firma Rekabetçiliği Üzerindeki Etkisi: Türkiye ve Kırgızistan Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Dergisi*, 33(4), 1299-1317.
- Ateş, İ. & Işık, E. (2010). Türkiye'de Lojistik Hizmetlerinin Gelişiminin İhracattaki Büyümeye Etkileri. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 99-106.
- Burmaoğlu, S. (2012). Ulusal İnovasyon Göstergeleri ile Ulusal Lojistik Performansı Arasındaki İlişki: AB Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 12(2), 193-208.
- Çekerol, G.S. & Kurnaz, N., (2011), Küresel Kriz Ekseninde Lojistik Sektörü ve Rekabet Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 87-110.
- Çiftçi, H. (2004). *İktisadi Gelişmede Uluslararası Rekabet ve Ulusal Kurumlar Dinamiği*. Ankara Seçkin Yayıncılık.
- Erkan, B. (2014). Türkiye'de Lojistik Sektörü ve Rekabet Gücü. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 1(2), 44-65.
- Founou, R. (2002). *The Role of IT in Logistics Competitive Advantage or Strategic Necessity?*. 2nd Swiss Transport Research Conference. (pp. 1-21).
- Gümüş, S. (2013). Lojistik Sektörünün Türk Ekonomisine Katkıları ve Bir Araştırma. *Business & Management Studies: An International, Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi*, 1(3), 302-324.
- İslamoğlu, A. H. (2003). *Bilimsel Araştırma Yöntemler*. İstanbul Literatür Yayıncılık.
- İstanbul Ticaret Odası (İTO). (2006). *Türkiye'de Antrepolar*. İstanbul Ticaret Odası Dış Ticaret Şubesi. Erişim Tarihi (01.04.2020).http://www.ito.org.tr/ito/docs/portal_docs/Antrepolar.pdf,
- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara Asil Yayın Dağıtım.
- Karahan, A. (2016). Ulaştırma Sektöründe Kamu İşletmelerinin Rekabet Gücü Analizi. *Maliye Finans Yazıları*, 102(11), 24-41. Erişim Tarihi (09.09.2022).www.dspace.yasar.edu.tr.

**Türkoğlu, M. & Duran, G. / Lojistik Sektörünün Rekabet Gücü Yönüyle Değerlendirilmesi:
Antalya Serbest Bölge Örneği**

- Kayabaşı, A. (2007). *İşletmelerin Rekabet Gücünün Geliştirilmesinde Lojistik Faaliyetlerin Performansının Arttırılması: Üretim İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama*. (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Keser, H.Y. (2011). *Lojistik Sektörünün Rekabet Gücü Yönüyle Analizi: Türkiye Lojistik Sektörü İçin Bir Çalışma*. (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Koban, E. & Keser, H.Y. (2013). Rekabet Edebilirlikte Türk Lojistik Sektörünün İstihdam Yapısının Analizi ve İstihdama Yönelik Devlet Destekleri. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 2(4), 32-43.
- Koban, E. & İşcioglu, T. E. (2020). Lojistik İşletmelerinin Pazarlama Yeteneklerinin Rekabet Avantajı ve İşletme Performansına Etkisi. *Uuiid-Ijeas*, 26(1307-9832), 35-52.
- Li, A., Zhao, P. & Zhao, Y. (2010). *Empirical Analysis on the Relationship Between Logistics Industry and Economic Growth in Xuzhou, Logistics and Supply Chain Research in China*. China: Proceedings of The 3rd International Conference on Logistics and Supply Chain Management Hunan. Erişim Tarihi (08.04.2021). <http://www.seiofbluemoountain.com>.
- Li, Z. & Zhou, Z. (2003). *Relationship Between The Development Of Logistic Industry And The Improvement Of National Economy In China*, *Zhongguo Jixie Gongcheng/China Mechanical Engineering*, 14(10), 884-887.
- Liu, L. & Huang, L. (2006). *Analysis of the Dynamic Relation Between Logistics Development and GDP Growth in China, Service Operations and Logistics, and Informatics*. China, SOLI '06. IEEE International Conference On, 21-23 June 2006. Erişim Tarihi (08.04.2021). <http://ieeexplore.ieee.org>.
- Liu, S. (2009). A Research on the Relationship of Logistics Industry Development and Economic Growth of China. *International Business Research*, 2(3), 87-110. Erişim Tarihi (08.04.2021). <http://www.ccsenet.org/journal.html>.
- Mohan, C.J.B. (2013). The Impact of Logistic Management on Global Competitiveness. *International Journal of Business and Management Invention*, 2/3, 39-42.
- Roy, J. (2011). *Logistics and the competitiveness of Canadian Supply Chains*. *Design Studies*, Erişim Tarihi (01.04.2021) <https://www.google.com.tr/#q=Logistics+and+the+Competitiveness+of+Canadian+Supply+Chains>.
- Sandberg, E. & Abrahamsson, M. (2011). Logistics Capabilities For Sustainable Competitive Advantage. *International Journal of Logistics*, 14/1, 61-75.
- Sartaş, A. (2012). *Batı Akdeniz Bölgesi İmalat KOBİ'lerinin Kümelene Düzeylerinin Analizi*. (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Sipahi, B., Yurtkoru, E.S. & Çinko, M. (2008). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*. İstanbul Beta Yayınları.
- Topal, Y.K. (2013). *Lojistik Yönetiminde E-Lojistik Kullanımının Önemi, Değişen Pazar Şartlarında E-Lojistik Kullanan Şirketler Üzerine Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi). Deniz Harp Okulu Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tutar, E., Tutar, F. & Yetişen, H. (2009). Türkiye'de Lojistik Sektörünün Gelişmişlik Düzeyinin Seçilmiş AB Ülkeleri (Romanya ve Macaristan) ile Karşılaştırmalı Analizi. *KMU İİBF Dergisi*, 11(7), 190-216.
- Uğurlu, S. & Keser, E. (2020). Dış Ticaretin Gelişiminde Lojistik Sektörünün Rolü: Ekonometrik Bir Analiz. *Sosyal Mentalite ve Araştırmacı Düşünürler Dergisi*, 6(37), 2061-2069.
- Wang, A. (2010), Research of Logistics and Regional Economic Growth. *Scientific Research İbusiness*, 2(1), 395-400. Erişim Tarihi (08.04.2021). <http://www.scirp.org/journal/ib>.
- Wang, Y. & Wang, L. (2010). The Economic Growth Effect of Logistics Industry FDI Analysis. *Scientific Research, İbusiness*, 2(1), 377-381. Erişim Tarihi (08.04.2021). Doi:10.4236/ib.2010.24049. Published Online December 2010, <http://www.scirp.org/journal/ib>.

Webb, M. (2006). Supply Chain and Logistics The Key to Economic Growth. *Engineering News*, 26(3), 377-381. Erişim Tarihi (23.01.2021). Doi:10.4236/ib.2010.24048. <http://www.engineeringnews.co.za/article/supply-chain-and-logistics-the-key-to-economic-growth-2006-02-03>.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1241757
Araştırma Makalesi/Research Article

ANALYSIS OF THE SOCIAL SECURITY INSTITUTION'S HEALTH SPENDING: AN ARDL BOUNDS TEST APPROACH*

Yunus Emre KARATAŞ¹ Metin DİNÇER²

Abstract

Article Info

Received:
24/01/2023

Accepted:
12/06/2023

With the health transformation program, universal health insurance was introduced. Thus, it became the most significant health service purchaser social security institution. The services provided by hospitals began to occupy an important place in the expenditures of the social security institution. Thus, the study aims to predict and model the effect of functional characteristics of health facilities on Social Security Institution (SSI) health expenditures in Turkey. While collecting the data used in the study, the hospital's service levels as functional characteristics were considered, and the data between 01/2009 and 05/2020 were analyzed. Auto-Regressive Distributed Lag Model (ARDL) bounds test was used to analyze the presence of cointegration between variables in the short and long run. Long-run predictions show that while the secondary-level state hospitals reduce the health expenditure of the SSI, the tertiary-level state, university, and secondary-level private hospitals increase the SSI health expenditure. Measuring the services provided by hospitals and the benefits they provide to patients according to objective criteria will be the most significant indicator of the appropriateness of health expenditures.

Keywords: ARDL Bounds Test, Reimbursement, Health Spending, Health Insurance, Social Security Institution

Jel Codes: C32, G22, G28, H51, I13

*This study has been derived from the unpublished master's thesis titled "Evaluation of reimbursements made to healthcare facilities by the Social Security Institution with the ARDL Bound Test," prepared by Yunus Emre KARATAŞ at Ankara Yıldırım Beyazıt University, Health Sciences Institute, conducted under the supervision of Assoc. Dr. Metin DİNÇER.

¹**Corresponding Author:** PhD(c), Hacettepe University, ORCID: 0000-0001-6488-1685, yekaratas@ankara.edu.tr.

²Associate Professor, Ankara Yıldırım Beyazıt University, ORCID: 0000-0003-4598-945X, drmetindincer@yahoo.com.

Cite: Karataş, Y.E. & Dinçer, M. (2023) Analysis of The Social Security Institution's Health Spending: An ARDL Bounds Test Approach. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14(1), 100-114.

1. Introduction

After a series of economic crises, a health reform called the Health Transformation Program was implemented in Turkey in 2004 with the credit support of the World Bank and the consultancy support of the World Health Organization. The most crucial component of the reform has been universal health insurance. Institutions providing health and social insurance that used to be individual, disorganized institutions were combined under the same umbrella insurance institution called the Social Security Institution of the Republic of Turkey (SSI). An equitable, accessible, and sustainable health service delivery system has been established with universal health insurance, which was brought entirely into force in 2012. SSI, whose primary income is the premiums paid by workers, employers, and the Government, performs the functions of collecting revenue, pooling, and purchasing healthcare (SGK, 2006). SSI, which has become Turkey's largest health service purchaser, receives health services from public and private healthcare providers (HCPs). SSI, which has become Turkey's largest health service purchaser, receives health services from public and private HCPs, constituting a significant part of SSI's health spending. So, it was aimed to predict the health spending of the SSI, including the reimbursements it makes to HCPs using the method of Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Bounds Test in the study.

Regarding universal health insurance, the World Health Organization is interested not only in the improvement of the health status of individuals and the scope of health care offered to individuals but also in how these services are funded and managed (WHO, 2014). So, appropriate healthcare funding is the most significant aspect of making these services sustainable. Health insurance systems are mainly funded from general taxes, compulsory premiums, or both to guarantee the access of individuals to healthcare. Independently on the socioeconomic statuses of individuals, health insurance provides everyone with financial security in accessing healthcare (Vaidya and Boes, 2021). In addition to reducing inequalities in access to healthcare, health insurance is also seen as a driving force for improving health (Costa-Font *et al.*, 2021).

Furthermore, it is known that health insurance leads to increased health spending because it makes access to healthcare easier, resulting in higher utilization of outpatient and inpatient medical care (Shami *et al.*, 2019). A previous study concluded that providing individuals with the security of health insurance before the age of 65 would compensate for only approximately 50% of public health spending (McWilliams *et al.*, 2009). Accordingly, creating health reform and health insurance plans causes policymakers serious difficulties.

Advances in science and technology have corresponded in health care. These developments have replaced contagious diseases with non-contagious diseases (WHO, 2018). This way, a change has occurred in the existing morbidity and mortality patterns, which has necessitated the restructuring of the current processes of allocation of resources in health systems (Krstic *et al.*, 2019). Thus, it was aimed to predict the health spending of the SSI, including the reimbursements it makes to the HCPs, using the method of ARDL bounds test in the study.

It is observed that, since the enactment of the Universal Health Insurance, the health expenditures of SSI are increasing day by day (SGK, 2020a). In Turkey, the number of individuals who resort to secondary-level state, tertiary-level state, university, and private hospitals has regularly increased each year. Compared to other HCPs, the number of visits to private HCPs has followed a constant pattern. It was seen that there was a substantial decrease in the number of visits only in 2020. The reason for this was the COVID-19 pandemic that affected the entire world. The reimbursements made by SSI were higher in university hospitals and private hospitals (SGK, 2020b). In this context, knowledge about the extent to which types of HCPs influence the increasing health expenditures of SSI will be crucial for planning the institution's funding.

2. Literature Review

In a study that examined usage and spending in private and public HCPs in low-income countries, it was concluded that the prices of private HCPs for outpatients were higher than those of public ones in 27 of these 39 countries. It was also reported in the same study in some countries (India, Pakistan, Bangladesh) that while outpatient treatment services were more inexpensive in private HCPs, inpatient treatment services were more inexpensive in public HCPs (Saksena *et al.*, 2012). In a study that investigated the effects of the prospective fee-for-service payment method for payments made to HCPs in Burkina, it was found that there was an increase in the medical spending of HCPs as a result of the transition in 2016 from fee-for-service paid retrospectively to fee-for-service paid prospectively (Meda *et al.*, 2020). Researchers who examined differences after universal health insurance in China determined that inpatient health spending and out-of-pocket expenses were lower in private HCPs at all levels, and those with social health insurance were less sensitive to costs (Wang *et al.*, 2018). A study on the uninsured and insured patients in Vietnam found that health insurance reduced out-of-pocket expenditures, and costs increased according to HCPs levels (Thanh *et al.*, 2019). In a study from Ghana on the provision of health care in HCPs after the transition to the National Health Insurance Scheme, it was reported that there was an increase in the health expenditures of all HCPs at different levels; in addition, health spending per patient increased four times in

hospitals, 15 times in clinics and three times in health centers (Aryeetey *et al.*, 2016). In a study conducted in Pakistan, the use of healthcare services and out-of-pocket expenses in private and public HCPs were examined, and it was found that the number of studies conducted in private HCPs were higher (Khalid *et al.*, 2021).

Some studies have compared the private and public HCPs in the setting of more specific cases regarding health spending in underdeveloped countries. A survey of the medical and non-medical costs of pneumonia and diarrhea cases in 35 HCPs in Ethiopia revealed that both conditions resulted in from 2.3 to 3.8 times higher medical costs in private HCPs (Memirie *et al.*, 2017). Another finding of the same study was that the type of health facility was the primary variable affecting medical spending. Moreover, in a study where the burden of severe pneumonia seen in children in the household was examined in Bangladesh, it was stated that the cost per episode of pneumonia was higher in private HCPs than costs in autonomous HCPs, district HCPs, and district health complexes (Sultana *et al.*, 2021). A study conducted in Tanzania determined that costs borne by participants in the care-seeking process for fever were 19% lower in public HCPs than in private HCPs. The researchers added that this cost difference originated mainly from medical costs, while non-medical costs were higher in private than public HCPs (Mikkelsen-Lopez *et al.*, 2013).

3. Method

The dependent variable and independent variables used in the study were obtained from the official statistics website of SSI and taken from financial (SGK, 2020a) and health statistics (SGK, 2020b), respectively. The period examined in the study was between 01/2009 and 05/2020, with no missing data. The following equation was formed for this study:

$$LSSIHE = \beta_0 + \beta_1LSSH + \beta_2LTSH + \beta_3LUNH + \beta_4LPRH + \mu_t \quad (1)$$

The definitions of the variables in the equation are presented below (Table 1).

Table 1
Description of Variables

Name	Description
<i>LSSIHE</i>	Social Security Institutions Health Expenditures
<i>LSSH</i>	Secondary-Level State Hospitals Invoice Amounts
<i>LTSH</i>	Tertiary-Level State Hospitals Invoice Amounts
<i>LUNH</i>	University Hospitals (Public and Private) Invoice Amounts
<i>LPRH</i>	Private Hospitals Invoice Amounts
$\beta_0, \beta_1, \beta_2, \beta_3$ ve β_4	Parameter Coefficients to Estimate
μ_t	Error Term

All series were transformed into logarithmic (log) form to reduce the series' heteroskedasticity, make generalizations for other periods regarding the series, and obtain meaningful results from the analyses.

Considering the study's purpose, model, and data, cointegration analysis based on the boundary test method was used in the study (Pesaran *et al.*, 2001). Cointegration tests determine if there is a long-term relationship between two variables found in a model (Narayan and Narayan, 2005). "The Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model" gives more reliable results in small samples, so ARDL was preferred as the analysis method in the study, Narayan and Narayan (2005). It is compatible with the I(0) and I(1) series, and "the Error Correction Model (ECM) can be derived from ARDL model through a simple linear transformation, which integrates short-run adjustments with long-run equilibrium without losing long-run information" (Nkoro and Uko, 2016).

Before the ARDL bounds test, the seasonality in the log-transformed series was removed using the TRAMO/SEATS method. The series were made linear with the ARIMA model in this method and then decomposed into their components with SEATS (Gómez and Maravall, 1997). In the next step, the series was subjected to unit root tests to prevent spurious regression. The existence of a unit root in a series means that the series has a trend. "Augmented Dickey-Fuller (ADF) test" and "Phillips-Perron (PP) test" were used for unit root tests in the study (Dickey and Fuller, 1979; Phillips and Perron, 1988).

As variables included in ARDL must be at most first-order stationary, the ARDL bounds test was performed after the ADF and PP unit root tests were applied. The equations shown below for the short-run estimation (2) and for the long-run estimation (3) are used. In these equations, z is the vector of independent variables, δ and γ are the vectors of coefficients and β_0 the drift component (Karagöz, 2010).

$$\Delta LSSIHE_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta LSSIHE_{t-i} + \sum_{i=1}^m \delta_i \Delta z_{t-i} + \gamma_0 LSSIHE_{t-1} + \gamma_i z_{t-1} + e_t \quad (2)$$

$$\Delta LSSIHE_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta LSSIHE_{t-i} + \sum_{i=1}^m \delta_i \Delta z_{t-i} + \lambda ECM_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

The lag lengths are determined according to the information criteria, and the error terms (e_t) of the model must have a normal distribution, homoskedasticity, and no autocorrelation. Additionally, the parameters must be stable, and the model must not have a specification error. If the model meets all assumptions, based on this, one can start the estimation of the conditional error correction (CEC) model. Pesaran *et al.* (2001) proposed five different CEC models, and the cointegration relationship between series can be studied on these models with the ARDL bounds test approach. In the study, the model without a constant and trend was used.

For the model formed in the study, the assumptions of homoskedasticity, no autocorrelation, no specification error, and normality of the error terms were tested using the following tests. The Breusch-Pagan-Godfrey, a systematic test, was used to test homoskedasticity. The Breusch-Godfrey test, which takes the residuals of the main model as the dependent variable and is based on the auxiliary regression model, was utilized to investigate the presence of autocorrelation. The Ramsey Reset test was used to test the presence of a specification error.

Finally, to test whether the error terms were normally distributed, the Jarque-Bera normality test, which is used for asymptotic or large distributions, was used. Next, the calculated Jarque-Bera test statistic and the χ^2 table value were compared. All tests for the method used in the study were conducted on the EViews10 package software.

4. Results

In the study, the descriptive statistics on the log-transformed series in relation to the independent and dependent variables are shown in Table 2, whereas the plots of the series were stationary at the level presented in Figure 1.

Table 2
Descriptive Statistics

<i>Variables</i>	<i>Mean ± Sd</i>	<i>Median (Max; Min)</i>
LSSIHE	22.26 ± 0.43	22.25 (23.24; 21.52)
LSSH	20.60 ± 0.38	20.73 (21.15; 19.78)
LTSH	20.21 ± 0.50	20.23 (21.05; 19.27)
LUNH	20.12 ± 0.43	20.17 (20.83; 19.21)
LPRH	20.23 ± 0.25	20.28 (20.61; 19.65)

Observations 137 (2009M01:2020M05)

See Table 1 for full names of study variables.

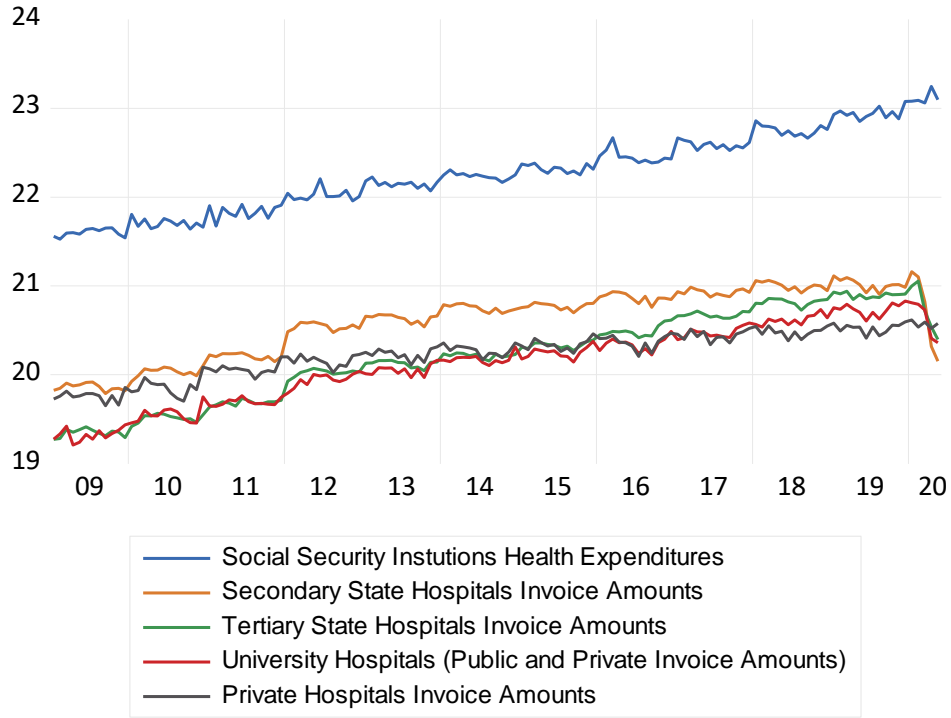

Figure 1

Level Data Plots (Logarithmic Transformation was Performed)

According to the descriptive statistics, the median and mean values of the series were close to each other (Table 2). The lower standard deviation value of the variable of private hospital invoice sums compared to other variables showed that this variable was more stable on the monthly level; that is, the sums of invoices issued by private hospitals were closer to each other monthly. As seen in the plots of the series that were stationary at the level given in Figure 1, it may be stated that all series had an increasing trend, regularly repeated volatilities, and, therefore, seasonality. While a break was observed in the year 2020 in the variables *LSSH*, *LTSH*, and *LUNH*, this was attributed to the COVID-19 pandemic experienced in Turkey and around the world.

The TRAMO/SEATS test filtered the seasonal volatilities under the seasonal effect for the same period each year. This way, seasonally adjusted series were obtained by removing the seasonal effect from the original series. Before the short and long-run prediction of the seasonally adjusted series, ADF and PP unit root tests were used to examine whether they contained unit root. It was determined that they had unit roots when $I(0)$ in both the ADF and PP unit root tests. In this case, as the null hypothesis (H_0) was not rejected, to make the series stationary, their first differences were taken. The series whose first differences were taken were

subjected to stationarity testing again, and it was determined that all series were stationary at I (1) (Table 3).

Table 3
Unit Root Tests Results

Variables		ADF		PP	
		I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
LSSIHE	<i>With Constant</i>	1.7040	-12.107***	1.162	-20.238***
	<i>With Constant& Trend</i>	-0.338	-10.243***	-2.690	-20.963***
	<i>Without Constant& Trend</i>	7.721	-1.786*	9.924	-13.895***
LSSH	<i>With Constant</i>	0.242	-6.896***	-1.837	-7.398***
	<i>With Constant& Trend</i>	1.033	-7.472***	2.171	-7.760***
	<i>Without Constant& Trend</i>	0.808	-6.863***	0.406	-7.470***
LTSH	<i>With Constant</i>	0.215	-5.155***	-2.046	-10.556***
	<i>With Constant& Trend</i>	2.066	-5.561***	1.971	-10.965***
	<i>Without Constant& Trend</i>	1.063	-5.055***	1.711	-10.476***
LUNH	<i>With Constant</i>	-2.322	-14.259***	-2.275	-14.219***
	<i>With Constant& Trend</i>	0.644	-14.732***	-0.909	-14.727***
	<i>Without Constant& Trend</i>	2.487	-13.754***	2.354	-13.557***
LPRH	<i>With Constant</i>	-2.177	-20.190***	-2.476	-22.393***
	<i>With Constant& Trend</i>	-1.947	-20.406***	-2.660	-28.257***
	<i>Without Constant& Trend</i>	3.627	-18.999***	3.466	-18.415***

***1%; **5% ;*10%; significance level
See Table 1 for full names of study variables.

The most appropriate model obtained using the Akaike Information Criterion (AIC) was ARDL (4,4,0,0,0). The outlier that disrupted the distribution of the error terms for 2016M3 was corrected with the dummy variable (DUM) added to the equation. The models selected based on the AIC and others are given in Figure 2.

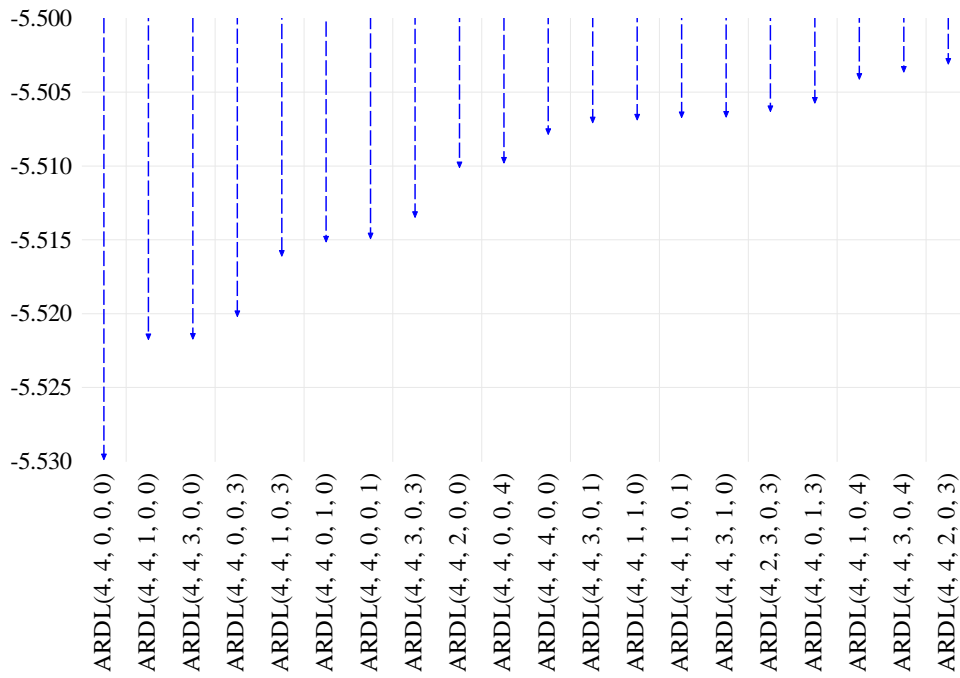

Figure 2

Top 20 Models

The composite hypothesis of the F- bounds test to be performed to test the existence of cointegration was in the form of $H_0: \beta_0 = \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = 0$. Following the result of the F-bounds test, the null hypothesis (H_0), stating that the coefficients were equal to zero, was rejected on all levels of significance as the upper critical value was exceeded by the test statistic (Table 4). Since the calculated T-statistic was less than the upper critical value, the found cointegration was valid (Table 4). That is, it was found that the series had a long-run equilibrium relationship. The long-run predictions for the variables are shown in Table 4.

According to the long-run results, all coefficients were statistically significant (Table 4). Likewise, based on the long-run coefficients, a 1% increase in the total invoices made out to SSI by secondary-level state hospitals reduced the health spending on SSI by 1.48%. Moreover, a 1% increase in the sums of the invoices from tertiary-level state hospitals increased health spending by 0.84%. Similarly, a 1% increase in the sums of the invoices from university hospitals increased health spending by 0.77%. 1% increase in the sums of the invoices from private hospitals increased health spending by 1%.

According to the diagnostic test results, the probability of the Breusch Pagan-Godfrey heteroskedasticity test and the probability of the Breusch-Godfrey LM test were greater than 0.05. Therefore, the null hypothesis stating the absence of heteroskedasticity and the null hypothesis stating the lack of autocorrelation was not rejected (Table 4). Since the probability of the Ramsey Reset test exceeded 0.05, the null hypothesis stating that there was no

specification error in the model was not rejected (Table 4). Since the probability of the Jarque-Bera test was greater than 0.05, it was accepted that residuals were normally distributed, and the null hypothesis was not rejected (Table 4).

Table 4
Results of Auto-Regressive Distributed Lag Model Tests

F and T Limit Test Results					
	<i>Value</i>	<i>Significance Level (%)</i>	<i>Critical Bound</i>		<i>Lag Structure</i>
			<i>Lower</i>	<i>Upper</i>	
F-Statistic	29.625* k=4	10	1.9	3.01	4, 4, 0, 0, 0
		5	2.26	3.48	
		1	3.07	4.44	
T-Statistic	-4.322*	10	-1.62	-3.26	
		5	-1.95	-3.6	
		1	-2.58	-4.23	

Long Run Results	
<i>Variables</i>	<i>Dependent Variable: LSSIHE ARDL (4, 4, 0, 0, 0) Coefficient</i>
LSSH	-1.481* (-5.358)
LTSH	0.849* (3.266)
LUNH	0.771* (2.840)
LPRH	1.001* (7.073)

Diagnostic Tests Results	
<i>Tests</i>	<i>Prob.</i>
Breusch-Pagan-Godfrey Test	0.768 (0.745)
Breusch-Godfrey LM Test:	1.542 (0.218)
Jarque-Bera Normality	0.667 (0.716)
Ramsey Reset Test	0.478 (0.633)

ARDL Error Correction Regression Results			
<i>Variable</i>	<i>Coefficient</i>	<i>t-Statistic</i>	<i>Prob.</i>
D(LSSIHE(-1))	-0.5242	-10.1792	0.0000
D(LSSIHE(-2))	-0.3425	-6.0642	0.0000
D(LSSIHE(-3))	-0.2084	-3.8092	0.0002
D(LSSH)	-0.1698	-6.4947	0.0000
D(LSSH (-1))	0.0941	3.0636	0.0027
D(LSSH (-2))	-0.0524	-1.2299	0.2211
D(LSSH (-3))	0.1559	3.1081	0.0024
DUM	0.1799	12.4464	0.0000
ECT(-1)	-0.1175	-12.3721	0.0000
t-statistic= -12.365*		Critical Bound	
		Lower	Upper
		-1.95	-3.6

*1 % significance level; T-statistic is shown in parenthesis.
See Table 1 for full names of study variables.

The CUSUM and CUSUMSQ tests developed by Brown *et al.* (1975), which test the stability of the coefficients of variable, were used. A break in the significance level of 0.05 was observed for the late period in 2019 in CUSUM (Figure 3). Nevertheless, as all curves in the CUSUMSQ plot were within the critical limits, it was concluded that the coefficients were stable, and the model was congruent.

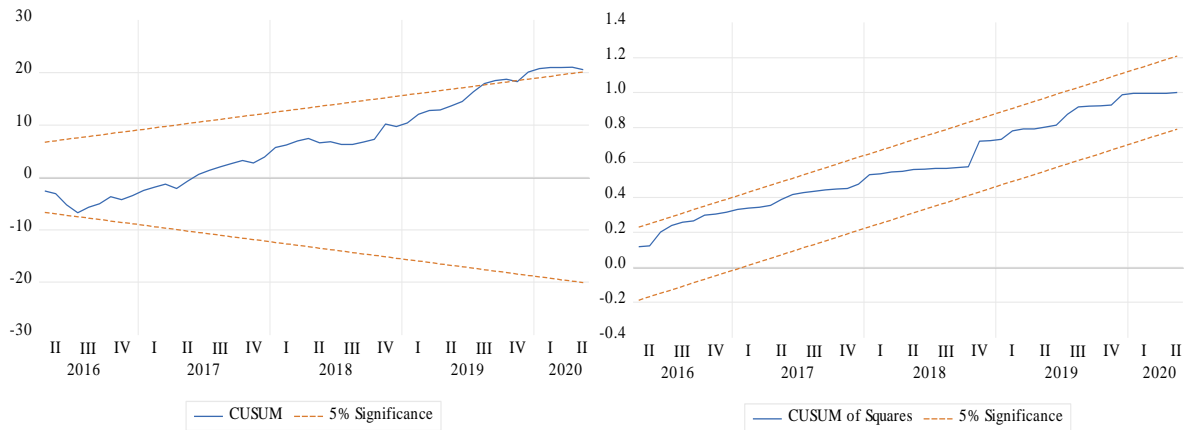

Figure 3
CUSUM and CUSUMQ Plots for Stability Tests

As the error correction term (ECT) was not compatible with Student’s t distribution, it was found to be significant following the critical values calculated, Pesaran *et al.* (2001). When the health spending of SSI deviates from equilibrium, in the long run, 11.75% of SSI’s health expenditures deviate from the equilibrium will disappear in the next period (Table 4). That is, deviation from the long-run equilibrium will correct itself after approximately 8.5 months.

5. Discussion

In the study, it was concluded that every 1% increase in the sums of the invoices made out to SSI as a result of the provision of healthcare by private hospitals, tertiary-level state hospitals, and university hospitals led to a rise in the health expenditure of SSI by 1% 0.84%, and 0.77% respectively. On the contrary, every 1% raise in the total invoices issued for SSI by secondary-level state hospitals led to a 1.48% reduction in health expenditure.

In their study on the costs of some instances in 35 HCPs in Ethiopia, Memirie *et al.* (2017) found that private HCPs provided services with higher costs than public HCPs. Likewise, studies conducted in Tanzania, Bangladesh, and Pakistan have concluded that treatment costs were higher in private HCPs than in public ones (Khalid *et al.*, 2021; Mikkelsen-Lopez *et al.*, 2013; Sultana *et al.*, 2021). Considering the studies mentioned earlier, the increase in the per invoice mean sum imposed upon SSI supported the finding in the survey that private HCPs were the variable that increased the health spending of SSI most. Khalid *et al.* (2021) stated that

the higher costs of private HCPs, especially doctor wages, consumables, durable medical products, inpatient reimbursements, operating room expenses, and non-medical costs, lead these facilities to provide services for higher sums. In a study that calculated health care costs in mid-level public hospitals in India, it was determined that annual hospital costs were generated by pharmaceuticals and human resources at a rate of 53% and 14%, respectively (Prinja *et al.*, 2017). Additionally, as a result of the sensitivity analysis in the same study, it was concluded that annual costs mainly originated from changes in the prices of medications and consumables, Prinja *et al.* (2017). In this context, it was considered that the finding in the study was that private HCPs provided services for higher sums and issued invoices to the reimbursement institution at higher sums; that is, they tended to increase the health spending of SSI further in comparison to public HCPs, may be explained by the fact that they bore all costs of hiring personnel, machines, equipment and consumables by their capital and revenues.

According to the Health Practice Communique of SSI determining the standards of reimbursement and issuing invoices, 10% additional points are added to the invoices issued by tertiary-level health institutions for some predetermined procedures. In their study that was carried out in Korea, the authors reported that cancer patients with an exceptionally high cost of treatment are increasingly resorting to tertiary HCPs, and this application is more elevated in low-income cancer patients (Kim and Kwon, 2014). Aytekin and Aytekin (2010) examined public healthcare funding in Turkey. They explained their finding of high invoice sums in tertiary HCPs as those patients requiring high-risk, complicated, and intensive care usually presented to these facilities. Shactman *et al.* (2003); investigated hospital utilization expenditures and projected that technology would bring cost-reducing innovations, while they determined that the latest technologies for reaching the desired level and the use of these technologies would continue to contribute to increasing costs for a long time. Tertiary-level state and university hospitals provide intensive care for patients in complicated and critical states using technology. It is believed that this situation leads to increased health care costs. The high total invoices issued by university hospitals and tertiary-level state hospitals determined in the findings of this study were compatible with the information in the literature.

In a study comparing Norway and Finland, Linna *et al.* (2006) reported that small and medium-sized local hospitals are below the average in Finland using the Diagnosis-Related Group (DRG) payment system were the most efficient hospitals. In the study they conducted in China, Wang *et al.* (2018) found that costs were higher in district hospitals than in district/public health centers, and the reason for this was the higher number of treatment items. The results of these studies agreed with the study result that secondary-level state hospitals included in the

scope of this study and could be considered medium-sized compared to the other hospital categories tended to reduce the health spending on SSI.

6. Conclusion

As a result of the study, it was concluded that there was cointegration between the variable of health spending by the SSI (dependent variable) and the variables of total invoices amount made out to SSI by HCPs (independent variables) and this cointegration was valid. It was determined that in the long run, while healthcare provided by private hospitals, university hospitals, and tertiary-level state hospitals would increase the health expenditure of SSI, healthcare provided by secondary-level state hospitals would reduce this spending. A previous study also reported that health insurance could increase health spending (Wagstaff and Lindelow, 2008).

Moreover, secondary-level state hospitals and private hospitals in this study's scope provide services to the same patient profile in terms of health conditions and diseases. However, while secondary-level state hospitals had a trend toward reducing the health spending on SSI, private hospitals had a trend towards increasing it. In addition, the sums of the invoices issued by private hospitals were higher than those given by state hospitals. Nevertheless, as opposed to the case of private hospitals, state hospitals do not have factors that create costs, such as investment and personnel-related expenditures. Sharing a part of the cost arising from the healthcare provided by private hospitals by those utilizing the services will reduce the financial burden on SSI.

It is believed that determining the value of the utility and contribution provided to patients by the services offered for the same conditions and diseases by HCPs at different levels will be the most significant indicator of the appropriateness of the health expenditures made.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: 50% Other author: 50%

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

REFERENCES

- Aryeetey G.C., Nonvignon J., Amisshah C., Buckle G., *et al.* (2016). The effect of the National Health Insurance Scheme (NHIS) on health service delivery in mission facilities in Ghana: a retrospective study. *Globalization and Health* 12:9.
- Aytekin A.G.Ç., & Aytekin S. (2010). Türkiye'de sağlık hizmetleri ve kamu sağlık harcamalarının finansmanı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi* 1, (2):163-184.
- Brown R.L., Durbin J. & Evans J.M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)* 37, (2):149-163.
- Costa-Font J., Cowell F.A. & de Miera B.S. (2021). Measuring pure health inequality and mobility during a health insurance expansion: Evidence from Mexico. *Health Economics* 30, (8):1833-1848.
- Dickey D.A. & Fuller W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of The American Statistical Association* 74, (366a):427-431.
- Gómez V. & Maravall A. (1997). Programs tramo (time series regression with arima noise, missing observations, and outliers) and seats (signal extraction in arima time series). *Documento de Trabajo* 9628:56.
- Karagöz, K. (2010). Determining Factors of Private Investments: An Empirical Analysis for Turkey. *Sosyoekonomi*, 11, (11):8-26.
- Khalid F., Raza W., Hotchkiss D.R., & Soelaeman R.H. (2021). Health services utilization and out-of-pocket (OOP) expenditures in public and private facilities in Pakistan: an empirical analysis of the 2013-14 OOP health expenditure survey (vol 21, 178, 2021). *Bmc Health Services Research* 21, (1):2.
- Kim S. & Kwon S. (2014). Has the National Health Insurance improved the inequality in the use of tertiary-care hospitals in Korea?. *Health Policy* 118, (3):377-385.
- Krstic K., Janicijevic K., Timofeyev Y., Arsentyev E.V., *et al.* (2019). Dynamics of Health Care Financing and Spending in Serbia in the XXI Century. *Frontiers in Public Health* 7, (381).
- Linna M., Häkkinen U., & Magnussen J. (2006). Comparing hospital cost efficiency between Norway and Finland. *Health Policy* 77, (3):268-278.
- McWilliams J.M., Meara E., Zaslavsky A.M., & Ayanian J.Z. (2009). Medicare Spending for Previously Uninsured Adults. *Annals of Internal Medicine* 151, (11):757-766.
- Meda I.B., Kouanda S., Dumont A., & Ridde V. (2020). Effect of a prospective payment method for health facilities on direct medical expenditures in a low-resource setting: a paired pre-post study. *Health Policy and Planning* 35, (7):775-783.
- Memirie S.T., Metaferia Z.S., Norheim O.F., Levin C.E., *et al.* (2017). Household expenditures on pneumonia and diarrhoea treatment in Ethiopia: a facility-based study. *Bmj Global Health* 2, (1):10.
- Mikkelsen-Lopez I., Tediosi F., Abdallah G., Njozi M., *et al.* (2013). Beyond antimalarial stock-outs: implications of health provider compliance on out-of-pocket expenditure during care-seeking for fever in South East Tanzania. *Bmc Health Services Research* 13:9.
- Narayan P.K., & Narayan S. (2005). Estimating income and price elasticities of imports for Fiji in a cointegration framework. *Economic Modelling* 22, (3):423-438.
- Nkoro E., & Uko A.K. (2016). Autoregressive Distributed Lag (ARDL) cointegration technique: application and interpretation. *Journal of Statistical and Econometric Methods* 5, (4):63-91.

- Pesaran M.H., Shin Y. & Smith R.J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics* 16, (3):289-326.
- Phillips P.C. & Perron P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika* 75, (2):335-346.
- Prinja S., Balasubramanian D., Jeet G., Verma R., *et al.* (2017). Cost of delivering secondary-level health care services through public sector district hospitals in India. *The Indian journal of medical research* 146, (3):354-361.
- Saksena P., Xu K., Elovainio R., & Perrot J. (2012). Utilization and expenditure at public and private facilities in 39 low-income countries. *Tropical Medicine & International Health* 17, (1):23-35.
- SGK. (2006). 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu Resmi Gazete Tarih: 16.06.2006, Sayı:26200 (Act Number 5510, Social Security and Universal Health Insurance Act Official Gazette Date: 16.06.2006, Number: 26200).
- SGK. (2020a). Sosyal Güvenlik Kurumu, Mali İstatistikler, Social Security Intutions Financial Statistics Access Date 10.22.2020 from http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/aylik_istatistik_bilgileri.
- SGK. (2020b). Sosyal Güvenlik Kurumu, Sağlık İstatistikler, Social Security Intutions Health Statistics Access Date 10.22.2020 from http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/aylik_istatistik_bilgileri.
- Shactman D., Altman S.H., Eilat E., Thorpe K.E., *et al.* (2003). The outlook for hospital spending. *Health Aff (Millwood)* 22, (6):12-26.
- Shami E., Tabrizi J.S., & Nosratnejad S. (2019). The Effect of health insurance on the utilization of health services: A systematic review and meta-analysis. *Galen Medical Journal* 8:e1411.
- Sultana M., Alam N.H., Ali N., Faruque A.S.G., *et al.* (2021). Household economic burden of childhood severe pneumonia in Bangladesh: a cost-of-illness study. *Archives of Disease in Childhood* 106, (6):539-546.
- Thanh N.D., Anh B.T.M., Xiem C.H., & Minh H.V. (2019). Out-of-Pocket health expenditures among insured and uninsured patients in Vietnam. *Asia-Pacific Journal of Public Health* 31, (3):210-218.
- Vaidya S., & Boes S. (2021). Strategies to mitigate inequity within mandatory health insurance systems: A systematic review. *World Medical & Health Policy* 13, (2):272-292.
- Wagstaff A., & Lindelow M. (2008). Can insurance increase financial risk?: The curious case of health insurance in China. *Journal of Health Economics* 27, (4):990-1005.
- Wang Q., Shen J., Rice J., & Frakes K. (2018). Social health insurance difference in inpatient expenditure and service category in China. *Asia-Pacific Journal of Public Health* 30, (1):56-66.
- WHO (2014). Making fair choices on the path to universal health coverage: Final report of the WHO (2016). Consultative Group on Equity and Universal Health Coverage, World Health Organization.
- WHO (2018). Noncommunicable diseases country profiles, World Health Organization. 2018.

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi: 10.54688/ayd.1279581
Araştırma Makalesi/Research Article

DIŞ'TAN İÇ'E EVRİLEN BİR KİTLESEL GÖÇ: TÜRKİYE'NİN SURIYELİLERİ

A MASS MIGRATION EVOLVING FROM EXTERNAL TO INTERNAL:
TURKEY'S SYRIANS

Kamil ÖZASLAN¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
08/04/2023

Kabul:
13/06/2023

Yüzyıllık Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye çok çeşitli göç hareketleriyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak bunların hiçbiri ölçeği, etki ve sonuçlarıyla Suriyeli göçü gibi olmamıştır. 2011 yılında başlayan bu göç hareketiyle birlikte Türkiye, dünyanın en fazla mülteci barındıran ülkesi haline gelmiştir. Son on yıl içerisinde dünyanın birçok bölgesinde yaşanan kitlesel göç hareketleri bile bu durumu değiştir(e)memiştir. Uluslararası birçok otorite tarafından halen 21. yüzyılın en büyük göç hareketi olarak tanımlanan Suriyeli göçünü Türkiye açısından önemli kılan bir diğer husus ise uluslararası bir göç olarak başlamış, ancak kısa süre içerisinde kentler arasında yaşanan bir göçe dönüşmüş olmasıdır. Buradan hareketle çalışmanın konusunu Türkiye’de yaşayan Suriyeli mülteciler oluşturmakta, amacı ise bir dış göç hareketi olarak başlayan bu göçün zamanla bir iç göç hareketine dönüşüp dönüşmediğini ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda ulusal ve uluslararası literatür taranmış, göçe ilişkin birincil ve ikincil mevzuat incelenmiştir. Başta Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) olmak üzere ilgili kurumların verileri ile zenginleştirilen bu çalışma sonucunda Türkiye’de Suriye sınırındaki kentlerden başlayan, ancak öznesini Suriyeli mültecilerin oluşturduğu ve halen devam eden “büyük bir iç göç” hareketinin yaşandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Geçici koruma, İç göç, Kent, Suriyeli, Uluslararası göç.

Jel Kodları: R0, R50, R59.

¹ Doktor, Beşiktaş Belediyesi, ORCID: 0000-0003-1295-9502, kamil.ozaslan@hotmail.com.

Atf: Özaslan, K. (2023). Dış’tan İç’e Evrilen Bir Kitlesel Göç: Türkiye’nin Suriyelileri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (1), 115-143.

Abstract

Article Info

Received:
08/04/2023

Accepted:
13/06/2023

Turkey has seen various migratory movements throughout the Republic's one hundred-year-long history. However, none of these movements resembles the Syrian migration in terms of their scale, impact, and consequences. As a result of this migration surge which started in 2011, Turkey has become the country with the highest number of refugees in the world. Even the mass migration movements occurring in various regions around the world within the last ten years do not seem to be able to change this situation. Many international authorities consider Syrian migration to be the largest migration movement of the 21st century, and another factor that makes this migratory movement significant is that it began as an international migration, but quickly changed into an intra-urban migration. In this regard, this paper deals with the Syrian refugees living in Turkey, and its objective is to reveal whether this migratory movement that started as external has turned into an intra-urban movement in time. One of the qualitative research methodologies employed in this paper is document analysis. National and international literature on the subject has been evaluated, as well as primary and secondary immigration legislation. The paper, which has been enriched with the data from relevant institutions, particularly Directorate General of Migration Management (GİGM), discovers that Turkey's "great internal migration movement" starting in the cities along the Syrian border, has been created by Syrians, and is still on-going.

Keywords: Internal migration, International migration, Syrians, Temporary protection, Urban.

Jel Codes: R0, R50, R59.

Extended Summary

The Syrian migration, which started in 2011 for compelling reasons and reached massive dimensions in a short time, making Turkey the country with the largest number of refugees in the world, is an international migration movement, even if it took place from nearby geographies. Since no registration and control process have been carried out at the entrances from the border gates, there are no precise data. So much so that the Syrian population is shown as “0” in the DGMM data in 2011, whereas in the AFAD data it is stated that approximately 20 thousand Syrians lived in the same year. However, it is known that at the beginning of the process that started with 2011, Syrians mostly tried to live in GBMs and border cities. However, as a result of the developments brought about by the policy change regarding the Syrian migration in 2015, it is seen that the Syrians started to be mobilized much more easily within the country, thus the external migration movement, whose actors are Syrians, has evolved into an internal migration movement that takes place within the political and administrative borders of the country.

The displacement of Syrians within the country is multifaceted and multidimensional. For this reason, the internal migration movement, whose actor is Syrian, is too complicated to be explained from a single perspective. As in the rest of the world, the opportunities offered by developed or developing cities can be attractive factors for those living in less developed cities and rural areas. The socio-economic structure of the city (whether it is developed or not), employment opportunities, ease of transportation and accommodation, social and physical opportunities, public and urban services offered, or social networks stand out as the main determinants of individuals' urban preferences. The same is true for refugees. Despite all the difficulties, there are accommodation, transportation, communication, education, and employment opportunities that refugees can access more easily in cities.

From this point of view, the aim of the paper is to reveal this change in the Syrian migration. The scope of the paper consists of Syrians under temporary protection status. Therefore, foreigners of other status, regardless of country, are excluded from the scope. In accordance with the purpose and scope, the literature review method was preferred in the paper, the information was supported by the official data of the relevant institutions and the document analysis technique was applied. Accordingly, the paper is divided into four main parts. Concepts are very important in order to make the subject more understandable. For this reason, the first chapter is devoted to concepts related to migration. On the other hand, migration occurs for various reasons, and this diversity also affects the types of migration. Therefore, the reasons and types of migration are also included in the first section. Migration movements after 1923 are also important in order to understand the new period developments that started with the forced migration of Turkey from Syria. That is why the second part is devoted to it. In the third part, the developments that forced the Syrians to migrate from their countries and the results of this migration movement were examined. In the fourth chapter, the internal migration movement in Turkey, whose actors are Syrians, is examined. The paper is concluded with the conclusion part where a general evaluation will be made.

As a result of the paper, it has been seen that the Turkish society is rapidly decreasing the level of social acceptance towards Syrians, and they are piling up irregularly towards different cities. These developments necessitated various measures for the urban preferences of Syrians. In order to prevent the uncontrolled concentration of Syrians in cities at the beginning of 2022, the Ministry of Interior announced that the Syrian population is high in Ankara, Antalya, Aydın, Bursa, Çanakkale, Düzce, Edirne, Hatay, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Muğla, Sakarya, where the Syrian population reaches 25%. New Syrian immigration to Tekirdağ and Yalova is prohibited. With these preventive policies, only time will show how successful it will be in preventing the displacement of Syrian refugees under temporary protection status between cities in the Syrian migration, which has turned from being a guest to a temporary one and is evolving from a temporary one to a permanent one.

1. Giriş

Yazılı kaynaklar insanoğlunun var olduğu gündün beri çok çeşitli nedenlerle yaşadıkları yerleri terk ederek farklı coğrafyalara göç ettiklerini göstermektedir. Göç, daha iyi bir yaşam gayesi ve bireyin kendi özgür iradesi ile gerçekleşebileceği gibi savaş, siyasi ve ekonomik kriz ya da olumsuz iklim koşulları veya doğal afetler gibi zorlayıcı sebeplerle ve kitlesele boyutlarda da meydana gelebilir. Varılmak istenen yer ülkenin siyasi ve idari sınırları içerisinde olabileceği gibi sınırların ötesi ve hatta deniz aşırı ülkeler de olabilir. Ancak tercih edilen, göçün bireyin kendi özgür iradesi ve varılacak noktadaki kamu otoritelerinin kabulü ile gerçekleşmesidir. Zorunlu şekilde ve kitlesele boyutlarda gerçekleşen sınır ötesi göç ise neredeyse tüm toplum ve kamu otoriteleri tarafından istenmeyen, hatta çekilen dikenli teller ya da yerleştirilen beton bloklar veyahut artırılan sınır kontrolleriyle engellenmeye çalışılan, göçün olumsuz bir türüdür.

Birleşmiş Milletlerin (BM) verilerine göre 2021 yılı sonu itibarıyla yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmış kişi sayısı 84 milyon iken 2022 yılının sadece ilk 6 ayı içerisinde bu sayı 103 milyona yükselmiştir (UNHCR, 2022a). Bu hızlı artışın en büyük sebebi ise Rusya'nın 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'ya başlattığı işgaldir. İşgalle birlikte yaklaşık 12 milyon kişinin evlerini terk etmek zorunda kaldığı, Rus işgalinin ülkenin tamamına yayılması durumunda ise bu sayının 24 milyona ulaşabileceği tahmin edilmektedir (SÜDDEUTSCHE ZEITUNG, 2022). Bu nedenle birçok kaynak Ukrayna'dan gerçekleşen zorunlu göçü Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşadığı en büyük ve hepsinden önemlisi en hızlı mülteci hareketi olarak kabul etmektedir. Ukraynalıların çoğunluğunun sınır ülkeler ile gelişmiş Avrupa ülkelerine sığındığı görülmektedir. Örneğin Polonya'ya 1.563 bin, Almanya'ya 1.025 bin Ukraynalı sığınmış durumdadır (UNHCR, 2022b).

Tarihi boyunca çeşitli nedenlerle ülkesinden kaçmak zorunda kalan birçok mülteci için sığınılacak ülkelerden biri olan Türkiye; Rusya ve Ukrayna savaşında da benzer durumu yaşamıştır. 2022 yılı sonu itibarıyla Türkiye'ye sığınan Ukraynalı mülteci sayısı 86 binin üzerindedir (UNHCR, 2022b). Ancak Ukraynalıların dışında Türkiye'ye düzenli ya da düzensiz şekilde sığınmış olan daha çok sayıda ülkenin vatandaşı da bulunmaktadır. İçişleri Bakanlığı verilerine göre 2022 yılında Türkiye'de yaşayan yabancı sayısı 5.239.000'dir (SABAH GAZETESİ, 2022), ancak düzensiz şekilde ülkeye giriş yapmış olanlarla birlikte bu sayının çok daha fazla olduğu tahmin edilmektedir.

Türkiye’de yaşayan mülteciler² içerisindeki en büyük kitleyi ise hâlâ Suriyeliler³ oluşturmaktadır. 2011 yılının hemen başında ülkelerinde başlayan silahlı çatışmalar dolayısıyla başka ülkelere göç etmek zorunda kalmış Suriyeli mültecilerin sayısı 7 milyona yakındır (UNHCR, 2022a). Bunun yaklaşık %50’sine Türkiye tek başına ev sahipliği yapmaktadır (3,5 milyon). Bu özelliği ile Türkiye BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) verilerine göre yaklaşık 8 yıldır dünyanın en fazla mülteci barındıran ülkesi konumundadır (UNHCR, 2022a). Dolayısıyla Türkiye açısından bakıldığında Avrupa’dan farklı olarak 21. yüzyılın en büyük göç hareketi halen Suriye kaynaklıdır.

Açık kapı politikası ile Türkiye’ye girişlerine izin verilen Suriyeliler, önceleri sınır illerde kurulan barınma merkezlerinde misafir edilmiştir. Türkiye nüfusuna oranla hatırı sayılır büyüklüğe ulaşan Suriyelilerin bu merkezlerde uzun süre tutulamayacağıının anlaşılmasıyla barınma merkezlerinin dışında kalmalarına da izin verilmiştir. Sürecin başında Suriye sınırına yakın kentlerde ikamet eden Suriyeliler hızla başka kentlere göç etmeye başlamış, böylece 1950’li yıllarla birlikte kentlere doğru yaşanan iç göç hareketinin bir benzeri yeniden yaşanmaya başlamıştır. Ancak bu kez göçün aktörleri topraktan kopan kırsal kesim değil dış göçle gelen Suriyelilerdir. Yaşanan bu iç göçün büyüklüğü getirilen hukuki ve idari düzenlemelerle sınırlandırılmaya çalışılsa da çok başarılı olunamamış, birçok kentin demografik yapısı çok hızlı şekilde değişime uğramıştır. Böylece, Türkiye örneğine az rastlanır boyutta ve hızda dış’tan iç’e evrilen bir kitlesel göç hareketiyle karşı karşıya kalmıştır.

Buradan hareketle çalışmanın amacı, Suriyeli göçünde yaşanan bu değişimi ortaya koymaktır. Çalışmanın kapsamını ise geçici koruma statüsündeki Suriyeliler oluşturmaktadır. Dolayısıyla hangi ülkeden olursa olsun diğer statüdeki yabancılar kapsam dışında bırakılmıştır. Amaç ve kapsama uygun olarak çalışmada literatür tarama yöntemi tercih edilmiş, bilgiler ilgili kurumların resmi verileriyle de desteklenerek doküman analizi tekniğine başvurulmuştur. Buna göre çalışma iki ana bölüme ayrılmıştır. Konunun daha anlaşılır kılınabilmesi için kavramlar oldukça önemlidir. Bu nedenle ilk bölüm göçle ilgili kavramlara ayrılmıştır. Öte yandan göç çok çeşitli nedenlerle ortaya çıkmakta, bu çeşitlilik göçün türlerini de etkilemektedir. Bu nedenle göçün nedenleri ile türlerine de ilk bölümde yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Türkiye açısından 21. yüzyılın en büyük göç hadisesi olan Suriyeli göçünün uluslararası bir göç hareketi

² Mülteci kavramı, hangi statü altında olursa olsun ülkeye sığınan yabancıları tanımlamak için kullanılmıştır.

³ Çalışmanın bu noktasından itibaren Suriyeliler ifadesi ile her ne statüde olursa olsun Cenevre Sözleşmesine göre göç ettiği ülkeye sığınmış olanların tümü kastedilecektir.

olarak başlayıp nasıl bir iç göç hareketine evrildiği incelenmiştir. Çalışma genel bir değerlendirmenin yapılacağı sonuç bölümü ile sonlandırılmıştır.

2. Göçe İlişkin Kavramlar, Göçün Nedenleri ve Türleri

Geçmiş insanlık tarihi kadar eskiye dayanan göç, tarihin tüm dönemlerinde toplumun demografisinde, kültür ve ekonomisi ile siyasi gündeminde etkili olan en önemli unsurlardan biridir. Ancak göçle ilgili konularda birçok kavram birbiri yerine kullanılabilir. Bu yanlış kullanım ise büyük karışıklığa sebebiyet verebilmektedir. Bu nedenle bu bölümde kavram kargaşası giderilmeye, göçün nedenleri ve türleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.1. Göçe İlişkin Kavramlar

İnsanlığın bugüne kadarki tüm yaşamını biçimlendirebilmiş ve bunu devam ettirme potansiyeline sahip ender olgulardan biri olan göç, en yalın haliyle beşeri (insanoğlu ile ilgili) ve coğrafi (mekân ile ilgili) bir nüfus hareketidir. Bu nedenle çoğu tanım bu yalınlığın üzerine inşa edilmiştir. Göçü, bu yalın tanımdan uzaklaştırmaya yönelik çabalar da mevcuttur (Treibel, 2003: 21; Keleş, 2021: 64; Köksal, 1986: 9; Wood, 1994: 607; Kryvenko vd., 2016: 79). Bununla birlikte göç, sebep ve sonuçlarıyla toplumsal birçok boyutu da içerir. Bu nedenle mekân ile sosyo-kültürel değişime (Karasu, 2018: 37; Kurt, 2006: 149; Durugönül, 1997: 96-97), ekolojik sebeplerin varlığına (Sarı, 2016: 3), bireyin yaşamı için gerekli gördüğü asgari imkânların bulunduğu yere (Çağlar, 2018: 33) ya da göçün bireyin iradesine bağlı olup olmamasına (Özyakışır, 2013: 7) vurgu yapan tanımlar da mevcuttur. Ancak çalışmanın özelinde önemli olan göçün “*başta ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi nedenler olmak üzere çok çeşitli gerekçelerle bireysel ya da grup olarak, yaşanılan yerin idari veya sembolik sınırlarının dışına, yeni yaşam alanlarına yönelik gerçekleştirilen geçici, uzun süreli veya kalıcı yer değiştirme hareketi*” olmasıdır.

“Göçmen” (migrant) ise göç eylemini gerçekleştiren kişiyi ifade etmek için kullanılır. Uluslararası Göç Örgütü (IOM) “*Maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek, kendilerine ve ailelerine ilişkin beklentilerini geliştirmek amacıyla başka bir bölgeye veya ülkeye hareket eden kişiler ve aile fertleri*” (IOM, 2013: 36) şeklindeki tanımıyla göçmen olmak için göç eyleminin iradi şekilde gerçekleşmesine vurgu yapmaktadır. Göç eyleminin neden ve nasıl gerçekleştiği ya da bireyin iradesinin olup olmadığı dikkate alınmadan yapılan tanımlar da mevcuttur. Ancak önemli olan göçmen kavramının genel bir statü olarak kabul edilmesidir. Bu nedenle göçmeni

“Vatandaşı olduğu ülkeden belirli bir süre yaşamak ya da yerleşmek amacıyla ayrılarak bir başka ülkeye göç etmiş yabancı kişi” olarak tanımlamak yeterlidir.

Mülteci (refugee) ve sığınmacı (asylum-seeker) ise uluslararası göç literatüründe en az göçmen kadar yoğun kullanım alanı bulan iki kavramdır. Aslında bunlar aynı olgunun ortaya çıkardığı, adeta farklı iki üründür. Sığınmacı, özgürlüğüne ya da yaşamsal güvenliğine yönelik tehdit, haksızlık, açlık ve sefalet ya da en çok görülen şekliyle çatışma ve savaş gibi zorlayıcı sebeplerle kendi ülkesini terk ederek göç ettiği ülkenin otoritelerinden sığınma talep eden ancak talebi henüz kabul edilmeyen kişiyi; mülteci ise sığınma talebi uluslararası kriterlere ve iç hukuk sistemine göre ülkenin kamu otoriteleri tarafından uygun görülen kişileri ifade etmektedir. Öte yandan insan hakları açısından bakıldığında her iki statü arasındaki ayrım ortadan kalkabilmektedir. Bu nedenle mülteci ve sığınmacı kavramları literatürde aynı anlamların karşılığı olarak kullanılabilir. Çünkü durum sığınılan ülkenin kamu otoriteleri tarafından hangi statüde olduğuna bakılmaksızın kişinin uluslararası hukuk açısından korunmasını ve terk ettiği ülkeye geri gönderil(e)memesini gerektirir.

Literatüre “uluslararası koruma” ve “geri göndermeme” şeklinde giren bu iki ilke, imzalanan birçok uluslararası ya da bölgesel belgelerle güvence altına alınmıştır. Bunların başında ise 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi⁴ gelmektedir. Sözleşmeye taraf olan ilk ülkelerden birisi olan Türkiye, sözleşmenin 1/B.(2) maddesinin tanıdığı yetkiyle⁵ “Avrupa’da meydana gelen olaylar” nedeniyle Türkiye’ye kaçanlara mülteci statüsü vereceğini, dolayısıyla sözleşmede sayılan sebeplerle de olsa Avrupa dışındaki bölgelerden gelerek Türkiye’ye sığınanlara mülteci statüsü vermeyeceğini beyan etmiştir. Ancak Türkiye, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ve diğer ikincil mevzuatla ürettiği tanım ve formüllerle mülteci olarak tanımakta çekinceli durduğu Avrupa dışından ülkeye giriş yapanlara yönelik uluslararası koruma hakkını ve onları geri göndermeme ilkesini fiilen kabul etmiş ve güvence altına almış durumdadır.

Göç, King’e (2012: 4) göre içgüdüsel bir harekettir. Ancak düşünüp muhakeme edebilen bir varlık olarak insanın doğduğu ve/veya yaşadığı yeri terk ederek farklı coğrafyalara göç etmesi, içgüdüünün ötesinde çok farklı gerekçelerin ve şartların oluşmasını gerektirir. Göçü ortaya çıkaran sebepler göçün türlerini de etkilemektedir.

⁴ Sözleşmenin tam adı Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesidir.

⁵ Sözleşmeyi imzalama iradesi gösteren ülkelere iki farklı çekince beyanında bulunma yetkisi tanınmıştır. İlki coğrafya diğeri ise tarih ile ilgili çekinceciir.

2.2. Göçü Ortaya Çıkaran Nedenler

Göç bireyin yaşadığı yerde kendisi ya da yakınları için gerekli asgari gereksinimleri karşılayacak imkânların hiç bulunmaması ya da sınırlı veyahut yetersiz olması durumunda, daha iyi imkânlara sahip yerlere yönelik gerçekleşen bir hareketlilik. Maslow'a (1954: 39) göre bu gereksinimlerin başında ihtiyaçlar hiyerarşisinin ilk basamağında yer alan bireyin kendisinin veya ailesinin fiziksel ve güvenlik ihtiyaçları yer alır. Ancak bu iki gereksinimin dışında bireyin kendisinin ya da yakınlarının refah seviyesinin ve toplumsal statüsünün yükseltilmesi, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan yaşam koşullarının iyileştirilmesi, daha iyi sağlık ve eğitim imkânları, macera ve eğlence arayışı gibi çok farklı beklentiler; deprem, volkanik patlamalar, sel, su taşkınları, toprak kaymaları, kasırga ya da orman yangınları gibi doğal afetler ve zorlu iklim koşulları ile kuraklık gibi çevresel faktörler de göçü ortaya çıkarabilmektedir.

Nonneman & Kaizen (2007: 121-146) bireyin yaşadığı yeri terk etme sebeplerini genel olarak iki başlık altında açıklamıştır. İlki, yoksulluk veya işsizlik gibi ekonomik gerekçeler; ikincisi ise savaş, insan hakları ihlalleri gibi siyasi ve askeri nedenlerdir. Laczko & Rudolf (2013: 31-33) ise göçün nedenlerini altı başlık altında toplamıştır. Bunlar; ekonomik nedenler, zayıf yönetim ve kamu hizmetlerinin yetersizliği, demografik etkenler, çatışma ve savaşlar, hedef ülkedeki soydaşların varlığı ve çevresel etkenlerdir. Ancak bu sınıflandırmada öne çıkan, yaşanılan yerdeki (menşe ya da kaynak) itici faktörlerdir. Oysa varılmak istenen (hedef) yerdeki soydaşların dışında sosyal, kültürel ve ekonomik imkânlar ya da daha iyi iklim koşulları gibi çekici özellikler de göç hareketini ortaya çıkaran nedenler arasında yer alabilir. Buna göre göç, yaşanılan yerdeki beklentilerin yeterince karşılanamamasının ortaya çıkardığı itici faktörlerin, hedef yerdeki çekici faktörlerle birleşmesi durumunda ortaya çıkabilmektedir (Faist, 2003: 14). Wood (1994: 614) ise göçü zorunlu sebeplerle gerçekleşen bir eylem olarak ele almakta, bu sebepleri üç gruba ayırmaktadır. İç savaş, siyasi ve sosyal istikrarsızlık, can ve mal güvenliğine yönelik tehditler birinci; çevresel sorunlar ile insan yaşamını tehdit eden ekonomik buhranlar ikinci; etnik veya dini sebeplerle gerçekleşen silahlı mücadele veya çatışmalar ile kabile kavgaları ise üçüncü gruba örnek olarak gösterilebilir. Bu üç grubun ortak çıktısı ise zorla yerinden edilenlerdir.

Görüldüğü üzere göç eyleminin çok çeşitli gerekçeleri mevcuttur. Bunların ortak noktası ise *"daha iyisini elde etme, daha iyisine ulaşma isteği"*dir. Genel bir sınıflandırma yapılması gerekirse göçü ortaya çıkaran nedenleri dört başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar; (1)

ekonomik, (2) politik, (3) sosyo-kültürel ve (4) çevresel nedenlerdir. Literatürde işgücü göçüyle ilişkilendirilen ekonomik nedenlerle gerçekleşen göç hareketinde göçmen gelir durumunu iyileştirmeyi ve daha iyi istihdam imkânlarına ulaşmayı hedefler. Bu şekilde gerçekleşen göç hareketlerinde hedef ülke, menşe ülkeye kıyasla gelir düzeyi daha yüksek olan ülkelerdir. Ekonomik nedenlerle gerçekleşen göç hareketlerinde bireyin kendi iradi rızası söz konusuysen politik nedenlerle gerçekleşen göç hareketlerinde menşe ülkeyi terk etmeyi zorunlu kılan durumlar mevcuttur. Bunlara savaş, askeri darbe, sıkıyönetim, siyasi baskılar, etnik ve dini gerekçelerle yapılan anti demokratik uygulamalar örnek gösterilebilir. Yaşlanan nüfusun ortaya çıkardığı olumsuz durum ya da daha iyi eğitim ve sağlık imkânlarına, sosyal ve kültürel hizmetlere erişim isteği sosyo-kültürel nedenlere örnek gösterilebilir. Yukarıda da belirtildiği üzere deprem, volkanik patlama gibi doğal afetler ile sel ya da kuraklık gibi iklim kaynaklı çevresel faktörler de göçü ortaya çıkaran önemli sebeplerdir. Hatta iklim değişikliğinin sebep olduğu zorunlu göç hareketleri hiç de azımsanamayacak boyutlara varan sayıda kişinin başka ülkelere göç ederek buralarda mülteci konumunda yaşamlarını devam ettirmek zorunda kalmasına ve son yıllarda göç literatüründe “iklim mültecileri” adıyla yeni bir kavramın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Göç yazınında sınıflandırmaya yönelik daha birçok çaba olsa da göç olgusunu ortaya çıkaran sebeplerin kimi zaman iç içe geçmiş olması bu nedenlerin belli başlıklar altında toplanmasını zorlaştırabilmektedir. Hatta kimi zaman bazı faktörler diğerlerine göre daha fazla öne çıkabilmektedir. Hangi etkenlerin başat göç nedeni olduğu ise zaman, mekân ve algı boyutu gibi çok çeşitli faktörlere göre değişiklik gösterebilmektedir (Çağlar, 2018: 46). Göçün nedenlerinin kesin çizgilerle birbirinden ayrılması kolay olmadığı gibi nedenler arasında da geçişler yaşanabilmekte (Öner, 2015: 13-14) ya da Suriyeli göçünde olduğu gibi göçü ortaya çıkaran gerekçelerin varılan ülkede ortada kalkmasından bir süre sonra farklı beklentilerle göçün yönü başka ülkelere doğru değişebilmektedir.

2.3.Göçün Türleri

Göç literatürüne bakıldığında, göçe ve göçmene ilişkin kavramlarda olduğu gibi göç türlerine ilişkin de genel geçer bir sınıflandırmanın bulunmadığı görülür. Göçün antropolojiden sosyolojiye, ekonomiden hukuka, tarihten coğrafyaya, siyaset biliminden uluslararası ilişkilere kadar pek çok alanı ilgilendiren bir olgu olması, her disiplinin göçü farklı bir açıdan ele alması, göç tipolojisine ilişkin yapılan her sınıflandırmayı bir diğerinden farklı kılabilir.

Geçtiğimiz yüzyılın ortalarında yapılan, ancak kendisinden sonra yapılan birçok sınıflandırmaya ilham olan Petersen'in (1958: 259-264) tarihsel olaylardan yola çıkarak yaptığı sınıflandırmaya göre göç beş gruba ayrılır. Bunlar sırasıyla ilkel göç, gönüllü göç, zorunlu göç, yönlendirilmiş (kontrollü) göç ve kitlesele göçtür.

Faist (2003: 47) mekân açısından yaptığı ayırmada göçü ulusal ve uluslararası, zaman açısından yaptığı ayırmada geçici ve kalıcı, yoğunluk açısından yaptığı ayırmada bireysel, grup halinde ve kitlesele, sebepleri açısından yaptığı ayırmada gönüllü, gönülsüz ve zorunlu, yasalara uygunluğu açısından yaptığı ayırmada ise yasal ve yasa dışı göç şeklinde bir sınıflandırmaya gitmektedir. Fichter (1994: 180-182) ise göç eyleminde bulunanların iradi durumuna odaklanmak suretiyle “gönüllü göç” ve “zorunlu göç” şeklinde ikili bir ayırma gitmektedir. Özkalp (1995: 209) ise göçü göç eden grupların özelliklerine göre grup göçü ve bireysel ya da aile göçü; sebep ve sonuç ilişkisine göre ise iç göç, dış göç, gönüllü, zorunlu, kısıtlı ve sürekli göç olarak ayırmaktadır. Çağlar (2018: 36) da sınıflandırma yapılırken amaç, biçim ya da mesafe gibi ölçütlerin dışında kullanılması gereken en temel ölçütün göç eden bireyin “iradesi” olması gerektiğini belirtir. Buna göre göç aynen Fichter'in (1994) ayırımında olduğu gibi “gönüllü” ve “zorunlu” olarak ikiye ayrılmaktadır.

Bu farklı sınıflandırmalardan yola çıkarak çalışmanın amaç ve kapsamına da uygun şekilde göçü süresine göre “geçici ve kalıcı”, yasal durumuna göre “yasal (düzenli) ve yasa dışı (düzensiz)”, boyutuna göre “bireysel ve kitlesele”, kişinin iradesinin varlığına göre “gönüllü ve zorunlu”, son yerleşim yerine göre “transit ve yerleşik”, yönüne göre ise “iç, dış (uluslararası) ve ulus ötesi (ulus aşırı)” göç şeklinde tasnif etmek mümkündür.

Yeni yerleşim yeri olarak hedeflenen yerde ne kadar süre kalınacağı oldukça önemlidir. Göç edenlerin menşe ülkeye geri dönmeleri söz konusu ise bu geçici bir göçtür. Bir daha menşe ülkeye dönülmeyecek ve hedef ülke artık daimi yaşam yeri olacaksa bu durumdaki göçe kalıcı göç, eylemde bulunanlara ise kalıcı göçmen denmektedir. Göç yazınında böyle bir ayırım mevcut olsa da geçici olarak başlayan birçok göç hareketinin zamanla “kalıcı” hale geldiği görülmektedir.

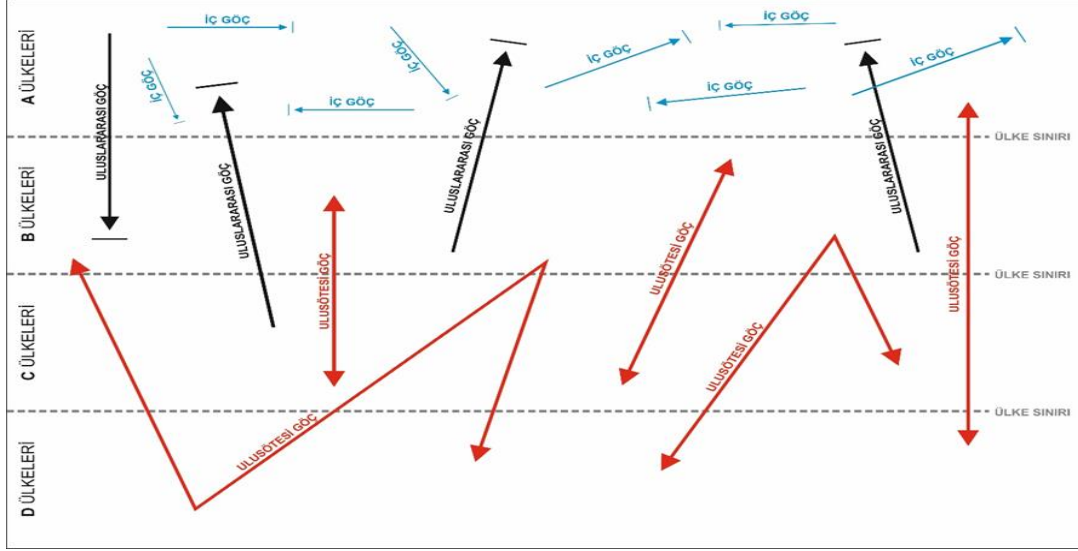
Yasal göçte hem terk edilen hem de göç edilen ülkenin yasa ve kurallarına uygun şekilde ilerleyen bir süreç mevcuttur. Oysa yasa dışı göçte hem menşe hem de hedef ülkenin düzenleyici kuralları dışında gerçekleşen bir hareketlilik mevcuttur (Çiçekli, 2013: 26). Bu nedenle gerek literatürde gerekse kamuoyunda yasal göç düzenli, yasa dışı göç ise düzensiz göç olarak da ifade edilmektedir. Öte yandan hedef ülkenin düzenleyici normlarına göre

gerçekleşen yasal bir göç, süresi içinde sınır dışına çıkılmaması dolayısıyla yasa dışı göç halini de alabilmektedir. Bu nedenle yasa dışı göç özellikle hedef ülke ve/veya bölgelerin kamu otoriteleri ve kamuoyu tarafından “istenmeyen göç” ve ulusal ya da bölgesel bir tehdit olarak kabul edilmekte, çoğu uluslararası sivil toplum kuruluşuna göre insan haklarına aykırı bulunan tedbirlerin dahi alınmasını gerekli kılabilir.

Bireysel göçte bireysel tercihler öne çıkmakta ve göç eylemi yapılan bir araştırmaya ve plana dayalı olarak aile bireyleri gibi çok sınırlı sayıda kişinin katılımıyla gerçekleşmektedir. Kitlesel göç ise korku ya da endişe sebebiyle gerekli araştırma ve planlama yapma imkânının olmadığı, dolayısıyla bireysel tercihlerin dikkate alınmadığı, çoğunlukla birden fazla kişiyi etkilemesi nedeniyle çok sayıda kişinin katılımıyla gerçekleşen göç türüdür. Ülke içinde yaşanan silahlı çatışmalar, üçüncü ülkelerle yaşanan savaş, kitlesel göç hareketlerine sebep olan en bilinen gerekçeler iken, ülke içindeki sosyal, ekonomik, siyasal sorunlar ve hatta çevresel felaketler de insanların kitlesel olarak yer değiştirmelerine sebep olabilmektedir. Bireysel göç çoğunlukla gönüllü şekilde gerçekleşirken, kitlesel göç, içinde yaşanan yerdeki mevcut zorlayıcı sebeplerin itici gücüyle, dolayısıyla gönülsüz şekilde gerçekleşir. Bu nedenle bireysel tercihi ile göç edenler çoğunlukla göçmen sıfatını kazanırken kitlesel şekilde göç edenler mülteci ya da sığınmacı olmaktadır.

Gönüllü göç, sosyal ve ekonomik olarak çok daha iyi bir hayat kalitesine kavuşma isteği, refah seviyesini yükseltebilecek başka bir işte çalışma arzusu veya bulunduğu yerde yaşadığı sosyal tatminsizlik gibi gerekçelerle bireylerin göç etme kararını herhangi bir zorlayıcı dış etmen olmadan bizzat kendi rızalarıyla aldıkları göç türüdür. İnsanların yaşadıkları yerleri savaş, sürgün, doğal afetler gibi itici sebeplerle terk etmek zorunda kalmaları veya bir kişi ya da grup tarafından buna mecbur bırakılmalarıyla meydana gelen göç ise zorunlu göçtür (Çiçekli, 2013: 103). BM'nin 2022 yılı verilerine göre iç savaş, silahlı çatışma, şiddet, zulüm ya da insan haklarına yönelik ihlaller gibi farklı sebeplerle yeryüzünde 100 milyondan fazla kişinin zorla yerinden edildiği görülmektedir (UNHCR, 2022a).

En yalın haliyle menşe ülkeden hedef ülkeye yönelik beşeri ve nüfus hareketi olarak tanımlanan göçün ana gayesi yaşamın hedef ülkede devamıdır. Ancak menşe ve hedef ülke arasında bulunan ve hedefe ulaşılabilmesi için geçilmesi gerekli transit ülke, henüz sonuçlanamayan göç sürecinde geçici süreyle yerleşilen ülke de olabilmektedir. Varılacak hedef ülke değişip yeni bir göç kararı alınabilir. Dolayısıyla transit göç hedef ülke açısından henüz tamamlanmayan ancak geçici süreyle de olsa yerleşimi gerekli kılan göç türüdür.

Şekil 1.
Ulusal (İç) Göç, Uluslararası (Dış) Göç ve Ulus Ötesi (Ulus Aşırı) Göç
Kaynak: Özaslan, 2021: 69

İç ve dış göç ayrımı çalışma özelinde olduğu gibi literatürün de en önemli sınıflandırmalarından biridir (Şekil 1). Süresi, boyutu ya da bireyin iradesinin olup olmaması benzerlik gösterse de bu sınıflandırmanın en önemli kriteri ulus devlet sınırlarının aşılıp aşılmadığıdır. “Bir ülke içinde bölge, kent, kasaba ve köy gibi yerlerin birinden ötekine yerleşme amacıyla yapılan” nüfus hareketi (Keleş, 2021: 68) olan iç göç aynı zamanda ulusal göç olarak da ifade edilebilmektedir. Bu noktada iç göç de kendi içinde kırdan kente, kentten kente, kentten kıra ve kırdan kıra şeklinde ayrı bir sınıflandırmaya da tabi tutulabilir.

İç göçün karşıtı olan dış göç ise “kişilerin geçici veya daimi olarak başka bir ülkeye yerleşmek üzere menşei ülkelerinden veya mutad olarak ikamet ettikleri ülkeden ayrılmaları” olarak ifade bulmaktadır (Çiçekli, 2013: 104). Buradan hareketle iç göçü ülke içinde; literatürde uluslararası göç olarak da ifade edilen dış göçü ise uzun süre kalmak ya da yerleşmek gayesiyle vatandaşı olduğu ülkeden farklı bir ülkeye gerçekleşen göç hareketi olarak ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla uluslararası göçte ulusal göçtekine benzer nedenlerle birey, doğup büyüdüğü ya da yaşadığı yeri terk etmekte, ancak hedef yaşam yeri olarak ulusal sınırların ötesinde farklı bir ülkeyi tercih etmektedir. Uluslararası göçten farklı olarak ulus ötesi göçte menşe ve hedef ülkelerin ötesinde çok yönlü ve birden çok hareket bulunmaktadır. Literatürde ulus aşırı göç olarak da ifade bulan bu göçte hedef ülke kısa süre içerisinde menşe ülke halini alabilmekte ve göçmen kısa süre içerisinde birden fazla ülkede yaşar hale gelebilmektedir.

Bütün göç hareketlerinin temelinde, standartları daha yüksek bir yaşam hayali yatmaktadır. Dolayısıyla göç hareketleri ister iç göç olsun, ister dış göç olsun ekseriyetle gelişmemiş ya da az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru meydana gelir (Yılmaz &

Günay, 2022: 118; Çelik, 2006: 149-151). Ancak düzenli ya da düzensiz, zorunlu şekilde ve kitlesel boyutlarda gerçekleşen uluslararası göç hareketlerinde öncelik göç eden bireyin kendisinin ve yakınlarının can güvenliğinin sağlanması olduğundan hedef ülke çoğunlukla en yakın ve ulaşılabilir durumdaki güvenli ülke olmakta, ancak hedef ülkeye ulaşıldıktan sonra gelişmiş ülkelere doğru yeni bir hedef de belirlenebilmektedir. 2011 yılıyla birlikte Suriye’den başlayan kitlesel göç hareketleri göç çalışmaları açısından bunun en belirgin ve güncel örneklerinden biridir.

3. Suriyeli Göçü: Türkiye Açısından 21. Yüzyılın En Büyük Göç Hareketi

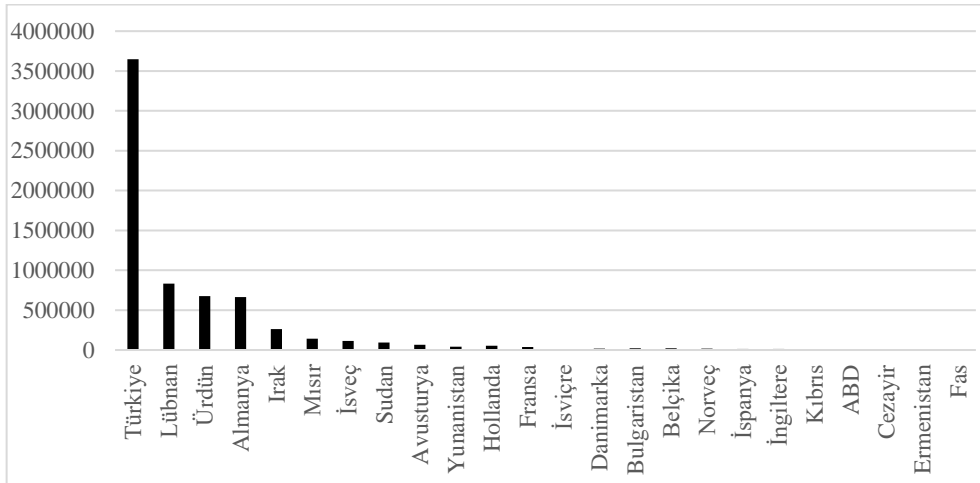
Ölçeği, etkisi ve sonuçları dolayısıyla Suriyeli göçü 21. yüzyılın en önemli göç hadiselerinden biridir. Buradan hareketle çalışmanın bu bölümünde Suriyeli göçünün bölgesinde ortaya çıkardığı sonuçlar incelenecek ve Türkiye’de nasıl bir iç göç hareketine dönüştüğü ortaya konacaktır.

3.1. Sebep ve Sonuçlarıyla Suriyeli Göçü

Suriyeli göçüne sebep olan olayları “*Arap Baharı*” olarak da bilinen ve 2010 yılının Aralık ayında başlayan sivil eylemlere kadar geri götürmek mümkündür. Tunus’ta sivillerin değişim talebiyle başlattığı eylemler sırasıyla Libya, Mısır ve Yemen’e ulaşmıştır. Eylemler bu dört ülkede, başlangıcı geçtiğimiz yüzyılın ortasına, hatta kimilerinde yüzyılın başına kadar dayanan mevcut iktidarların devrilmesiyle sonuçlanmıştır. Sözde “*bahar*” havası 2011 yılında Suriye’ye ulaşmıştır. Mart 2011’de Dera kentinde reform talebiyle başlayan gösterilere rejime bağlı güvenlik güçlerince orantısız müdahale edilmesi, eylemlerin ülkenin büyük kentlerine de sıçramasına sebep olmuştur. Reform talebinin rejimin devrilmesi talebine dönüşmesiyle diğerlerinde olduğu gibi Suriye’de de bir siyasal değişimin yaşanacağı öngörülmüştür. Ancak etnik ve dini açıdan parçalı yapısının ortaya çıkardığı kendine has özel durum, küresel güçlerin de ülke içindeki sorunlara dâhil olmasıyla diğer ülkelerden farklı olarak gösterilerin bir savaşa dönüşmesine ve ülkede bahar yerine adeta bitmeyen bir “*karakış*”ın yaşanır hale gelmesine sebep olmuştur.

Esad rejiminin kısa sürede düşeceğine yönelik genel öngörü tutmamış, rejim yıkılmadığı gibi kazanan herhangi bir taraf da olmamış, hatta çatışmaların en büyük kaybedeni Suriye toplumu olmuştur. İç çatışmalar, 2011 öncesinde nüfusu 21 milyonu aşan ülkede, milyonlarca insanın yaşadıkları yerleri terk ederek ülke içinde farklı kentlere veya bölgelere, milyonlarcasını da ülke sınırlarının dışına göç etmek zorunda bırakmıştır. Suriyelileri göçe iten ana sebep iç

savaş olmakla birlikte farklı sebepler de mevcuttur. Diğer bir ifade ile tüm göç hareketlerinde olduğu gibi Suriye kaynaklı göçte de benzer nedenler mevcuttur. Bunları 3 başlık altında toplamak mümkündür (Neccar & Erkut, 2016: 189): İlki, siyasi çözüm ümidinin kalmamasıdır. Göç edenlerin çoğunluğunun Suriye'de iç savaşın fitilini ateşleyen halk taleplerinin yakın zamanda rejim tarafından karşılanacağına dair ümidi kalmamıştır. Hatta artarak devam eden şiddet olaylarının ve çatışmaların ülkenin alt ve üst yapısı ile toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında sebep olduğu büyük enkazın ya da izlerinin iç savaş bitse dahi kısa süre içerisinde ortadan kalkacağına dair iyimser bir öngörü yoktur. Başlayan iç savaş dolayısıyla özellikle erkeklerin rejim tarafından askere çağrılması, muhalifler tarafından da kendi saflarında silahlı mücadeleye katılmalarına yönelik baskı ve korku, göçü ortaya çıkaran ikinci önemli başlığı oluşturmaktadır. Daha iyi eğitim, sağlık ve istihdam imkânlarına sahip olma beklentisi, hedef ülkelerin mültecilere yönelik sağladığı kolaylık ve imkânlar Suriyelilerin göç etmesine neden olan önemli bir diğer başlıktır.

Grafik 1.
Dünya'daki Suriyeli Mülteci Sayıları (2022)
Kaynak: Statista, 2022

2022 itibarıyla yaklaşık 6,82 milyon Suriyelinin 130'u aşkın ülkede mülteci olarak hayatlarını devam ettirdiği tahmin edilmektedir (Grafik 1). Dolayısıyla Suriye'deki iç savaş ülke içinde kalmamış, sebep olduğu uluslararası göç ile dünyanın birçok ülkesine ulaşmıştır. Bu nedenle Suriyeli göçü Ukrayna'nın işgaline kadar uluslararası tüm otoriteler tarafından İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yaşanan en yoğun göç dalgası olarak nitelendirilmiştir. Bunun değişip değişmeyeceğini Rusya-Ukrayna savaşının seyri gösterecek olsa da, değişmeyeceği kesin olan, Suriye'deki iç savaşın ortaya çıkardığı göç hareketinin Suriye'ye sınır ülkeler üzerinde 10 yılı aşkın süredir devam eden etkileridir (Tablo 1).

Suriye'deki iç savaş sonrası ülkelerinden kaçan Suriyeli mültecilerin %82'sinden fazlasına sadece 5 ülke ev sahipliği yapmakta, geriye kalan yaklaşık 1,2 milyon Suriyeli mülteci ise dünyanın diğer ülkelerinde yaşamlarını sürdürmektedir. Dünyadaki toplam mültecilerin yaklaşık %9,3'üne ev sahipliği yapmakta olan Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde yaşayan Suriyeli sayısı ise yaklaşık 1 milyondur (Europäische Kommission, 2021). Bunun yaklaşık %59'una Almanya, %11'ine ise İsveç ev sahipliği yaparken Avusturya, Yunanistan, Hollanda ve Fransa gibi gelişmiş Avrupa ülkelerinde bu oran %2 ile %5 arasında değişmekte, diğerlerinde ise bu oran %2'nin de altında kalmaktadır.

Tablo 1.
Komşu Ülkelerdeki Suriyeli Mülteci Sayıları

Ülke	Suriyeli Nüfusu	Dünyadaki Suriyeli Nüfusa Oranı	Ülkenin Kendi Nüfusu	Suriyelilerin Ülkenin Kendi Nüfusuna Oranı
Türkiye	3.500 bin	%51,3	85.800 bin	%4
Lübnan	815 bin	%11,9	6.762 bin	%12
Ürdün	662 bin	%9,7	10.420 bin	%6,3
Irak	260 bin	%3,8	42.217 bin	%0,6
Mısır	145 bin	%2,1	106.563 bin	%0,1

Kaynak: UNHCR, 2022c

Türkiye'de 02.02.2023 tarihi itibarıyla geçici koruma statüsünde kayıtlı bulunan Suriyeli sayısı 3.500.964'tür. Yaklaşık 815 bin Suriyeli ile Lübnan ikinci, 662 bin ile Ürdün üçüncü, 260 bin ile Irak dördüncü ve 145 bin ile Mısır beşinci sırada ev sahipliği yapmaktadır. Suriyelilerin ülkenin toplam nüfusu içindeki oranına bakıldığında ise öne çıkan ülke Lübnan'dır. Ülkede yaşayan Suriyeli nüfus kendi nüfusunun yaklaşık %12'sidir. Ürdün'de ise bu oran %6,3'tür. Türkiye'de ise Suriyeli nüfusun toplam nüfusa oranı yaklaşık %4'tür. Türkiye'nin Suriyelilere yönelik uyguladığı açık kapı politikası sayının fazlalığındaki en önemli sebeptir. Sınır uzunluğu ve yakınlığı da Türkiye'yi en cazip ülke haline getiren bir diğer nedendir. Bunun yanında Türkiye Batı'ya ulaşmada aşılması gereken bir ülke konumundadır. Bu konum Suriyeliler için her ne kadar hedef olmasa bile transit ülke olarak Türkiye'yi Suriyeli göçünde önemli, hatta en önemli hedef ülke haline getirmiştir.

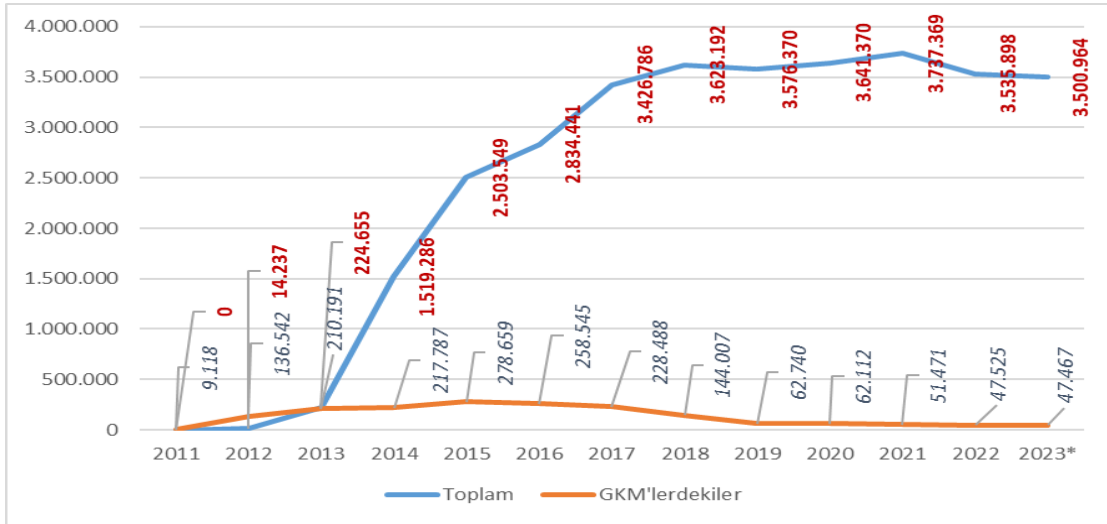
3.2. Suriye'den Türkiye'ye Göç

Ulus devleti oluşturma hedefi üzerine inşa edilen Türk göç politikasına uygun olarak 21. yüzyılın sonuna değin ülkeye göç etmek isteyenler açısından sınır kapılarında katı ve kontrollü uygulamalar görülmüştür. 1980 sonrası dönemde İran ve Irak gibi sınır ülkelerden ya da Afganistan gibi Orta Asya'dan Türkiye'ye yönelik göç hareketleri düzenli (yasal) ve kontrollü şekilde gerçekleşmiş, ancak bunların hiçbiri Türk göç politikasında önemli bir değişikliğin olduğunu gösterecek boyutlara ulaşmamıştır. 2011 yılında uygulamaya alınan açık kapı

politikasısı ise bu noktada adeta yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Hiç kimsenin kaçtığı ülkeye geri dönmeye zorlanmaması, bireysel statü belirlemeye ilişkin çalışmaların önceliklendirilmemesi, barınma başta olmak üzere tüm insani ihtiyaçların devlet eliyle sunulması gibi önemli ilkeleri barındıran (Ihlamur-Öner, 2014: 44) bu göç politikası ilk kez 1989 yılında Bulgaristan'dan kaçan soydaşlara uygulanmış, ancak beklenenden yoğun bir geçişin yaşanması dolayısıyla üç ay gibi kısa bir süre sonunda sonlandırılmıştır (Çatır, 2015: 223-228).

Zorunlu şekilde ülkelerinden kaçmak zorunda kalan Türk kimliği ve Müslüman olanların ülkeye girişleri için kontrollü şekilde açılan Türk sınır kapıları ilk kez 2011 yılında tarihsel, kültürel ve dini açıdan benzerliği olan ancak Türk kimliği bulunmayan Suriyeliler için de açılmıştır. Türkiye'nin Suriyelilere yönelik izlediği göç politikasını iki ana evrede ele almak mümkündür (Bayır & Aksu, 2020: 336). Birinci dönemi, Suriye'de silahlı çatışmaların başlamasından hemen birkaç hafta sonra yani 29 Nisan 2011 tarihinde Hatay'ın Yayladağı ilçesinde bulunan Cilvegözü sınır kapısından yaklaşık 250 Suriyelinin girişiyle başlatmak mümkündür. Bu yaklaşımda *“ülkesinden kaçmak zorunda kalanların mazlum olarak kabul edilerek güvenliklerinin sağlanmasının zorunluluğu”* hâkimdir. Meşruiyet kazandırılması amacıyla siyasi söylemlere de yansıyan bu politika gereği, sınırlara ulaşan bütün Suriyeliler kimlik kontrolü dahi yapılmadan ülke içine alınmış ve hiç kimse geri gönderilmemiştir. Uygulama başta BM olmak üzere uluslararası birçok sivil toplum kuruluşu tarafından büyük takdirle karşılanmış, toplumun geniş kesimleri tarafından da desteklenerek *“savaş mağduru”* olarak görülen Suriyelilere yönelik bu olumlu bakış uzunca bir süre devam etmiştir. Ancak Türkiye'deki Suriyeli nüfusunun engellenemez artışı; sınır kapılarının birer engel olmaktan çıkarak adeta göçü teşvik eder hale gelmesi, hatta mağduriyet yaşayanların dışında gönüllü olarak Avrupa ülkelerine geçiş yapmak isteyenler ya da uyuşturucu ve silah kaçakçıları ile terörist gruplara üye kişiler için birer koridor vazifesi görür hale gelmesi bir yandan Suriyelilere yönelik toplumsal kabul düzeyini düşürürken diğer yandan kamu otoritesi tarafından açık kapı politikasında değişimi adeta zorunlu hale getirmiştir. 2015 yılında Suriye sınırına duvar çekme kararı alınması ve 2016 yılında inşaat faaliyetlerine başlanmasıyla birlikte birinci evre son bulmuştur. Bu kapsamda Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa ve Kilis'i kapsayacak şekilde bir güvenlik kuşağı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bir yandan Suriye sınırına duvarlar çekilirken diğer yandan Suriye'nin kuzeyinde güvenli bölgeler oluşturmak suretiyle hem Suriyelilerin göç etmelerinin engellenmesi hem de Türkiye'ye göç etmiş olan Suriyelilerin buralara yerleştirilerek geri dönmelerinin teşvik edilmesi hedeflenmiştir (Özbeş, 2022: 724). Bu bağlamda, Türk Silahlı

Kuvvetlerince gerçekleştirilen “Fırat Kalkanı” ve “Zeytin Dalı” adlı askeri harekâtlar ile Suriye’nin kuzeyinde Türkiye sınırı yakınında kalan hatırı sayılır büyüklükte bir alan terörden (silahtan) arındırılmış güvenli bir bölge oluşturulmuş (Kesgin, 2022: 257), 2022 yılı itibarıyla 911 km’lik Suriye sınırının yaklaşık %92’sine duvar örülmüştür (Anadolu Ajansı, 2022). Politika değişikliğiyle birlikte ülkeye girişler son bulmuş ve Türkiye’de yaşayan Suriyeli nüfusta son 5 yıl içerisinde büyük bir değişiklik yaşanmamıştır (Grafik 2). Dolayısıyla hâlihazırda Türkiye’deki Suriyeli nüfus ilk evrede yaşanan gelişmelerin sonucudur.

Grafik 2.

Yıllara Göre Geçici Koruma Statüsündeki Suriyeliler (2011-2023⁶)

Kaynak: Yazar tarafından GİGM (2023) ve Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD, 2023) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır (27/03/2023).

Suriye’deki iç savaşın kısa süre içerisinde son bulacağına, dolayısıyla Suriyeli göçünün de “geçici” olacağına ilişkin öngörü doğrultusunda Suriyeliler ilk etapta “misafir” olarak görülmüş, bu durum hazırlanan raporlara, kurulan barınma merkezlerinin ismine ya da çıkarılan yasal düzenlemelere yansımıştır.

BM tarafından “mülteci kampı” olarak adlandırılan, tüm koordinasyonu 2015 yılında AFAD’a verilen geçici barınma merkezlerinin (GBM) ilki 1 Mayıs 2011 tarihinde Hatay’ın Yayladağı ilçesinde açılmıştır. Aynı yıl açılan 4 yeni merkezle birlikte yılsonuna kadar GBM sayısı 5’e yükselmiştir. Ancak ülkeye giriş yapan Suriyeli sayısındaki hızlı artış hem merkez hem de bu merkezlerin bulunduğu il sayısındaki artışı adeta zorunlu kılmıştır. 2012 yılında Gaziantep, Adıyaman, Osmaniye, Kahramanmaraş, Şanlıurfa ve Kilis’te açılanlarla birlikte GBM sayısı bir yıl içerisinde 14’e ulaşmıştır. 2013 yılında mevcut illerin yanında Malatya, Mardin, Kilis ve Adana’da da GBM’ler açılmış, merkez sayısı ise 21 olmuştur. 2014 ve 2015

⁶ 2 Şubat 2023 tarihi itibarıyla geçerli veridir.

yıllarında Mardin (2 adet), Gaziantep ve Şanlıurfa'da 5 yeni merkez açılırken, son yeni barınma merkezi 2016 yılında Hatay'ın Güveççi ilçesinde açılmış, böylece toplam GBM merkez sayısı 26'ya, merkezlerin bulunduğu il sayısı ise 10'a yükselmiştir (AFAD, 2016).

Başta Suriyelilerin barınma ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurulan GBM'ler kısa süre içerisinde beslenme, sağlık, güvenlik, sosyal aktivite, eğitim, ibadet, tercümanlık, haberleşme ve bankacılık gibi birçok kamu hizmetini sunabilir hale gelmiştir. Bu çekici faktörler rakamlara da yansımıştır. 2011 yılında 9.118 olan barınma merkezlerindeki Suriyeli sayısı hızla artarak 2012'de 136.542'ye, 2013'te 210.191'e, 2014'te 217.787'ye, 2015'te ise 278.659'a ulaşmıştır. Bölgesindeki kamplarla karşılaştırıldığında oldukça iyi durumda olmalarına rağmen buralarda kalma süreleri zamanla azalmaya (Erdoğan, 2017, s. 116), barınma merkezlerinin dışı ise daha çok tercih edilir hale gelmeye başlamıştır. Bu durum GBM'lerdeki Suriyeli nüfusuna da yansımış, GBM'lerde yaşayanların sayısı 2016 yılında 258.545'e, 2017 yılında 228.488'e, 2018 yılında 144.007'ye, 2019 yılında 62.740'a, 2020 yılında 62.112'ye, 2021 yılında 51.471'e, 2022 yılında ise 47.525'e gerilemiştir. 2 Şubat 2023 tarihi itibarıyla Adana, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis ve Osmaniye'deki toplam 6 adet GBM'de kalan Suriyelilerin sayısı 47.467'dir. Bu ise ülkede yaşayan tüm Suriyelilerin %1,35'ine tekabül etmektedir. 2015 yılında bu oranın %12'ye yaklaştığı düşünüldüğünde bu azalış Suriyelilerin ülke içinde daha kalıcı hale geldiklerini göstermesi açısından önemlidir. GBM'lerde yaşayanların sayısındaki azalışa karşın kentlerde yaşayan Suriyeli sayısı hızla artmıştır. Ülkeye giriş yaptıkları sınır kapısının bulunduğu ya da yakınındaki kentlerde ancak GBM'lerin dışında yaşamlarını sürdürmeye çalışan Suriyeliler bu illerdeki demografik yapının hızla bozulmasına sebep olmuştur. Öyle ki, örneğin 2018 yılında Kilis'teki Suriyeli nüfusun büyüklüğü kentin kendi yerli nüfusuna yaklaşmıştır (Tablo 2).

3.3. Suriyelilerin Türkiye İçinde Devam Eden Göçü

Suriyeli nüfusunda ve dağılımında hızlı bir değişim yaşanırken Türkiye'nin göç politikasını insan hakları temelinde ve bütüncül bir perspektifle ele alan ilk belge olma özelliğini taşıyan 6458 sayılı YUKK'da uluslararası koruma ihtiyacı ile gelenlerin statüleri⁷ belirlendikten sonra kitlesel olarak Türkiye'ye gelen ve uluslararası koruma talebinin bireysel olarak değerlendirilemeyeceği yabancılara yönelik acil ve geçici bir statü olarak "geçici koruma statüsü" tanımlanmıştır. Bu statünün usul ve esasları ise 22 Ekim 2014 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliği ile belirlenmiş,

⁷ Bunlar sırasıyla "mülteci", "şartlı mülteci" ve "ikincil koruma" statüleridir.

Yönetmeliğin 24'ncü maddesi ile geçici şekilde korunanlara GİGM tarafından belirlenen illerde kalma izni verilmiştir. Yasal zeminin oluşması ile birlikte önce GBM'lerin dışına, ardından sınır kentlerden başta gelişmiş batı kentleri olmak üzere diğer kentlere doğru aktörünü Suriyelilerin oluşturduğu yeni bir nüfus hareketi başlamıştır. Sınırlardan yeni giriş yapanların da dâhil olmasıyla birlikte göç edilen kentlerin Suriyeli nüfusu kentlerin kendi nüfusları içerisinde azımsanmayacak oranlara ulaşmıştır.

Tablo 2.

İkişer Yıllık Periyotlarda Kentlerin Suriyeli Nüfusundaki Değişim (2016-2022)

İller	SEGE2017	2016	2018		2020		2022	
		Nüfus	Nüfus	2016'ya Göre Değişim (%)	Nüfus	2018'e Göre Değişim (%)	Nüfus	2020'ye Göre Değişim (%)
Adana	3	149.738	234.315	56,5	252.169	7,6	252.080	0,0
Adıyaman	6	24.797	27.166	9,6	22.228	-18,2	22.252	0,1
Afyonkarahisar	4	4181	5.745	37,4	10.040	74,8	11.080	10,4
Ağrı	6	857	1.031	20,3	1.206	17,0	1.126	-6,6
Aksaray	4	1.180	2.704	129,2	3.678	36,0	3.853	4,8
Amasya	4	217	684	215,2	1.003	46,6	1.230	22,6
Ankara	1	6.714	88.855	1223,4	9.9706	12,2	97.004	-2,7
Antalya	1	366	1.533	318,9	2.729	78,0	4.495	64,7
Ardahan	6	80	143	78,8	118	-17,5	112	522,2
Artvin	4	40	39	-2,5	40	2,6	67	67,5
Aydın	2	7.400	7.583	2,5	7.983	5,3	8.215	2,9
Balıkesir	2	1.877	4.347	131,6	4.826	11,0	4.406	-8,7
Bartın	4	31	131	322,6	299	128,2	446	49,2
Batman	6	19.404	22.270	14,8	15.497	-30,4	12.219	-21,2
Bayburt	5	39	32	-17,9	23	-28,1	132	473,9
Bilecik	2	511	608	19,0	628	3,3	622	-1,0
Bingöl	6	722	919	27,3	1.052	14,5	1.189	13,0
Bitlis	6	659	919	39,5	1.242	35,1	1.059	-14,7
Bolu	2	1034	2.146	107,5	3.852	79,5	4.044	5,0
Burdur	3	7823	8.806	12,6	8.174	-7,2	8.676	6,1
Bursa	1	10.3049	165.876	61,0	178.352	7,5	183.749	3,0
Çanakkale	2	3438	4.927	43,3	5.345	8,5	4.235	-20,8
Çankırı	5	339	533	57,2	797	49,5	704	-11,7
Çorum	4	1510	2.542	68,3	2.990	17,6	3.127	4,6
Denizli	2	7338	12.606	71,8	12.847	1,9	13.271	3,3
Diyarbakır	6	29.216	33.904	16,0	23.412	-30,9	21.670	-7,4
Düzce	3	574	1.656	188,5	1.757	6,1	1.475	-16,1
Edirne	2	6.488	963	-85,2	1.065	10,6	617	-42,1
Elazığ	4	5.136	12.877	150,7	12.266	-4,7	12.230	-0,3
Erzincan	4	174	107	-38,5	118	10,3	162	37,3
Erzurum	5	512	1.073	109,6	1.138	6,1	987	-13,3
Eskişehir	1	2.082	4.365	109,7	5.468	25,3	6.636	21,4
G.antep	3	31.8078	424.677	33,5	449.730	5,9	461.149	2,5
Giresun	5	146	164	12,3	221	34,8	359	62,4
Gümüşhane	5	67	86	28,4	87	1,2	144	65,5
Hakkâri	6	874	5.444	522,9	5.152	-5,4	1.626	-68,4
Hatay	4	379.141	445.922	17,6	433.592	-2,8	356.361	-17,8
İğdır	6	81	87	7,4	91	4,6	70	-23,1
Isparta	2	6213	7.220	16,2	6.853	-5,1	7.040	2,7
İstanbul	1	438.861	557.708	27,1	518.519	-7,0	543.973	4,9
İzmir	1	99701	142.567	43,0	147.553	3,5	145.302	-1,5

Kahramanmaraş	5	86.964	87.576	0,7	92.894	6,1	96.856	4,3
Karabük	2	375	829	121,1	1.148	38,5	1.492	30,0
Karaman	3	508	775	52,6	818	5,5	834	2,0
Kars	6	164	165	0,6	189	14,5	167	-11,6
Kastamonu	4	741	1.305	76,1	3.044	133,3	1.883	-38,1
Kayseri	2	55.430	77.922	40,6	78.826	1,2	80.490	2,1
Kırıkkale	3	688	1.486	116,0	1.865	25,5	1.691	-9,3
Kırklareli	2	2082	2.682	28,8	973	-63,7	764	-21,5
Kırşehir	4	690	1.344	94,8	1.627	21,1	1.871	15,0
Kilis	5	122.327	115.165	-5,9	105.501	-8,4	87.686	-16,9
Kocaeli	1	27.570	54.487	97,6	55.217	1,3	53.076	-3,9
Konya	2	70.226	105.971	50,9	117.592	11,0	122.986	4,6
Kütahya	3	347	787	126,8	2.027	157,6	1.599	-21,1
Malatya	4	20.756	29.430	41,8	30.247	2,8	31.376	3,7
Manisa	2	5.883	13.465	128,9	13.657	1,4	12.577	-7,9
Mardin	6	93.504	89.881	-3,9	88.953	-1,0	86.948	-2,3
Mersin	3	139.953	206.445	47,5	222.554	7,8	238.213	7,0
Muğla	1	8.536	14.362	68,3	11.278	-21,5	10.236	-9,2
Muş	6	842	1.388	64,8	1.597	15,1	1.572	-1,6
Nevşehir	4	5.706	9.572	67,8	11.383	18,9	12.680	12,4
Niğde	5	3.216	4.511	40,3	5.879	30,3	6.522	10,9
Ordu	5	617	671	8,8	917	36,7	1.059	15,5
Osmaniye	5	41.610	49.014	17,8	47.656	-2,8	38.661	-18,9
Rize	3	628	869	38,4	1.094	25,9	1.264	15,5
Sakarya	2	6.904	15.746	128,1	15.434	-2,0	14.961	-3,1
Samsun	3	4.011	5.561	38,6	7.461	34,2	9.203	23,3
Siirt	6	3.173	3.904	23,0	4.424	13,3	4.071	-8,0
Sinop	5	71	125	76,1	208	66,4	198	-4,8
Sivas	4	2.184	3.960	81,3	3.556	-10,2	3.311	-6,9
Şanlıurfa	6	405.511	452.675	11,6	421.586	-6,9	370.793	-12,0
Şırnak	6	14.334	15.324	6,9	14.997	-2,1	11.545	-23,0
Tekirdağ	1	5.937	13.136	121,3	12.482	-5,0	11.669	-6,5
Tokat	5	810	995	22,8	1.075	8,0	1.168	8,7
Trabzon	3	2.060	3.061	48,6	3.467	13,3	3.393	-2,1
Tunceli	5	89	56	-37,1	38	-32,1	38	-5,0
Uşak	3	1.202	2.311	92,3	2.649	14,6	2.822	6,5
Van	6	1.641	2.120	29,2	2.246	5,9	1.682	-25,1
Yalova	2	2.706	3.526	30,3	3.902	10,7	3.553	-8,9
Yozgat	5	3.027	4.180	38,1	5.022	20,1	5.155	2,6
Zonguldak	3	303	540	78,2	681	26,1	639	-6,2

Kaynak: Eser sahibi tarafından GİGM (2023) ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik (SEGE) Sıralaması (Acar & Bilen Kazancık, 2017) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. (27/02/2023)

AFAD koordinesinde sonuncu GBM'nin açıldığı 2016 yılında, Türkiye'deki toplam Suriyeli sayısı ilk kez 2,8 milyonu aşmıştır (Grafik 2). Buradan hareketle ikişer yıllık veriler üzerinden hazırlanan Tablo 2'de görüleceği üzere GBM'lerin bulunduğu Suriye sınırına yakın 10 kentin Suriyeli nüfusunun toplamı 2016 yılında 1.642.426 iken, toplam Suriyeli nüfusun 3,6 milyonu aştığı 2018 yılında bu sayı yaklaşık 300 binlik artışla 1.955.821 olmuştur. Bu dönemde, aynı zamanda büyükşehir olan Adana'da yaşayan Suriyeli nüfustaki artış %56,5 iken bu oran Malatya'da %41,8, Gaziantep'te %33,5, Hatay'da %17,6, Şanlıurfa'da ise %11,6 olarak gerçekleşmiştir. Diğer kentlerden Osmaniye (%17,8) ile Adıyaman'da (%9,6) da Suriyeli

nüfusunda bir artış yaşanırken Kahramanmaraş'ta (%0,7) büyük bir değişiklik yaşanmamış, buna karşın Kilis (%-5,9) ve Mardin'de (%-3,9) yaşayan Suriyeli nüfus azalmıştır.

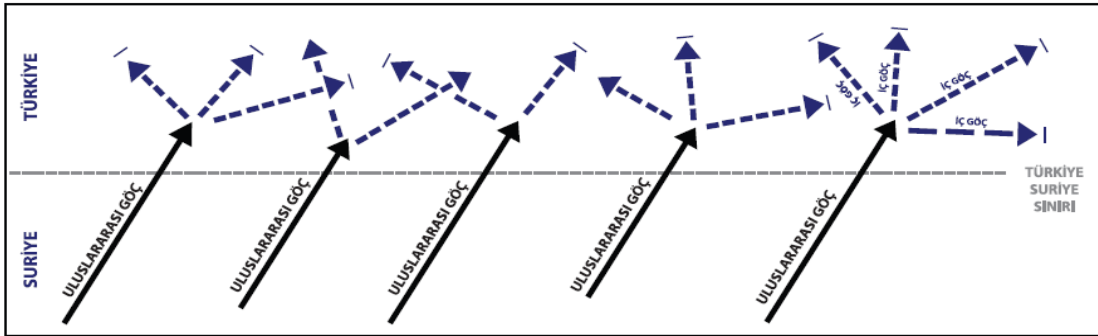
Öte yandan ülkedeki toplam Suriyeli nüfusun yaklaşık 788 bin arttığı 2016 – 2018 arası dönemde 2017 yılı SEGE sıralamasında (Acar & Bilen Kazancık, 2019) ilk grupta yer alan İstanbul'da yaşayan Suriyeli nüfustaki artış 118.847 (%27,1), Ankara'daki artış 82.141 (%1.223,4), Bursa'daki artış 62.827 (%61), İzmir'deki artış 42.866 (%43), Kocaeli'ndeki artış ise 26.917 (%97,6) olarak gerçekleşmiştir. SEGE'de 2. grupta yer alan Konya'daki Suriyeli nüfusu %50,9'luk artış ile 106 bine, Kayseri'de %40,6'lık artış ile 78 bine yaklaşırken, 3. grupta yer alan Mersin'deki artış %47,5 olup Suriyeli nüfus 206 bini aşmıştır. Buna karşın SEGE sıralamasında ilk grupta olmalarına rağmen Antalya, Muğla, Eskişehir ve Tekirdağ'da yaşayan Suriyeli nüfusta dikkate değer büyük bir artış yaşanmamıştır.

Sınırdan girişlerin durma noktasına geldiği 2018 yılı sonrasında ülkedeki Suriyeli nüfusta büyük bir değişiklik yaşanmamıştır. 2018 yılı sonu itibarıyla 3.623.192 olan Suriyeli nüfus, 2019 yılı sonunda 3.576.370'a gerilemiş, ancak 2020 yılı sonunda yeniden 3,6 milyonun üzerine çıkmıştır. 2021 yılında ilk kez 3,7 milyonun üzerine çıkan toplam Suriyeli nüfus yaklaşık 200 binlik bir azalışla 2022 yılı sonunda 3.535.898 olmuştur. Bu durağanlığa rağmen ülke içindeki Suriyeli nüfusun hareketliliği 2016 öncesine göre çok daha belirgin hale gelmiştir. 2018-2020 yılları arasında sınır kentlerden Adıyaman (-%18,2), Hatay (-%2,8), Kilis (-%8,4), Mardin (-%1,0), Osmaniye (-%2,8) ve Şanlıurfa'dan (-%6,9) ayrılan Suriyeli nüfusun toplamı 60 binin üzerindedir. Buna karşın Türkiye'nin 1950 sonrası en fazla iç göç alan kentlerinden olan Adana ve Gaziantep'teki Suriyeli nüfusun artışı (yaklaşık + 43 bin) devam etmiştir. Aynı dönemde SEGE sıralamasına göre 5 ve 6. sıralarda yer alan toplam 30 kentteki Suriyeli nüfusun azalışı 55 binin üzerindedir. Diğer yandan SEGE'de ilk üç sırada yer alan kentlerden Mersin (+16.109), Bursa (+12.476), Ankara (+10.851), Konya (+11.621) ve İzmir (+4.986) aldıkları artı nüfusla öne çıkmaktadır. 2018 yılı verilerine göre Türkiye'nin hem en kalabalık hem de en fazla mülteci barındıran kenti olan İstanbul'daki Suriyeli nüfus ise yaklaşık 39 bin azalarak 557 binden 518 bine gerilemiştir.

2020 yılında ülkedeki toplam Suriyeli nüfus 3,6 milyonun üzerindeyken 2 yıl içerisinde geriye dönüşlerle birlikte bu sayı yaklaşık 3,5 milyona kadar gerilemiştir. Toplam Suriyeli nüfusta yaklaşık 100 binlik bu azalışa rağmen 2020–2022 yılları arasında ülke içindeki hareketliliğin devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde İstanbul (+25.454) yeniden Suriyeli nüfus aldığı ve Suriyeli nüfusun 550 bine yaklaştığı anlaşılmaktadır. Öte yandan bu dönemde

Mersin (+15.659), Gaziantep (+11.419) ve Bursa (+5.397) almaya devam ettikleri Suriyeli nüfusla, buna karşın Hatay (-77.231), Şanlıurfa (-50.793), Kilis (-17.815) ve Osmaniye (-8.995) ise kentlerinden ayrılanlarla öne çıkmaktadır.

Kentlerin 2016 ve 2018 yıllarındaki Suriyeli nüfus verileri üzerinden bir karşılaştırma yapıldığında iki yıl içerisinde 891.424 Suriyelinin kentler arasında göç etmiş olduğu görülmektedir. Bu ise 2018 yılındaki toplam Suriyeli nüfusunun %24,6'sına tekabül etmektedir. 2018 ve 2020 yıllarındaki nüfus verileri üzerinden yapılan bir karşılaştırmada kentler arasında göç eden Suriyeli sayısı 257.779'dur. Bu ise 2020 yılındaki toplam Suriyelinin %7'sine denk gelmektedir. 2020 ve 2022 yıllarındaki verileri üzerinden yapılan karşılaştırmada ise geçmiş iki yıl öncesine yakın sayıda bir nüfusun kentler arasında göç ettiği görülmektedir. Kentler arasında göç eden 268.390 Suriyeli ise 2022 yılı toplam Suriyeli nüfusunun %7,6'sını oluşturmaktadır. Kentlerin Suriyeli nüfusundaki bu artışın veya azalışın net bir artış veya azalışı yani kente gelen ve kentten gidenlerin birbirlerini eşitlemesinden sonra oluşan net farkı ifade ettiği dikkate alındığında göç hareketine dâhil olan Suriyeli nüfusun bu rakamlardan çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 2.

Bütünleşik Bir Göç Hareketi Olarak Türkiye'nin Suriyeli Göçü

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır (27/2/2023).

Türleri ve sebepleri açısından değerlendirildiğinde Suriyeli göçü zorunlu sebeplerle başlamış ve kısa süre içerisinde kitlesele boyutlara ulaşmış bir uluslararası göçtür. Suriyeliler sınırı geçtikten sonra GBM'lerinde ya da sınır kentlerinde yaşamaya başlamışlar, dolayısıyla buralar öncelikli tercih edilen yerler olmuştur. Ancak GBM'lerin dışının ve sosyo-ekonomik olarak sınır kentlere kıyasla daha gelişmiş kentlerin sunduğu daya iyi yaşam ve gelecek fırsatları Suriyelilerin yeniden mobilize olmasına neden olmuştur. Aktörlerini Suriyeli mültecilerin oluşturduğu bu mobilize durum göç edilen yeni yerlerde beklentilerin karşılanmaması ile farklı kentlere doğru devam etmiştir. Dolayısıyla uluslararası göç hareketi olarak başlayan Suriyeli göçü zamanla ülke içinde yer değiştirmeye dönüşmüştür (Şekil 2).

Suriyelilerin kendilerini kalıcı hale getirmeye yönelik çabaları ve kurgulamaya çalıştıkları yaşamları göz önüne alındığında bu “*bütünleşik göç*” hareketinin kalıcılığa doğru evrildiği görülecektir.

Suriyelilerin ülke içindeki yer değiştirmeleri çok yönlü ve çok boyutludur. Bu nedenle aktörünün Suriyeli olduğu iç göç hareketi tek bir perspektiften açıklanamayacak kadar komplikedir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de gelişmiş veya gelişmekte olan kentlerin sundukları imkân ve fırsatlar, daha az gelişmiş kentlerde ve kırsalda yaşayanlar için çekici birer faktör olabilmektedir. Kentin sosyo-ekonomik yapısı (gelişmiş olup olmaması), istihdam fırsatları, ulaşım ve barınma kolaylığı, sosyal ve fiziki imkânlar, sunulan kamusal ve kentsel hizmetler veya sosyal ağlar bireylerin kent tercihlerinde temel belirleyiciler olarak öne çıkmaktadır. Benzer durum mülteciler için de geçerlidir. Mültecilerin tüm güçlüklerle rağmen kentlerde daha rahat erişebileceği barınma, ulaşım, iletişim, eğitim ve istihdam olanakları bulunmaktadır. Sat vd., (2017: 437-441) tarafından yürütülen bir çalışmanın sonucunda mülteciler tarafından çoğunlukla büyük kentlerin tercih edildiği, istihdam ve at yapısı imkânları ile gelişmiş sosyal yaşam koşullarının bu tercihleri etkileyen başlıca nedenler olduğu ortaya konmuştur. Dolayısıyla kentler, mültecilerin hem kendileri hem de aileleri için daha çok tercih edilmektedir (Vesek & Suğur, 2021: 172).

Benzer durum ülke içinde mobilize olmalarına imkân verilen Suriyeliler için de geçerlidir. 2016-2022 yılları arasında kentlerdeki Suriyeli nüfusundaki değişim üzerinde yapılacak bir değerlendirmede ise Suriyelilerin Türkiye’nin tüm bölgelerine dağılmış oldukları ancak çoğunlukla büyük kentleri tercih ettikleri görülmektedir. Teyidi bir alan araştırmasını gerektirse de sosyo-ekonomik gelişmişliğin kent tercihlerinde önemli, ancak tek faktör olmadığı anlaşılmaktadır. Son 7 yıl içerisindeki nüfus değişikliği incelendiğinde, ülkeye giriş yapıldığında ilk yerleşilen sınır kentlerinin popülaritesinin devam ettiği, ancak bu kentler içerisinde büyük kentlere yönelik tercihin sürekli olarak arttığı görülmektedir. Gaziantep ve Şanlıurfa bu kentlere örnek gösterilebilir. Bu kentlerin coğrafi olarak Suriye’ye daha yakın olmaları, kültürel açıdan benzerlikleri, barınma ve istihdam gibi problemlerin daha kolay çözümüne imkân veren sosyal ağlar ile ekonomik fırsatları Suriyelilerin kent tercihlerini etkileyen önemli faktörlerdir. Sahada yapılan nitel araştırmalar bunu destekler niteliktedir (İnce, 2018; Vesek & Suğur, 2021; Vesek, 2021).

Avrupa ülkelerine geçmenin daha kolay olduğu batı kentlerinin coğrafi konumu sürecin başında öncelikli faktör olarak görülmüş olsa da hem karada hem de denizde artan sınır

kontrolleri ile geçişin zorlaşması batı kentlerine gelen Suriyelilerin buralarda kalıcı hale gelmelerine neden olmuştur. Bunun yanında sosyo-ekonomik açıdan daha gelişmiş olmaları, formel ya da informel istihdam olanaklarının fazlalığı dolayısıyla daha yüksek gelir elde etme imkânı, kentsel hizmetlere erişim kolaylığı ve daha önce bu kentlere yerleşmiş olanlarla kurulan iletişim imkânlarının sunduğu kolaylıklar Ankara, Bursa, Kayseri, Kocaeli, Konya ve Sakarya gibi Suriye sınırına uzak olan kentleri de tercih edilir hale getirmiştir. Bu kentler içerisinde öne çıkan batı kenti ise İstanbul'dur. 1950'li yıllarla başlayan iç göç hareketinde olduğu gibi Suriyelilerin ülke içindeki göçlerinde de İstanbul en çok tercih edilen kent olmuştur. 2023 yılı Şubat ayı itibarıyla İstanbul, barındırdığı yaklaşık 536 bin Suriyeli ile birçok Avrupa ülkesinin nüfusunu geçmektedir. Benzer durum Türkiye'nin birçok kenti ve ilçesinde de görülebilmektedir. Bu kontrolsüz yoğunlaşma bir yandan kentsel güvenliği tehdit eder hâle gelirken yaşanan olumsuz gelişmeler Türk toplumunun Suriyelilere yönelik toplumsal kabul düzeyini de hızlı bir şekilde azaltmaktadır. Bu olumsuz gelişmeler Suriyelilerin kentsel tercihlerine yönelik çeşitli tedbirleri zorunlu kılmıştır. 2022 yılı başında İçişleri Bakanlığınca Suriyelilerin kentlerde kontrolsüz yoğunlaşmasını önlemek için Suriyeli yoğunluğunun %25'i bulunduğu yerler ile Suriyeli nüfusunun yoğun olduğu Ankara, Antalya, Aydın, Bursa, Çanakkale, Düzce, Edirne, Hatay, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Muğla, Sakarya, Tekirdağ ve Yalova'ya yeni Suriyeli göçü yasaklanmıştır (HABERTÜRK, 2022). Ancak kentlerde yaşayan Suriyeli nüfusundaki değişim, söz konusu yasaklamanın çok da etkili olamadığını ve kontrolün halen tam manasıyla sağlanamadığını göstermektedir.

4. Sonuç

2011 yılıyla birlikte zorunlu sebeplerle başlayan ve kısa süre içerisinde kitlesel boyutlara ulaşarak Türkiye'yi yeryüzünde en fazla mülteciyi barındıran ülke konumuna getiren Suriyeli göçü yakın coğrafyalardan gerçekleşmiş bile olsa uluslararası bir göç hareketidir. Zorunlu ve kitlesel boyutlarda gerçekleşmesi dolayısıyla göçün ilk başlarında sınır kapılarından girişlerde sağlıklı bir kayıt ve kontrol işlemi yapılamamıştır. O nedenle ki, 2011 yılında GİGM verilerinde Suriyeli nüfus "0" olarak gösterilmekte, buna karşın AFAD verilerinde aynı yıl içerisinde GBM'lerinde yaklaşık 20 bin Suriyelinin yaşadığı belirtilmektedir.

Suriyelilerin 2011 yılıyla başlayan sürecin başında çoğunlukla GBM'lerde ve sınır kentlerde yaşamaya çalıştıkları bilinmektedir. Ancak 2015 yılıyla birlikte politika değişikliğinin getirdiği gelişmeler sonucu Suriyelilerin ülke içinde çok daha rahat mobilize olmaya başladıkları, böylece aktörü Suriyelilerin olduğu dış göç hareketinin ülkenin siyasi ve

idari sınırları içinde gerçekleşen bir iç göç hareketine evrildiği görülmektedir. Her göç hareketinin aslında bir kalıcılığı da barındırdığı düşünüldüğünde devam eden bu göç hareketinin en sonunda bir kentte son bulması ve o kentin birçok Suriyeli için yeni yaşam yeri olması muhtemeldir. Böylece dış'tan iç'e evrilen Suriyeli göçü yerleşik hayata geçişle birlikte *"bütünleşik bir göç"* halini almış olacaktır. Bu değişimden en çok etkilenen mekânlar kentler, en çok etkilenenler ise kentlilerdir. Hatta büyük kentler sundukları istihdam fırsatları, kentsel hizmetlere erişim imkânı ve gelişmiş sosyal yaşam koşulları dolayısıyla diğerlerinden öne çıkmaktadır.

Kentlerde değişimin ve sorunların yaşandığı alanların başında ise barınma, ekonomi, sosyal ve kültürel yaşam, güvenlik ve kentsel hizmetler gelmektedir. Barınma az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere adeta tüm dünyanın önemli bir sorunudur. Ancak mülteciler açısından bu sorun çok daha görünür durumdadır. Kentlerin merkezden uzak alanlarındaki kira fiyatlarının merkeze kıyasla daha makul olması buraları Suriyeliler için daha cazip hale getirmekte, ancak talep sadece burayla sınırlı kalmamakta, varlıklı Suriyeliler tarafından kent merkezleri de barınma için tercih edilebilmektedir. Barınma talebindeki artış konut ve kira fiyatlarını artırırken, mevcut konut sayısının talep karşısında yetersiz kalması barınma sorununun kentin tamamına yayılmasına sebep olabilmekte, hatta kentlilerin kent içinde ikamet etmelerini zorunlu kılabilmektedir. Bu sorun boş arazilerin imara açılmasıyla giderilmeye çalışılmakta, ancak bu çözüm yöntemi kentsel yaşam için gerekli yeşil alanların, park ve bahçe düzenlemelerinin olumsuz etkilenmesine neden olabilmektedir.

Suriyelilerin sınır kentlerden diğer kentlere göçünün en önemli gerekçelerinden birisi o kentlerdeki istihdam olanaklarıdır. Ancak kontrolsüz göç istihdama yönelik o kentteki arz ve talep dengelerini bozabilmekte, oluşan istihdam fazlası dolayısıyla kent sakinlerinin işten çıkarılarak yerlerine daha düşük maaşlı Suriyelilerin istihdamına ya da kayıtsız çalıştırılmalarına neden olabilmektedir.

Göçün kentlerde ve kentliler arasında ortaya çıkaracağı sorunlardan bir diğeri ise sosyal ve kültürel yaşama ilişkindir. Aslında göçle gelenlerin göç edilen yerdeki kültürü etkileyerek diyalektik reaksiyonu başlatması kaçınılmazdır. Göçenlerin beraberinde getirdikleri alışkanlıklarını sürdürme çabası bunların mevcuttaki alışkanlıklarla çatışması, benzeşmesi ve alışkanlıkların değişimle sonuçlanması kaçınılmaz olacaktır.

Bir diğer konu ise güvenlidir. Suriyelilerin kentlerin kozmopolit ve karışık yapısında beklenmedik yeni sorunlarla karşılaşmaları bir yandan onların ötekileşmesine diğer yandan

toplumla uyum sorunu yaşamalarına neden olmaktadır. Ötekileşme ve toplumsal uyum sorunu ise Suriyelilerin anomi yaşayarak toplum içinde yabancılaşmalarına, davranışsal sapmalara neden olarak kentlerde asayiş ve şiddet olaylarına yönelebilmelerine sebep olabilmektedir.

Kentlerde yaşanan nüfus artışından en çok etkilenen alanların bir diğeri ise yerel yönetimlerce sunulan kentsel hizmetlere ilişkindir. Bunlardan özellikle ulaşım ve toplu taşıma ile su ve kanalizasyon kontrolsüz nüfus artışından en çok etkilenen hizmetler olmuştur. Yetersiz kalan kapasite sunulan hizmetin kalitesini de düşürmüştür. Yapılan ilave yatırımlarla bu hizmetlerin kapasitesi ve kalitesi iyileştirilmeye çalışılmış, ancak yatırımlar sadece bu alanlarla da sınırlı kalmamış, Suriyeli göçünün yaşandığı birçok kentte Suriyelilere yönelik mesleki beceri ve Türkçe kurslarının verilebileceği eğitim merkezleri açılmıştır. Ancak Suriye sınırındaki kentlerde olduğu gibi mevcut Suriyeli nüfusun taleplerine göre yapılan bu yatırımlar Suriyelilerin başka kentlere göçü ile atıl duruma düşebilmekte ve yapılan yatırımların boşa gitmesine sebep olabilmektedir. Dolayısıyla ülke içinde Suriyelilerin nüfus hareketinin devam etmesi kentte yapılacak her yatırımın bir süre sonra atıl hale gelmesine neden olabilecektir. Dolayısıyla kentler arasında Suriyelilerin göçünün kontrol altına alınması oldukça gereklidir. Ancak misafirlikten geçiciliğe dönüşen, geçicilikten ise kalıcılığa doğru evrilmekte olan Suriyeli göçünde engelleyici politikalarla, geçici koruma statüsünde bulunan Suriyeli mültecilerin kentler arasında yer değiştirmelerinin önüne geçilmesinde ne denli başarılı olunabileceğini zaman gösterecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Acar, S. & Bilen Kazancık, L. (2017). *İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması SEGE-2017*. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Araştırma Raporu (3). 22 Şubat 2023, <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege/il-sege-raporlari>.
- AFAD. (2016). Suriyeli Misafirlerimiz Kardeş Topraklarında. 21 Şubat 2023, https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/25332/xfiles/13a-Suriyeli_Misafirlerimiz_Kardes_Topraklarinda_2016_Turkce_.pdf.
- AFAD. (2023). Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Kurumsal Raporlar. 19 Şubat 2023, <https://www.afad.gov.tr/kurumsal-raporlar>.
- Anadolu Ajansı. (2022). Haber Arşivi. 16 Şubat 2023, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/icisleri-bakani-soy-lu-turkiye-iran-sinirindaki-guvenlik-duvari-calismalarini-inceledi/2571927>.
- Bayır, K. D. & Aksu, F. (2020). Açık kapı politikasından güvenlik tehdidine: Türkiye’de Suriyeli sığınmacılar olgusu. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 8(2), 324-356.
- Çağlar, T. (2018). Göç çalışmaları için kavramsal bir çerçeve. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8), 26-49.
- Çatır, G. (2015). Zorunlu göç tecrübesinin devlet politikalarındaki yansıması: Bulgaristan’dan Türkiye’ye kitlesel göçün analizi. İçinde S. G. İhlamur-Öner, N. A. Şirin Öner (Ed.), *Küreselleşme çağında göç: kavramlar, tartışmalar*, (ss. 217-232). İletişim Yayınları.
- Çelik, F. (2006). İç göçlerin itici ve çekici güçler yaklaşımı ile analizi. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 0(27), 149-170.
- Çiçekli, B. (2013). *Açıklamalı göç ve iltica hukuku terimleri sözlüğü*. Uluslararası Göç Örgütü Yayınları.
- Durugönül, E. (1997). *Sosyal değişme, göç ve sosyal hareketler*. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi. (ss. 95-100). Ankara: Toplum ve Göç.
- Erdoğan, M. M. (2017). *“Kopuştan”tan “uyum”a kent mültecileri*. Marmara Belediyeler Birliği Yayınları.
- Europäische Kommission. (2021). Einwanderung in die europäische Gesellschaft – ein Überblick. 9 Şubat 2023, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-of-life/statistics-migration-europe_de.
- Faist, T. (2003). *Uluslararası göç ve ulusaşırı toplumsal alanlar*. Bağlam Yayınları.
- Fichter, J. (1994). *Sosyoloji nedir?* (Çev. Nilgün Çelebi). Atilla Kitabevi.
- GİGM. (2023). Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler. 22 Şubat 2023, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5658>.
- HABERTÜRK. (2022). Haber Arşivi. 27 Şubat 2023, <https://www.haberturk.com/suriyeli-nufus-icin-seyreltme-projesi-baslatildi-3350384>.
- İhlamur-Öner, S. G. (2014). Türkiye’nin Suriyeli mültecilere yönelik politikası. *Orta Doğu Analiz*, 6(61), 42-45.
- IOM. (2013). Göç Terimleri Sözlüğü. 2 Şubat 2023, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf.
- İnce, C. (2018). *Göçmenliğin mekânsal sosyolojisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Karasu, M. A. (2018). Türkiye’ye yönelik dış göçler, Suriyeli sığınmacı göçü ve etkileri. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*. 14 (1), 21-41.
- Keleş, R. (2021). *Kent bilim terimleri sözlüğü*. İmge Kitabevi.

- Kesgin, S. (2022). Doğu Akdeniz jeopolitiği perspektifinden Suriye krizini okumak. İçinde İpek, C. D. (Ed.). *Suriye krizi: Bölgesel dinamikler ve küresel yansımalar*, (ss. 245-263). TASAV.
- King, R. (2012). *Theories and typologies of migration: An overview and a primer*. Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations 3/12.
- Köksal, S. (1986). *Refah toplumunda "getto ve Türkler"*. Nadir Kitap.
- Kryvenko, Y., Ivannikova, V. & Gyrych, S. (2016). Migration in the era of globalization: The cases of Ukraine and Turkey. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(23), 78-91.
- Kurt, H. (2006). Göç Eğilimleri ve Olası Etkileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 148-178.
- Laczko, F. & Rudolf, A. (2013). *World migration report 2013*. International Organization for Migration Press. https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr2013_en.pdf
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*. Harper & Row Publishers.
- Neccar, M. Ş. M. & Erkut, T. (2017). Suriye'den Türkiye'ye göç: Nedenler, sonuçlar ve umutlar. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 4 (Nisan), 185-198.
- Nonneman, W. & Kaizen, J. (2007). Irregular migration in belgium and organized crime: an overview. *International Migration*, 45(2), 121-146.
- Öner, N. A. Ş. (2015). Göç çalışmalarında temel kavramlar. İçinde S.G. Ihlamur-Öner, N. A. Şirin Öner (Ed.). *Küreselleşme çağında göç: kavramlar, tartışmalar*, (ss. 13-29). İletişim Yayınları.
- Özaslan, K. (2021). *Türkiye'nin değişen göç politikaları ve belediyeler: İstanbul örneği*. Adalet Yayınevi.
- Özbey, K. (2022). Açık kapı politikasından sınır duvarı projesine: Türkiye'nin sınır politikasının dönüşümü. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(43), 709-741.
- Özkalp, E. (1995). *Sosyolojiye giriş*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özyakışır, D. (2013). *Göç, kuram ve bölgesel bir uygulama*. Nobel Yayıncılık.
- Petersen, W. (1958). A general typology of migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.
- SABAH GAZETESİ. (2022). Gazete Arşivi. 20 Ocak 2023, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2022/12/01/icisleri-bakanligi-turkiyedeki-yabanci-sayisini-acikladi>.
- Sarı, Ö. (2016). Türkiye'de göçün ekonomi politiği ve Suriyeli sığınmacılar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(31), 1-10.
- Sat, N. A., Yeniğül, S. B., Varol, Ç., & Gürel Üçer, Z. A. (2017). Türkiye'de uluslararası göç ve göçmenlerin yer seçim kararlarını etkileyen faktörler. İçinde M. Güler, A. M. Turan. (Ed.), *Belediyelerin geleceği ve yeni yaklaşımları*, (ss. 430-442). Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Statista. (2022). Ranking of the largest Syrian refugee-hosting countries in 2022. 15 Şubat 2023, <https://www.statista.com/statistics/740233/major-syrian-refugee-hosting-countries-worldwide/>.
- SÜDDEUTSCHE ZEITUNG. (2022). Gazete Arşivi. 20 Ocak 2023, <https://www.sueddeutsche.de/politik/ukraine-fluechtlinge-europa-1.5541165>.
- Şengül, H. T. (2009). *Kentsel çelişki ve siyaset – kapitalist kentleşme süreçlerinin eleştirisi*. İmge Yayınevi.
- Treibel, A. (2003). *Migration in modernen gesellschaften: soziale folgen von einwanderung, gastarbeit und flucht*. Juventa.
- Turner, B. S. (2020). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev. Akbaş, K. ve Beyaz, A.). Pinhan Yayıncılık.
- UNHCR. (2022a). Refugee Data Finder. 26 Ocak 2013, <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/>.
- UNHCR. (2022b). Ukraine Refugee Situation. 20 Ocak 2023, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

- UNHCR. (2022c). Syria Regional Refugee Response. 15 Şubat 2023, <https://data.unhcr.org/en/situations/syria>.
- Vesek, S. (2021). “Bizim mazi zeval oldu”: Türkiye’deki Suriyelilerin kalma ve yeniden göç ile ilgili karar verme süreçlerine etkileyen faktörler. *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24(2), 379-421.
- Vesek, S. & Suğur, N. (2021). Türkiye’deki Suriyelilerin kentsel yaşam deneyimleri: Gaziantep ve İzmir örneği. *İnsan & Toplum*, 11(1), 169-207.
- Yılmaz, D. & Günay, M. A. (2022). Türk toplumunda Suriyeli sığınmacı algısı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 117-139.
- Wood, W. B. (1994), Forced migration: Local conflict and international dilemmas. *Annals of the Association of American Geographers*, 84(4), 607- 634.

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi: 10.54688/ayd.1268829

Araştırma Makalesi /Research Review

DETERMINATION OF THE FACTORS AFFECTING HIJAB CLOTHING IN THE RELATIONSHIP BETWEEN FASHION AND CONSUMPTION*

Fatma YOLDAŞ¹ Adem UYSAL²

Abstract

Article Info

Received:
21/03/2023

Accepted:
14/06/2023

This study aims to investigate what hijab means for hijab-wearing women who adopt the Islamic dressing style, the commands of Islam regarding hijab and the factors that lead to hijab, and how consumption culture factors (fashion, brand, social media, etc.) affect the perception of hijab. Semi-structured in-depth interviews with open-ended questions are conducted within the scope of the qualitative research. Face-to-face in-depth interviews were conducted with 25 female participants who preferred hijab clothing. The study shows that modern consumption patterns have unintentionally distanced women from religious sensitivities and that fashion plays an essential role in shaping the lifestyles of women wearing hijabs. It is observed that appearance-oriented thoughts, such as keeping up with age, being modern, being liked, and being socially accepted, are adopted by women wearing hijabs with religious concerns. By revealing the social realities and opinions about hijab clothing, the study provides essential information for shaping the marketing and communication efforts of company managers who offer products to the market in this sector.

Keywords: Consumption, Fashion, Hijab, In-Depth interview

Jel Codes: M00, M3, M31

* This study was supported by the TUBITAK Project No. 1919B012201617

¹ Student, Muş Alparslan University, ORCID: 0009-0009-8237-6864, yoldasftm.8@gmail.com

² **Corresponding Author:** Assistant Professor, Muş Alparslan University, ORCID: 0000-0001-7381-3852, a.uysal@alparslan.edu.tr

Ethical Statement: Permission was obtained from Muş Alparslan University Scientific Research and Publication Ethics Committee dated 20.04.2022 and numbered 47652.

Cite: Yoldaş, F.&Uysal, A. (2023). Determination of the Factors Affecting Hijab Clothing in the Relationship Between Fashion and Consumption. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (1), 144-168.

1.Introduction

Hijab comes from Arabic, setr, and infinitive suffixes. Therefore, the term refers to *covering, hiding, concealment, and closure* (Apaydın, 2001:91). The Turkish Language Institution defines hijab as women dressing in a covered way (TDK, 2023). The opening of the hijab of the verses quoted from the Qur'an is as follows; "*And tell the believing women to lower their gaze (from looking at forbidden things), and protect their private parts (from illegal sexual acts, etc.) and not to show off their adornment except only that which is apparent (like palms of hands or one eye or both eyes for the necessity to see the way, or outer dress like veil, gloves, head-cover, apron, etc.), and to draw their veils all over Juyubihinna (i.e. their bodies, faces, necks and bosoms, etc.)*" (al-Nur 24:31). According to Islam, it is not only moral for women to cover and dress themselves, but it also means protecting their chastity. The veil, which serves a function of decency, should not cover the body, should not show the shape and contour of the body, but rather hide it, as well as hide it from the evil gaze (Göle, 1993: 88).

The neoliberal economic policies implemented after 1980, which pioneered economic development in Turkey, enabled the strengthening of Islamic capital, called green capital. This process reshaped the conservative segment's clothing preferences and transformed the perception of meaning attached to the hijab.

It is seen that the Islamic segment in Turkey has entered a new understanding of hijab as "hijab fashion," which is transformed in the context of consumer culture and combined with the concept of fashion, and that Islamic criteria are replaced by an understanding of hijab in which fashion and consumption are determinants. Islam's version of covering up is based on a simple covering that reflects chastity. Today, preference is made with a fashion perception based on the concept of hijab marketing. This shows a shift in the understanding of hijab covering from spiritual to fashionable.

In Turkey, in the 90s, the display of hijab fashion with hijab fashion showed that the hijab became a commodity that could be marketed, and the hijab was associated with various elements such as like, status, and image, leading to the hijab going beyond its meaning and representing visibility rather than secrecy. The hijab, which is seen as an area of the capital, is associated with the dynamics of consumption, leading to the emergence of a new understanding of the hijab that prioritizes the importance of time over the requirements of religion (Arslan&Çaylak, 2018:49).

As products appealing to Islamic segments proliferated and the market grew, clothes with Islamic content, which began to weaken in terms of religiosity, took shape according to the market conditions. Hijabs are being exposed to the dynamics of modernization, such as fashion and consumption, and new religious identities have emerged in which the religious tendencies associated with hijabs are not abandoned, but their religious practices are adapted to new conditions. The hijab, subject to capital, is associated with consumption dynamics rather than traditional norms. Thus, the understanding of keeping up with age, and dressing as the age requires, paves the way for the formation of a new perception of hijab that adapts the requirements of religion to the needs of the age.

A growing sector is referred to as hijab/conservative fashion. According to the Global Islamic Economy Report (2017: 103-104), the share of Muslims in the global clothing sector is increasing. While this sector, referred to as modest fashion, had a volume of \$ 254 billion in 2016, this figure is projected to increase to \$ 373 billion by 2022. Turkey is at the top of this sector, with a volume of 27.4 billion dollars. Considering the data, it is essential that the study was conducted in Turkey (Aygül&Gürbüz, 2019:191)

It is possible to come across many studies on the relationship between hijab clothing and fashion in Turkey. All these studies took place in western Turkey (Ökten, 2016:144, in Antalya; Aygül&Gürbüz, 2019:164 in Istanbul; Gazneli&Kılıç, 2020:197, in Izmir, Ankara, Istanbul). This study gains importance in being conducted in one of the eastern provinces of Turkey. In this virgin area, traditional life is dominant, cultural values are essential, and especially religious sensitivities are intensely observed. These all make this study different from other studies.

In this context, this study attempts to understand the meaning of hijabs for women, the factors that lead to hijabs, how hijab fashion affects women's clothing preferences, the importance of the brand in hijab clothing, whether the hijab is seen as a means of identity, and how media tools affect women's clothing preferences.

The article is organized as follows: First, the current theoretical framework for understanding the factors affecting hijab clothing in the relationship between fashion and consumption is presented. Next, it is suggested that the research methodology and findings. Finally, the study concludes with a discussion of practical implications and recommendations for further research.

2. Literature Review

2.1. Hijab (Veiling) in Islam

Hijab is a sign of Islam (Arslan&Çaylak, 2018:46). Hijab wear, which is of Arabic origin, refers to the veiling of women and is known as the use of a headscarf and the wearing of a long, loose dress (Göle, 2011:174). "Veiling means protecting oneself from being unrelated, avoiding, and hiding" (Apaydın, 2001:541).

Furthermore, a hijab refers to a woman's covering against men who are considered haram and who may marry her. According to the Qur'anic rules, it means covering and hiding parts of the body that are forbidden from being shown to people who are mahrams and which are specifically mentioned (Develioğlu, 2002:109). Therefore, according to Islam, a woman dresses to cover the parts that are forbidden to be seen and to extinguish and reduce the desires of the mahrams towards them (Erdem, 2015: 253). Hijab protects women from the gaze of men, defines the boundaries between the sexes, and draws the boundaries of their intimate areas (Göle, 2008:128).

How a hijab should be explained in Surahs Nur and Azhab, and for women, *it is to cover all their limbs and body contours except their hands from their face and wrists in a way that does not reveal their body lines* (Deniz, 2019:286). The Qur'an speaks of both the quality and form of veiling. The adornments Allah has given to women should be protected from foreign glances and reserved only for women or their husbands. The individual should be covered such that the head, neck, and necklace are not visible (Tok&Müftüoğlu, 2018:105).

2.2. The Dilemma Between Fashion and Hijab: Hijab Fashion

Fashion, which is derived from the Latin word *modus*, is a temporary phenomenon that has gained acceptance over time (Sproles, 1981: 118). Turkish Language Institution (TDK) defines fashion as; "*Temporary innovation that enters into social life with the need for change or the desire for adornment,*" "*Social appreciation that is effective for a certain period, excessive fondness for something,*" "*Temporarily suitable for innovation and social appreciation.*" (TDK, 2023)

While the formation process of hijab fashion in Turkey first appeared in the 1970s with the "*Muslim woman*" dress limited to a single type and a few colours, especially in the early 80s, "*hijab fashion shows*" caused the hijab to enter the fashion process (Barbarosoğlu, 2002:117). As a result of economic developments, the upper class started to get richer,

differentiated hijab clothing products, and started to reveal the concept of fashion among women who paid attention to dressing by the Islamic religion (Sandıkçı&Ger, 2005:78). As hijab and fashion began to intertwine, businesses producing for women wearing hijabs also launched many brands and products preferred by wealthy and elite women in hijabs (Özkaynak, 2018:5). In other words, while Islam and fashion are two concepts that seemed impossible to come together, the preparatory process for their coming together began in the 1980s (Meşe 2016: 96).

It is seen that the hijab, which is transformed in the context of consumer culture and combined with the concept of fashion, has entered a new understanding of "hijab fashion" and has transformed into an account of hijab where fashion and consumption are determinants instead of Islamic criteria (İlyasoglu, 1994:27). The concept of fashion, which represents appearance, is in stark contrast to the rules of the hijab, such as concealment and preservation, as it serves women who seek to make themselves beautiful through appearance (Durur& Şimşek, 2017:386). Thus, the hijab has taken steps towards changing its meaning and becoming fashionable. This has begun to turn the hijab into a commodity that needs to be consumed and used in consumer culture, and to change its purpose. Consequently, a new understanding of the hijab has emerged that merges with fashion and maintains the requirements of the modern age. (Arslan&Çaylak, 2018:41). Consumption patterns are reorganized for Muslims by producing "Muslim" versions of everything in daily life. Hijab, which means "to cover", and fashion, which is a concept that can exist through "conformity to social taste", that is, through display, have created a sector called "hijab fashion" (Barbarosoğlu, 1996:117).

Hijab fashion combines purity and style most appropriately and encourages individuals to consume accordingly (Gökarıksel&Secor, 2010:122). The concept of the hijab concerns protection, covering, and not attracting attention, while fashion is directly related to attracting attention and being liked. Hijab fashion has also divided the religious segment into two because of this contradiction. Fashion has transformed the phenomenon of "invisibility" for conservative women into "visibility." Hijab fashion has led to new styles and images that differ from traditional veiling (Güz *et al.*, 2018:752).

However, the emergence of hijab fashion has made hijab-wearing women feel obliged to keep up with existing changes. While they think they are outdated when not dressing by style, dressing in fashion increases their self-confidence. The primary criterion is no longer whether clothing is based on Islamic principles, but whether it is fashionable becomes more critical (Demirezen, 2015:87). For example, Islamic fashion/hijab magazines provide outfit

suggestions for hijab women to look beautiful, stylish, distinguished, and eye-catching in different public spaces (going to the theatre, a concert, or attending an event) with their scarf and jewellery, bag, and shoes so that they can create their style, keep up with fashion, and feel special (Erkilet, 2012:34). While hijab and clothing practices are based on concealing the female body, the images in the catalogues reveal the woman's body. In this way, women are not only turned into consumers, but are also reduced to the position of objects of consumption (Binark&Kılıçbay, 2005:291).

Moreover, the symbolization of the hijab and the definition of the "new Muslim woman" with different styles, forms, skirts, trousers, jackets, and colorful scarves, other than the colors determined by specific patterns, have combined the hijab with fashion. As a result, a new meaning has emerged, in which the emphasis on women's identities in the hijab has increased.

2.3. Factors Leading to Hijab in the Relationship between Fashion and Consumption

In studies in which people wearing hijabs are asked about their opinions and practices regarding fashion, it is seen that two main dilemmas shaped the answers. One of these is that there will be no hijab fashion, religious sensitivities should be observed in hijabs, and tradition should be preferred. However, it is seen that the opinions of hijab and fashion can be adapted.

In his research on religious university youth, Avcı (2018) revealed a dual view of people's thoughts and practices regarding hijab clothing. Accordingly, while some of the participants in the study defended the simple and traditional form of veiling and stated that it should never be compromised, another group noted that a Muslim individual should also look beautiful (Avcı, 2018:118).

In her study of head-scarved individuals, Okutan found that they follow fashion, care about looking harmonious, adapt what is fashionable to the hijab, and do not want to stay away from the world in a showcase. However, a small number of participants who stated that they did not follow hijab fashion said that the hijab would not be fashionable, that fashion is inappropriate in terms of Islam, or that it is essential for them to wear fair, comfortable, and inconspicuous clothing. Here, religion-based sensitivity is a determining factor in fashion evaluations (2013). Aygül&Gürbüz (2019:198) stated that students wearing hijab/turban are a part of consumer culture for reasons such as creating a "sense of distinction" with symbols/brands indicating class difference, compensating for aesthetic concerns, building desirable identities, and avoiding social exclusion. In a study conducted by Arslan and Çaylak

(2018:65), it was determined that young people wearing hijabs attach importance to fashion and clothing styles within the framework of purposes such as social acceptance, being noticed, and being visible and that the interest of young people wearing hijabs who wear makeup is high. In contrast, the influence of religion on clothing preference is low. In other words, as the interest of hijab-clad young people in fashion increases, the effect of religious sensitivity on their clothing preferences decreases.

In short, those who state that there is or should not be hijab fashion criticize clothing styles that are not Islamically appropriate, reveal body lines, and show beauty. Accordingly, according to the participants who had a negative approach to hijab fashion, the world of the meaning of the hijab, which is established to hide and protect, is being crushed and corrupted under the domination of style.

However, integration into modern culture makes it necessary to move away from traditional culture. To avoid moving away from social life and to act as more accessible individuals, conservative groups change their clothing styles and adapt to the prevailing fashion; in a way, they save themselves from being isolated by being like others (Gazneli&Kılıç, 2020:65). Women desire to be stylish, fashionable, modern, and beautiful in hijab fashion. Hijab has also entered the socialization of women with its acceptance in public spaces (Cihangiroğlu, 2014:9). Moreover, it has become possible over time to integrate the veil/hijab with the logic of consumption within the framework of purposes such as making oneself different, being approved by society, experiencing the feeling of belonging to a group, sharing common meanings and codes, being liked and respected, creating a "green fashion" and thus making the practice of veiling fashionable rather than functional. Thus, women in hijabs have made their bodies more visible in the public sphere. Besides, Islamic symbols and practices are materialized, sacred values are reconstructed, or Islamic symbols are transformed into symbols of consumer culture (Güz, 2013:38-41).into symbols of consumer culture (Güz, 2013:38-41).

3. Research Method

Given the exploratory nature of this study, we adopt a qualitative approach using in-depth interviews. In-depth interviews are among the most effective primary data-collection methods (Showkat&Parveen, 2017:4). It is helpful to obtain detailed information about a person's thoughts and behaviours or to explore new topics in depth (Boyce&Neale, 2006:16). Additionally, it is an effective technique for obtaining data on individuals' attitudes, opinions, experiences, feelings, complaints, and beliefs.

In this context, the data obtained from in-depth interviews will be used to investigate what hijab means to hijab wearers who adopt the Islamic dressing style, the commands of Islam regarding hijabs, the factors that lead them to wear hijabs, and how consumer culture factors (fashion, brand, social media, etc.) affect the perception of hijabs.

3.1. Sampling

The central mass of the research is female consumers who prefer hijab clothing, are over the age of 18, and live in Muş Province. Therefore, it is mandatory for people in the central mass of research to be hijabed clothing consumers.

Considering the impossibility of reaching the entire central mass, the research was conducted on a sample representing the universe. Because "*obtaining data by examining the whole population is called a census, and making predictions for the whole population from the results obtained by examining a part of the whole population is called sampling*" (Baştürk& Taştepe, 2013:134). Therefore, purposive sampling is used in this study. Purposive sampling consists of people who are suitable for research and have characteristics that can represent the central mass. Criterion sampling creates a sample of people, events, objects, or situations with qualities determined by the problem (Baltacı, 2018: 244). For example, the criterion used to select people who will participate in the study is to be a hijab clothing consumer and be able to give their preferences independently over the age of 18.

A total of 25 in-depth interviews are conducted. Attention is paid to ensuring that the participants are from all occupational groups. These are people from various occupational groups, such as public-private sector-craftsmen-housewives-students. Thus, by including people with different sociocultural characteristics in the sample, such as students, shopkeepers, nurses, fashion designers, engineers, teachers, and sales consultants, this study aims to understand the perspective on social media and consumption from a broader perspective.

Semi-structured in-depth interviews are conducted using open-ended questions within the scope of qualitative research. Therefore, the questions posed to the interviewees are not subject to specific limitations or rankings. The flexibility framework included questions in which respondents could express their thoughts, and the interviews were conducted in the province of Muş, which is in eastern Turkey, is relatively smaller than neighboring cities, has a more traditional lifestyle than western Turkey, and has more intense religious sensitivities. Thus, the realization of the first in-depth interviews with the subject reveals the importance of this study.

3.2. Data Collection and Analysis

For interview requests, an appointment is first made with the interviewees, and after providing information about the research to be conducted, permission is obtained and audio recorded. Whiting (2008:35) explained that the significance of listening, except verbal conversations, is to notice the pause, silence, and non-verbal functions. Therefore, an initial review is essential to understand the flow and frame of knowledge and to gain considerable information. This paves the way for researchers to divide data into categories that can be managed using codes (Lodico et al. 2010:186).

Each interview lasted between 30 and 45 minutes. In the interviews, the main questions indicated by numbers are asked, and sub-questions are requested if necessary for the participants to share their thoughts more comprehensively. When data saturation was reached and no new information was produced, the interviews were terminated, and data collection was completed after all discussions.

The data obtained are deciphered and coded as "I1," representing "interviewer 1." The raw data are presented throughout the study as they are within the theme determined to understand the differences and contrasts. In this way, the reading of the tables prepared is facilitated within the framework of contrasts, and it is presented to the reader that individuals with different thoughts and practices have different religious sensitivities. Descriptive content analysis and coding techniques are used to reveal differences and contrasts.

4. Research Findings

This study investigated the thoughts and practices of women wearing hijabs, who are involved in the ideology of consumption to the extent of their beliefs, consumption, fashion, and Islamic/hijab clothing. As a result of data collection and analysis from in-depth interviews, five main themes emerged. These are: (1) The Meaning of the Hijab, (2) The Primary Factors Leading to the Hijab, (3) Acceptable Hijab and Whether it is Complied with, (4) Brand Preference in Hijab, (5) Hijab Fashion, and (6) The Effect of Media on Hijab.

Theme 1: The Meaning of the Hijab

Codes are created to group themes about feelings and the most often-recalled statement expectations to show the meanings associated with hijab. All textures and statements related to the purpose of hijab are tabulated under the codes presented in Table I. When the participants are asked what hijab and covering their heads meant to them, it is found that the answers are generally grouped under the following codes: "Fulfilling Allah's commands (obligatory),"

"privacy," "protection from bad thoughts and haram," "giving peace of mind," "feeling comfortable," and "giving confidence." For example, interviewees stated the following.

"Wearing hijab is the best decision I have ever made because every Muslim must obey the commands and prohibitions of Allah, and every Muslim individual must fulfill this obligatory commandment."(I-7)

"The most important reason is God's commandment. The covering is concealment, and for me, the precious things must be not easily accessible."(I-19)

"To preserve the beauty of the blessings, I have been given. I keep something of my own from being seen by everyone."(I-3)

Participants expressed the meaning of their hijabs and headscarves as "protection from bad thoughts and unprotected people. For instance, some interviewees mentioned that the *"Hijab is not only covering the head but hiding the whole body from the forbidden evil eye."*, *"Hijab is a shield for me. It is a shield that protects me from evil thoughts, stormy eyes, and hostility." (I-13)* *"My hijab reminds me to avoid evil; I think I am protecting myself from evil; it reminds me to be away from haram."(I-23)*, *"The veil means to me that just as it is the peel that protects an apple, it is the veil that protects a woman. As when an apple is peeled off, it turns black and rots after a certain time, as does a woman without a veil. Therefore, we must cover most beautifully to protect ourselves."(I-12)*

Covering their heads is considered peaceful and reassuring for some women. These women stated that they felt more relaxed and spiritually secure by covering their heads or wearing a hijab: For example: *"Islam commands women to cover their heads. But, looking at it from another perspective, I feel happier and more peaceful, and my body is better covered."(I-18)*, *"Security, comfort, peace, these satisfy me; they give me the peace of mind that I am fulfilling God's command." (I-17)*

Apart from these, it is observed that the meanings attributed to the hijab, other than the commandments of religion and protection from unprotected people, are also attributed to the hijab in terms of respectability and feeling special. Some respondents uttered: *"My hijab expresses that I am dignified and have dignity in society and my stance in social life. Thus, I believe that my hijab reminds people to be careful about how they behave towards me and talk to me (i.e., telling me things I do not like or debauched things)." (I-5)*, *"I feel special; it makes*

me feel different, beautiful, and special, like my body, is a part of me, like something that belongs to me." (I-18).

Theme 2: The Primary Factors Leading to the Hijab

As a result of the analysis of the interviews and the transcripts obtained for this theme, different codes are determined regarding the main factors that led participants to wear the hijab. This theme is classified as "Religious Values," "Personal Research," "Family Structure," "Cultural and Social Environment," "Family Pressure" To Appropriate to Her, "Budget Compliance," and "Accessibility to Hijab Clothing" (Table I). It is determined that religious values are the primary factors leading to a hijab. For example, regarding religious values, some interviewees noted the following.

"The biggest factor that led me to hijab was religious values. However, it also gives me confidence. "To fulfill what my Lord has commanded me"(I-11)

"I am fulfilling the requirement of being a Muslim, of being a Muslim. So I dress because it is obligatory for me" (I-8).

"It was the clear verses of my Lord that guided me to hijab and my teacher who explained those verses" (I-25).

In addition, education and individual research on religious values encouraged the participants to enter hijabs. It is stated that: *"My research, I did some research in the past and found out that I should dress appropriately for my religion. And I try to dress that way." (I-24)*

Family structure, family pressure, social environment, and the influence of friends seem to be the dominant reasons for hijab preference. Although these factors seem to be the reasons for participants' preference for hijab clothing, it is observed that learning and adopting religious requirements later facilitated this clothing preference.

"My environment pressured me, I covered myself without knowing my religion, so I could not dress according to Islam." (I-4)

"The culture and environment I lived in influenced me; when I first covered my body, I covered my body because of my background; later, I covered my body because my religion commanded me to do so." (I-16)

"At first, it was family pressure, then I started to like it myself, and it did not matter whether it suited me."(I-20)

In addition, it is determined that factors such as family pressure have transformed the reasons for choosing a hijab from a religious duty to a perception of pleasing the people around them. One interviewee said, *"I was under a lot of pressure from my family, especially from my mother; tying the headscarf was very tiring for me; I was constantly scratching my head, but I felt like I wore the headscarf in order not to upset my mother to please her."* (I-12).

It is understood from the statements of some participants that the way women cover their heads is more important than the way they look, rather than expressing hijab: *"I like to dress in hijab; I covered my head because it suited me well. It made me look different and beautiful."* (I-23), *"My story of starting to wear hijab was that it suited me; of course, a person should never wear hijab because it fits him; this is officially using Islam and hijab and underestimating the religious values of God."* (I-5)

Some interviewees argued that economic conditions and accessibility drove their stories about wearing hijabs in stores. This situation is expressed in the following quote: *"I used to be an open woman; I knew that I had to wear hijab; in fact, hijab clothing was expensive for me at first, but when clothes suitable for my budget were produced, it was easy for me to wear hijab."*, (I-20) *"I am almost new to hijab clothing, if not before, now there are as many hijab clothing stores in our city as you want, it was the first reason for me to choose hijab"* (I-19).

Table 1.
Themes: 1-2

Themes	Codes	n	%
	Allah's command (obligatory)	15	60
	Avoiding Haraam	8	32
	Protection from Evil (Namahrem)	10	40
	Trust	3	12
	Peace	5	20
Theme 1: The Meaning of the Hijab	Privacy	6	24
	Liberation	2	8
	Freedom	1	4
	Happiness	3	12
	Chastity	2	8

	Religious Values	14	56
	Research	5	20
	Family Structure	7	28
Theme 2: The Primary Factors Leading to the Hijab	Cultural and Social Environment	6	24
	Family Pressure	2	8
	To Appropriate to Her	7	28
	Budget Compliance	2	8
	Accessibility to Hijab Clothing	1	4

Theme 3: Acceptable Hijab and Whether it is Complied with.

Participants are asked what Islam commands about Hijab and what an acceptable Hijab should look like. After this question, the same participants are asked whether they dressed according to Islamic criteria or values. In response to these questions, it is observed that the participants generally shared information about acceptable hijabs, according to Islam. These include wearing a topcoat, abaya or chador, not wearing tight clothing, not choosing striking colors, not choosing clothes that show body lines, covering the whole body, except the hands and face, and letting the headscarf fall below the shoulders (Table II).

However, participants had different views on the second question. It is observed that some state that they dress according to Islamic criteria, whereas others state that they do not comply with all requirements.

First, it is observed that the justifications of the participants who stated that they comply with the acceptable hijab clothing prescribed by the religion of Islam are more frequently grouped under the following codes. These are "Wearing a Topcoat, Chador or Abaya", "Not Showing Body Lines", and "Not Dressing Tightly". For example, interviewees stated, *"Of course, when I dress, I make sure that I dress in a way that is accepted by Islam, "I wear my headscarf down from my shoulders." (I-17), "It will not be tight, short, thin enough to show underneath, and will have no attention-grabbing colors. Yes, I try to pay attention to these criteria.", " Islam commands women to wear hijab, yes, alhamdulillah, with the permission of my Lord, I try to observe the hijab that Islam commands...So, I cover my body, except my hands and face.(I-22).*

While many participants shared their knowledge of acceptable hijab clothing, they expressed that they could not comply fully. For example, interviewees stated that: *"Yes, I stay*

away from clothes that will poke the opposite sex in a way that will show my body lines, I am cautious not to show my hair, I never go barefoot, I don't know if I dress exactly as Islam commands, but I pay attention." (I-5), "I know that what is acceptable is to wear loose clothing, to cover the haram parts, and to dress with attention to the fabric, but unfortunately, I don't pay attention to it completely" (I-16)

Participants expressed their reasons for not fully dressing according to the Islamic criteria. It is seen that the reasons for this are collected under the following codes: "Dressing Comfortably", "Being Active in Social Life", "Keeping Up with the Times", "Acceptance", "Non-exclusion", "Attentive", "Being Stylish", "Adaptation to the Friends".

Under the "comfort" code, which is often repeated as one of the reasons, participants are found to express their thoughts in the following ways: *"People should dress comfortably, what is essential for me is that clothes that should not show body lines should be preferred, and this is my preference." (I-17), "One should not restrict oneself to when one is covered. Instead, one should dress in a way that makes them feel comfortable and happy."(I-25) "Because I wear pants, which means that I follow modern clothing, which means that I do not fulfill the commandments of Islam very well." (I-18).*

Moreover, one respondent attributed the reason to the following statement: *"Islam commands the chador to hijab. It is a veil that does not reveal any parts of the body. So, no, I do not think about it. I do not dress fully. I prefer to wear pants and a tunic because I move often" (I-20).* It is also important to note that "keeping up with times" is another reason: *For example, participants stated that I need to keep up with the times, burqa abaya; these are heavy clothes for my soul; I cannot be comfortable with my friends around me." (I-15)*

Finally, it is seen that the reasons for not being able to dress according to Islamic criteria are declared by the participants as follows: *"If I dress in full hijab, I won't be accepted by my friends; of course, this is my opinion; I think I might have to break my relationship with them because I have close friends who never wear hijab. They would not accept me in the way I say.", "Life, I am active in my social life; I know that I need to take care of myself like I need to be stylish; this way, I don't stand out from society; the old way of dressing, the long overcoat doesn't go with today, if I dress like this I will have adaptation problems." (I-14).*

Theme: 4: Brand Preference in Hijab

Participants are asked about their views on brand preferences and practices in hijabs. The differences and contrasts under this theme are divided into two under the headings "Reasons for not Preferring Brand" and "Reasons for Preferring Brand" (Table II).

Accordingly, codes such as "Compliance with Religious Obligations ", "No Brand in Hijab", "Not Caring about the Brand", and "Budget Compliance" are observed as the reasons why the brand is not preferred in hijab. Some participants stated that branded clothing is not essential for them to prioritize religious principles, saying that hijab clothing is not a commodity to be branded and will not gain superiority or difference from the brand. Instead, religious compatibility should be prioritized for hijab clothing. For example, *"I do not care about brands. It is enough for me that my Hijab covers me.", (I-8) "Hijab does not have a brand; it has religious compatibility...and the right Hijab creates one's identity. So, I never care about brands in Hijab." (I-12), "I don't care about brands in hijab clothing because hijab clothing is not something to be branded." (I-3).*

Moreover, codes "Being Different", "Quality", and "Status (Identity)" define reasons for brand preference. Thus, some participants stated that they preferred branded clothing in hijabs based on factors such as achieving a desired identity, fear of being excluded from the circle of friends, quality, and the feeling of difference created by the brand. For example, interviewees stated the following:

"It is nice that it is a brand; of course, I think that wearing branded clothing affects my identity and personality; I prefer branded clothing in order not to wear worse, shabby clothes than the people around me, and let me also say this, clothing brands are talked about in the environment of friends, you should also be branded with clothing care."

"I can say that I care about the brand and feel much better than others with how I dress now".(I-24).

"I care about the brand because of the quality, and this is not something specific to Hijab. I think it gives me an identity, because I am a person who dresses without becoming everyone. So, I put my difference."(I-21)

"Yes, I care about the brand. I think it differentiates me, gives me the impression of being different, and gives me a distinct identity, but I accept that my clothing is sometimes a status indicator for me. " (I-23)

"I pay attention to the brand when buying scarves because they are of good quality; branded scarves are more comfortable, but I do not dress in a way that stands out; I follow fashion in terms of quality." (I-22)

Table 2.
Themes: 3-4-5-6

Theme 3: Acceptable Hijab and Whether it is Complied with					
Codes	Complied with		Codes	Not Complied with	
	n	%		N	%
Wearing a topcoat, chador or abaya	4	16	Dressing Comfortably	5	20
Not Showing Body Lines	8	32	Being Active in Social Life	4	16
Not Dressing Tightly	4	16	Keeping Up with the Times	3	12
Covering Except Hands and Face	4	16	Acceptance	3	12
Not Preferring Attractive Colours	3	12	Non-exclusion	2	8
Choosing the Right Fabric	1	4	Being Attentive	2	8
			Being Stylish	2	8
			Adaptation to the Friends	4	16
Theme 4: Brand Preference in Hijab					
Codes	Reasons for not Preferring Brand		Codes	Reasons for Preferring Brand	
	n	%		n	%
Compliance with Religious Obligations	4	16	Being Different	5	20
No Brand in Hijab	2	8	Quality	6	24
Not Caring about the Brand	5	20	Status (Identity)	3	12
Budget Compliance	2	8			
Theme 5: Hijab Fashion					

Codes	Negative Opinion to Hijab Fashion		Codes	Positive Opinion to Hijab Fashion	
	n	%		n	%
No fashion in hijab	4	16	Combination Suggestion	5	20
Far from faith	3	12	Keeping Track of New Products	3	12
Compatibility	4	16	Modern Outfits	4	16
			Trends	4	16
			Contemporary Relevance	5	20
			Dressing Tips	6	24
			Being Well Groomed	2	8

Theme 6: The Effect of Media on Hijab.

Codes	Negative Opinions		Codes	Positive Opinions	
	n	%		n	%
Nonconformity to Religion	3	12	Following the Trends	4	16
Lifestyles	5	20	Recommendations	5	20
			Seasonal Products	2	8
			Wondering About Their Lifestyle	3	12
			Compatibility	4	16
			To Be Instructive	7	28

Theme: 5: Hijab Fashion

In response to the general question, "Does hijab fashion affect your clothing style?" Some participants opposed the hijab fashion. By contrast, others believed that it is necessary, and some participants even found hijab fashion attractive and inevitably put it into their lives.

Participants wearing hijabs are asked about their views of hijab fashion. The differences and contrasts under this theme are divided into "Negative Opinion to Hijab Fashion" and "Positive Opinion to Hijab Fashion." Accordingly, individuals who expressed negative opinions about hijab fashion stated the following reasons: "No fashion in hijab," "Far from faith," and "Compatibility." The following statements of the participants, who expressed negative opinions on hijab fashion, are stated for their reasons (Table II).

"Hijab is not about fashion" "I don't find hijab fashion in line with the realities set by Islam, doesn't fashion also mean attracting attention?" (I-1)

"There is no fashion in hijab; if there is fashion, we cannot call it hijab, so they are eviscerating hijab." (I-20).

"I see hijab and fashion as two concepts that do not go hand in hand. I am not influenced by fashion, and I do not want to generalize this when I compare it with people not wearing hijabs. Still, women who wear a religious hijab attract more attention than those who are open." (I-18).

The participants had a favorable view of hijab fashion and included it in their daily lives. It is observed that they listed the reasons for this as follows. First, I follow hijab fashion because I catch good combinations, keep up with my age, have the chance to follow the style and trends of the period, and avoid old clothes. For instance, interviewees reported as follows:

"I make combinations in my hijab under the conditions of the day. I am curious about new products and prefer them in my clothing." (I-25).

"I like to be well-groomed and attractive, and the way to do that is to be influenced by the wind of fashion." (I-4)

"I follow fashion. Yes, I see myself as modern. I am influenced by fashion in the following way: I do not wear things from very old times." (I-23)

"I like to dress in different styles. I prefer more colourful things than plain clothes like my veiled other." (I-9).

"It's hard on my soul to be fully covered, but the aesthetics of hijab have become beautiful, fashion has made it possible, fashion offers good clothing solutions." (I-24).

"The spread of fashion has increased the variety of products, it should not be seen as bad, so many women decided to wear hijab, they realized that it is not too heavy to wear hijab." (I-5).

While some participants opposed hijab fashion, they were under the influence of it. These respondents stated that they saw hijab fashion as irresistible or something to follow. *"Although I do not adhere to fashion 100 percent, I cannot say that I am not influenced at all; there are minor influences according to the style of the period." (I4), "Yes, from time to time, I follow and*

dress according to my preferences, without being carried away in fashion. However, I must adapt to my age and am inevitably influenced." (I-15).

Theme 6: The Effect of Media on Hijab

The answers to whether the participants followed fashion magazines, seasonal products, and social media phenomena related to hijabs are coded into two different subcategories. Among the reasons for the negative opinions of the participants who stated that they did not follow, the most common reason is that the styles and clothing examples did not reflect the Islamic lifestyle (Table II). For instance, interviewees reported that *"I do not follow any social media phenomenon; I do not like how they dress. I do not think they follow Islam; it's just the name hijab."*, (I-17), *"Phenomena distort the understanding of hijab. However, this is not called a hijab. That's why I stay away from social media in this regard."*(I-3).

On the other hand, some of the participants answered the question, "I follow." Participants stated that they followed phenomena on social media to be informed about innovations in clothing and dressing, catch trendy fashion, and create combinations. For example, *"I often follow this approach. It catches my attention. I like to follow boutiques on Instagram; they are like fashion magazines; I can easily see the styles and colors from here and make combinations."*, (I-12), *"I follow the season's products; I am always curious about how they are dressed and their combinations. I also like it: I have good suggestions."* (I-22), *"I have my favourites from social media influencers, there are pages on Instagram where I follow the scarf season products. Even though they have little effect on my hijab, I am still curious about their lifestyles."* (I-4).

5. Conclusion

The adaptation of the Turkish economy to neoliberal policies, the proliferation of foreign brands, the emergence of new shopping and entertainment districts, the expansion of the advertising sector, and the growth of a consumption-oriented urban middle class have all contributed to the development of secular, middle-class, and upper-class consumer culture. It also paved the way for an Islamic cultural sector geared towards the Islamic bourgeoisie (Sandıkçı&Ger, 2007: 192). Over time, the development of the concept of "green fashion" in the context of goals such as differentiating oneself, gaining social acceptance, feeling a sense of community, adhering to shared values and norms, gaining respect and admiration, and thus it has become possible to combine the veil or headscarf with the logic of consumption, making the fact of veiling fashionable rather than practical (Güz, 2013:38).

In the context of the relationship between fashion and hijab, this study aims to investigate what hijab refers to hijab-clad women who adopt the Islamic dressing style, what the commands of Islam regarding hijab and the factors that lead to hijab, and how the consumption of cultural factors (fashion, brand, social media, etc.) affects the perception of hijab. Data are collected using open-ended questions and a semi-structured in-depth interview form. Data are analyzed using the content analysis method.

As a result of the interviews, six main themes emerged, in line with data collection and analysis. These are: (1) The Meaning of the Hijab; (2) The Primary Factors Leading to the Hijab; (3) Whether or not the Information on Acceptable Hijab is Followed, (4) Brand Preference in Hijab, (5) Hijab Fashion, and (6) The Effect of Media on Hijab.

In line with the findings obtained from the interviews, it is understood that the primary meaning of wearing a hijab for the participants is to fulfill Allah's orders, similar to previous studies (Güz, 2013:108). Furthermore, in line with the other answers given by the participants, it is determined that the meaning of hijab and headscarf is shaped under subcategories such as "privacy," "protection from bad thoughts and haram," "giving peace of mind," "feeling comfortable," and "giving confidence." In this context, it is seen as a shield that keeps one away from evil thoughts, ulterior motives, and forbidden things. However, covering their heads is considered peaceful and reassuring for some women. These women said they felt more relaxed and spiritually secure by covering their heads or wearing a hijab. Apart from these, it is observed that the meanings attributed to the hijab, other than the commandments of religion, are also attributed to the hijab in terms of respectability and feeling special.

However, the findings determined different subcategories and codes regarding the main factors that led participants to wear hijabs. It is determined that feeling safe, especially religious values, is one of the primary factors leading participants to the hijab. In addition, education and individual research on religious values initiated the participants to enter the hijab process. In addition, family structure, family pressure, social environment, and the influence of friends seem to be the dominant reasons for choosing a hijab. For example, it is stated that although tying the headscarf is tiring, hijab clothing is preferred to ensure family satisfaction. Although these factors explain why participants chose hijab clothing, it is observed that later learning and adopting religious requirements facilitated this preference. In addition, it is seen that the increasing number of hijab stores and the accessibility and affordability of hijab clothing are listed as the reasons for choosing hijab.

In addition, in the context of the theme obtained regarding the participants' knowledge of the acceptable form of hijab and whether they apply this knowledge to their own lives, two different opinions are identified. First, participants shared information about acceptable hijabs according to Islam. These include wearing a topcoat, abaya, or chador, not wearing tight clothing, not preferring striking colours, not preferring clothes that show body lines, covering the whole body except the hands and face, and falling the headscarf below the shoulders. However, it is determined that participants have opposing views on how they are practiced in life. For example, those who stated that they dress according to Islamic criteria stated that they comply with religious rules by preferring overcoats, abayas, and dressing in a way that does not show their body lines. Besides, it is observed that the participants who stated that they did not comply with all the criteria prioritized excuses, such as social acceptance, not being excluded from social life, comfort, and keeping up with age, elegance, and grace. This situation shows that participants who adopt hijab fashion must comply with the fashion practice and age requirements with their commitment to the Islamic line. It also shows that they modernize without neglecting the dimensions of their faith, as the dynamics of contemporary life affect them, and they are predominantly positioned in a secularized world (Arslan&Çaylak, 2018:64).

In the findings obtained regarding the reasons for brand preference in hijabs, it is stated that branded clothing is not essential for them to prioritize religious principles, saying that hijab clothing is not a commodity to be branded and will not gain superiority or difference from the brand. On the other hand, it is determined that brand clothing is preferred in hijabs based on factors such as achieving a desired identity, fear of being excluded from the circle of friends, quality, and the feeling of difference created by the brand. In other words, it is seen that the brand is a means of differentiation, gives an identity to those in search of identity, and creates reasons for preference because the brand is an indicator of quality. Confirming this result, Kavak (2019:1) states that the hijab, branded in consumer culture, has turned into a commodity that can be purchased, bringing social class differences to the fore and clarifying status stratification. In addition, İlyasoğlu (2013:131-132) stated in her study that the importance students attach to fashion and their value to brands causes them to be less religiously sensitive to clothing.

When the findings obtained regarding the opinion of hijab fashion in the relationship between hijab and fashion are examined, it is seen that although there are opinions such as style is not sought in hijab, there is a high tendency towards hijab fashion in terms of being stylish, keeping up with age, and following hijab fashion. Accordingly, individuals who expressed

negative opinions about hijab fashion stated the following reasons: "No fashion in hijab," "Far from faith," and "Compatibility." In other words, it is stated that hijab fashion does not correspond to the realities set by Islam, that the purpose of fashion is to attract attention; therefore, the hijab is made meaningless, and that another goal of fashion is to attract attention, which Islam also rejects. On the other that, dressing in different styles, being well groomed, following trends, avoiding old clothes, and wearing clothes suitable for the age seem to be the reasons for adopting hijab fashion. In other words, it is stated that fashion gives tips for dressing by the day's conditions, contains the key to being well-groomed and attractive, contains stylish and aesthetic elements, and offers suggestions for making a combination. All these factors affected the participants' religious attitudes towards hijab clothing and reduced their sensitivity. As a result of the initial practices of the hijab, its meaning has changed. The hijab created by the consumption and fashion environment created a new identity. In this approach, identifying clothes with identity paves the way for transforming Islamic identity into status symbols (Kavak, 2019:1).

When the findings obtained in the context of the relationship between media and hijab are examined, social media influencers are defined as consumption-oriented people and criticized by the participants for prominent reasons, such as exaggerated posts and not observing the relationship between privacy and excessive lifestyles. However, participants who stated that they followed fashion magazines, seasonal products, and social media influencers expressed that they liked the product combinations, making it easier to dress, offering tips on making combinations, the desire to be like them, to be aware of innovations, and to look modern. The views of Gazneli and Kılıç also confirm these findings: the first place where conservative women turned away from religion and turned towards image was the hijab fashion shows and women's magazines. Subsequently, new media, online shopping sites, fashion and magazine pages, and social media influencers, which convey trendy hijab models to younger generations, have helped create a contemporary Muslim female identity infused with universal values by advising and contributing to the process of creating a modern Muslim female identity, such as how to tie a scarf, which colors to use together, and which pants and sweaters to combine (2020:204).

5.1. Limitations and Recommendations for Further Research

This study has several limitations. First, it is impossible to generalize the information gathered from a few selected locations to the entirety of Turkey. In essence, this restriction

increases the possibility of further research. Further research should be undertaken by conducting sequential exploratory investigations in other regions of Turkey and other nations to expand its content.

Secondly, although the study was conducted with people with different socio-demographic characteristics and provided important outputs, this study can be supported with new studies by addressing the hijab, which has become a consumption commodity, from other dimensions with studies including hijab businesswomen, hijab company owners, hijab fashion magazine owners, and hijab fashion designers.

A third limitation of the study is that this exploratory study only aimed to determine the meaning of hijab fashion in the relationship between fashion and consumption and people's opinions about it. This topic can be further developed based on specific brands that are highly preferred. In addition, social media influencers, who have emerged in recent years, attract the attention of their followers with their clothing and lifestyles and set an example by becoming a center of attraction. Being liked, approved, and appreciated for the image they have, social media interaction becomes essential as a result of the interaction feature. Therefore, the study can be more specific and in-depth by considering social media influencers who make suggestions on the hijab.

Finally, in such studies, a conceptual framework should be developed with the qualitative study in the first stage of the research through mixed research designs, and the necessary measurement scales should be created for the quantitative analysis to be carried out later.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: 50% Other author: 50%

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

REFERENCES

- Apaydın, H. Y. (2001). *Tesettür: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi*. C.40. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Arslan, A., & Çaylak, M. (2018). Tesettür Giyimi Etkileyen Tüketim Kültürü Faktörleri Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13(1), 41-70.
- Avcı, Ö. (2018). *İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği: İki Dünya Arasında*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Aygül, H. H., & Gürbüz, G. (2019). Tüketim, Moda ve İslami Giyim Açısından Tesettürlü/Türbanlı Öğrenciler: Akdeniz Üniversitesi Örneği. *Muhafazakar Düşünce/Conservative Thought*, 15(56).
- Baltacı, A. (2018). *Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme*. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 231-274.
- Barbarosoğlu, F. (1996). *İmaj ve Takva*, İstanbul: Profil Kitap.
- Barbarosoğlu, F.(2002). *Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Baştürk, S., & Taştepe, M. (2013). *Evren ve Örnekleme. Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Vize Yayıncılık, 129-159.
- Binark, M., & Kılıçbay, B. (2000). *Tüketim Toplumu Bağlamında Türkiye'de Örtünme Pratiği ve Moda İlişkisi*. Konrad Adenauer Vakfı, Ankara.
- Boyce, C., & Neale, P. (2006). *Conducting In-Depth Interviews: A Guide for Designing and Conducting In-Depth Interviews for Evaluation Input*. Pathfinder International Tool Series.
- Cihangiroğlu, A. N. (2014). *Âlâ Dergi içinde muhafazakâr modern yaşam tarzının izini sürmek* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Demirezen, İ. (2015). *Tüketim Toplumu ve Din*. Değerler Eğitimi Merkezi. İstanbul.
- Deniz, E. (2019). Tesettürlü Üniversite Öğrencilerinin Tesettür Giyim Alışverişlerinde Karar Verme Tarzları Üzerine Bir Araştırma. *İtobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 8(1).
- Develioğlu, Ferit (2002), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*, 19. Baskı, Haz. Aydın Sami Güneşçel, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara
- Durur, K. E., & Şimşek, D. (2017). Modern Tesettürlü Kadının Dönüşümü: Âlâ Dergisi Örneği. *Tarih Okulu Dergisi*, 10(31), 377-397.
- Erdem, S. (2015). İslam Fıkında Tesettür. *Ekev Akademi Dergisi*, (64).
- Erkilet, A. (2012). Mahremiyetin Dönüşümü: Değer, Taklit ve Gösteriş Tüketimi Bağlamında "İslami" moda dergileri. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 27-40.
- Gazneli, D., & Kılıç, N. S. (2020). Tesettürden Ölçülü Giyime. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 16(Özel Sayı-1), 44-70.
- Gökarıksel, B, & Secor A. (2010). Between Fashion and Tesettur: Marketing and Consuming Women's Islamic dress. *Journal of Middle East Women's Studies*, 6(3), 118-148.
- Göle, N. (1993). *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2008). *Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları
- Göle, N. (2011). *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Güz, H. , Yaleze, H. D. & Şahin, G. (2018). Tüketim Nesnesi Olarak Beden ve Moda: Bir Moda Etkinliği Ve Yeşil Festival Örneği Olarak Zeruj Festival, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (12) , 739-771 .
- Güz, H. (2013). Kadın Kimliğinin Medyada Öteki Üzerinden Yeniden İnşası ve Yeni Formu: Yeşil Moda ve Yeşil Defileler. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 4(20), 31-46
- İlyasoglu, A. (1994). *Örtülü kimlik: İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Öğeleri*. İstanbul: Metis Publication.
- Kavak, İ (2019). Moda, İsrar ve İnsani Krizler, <https://islamiktisadi.net/2019/11/06/moda-israf-ve-insani-krizler/> (Erişim Tarihi: 13.04.2022).
- Lodico, M. G., Spaulding, D. T., & Voegtle, K. H. (2010). *Methods in educational research: From theory to practice*. John Wiley & Sons.
- Meşe, İ. (2016). Tüketim, Din ve Kadın Bağlamında İslami Moda Dergileri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 95-110.
- Ökten, B. (2016). Sanal Tesettür Mağazalarının Sosyal Bir Olgusu Olarak Tesettür Alışkanlıklarındaki Değişime Etkisi: İstanbul'da Üniversite Okuyan Kız Öğrenciler Örneği. *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi*, 2(2), 144-168.
- Okutan, B.B. (2013). *Türkiye'de Popüler Kültür Din ve Kadın: Marjinalizasyondan Entegrasyona*. İstanbul: Düşün Yayıncılık
- Özkaynak, M. (2018). *Dindarlık ve Tesettür Modası Eğiliminin Satın Alma Niyeti Üzerindeki Rolü*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Sandıkçı, Ö. (2017). *Culture industries and marketplace dynamics*. In The Routledge international handbook to veils and veiling practices (pp. 196-212). 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon, OX14 4RN: Routledge.
- Sandıkçı, Ö., & Ger, G. (2005). Aesthetics, Ethics and Politics of the Turkish Headscarf. *Clothing As Material Culture*, 61-82.
- Showkat, N., & Parveen, H. (2017). *In-depth interview*. Quadrant-I (e-Text).
- Sproles, G. B. (1981). Analyzing Fashion Life Cycles—Principles and Perspectives. *Journal of Marketing*, 45(4), 116-124.
- State of the Global Islamic Economy Report (2017/18), London: Thomson Reuters
- Surahquran (Erişim 16 Nisan 2023), al-Nur 24:31, <https://surahquran.com/english-aya-31-sora-24.html>.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2023).Güncel Türkçe Sözlük, (<https://sozluk.gov.tr/>).
- Tok, F., & Müftüoğlu, M. (2018). Nur Suresi 31. Ayetin Tesettür Bağlamında İncelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5(9), 79-107.
- Whiting, L.S. (2008). Semi-Structured Interview: guidance for novice researchers. *The University of Heartford*. 22(23), 35-40.

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi: 10.54688/ayd.1274780
Araştırma Makalesi/Research Article

BİREY-ÖRGÜT UYUMUNUN ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İŞE YABANCILAŞMANIN ARACI ROLÜ

THE MEDIATING ROLE OF WORK ALIENATION IN THE EFFECT OF PERSON-
ORGANIZATION FIT ON ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR

Süleyman Cem BOZDOĞAN¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
31/03/2023

Kabul:
14/06/2023

Bu araştırma gıda sektörü çalışanlarının, birey-örgüt uyumu, örgütsel vatandaşlık davranışı ve işe yabancılaşma algıları arasındaki ilişkileri incelemektedir. Bu araştırmanın başlıca amacı, çalışanların birey-örgüt uyumunun örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisini ve bu ilişkide işe yabancılaşmanın aracılık rolünü analiz etmektir. Araştırma ayrıca, çalışanların birey-örgüt uyumunun işe yabancılaşma algısını nasıl etkilediğini ve işe yabancılaşma algısının da örgütsel vatandaşlık davranışını nasıl etkilediğini incelemektedir. Veriler, Osmaniye İli ve ilçelerindeki hizmet sektörü çalışanlarından kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak gönüllülük esasına göre elde edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin ölçülmesi amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Varsayılan ilişkiler, yapısal eşitlik modeli aracılığıyla değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulgularına dayanarak, birey örgüt uyumunun örgütsel vatandaşlık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu ve işe yabancılaşmanın bu ilişkiye aracılık ettiği sonucuna varılmıştır. Bulgular, İşe yabancılaşmanın örgütsel vatandaşlığı olumsuz ve birey örgüt uyumunun işe yabancılaşmayı olumsuz yönde etkilediğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: İşe yabancılaşma, Birey-örgüt uyumu, Örgütsel vatandaşlık davranışı, Aracı.

Jel Kodları: D23, M12, M19.

¹ **Sorumlu Yazar:** Öğretim Görevlisi Doktor, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7844-9973, cembozdogan@osmaniye.edu.tr.

Etik Beyan: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 28.09.2022 tarihli ve E.87368 sayı numaralı izin alınmıştır.

Atf: Bozdoğan, S.C. (2023). Birey- Örgüt Uyumunun Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisinde İşe Yabancılaşmanın Aracı Rolü. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14(1), 169-187.

Abstract

Article Info

Received:
31/03/2023

Accepted:
14/06/2023

This study examines the relationships between person-organization fit (P-O fit), organizational citizenship behavior (OCB), and work alienation (WA) perceptions of food sector employees. The main purpose of this study was to analyze the effect of P-O fit on OCB and the mediating role of WA in this relationship. The research also examines how P-O fit affects employees' perception of alienation, and how the perception of alienation affects OCB. The data were obtained from service sector employees in Osmaniye province and districts on a voluntary basis using an easy sampling method. Correlation analysis was performed to measure the relations among the variables. Hypothesized relationships were assessed through structural equation modeling. Regression analysis was applied to measure the effects of the independent variable and dependent variables. Based on the findings of the study, it is concluded that person-organization fit has a statistically significant and positive effect on organizational citizenship and job alienation mediates this relationship. Findings revealed that job alienation negatively affected organizational citizenship behavior and person-organization fit negatively affected job alienation.

Keywords: Work alienation, Person-organization fit, Organizational citizenship behavior, Mediator.

Jel Codes: D23, M12, M19.

Extended Summary

Since organizations are social cooperation systems with a set of objectives, they need a high level of performance and voluntary contributions from their workers to be successful. While individuals with social and emotional dimensions contribute to their organizations, various circumstances influence the kind and extent of those efforts. Sharing and establishing a set of values and building multidimensional ties with this value system are examples of human social and emotional elements. Managers are responsible for ensuring that their companies achieve their objectives by making optimal use of myriad elements, both internal and external ones, that contribute to their surroundings. In organizations, the phenomenon person-organization fit is an example of a socio-psychological dynamic. People and businesses are said to have a "person-organization fit" if they work effectively together. There are two viable methods to describe the relationship between a person and an organization: complimentary fit and integrative fit. When the characteristics of individuals in the organization and the characteristics of the organization are similar to one another, an integrated fit will occur. When an individual's demands are fulfilled and satiated by the organization, they are said to have adapted well to their position within it. It is usually ideal for workers to be compatible with the company to which they belong in terms of their values and expectations, and this is only possible when person and organizational values are compatible. It also occurs when both parties satisfy the expectations of the other party. The degree to which a person adopts and shares the core values of an organization is a major factor in determining how well they will fit inside that company. Organizational systems are determined by organizational norms and efficient production processes, which, in turn, create formal role behaviors in organizations. These actions are the bedrock of a company and are exactly what the upper management wants to see from its staff. Voluntary actions that are not directly, or clearly stated within the formal incentive structure are considered as examples of organizational citizenship behavior, as described by Organ (1988). Although they may seem inconsequential, OCB have a significant impact on the efficiency of the entire business. The person who seeks to comprehend human-nature and human-human interactions, to become self-aware, and to conquer himself in order to live a more libertarian and equitable life is less able to decide on his daily actions as a result of the rapid change in technological production and technology he has received as a result of his work. A reduction in an employee's interest in working life and the extinguishing of the joy of work are both examples of organizational alienation. Organizational alienation also refers to an employee's incapacity to perceive himself as a member of the institution, even though he maintains his working life. Organizations are a group of people formed to accomplish specific goals and functions, but they can also lead to alienation, both person and organizational, which is seen as an important problem.

Worker contributions are essential to the success of any service industry. This research aims to examine the relationship between work alienation, person-organization fit, and organizational citizenship behavior in the service sector. Before starting the analysis, the mean, standard deviation, kurtosis, skewness, and Cronbach's alpha values of the measurement tools were analyzed. To test the accuracy of the measurement process, the Harman (1976) single-factor test, which measures the common method bias, was applied. As a result, the variance value was found to have no common method bias. In addition, correlation analysis was performed to measure the relationship between the measurement tools. The findings of the correlation analysis suggested that there were links that were statistically significant among the measuring instruments. A confirmatory factor analysis was carried out at first, as a prerequisite to the subsequent regression analysis, in order to validate the accuracy of the measurement instruments. Regression analysis was performed after the scales and measurement model used in the study were within the limits of goodness of fit. The impact of P-O fit on WA was negative ($\beta = -0.7623$, $p < 0.001$). P-O fit affects OCB positively ($\beta = 0.4691$, $p < 0.001$) and WA had a negative impact on OCB ($\beta = -0.1747$, $p < 0.001$). The P-O fit had a direct effect on OCB ($\beta = 0.4691$, $p < 0.001$), the total effect decreased to $\beta = 0.3359$ ($p < 0.001$) when WA was added to the model. According to this result, this relationship is reduced by the mediating role of WA in the relationship between P-O fit and OCB. All hypotheses were confirmed. There is no research in the domestic literature that has analyzed the mediating function of WA in the association between P-O fit and OCB, and there are not enough studies in the national literature that have evaluated this role. This study adds to this accumulation of knowledge.

1. Giriş

Organ (1988), tarafından genel örgütsel etkinliği teşvik etmesi beklenen gönüllü ve isteğe bağlı bireysel davranış olarak tanımlanan örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD) kuruluşlar için fayda sağlamaktadır. Sosyal değişim kuramı (Blau, 1964: 88) işyerinde çalışan davranışını açıklamak için kullanılabilir. Bu kurama göre, çalışanlar işletmelerinden gördükleri davranışa tepki olarak olumlu veya olumsuz davranışlar sergileyebilmektedirler (Greenberg & Scott, 1996:112; Konovsky & Pugh, 1994: 658). Öte yandan, çalışanın örgüte uyumu diğer bir ifadeyle, birey örgüt uyumu (BÖU), kişinin iş seçimi kararlarının ve iş tutumlarının potansiyel bir belirleyicisi olarak da değerlendirilmektedir (Cable & Judge, 1996: 298). İki bakış açısını bir arada değerlendirdiğimizde, BÖU algısına sahip çalışanların ÖVD sergilemeye daha açık olacağı sonucuna varabiliriz. Bazı araştırmacılar, BÖU'nun ÖVD üzerindeki etkisinin dolaylı olabileceğini, BÖU'nun iş tatmininden kaynaklanabileceğini önermektedirler (Van Dyne, vd.,1994: 772). Çalışanların ve işverenlerin karşılıklı beklentileri karşılanarak, örgütsel kurallar, kişisel değer yargıları, istek ve ihtiyaçlar arasındaki uyumu ifade eden örgütle bireyin uyumu büyük ölçüde sağlanacaktır. Bu nedenle, sağlanan uyum, bireylerin örgütsel hedeflere katkıda bulunmalarına yardımcı olabilmektedir. Bu uyum sağlanmadığı takdirde işe yönelik olumsuz algı ve tutumlar ortaya çıkabilmektedir. Çalışanların olumsuz tutumlarından biri de işe yabancılaşmadır.

Yabancılaşma kavramı, Alman filozof Karl Marx'ın eserlerine kadar uzanmaktadır. Kişinin iş görevlerinin doğası ile insan doğası arasındaki çatışmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan bir varlık halidir. İşe yabancılaşma, genellikle bireyin işe olan ilgisini kaybetmesi, kariyerle ilgili hayal kırıklıkları ve örgütsel normlara uymamaktan kaynaklanan bir kaygı sonucunda çalışanın hissettiği olumsuz duygular olarak tanımlanmaktadır (Aiken & Hage, 1966: 497; Kanten & Ülker, 2014: 21). Yabancılaşma, bireyin emek sonucunda ürün ve süreç üstündeki idare ve dolayısıyla kendini gerçekleştirme yetisini kaybettiği durumlarda gerçekleşmektedir. İşe yabancılaşmanın BÖU ve ÖVD arasındaki ilişkide aracılık etkisinin tespiti araştırmanın amaçlarından biri olacaktır.

Bu durumda, BÖU'nun ÖVD'nı etkileyebilme nedenlerini daha iyi anlamamız gerekmektedir. Ayrıca, yabancılaşmanın nispeten az çalışılan bir kavram olduğu göz önüne alındığında çalışmanın ÖVD literatürüne katkı sağlama potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir.

2. Literatür Taraması

Araştırma konusuna kapsamlı bir giriş literatür taraması bölümünde yer almaktadır.

2.1. Birey Örgüt Uyumu

BÖÜ, örgütler ve çalışanları arasında her ikisi için de önemli olan özellikler üzerindeki uyumluluk veya uygunluk olarak tanımlanırken (Chatman, 1989: 339; Kristof, 1996: 12) tarafından "insanlar ve çalıştıkları kuruluşlar arasındaki uyumluluk" olarak tanımlanmaktadır. Çalışanlar ve örgütleri arasındaki uyum, iş tatmini, ÖVD, örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti ve performans gibi işle ilgili çeşitli önemli tutum ve davranışlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olma eğilimindedir (Cable & Parsons, 2001; De Cooman vd., 2010; Hoffman & Woehr, 2006). Artan BÖÜ algısı, çalışanların değerleri, hedefleri, kişiliği, tutumları, bilgi, becerileri ve yetenekleri kültür, çevre, değerler, hedefler, normlar, örgütsel kaynaklar ve görevle ilgili ve kişilerarası büyüme olanakları ile uyumlu olduğunda ortaya çıkmaktadır (Cable & DeRue, 2002; Cable & Parsons, 2001). Çalışanın içsel motivasyonu, iş bağlılığı düzeyi ve nihayetinde ÖVD, birey ile örgüt arasında daha yüksek seviyede bir uyum olduğunda artmaktadır (Dineen vd., 2002: 725). Genel olarak, çalışanın işle ilgili ilkeleri ve örgütün ilkeleriyle çelişiyorsa, çalışanın örgüte uyum algısı azalmaktadır (Ostroff vd., 2005: 617). BÖÜ uyumu, birçok araştırmacı tarafından ÖVD'ını etkileyen en önemli faktörlerden biri olarak tanımlanmaktadır (Ramesh & Gelfand, 2010:4; Yen & Ok, 2011: 2).

2.2.Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

ÖVD, görev çağrısının ötesinde örgüt içindeki üyelere yardım etmek de dahil olmak üzere çalışanların rol dışı davranışlarını ifade etmektedir (Organ, 1988:4). ÖVD, bireylerin örgütsel işlevsellikte etkinliği artıran davranışlarını ifade etmektedir (Bateman & Organ, 1983: 588). Uzun çalışma saatleri ve herhangi bir ödül düşüncesi olmadan ekstra görevler üstlenmek anlamına gelen ÖVD, iş performansını etkileyen sosyal bağlantıları geliştirdiği için çalışanlar için önemlidir. Bu davranışın geliştirilmesi olumlu bir sosyal ve psikolojik ortam sağlanmasıyla mümkün olmaktadır. Sosyal değişim kuramı (Blau, 1964: 88) genellikle ÖVD da dahil olmak üzere çalışan karşılıklılığının çeşitli yönlerini incelemek için kullanılmaktadır (Hopkins, 2002:2). ÖVD, yönetsel üretkenliği, kuruluşun çevresel değişikliklere uyumunu, çalışma grupları arasındaki koordinasyonu güçlendirerek örgütsel etkinliğe katkıda bulunmaktadır. Örgütte bu tür olumlu deneyimlerden yararlanan çalışanlar örgütsel hedeflere katkıda bulunarak bu duygu veya deneyimlere karşılık verme eğilimindedirler (Blau, 1964: 89). ÖVD'nın alanyazında önerilen çeşitli kavramsallaştırmalar olmakla birlikte, en sık atıfta bulunulan

taksonomisi Organ (1988: 43) tarafından geliştirilen beş boyutlu modeldir. Diğerkamlik, vicdanlılık, nezaket, centilmenlik ve sivil erdem olmak üzere beş boyuttan oluşmaktadır.

2.3.İşe Yabancılaşma

Çoğu kültürde, felsefe, sosyoloji, teoloji, psikiyatri ve psikoloji gibi çok çeşitli alanlarda kriz, zarar veya sosyal bir sorun olarak adlandırılan sosyal fenomenlerden biri de yabancılaşmadır (Farahbod vd., 2012). İşe yabancılaşma (İY) yeni bir kavram değildir. Aslında yabancılaşma, 1950'lerde – hem araştırmada hem de literatürde – en çok tartışılan ve yazılan konu olmuştur (Aiken & Hage, 1966: 497). Bu kavramın tanımı yazarlar arasında değişmektedir. İY, "kariyer ve mesleki gelişimden kaynaklanan umutsuzluk duygusunun yanı sıra mesleki normların yerine getirilememesi üzerine hayal kırıklığı" olarak tanımlanmaktadır (Aiken & Hage, 1966: 497). İY, kişinin imajından ve örgüt içindeki ve dışındaki sosyal ilişkilerinden psikolojik olarak uzaklaşma durumunu da ifade etmektedir. İşe yabancılaşma, örgütten psikolojik olarak ayrılma durumunu yansıtan iş alanına yönelik bir davranış olarak da tanımlanmaktadır (Hirschfeld vd., 2000: 1885). İşyerinde yabancılaşma olgusunun bir açıklaması da Vroom (1964) beklenti kuramı tarafından sağlanmaktadır. Bu kuram, çalışanın beklentilerini gerçekleştirip gerçekleştirmediği konusunda herhangi bir şüphesi varsa ya da bu beklentiler karşılanmazsa, işyerinde yabancılaşma algısının oluşabileceğini ifade etmektedir (Nair, 2009:7). Toplumsal sistem tarafından çalışana dayatılan istenmeyen bir sorun olarak kabul edilen İY, çalışanların emek süreci üzerindeki kontrolünü ve işyerinde kendini ifade etme kapasitesini kaybettiği durumlarda gerçekleşmektedir (Suárez-Mendoza & Zoghbi-Manrique-de-Lara, 2007). İşyerinde şüpheye sebep olması sonucunda kişilerarası ilişkileri ve sosyal ağlara katılımı azaltarak çalışanı sadece memnuniyetsiz değil aynı zamanda işine karşı da motivasyonsuz kılar (Tabrizi, 1991). İY sergileyen çalışanlar, kendi örgütlerinde yabancı oldukları algısına sahiptirler. Yabancılaşma algısına sahip bireyler, işlerine ve ilgili faaliyetlerine odaklanamaz, dolayısıyla çeşitli varoluşsal yeteneklerini gösteremez veya geliştiremezler.

3. Teori ve Hipotezler

3.1. Birey- Örgüt Uyumunu ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

Sosyal kimlik kuramı (Tajfel & Turner, 2004), BÖU'nun bir organizasyon içindeki bireylerin davranışlarını nasıl etkileyebileceğini açıklamaya yardımcı olabilir. Bu kuram, gruplar arası ilişkilerle, insanların kendilerini bir grubun üyeleri olarak nasıl görmeye başladıklarıyla ve bu sınıflandırmanın sonuçlarıyla ilgilenmektedir (Turner vd., 1987).

Çalışanların kişisel özelliklerinin iş kültürüyle ne ölçüde iyi eşleştiğine dair öznel değerlendirmeleri olarak adlandırılan BÖÜ (Cable & DeRue, 2002; Kristof, 1996), bireyin örgütsel uyumluluk algısıdır. Bu algının yükselmesinin nedeni, kişisel değerlerinin örgütün değerleriyle uyumlu olduğunu hissetmeleridir (Kristof, 1996). İnsanlar daha büyük bir şeyin parçası oldukları hissine ihtiyaç duyarlar. Örgüt kültürünün kendi kişisel inançları, kişilikleri ve geleceğe yönelik profesyonel özlemleri ile uyumlu olduğu algısına sahip olan kişilerde, olumlu duygusal tepkiler ortaya çıkabilir. İnsanlar, kendilerini işyerinde önemli biri olarak düşünmeye başlama konusunda doğal bir eğilime sahiptir (Saks & Ashforth, 1997:417). Çalışanlar ve örgütler arasında duygusal bağlar kurulduğunda, ekstra rol davranışları kolayca sergilenebilir. Bu duygusal bağlar işletmeler için fayda sağlayabilmektedirler. Bireyler iş için uygun olduklarını keşfettiklerinde, iş arkadaşları ve üstleri de dahil olmak üzere çevrelerindeki insanlara doğal olarak daha yüksek bir hoşgörü geliştirebilmektedirler. Ayrıca kendilerini başkalarının yerine koyma ve ihtiyaç duyulduğunda iş arkadaşlarına aktif olarak ek destek verme olasılıkları daha da yükselmektedir. Kişisel değerlerinin örgütün değerleriyle uyumlu olduğu algısına sahip çalışanlar örgüt için iyi olan her şeyin kendileri için de iyi olacağına inanırlar. Çalışanlar örgütleriyle yüksek bir uyum algıladıklarında, işleriyle ve çalışma ortamlarıyla daha yüksek düzeyde uyum gösterirler (Newton & Jimmieson, 2008) yüksek bir örgütsel özdeşleşme algılarıyla (Cable & DeRue, 2002) ve ekstra rol davranışı sergilemeye motive olurlar (Mayfield & Taber, 2010). Buna ek olarak, BÖÜ algısına sahip çalışanlar, örgütün çıkarlarını, kendi kişisel çıkarlarıyla uyumlu hale getirme gerekliliğinin önemini farkında olacaktırlar. Örgütle böylesine derin psikolojik bağları olduğu için, bu çalışanlar hiçbir şekilde örgütün hiçbir yönünü kendilerinden ayrı göremez ve sonuç olarak örgütle ilgili hiçbir şey bağımsız bir oluşum olarak değerlendirmezler. O'Reilly & Chatman (1986), değer uyumu ile kendiliğinden oluşan rol dışı davranışlar arasındaki pozitif ilişkiyi kanıtlamıştır. Bu nedenle, örgütle uyumlu olduklarını algılayan çalışanlar, grubun üyeleri gibi davranacak, istihdamları için ek çaba gösterecek ve örgüte fayda sağlayan ancak normların ötesindeki faaliyetlere katılacaklardır. Ampirik kanıtlar, yüksek düzeyde BÖÜ algılayan çalışanların ÖVD sergilemek üzere bir dizi olumlu sonuçla ilişkili olduğunu göstermektedir (Hoffman & Woehr, 2006; Sekiguchi, 2004). Sonuç olarak, aşağıdaki araştırma hipotez önerilebilir:

H₁: Birey örgüt uyumu örgütsel vatandaşlık davranışını olumlu yönde etkilemektedir.

3.2. Birey- Örgüt Uyumu ve İşe Yabancılaşma

Çalışanların örgütle uyumlu oldukları algıladıklarında ekstra rol davranışlarının sergilenmesi artmaktadır. Bu nedenle, çalışan seçme sürecinde, bireylerin kendi norm ve

değerlerinin örgütle uyumlu olup olmadığı dikkate alınmak zorundadır (Morley, 2007). Birey ile örgüt arasında var olan uyumsuzluk genellikle nesnel bir çalışma durumunun algıları ile bireylerin ihtiyaçlar, değerler, idealler, arzular veya beklentiler gibi belirli endişeleri arasında bir boşluk şeklini almaktadır (Mottaz, 1981: 517). Shepard (1973: 62), yabancılaşmayı, kişinin kendi eğilimleri ile gerçekliğin talepleri arasındaki tutarsızlığın farkındalığı olarak tanımlamaktadır. Seeman (1975: 92), yabancılaşma çalışmalarının "tutarsızlık" kavramları içerdiğine işaret etmektedir. BÖÜ ve işe yabancılaşma ilişkisini açıklamak için, bireyin kendisiyle ilgili beklentilerinin yüksek ve kapasitesinin kısıtlı olmasının çatışma yarattığı görüşünü ileri süren Özbenlik çelişki kuramıyla (Higgins, 1987) çalışanların görev koşullarına ilişkin algılarının, önemli ölçüde, kuruluşun değerleri tarafından koşullandırıldığını öne sürebiliriz. Benzer şekilde, bireysel değerler, görev koşullarına ilişkin nihai arzu ve beklentilere ilham vermelidir. Çalışanın kurumdan arzu ettiği, inandığı ve niyet ettiği şeyler gerçekte aldığı ile çelişiyorsa yabancılaşma ortaya çıkmaktadır. Çalışanların örgütün değerleriyle uyumsuzluğu, yabancılaşma duygularını artırmaktadır (Suárez-Mendoza & Zoghbi-Manrique-de-Lara, 2007: 58). Çalışanların kişisel yaşamlarına rehberlik eden değerler ile örgütün değerleri arasında uyum algısının yabancılaşma algısını azaltabileceği öne sürülebilir. Sonuç olarak, aşağıdaki araştırma hipotez önerilebilir:

H₂: Birey örgüt uyumu işe yabancılaşma algısını olumsuz yönde etkilemektedir.

3.3. İşe Yabancılaşma ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

Dipaola & Tschannen-Moran (2001), örgütlerin adaptasyon ve yenilik uygulamalarının uzun vadeli hayatta kalma ile büyüme için gerekli olduğunu öne sürmektedir. İşe yabancılaşma, çalışanların yaratıcılığını, mesleki açıdan kendilerini geliştirmelerini, toplumsal gelişime katkılarını ve etkin çalışma süreçlerini engellemektedir (Dagli & Averbek, 2017). Çalışan verimi, işletmelerin etkinliği ve performansının artırılması son derece önemlidir. Çalışanların örgütlerdeki eylemleri, işin başarısında kilit belirleyicilerdir. Çalışanların, deneyim ve becerilerinin örgütlerinin iyileştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla gönüllü olarak sergilenmesi, örgütsel vatandaşlık davranışıdır. İdari etkinlik ve personel verimliliği, örgütsel vatandaşlık uygulamalarının benimsenmesiyle artırılabilir. Örgütlerde işe yabancılaşma çalışanın çalıştığı kurumla olan ilişkisini olumsuz yönde etkilediğinden ciddi bir sorun olarak kabul edilmektedir (Saa & Abu Samra, 2019). Ayrıca çalışanın çalıştığı kuruma olan bağlılığını da olumsuz yönde etkilemektedir. Sonuç olarak, aşağıdaki araştırma hipotez önerilebilir:

H₃: İşe yabancılaşma algısı örgütsel vatandaşlık davranışını olumsuz yönde etkilemektedir.

3.4. İşe Yabancılaşmanın Aracı Rolü

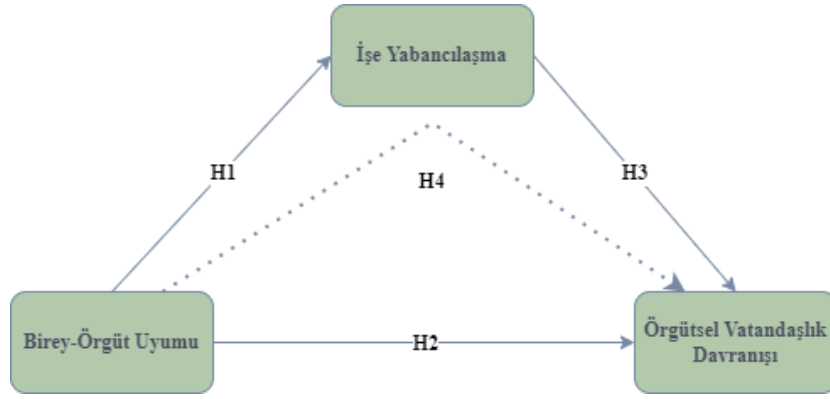
Meglino vd., (1989), örgütlerin benzer değer ve inançlara sahip bireylerle daha verimli bir şekilde etkileşime girdiğini ve bu durumun hem rol belirsizliği hem de çatışmayı azalttığını iddia etmektedirler (Pandey & Welch, 2005; Van Vianen, 2000). Buna ek olarak, (Kuczmarski & Kuczmarski, 1995: 53), yönetim ve çalışanlar tarafından sergilenen değerler arasında bir uyumsuzluk algılandığında, karışıklığın meydana geldiğini önermektedir. Bu olumsuz algılar, çalışanların kafalarını karıştırarak, gergin ve yalıtılmış hissetmelerine neden olabilmektedir. Birey-örgüt uyumsuzluğu, çalışma koşullarının kısıtlayıcı bir faktörü olarak işe yabancılaşmaya yol açabilmektedir. BÖÜ doğrudan sonuçlarından biri olarak ÖVD önerilebilir. BÖÜ'nün ÖVD sergilenmesine yol açması yanında, adayların iş seçim sebepleri (Cable & Judge, 1996) veya işten ayrılma davranışları (Chatman & Caldwell, 1991) hakkında verdikleri kararlarda bir rol oynadığı önerilmektedir. Muttar vd., (2019) işe yabancılaşmanın, BÖÜ ile ÖVD arasındaki ilişkide aracılık rolü olduğunu ifade etmektedir. Sonuç olarak, aşağıdaki araştırma hipotez önerilebilir:

H₄: İşe yabancılaşmanın, birey örgüt uyumu ve örgütsel vatandaşlık arasındaki ilişkide aracılık rolü vardır.

4. Yöntem

4.1. Araştırma Evreni

Osmaniye ilinde faaliyet gösteren hizmet sektörü firma çalışanları, bu araştırmanın çalışma evrenini oluşturmaktadır. Örneklem olarak gıda sektörünün seçilmesinde, fazla sayıda çalışanın bulunması ve bu çalışanlara yönelik birey-örgüt uyumu, işe yabancılaşma ve örgütsel vatandaşlık davranışı gibi değişkenler arası ilişkiler üzerine yeterince çalışma yapılmaması etkili olmuştur. Maliyet ve zaman kısıtları sebebiyle kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi sosyal bilimler bilimsel araştırma ve yayın etiği kurulundan 28.09.2022 tarih ve E.87368 sayılı etik kurul raporu alındıktan sonra gönüllülük esasına göre çalışanlara link verilmek suretiyle ankete katılmaları sağlanmıştır. Alınan 400 anket verisinden eksik veya hatalı doldurulan 11'i elenerek, 389 anket üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Literatürde değişkenler arası ilişkiler araştırılarak Şekil 1'deki araştırma modeli oluşturulmuştur.

Şekil 1.
Araştırma Modeli

4.2. Demografik Özellikler

Tablo 1
Demografik Bulgular

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Eğitim	Frekans	Yüzde
Kadın	188	48,3	İlköğretim	38	9,8
Erkek	201	51,7	Ortaöğretim	50	12,9
			Lise	129	33,2
Medeni Durum			Ön lisans	132	33,9
Bekar	193	49,6	Üniversite	40	10,3
Evli	196	50,4			
Yaş			Çalışma Yılı		
18-23	82	21,1	0-3	16	4,1
24-29	98	25,2	4-7	188	48,3
30-40	117	30,1	8-10	84	21,6
41>	92	23,7	11>	101	26,0

Çalışma örneklemini oluşturan katılımcıların demografik bulguları Tablo (1)' de verilmiştir. Örnekleme oluşturan katılımcıların %48'i kadın, %52'si erkek olduğu görülmektedir. Medeni durum incelendiğinde katılımcıların %49'un bekar, %51'in evli olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %30,1'nin 30-40 yaş çalışanlardan, %33,9'nün ön lisans mezunlarından ve %48,3'nün de 4-7 yıllık çalışanlardan oluşmaktadır.

4.3. Ölçekler

4.3.1. Birey Örgüt Uyumu

Birey-örgüt uyumunu ölçmek için Netemeyer vd., (1997) tarafından tasarlanan 4 madde ve tek boyuttan oluşan bir ölçek kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan birey örgüt uyumu ölçeğinin güvenilirliği 0,878'dir.

4.3.2. Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

Çalışmada Basım & Şeşen (2006) tarafından Türk kültürüne uyarlanan ÖVD ölçeği kullanılmıştır. Uyarlanan ölçek Vey & Campbell (2004) ve Williams & Shiaw (1999) tarafından geliştirilmiş iki ölçeğin yazarlarca birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Ölçek 19 madde ve 5 boyuttan oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan ÖVD ölçeğinin güvenilirliği 0,885'dir.

4.3.3. İşe Yabancılaşma

Yabancılaşma seviyesini ölçmek amacıyla Kanten & Ülker'in (2014) Türk kültürüne uyarladığı (Hirschfeld vd., 2000) tarafından geliştirilen 10 madde ve tek boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan işe yabancılaşma ölçeğinin güvenilirliği 0,960'dir.

5. Bulgular

Analize başlamadan önce ölçme araçlarının ortalama, standart sapma, basıklık, çarpıklık değerleri ve Cronbach Alfa değerleri analiz edilmiştir. Ölçme işleminin doğruluğunu test etmek amacıyla ortak yöntem yanlılığını ölçen Harman (1976) tek faktör testi uygulanmıştır. Test sonucunda varyans değeri %35 bulunmuştur. Eşik değeri %50 den az olduğundan ortak yöntem yanlılığı olmadığı öne sürülebilir. Ayrıca ölçme araçlarının arasındaki ilişkilerin ölçülmesi amacıyla korelasyon analizi de yapılmıştır.

Tablo 2

Ortalama, Standart Sapma, Normallik, Cronbach Alpha ve Korelasyon Değerleri

	Ort.	Std. Sp.	Bas.	Çarp.	1	2	3
1. BÖÜ	2,90	0,74	-0,409	-0,376	(0,878)		
2. ÖVD	3,89	0,63	-1,132	0,971	0,550**	(0,885)	
3. İY	2,45	1,22	0,600	-0,729	-0,466**	-0,522**	(0,960)

** . Korelasyon 0.01 seviyesinde anlamlıdır. Parantez içindeki sayılar Cronbach Alfa değerleridir.

Not. Ort.=Ortalama. Std. Sp.=Standart sapma. Bas.= Basıklık. Çarp.= Çarpıklık. BÖÜ=Birey-örgüt uyumu. ÖVD= Örgütsel vatandaşlık davranışı. İY= İşe yabancılaşma

Tablo (2)'deki basıklık ve çarpıklık değerleri incelendiğinde verilerin normal dağıldığı görülmektedir. Cronbach alfa değerleri de ölçme araçlarının güvenilir olduğunu göstermektedir. Korelasyon analizi sonuçları ölçme araçları arasında istatistiki olarak anlamlı ilişkilere işaret etmektedir. Doğrulayıcı faktör (DF) analiziyle önceden kullanılan anketin bu araştırma için kullanıldığında geçerli bir anket olup olmadığı, faktörlerin doğrulanıp doğrulanmadığı test edildi. DF analizi, yapısal eşitlik modeli için temel olduğundan hem yapı ölçümü hem de yapı model uyum değerlendirmesi aynı endekslere dayanmaktadır. Model

uyumunu değerlendirmek için, <3 altındaki (χ^2/df) ki kare/serbestlik derecesi iyi model uyumuna işaret etmektedir. Tablo 3'ü incelediğinde tüm değişkenlerin ve ölçüm modelinin kabul edilebilir (χ^2/df) değerleri aldığı görülmektedir. CFI ve TLI için >0,90'dan büyük, IFI için >0,085'ten büyük, SRMR ve RMSEA için <.08'in altındaki değerlerde iyi model uyumunu göstermektedir (Hoyle, 2012). Tablo (3)'ü incelediğimizde tüm değerlerin iyi uyum aralığında olduğu görülmektedir.

Tablo 3

Araştırma modelinin uyum iyiliği değerleri

Uyum İyiliği Değerleri	χ^2	df	CMIN /df	GFI	IFI	CFI	TLI	SRMR	RMSEA
BÖÜ	1,589	1	1,589	0,998	0,999	0,999	0,996	0,006	0,039
ÖVD	405,179	139	2,915	0,911	0,952	0,952	0,941	0,066	0,070
İY	52,927	18	2,940	0,966	0,989	0,989	0,982	0,019	0,071
Ölçüm Modeli	1185,98	424	2,797	0,900	0,924	0,923	0,916	0,071	0,068
Kabul Edilebilir Değerler			<3	>0,90	>0,85	>0,90	>0,90	< 0,08	< 0,08

BÖÜ=Birey örgüt uyumu, ÖVD= Örgütsel vatandaşlık davranışı, İY= İşe yabancılaşma

Tüm değerlerin iyi uyum aralığında olması, araştırma modelinin ölçme yapmak için uygun olduğunu göstermektedir. DF analizi sonucunda işe yabancılaşma değişkeninin 8. ve 9. maddeleri eşik değerin altında kaldığı için değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bağımsız ve bağımlı değişkenler üzerindeki etkileri ölçmek amacıyla regresyon analizi uygulanmıştır.

6. Sonuç

Tablo 5

Ölçüm Modelinin Regresyon Analizleri

	Model 1: İY			Model 2: ÖVD			Model 3: ÖVD		
	β	se	p	β	se	p	β	se	p
(Sabit)	4,5972	0,2359	0,0000	2,5781	0,1153	0,0000	3,3812	0,152	0,0000
BÖÜ	-0,7623	0,0743	0,0000	0,4691	0,0363	0,0000	0,3359	0,0383	0,0000
Cinsiyet	0,2495	0,1092	0,0229	-0,0753	0,0534	0,1592	-0,0317	0,0503	0,5282
Medeni Durum	-0,2232	0,1092	0,0416	-0,0178	0,0534	0,7394	-0,0568	0,0502	0,2587
İY							-0,1747	0,0233	0,0000
F		38,8514			56,5307			62,541	
p		<,001			<,001			<,001	
R ²		0,2324			0,3058			0,3945	

Not: BÖÜ=Birey Örgüt Uyumunu, ÖVD=Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, İY= İşe Yabancılaşma

Çalışmada bağımlı değişkenlerin bağımsız değişken üzerindeki etkileri Tablo (5)'te verilmiştir. Bu tabloda modele uygun olarak üç farklı alt model oluşturulmuştur. Model 1'de BÖÜ'nün İY üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Buna göre BÖÜ'nün İY üzerindeki etkisi negatif ($\beta = -0,7623$, $p < 0,001$) olarak gerçekleşmiştir. BÖÜ arttıkça İY seviyesinin azalacağı söylenebilir. H₁ hipotezi doğrulanmıştır. Bu bulgu (Bayram vd., 2017; Suárez-Mendoza & Zoghbi-Manrique-de-Lara, 2007) çalışmalarıyla da doğrulanmaktadır. Cinsiyetin İY üzerindeki etkisi pozitif ($\beta = 0,2495$, $p < 0,005$) olurken, medeni durumun İY üzerindeki etkisi negatif ($\beta = -0,2232$, $p < 0,005$) olmuştur. Model 2'de BÖÜ'nün ÖVD üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. BÖÜ, ÖVD'ını pozitif ($\beta = 0,4691$, $p < 0,001$) yönde etkilemektedir. BÖÜ arttıkça ÖVD sergileme seviyesinin artacağı ifade edilebilir. H₂ hipotezi doğrulanmıştır. Bu sonuç (Astuti & Sulisty, 2017; Souisa, 2018) çalışmalarıyla da doğrulanmaktadır. Model 2 'de cinsiyet ve medeni durumun ÖVD üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. BÖÜ ve ÖVD'nın İY üzerindeki etkisi Model 3 ile gösterilmiştir. BÖÜ, ÖVD üzerinde olumlu ($\beta = 0,3359$, $p < 0,001$) ve İY'nın ÖVD üzerinde ($\beta = -0,1747$, $p < 0,001$) negatif bir etkisi olmuştur. Çalışanlar işe yabancılaştıkça daha az seviye de ÖVD ile karşılık vermeye teşvik edildiğine işaret edilebilir. H₃ hipotezi de doğrulanmıştır. İY ve BÖÜ arasındaki negatif etki sonucu (Haji & Dadvar, 2019; Krouse, 2020; Rauf & Hansiya, 2015) çalışmalarıyla da doğrulanmaktadır. BÖÜ'nün ÖVD üzerindeki direkt etkisi ($\beta = 0,4691$, $p < 0,001$) olurken, modele İY dahil edildiğinde toplam etki ($\beta = 0,3359$, $p < 0,001$)'a düşmektedir. Bu sonuca göre İY, BÖÜ ve ÖVD arasındaki ilişkiye aracılık ederek, ilişkiye azaltıcı yönde etkilemektedir. H₄ hipotezi de doğrulanmıştır. Bu sonuç (Nadi & Sadatalvasfi, 2013; Suárez-Mendoza vd., 2007) çalışmalarıyla da doğrulanmaktadır.

Bu çalışma hem araştırma hem de yönetim uygulamalarını geliştirebilecek örgütsel, psiko-sosyolojik ve yönetsel çıkarımlar sunmaktadır. Literatürde yapılan, yabancılaşma ve bunun insan davranışı üzerindeki etkilerine ilişkin önceki çalışmalar güvenilir sonuçlar verse de (Menard, 1995), yabancılaşma konusunda yeterli sayıda çalışma yapılmamıştır. Örgütsel davranış araştırmaları tipik olarak yabancılaşmanın sonuçlarından çok nedenlerine odaklanmıştır. Özellikle, yabancılaşma üzerine yapılan araştırmalar, fenomenin kökenleri ve nedenleri üzerinde yoğunlaşmıştır (Mottaz, 1981). Önceki çalışmaların aksine, bu çalışmada yabancılaşmanın çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkilerine odaklanılmıştır. ÖVD, yönetim açısından örnek bir davranış olmasının yanında kurumsal performans için önemli faydalar getirmektedir. Sonuç olarak, bulgular, örgütsel köklerinin tartışılmasının ötesinde, işe yabancılaşmanın çalışanların davranışlarını nasıl etkileyeceği

deneyssel olarak ortaya koymaktadır. Birey örgüt uyumunu sağlayamayan ya da zamanla kaybeden çalışanlar, iş süreci üzerindeki kontrolünü kaybetmekte ve dolayısıyla işyerinde kendini ifade etme kapasitesini yitirmektedirler. Bununla birlikte, işe yabancılaşma sonucunda, çalışanlar daha az ÖVD ile karşılık vermeye yönelebilmektedirler.

İşe yabancılaşma kurumlarda istenmeyen sonuçlar doğurduğundan yönetimlerin bu durumla ilgili tedbirler alması önemlidir. Yabancılaşmayı engellemek için yöneticiler astlara güç, kontrol ve yetki veren bir dizi faaliyet ve uygulama planlayarak onları güçlendirebilirler. Örgütler, çalışanları güçlendirmeyi amaçlayan yönetsel davranışlara odaklanmalıdır. Bu tür davranışlar, olumlu bir duygusal atmosfer sağlamayı, görünür ve kişisel yollarla ödüllendirme ile teşvik etmeyi, güveni ifade etmeyi, inisiyatif ve sorumluluğu teşvik etmeyi içermelidir. Örgütsel değerler ve normlar yöneticiler tarafından belirlendiğinden, liderlik tarzı da önemli bir rol oynayabilir. Örgütlerin liderleri çalışanlar tarafından olumlu algılanırsa, takipçilerine değer ve tanınma gibi önemli şeyler vermeleri ve karşılığında saygınlık, duyarlılık gibi algıları hissetmeleri daha kolay olabilecektir. Yöneticiler, çalışanlara ihtiyaçları ile tutarlı çalışma koşulları sağlamalı, böylece yabancılaşmayı azaltmalı, çalışan vatandaşlık davranışı ve performansın teşvik edildiği bir bağlam geliştirmelidirler. BÖÜ'nu sağlamak için alınan önlemler, örgütün temel ilkelerine uyan normlar oluşturarak çalışanların işe yabancılaşmasını engellemek için yararlı olabilecektir. Bu temelde, önleyici bir İY karşıtı strateji sonucunda, çalışanlar örgüt lehine çalışarak örgüt içinde ÖVD sergilemeleri arttırılabilecektir. Bu hedef, sağlıklı prosedür ve süreçlerin uygulanması gibi gerçek ve test edilmiş olumlu iş düzenlemelerinin teşvik edilmesini içermelidir. Çalışanın resmi düzenlemelerle korunan değerlere olan inancı, iş prosedürleri ve süreçleri ile ilgili olumlu algıları teşvik edebilecektir. Bu anlaşma politikası, BÖÜ'nun iş memnuniyeti konusundaki öznel algılarını destekleyerek verimli örgütsel vatandaşlık davranış kalıplarına ilham verebilecektir. Çalışanların karar vermede söz sahibi olmaları da yabancılaşmayı engelleyen faktörlerden biri olarak görülebilmektedir.

Bu çalışmada, sonuçlar için bazı metodolojik sınırlamalar vardır. Toplanan veriler boylamsal değil, kesitsel olarak toplanmıştır. Her ne kadar verilerin bilimsel amaçla kullanılacağı belirtilse de çalışanlar, yönetimle paylaşılacağı endişesiyle algıladıklarından farklı cevap vermiş olabilirler. Bu nedenle, nedensel çıkarım yaparken dikkatli olunmalıdır. Araştırmanın açıklama seviyesini arttırmak için araştırma modeline farklı liderlik türleri, personel güçlendirme ve stres gibi değişkenler eklenebilir. Nitel analiz yöntemleri kullanılarak da araştırma bulgularının daha kapsamlı incelenmesi sağlanabilecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Aiken, M. & Hage, J. (1966). Organizational alienation: A comparative analysis. *American sociological review*, 31(4), 497-507.
- Astuti, H. & Sulistyono, H. (2017). The Role of Religiosity and Person Organization Fit (POF) to Improve Organizational Citizenship Behavior (OCB). *IJIBE (International Journal of Islamic Business Ethics)*, 2(4), 234-245.
- Basım, H. & Şeşen, H. (2006). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği Uyarlama ve Karşılaştırma Çalışması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), 83-101.
- Bateman, T. S. & Organ, D. W. (1983). Job satisfaction and the good soldier: The relationship between affect and employee "citizenship". *Academy of management journal*, 26(4), 587-595.
- Bayram, A. Tabuk, M. & Aknar, A. (2017). The Effects of Person-Job Fit and Person-Organization Fit on Work Alienation. In *Business and Financial Strategies* (pp. 140-157). Lap Lambert Academic Publishing.
- Blau, P. M. (1964). Exchange and Power in Social Life John Wiley & Sons. *New York*, 93-94.
- Cable, D. M. & DeRue, D. S. (2002). The convergent and discriminant validity of subjective fit perceptions. *Journal of applied psychology*, 87(5), 875.
- Cable, D. M. & Judge, T. A. (1996). Person-organization fit, job choice decisions, and organizational entry. *Organizational behavior and human decision processes*, 67(3), 294-311.
- Cable, D. M. & Parsons, C. K. (2001). Socialization tactics and person-organization fit. *Personnel psychology*, 54(1), 1-23.
- Chatman, J. & Caldwell, D. F. (1991). People and organizational culture: A profile comparison approach to assessing person-organization fit. *Academy of management journal*, 34(3), 487-516.
- Chatman, J. A. (1989). Improving interactional organizational research: A model of person-organization fit. *Academy of management Review*, 14(3), 333-349.
- Dagli, A. & Averbek, E. (2017). The Relationship between the Organizational Alienation and the Organizational Citizenship Behaviors of Primary School Teachers. *Universal Journal of Educational Research*, 5(10), 1707-1717.
- De Cooman, R. De Gieter, S. & Hofmans, D. (2010). The impact of perceived and actual PO fit on employees' work-related attitudes and behaviors. *Training*, 2(5), 0.91.
- Dineen, B. R. Ash, S. R. & Noe, R. A. (2002). A web of applicant attraction: Person-organization fit in the context of Web-based recruitment. *Journal of applied psychology*, 87(4), 723-734.
- Dipaola, M. & Tschannen-Moran, M. (2001). Organizational citizenship behavior in schools and its relationship to school climate. *Journal of school Leadership*, 11(5), 424-447.
- Farahbod, F. Azadehdel, M. Chegini, M. G. & Ashraf, A. N. (2012). Work alienation historical backgrounds, concepts, reasons and effects. *Journal of basic and applied scientific research*, 2(8), 8408-8415.
- Greenberg, J. & Scott, K. S. (1996). Why do workers bite the hands that feed them? Employee theft as a social exchange process. In B. M. Staw & L. L. Cummings (Eds.), *Research in organizational behavior: An annual series of analytical essays and critical reviews*, Vol. 18, pp. 111-156. Elsevier Science/JAI Press.
- Haji Z. M. & Dadvar, R. (2019). The Relationship Between Job Alienation and Organizational Citizenship Behavior and Social Health of Government Employees. *Journal of Iranian Social Studies*, 13(3), 34-56.

- Harman, H. H. (1976). *Modern factor analysis*. 3rd Edition, University of Chicago press.
- Higgins, E. T. (1987). Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect. *Psychological Review*, 94(3), 319-340.
- Hirschfeld, R. R. Feild, H. S. & Bedeian, A. G. (2000). Work alienation as an individual-difference construct for predicting workplace adjustment: A test in two samples 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 30(9), 1880-1902.
- Hoffman, B. J. & Woehr, D. J. (2006). A quantitative review of the relationship between person–organization fit and behavioral outcomes. *Journal of vocational behavior*, 68(3), 389-399.
- Hopkins, K. M. (2002). Organizational citizenship in social service agencies. *Administration in Social Work*, 26(2), 1-15.
- Hoyle, R. H. (Ed.). (2012). *Handbook of structural equation modeling*. Guilford press.
- Kanten, P. & Ülker, F. (2014). Yönetim tarzının üretkenlik karşıtı iş davranışlarına etkisinde işe yabancılaşmanın aracılık rolü. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 16-40.
- Konovsky, M. A. & Pugh, S. D. (1994). Citizenship behavior and social exchange. *Academy of management journal*, 37(3), 656-669.
- Kristof, A. L. (1996). Person-organization fit: An integrative review of its conceptualizations, measurement, and implications. *Personnel psychology*, 49(1), 1-49.
- Krouse, A. R. (2020). *The Impact of Work Alienation on the Relationship Between Person-Organization Fit and Organizational Citizenship Behavior in Higher Education* University of Texas]. Tyler.
- Kuczmariski, S. S. & Kuczmariski, T. D. (1995). *Values-based Leadership*. Prentice Hall.
- Mayfield, C. O. & Taber, T. D. (2010). A prosocial self-concept approach to understanding organizational citizenship behavior. *Journal of Managerial Psychology*, 25(7), 741-763.
- Meglino, B. M. Ravlin, E. C. & Adkins, C. L. (1989). A work values approach to corporate culture: A field test of the value congruence process and its relationship to individual outcomes. *Journal of applied psychology*, 74(3), 424-432.
- Menard, S. (1995). A developmental test of Mertonian anomie theory. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 32(2), 136-174.
- Morley, M. J. (2007). Person-organization fit. *Journal of Managerial Psychology*, 22(2), 109-117.
- Mottaz, C. J. (1981). Some determinants of work alienation. *Sociological Quarterly*, 22(4), 515-529.
- Muttar, A. K. Keir, M. Y. A. Mahdi, O. R. & Nassar, I. A. (2019). Antecedents and Consequences of Work Alienation—A Critical. *Journal of Statistics Applications & Probability*, 8(3), 279-288.
- Nadi, D. & Sadatalvasfi, M. (2013). The Mediating Role of Job Alienation of the Relationship between Person-Organization Fit and Organizational Citizenship Behavior. *Journal of Contemporary Psychology*, 8(2), 81-94.
- Nair, N. (2009). *A study of alienation among knowledge workers*, (Yayınlanmamış doktora tezi). Indian Institute of Management, Ahmedabad
- Netemeyer, R. G. Boles, J. S. McKee, D. O. & McMurrian, R. (1997). An investigation into the antecedents of organizational citizenship behaviors in a personal selling context. *Journal of marketing*, 61(3), 85-98.

- Newton, C. J. & Jimmieson, N. L. (2008). Role stressors, participative control, and subjective fit with organisational values: Main and moderating effects on employee outcomes. *Journal of Management & Organization*, 14(1), 20-39.
- O'Reilly, C. A. & Chatman, J. (1986). Organizational commitment and psychological attachment: The effects of compliance, identification, and internalization on prosocial behavior. *Journal of applied psychology*, 71(3), 492-499.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. Lexington books/DC health and com.
- Ostroff, C. Shin, Y. & Kinicki, A. J. (2005). Multiple perspectives of congruence: Relationships between value congruence and employee attitudes. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 26(6), 591-623.
- Pandey, S. K. & Welch, E. W. (2005). Beyond stereotypes: A multistage model of managerial perceptions of red tape. *Administration & Society*, 37(5), 542-575.
- Ramesh, A. & Gelfand, M. J. (2010). Will they stay or will they go? The role of job embeddedness in predicting turnover in individualistic and collectivistic cultures. *Journal of applied psychology*, 95(5), 807-823.
- Rauf, A. & Hansiya, F. (2015). Twenty first century human resource management practices: Why does organizational justice matter? An examination of effect of perception of organizational injustice on work alienation and organizational citizenship behavior. *International Journal of Engineering Research and Management*, 2(8), 94-100.
- Saa, J. W. A. & Abu Samra, M. A. (2019). The Reasons of Job Alienation among the Faculty Members of Hebron & Al-Quds Universities. *World Journal of Education*, 9(2), 65-72.
- Saks, A. M. & Ashforth, B. E. (1997). A longitudinal investigation of the relationships between job information sources, applicant perceptions of fit, and work outcomes. *Personnel psychology*, 50(2), 395-426.
- Seeman, M. (1975). Alienation Studies. *Annual Review of Sociology*, 1, 91-123.
- Sekiguchi, T. (2004). Person-organization fit and person-job fit in employee selection: A review of the literature. *Osaka keidai ronshu*, 54(6), 179-196.
- Shepard, J. M. (1973). Technology, division of labor, and alienation. *Pacific sociological review*, 16(1), 61-88.
- Souisa, J. (2018). Influence of Person Organizational Fit (PO-FIT) and Employee Engagement in Improving Employee Performance with Organizational Citizenship Behavior (OCB) as Intervening Variables (In Semarang's Police Academy). *Economics & Business Solutions Journal* 2(1), 77-86.
- Suárez-Mendoza, M. J. & Zoghbi-Manrique-de-Lara, P. (2007). The impact of work alienation on organizational citizenship behavior in the Canary Islands. *International journal of organizational Analysis*, 15(1), 56-76. doi.10.1108/19348830710860156
- Tabrizi, A. (1991). Alienation, conceptualization, and grouping of theories in the fields of sociology and psychology. *Social Sciences*, 2(3), 25-73.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (2004). The social identity theory of intergroup behavior. In *Political psychology* (pp. 276-293). Psychology Press.
- Turner, J. C. Hogg, M. A. Oakes, P. J. Reicher, S. D. & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Basil Blackwell.

Van Dyne, L. Graham, J. W. & Dienesch, R. M. (1994). Organizational citizenship behavior: Construct redefinition, measurement, and validation. *Academy of management journal*, 37(4), 765-802.

Van Vianen, A. E. (2000). Person-Organization Fit: The Match Between Newcomers' and Recruiters' References for Organizational Cultures. *Personnel psychology*, 53(1), 113-149.

Vey, M. A. & Campbell, J. P. (2004). In-role or extra-role organizational citizenship behavior: Which are we measuring? *Human performance*, 17(1), 119-135.

Vroom, V. H. (1964). *Work and motivation*, Wiley.

Williams, S. & Shiaw, W. T. (1999). Mood and organizational citizenship behavior: The effects of positive affect on employee organizational citizenship behavior intentions. *The Journal of psychology*, 133(6), 656-668.

Yen, W.-S. & Ok, C. (2011). Effects of person-job fit and person-organization fit on work attitudes and organizational citizenship behaviors of foodservice employees in the continuing care retirement communities.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1242889

Research Article

FROM ARMED CONFLICT TO POLITICAL CONFLICT: TERRORIST ORGANIZATIONS TRANSFORMED TO POLITICAL PARTIES*

Yaşar Pınar ÖZMEN¹

Ruziye TALİ²

Abstract

Article Info

Received:
26/01/2023

Accepted:
18/06/2023

Although the strategy used by terrorist organizations and political parties is different, the most obvious thing in common is that they have a political goal. In countries where terrorism is widespread, it is observed that there are poverty, corruption, injustice in political representation, and instability, and non-inclusive political institutions. In order for a terrorist organization to abandon acts of violence, these reasons must be eliminated to a certain extent. Transformation of organizations to political parties takes place by combining structural and strategic factors. In this context, how and under what conditions a terrorist organization turns into a legal political party identity is the subject of this study. For this purpose, terrorist organizations with a long history and an important sociological basis examined comparatively. It has been observed that the transformation to political parties takes place through peace processes and self-dissolution. Negotiations with terrorist organizations can start under a combination of conditions as follows; realizing that no solution can be reached with violence, weakening the organization, the emergence of a serious need for reconciliation, the support of the national and international public opinion for this reconciliation, focusing on the solution of the factors that motivate the conflict.

Keywords: Conflict, Peace process, Political participation, Political party, Terrorist organization.

Jel Codes: D72, D73, D74, H83

* This article is based on the abstract titled "Comparative Analysis of Transformation from Terrorist Organizations to Political Parties" presented orally at the 20th International Public Administration Forum held on 21-23 October 2021.

¹**Corresponding Author:** Assistant Professor, Yozgat Bozok University, ORCID: 0000-0003-2970-1110, pinar.ozmen@bozok.edu.tr.

² PhD, Independent Researcher, ORCID: 0000-0003-3650-1571, ruziyetali@yahoo.com.

Cite: Özmen, Y. P. & Tali, R. (2023). From Armed Conflict to Political Conflict: Terrorist Organizations Transformed to Political Parties. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (1), 188-214.

1. Introduction

Terrorism is a dynamic concept that shows different characteristics according to historical context, but in all circumstances, it has been an expression of violence used for a political purpose. It is defined as that “the unlawful use or threatened use of force or violence, instilling fear and terror, against individuals or property in an attempt to coerce or intimidate governments or societies, or to gain control over a population, to achieve political, religious or ideological objectives” (NATO, 2021). The political objectives of terrorism are based on the illegitimacy of the dominant ruling order. In countries where terrorism is widespread; poverty, corruption, injustice in political representation, uncertainty, and political institutions that are not inclusive are observed. In order for a terrorist organization to partially or completely abandon acts of violence, these structural reasons must be eliminated to a certain extent. In this context, the process of abandoning the violent acts of a terrorist organization and transforming into legal political party identity constitutes the subject of work.

This study contributes to the literature by comparing terrorist organizations that have become political parties in terms of structural and strategic factors. The fundamental research question is how and under what conditions this transformation of terrorist organizations takes place. First, the conceptual framework and scope of the study were established by evaluating comparative studies on the relationship between political parties and terrorism. Groups that have changed from terrorist organizations to political parties are classified in terms of their goals and the basis on which their legitimacy is based. Then, the scope of the study is specified, and the method is explained. As a result of the comparative analysis, it was concluded that the transformation from terrorist organizations to political parties was mainly the result of either peace processes, or self-laying down their arms. The data obtained by comparing the transformation processes were evaluated in the results section. Ending an internal conflict in general; it is possible for the parties to understand that they cannot reach any solution with violence, that there is a serious need for reconciliation, that the national and international public support this compromise, and that similar elements such as the focus on solving the factors that motivate the conflict come together. In this case, when evaluated in terms of benefit/cost, there is a need for a terrorist organization to strategically carry its objectives to the political sphere.

2. Conceptual Framework

Comparative studies on the interaction between political parties and terrorist groups were not studied much in the academy until the 1990s. It can be said that these studies started systematically with Weinberg for the first time (Weinberg, 1991:423-438). Terrorist groups and political parties often share a common goal - to engage in some kind of political change, but the biggest difference is the strategy they use to achieve their goals (Wiegand, 2009:670). In the latest empirical research has presented evidence that terror groups shift their focus from violence to non-violent forms of politics in order to “either survive against the state government or that the path to politics was the only viable path to achieve their organizational objectives” (Black & Jabbour, 2023:15). In the literature, it has begun to focus on the costs and benefits associated with a transition to participating in politics especially from the perspectives of the terrorist groups (see Martin, 2014).

In the literature, the relationship between political parties and terrorist organizations, or more generally the tendency to resort to violence rather than traditional political paths, is examined with two main approaches. Structural approaches are focused on the characteristics of the political regime. It has been observed that structural characteristics such as the formation of the system with majority, or proportional representation, the fragmentation of the party system (Piazza, 2010:22) at the local level, and the effect of the ideology of the ruling party on state policies are effective in resorting to acts of terrorism (Danzell, 2011:100). It is uncovered an inverse U-shaped relationship between regime type and alternative forms of terrorism based on empirical evidence (Gaibulloev et al., 2017:503). Accordingly, rigid autocracies and consolidated democracies are much less affected by terrorism. In recent years, it shows that terrorist groups have found ground in emerging democracies and transitional states, as well as failed states.

The strategic approach dealt with terrorist organizations as 'rational actors' who engaged in armed actions in order to realize their political objectives. In the academy, the method of 'case study' have mostly adopted a strategic approach. For example, an empirical analysis shows that terrorist groups use two alternative mechanisms relating to governments. One of them is a strategic conflict avoidance resulting in reduced violence, or the other is increasing violence to push governments to make a mistake or to show their inabilities (Tokdemir & Klein, 2021:743).

Structural and strategic approaches provide a complementary theoretical framework for explaining the relations of terrorist organizations with political parties. Black and Jabour (2023)

use structural and strategic approaches simultaneously while comparing four transformation cases in their study. Terrorist organizations, which are rational actors, are eager for change to achieve their goals when they were incentivized by the government system to continue as a political group rather than a violent one. However, terrorist groups when becomes dissatisfied with their situation within the process, or there is a lack of government credibility, the return to violence is always a viable option (Black & Jabbour, 2023:15).

When the interactions between armed organizations and political parties are examined, the following points are noted in terms of determining the scope of this study:

(1) Some of the terrorist organizations use the party name, although it is not a legal party. Marxist-Leninist armed groups in particular prefer to call themselves political parties. For example, the Communist Party of India (Marxist–Leninist), The Communist Party of Peru – Shining Path, the Kurdistan Workers' Party (PKK), the Democratic Union Party (PYD), etc.

(2) Some terrorist organizations exist as the military wing of political parties. The striking example of this is the relationship between the Fascist Party and the Black Shirts, founded in Italy in 1921 and disbanded in 1943. In addition, during the Cold War period, many Marxist-Leninist, Maoist, Castroist, Trotskyist and so on terrorist organizations, especially in Asia and Latin America, operated as the armed wing of communist and revolutionary socialist parties.

(3) At the same time, many paramilitary organizations (such as the Blackshirts) that acted together with the army and police forces against Marxist-Leninist groups, and representatives of the anticommunist struggle also existed in the political party identity. During the civil conflicts between 1970 and 1980, there was an organic connection between mostly nationalist and racist right-wing parties and paramilitary terrorist groups.

(4) Some structures can exist as both a social movement, a political party, and an armed organization. Therefore, these structures are often classified as 'violent non-state actors'. Lebanon's Hezbollah is typical of this (see Wiegand, 2009:673).

(5) The majority of national liberation movements primarily completed their struggle with an armed organization and became the first legitimate founding political party of an independent state they established. For example, the National Liberation Front in Algeria, the Communist Party of Cuba, and Egypt Muslim Brotherhood (see Black & Jabbour,

2023) are the movements that some terrorist organizations today set a precedent for in order to establish a legitimate basis.

(6) Some of the terrorist organizations ended their violence and became political parties by dissolving themselves, or at the end of a peace process (negotiation). The subject of this article addresses this transformation, and the cases listed above are out of scope of the study. And in this study, it is not an objective to evaluate why some terrorist groups decide to participate in the electoral process, but not others. This kind of argument was tested using a large dataset of terrorist organizations in existence during the years 1968–2006 and with a case study and reached strong findings (see Brathwaite, 2013).

Terrorist organizations that become political parties are divided into three categories: ethno-nationalist/separatist, left or right ideological and religious. In addition, terrorist groups with special interests can be classified separately. Ethno-nationalist/separatist terrorism corresponds to violence deliberately used by ethnic groups and especially ethnic minorities to achieve the right to self-determination. The best-known example of ideologically targeted terrorist organizations is Marxist-Leninist revolutionary organizations¹. In the twenty-first century, religious terrorist organizations became more common. This includes jihadist groups, sectarian groups and sometimes political parties that manipulate religious feelings and inflame religious radicalism and militancy. Religiously motivated terrorist organizations may be intertwined with an ethnically based conflict, e.g. Shiite in Lebanon and the Moro group in the Philippines.

3. Scope and Method

The scope of the study was created as a result of scanning the literature on political party relations with terrorist organizations. During the screening, terrorist organizations are classified according to their type (ethno-nationalist/separatist, ideological, religiously sourced) and the type of relationship with political parties. Among them, 9 organizations that have changed from terrorist organizations to political parties are included (see Annex 1). In the study, the transformation processes of the 9 terrorist organizations covered were discussed in terms of structural and strategic factors. As a source of data, case studies, researches, official documents, written and visual media and websites related to terrorist organizations were used. The basic data obtained are examined comparatively and summarized in a table. When the transformation

¹ Maoist, Castroist, Trotskyist, etc. terrorist organizations are all covered in a single category as Marxist-Leninist in this study.

processes of 9 terrorist organizations into political parties are examined; 7 (IRA, FARC-EP, M-19, FMLN, URNG, RENAMO, MILF) have become political parties as a result of successful² peace processes, while 2 (ETA, Tupamaros) have self-dissolved and brought their arguments to the political sphere. Some have become a new political party; others have become a non-violent political entity within existing parties. A comparative examination of the conditions that led terrorist organizations and states to peace negotiations or their termination in terms of structural and strategic factors reveals the basic data of the research.

4. Transformation Processes of Terrorist Organizations to Political Parties

Within the scope of our study, two categories stand out when the processes of transformation from terrorist organizations to political parties are examined (for a summary of processes, see Annex 2): In the first case, peace process was carried out through dialogue between states and terrorist organizations. From the perspective of the negotiation processes of states and terrorist organizations, it is understood that each peace process has its own roots, problems, and dimensions (Özkan, 2018:89). At the end of the peace process, the terrorist organization turning into a political party after the ceasefire/handing over of weapons and the complete dissolution of the organization (Peace processes will be summarized under the headings below).

In the second case, terrorist organizations that were mostly diminished power, lost public support, and the legitimate ground on which they base themselves disappeared, were dissolving and bringing their arguments to the political sphere. ETA and Tupamaros are examples for this case.

ETA was founded in 1959 with the aim of establishing an independent Basque state. It started violent acts in 1968, carrying out his most violent acts until the early 1980s. ETA declared a permanent ceasefire in 2011, disarmed completely in 2017, and dissolved itself in 2018. ETA, which had fallen out of favor, declared a ceasefire during this period, and a controversial peace process began. Technical issues such as the status of exiles and detainees and disarmament have been discussed, but ETA announced that it is suspending peace talks, citing the Spanish government's reluctance (Duhart, 2019:408-409). Over time, the pressure on ETA increased, and ETA last declared a ceasefire in 2011. After their leader, Alejandro Zobarin Arriola was captured, mediators, including former UN Secretary-General Kofi Annan, former

² Although there have been some setbacks in the peace process, such as the FARC-EP, they are largely irreversible.

Irish Prime Minister Bertie Ahern, and Irish nationalist Gerry Adams, forced ETA to cease operations.

Spain's new constitution and the intense fight against terrorism have been instrumental in its termination. In particular, the organization lost its influence and popular support, and it was severely weakened by the arrest of several of its leading members. At the end of the Franco era, Spain switched to a regional state system based on autonomy. In addition to the system of constitutional autonomy, the instruments of the EU (as it is now called) which Spain became a member in 1986, have been very influential in Spain's fight against ETA. The Basque Country, one of the richest regions of Spain, together with Catalonia, has the greatest autonomy under article two of the 1978 Spanish Constitution. It has the widest autonomy in Europe, The Basque country which can determine many policies such as education, health, security, and social welfare on its own, has not been able to prevent the idea of full independence. In 2005, for example, there was a request for the right to self-determination in the Basque parliament, but the Spanish parliament refused. Article 155 of the Constitution applies harsh sanctions against such demands.

The Basque nationalist coalition Herri Batasuna (Basque: People's Union), which existed with ETA with the same goal since 1978, became a political party in 2001 under the name Batasuna (Union). Batasuna was declared illegal by Supreme Court of Spain in 2003 based on the Spanish Constitution and organic law on political parties, as it maintains ties to ETA. The presence of some members and lawmakers convicted of terrorism offences in the past, the fact that some of their members were members of both ETA and the party, and the failure to condemn assassination by ETA by Batasuna senior management were enough to be considered terrorism-related. Batasuna denied any ties to ETA and condemned the attacks. In Spain, more than 10 parties linked to ETA were shut down for the same reason. After the closure of Batasuna, nationalist votes shifted to the Basque Nationalist Party (EAJP), which was founded in 1895, which won 10% of the vote in the Basque Region's local parliamentary elections in 2001. Since 2011, Batasuna's successor, the pro-independence socialist party Sortu, has five representatives in parliament (see Leonisio, 2022, for the voter support on political groups which are historically linked to ETA by its generic name the Basque Patriotic Left).

Transformation process of the Tupamaros of Uruguay was a little bit different. The Tupamaros National Liberation Movement (MLN-T) was an urban-based armed organization founded in Uruguay in the early 1960s. The Cuban Revolution of 1959 and the communist

guerrilla movement (VietCong) in Vietnam in 1963 were instrumental in the emergence of most of the organizations in Latin America, and the Tupamaros as well. The organization, including socialist party members, anarchists, and Maoists, had a non-strict Marxist-Leninist ideology. Bank robberies with stolen weapons and uniforms during the economic crisis, bombings of transnational companies, robberies on food carts and the rich, and distribution of what they obtained to the poor provided them popular sympathy (Lessa, 2003:19-34). Jorge Pacheco Areco, who was elected president in the 1967 elections, declared a state of emergency in 1968 against a series of labor protests, revoking all constitutional guarantees. This movement led to increased actions by armed resistance organizations. After the adoption of constitutional reform in 1971, and dubious election fraud in 1973, the country became a dictatorship under military tutelage that lasted until 1985. During this period, the Tupamaros, was attacked, and many of its members were arrested and killed as a result of bloody conflicts. During the dictatorship, the leaders of the organization, including José Mujica, were held hostage in solitary confinement to be killed in any act of terrorism. Some members of the organization have also been deported to European countries. During the transition to the democratic system in 1985, political prisoners were freed, and the Tupamaros decided to join the Frente Amplio alliance, which they had previously supported. Since 1989, Frente Amplio alliance, together with other political groups and independent leaders, has transformed to a party (MPP). Especially after 2004, the political party with the most votes in the alliance was represented in various ministerial positions. The former Tupamaro leader José Mujica was elected president on November 29, 2009.

4.1. IRA – United Kingdom

Peace negotiations between the IRA and the United Kingdom were conducted through Sinn Féin, an Irish nationalist political party that dates back a long time (see Duhart, 2019 for a more detailed history). Sinn Féin, which defines itself as a left-wing party despite its extreme nationalist attitude towards the British government, and the IRA are intertwined organizations. Sinn Féin is known to be the political wing of the IRA, although they highlighted their separation, especially after the 1990s. Sinn Féin was subject to expulsion decisions and broadcasting bans in both the UK and Ireland, as many of its leaders are thought to be members of the IRA. After two decades of civil war, the first contact between the IRA and the British Government was initiated between 1987-1990, and it opened a line of communication with Sinn Féin using a “confidential backdoor” (Brún, 2008:13) channel that had been in place for many years. In fact, throughout the 1970s and 1980s, direct and indirect negotiations between the

British government and the IRA took place on many occasions. The contact in 1990 can be considered the first step in the strategy that led to the final agreement with the IRA. When the negotiations in the process up to this date were leaked to the public, they were considered a sign of political shift and exhaustion for the state and were interpreted as the desire of the British government to get rid of the Northern Ireland problem (Bew, 2011:17). Perhaps the most important reason for the start of the peace process is that both sides believed/understood that they could not win militarily. In the early 1980s, the IRA saw that it could not achieve a decisive victory through violence, and therefore, sought a political solution. For the British government, the IRA ceased to be an actor that can only be fought through military means. In 1990, the first request for political opening from the IRA took place on a very favorable basis for the parties (Powell, 2011:24).

The IRA's request for peace was the result of the organization's strategic decision to focus on the politicization process after IRA militant Bobby Sands died in prison after being elected as an independent member of parliament. This led to Sinn Féin, considered the political wing of the IRA, being regarded as a legal party and gaining support in Northern Ireland with the slogan 'ballot box-gun'. Sinn Féin published some documents in late 1980s and early 1990s that changed its old line and gave the impression that it was ready for dialogue (Alonso, 2016:522). Sinn Féin's leader Gerry Adams sent a letter to the prime minister, John Major, demanding the start of peace talks. Although the Major government declared unwillingness to sit down with terrorists, secret talks that had already begun earlier at the initiative of intelligence officer Michael Oatley continued. UK governments stated that they had never dealt with the IRA and had refused to accept secret conversations leaked to the press. Sinn Féin's inclusion in the peace process, despite the backlash, was meticulously constructed with great care, patience, and a sense of balance (Bew, 2011:18-19). The fact that Sinn Féin was able to be expertly involved in the process as a structural factor was peace's greatest achievement. In the process, allegations were raised that members of the leadership were on the IRA's military council, but these were not used by the British government not to make the process difficult (Özçağatay, 1998:153-154).

The first significant outcome of the talks was the signing of the Downing Street Declaration in December 1993 (Brún, 2008:13). The British and Irish governments agreed to achieve peace and a permanent end to the use or support of paramilitary violence, according to article 9 of the declaration, which sets the conditions for peace talks. Under these circumstances, it was stated that parties that were exclusively committed to peaceful methods and democratic

principles were free to fully participate in democratic politics and, when the time came, to participate in dialogue between governments and political parties. Although this declaration, whose purpose was to ensure a lasting ceasefire, carries some uncertainty, it served to establish the basic rules before the IRA ceasefire of August 31, 1994 (Bew, 2011:18). The ceasefire provided political progress by Sinn Féin formally sitting down with the British government. However, the IRA ended the ceasefire on February 9, 1996 due to some reasons such as the failure of the Major government to take concrete action because of the pressure of the Unionists, the new Secretary of State for Northern Ireland, Patrick Mayhew's proposition to hand over weapons from the IRA for the process to continue, and the failure to release IRA prisoners, and the continued violence of the Police Service of Northern Ireland against Catholics. The government's stance led to the IRA breaking the ceasefire. The IRA carried out a bomb attack in London, targeting the government, which it blamed for the blockade of the process.

The deteriorating negotiation process began to regain momentum when Labour Party came to power in 1997. As long as Tony Blair stopped the issue of "disarmament" that led to the cessation of negotiations, he made the biggest strategic contribution, and the talks continued openly or privately despite the reaction of pro-union Protestants. To further strengthen the trust environment, the Blair Government announced an independent investigation into the "Bloody Sunday" incident in 1972. In this period, it is seen that international actors played an important role. With the breakdown of the ceasefire, US. President Clinton stepped in and invited Gerry Adams to the White House. These contributed significantly to the negotiation process (Mansergh, 2011). In addition, the European Union (EU) provided a special programme of funds for peace and reconciliation in Northern Ireland (Brún, 2008:14). Sinn Féin demanded that the process leading to final peace be tied to a timetable at this stage. The IRA declared a ceasefire in 1997 and never again resorted to armed struggle except in isolated incidents.

Negotiations continued between other political parties, the Irish government and the British government, led by US Senator George Mitchell, General John de Chastelain of Canada and former Finnish Prime Minister Harri Holkeri. This was the first official and public talks involving all parties to the conflict since the first negotiations that led to the partition of Ireland. Mitchell played a crucial role as a mediator in the negotiations, making an invaluable contribution to the outcome (Brún, 2008:15). These negotiations resulted in the historic Belfast Agreement, or Good Friday Agreement as it was popularly known after it was signed in 1998. The agreement was put to a referendum on May 22, 1998, and approved by 72% of the people of Northern Ireland and 94% of the people in the Republic of Ireland. The agreement includes

regulations on the constitution, political institutions, equality and human rights, weapons, victims of conflict, the release of political prisoners, policing, and justice. In July 2005, the IRA officially declared an end to the armed struggle and ordered its members to help develop political and democratic programs through purely peaceful means (Çınar, 2017:168). In September 2005, IRA confirmed that the handing over of weapons process had been completed.

4.2.FARC-EP and M-19 - Colombia

The decade-long civil war over a distorted state system created by injustice and socioeconomic inequality in resource sharing in Colombia ended in 1958 with a rotating governance solution between liberals and conservatives. This so-called solution failed to represent the interests of the lower classes of society and led to armed rebellion movements. During the Cold War, the FARC stood out as a representative of the peasant population that formed its own defense groups against state's operations, which received support within the framework of the US anticommunism policy. It evolved from a rural/regional movement into the largest armed revolutionary resistance group representing the entire Colombian countryside (Phelan, 2019:838). The main purpose of the FARC is to seize power and to carry out radical land reform through all kinds of military, political, or social struggles. Over time, the organization moved away from this goal, become an organization of illegal crimes such as drug production and trafficking, and lose public support. In 1982, the FARC added the phrase "People's Army" (Ejército del Pueblo) to its name to influence the public and changed it to FARC-EP, but continued to be called the FARC in the media and among the public.

Violence in Colombia since the 1980s had increased as a result of complex relations among the paramilitary groups collaborated by the official army and police, drug cartels and terrorist organizations. The decline of the industry along with narco-terrorism reduced the support to armed organizations by people who were tired of violence. This is when the government of President Betancur began developing a "national dialogue" with terrorist organizations including the M-19 (19 April Movement)³ and FARC. In 1985, a large left-wing alliance party was formed under the name of the Patriotic Union (UP). However, as a result of the weakness and disconnection of relations, disarming did not occur, and members of political parties were killed by paramilitary groups. Violence against the government escalated exponentially and killed prosecutors and politicians. On these developments, President Vargas

³ Founded in 1974, M-19 is an urban-based Castroist organization against the oligarchic state. It emerged in response to electoral fraud that prevented Gustavo Rojas Pinilla of the National People's Alliance from coming to power in the presidential election on April 19, 1970.

initiated the peace process in 1988, when he spoke with terrorist organizations with clear intentions including disarmament and the political participation of former guerrillas. This policy of peace was maintained by President César Gaviria and successful negotiations were held with terrorist organizations. The M-19 became the first organization to lay arms and transformed to a political party in 1990 (Boudon, 2001:76-77) called the Democratic Alliance (AD/M-19). Former M-19 leader Gustavo Petro, who became mayor of Bogotá in the 2011 elections, had been running for president of Colombia as a favorite candidate in the 2022 election. He is the president of Colombia now.

The peace process, including the M-19, also allowed a wide range of social and political groups to participate in developing a new constitution and influenced the creation of the 1991 National Constituent Assembly. Despite the shortcomings of the 1991 Constitution, it created a new point of action in the structural context. Antonio José Navarro Wolff, founder of the M-19 Democratic Alliance and a former guerrilla, was elected co-chair of the National Constituent Assembly of the 1991 Constitution of Colombia. The first meeting with the FARC, a powerful armed organization at the time, took place in 1991 and failed to produce a positive result. Efforts by the FARC and the state to establish a dialogue have spread over a longer and more troubled period. In 1997, the FARC was included in the US. State Department's list of terrorist organizations, and in 1999-2002, the negotiations took place in which several national and international actors participated. The peace process declined and was not concluded due to the continuation of the FARC's terrorist attacks. President Uribe became a right-wing government leader who was able to take drastic action against the FARC by the influence of 9/11 attacks. As a result of cooperation with the intelligence services of other states, especially the United States (US), the FARC was strongly pursued. Attempts were also made in 2005 to restart peace talks with a weaker FARC structure, but the FARC did not want to negotiate with the Uribe administration. The 2008 murder of FARC commander and spokesman Raúl Reyes in Ecuador, followed by the death of one of its leaders, from a heart attack, further weakened the organization. During this period, it was observed that governments took a more realistic approach to the causes and victims of the civil conflict in Colombia, and the populist attitude was largely abandoned. At a time when Latin America's leftist wave was on the rise, Juan Manuel Santos, the defense minister of the Uribe government, realized that the participation of international actors was important for negotiations. Santos needed the support of those who could provide some degree of confidence to the FARC guerrillas, namely Chávez and Castro. Indeed, Venezuela, Cuba, Chile, and Norway were directly involved in the peace process.

During Santos' presidency (2010-2018), the killings of two of the FARC's top executives prompted the organization to move closer to a peace deal. The first official meeting with the FARC took place near the Venezuelan border in March 2011. In November 2011, the FARC announced the first unilateral ceasefire, which lasted until January 20, 2014. In 2012, secret talks took place in Havana. This secrecy was a commitment for the two sides to have confidence in each other (Özkan, 2018:94). Apart from the Havana talks, all talks until the 2016 peace agreement were shared with the public.

In 2016, the first text of the agreement was signed by President Santos and FARC in Cartagena de Indias on September 26, 2016. The referendum on October 2, 2016, resulted in a 50.2% negative result, contrary to expectations. Uribe, the former president who leads the 'No' front, polarized the people at this delicate stage. However, support was higher in the capital Bogotá and in conflict-affected areas (BBC News, 2016). The text of the agreement was finalized with opinions from representatives of those who said no. In this revision, which was widely reported in the press, the demands were generally agreed, and the controversial demands of the opposition (not allowing the political participation of the FARC and aggravating the conditions of imprisonment) were rejected on the grounds that they were contrary to the essence of the negotiation. The government stood by the Peace process and the final text of the peace agreement was signed by the parties on November 24, 2016, and adopted by a majority of parliament. Although there were some difficulties at the end of the process, the longest conflict in the Americas ended irrevocably to its former violence.

The peace agreement covered extremely challenging issues such as special courts, rural transformation policies, increased investments in infrastructure and settlement of displaced families, compensation for victims and political participation. The title of political participation includes the structural steps taken by the state to turn the FARC into a political party. According to an additional article in 2017 Constitution, which states that the FARC could continue as a political movement or a party after laying down its weapons, the party to be formed will receive equal budgets with other parties and have equal rights. In addition, it will have the privilege of requesting an additional budget from the general budget during the establishment period. The party will not be able to nominate individuals who have been convicted. Even if the party does not get enough votes, it will have 5 seats in congress and the senate, and if not, enough votes are obtained, it will be able to complete the number of representatives in both congress and senate with the names it will choose from among its members during the two election periods. As a political party, the FARC has unfortunately been renamed Common Alternative

Revolutionary Force, using the same acronym in Spanish. It removed the weapons from his name and chose the rose logo preferred by the European left as a symbol. The party charter has also been prepared in accordance with the profile of left-wing parties in Europe. As a political party, it has made the already difficult process more difficult for people to use the acronym FARC, which represents years of violence in their painful memories. The party changed its name to 'Comunes' in early 2021.

4.3. Farabundo Martí FMLN – El Salvador

El Salvador is the Latin American country with the highest concentration of income inequality. The reason for socioeconomic injustice is that most of the income is in the hands of the small, powerful, and land-owning oligarch, which has almost complete control over the country's economy and society. In contrast, there were landless peasants who had to work for very low wages on inefficient farmland in the northern highlands, forming the biggest support of guerrilla organizations in the 1980s (Álvarez, 2011:219-220). In the second half of the 1970s, as political frustration and the violence of social struggles grew, leftist organizations, including workers and landless peasant movements, began to unite in the country. Meanwhile, the Sandinistas' victory over the dictatorship in Nicaragua in 1979 demonstrated that armed revolutionary struggle is necessary. Romero, a US-backed man who attempted to destroy all opposition elements and declared martial law to prevent a similar revolutionary movement from taking place in El Salvador, was overthrown in a coup in November of that year. His successor, the Revolutionary Junta Government, tried to block guerrilla movements. The 'liberal' junta was removed from power when the demands of the people for better wages, health care and freedom of expression increased with the land reform that the Oligarch never wanted. However, the junta's bloody suppression of peaceful dissent laid the foundations for the civil war that will take place over the next decade (González et al., 2013:89).

There were major popular uprisings following the murder of a popular religious leader on October 10, 1980. Meanwhile five leftist guerrilla groups merged under the FMLN as an umbrella organization and were named after Farabundo Martí, the leader of the 1932 peasant massacre. The FMLN, which started the revolutionary civil war between 1980 and 1992, failed to gain power in its first national-scale offensive, but within two years managed to control at least a third of the country's territory (Call, 2003:831). In the 12-year armed conflict, it was understood that the Government could not liquidate the FMLN and the FMLN could not carry out a socialist revolution (González et al., 2013:89). It was also accepted that none of the parties

in the conflict achieved a military victory under the current circumstances. The peace treaty which was built on this impasse (Önderer, 1992:251) between the FMLN and the far-right Government revolved around two main issues: first, the democratization and demilitarization of society; second, the integration of guerrilla forces into the legal political system of the state (Segovia, 2009:4). The Geneva Convention of April 1990, which set the parameters for the negotiation process, set out four goals for an ambitious peace-building programme: to end armed conflict by political means as soon as possible, to promote democratization; to guarantee unlimited respect for human rights, to reunite Salvadoran society. Commitments to these goals were laid out in all three agreements between 1990-1991.

Alvaro de Soto, the special representative of the Secretary General of the United Nations (UN), mediated the peace talks. The final agreement was signed on January 16, 1992 at Chapultepec Castle in Mexico City, by FMLN members, the government, and UN Secretary-General Boutros Ghali. The ceasefire came into force on February 1, 1992, and the FMLN was scheduled to demobilize its military forces and laid down its weapons by the end of October. On the other hand, it is envisaged that the army will be narrowed down and a new 'Civil National Police' will be established with the participation of former FMLN fighters. The long negotiation process had a positive effect on the ability of the agreements to address the root causes of the conflict and led to the lasting peace (Whitfield, 2001:38). At the end of the Peace Agreement, the FMLN became a legal political party and participated in elections for the first time in 1994. In 1995, the five parties that formed the FMLN alliance self-dissolved and integrated into one party. FMLN, together with the Nationalist Republican Alliance-ARENA, has been part of the two-party system for 30 years until 2019. FMLN candidates won the mayorship of San Salvador (the first female mayor Violeta Menjívar) in 2006 and the presidency (Mauricio Funes) in 2009.

4.4.URNG- Guatemala

Guatemala, just like El Salvador, was the scene of a civil war that spread throughout the country, which began in 1960 and lasted for 36 years, ended with a peace treaty. Terrorism was used as a common method by armed guerrilla units, paramilitary organizations, and the military, the main actors of the civil war. Social reforms in the early 1950s were not welcomed by US companies that had already settled in the country, and US-backed coups and administrations encountered in many Latin American countries followed. In a country with a high number of income distribution injustices, successive military, and civilian dictators, questionable elections, assassinations resulted in a civil war. The main political development that started the

civil war was the overthrow of the elected government in Guatemala in 1954 with the support of the US. The civil war, which developed under the influence of the Cold War period, caused hundreds of thousands of deaths, thousands of missing people, the displacement of many people, human rights violations. In Guatemala, guerrilla groups came together and acted together as URNG. After this merger, in 1982, government forces embarked on a comprehensive contra-guerrilla operation, committing grave human rights violations against both civilians and armed groups. URNG also took armed action targeting security forces, foreign diplomats, and businessmen (Gonzalez et al., 2013:89-98).

Negotiations for peace to end the civil war began at the initiative of the UN in the early 1990s. Five years later, on December 29, 1996, during the presidency of Irigoyen, they ended with the signing of the Final and Permanent Peace Agreement between the Guatemalan Government and URNG. The Truth Commission revealed the heavy balance sheet of the civil war and reported that the government and paramilitary forces were responsible for 93% of the acts of violence of the Mayan people and mestizos such as genocide, torture, and massacre. Ethnic conflict was a major aspect of Guatemala's civil war, and the situation of the Mayan people led to prolonged negotiations. At the end of the peace process, the implementation of a long-term development strategy was an indication that the root causes of the war were taken into account (Prete, 2002:115). URNG, on the other hand, has become a political party since 1998 as a small part of the ultra-multiparty system. In the 2019 elections, URNG won three seats in the 160-member parliament.

4.5. RENAMO - Mozambique

Mozambique was Portugal's most important colony and the center of the slave trade until the late nineteenth century. The independence movements that began in the mid-twentieth century followed by the Marxist-Leninist Mozambique Liberation Front (FRELIMO) in 1962. FRELIMO received the support of the Soviet Union and China and was declared the independent People's Republic of Mozambique on June 25, 1975, after 10 years of armed conflict. After independence, FRELIMO became a political party and seized power, but the political turmoil and conflict in the country did not end. The tension between RENAMO which was established against FRELIMO as part of the anti-communism and FRELIMO government eventually turned into a violent civil war. RENAMO was founded in 1975 by neighboring Zimbabwe's Central Intelligence Agency in Rhodesia as an ethnic-religious militant organization (Hall, 1990:46-51). With the support of the Republic of South Africa and the US,

it carried out a very violent massacre with brutal actions to overthrow the government. RENAMO, whose main strategy consists of attacks on infrastructure facilities and indigenous people, was also dubbed armed gangs or 'puppets'. The 16-year armed conflict between the FRELIMO government and RENAMO in 1977 caused great damage to both human life and infrastructure facilities (Oliverira, 2018:31).

The end of the Cold War and then the apartheid regime in South Africa in 1992 and the severe drought in Africa were instrumental in the FRELIMO government and RENAMO's sit-down for peace talks. First of all, in 1990, the new constitution was adopted, the multiparty system was introduced, and the government declared that it had abandoned the concept of communism. These developments also accelerated the first official talks between the two sides, which began secretly in Rome on July 8, 1990. The Mozambique government did not want a mediator. The talks ended with the Rome General Peace Accords on 4 October 1992, which included a call for an end to the conflict and democratic and multi-party elections. After the civil war ended, the name of the country was changed to The Republic of Mozambique. Under the UN treaty, peacekeepers sent ONUMOZ (UN Operation Mozambique) at the end of 1993 to support the process of negotiation and transition to democracy. ONUMOZ was created to monitor and support the ceasefire, the discharge of forces and the holding of national elections. With the agreement, RENAMO transformed from a guerrilla movement into a political party (RENAMO-UE). In 2012, RENAMO continued its normal political activities and representation in the national parliament since it participated in the first multiparty elections, but its supporters, led by President Afonso Dhlakama, began the guerrilla movement against the military and civilians, declaring their condemnation of the peace deal. Despite the peace agreement, the fighting continued. These developments were in three different forms since the establishment of RENAMO: The guerrilla movement (1976-1992), the political party (1994-2012) and the political party and guerrilla power after 2012 (Guilengue, 2014:1-2).

Tensions between RENAMO and FRELIMO were reigning high due to the controversial results of the 2014 general election and corruption, which led to the start of violence in mid-2015. As a result of the negotiations that began, the mediators agreed to dissolve the RENAMO armed wing with an agreement signed by UN Secretary-General Envoy Mirko Manzioni, Neha Sanghrajka, Mozambique President Filipe Nyusi, and RENAMO leader Ossufo Momade in Gorongosa National Park on August 1, 2019. Thus, nearly 40 years of hostilities ended, and a new amnesty law was adopted in parliament for people involved in armed conflicts. Since 1994, RENAMO has participated in four general elections, three local elections (two municipalities

and one province), but has not been successful. FRELIMO has ruled the country since independence was gained. In the last 2019 elections, FRELIMO won 180 seats in parliament, while RENAMO won 60.

4.6.MILF- The Philippines

After the Republic of the Philippines declared independence in 1946, the continuation of discriminatory policies by Christian rulers against the Moro people deepened the religious and ethnic divide in the country. The conflict in the south of the Philippines since the 1960s stemmed from tensions between the Christian-Muslim poles. The agreements (1942-1972 and 1976-2000) were reached between the government and the representatives of the Moro people for long periods. On the other hand, the government used considerable force to control Muslims living in the Mindanao and Sulu regions. Muslim groups also responded by taking action against it and fighting back with armed struggle (Macdonald, 2013:26). The Jabidah massacre in 1968 triggered the Moro people to organize and start an armed struggle against the Philippines administration, and the Moro National Liberation Front (MNLF) was founded in 1969. With the aim of establishing an independent state called Bangsa Moro, MNLF gathered everyone who felt like they belong to Moro identity. MNLF, which had been fighting politically and armed for years, was well known both by locals and internationally. Hundreds of villages were destroyed, and thousands of people were forced to emigrate during the conflict between the MNLF and the Philippines State. In 1976 and 1996, two peace agreements were signed and mediated by the Organization of Islamic Cooperation, gave up the request for full independence and accepted the autonomous region administration of the Philippines.

MNLF lost its unitary structure and entered the process of disintegration in the late 1970s (Söylemez & Kavak, 2021). In 1977, a new armed organization called Moro Islamic Liberation Front (MILF) was established after the disintegration of MNLF. Unlike MNLF, the MILF saw its religious beliefs as the main motivation for the struggle for independence. The organization continued its armed resistance since its inception and at the same time continued peace talks with the state. A 1989 law adopted in accordance with the 1987 Constitution of the Philippines stipulated the establishment of an autonomous region in Muslim Mindanao. In 1990, the Muslim Mindanao Autonomous Region was officially declared and the city of Cotabato became the capital of this region. Since then, disputes over devolution have continued (Yokuş, 2016:6). Fighting for the freedom of the Moro people, the MILF already reached the stage of reconciliation with the government of the Philippines and has become the implementing party

of the current peace process. Peace has been declared with negotiations with the government of the Philippines since 1996, and steps have been taken to establish the Bangsamoro Autonomous Region (Söylemez & Kavak, 2021). When the negotiation process resumed in 2001, Malaysia was invited as an intermediary. In 2012, the "Bangsamoro Framework Agreement" was signed between the government of the Philippines and the MILF, and a roadmap for autonomy was established. However, the Constitutional Court annulled the law due to the term "Ancestral Lands." At this stage, the Philippines government signed the agreements but somehow blocked its implementation, the need for guarantors was born and representatives of the United Kingdom, Japan, Saudi Arabia, and Turkey were added to the Contact Group. The Contact Group was the first to bring together the state and non-governmental organizations. In 2013, the Independent Observer Committee (Malaysia, Indonesia, Libya, and the EU) was established to observe the peace process and the implementation of the agreements. Following the completion of the annexes of the Bangsamoro Framework Agreement, the Bangsamoro Comprehensive Agreement was signed between the parties on March 28, 2014, and the process that will lead Moro to autonomy has officially begun.

The MILF officially registered as the United Bangsamoro Justice Party, a regional political party aimed at participating in the 2016 elections. As a result of negotiations and discussions, the Bangsamoro Organic Act was passed by the Philippines Congress; it was signed by President Rodrigo Duterte on July 26, 2018. According to this law, an autonomous region called Bangsamoro was established and given its administration to the Moro people. Bangsamoro, which has more fiscal autonomy, a regional government, parliament, and justice system, replaced the Muslim Mindanao Autonomous Region after the law was approved in a popular vote on 21 January 2019. This law is the culmination of peace agreements signed between the MILF and past governments.

5. Comparative Evaluation

How and under what conditions the transformation of terrorist organizations into political parties took place has been discussed in separate cases above. Annex 1 gives descriptive information about organizations including the names of the political parties they have become. First of all, it has been determined that this transformation process takes place in two ways: Peace process and dissolution. IRA, FARC-EP, M-19, FMLN, URNG, RENAMO, MILF cases are examples of "successful" peace process; ETA and Tupamaros cases are examples of dissolution; even once a failed peace process was tried, e.g., in the ETA case. The basic stages

of the negotiation and dissolution process of terrorist organizations in the transformation into a political party are given in Annex 2. Some common points were determined by evaluating 9 cases of transformation:

(1) In general, the first starting point of the transformation processes took place in the 1990s. The end of the Cold War was effective especially in organizations based on Marxist-Leninist ideology (FARC-EP, M-19, FMLN, URNG, Tupamaros). The prominence of politics based on identities in this period also provided the basis for an agreement with terrorist organizations based on ethnic and religious grounds (IRA, ETA, RENAMO).

(2) Incentivizing by the government actors are very important element for the transforming process in the path to political participation (as in the case of IRA and ETA), this also largely supports the findings of Black and Jabbour (2023).

(3) Contrary to the trend that generally talking with terrorists legitimizes terrorism (for symbolic and practical grounds of this legitimization issue see Duhart, 2019; see Alonso, 2016 for critics on legitimation of terrorist campaign in IRA case), it has been observed to be a bold and effective method to end terrorism. Peace processes, in particular, are processes that involve sensitive and courageous steps carried out under the burden of criticism.

(4) The peace process is shaped in the relative balance (from a cost-benefit perspective) of two mutually critical points: While the terrorist organization proves that its capacities are recognized by negotiating with the state (“through gain access to the bargaining table”, Martin, 2014:96), the state aims to end the violence by making the least concessions possible. If this balance is not achieved, the peace processes are failed (e.g. ETA), and they are successful when mutual balance is largely achieved (e.g. IRA, FARC).

(5) The transformation process had the mediators such as the states, or influential people. Influential people who contributed to the process received peace awards from various organizations (see Annex 2).

(6) The other influential factors in the transformation of terrorist organizations into political parties are as below:

(1) The two sides (state – terror organization) understand that they can not defeat each other (e.g. IRA, FMLN)

(2) The protection of secret talks (most effective in IRA, FARC-EP).

- (3) New constitutional reforms (e.g. Colombia, Spain and the Philippines).
- (4) 9/11 – Change of global security perspective and intense fight against terrorism (e.g. FARC-EP, MILF and ETA).

6. Conclusion

It has been observed that terrorist organizations that have become political parties have a long history and an important sociological basis. However, the ideological degeneration or expired validity of the arguments of terrorist organizations over time has caused the public to withdraw their support. On the one hand, various conjunctural changes have allowed governments to approach the causes of terrorism with a more responsible and realistic perspective. At the same time, governments have weakened terrorist organizations by clamping down more decisively. In some cases, it has become clear that both parties will not have any mutual advantage in the continuation of the conflict. These reasons initiate the process that will lead to the disarming of terrorist organizations. In this process, it is seen that terrorist organizations have moved their targets to the political sphere, that is, they have become political parties. After turning into political parties, there is no major change in their basic ideological views, and the causes of the conflict are not completely destroyed.

The FARC's involvement in the drug trade, the prolonged actions of the IRA and ETA targeting civilians, and the damage caused by the civil war involving the FMLN and URNG have caused public frustration. In addition, the states' effort to make a new constitution (e.g. Colombia, Uruguay), its adoption of regulations involving autonomy, democratic opening steps (e.g. Spain, The Philippines), and also the end of the Cold War in the 1990s, have weakened the reasons for the existence of terrorist organizations. The 9/11 (2001) attacks, when the understanding of global security began to develop, led states to go more effectively on terrorist organizations by providing international support. And, in the case of IRA, FMLN, and MILF, the state and the organization were at a point unable to prevail over each other, such a point initiated the Peace process.

To start the negotiation process with terrorist organizations; to need reconciliation, to support this compromise by the national and international public, and to focus on the solution of the factors that motivate the conflict are important elements for the states. In addition, it is important for the success of the process that politicians do not use the issue as a tool for populist discourse in the flow of daily politics, and the privacy of secret talks in the first place formed the basis of the peace process. Peace processes begin with a framework agreement that includes

regulations on the constitution, political institutions, equality, human rights, the handover of weapons, victims of conflict, the release of political prisoners, security, justice, special courts, socioeconomic policies, etc. The transformation of the terrorist organization to a political party takes place as part of this agreement and these political parties become one of the main elements in monitoring the process and they participate in the first national and local elections, and some of the former organization leaders were elected president, candidates, or elected to other important levels of the state.

Annex 1
Terrorist Organizations Transformed to Political Parties

Abbreviation of the Organization (*)	Country	Active Period	Process	Type	Political Party
IRA	United Kingdom	1969-2005	Peace process	Ethno-nationalist separatism	Sinn Féin ([We] Ourselves)
FARC-EP	Colombia	1964-2017	Peace process	Marxist-Leninist	Common Alternative Revolutionary Force (FARC)
M-19	Colombia	1974-1990	Peace process	Marxist-Leninist	Democratic Alliance M-19 (AD/M-19)
FMLN	El Salvador	1970-1995	Peace process	Marxist-Leninist	Farabundo Martí National Liberation Front (FMLN)
URNG	Guatemala	1962-1996	Peace process (**)	Marxist-Leninist	Guatemala National Revolutionary Unit (URNG-MAIZ)
RENAMO	Mozambique	1975-2019	Peace process	Right-populist - nationalist	Mozambique National Resistance -Electoral Union (RENAMO-UE)
MILF	The Philippines	1977-2014	Peace process	Religious-ethnic	United Bangsamoro Justice Party (UBJP)
ETA	Spain	1959-2011	Dissolution (***)	Ethno-nationalist separatism	Batasuna (2001-2003)
Tupamaros (MLN-T)	Uruguay	1960-1973	Dissolution	Marxist-Leninist	Movement of Popular Participation (MPP)

(*) IRA: Official Irish Republican Army, FARC-EP: Revolutionary Armed Forces of Colombia—People's Army, M-19: April 19 Movement, FMLN: Farabundo Martí National Liberation Front, URNG: Guatemala's National Revolutionary Unit, RENAMO: Mozambiquean National Resistance, MILF: Moro Islamic Liberation Front, ETA: Basque Homeland and Freedom, Tupamaros (MLN-T): Tupamaros National Liberation Movement.

(**) The Guatemalan civil war ended with a peace treaty and the organizations were united under one political party.

(***) Peace processes failed, organizations were weakened, they had to lay down their arms.

Annex 2

Basic Stages of the Negotiation and Dissolution Process of Terrorist Organizations in Transformation to a Political Party^()*

Abbreviation of the organization	First contact (Who are the delegates)	Intermediary states	Influential people/rewards	The most influential factors in the transformation into a political party
IRA	1987-1990, State minister level; first effective informal contact with IRA	USA, Canada, Finland	John Hume (SDLP leader) and David Trimble (UUP leader) winner of the 1998 Nobel Peace Prize. Hume was awarded the Gandhi Peace Prize and Martin Luther King Award.	<ul style="list-style-type: none"> * the two sides understand that they can not defeat each other. * the protection of secret talks, the apparent state's involvement with Sinn Féin. * the Blair Government facilitating the terms of negotiations.
FARC-EP	1991, Caracas and Tlaxcala talks, first official meeting 2011	Venezuela, Cuba, Chile	Juan Manuel Santos received the 2016 Nobel Peace Prize.	<ul style="list-style-type: none"> * the organisations's drug ties. * 9/11- change of global security perspective. * intense fight against terrorism. * mediation of leftist governments in Latin America. * protection of the secret talks.
M-19	1989-1990, Corinto, Cauca Agreements	-	Trujillo (President of Colombia), Carlos Pizarro ve Navarro Wolff (M-19 Leaders)	<ul style="list-style-type: none"> * drafting the 1991 Colombian Constitution.
FMNL	1990 Cenevre Agreement	UN	Alvaro de Soto and Boutros Ghali (UN Secretary-General)	<ul style="list-style-type: none"> * the two sides understand that they can not defeat each other. * civil war dynamics. * the end of Cold War.
URNG	1990	UN	Álvaro Arzú Irigoyen (President of Guatemala) and Rolando Morán (Secretary-General of URNG) jointly received the UNESCO Peace Prize.	<ul style="list-style-type: none"> * civil war dynamics. * the end of Cold War.
RENAMO	1990	UN	Mirko Manzoni (Ambassador of the UN Secretary-General), Neha Sanghrajka, Filipe Nyusi (President of Mozambique)	<ul style="list-style-type: none"> * civil war dynamics. * the end of Cold War. * the end of Apartheid Regime in South Africa.
MILF	1976	Malaysia, United Kingdom, Japan, Saudi Arabia and Turkey	Beningo Aquino III and Rodrigo Duterte (Presidents of Philippines) and Hacı Murad İbrahim (MILF Leader)	<ul style="list-style-type: none"> * granting autonomy in the 1987 Philippines Constitution. * 9/11- change of global security perspective. * intense fight against terrorism.
ETA	1986 Algeria talks	Ireland, UN	Kofi Annan (UN Secretary-General), Bertie Ahern (Former Irish Prime Minister) and Garry Adams (Irish Nationalist-Sinn Féin leader)	<ul style="list-style-type: none"> * 1978 Spanish Constitution. * intense fight against terrorism. * 9/11- change of global security perspective.

(*) Tupamaros MLN-T is not covered in the table due to special conditions of its transformation.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: 60% Other author: 40%

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

REFERENCES

- Alonso, R. (2016). Terrorist skin, peace-party mask: the political communication strategy of Sinn Féin and the PIRA. *Terrorism and Political Violence*, 28(3), 520-540.
- Álvarez, A. M. (2011). De guerrilla a partido político: El Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional (FMLN). *Historia y Política*, 25(1), 207-233.
- BBC News (2016). Colombia Referendum: Voters Reject Farc Peace Deal. October 3, 2016, <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-37537252>.
- Bew, J. (2011). The lessons of Northern Ireland: Collective amnesia and the Northern Ireland model of conflict resolution. IDEAS reports- special reports, N. Kitchen (Ed.) (SR008). LSE IDEAS, London School of Economics and Political Science, London, UK. December 20, 2022, <http://eprints.lse.ac.uk/43487/>.
- Black, M. & Jabbour, R. (2023). Insurgent and Terrorist Groups' Participation in Politics Reduces Violence. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 16(1), 2-19.
- Boudon, L. (2001). Colombia's M-19 Democratic Alliance: A case study in new-party self-destruction. *Latin American Perspectives*, 28(1), 73-92.
- Brathwaite, R. (2013). The electoral terrorist: Terror groups and democratic participation. *Terrorism and Political Violence*, 25(1), 53-74.
- Brún, B. de (2008). The road to peace in Ireland. Berghof Transitions Series 6. October 25, 2021, http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2011/2553/pdf/transitions_sinnfein.pdf.
- Call, C. T (2003). Democratisation, war and state-building: Constructing the rule of law in El Salvador. *Journal of Latin American Studies*, 35(4), 827-862.
- Çınar, Y. (2017). *Çatışmayı dönüştürme safhasında rehabilitasyon süreci: Kuzey İrlanda örneği*. Bilgesam Yayınları.
- Danzell, O. E. (2011). Political parties: When do they turn to terror? *The Journal of Conflict Resolution*, 55(1), 85-105.
- Duhart, P. E. (2019). Talking with terrorists, talking with governments: İnsurgent perspectives on legitimisation and engagement. *Critical Studies on Terrorism*, 12(3), 395-415.
- Gaibullov, K., Piazza, J.A. & Sandler, T. (2017). Regime types and terrorism. *International organization*, 71(3), 491-522.
- González, E., Varney, H., Günaysu, A. & Çelikkan M. (Ed.). (2013). *Hakikat Komisyonları -Hakikatin peşinde: Etkili bir hakikat komisyonu yaratmanın bileşenleri*. (Çev. N. Dikbaş). Hakikat Adalet Hafıza Merkezi.
- Guilengue, F. (2014). *RENAMO: A three-sided coin?* Rosa Luxemburg Stiftung Southern Africa, International Politics Working Paper (03/2014).
- Hall, M. (1990). The Mozambique National Resistance Movement (RENAMO): A study in the destruction of an African country. *Africa*, 60(1), 39-68.
- Leonisio, R. (2022). Support for terrorism among voters for political wings of terrorist groups: Evidence from the Basque Country. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 1-20.
- Lessa, A. (2003). *La revolución imposible: los tupamaros y el fracaso de la vía armada en el Uruguay del siglo XX*. Editorial Fin de siglo.
- Macdonald, G. (2013). *Güney Filipinler'de barış ihtimali ve karşılaşılan engeller*. Democratic Process Institute.
- Mansergh, M. (2011). *The lessons of Northern Ireland: Counterterrorism and conflict resolution in Northern Ireland*. IDEAS reports- special reports, N. Kitchen (Ed.) (SR008). LSE IDEAS, London School of Economics and Political Science, London, UK. December 20, 2022, <http://eprints.lse.ac.uk/43486/>.
- Martin, S. (2014). Dilemmas of "going legit": Why should violent groups engage in or avoid electoral politics? *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 6(2), 81-101.
- NATO (2021). NATO's military concept for defence against terrorism. November 21, 2021, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_69482.htm.
- Oliverira, R. (2018). Mozambik'te uluslararası yardımın rolü: Devlet-donör ilişkileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Önderer, O. (1992). *Farabundo Martí San Salvador'da*. Bilge Yayınları.
- Özçağatay, L. (1998). *Kuzey İrlanda ve IRA*. Papirüs Yayınları.

- Özkan, M. (2018). Shaping peace processes: A comparison between Turkey and Colombia. *Turkish Policy Quarterly*, 16(4), 87-99.
- Phelan, A. (2019). Engaging insurgency: The impact of the 2016 Colombian Peace Agreement on FARC's political participation. *Studies in Conflict & Terrorism*, 42(9), 836-852.
- Piazza, J. A. (2010). Terrorism and party systems in the states of India. *Security Studies*, 19(1), 99-123.
- Powell, J. (2011). *Security is not enough: Ten lessons for conflict resolution from Northern Ireland*. IDEAS reports- special reports, N. Kitchen (Ed.) (SR008). LSE IDEAS, London School of Economics and Political Science, London, UK. December 20, 2022, <https://eprints.lse.ac.uk/43488/>.
- Preti, A. (2002). Guatemala: Violence in peacetime-A critical analysis of the armed conflict and the peace process. *Disasters*, 26(2), 99-119.
- Segovia, A (2009). *Transitional Justice and DDR: The case of El Salvador*. Research Unit International Center for Transitional Justice, Special Report June.
- Söylemez, H. & Kavak, H. Z. (2021). *Moro Özerklik Arifesinde*, İNSAMER -İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi. May 6, 2021. https://insamer.com/tr/moro-ozerklik-arifesinde_86.html.
- Tokdemir, E. & Klein, G. R. (2021). Strategic interaction of governments and terrorist groups in times of economic hardship. *Defence and Peace Economics*, 32(6), 742-756.
- Weinberg, L. (1991). Turning to terror: The conditions under which political parties turn to terrorist activities. *Comparative Politics*, 23(4), 423-438.
- Whitfield, T. (2001). The UN's Role in peace-building in El Salvador. In M. S. Studemeister (Ed.), *El Salvador Implementation of the Peace Accords* (C. 31, pp. 33-41). US Institute of Peace.
- Wiegand, K. E. (2009). Reformation of a terrorist group: Hezbollah as a Lebanese Political Party. *Studies in Conflict & Terrorism*, 32(8), 669-680.
- Yokuş, S. (2016). *Filipinler'de Çatışma Çözümü ve Temel Yasa Tartışmaları*. Democratic Process Institute.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1283770

Research Article

EXEMPLIFYING THE (DE)SECURITISATION OF ENERGY IN THE BLACK SEA REGION¹

Pınar AKGÜL²

Abstract

Article Info

Received:
15/04/2023

Accepted:
18/06/2023

Growing energy resources demand an increase in the importance of new energy suppliers as well as routes. Alternative abundant energy suppliers and routes simultaneously increase the importance of the Black Sea Region (BSR). Inspired by the concept of securitisation, this article examines the nature of energy relationships among BSR countries. It is argued that accepting the fact that all countries in the region are prone to securitise energy supply or demand in their bilateral relations, the degree of securitisation differs from country to country. While Russia and a number of former-Soviet Union countries highly securitise energy, Turkey sees energy as a foreign policy tool, and tends to desecuritize energy in its relations with other countries. Securitization in this regard refers to conceptualising energy as a high political and security issue and potentially brings conflict or creates tension, whereas desecuritisation transforms security concerns into a commercial transaction. Moreover, criticising the conceptual aspect of the securitisation, this article examines the actions and practices of states referring to actual policies, such as energy projects (pipelines) in addition to speech acts.

Keywords: Black Sea Region, Energy, Energy Projects, Securitisation

Jel Codes: F50, F59, Q49

¹ The study was produced from the doctoral thesis titled “The Russian-Turkish Relationship within the context of the Black Sea Region: A Case Study of Energy”.

²Assistant Professor, Giresun University, ORCID: 0000-0001-8184-3103, pinar.akgul@giresun.edu.tr.

Citation: Akgül, P. (2023). Exemplifying the (De)Securitisation of Energy in the Black Sea Region. *Journal of Academic Approaches*, 14 (1), 215-239.

1. Introduction

The common view is that global energy demand is increasing, whereas energy resources are decreasing (IEA, 2021). Since most consumer states need resources for their demand, they tend to seek alternatives. As a result, concerns over energy security have intensified with all states and regions aiming to reduce the risks associated with resource dependence. States aim to trade with reliable suppliers and transport resources by way of secure routes. “However, current suppliers are in rather problematic regions, dealing with domestic conflicts as well as state-to-state tensions. When states have to import energy resources from such troubled regions, they might tend to perceive energy insecurity as a threat and locate it in high political concern. This is because security problems in energy supply would strongly affect political stability and economic wealth; in other word a state’s survival” (Akgül, 2019:163). In this atmosphere, the collapse of the Soviet Union was a significant development for the global market and, in particular, for consumers needing to find alternative suppliers since new energy abundant post-Soviet states gained their independence. In particular countries from the Caspian Sea have rich natural gas resources. However, its landlocked location makes it difficult to transport resources to consumers. Therefore, the Black Sea has become important as a route. The Black Sea Region’s (BSR) geographical proximity to the Caspian Sea, therefore, adds a new dimension to its geopolitical importance as a route.

Currently, in terms of natural gas, the BSR consists of two significant gas suppliers, Russia and Azerbaijan; salient transit countries are Georgia, Turkey, Ukraine, and customers, Turkey and Greece. When looking at the current picture of energy in the region, it hosts Russian and non-Russian pipeline projects. As non-Russian projects, the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) oil and the Baku-Tbilisi-Erzurum (BTE) gas pipeline projects are major influences on the newly-designed BSR. Also the Nabucco gas pipeline (proposed), the Trans-Adriatic Natural Gas Pipeline (TAP) and the Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP) aim to transport Azerbaijani natural gas resources to the European market. On the other side, Russia also chooses to use the Black Sea routes proposing the South Stream and currently the TurkStream. In this clashing environment, analysing the region through energy lenses is important. Thus, it is necessary to accept the region as a single energy actor which has its own concerns.

Energy cannot be independently analysed from political, economic and security dimensions. For instance, states’ concerns with their sovereignty, stability, territorial integrity, non-intervention in their domestic politics, and foreign policy choices, reflect on their energy relations. This article explores the dual impact of energy in BSR countries and examines states’

perceptions of it, whether as a security/conflictual issue or as normal/cooperative politics. As such, it contributes to the picturing of the BSR as an actor rather than a security concern for other customers engaging with the concept of (de)securitisation. Revealing states' concerns and political dynamics, this article examines how these direct inter-state energy relations operate. Due to this, the reasons and factors behind current energy cooperation and energy tensions can be easily understood. The concept of (de)securitisation provides a powerful analytical tool to explore why, and through which processes, issues become security issues in certain cases, but not in others. In essence, this article argues that energy is important for all of the countries in the region. However, they all perceive it differently. For a number of countries energy is linked to security or survival as a state, whereas for others it is linked to the economy or normal politics. These divergent linkages affect and are affected by political developments, as well as each state's own political ambitions reflecting on their bilateral relations.

The states in the BSR have, to some extent, problematic relations with each other, leading them to put energy supply or demand, in particular natural gas, in high concern, as well as political/security levels, and so possibly seeing energy as less normal or usual. In these circumstances, an analysis of the (de)securitisation process helps to answer the question of the effect of energy in bilateral relations, as well as in the region as a whole. This is because, in order to see the results of the effect of energy, one needs to bear in mind that it is a long process and has been affected by various issues, therefore, securitisation is applied in this article to analyse these variations and the transformation of states within a process. This is particularly the case when addressing whether energy is perceived as a security threat or as a commercial transaction.

However, securitisation has also limitations with speech acts being accepted as the main methodological tool. In this regard, in order to widen the scope apart from using discourse analysis to analyse speeches as a methodology, the concept of securitisation is also illustrated with a case study of divergent energy behaviours of countries in the BSR. This article analyses and interprets actions (Balzacq, 2008) and practices (Bigo, 2000) since they indicate the transformation of inter-state relations within a process, or actual policies, of countries in the region, by way of energy projects in particular, as well as inter-state relations. This analysis provides objectivity to the research.

The main focus of this article is energy, but particularly that natural gas demand and supply are securitised by all countries in the BSR. However, the degree to which they do so varies from one country to another. Natural gas demand "is prone to securitisation for small

countries and for Russia (albeit for different reasons related to their relative positions as net importers and exporters). In particular, it is linked to their survival/sovereignty as a state (smaller countries in the region) or regaining and maintaining its power (Russia). By contrast, for Turkey it is perceived more in terms of desecuritisation, and is linked to the country's attempts to gain the advantage of economic growth and political cooperation with foreign actors" (Akgül, 2019:60). This reflects on their bilateral energy relations, while Russia has problematic energy relations, for instance with Ukraine; Turkey's energy relationship with Azerbaijan and Georgia is perceived as normal politics, and while with Russia it is perceived as desecuritisation. Securitisation in this regard refers to conceptualising energy (natural gas supply) as a high political and security issue which potentially brings conflict and creates tension indicating itself such as in increasing prices or attempts to bypass the transit, whereas normal politics consist of liberal policies as well as non-conflict and day-to-day activities, such as long-term contracts and diversifying projects. Desecuritisation refers to a transformation leading to liberal policies from a high political concern. Therefore, the concept of (de)securitisation provides a full range of understanding of political dynamics influencing inter-state energy relationships.

This article starts with drawing the conceptual framework of the concept of energy (de)securitisation. It continues with cases from the energy relations between countries in the BSR. While Russian-Ukrainian energy relations is an example of energy securitisation, Turkish-Azerbaijani, Turkish-Georgian and Georgian-Azerbaijani energy relations are energy as normal politics. Finally, the Russian-Turkish energy relationship is an example of energy desecuritisation. Due to this, the aim of this article is to widen the understanding of energy security by not simply referring to availability, affordability, accessibility or acceptability, but to create a constructivist view and, in this sense, to draw the concept of securitisation to trace and conceptualise within the BSR variation in energy relationships.

2. The Concept of the (De)Securitisation of Energy

The end of the Cold War accelerated the requirement to widen the conceptualisation of the classical security concept, which emphasises the military sector. This is because classical realist interpretations were too narrow to explain new threats, due to excessive dependence on the military perspective, which prevented theorisations of issues other than military affairs (Nyman, 2014). The concept of (de)securitisation emerged as a new theoretical framework. Buzan et al. (1998:26) define securitisation as meaning that "the security act is negotiated between securitiser and audience". Securitisation occurs "when an issue transforms into a

securitising threat. Securitisation is a political process in which the securitising actor defines or utters an issue as an existential threat requiring exceptional measures, and where their target audience has to accept this. This means that if an issue is not expressed as a threat, it is not recognised as a threat needing to be securitised. Contrary to realist thinking, the authors argue that neither security in general, nor threats to national security specifically, are objective phenomena. Rather, security is a socially constructed concept that can differ from one context to another” (Akgül, 2019:42).

Securitising actors are those “who securitise issues by declaring referent objects, which are seen to be existentially threatened and that have a legitimate claim to survive, in order to persuade their audience, particularly the public (Buzan et al., 1998). Thus, the actor’s defined notion of threat is at the centre of the theory. In this manner, the authors attempt to define the boundaries of security. Security concerns only occur when political elites or interest groups think there is an existential threat to a valued referent object which necessitates the taking of exceptional measures. Moreover, the acceptance of the audience legitimises the elite’s act. Desecuritisation emerges when an issue is transferred from being a security threat to a normal political issue” (Akgül, 2019:43). The spectrum would be:

This categorization depends on how the state perceives the threat or labels a case as a threat. This claim means that “security is therefore a self-referential practice, because it is in practice that the issue becomes a security issue; not necessarily because a real existential threat exists, but because the issue is presented as such a threat” (Buzan et al., 1998:24).

However, it has a number of deficiencies. The most important are as Ciută (2009:302-3) notes: “conceptual (structural issues particularly related to speech acts); epistemological (how securitisation reads empirical contexts); and normative (related to the shift from practices of theorizing securitisation into practices of securitisation)”.

Considering these criticisms, it can be argued that, “first, there is a problem in making a distinction between the terms. Most of the terms have a vague context, so it is difficult to produce clear definitions. For instance, as a criticism of the above-indicated spectrum, Emmers

(2010) points out that, because there are no clear distinctions between the security and political realms, the model does not sufficiently dissociate an act of securitisation from a case of politicisation. In this situation, readers have to rely on their own judgements. It can be said that, in order to define an issue as politicisation, it should be a part of states' ordinary activities or normal relations, which Williams (2003) describes as the day-to-day workings of politics, while desecuritisation is the shift toward politicisation from a condition of securitisation" (Akgül, 2019:44).

The second problem "is the inability to identify what Hansen (2000) calls, 'the silent security dilemma', which occurs when the potential subject of (in)security has no, or limited possibility of speaking out about its security problems. Methodologically, there is a certain ambiguity in the securitisation theory, as it argues that the utterance of the word 'security' is not the decisive criterion, and that a securitisation might consist of "only a metaphorical security reference" (Buzan & Hansen, 2009:216). However, there are serious concerns on this issue and the concept of securitisation itself cannot solve this problem. This is because, in order to identify an issue as a security threat, it needs to be expressed as such, but in some cases, the real victims cannot explicitly express that an issue is a threat. In these cases, although an obvious security problem exists, because it is not expressed by the political elite, the issue is not accepted as a referent object" (Akgül, 2019:44).

This criticism is associated with "the theory's strong emphasis on speech acts, which is another element of the concept that is usually criticised. It is important not to reduce the concept of a speech act to simply a linguistic act. Only depending on *saying the word* (Buzan et al., 1998:26) or focusing on speech acts in an understanding of (de)securitisation is flawed, because in certain cases elites might prefer to securitise an issue as an existential threat on the basis of actions/practices rather than uttering it. Therefore, apart from utterance, following Bigo (2000) who focuses on practices and Balzacq (2008) who focuses on empirical referents of policy (meaning policy tools or instruments), for an analysis of the concept of (de)securitisation, actions/practices are considered here. Actions/practices in this context represent policies, projects or behaviour of states. It does not need to be explicitly uttered, but through actions one can understand that a specific issue is a referent object" (Akgül, 2019:44).

Although the concept of (de)securitisation has certain limits, it has the potential for improvement through a combination of different aspects. According to Emmers (2010), the concept can be improved by way of empirical studies and is refined in the light of their findings. This is because the Copenhagen School primarily focuses on framing a theoretical approach to

security studies, with insufficient use of empirical research. In this study, energy is chosen as a case study. This is because states depend heavily on energy, since they have insufficient domestic resources, and they tend to consider their energy supply and demand as being of extreme importance. Therefore, they want to ensure that their supply and demand is secure. The interrupted flow of resources might cause an existential threat to the survival of the state. For instance, an unexpected incident in energy transportation, or a refusal to supply a resource, can seriously affect a state's production and consumption, or cause a transformation in the relationship between supplier and customer. Therefore, there is a high possibility that it will be taken out of the agenda of normal politics. Energy in this sense refers to natural gas, as resources and its supply and demand are often analysed through states' actual policies in inter-state relations, namely pipeline projects.

Energy security is a predominant concern, particularly in the IR literature. Essentially, the concept of energy security "is often discussed in the context of security of supply, security of demand or environmental issues. A number of studies discuss geopolitical challenges and the economic cost of existing and future pipeline routes (Tekin & Williams, 2011); others attempt to theorise relations between producers and customers (Kirchner & Berk, 2010). These aspects derive their theoretical framework from two significant IR theories; Stoddard (2013) notes that a number analyse the causes of and solutions to energy (in)security issues from a realist/strategic perspective, while others do so by way of a liberal market-based approach or global energy governance" (Akgül, 2019:48-49).

The strategic/realist approach to energy security "sees the international struggle for energy security as a zero-sum game (Raphael & Stokes, 2014), emphasising competition, national security, state survival and conflict (Klare, 2008). According to this approach, energy security is geopolitical, and scarce resources and increasing demand lead to competition. Furthermore, there is no possibility of cooperation in this approach. However, the market-based approach emphasises the integration, interdependence and liberalisation of the global energy market (Raphael & Stokes, 2014), where energy security is not a zero-sum effort. However, this debate is too narrow to provide an analytical basis for understanding energy security. Indeed, Nyman (2014) argues that these approaches provide a state-centric perception of security, associating it with self-sufficiency. They cannot, therefore, be objectively identifiable; on the contrary they are contingent, and therefore open to change" (Akgül, 2019:49).

The idea of energy security has not been clearly defined, due to these problems. As Luft & Korin (2009) argue, it is a multifaceted issue, and has different meanings for different

countries, strongly affected by their geographical location, geological endowment, political system, global circumstance and economic situation. Energy security can be characterized according to “the sources of risk, the scope of impact and severity filters in the form of the speed, size, sustention, spread, singularity and sureness of impact” (Winzer, 2012:36). The most common definition of energy security is observed by Yergin (2006, cited in Heinrich, 2008:1539) as “the objective of energy security is to assure adequate, reliable supplies of energy at reasonable prices, and in ways that do not jeopardise major national values and objectives”. For the International Energy Agency (IEA), more narrowly, it means “adequate, affordable and reliable supplies of energy” (2007:160, cited in Bradshaw, 2014:24). Radoman (2007:36-37) briefly summarises it to mean “access to sufficient energy supplies at reasonable prices from a stable source, as well as the actual, physical security of oil and gas pipelines”. All these definitions place an emphasis on three significant and strong adjectives, affordable, reliable and adequate, to define the character of energy supply. The common feature of these phrases, according to Ciută (2010), is that energy is a vital element for states, societies and economies, even though it receives little conceptual attention. The security perspectives of energy suppliers and customers are important elements of this case.

As can be seen from these definitions of energy security, these phrases pave the way for securitisation (Cherp et al., 2012), since they explicitly express that not protecting energy can cause a security issue. They provide evidence that energy has become a part of high politics. However, realism and liberalism explain energy relations between countries more simply.

Furthermore, energy security itself as a research topic is not sufficient to explain certain issues, such as *security for whom*, *security for which values* and *security from what threats* (Cherp & Jewell, 2014). In other words, the attitudes of states when they determine their policies or in the way that they value energy, to some extent, are the missing link in the classical security concept of IR. A (de)securitisation approach can “show how a commercial acquisition bid moves from a non-politicised market-based issue to an (inter)national security crisis”, or the other way around (Nyman, 2014:60). It shows how the threat is constructed. It can also demonstrate the possibility of broadening a security approach, considering different sectors (political, economic, military, societal and environmental), different levels (domestic, bilateral, (inter)regional and global) and different actors (states, companies, and international institutions).

Even though it “has not been specifically researched by the Copenhagen School, particularly in regard to securitisation, the concept of energy can be scrutinised under different

sectors. This is because, as Wæver (2011) contends, securitisation can refer, not only to who enacts securitisation and how or when it happens, but also to what securitisation does. In other words, an analysis of securitising practices can reveal causal mechanisms and provide hypotheses as to why specific issues are securitised and what changes securitisation has brought” (Akgül, 2019:51). As energy has become an important security issue for states, analysing the issue in a more comprehensive manner can provide a clear understanding for the reader.

Securitisation potentially broadens the perception of the context of energy. However, Buzan et al. (1998:98), place the securitisation of energy in the economic sector. Natorski & Surrallés (2008:74) state that energy is “an elusive policy domain” and that it has close relations with the five sectors of securitisation and may be analysed under these sectors. Belyi (2003) suggests the following: “in terms of the political sector, energy can be an example of states’ self-sufficiency; in terms of the military, energy availability can have close relations with self-defence; in terms of the economy, it can refer to the financial possibility of projects and the unpredictability of the energy market; in terms of the environment, it has a connection with environment-friendly formations and natural resource protection; and, in terms of the societal sector, it sees energy as a social necessity for social welfare” (Akgül, 2019:51).

Considering these possibilities, it is necessary to construct energy as an issue prone to securitising. Buzan (2003:148) states that issues become securitised when leaders begin to talk about them “in terms of an existential threat against some valued referent object”. Based on this view, in fact “energy has always been an issue of securitisation. Energy insecurity is a picture often stated by states’ elites to their audience as a referent object, referring to interruption of supply, import dependency, insufficient capacity, high energy intensity, and sudden price fluctuations due to global and regional security developments (Cherp et al., 2012). In terms of expanding this, Ciută (2010) analyses the effects of the securitisation of energy on energy policies. States, according to the author, might first develop a logic of war framework, using the words weapon, battle, attack or fear in their explanation of energy security. This inherently changes political rationality. Second, states might develop a rhetoric of logic of subsistence (Ciută, 2010). A key element of this notion is that everyone needs energy. Therefore, it includes energy resources, activities (infrastructure, transportation) and actors (policy-makers, securitisation actors). Including this kind of variety has led to the logic of subsistence being perceived differently by different actors. In this logic, states utilise threats and challenges as

reference words. Third, in the logic of totality, everything is energy” (Ciută, 2010; Akgül, 2019:52).

Illustrating “these developments as existential threats, elites claim that their state’s survival is under threat, and so they need to take emergency measures in order to protect it. States attempt to diversify either their suppliers or resources or even attempt to use domestic resources, such as renewable resources, in order to decrease their over-reliance on them. This study argues that the diversification attempts of energy suppliers and resources are essential factors in deciding the level of securitisation of the energy sector. These can easily be analysed by way of pipeline projects and political initiatives, and provide a wide insight into how energy actually affects states and regions” (Akgül, 2019:52).

Regarding the categorisation of the securitisation of energy, “the spectrum ranges from non-politicised to securitisation, where non-politicised refers to the circumstance where energy is not perceived as a security threat in a state’s affairs and so energy agreements can act as a reinforcing mechanism for positive relations and it may be subject to commercial norms (Christou & Adamides, 2013). The politicisation of energy, meanwhile, is where it contributes to “two levels (economic and political), using both economic and political arguments and with divergent interpretations of the concept of energy security” (Radoman, 2007:40). The securitisation of energy, on the other hand, is the extreme state of politicisation, with Radoman (2007) asserting that energy cannot only become an issue that takes public attention, but which can also be a matter of survival. Regarding the desecuritisation of energy, according to Nyman (2014), desecuritising energy leads countries to cooperate with each other and perceptions (us vs them) start to lose importance in relations. Moreover, most importantly, it moves energy out of the security sphere and traditional energy security discourses. States begin to discuss alternative policy options” (Akgül, 2019:52-53).

Each spectrum “illustrates the importance of actions/practices. When energy supply or demand is securitised by states through their action/practice, cooperation becomes difficult and securitisation has a clear impact on policy choices. For instance, any energy-based activities may be demonstrated as an existential threat. However, if states do not securitise their energy supply or demand through their action/practice, cooperation becomes possible and energy-based activities are illustrated, for instance as trade activities. The securitising actor chooses the path that the state follows. One can understand these differences through the nature and atmosphere of states’ mutual (energy) relations. This new approach reshapes the methodological consideration of securitisation, and so one can see whether energy is securitised

or not in where energy security is placed in national security strategies, and in the discourse around the significance and sources of energy threats, the timing of concerns, and exceptional measures” (Akgül, 2019:53).

There are a number of issues needs to be bear in mind here, because they limit the operationalisation of the concept of (de)securitisation in energy. Expressing “an issue as an existential threat needs to be reconsidered. Regarding the evaluation of the above-mentioned criticism of speech acts, apart from only focusing on speeches of the securitising elite or policy documents in the understanding of security threats, it can be argued that energy projects, such as pipelines, can also be drawn upon. In these cases, the main aim is to understand how actions/practices construct securitisation. This is because, in certain cases, states do not explicitly securitise suppliers or transit routes, but they materialise their security concerns by way of pipeline projects. Such projects, in this case, are used as exceptional measures. In other cases, pipeline projects may pave the way for convergence, where states desecuritise their energy relations. In the context of this issue, the aim of this study is to lead the analysis beyond speech acts” (Akgül, 2019:54).

The supply of natural gas can be given as an example of the securitisation of energy, and is often securitised by states since they aim to find alternative resources to oil, as well as it being an environment-friendly resource. It affects and is affected by political developments (Christou & Adamides, 2013). For instance, when bilateral relations between countries have tension and political relations are at a high level of securitisation, this reflects on their energy relations where the supplier state might choose to take economic measures, such as increasing the price of gas to too high a level (Newnham, 2011), or aim to bypass the other country as a transit. States might also decide to be part of other projects or use their resources as tools for diplomatic coercion. Moreover, states view gas as a national security issue (Wilson, 2019). On the other hand, if bilateral relations are less problematic and relations are at a low level of securitisation, states may prefer to sign long-term energy contracts with affordable prices or diversify their energy projects (Wilson, 2019). They might also agree on the construction of new projects and thereby strengthen their interdependence. Moreover, states view gas as a liberal policy issue. In the desecuritisation of natural gas, states leave their problematic past behind and enhance their energy relations with multi-dimensional projects. They may also redefine each other either as a reliable supplier or as a transit country. These initiatives are exemplified in the case of the BSR below. It is argued that while Russian-Ukrainian energy relations is an example of securitisation, Turkish-Azerbaijani-Georgian ones are normal politics. Finally, Russian-

Turkish energy relations is an example of desecuritisation. These are analysed through revealing the transformation of inter-state relations and pipeline projects.

3. Examination of Cases from the Black Sea Region

The BSR hosts some of the world's most significant energy producers and consumers, as well as a number of important energy transportation routes, so BSR countries have become important actors both regionally and globally. Since the collapse of the Soviet Union, BSR countries have had to face a number of problems, such as corruption, integration into a market economy, internal conflicts and others and, "in order to solve these problems, energy has become one of important potential solutions. This is because energy, as one of the instruments contributing to how countries of the region build their state, has two significant roles; economic and political. Regarding economic development, all states depend on energy resources in terms of both supply and demand and, in addition, it helps countries to improve their industrialisation by virtue of the production of goods and services. Regarding politics, energy can help in the production of a state identity, either as a supplier or as a transit route. Therefore, it helps shape states' international recognition. It can also ensure relative stability at a state level" (Akgül, 2019:63).

As Table (1) indicates, "the countries of the region have extremely different energy profiles. In some cases, such as Russia and Azerbaijan, they are significant energy producers, of natural gas in particular, and rely on exports for economic development and government revenue. In others they are largely energy importers whose economic fortunes and domestic security are dependent on reliable supplies at reasonable prices. The vulnerability of the latter group is to some extent moderated by their role as transit countries; notably Georgia, Turkey and Ukraine. These conditions may reinforce, or may be reinforced by, their domestic state capacity. Domestic weaknesses are a deep influence on states' conceptualization of energy as a security issue, because interstate security issues might risk their new positions as transit countries and their involvement in international pipeline infrastructure. This makes the domestic level the basis of all other levels. Therefore, energy has become a major national and regional security concern and it is effectively moved from normal politics to high politics" (Akgül, 2019:64).

Table 1

Net Energy Import (Mtoe)

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020
Armenia	7,76	1.42	1.43	1.69	1.73	2.2	2.71
Azerbaijan	2.77	-2.11	-7.44	-12.62	-52.65	-44.15	-42.6*
Bulgaria	17.92	13.56	8.72	9.56	7.27	6.92	6.80
Georgia	10.57	2.58	1.56	1.9	1.85	3.46	3.97
Greece	15.32	18	21.78	23.14	21.3	18.38	17.94
Moldova	9.89	4.69	2.82	3.42	3.15	3.06	3.24
Romania	22.03	14.34	7.87	10.65	7.56	5.44	9.06
Russia	-412.59	-314.97	-349.59	-339.33	-576.14	-621.47	-666.65*
Turkey	27.78	36.34	50.66	61.82	75.92	103.62	104.81
Ukraine	120.94	82.26	57.63	59.75	41.9	30.05	29.40

* Negative value indicates net exports as a share of total energy supply

Source: IEA, 2021

Energy resources “are the basis of national security, because they are essential to the proper functioning of states. Owning sufficient amounts of energy resources increase states’ internal stability as well as their power. In the opposite situation, in which such resources are not available, states need to adopt an active foreign policy to ensure energy security. Given that most of the BSR countries are heavily dependent on energy imports for their economic growth, they need to prioritise a secure and reliable energy supply (Table 1). They aspire to decrease dependence on only one supplier or only one resource. Therefore, diversification of energy resources is the priority” (Akgül, 2019:65). In other words, energy is fundamental to national security as well as state sovereignty and so is intrinsically prone to be securitised.

Since “most of the regional countries were part of the Soviet Union (or its sphere of influence), they tend to have a higher dependency on Russia, both in terms of supply and transit. This is because most of the Soviet energy infrastructure went through Russian territory. However, the demise of the Soviet Union and the increasing importance of Central Asia and the Caspian Sea as alternative energy suppliers have made a significant contribution to the ability of post-Soviet republics to isolate themselves from Russian hegemony. Therefore, it can be claimed that while during the period of the Soviet Union energy was perceived as low politics, with its increasing importance and the requirement of solving political and economic problems, energy has become a high politics issue. The risks linked to energy dependence on Russia are expressed as an existential threat and the need to ensure energy supply diversity as

an exceptional measure. Problems, such as the Russian-Ukrainian gas crises, and Russia's support of secessionist activities in various countries and the use of energy resources as a weapon to intervene in domestic politics, have increased the concerns and threat perceptions of certain countries in the region. Therefore, they are reluctant to improve their energy dialogue with the country and, on the contrary, aim to diversify their supply options. As can be seen from the energy import Table (1), BSR countries have even made constant efforts to decrease their energy imports, with mixed results" (Akgül, 2019:66).

Concerns regarding the energy security of BSR states, "as stated in their national security strategy statements, arise from their dependence on external suppliers, as is the case in Armenia; or the need for a diversification of energy resources and a strengthening of the transit role, as in the case of Georgia; or the need to ensure secure supply as in Azerbaijan; or a desire to integrate with European energy strategies, as with Romania and Bulgaria (Armenia National Security Strategy, 2007; Azerbaijan National Security Concept, 2007; Romania National Security Strategy, 2007; Bulgaria National Security Strategy, 2011; National Security Concept of Georgia, 2015). Although, in terms of policy, they appear to have different priorities, in practice these concerns are closely-related to each other. These explicitly-stated concerns highlight the importance of energy security for states' domestic politics, and indicate why and how they consider energy as a national priority. This indicates that if any developments threaten their energy supplies, states are likely to shift from normal to extraordinary political action" (Akgül, 2019:66). These domestic level vulnerabilities reflect on their bilateral energy relations.

3.1 Securitisation of Energy in Bilateral Relations

Energy relations with "Russia are important cases of securitisation for a number of countries in the region. Russia's energy relations with its near neighbours, in essence, are rooted in the Soviet era, when all the Soviet republics were tied together by a network of gas pipelines fed by Russia (Newnham, 2015). This historical fact is still strong for many post-Soviet republics and this makes them, both energy suppliers and customers, heavily dependent on Russia. This provides Russia with a market and with the political power to influence its near neighbours. Russia has managed this legacy to control the market and pipelines, as well as other energy facilities, and maintain its position as the main energy actor in neighbouring countries, and thereby exercise political leverage" (Akgül, 2019:98). Where it cannot control them, it aims to bypass them or works hard to ensure that these countries cannot find alternative routes (Nygren, 2008; Newnham, 2011).

The perception of “Russia towards these countries, therefore, plays a salient role in its policies. According to this notion, if the customer or transit country is a friend, such as Armenia, Russia considers energy a normal political issue, and so tends to sell resources at relatively cheap prices, and contributes to these countries’ energy infrastructures with subsidies that Newnham (2011:140) defines as ‘petro-carrots’. However, if the relationship is one of animosity, Russia tends to use ‘measures such as punitive price increases and demands for debt payment’, and if it is a country that it depends on for energy transportation, such as Ukraine, it seeks to diversify its routes and cut off the resources of the transit country; approaches that Newnham (2011) calls ‘petro-sticks’. However, this has led to its reliability as a supplier being questioned more widely (Feklyunina, 2012). These examples illustrate that Russian energy power over its neighbours either consolidates cooperation in bilateral relations or deepens conflict where energy has become a threat. Securitisation of energy is an inevitable outcome of this latter approach” (Akgül, 2019:99).

Furthermore, “security of energy is another important issue for Russia in terms of the secure transportation of resources to markets. From a Russian perspective, energy security refers to ensuring secure routes to its customers, ‘security of demand’, and therefore it feels threatened by nearby countries, needing to control them in order to control these routes (Kirchner & Berk, 2010). This is because, in terms of its geographical location, although Russia borders on two of the world’s major energy importers, the EU and China, in some cases it needs transit countries. However, in the case of the EU, the present transit countries have unfriendly relations with Russia and, therefore, this risks its supply. As a result, it has taken steps to secure dominance over the pipeline infrastructure in the BSR and the Caspian Sea region in order to prevent dominance by the West over these regions” (Akgül, 2019:99).

For other countries in the region, “being faced with energy disruption and Russia’s use of energy as a political weapon has led them to consider dependence on energy from Russia as a security issue (Stegen, 2011). From the perspective of securitisation theory, in the case of Ukraine, Russia is perceived as an existential threat to its energy requirements, as it believes that Russia intends to use its resources as a tool to punish itself due to its non-Russian political stance (Newnham, 2013). The perception that the energy supply is insecure, to the extent that Russia is involved, leads to political action. In the case of Ukraine, such actions include the diversification of suppliers and the use of its geopolitical importance in energy transportation as a tool for getting political support from its Russia-dependent EU counterparts” (Akgül, 2019:99-100).

In the case of Russian-Ukrainian energy relations, “the relationship between the two sides was relatively stable until the Orange Revolution. Russian-Ukrainian political relations had been at their closest, and energy was one of the main driving forces of bilateral relations. For years Russia kept gas prices reasonably low (at about \$50 per thousand cubic meters), and also allowed Ukraine to buy even cheaper natural gas from Turkmenistan through the Russian pipeline system (Newnham, 2013). Moreover, the first Russian ambassador in Ukraine under Putin was the former Prime Minister and head of Gazprom, Viktor Chernomyrdin (Nygren, 2008). Russian energy supply to Europe travels mostly through Ukrainian territory, making the country one of the most important energy corridor countries in the world, because, at one point, more than 80% of Russian gas was transported by way of Ukrainian territory” (Akgül, 2019:100).

Following the Orange Revolution, “the energy relationship deteriorated as part of the general worsening of relations between the two countries. The 2006 and the 2009 energy crises occurred, when bilateral political relations were at their lowest and mutual mistrust was at one of its highest points. In 2006, the Russian energy giant Gazprom announced price increases for Ukraine from \$50 to \$230, and Ukraine refused to pay this price (Pirani et al., 2009). This amount was out of Ukraine’s price range. One of the aspects of energy security is to ensure resources at reasonable prices, because when a supplier dramatically increases energy prices, this leaves countries politically and economically in a difficult position, and substantial bilateral tensions deepen. Although on the Russian side it was often stated that there were economic reasons behind this activity (Percival, 2008), the most widely-accepted explanation is its intention to punish Ukraine due to its non-Russian policy activities (Stegen, 2011; Newnham, 2011). According to this understanding, the above-indicated change in the political atmosphere in Ukraine and its anti-Russian attitude led Russia to play the energy card and use economic sanctions (Newnham, 2013). In this sense, Russia curtailed the natural gas supply to Ukraine for three days, while still planning to transit gas to Europe through Ukrainian territory. Kyiv’s reaction was to divert these gas volumes for its own consumption. Until the two sides found a solution for this crisis, a number of European countries had to face disruption in gas supplies, which called into question the reliability of Russia as a supplier and prompted them to find alternatives (Percival, 2008). The 2009 gas crisis occurred when the transit of Russian gas through Ukraine was completely halted for two weeks (Pirani et al., 2009). As a result of these two crises, it can be argued that the disruption of energy supply has had serious political and economic consequences, as well as implications for security” (Akgül, 2019:100).

As can be clearly seen, “changing the nature of the bilateral relationship had a profound impact. The two crises, with regard to Ukraine, illustrate its overt dependence on Russia. This is because, even though it was technically possible for Ukraine to obtain gas from Turkmenistan, there is no direct pipeline system and all imports pass through Russia and the effective control of Gazprom (Chifu, 2010). Ukraine had to pay 10% more than other customer countries, such as Germany, and this seriously affected its economic development and public peace (Newnham, 2013). Moreover, Newnham (2011) states that Ukraine has realised its mistake in believing that Russia depends on it more than it depends on Russia. This is because Russia has questioned the reliability of Ukraine as a transit country, and the new target of the Russian political elite was to decrease their dependence on Ukraine by means of alternatives, such as the Nord Stream through the Baltic Sea and the proposed South Stream and later the TurkStream through the Black Sea” (Akgül, 2019:101). Russia’s annexation of the Ukrainian Black Sea peninsula of Crimea in 2014, in particular, accelerated Russia’s aim of bypassing Ukrainian³ territory. The relationship between the two countries deteriorated with the annexation, and it is seriously reflected in their energy transit deals for instance. After a ten-year contract signed in 2009, in 2019 the two sides agreed on a new five-year contract, including 65bcm in 2020 and 40bcm annually, from 2021-2024 (TASS, 2021). However, in 2020, Russia only transported 55.8bcm to Europe by way of Ukraine, which was the lowest volume in the last 30 years (TASS, 2021). With the completion of both the Nord Stream 2 and the TurkStream, and both operating at full capacity, Ukraine’s role in Russia’s natural gas transit appears to have been reduced dramatically.

Buzan et al. (1998:95) place energy in the economic sector, suggesting that securitisation of the economy “is exceedingly controversial and politicised”. They claim that “energy is a tradable good in the global market, which is subject to market forces. Therefore, any issue related to the subject does not pose an existential threat beyond the economic sector (Christou & Adamides, 2013). The Russian-Ukrainian case, however, illustrates that energy is rather securitised in the political sector, even though it could have consequences in the economic sector and it is therefore difficult for conflicted sides to converge; energy in this sense is not an element to bring sides together” (Akgül, 2019:103). Therefore, this situation impedes the emergence of energy collaboration and possible desecuritisation processes in both the economic and political sectors (Christou & Adamides, 2013).

³ In 2015, 33% of Russian natural gas transits by way of Ukraine to the EU, which is a fall from 80% (Valdai, 2015).

3.2 Energy as a Normal Political Issue

The demise of the Soviet Union “reinforced the importance of Azerbaijan as an alternative energy supplier, but its landlocked geographical location prevents it from supplying directly to the European market, and so it has to enhance relations with potential corridor countries. Due to close historical and ethnic ties, Turkey is an inevitable and reliable option, so much so that authorities even describe bilateral relations as ‘one nation, two countries’. Georgia, another option where Baku could possibly normalise energy, completes the energy transportation options for Azerbaijani exports to the European market. Energy, therefore, has a strong role in defining relations among these three countries” (Akgül, 2019:103).

Not feeling threatened by each other and “their mutual positive (inter)dependency, are among the important factors reinforcing the current circumstances in which energy is a normal political issue in bilateral relations among these three countries. They have shared the same geography for centuries and, during this time, they did not have any serious problems with each other (King, 2004). After the demise of the Soviet Union, their increasing energy demands, and their aim of diversifying suppliers as well as transit routes, have intensified the (inter)dependency (Kardaş, 2011-12). Georgia needs Azerbaijan and Turkey in order to ensure a balance against Russia, Azerbaijan needs the other two as supporters regarding its regional problems and as markets to supply, and Turkey needs the others in order to attain its goal of becoming an energy hub. As can be seen in this example, high levels of interdependence tend to favour normalised relationships in the energy sector, even leading frequently to the development of strong alliances (Christou & Adamides, 2013). Each side, in this context, has made significant efforts to ensure the stability and vitality of the other, and they have undertaken significant policy steps in this regard. For instance, during negotiations over a transit agreement for the BTC project, even though World Bank experts insisted Azerbaijan increase the price for Georgia, Azerbaijan strongly resisted the proposal and kept the price as low as possible in order to ensure Georgia’s economic viability” (Akgül, 2019:103-04), which thus increased its stability (Newnham, 2015).

Since the “three countries have reached an understanding on various energy issues, they have entered a new phase in energy cooperation, involving deeper partnership. TANAP, an Azerbaijan-proposed project, is an important example of normal politics. It is an Azerbaijan-based pipeline project, which makes it both a supplier and constructor and distinguishes it from other projects. Moreover, it is not an extension of existing projects. On the contrary, it will operate as a stand-alone pipeline (Kardaş, 2014). TANAP is a new project, initiated in

November, 2011, and formally inaugurated in March, 2014. It aims to provide 10bcm of gas from Azerbaijan through Turkey to Europe, with 6bcm for Turkish consumption by 2018” (Akgül, 2019:104), and it is scheduled to be followed by its European portion, the TAP.

TANAP is “the locomotive of Azerbaijan’s political dream, which can be seen as an asset, like a railway line. As the main supplier and constructor of the project, and defining the project as a major strategic investment, Azerbaijan’s aim is to guarantee the project’s feasibility. This is because, in these kinds of projects, no country wants to risk its project by investing in or choosing a partner country that it already has tension. Therefore, it wants a country or countries that it has close relations with politically and which it trusts the most. The selection of supply routes by way of pipelines is an important political issue, because this infrastructure can tie producer, customer and transit countries into a relationship of (inter)dependency. Choosing Turkey as the main partner of this project, where the pipeline build will be the longest, as well as Georgia, illustrates the positive dynamic behind trilateral relations. Moreover, Turkey holds a 30% share in the project, moving it beyond its customer and transit roles, to being significant in upstream and midstream (Kardaş, 2014). In this climate, it is possible to claim that there is a strong connection between TANAP and normalisation” (Akgül, 2019:104-05).

3.3 Desecuritisation of Energy

Bilateral energy relations between Russia and Turkey occurred during the Cold War while the countries were on opposite sides. This might be explained by the perception of energy as being vital for their political survival, as well as economic development. It should not be surprising that the convergence of interests between the two countries started with an energy agreement in 1984, which facilitated the current rapprochement (Özbay, 2011). The agreement included a twenty-five-year trade agreement between Gazexport and BOTAŞ, which was signed in 1986, and a natural gas flow, which started in 1987 through Ukraine, Romania and Bulgaria, called the ‘Western Line’ (Özbay, 2011).

The “two countries have had complex energy relations since then, however. These problems have affected the way they perceive each other and the way in which energy intrudes into the relationship, whether as a security issue or otherwise. For instance, throughout the early 1990s, Russia and Turkey had clashing energy interests, principally through competition over the transit routes for Caspian resources to the European market (Demiryol, 2015). This is because Turkey, with BTE and BTC, chose Western countries and alternative energy suppliers as energy partners, rather than Russia. It took an active role in these projects, aiming to bypass the role of Russia in energy transportation of Caspian and Central Asian resources and to supply

the European market (Kardaş, 2011-12). Russia responded to these activities by raising new projects that bypassed Turkey. For example, the Russian desire to bypass the Turkish Straits for the transport of oil” (Akgül, 2019:111), led to the development of the Burgas-Alexandroupolis link, connecting the Bulgarian Black Sea coast with the Greek Aegean (Torbakov, 2007).

Although “Turkey remained committed to projects backed by Western powers and Russia responded immediately, Turkey also increasingly developed a more cooperative relationship with Russia in order to meet its energy needs. It attempted to increase its bilateral energy dialogue and so agreed to the construction of the Blue Stream project in 1997. In parallel with their political ties, the current situation can be defined as multi-dimensional, ranging from exportation, transport, pipeline infrastructure and, more recently, nuclear energy” (Akgül, 2019:112).

In 2014, “in his visit to Turkey when TurkStream was declared, President Putin expressed the final version of bilateral energy relations, stating that, ‘We consider energy an important area in our bilateral cooperation. *Our relations in this sector have reached a truly strategic level*’ (Kremlin, 2014). As can be seen from this speech, energy has a positive influence on bilateral relations. Energy has turned from an economically significant issue into a strategically significant issue” (Akgül, 2019:112).

Furthermore, one might rightly think that the “two countries are not *sine qua non* partners for each other, meaning that they do not depend on each other strongly, because geographically they have other options. This is because Russia and Turkey are both close to other energy suppliers and customers and thus could easily decrease their dependence on each other. For instance, in the case of a possible supply disruption, Turkey could substitute its demand from Azerbaijan, Iran or Iraq, while in the event of an abrogation of the agreement Russia could substitute its supply to European or Asian countries. However, as occurred in the nuclear power plant example, Turkey is increasing its dependence on Russia, even though it has many options” (Akgül, 2019:113).

This act “might explain the positive nature of mutual perceptions, in particular in the energy sector. The two countries have inherited mutual mistrust and antagonism from their ancestors, and so constructing an energy partnership is expected to be quite a difficult task. Surprisingly, energy is actually one of the main elements that have changed these historical perceptions. Starting a dialogue with each other, and particularly Russia’s changing perception towards its own transit countries, such as Ukraine and Georgia, has allowed Turkey to undertake

a new role in Russian energy politics. According to Gvosdev & Marsh (2014:303), Turkish partnership in the energy sector “is seen as a way to enhance Russia’s energy links with core European markets by bypassing transit states in Eastern Europe, so it does not threaten Russia’s interests in closer ties with Europe”. This approach transforms Turkey from a formidable rival for influence in Russia’s near abroad into a partner, while Russia has become less of a threat to Turkey. This also ensures that Turkey perceives Russia differently, which often means a partner who it, nevertheless, has to retain balance with. In the context of this issue, although Turkey depends heavily on Russia, in order to protect its own energy security, it has not promoted defensive energy policies with the aim of a decrease in its dependence on Russia, as Poland or the Baltic States have done. On the contrary, as in the case of the nuclear power plant and the TurkStream, it has increased its dependency” (Akgül, 2019:113-14).

In light of these assessments, “the energy relationship between Russia and Turkey has a non-conflictual structure, because although there is the potential for a security threat (such as Turkey’s participation in non-Russian projects), their own ambitions overcoming threat perceptions and making the perception of energy a desecuritized rather than securitized issue. Energy, in this case, provides the basis for a rapprochement between two historical enemies and, therefore, it supports the process of desecuritisation in bilateral relations. The development of improved and multi-dimensional energy relations indicates the desecuritisation of energy in bilateral relations” (Akgül, 2019:114).

4. Conclusion

The BSR “consists of major energy producers (Russia and Azerbaijan), transit countries (Turkey, Georgia, Greece, Ukraine, Russia, Bulgaria and Romania), and customer countries (Georgia, Armenia, Greece, Turkey, Moldova, Bulgaria, Ukraine and Romania). As a natural corridor for energy, the BSR is geographically located between other well-resourced energy suppliers and energy customers. The BSR is a major junction of supply routes to Europe from Russia, the Caspian basin and other producing countries in the East. Therefore, energy is one of the salient determinants of the BSR’s importance. This has also led regional countries to find opportunities to interact with each other, as well as with non-regional actors due to the transportation and supply of energy resources” (Akgül, 2019:138).

The BSR also includes countries which are both economically and politically weak and strong. This “imbalance greatly affects the security of the region, leaving open the potential for tensions between countries. Moreover, historical suspicions and threat perceptions are some of the dominant features of intrastate relations. Given these conditions, it is unsurprising that

regional relations are often securitised rather than desecuritised by countries in the region. Although, for these countries, securitising their relations with each other is the most preferable option, other countries have close relations and tend to diversify their cooperation in different areas, in which issues are perceived as low politics” (Akgül, 2019:137). Desecuritisation brings transformation in bilateral relations from competition to a convergence. In this complex atmosphere, energy is perceived as both a political tool and a stabilising factor for regional countries.

Peer Review: Externally peer-reviewed

Conflict of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

REFERENCES

- Akgül, P. (2019). *The Russian-Turkish Relationship within the Context of the Black Sea Region: A Case Study of Energy*. (Unpublished PhD Thesis). Sussex University, Brighton.
- Balzacq. T. (2008). The policy tools of securitisation: information exchange. EU foreign and interior policies. *Journal of Common Market Studies*, 46 (1), 75-100.
- Belyi. A. (2003). New dimensions of energy security of the enlarging EU and their impact on relations with Russia. *Journal of European Integration*, 25 (4), 351-369.
- Bigo. D. (2000). When two become one: internal and external securitisations in Europe. in Kelstrup. M. & Williams. M.C. (eds) (2000). *International relations theory and the politics of European integration: power, security and community*. Routledge.
- Bradshaw. M.J. (2014). *Global Security Dilemmas: Energy Security, Globalisation, and Climate Change*. Polity Press.
- Buzan. B. & Hansen. L. (2009). *The Evaluation of International Security Studies*. Cambridge University Press.
- Buzan. B. (2003). Regional Security Complex Theory in the Post-Cold War World. in Soderbaum. F.. & Shaw. T. (eds) (2003). *Theories of New Regionalism*. (pp.140-159). Palgrave Macmillan.
- Buzan. B., Wæver. O. & De Wilde. J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner.
- Cherp. A. & Jewell. J. (2014). The concept of energy security: Beyond the four As. *Energy Policy*, 75. 415-421.
- Cherp. A., Adenikinju. A., Goldthau. Hughes. L., Jewell. J., Olshanskaya. M., Jansen. J., Soares. R. & Vakulenko. S. (2012). Energy and security. *Global Energy Assessment: Towards a Sustainable Future*. 325-383.
- Chifu. I. (2010). Energy Security and the Caucasus Knot. in Chufi. I., Sauliuc. A. & Nedea. B. (eds) (2010). *Energy Security Strategies in the Wider Black Sea Region*. (pp.9-34). Curtea Veche.
- Christou. O. & Adamides. C. (2013). Energy securitisation and desecuritisation in the New Middle East. *Security Dialogue*, 44 (5-6), 507-522.
- Ciută. F. (2009). Security and the problem of a context: a hermeneutical critique of securitisation theory. *Review of International Studies*, 35. 301-326.
- Ciută. F. (2010). Conceptual notes on energy security: total or banal security?. *Security Dialogue*, 41 (2), 123-144.
- Demiryol. T. (2015). Interdependence, Balancing and Conflict in Russian–Turkish Relations. in Klieman. A. (ed) (2015). *In Great Powers and Geopolitics: International Affairs in a Rebalancing World*. (pp.65-86). Springer International Publishing.
- Emmers. R. (2010). Securitisation. in Collins. A. (2010) (ed). *Contemporary Security Studies*. (pp.136-151). Oxford University Press. Second Edition.
- Feklyunina. V. (2012). Russia's International Images and its Energy Policy: An Unreliable Supplier?. *Europe-Asia Studies*, 64 (3), 449-469.
- Gvosdev. N.K. & Marsh. C. (2014). *Russian Foreign Policy: Interests, Vectors, and Sectors*. SAGE.
- Hansen. L. (2000). The Little Mermaid's silent security dilemma and the absence of gender in the Copenhagen School. *Millenium: Journal of International Studies*, 29 (2), 285-306.
- Heinrich. A. (2008). Under the Kremlin's thumb: Does increased state control in the Russian gas sector endanger European energy security?. *Europe-Asia Studies*, 60 (9), 1539-1574.

- IEA (2021). Countries and regions. February 2 2021. <https://www.iea.org/countries>
- Kardaş. Ş. (2011-12). Turkey-Russia Energy Relations: The Limits of Forging Co-operation through Economic Interdependence. *International Journal*, 67, 81-100.
- Kardaş. Ş. (2014). The Turkey-Azerbaijan Energy Partnership in the Context of the Southern Corridor. *Istituto affari internazionali*, 14 (4), 1-11.
- King. C. (2004). *The Black Sea: History*. Oxford University Press.
- Kirchner. E. & Berk. C. (2010). European Energy Security Co-operation between Amity and Enmity. *Journal of Common Market Studies*, 48 (4), 859-880.
- Klare. M. (2008). *Rising powers. shrinking planet: the new geopolitics of energy*. Metropolitan Books.
- Kremlin (2014). News conference following state visit to Turkey. October 30 2019. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/47126>
- Luft. G. & Korin. A. (2009). Energy Security In the Eyes of the Beholder. in Luft. G. & Korin. A. (eds) (2009). *A Energy Security Challenges for the 21st Century: A Reference Handbook*. (pp.1-17). ABC-CLIO. LLC.
- MFA Georgia (2015). National Security Concept of Georgia. March 5 2016. <http://www.mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/NationalSecurityConcept.aspx>
- National Security Concept of Azerbaijan (2007). August 30 2016. <http://www.defesa.gov.br/projetosweb/livrobranco/arquivos/pdf/Azerbaijan%202007.pdf>
- National Security Strategy of Armenia (2007). August 30 2016. http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrineeng.pdf
- National Security Strategy of Bulgaria (2011). August 30 2016. https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/07/BGR_National_Security_Strategy_Republic_Bulgaria_2011.pdf
- National Security Strategy of Romania (2007). August 30 2016. https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/07/ROU_National_Security_Strategy_Romania_2007.pdf
- Natorski. M. & Surrallés. H. (2008). Securitising moves to nowhere? The framing of the European Union's energy policy. *Journal of Contemporary European Research*, 2 (2) 70-89.
- Newnham. R.E. (2011). Oil. carrots. and sticks: Russia's energy resources as a foreign policy tool. *Journal of Eurasian Studies*, 2 (2011), 134-143.
- Newnham. R.E. (2013). Pipeline politics: Russian energy sanctions and the 2010 Ukrainian elections. *Journal of Eurasian Studies*, 4 (2013), 115-122.
- Newnham. R.E. (2015). Georgia on my mind? Russian sanctions and the end of the 'Rose Revolution'. *Journal of Eurasian Studies*, 6 (2015), 161-170.
- Nygren. B. (2008). Putin's Use of Natural Gas to Reintegrate the CIS Region. *Problems of Post-Communism*, 55 (4), 3-15.
- Nyman. J. (2014). 'Red Storm Ahead': Securitisation of Energy in US-China Relations. *Millennium: Journal of International Studies*, 43 (1), 43-65.
- Özbay. F. (2011). The Relations between Turkey and Russia in the 2000s. *Perceptions*, 16 (3) 69-92.
- Percival. B.R. (2008). The Risk of Energy Securitisation on the Eurasian Continent. *Clingendael International Energy Programme Briefing Papers*. July 2008. 1-10.

- Pirani. S., Stern. J. & Yafimava. K. (2009). The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009: a comprehensive assessment. *Oxford Institute for Energy Studies*. February 2009:27.
- Radoman. J. (2007). Securitisation of energy as a prelude to energy security dilemma. *Western Balkans Security Observer-English Edition*. 4(2007). 36-44.
- Raphael. S. & Stokes. D. (2014). US oil strategy in the Caspian Basin: Hegemony through interdependence. *International Relations*, 28 (2), 183-206.
- Stegen. K. (2011). Deconstructing the “energy weapon”: Russia’s threat to Europe as case study. *Energy Policy*, 39 (2011), 6505-6513.
- Stoddard. E. (2013). Reconsidering the ontological foundations of international energy affairs: realist geopolitics, market liberalism and a politico-economic alternative. *European Security*, 22 (4) 437-463.
- TASS (2021). Gas transit through Ukraine will depend on supply contracts, says Putin. 20/08/2021. October 9 2021. <https://tass.com/economy/1328501>
- Tekin. A. & Williams. P.A. (2011). *Geo-politics of the Euro-Asia Energy Nexus: The European Union, Russia and Turkey*. PALGRAVE MACMILLAN.
- Torbakov. I. (2007). Making Sense of the Current Phase of Turkish-Russian Relations. *Occasional Paper*. October 2007. 1-19.
- Valdai (2015). Russian Natural Gas for Europe and Turkey. July 14 2016. http://valdaiclub.com/multimedia/infographics/russian-natural-gas-for-europe-and-turkey/?sphrase_id=4144
- Wæver. O. (2011). Politics, security, theory. *Security Dialogue*, 42 (4-5), 465-480.
- Williams. M.C. (2003). Words, Images, Enemies: Securitisation and International Politics. *International Studies Quarterly*, 47. 511–531.
- Wilson. J.D. (2019). A securitisation approach to international energy politics. *Energy Research & Social Science*, 49 (2019), 114-125.
- Winzer. C. (2012). Conceptualising energy security. *Energy Policy*, 46 (2012), 36-48.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1274908

Research Article

THE EFFECT OF GENDER AND INCOME DIFFERENCES ON SOCIAL DOMINANCE ORIENTATION: AN EXAMINATION OF YOUTH'S ATTITUDES TOWARDS SYRIANS UNDER TEMPORARY PROTECTION

Hamza Bahadır ESER¹ Koray ÇETİNCELİ² Mehmet Recai UYGUR³

Abstract

Article Info

Received:
31/03/2023

Accepted:
21/06/2023

In the study, the level of university students' hierarchy-enhancing ideologies was examined in terms of gender and income variables. The research was completed with a sample of 459 people. Significant differences were found between the Social Dominance Orientation (SDO) of the participants according to gender and income variables. It was found that (in both two sub-dimensions of SDO) male participants had higher levels of group-based dominance and opposition to equality than female participants. In addition, opposition to equality levels of the participants in the study differed significantly according to their income levels. But there is no significant difference in group-based dominance levels.

Keywords: Enhancing, Gender, Hierarchy, Income, Social Dominance Orientation, Syrians.

Jel Codes: F22, J15, O15

¹ Professor Doctor, Süleyman Demirel University, ORCID:0000-0003-4063-051X, bahadireser@sdu.edu.tr

² Assistant Professor, Süleyman Demirel University, ORCID:0000-0002-3745-0545, koraycetinceli@sdu.edu.tr

³ **Corresponding Author:** Lecturer, SMK University of Applied Science, ORCID:0000-0003-1872-0885, mehmetrecai.uygur@smk.lt

Ethical Statement: Permission was obtained from Süleyman Demirel University Social Sciences and Humanities Ethics Committee dated 11.11.2021 and numbered 113/1.

Cite: Eser, H. B., Çetinceli, K. & Uygur, M. R. (2023). The Effect of Gender and Income Differences on Social Dominance Orientation: An Examination of Youth's Attitudes Towards Syrians under Temporary Protection. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (1), 240-258.

1. Introduction

Understanding the dynamics of Social Dominance Orientation (SDO) among young individuals, especially its relationship with attitudes toward Syrian refugees, is crucial. The formative years of youth are when perceptions of social norms and hierarchies can be strongly formed or changed. With increasing diversity and the presence of refugees in societies, it is vital to understand the interaction between these perceptions, attitudes towards refugees, and the role that gender and income differences play. This issue, if not addressed, can lead to conflict and (similar to the possible xenophobic consequences of anti-immigration attitudes, which is frequently seen in Europe, towards Syrian refugees, (Eser & Çiçek, 2020: 114-144) hostility among different segments (especially between the host community and immigrants) of the population in the near future.

Given the stated problem and the gap in the literature, this study aims to investigate the relationship between SDO, attitudes toward Syrian refugees, and the influence of gender and income differences among young individuals. Specifically, the study will investigate whether the SDOs of young people differ according to their gender and income status, and how these differences correlate with their attitudes towards Syrian refugees.

As an attitude that legitimizes intergroup hierarchy, the relationship between social dominance orientation (SDO) and gender is a subject that is frequently discussed in the literature (Sidanius et. all, 1994: 194-216, Levin, 2004: 31-48; Dambrun et. all, 2004: 287-297, Sidanius et. all, 2006: 1640-1653, Pratto et. all, 2006, Özkan, 2014, Bağcı & Gürler, 2018:1167-1180, Okumuşoğlu, 2017: 881-895). Similarly, the relationship between SDO and income level is another issue explored in the literature (Sidanius et. all, 1994: 998-1011, Pratto et. all, 2006: 271-320, Küpper et. all, 2010: 205-219, Carvacho et. all, 2013: 272-285, Whitt et. all, 2019, Fischer et. all, 2021). In Türkiye, even if several studies have considered gender and income differences on SDO (Eser & Uygur, 2019: 86-108, Yalçın, 2017: 44-59, Şingir et. all, 2022: 164-175, Kıral Uçar et. all, 2019: 739-764), the studies on social dominance orientation are mainly based on general demographic variables political, ethnic identity, intergroup contact, and personality traits but not specifically on gender and income differences (Sarıdağ & Eser, 2023a: 418-445, Sarıdağ & Eser, 2023b: 687-701, Kablanoğlu & Kuşdil, 2020: 84-109, Hasta & Karaçanta, 2017: 23-34, Bağcı & Güler, 2018: 1167-1180, Okumuşoğlu, 2017: 881-8895). This study aims to close this gap by examining specifically the correlation between gender, income, and SDO on the behavior of the young population In Türkiye.

A large Syrian population (3,443,219 people as of 3,23,2023) lives in Türkiye. Most of the Syrians are under temporary protection status (<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>). These people fleeing the political instability and civil war in their country are generally among the lower-income groups (Budak et al, 2018: 71, Akın & Bozbaş, 2020: 55) in our country and they receive a very small share of social welfare. Syrians mostly do low-paid jobs that are not in demand in society and work without insurance (Sayın et. all, 2016: 10, Yıldırım et. all, 2017: 115-116-119, Kocadaş, 2018: 11, İlgaç, 2019: 108, Koca, 2019: 335-336, Aslan & Güngör, 2019: 1612, Bimay, 2020: 364, 365) and they live in unhealthy conditions (Cengiz, 2015: 117, Sönmez, 2016: 394-397, Sayın et. all, 2016: 10, Yıldırım et. all, 2017: 120, Babacan et. all, 2017: 275, Aslan & Güngör, 2019: 1616-1621). Similar to the accommodation conditions, in terms of healthy nutrition (Balcılar, 2016: 12-13), the situation of the Syrians presents a very problematic image when compared with the host society. Contrary to popular belief, Syrians face serious problems in accessing health services (due to language barriers, etc.) (Babacan et. all, 2017: 275, Aslan & Güngör, 2019: 1609). Similarly, the situation of Syrians in terms of access to education is not very encouraging (Sayın et. all, 2016: 11, Aslan & Güngör, 2019: 1617-1621, Bimay, 2020: 359-364). Undoubtedly, apart from the examples mentioned, there are also Syrians who have a very good economic situation, do their own business, provide employment, and have a high level of welfare (Sayın et. all, 2016: 10, Altunbaş & Yılmaz, 2016: 295). However, in a community of more than three million, these examples cannot go beyond the exception.

Based on all these negative conditions, it is possible to state that Syrian immigrants are a disadvantaged group. Understanding the attitudes towards Syrians is important in order to establish harmony between the host society and the immigrants in the long term on a healthy foundation. In this context, inequality between different socio-economic, ethnic, religious, cultural, and gender groups, which expresses the state of seeing the inequality as legitimate and normal (Sidanius et. all, 2004: 845-880) is discussed. In particular, variables such as the clustering of Syrians in lower-income groups and their differentiation from the host society in terms of language, culture, and origin make it meaningful to measure the SDO towards Syrians.

As of 2021, 15.3% of Türkiye's population is composed of young people (TÜİK, 2021). In this context, the main question of the study is how much the youth, who occupy a large place in the host society, are willing to share their status, power, wealth, and “advantageous” situation with the Syrians, who are a disadvantaged group.

In the study, the SDOs of young people with a university education were discussed. The main motivation for choosing this group is the high probability of reaching status professions

in the future. The relationship between gender and SDO is the first issue examined in the study. In this context, it has been examined whether there is a difference between the attitudes (SDO) of women and men toward establishing intergroup equality/maintaining inequality. The study also investigated whether there is a significant difference between the income levels of the participants and their attitudes towards defending the advantageous position of their group (host society) compared to the Syrians, with the thought that it will give an idea in terms of the socio-economic class they currently hold. The Turkish-validated Social Dominance Orientation scale was used to collect the study data.

Below, the theory of social dominance orientation will be discussed first, and then the literature leading to the research hypotheses will be examined. For this purpose, first of all, the relationship between gender, income level, and SDO will be discussed, and research hypotheses will be expressed under the relevant sections. Then the data will be analyzed, and the hypotheses will be tested. Afterward, the study findings will be discussed together with the leading literature findings and the study will be concluded.

1. Social Dominance Theory

Social dominance theory (SDT) is a widely studied concept in social psychology that explains the existence and maintenance of social hierarchies within societies. The theory posits that social hierarchies are a universal feature of human societies, as individuals naturally form groups and differentiate themselves from others based on various social categories such as race, gender, age, and nationality (Sidanius et. all, 2004: 845-880). Dominant groups, which are those with greater social status and power, tend to monopolize the most desirable resources and opportunities, while subordinate groups are often marginalized and subjected to negative treatment, such as social stigma and exclusion, discrimination, and violence (Sidanius et. all, 2003: 207-213).

One of the main questions in SDT is why individuals and groups tend to organize themselves into social hierarchies. According to the theory, social hierarchies arise from a combination of individual and structural factors. At the individual level, people have natural tendencies towards dominance and submission, which are shaped by various biological, psychological, and social factors. For example, individuals with high levels of testosterone, a hormone associated with dominance and aggression, may be more likely to seek positions of power and engage in behaviors that reinforce their dominance over others (Pratto et. all, 1994: 741-763). Similarly, socialization experiences, such as upbringing, education, and media

exposure, can influence people's attitudes and beliefs about social hierarchies, leading some individuals to view themselves as superior to others and to justify their privileged status.

At the structural level, social hierarchies are shaped by the distribution of power and resources within society. Economic, political, and cultural institutions often reinforce existing hierarchies by giving preferential treatment to dominant groups, while marginalizing or excluding subordinate groups. For example, economic policies that favor the wealthy can perpetuate wealth disparities between social groups, while laws and regulations that discriminate against certain groups can limit their access to political power and representation (Sidanius et. all, 2004: 845-880). Despite the variations in governance, belief systems, and social structures across societies, social dominance theory argues that social hierarchies are a common feature of societies. Even societies that have abolished formal forms of discrimination and inequality may still exhibit subtle or implicit forms of bias and discrimination that maintain existing hierarchies (Sidanius, 1999).

One way that social dominance theory helps to explain the persistence of social hierarchies is through the concept of legitimizing myths. Legitimizing myths are cultural beliefs and narratives that justify and reinforce existing hierarchies by portraying dominant groups as deserving of their privileged status, and subordinate groups as inferior or unworthy of equal treatment. For example, the myth of meritocracy suggests that individuals succeed or fail based on their abilities and efforts, rather than their social status or background. This myth can be used to justify the underrepresentation of certain social groups in positions of power or influence, as it suggests that those groups simply lack the necessary skills or qualifications (Sidanius et. all, 2004: 845-880).

Another way that social dominance theory helps to understand the persistence of social hierarchies is through the social identity concept. Social identity can be understood as how individuals derive their sense of self from their membership in social groups. People tend to identify strongly with groups that they perceive as being superior or more prestigious and to distance themselves from groups that they perceive as inferior or low status (Sidanius et. all, 1991: 691-721). This tendency can contribute to the constitution and maintenance of hierarchies, as individuals seek to associate themselves with dominant groups and avoid association with subordinate groups.

2.1.Social Dominance Orientation and Gender

SDO is a phenomenon that has been observed across different cultures and societies. It refers to the tendency for some individuals to adopt hierarchical and authoritarian attitudes towards others. This can manifest in various forms, such as a desire for dominance over others,

prejudice towards certain groups, and the belief that some groups are inherently superior to others. Interestingly, in general, it can be expected that men tend to score higher on measures of SDO than women. This may be due to various factors, such as societal expectations of masculinity, and the belief that men should be dominant and assertive.

However, it is important to note that not all men have high levels of SDO, and not all women have low levels. There is a wide range of individual variations within each gender, and other factors such as upbringing, culture, and personal experiences can also play a role in shaping attitudes towards hierarchy and authority. It is also worth noting that SDO can have negative consequences for both individuals and society as a whole. When people adopt authoritarian attitudes, they may be more likely to justify discrimination and inequality, which can lead to social unrest and conflict. It is therefore important to promote values such as equality and respect for others, regardless of their gender, race, or social status. While there are some gender differences in SDO, it is important to recognize that individual variation and other factors can also play a role in shaping attitudes towards hierarchy and authority. It is also important to promote values of equality and respect, to create a more harmonious and just society.

SDO is a personality trait that explains the degree to which persons prefer and endorse social hierarchies and inequalities between different groups in society. It is considered a key predictor of prejudice and discrimination, as individuals with high SDO are more likely to support and justify intergroup inequalities (Pratto et. all, 2006: 271-320). While SDO can be expressed towards any social group, including race, religion, and nationality, research has shown that it is particularly relevant to gender relations (Pratto et. all, 2000:369-409). Gender differences in SDO have been extensively studied, with most research indicating that men tend to score higher on SDO than women (Sidanius et. all, 1994: 998-1011, Schmitt & Wirth, 2009: 485-497). This means that men are more likely to endorse social hierarchies and inequalities and justify them as natural and necessary for the functioning of society. Women, on the other hand, are more likely to reject these inequalities and advocate for more egalitarian social structures (Eagly & Steffen, 1984: 735-754). One explanation for these gender differences is socialization. From an early age, boys are taught to be competitive, assertive, and dominant, while girls are taught to be nurturing, supportive, and cooperative (Bem, 1981: 354-364). These gender roles can lead to the development of SDO in men, who may see themselves as entitled to hold power and authority over others, while women may be socialized to reject such hierarchies and advocate for more equal and cooperative relationships (Sidanius et. all, 1994:

998-1011). Another factor that may contribute to gender differences in SDO is the perception of threat. Research has shown that individuals who perceive their group as threatened or disadvantaged are more likely to score higher on SDO (Duckitt, 2006: 684-696). Men, as a group, may feel more threatened by the increasing social and economic power of women, leading them to endorse and justify patriarchal structures as a means of maintaining their own status and power (Pratto et al., 2000: 369-409). Women, on the other hand, may be less likely to feel threatened by men's power, as they have historically occupied a lower position in society, and are therefore less invested in maintaining the status quo. While gender differences in SDO are well-established, it is important to point that these differences are not absolute. Some men reject hierarchical social structures and support gender equality, just as there are women who endorse and justify gender inequality (Pratto et al., 2000: 369-409). Moreover, SDO is not the only predictor of attitudes toward gender relations. Other factors, such as political ideology, education, and personal experiences, can also play a role in shaping individuals' beliefs and values (Sidanius et al., 1994: 998-1011).

In conclusion, SDO is a personality trait that refers to the endorsement and justification of social hierarchies and inequalities. While men tend to score higher on SDO than women, this difference is not absolute and can be influenced by socialization and perceptions of threat. It is important to recognize the role of SDO in shaping attitudes towards gender relations, as it can contribute to the maintenance of patriarchal structures and the justification of gender-based discrimination. Accordingly, this research comes up with 2 hypotheses to be tested, first is;
H₁: Social dominance orientation of the participants differs according to their gender.

2.2.Social Dominance Orientation and Income

As it has been mentioned above, social dominance orientation is a personality trait that refers to the endorsement and justification of social hierarchies and inequalities between different groups in society. One aspect that can impact an individual's SDO is income level. Individuals with higher incomes may be more likely to score higher on SDO, as they may see themselves as entitled to hold power and authority over others. One reason for this could be the sense of privilege that often comes with having a higher income. Those with higher incomes may have grown up with more resources and opportunities and therefore may have a stronger sense of entitlement to their position in society. This entitlement can translate into a belief that hierarchies and inequalities are natural and necessary for the functioning of society, and that those in positions of power deserve to be there. On the other hand, individuals with lower incomes may be more likely to reject hierarchies and inequalities, as they may have experienced firsthand the negative effects of such systems. They may feel disadvantaged and oppressed by

those in positions of power, and therefore may be more likely to advocate for more egalitarian social structures.

Another factor that can impact income differences in SDO is access to education and resources. Individuals with higher incomes may have had greater access to education and other resources that promote values such as competitiveness, assertiveness, and dominance - all traits that are associated with higher levels of SDO. They may also have greater exposure to media and other forms of information that reinforce hierarchical social structures and the idea that certain groups are naturally superior to others. Meanwhile, individuals with lower incomes may have had less access to education and resources, which can lead to a greater sense of marginalization and disempowerment. They may also have fewer opportunities to challenge or question the status quo, as they may be more focused on meeting their basic needs and survival. Income can be a significant factor in shaping an individual's SDO, with those with higher incomes more likely to endorse and justify social hierarchies and inequalities. This can be due to a sense of entitlement and privilege, as well as greater exposure to education and resources that reinforce hierarchical values. However, it is important to recognize that income is not the only factor at play and that individuals with different income levels can hold a range of attitudes toward social hierarchies and inequalities.

While SDO can be expressed towards any social group, including race, religion, and nationality, research has shown that it is particularly relevant to economic class and income inequalities (Sidanius et. all, 1994: 998-1011). Studies have consistently shown that individuals with high income tend to score higher on SDO compared to those with low income (Pratto et. all. 2006: 271-320). This means that individuals with higher incomes are more likely to endorse social hierarchies and inequalities and justify them as natural and necessary for the functioning of society. This finding can be explained by several factors, including socialization, perceptions of threat, and economic self-interest. Socialization plays an important role in the development of SDO. Children from wealthy families are more likely to be exposed to messages that emphasize the importance of status, power, and dominance. They are also more likely to be taught that hard work and individual achievement is the key to success and social mobility (Erikson & Goldthorpe, 1992). These messages can lead to the development of SDO in individuals from high-income backgrounds, who may see themselves as entitled to hold power and authority over others. Perceptions of threat also contribute to higher levels of SDO among high-income individuals. Research has shown that individuals who perceive their group as threatened or disadvantaged are more likely to score higher on SDO (Duckitt, 2006: 684-696).

High-income individuals may feel threatened by the increasing social and economic power of low-income groups, leading them to endorse and justify hierarchical social structures as a means of maintaining their status and power. Economic self-interest is another factor that contributes to the relationship between income and SDO.

High-income individuals have a greater stake in maintaining the status quo and preserving the economic and social systems that benefit them. They are more likely to support policies and institutions that reinforce social and economic inequalities, such as tax cuts for the wealthy, deregulation of markets, and reduced social welfare spending (Pratto et. all, 2006: 271-320). These policies benefit high-income individuals at the expense of low-income individuals and reflect a desire to maintain the existing social hierarchy. The relationship between income and SDO has important implications for social and economic inequality. Higher levels of SDO among high-income individuals can contribute to the perpetuation of economic and social inequalities and can make it more difficult to implement policies that promote social justice and economic mobility. It is therefore important to understand the factors that contribute to the development of SDO and to develop interventions that promote more egalitarian values and attitudes.

Studies have consistently shown that individuals with high income tend to score higher on SDO compared to those with low income. It can be said that this finding can be explained by several factors, including socialization, perceptions of threat, and economic self-interest. Understanding the relationship between income and SDO is important for promoting more egalitarian values and attitudes, and for reducing social and economic inequalities. Accordingly, the second hypothesis of this research is;

H₂: Social dominance orientation of the participants differs according to their income level.

3. Method

Research hypotheses were purposefully tested in the sample of university students. The research was carried out with the permission of the Süleyman Demirel University Ethics Committee with the letter dated 12.11.2021 and numbered E-87432956-050.99-160323 and the decision numbered 113/1. The research was conducted with a Web-based survey (Google survey). Data collection took place between the end of 2021 and 2022. The data collection process lasted about 3 months. As a result of the study, 459 valid questionnaires were analyzed.

3.1. Sample Profile

The sample consisted of 61.7% female (n=283) and 38.3 % male (n=176) respondents, with ages ranging from 20 to 27 (M=1.62, SD=0.49). The income status of the participants is as follow; 14.6% of the participant, which is 67 of them, indicated their income between 0-

1500. The income of 13.1% of them which 60 participants is between 1501-2500. 98 of the participants, which is 21.4%, earn between 2501-3500, the income of 87 of them which is 19%, is 3501-5000, 69 of them which is 15%, is 5001-6500, 31 of them which is 6.8% is 6501-8000 and 47 of them which 10.2% is 8000 plus, (M=3.68, SD=1.82). All participants are university students.

3.2.Measure

The "Social Dominance Orientation Scale" (SDO Scale) developed by Pratto et al. (1994: 741-763) was used in the study. The scale, which was adapted into Turkish by Akbaş (2010), consists of a total of 16 statements and two sub-dimensions, group-based dominance and opposition to equality, with a 5-point Likert-type rating of "Strongly Disagree (1)" and "Strongly Agree (5)". In the Turkish adaptation study, Cronbach's alpha coefficient was found to be 0.81 for the group-based dominance dimension and 0.91 for the opposition to equality dimension (p.46)

4. Results

As a result of the reliability analysis, the internal consistency coefficient of the group-based dominance dimension was calculated as Cronbach Alpha 0.818. According to this result, it can be said that the measurement tool is highly reliable (Kayış, 2005: 206-222). In addition, skewness and kurtosis values were examined to determine the suitability of the scale size for normal distribution. According to the results of the analysis, the skewness value of the scale dimension was 0.444 and the kurtosis value was -0.706. Since these values are between -1 and +1, it can be said that the scale meets the assumption of normality distribution (Hair et al. 2018). In addition, if these values are in the range of -1.5 and +1.5 and -2 and +2, it is possible to say that the data provides the assumption of normality distribution (Tabachnick & Fidell, 2013, George & Mallery, 2010). From this point of view, parametric analyzes (Independent sample t-test, Anova) were used in the study.

The Cronbach's alpha coefficient for the opposition to the equality dimension was found to be 0.901 and it was determined to be highly reliable. According to the results of the normality distribution analysis conducted to determine the suitability of the scale for normal distribution, it was determined that the Skewness value was 0.699 and the Kurtosis value was -0.559. According to these results, it can be said that the scale dimension meets the normality distribution assumption.

Exploratory Factor Analysis (EFA) was used to reveal the factors formed by the variables in the scale used in the study independently of each other. The KMO test was applied

to determine whether the sample size was sufficient for factor analysis and the Barlett Sphericity Test was applied to determine whether the relationship between the variables was significant.

Table 1.

SDO Scale KMO and Bartlett Sphericity Test Table

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO)		,907
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square (Ki-kare)	3256,034
	Df (degress of freedom)	120
	Sig.(p)	,000

According to the results of Table (1), it was determined that the sample size was sufficient (.907) and the relationship between variables was significant ($p < 0.001$) (Gürbüz & Şahin 2018).

Table 2.

EFA Results of the SDO Scale

<i>Expressions</i>	<i>Factor Loads Group-Based Dominance</i>	<i>Opposition to Equality</i>
1- "Some groups of people are simply inferior to other groups."	,667	
2- "In getting what you want, it is sometimes necessary to use force against other groups."	,702	
3- "It's OK if some groups have more of a chance in life than others."	,555	
4- "To get ahead in life, it is sometimes necessary to step on other groups."	,695	
5- "If certain groups stayed in their place, we would have fewer problems."	,605	
6- "It's probably a good thing that certain groups are at the top and other groups are at the bottom."	,639	
7- "Inferior groups should stay in their place."	,664	
8- "Sometimes other groups must be kept in their place."	,694	
9- "It would be good if groups could be equal."		,695
10- "Group equality should be our ideal."		,786
11- "All groups should be given an equal chance in life."		,790
12- "We should do what we can to equalize conditions for different groups."		,838
13- "Increased social equality."		,825
14- "We would have fewer problems if we treated people more equally."		,767
15- "We should strive to make incomes as equal as possible."		,674
16- "No one group should dominate in society."		,672
<i>Eigenvalues</i>	<i>2.415</i>	<i>6.072</i>
<i>% of Variance</i>	<i>15.091</i>	<i>37.951</i>
<i>% of Cumulative Variance</i>	<i>53.042</i>	

According to the results of the EFA analysis, it was determined that the scale had a two-factor structure with eigenvalues greater than 1. The factors explained 53.042% of the total variance. Table (2) shows that the group-based dominance dimension of the scale explains 15.091% of the variance, while the opposition to equality dimension explains 37.951% of the variance. It is seen that the statement with the highest factor value in the scale belongs to the

statement " We should do what we can to equalize conditions for different groups" (0.838) in the opposition to equality dimension, while the statement with the lowest factor load belongs to the statement " It's OK if some groups have more of a chance in life than others" (0.555) in the group-based dominance dimension.

Table 3.

Mean, Standard Deviation and Correlation Table for Dimensions

Dimensions	N	\bar{X}	SS	1	2
1. Group-Based Dominance	459	2.19	0.87	1	
2. Opposition to Equality	459	1.91	0.87	,401**	1

**p<,01 significance level

When Table (3) is examined, it can be said that the participants' group-based dominance levels belonging to the SDO scale calculated on a 5-point Likert scale are moderate ($\bar{X}=2.19$ SD=0.87) and their opposition to equality averages are low ($\bar{X}=1.91$; SD=0.87). According to Pearson r values showing the relationship between variables, there is a significant positive relationship between the participants' group-based dominance levels and opposition to equality levels ($r=,401$; $p<,01$). The results of the independent sample t-test conducted to determine whether the variables differ according to gender are shown in Table (4).

Table 4.

Independent Sample T-Test Results Regarding the Difference of Variables According to Employee Gender

Variables	Gender	N	\bar{X}	S.S.	t	P
Group-Based Dominance	Male	176	2.41	,90	4.313	,000
	Female	283	2.05	,82		
Opposition to Equality	Male	176	2.16	,96	5.129	,000
	Female	283	1.75	,77		

According to the results of the independent sample t-test, it is seen that the participants' group-based dominance and opposition to equality levels differ according to gender ($p<0.05$). It was found that male participants had higher levels of group-based dominance ($\bar{X}=2.41$) and opposition to equality ($\bar{X}=2.16$) than female participants ($\bar{X}=2.05$; $\bar{X}=1.75$). H_1 is accepted. In order to determine whether the variables differed according to the income level of the participants, a single factor analysis of variance method was used. Table (5) shows the results of the One-Way ANOVA analysis.

Table 5.

Anova Analysis Results Regarding the Difference of Variables According to Income Levels

Variables	Income	N	\bar{X}	S.S.	F	p	Post Hoc
Group-Based Dominance	1.0-1500	67	2.21	,90	2.112	,051	
	2.1501-2500	60	2.31	,96			
	3.2501-3500	98	2.26	,86			
	4.3501-5000	87	2.06	,76			
	5.5001-6500	69	2.22	,89			
	6.6501-8000	31	1.77	,68			
	7.8000 and plus	47	2.33	,90			
Opposition to Equality	1.0-1500	67	1.55	,72	3.318	,003	1<3-4-5-7
	2.1501-2500	60	1.72	,71			
	3.2501-3500	98	2.04	,91			
	4.3501-5000	87	1.98	,87			
	5.5001-6500	69	2.01	,97			
	6.6501-8000	31	1.98	,83			
	7.8000 and plus	47	2.03	,90			

While it was observed that the opposition to equality levels of the participants in the study differed significantly according to their income levels ($p < ,05$), the difference in group-based dominance levels was not significant ($p > ,05$). Post-Hoc multiple comparison analysis was used to determine between which income groups the levels of opposition to equality differ. According to the results of the analysis, participants in the 0-1500 income group ($\bar{X}=1.55$; S.S.: ,72) have lower levels of opposition to equality than participants in the 2500-6500 ($\bar{X}=2.04$; $\bar{X}=1.98$; $\bar{X}=2.01$) and 8000 and plus ($\bar{X}=2.03$) income groups. H_2 is accepted.

5. Conclusion

As it is known, there are millions of Syrians living in our country. Most of these people fleeing the civil war in Syria are under temporary protection status and continue their lives under difficult conditions. Understanding the attitudes towards Syrians is important in terms of the prevention of negative attitudes towards immigrants, which are strongly fed by the sharing of socio-economical welfare with immigrants (Eser & Çiçek, 2020: 114-144) and establishing harmony between the host society and the immigrants in the long term on healthy foundations. In this context, socio-economic dominance orientation, which expresses the state of seeing inequality between different socio-economic, ethnic, religious, cultural and gender groups as legitimate and normal, is discussed.

In the study, firstly, it was tested whether there was a difference between male and female participants in terms of SDOs, and it was seen that males had stronger SDOs than females (H_1 is accepted). These findings are in Pratto et. all, (1994:741-763), Sidanius et. all, (1994: 998), Dambrun et. all, (2004: 294), Sidanius et. all, (2006: 1640), It is in line with the

findings of Levin's (2004: 31) and Duckitt's (2006: 684-696) and also Bağcı and Gürler's (2018: 1177) studies. Fischer et. all, (2021: 448) found a significant negative relationship between more egalitarian policies towards women and SDO. From this point of view, it can be stated that attitudes towards sharing status with women are related to SDO and that women are mostly secondary or discriminated against in sharing power and authority. This situation makes it understandable that the tendency of social dominance towards Syrians under temporary protection status, which is another disadvantaged group, is lower in the female sample than in the male sample.

The study also examined the relationship between the income status of the participants and their SDO, and it was seen that there was a significant difference (H_2 is accepted) between the participants' opposition to equality levels. It was found that lower tension groups exhibited lower opposition to equality levels. While these findings overlap with the findings of Whitt et. all, (2019) and Pratto et. all, (2006) they differ with the study data of Sidanius et. all, (1994). A similar situation exists with the findings of the study conducted by Küpper et. all, (2010). In their study, they found that people from low-income groups exhibited a higher level of SDO and their anti-immigrant attitudes were more pronounced. This situation can be evaluated together with the possibility of low-income groups seeing immigrants as a threat to them in resource sharing. Carvacho et. all (2013: 272) found that education was a stronger determinant of prejudices than income and that right-wing authoritarianism and SDO had a mediating effect in the relationship between income and prejudices. In another study supporting these findings, it is emphasized that in economies with good economic parameters and low competition, SDO can be expected to be at a lower level if the national income is high (Fischer et. all, 2021: 441, 448).

The status between the subject genders should continue to be examined with subsequent studies examining the attitudes towards power sharing and dealing with these attitudes as well as the SDO. Similarly, the relationship between income level and SDO can be sustained in the future with a study focused on the theory of relative deprivation, which examines attitudes about the fairness of income distribution and whether individuals get the share they think they should receive from economic welfare. Again, the subject should continue to be examined in the future with a perspective that deals with intergroup relations in the context of integrated threat theory. As a result, the study data contributes to the field in understanding the attitudes towards immigrants, a disadvantaged group. Understanding the prejudices towards immigrants, together with the current study and other proposed studies, will contribute to the understanding of

attitudes that may prevent the two communities from living together and establish mutual harmony by establishing contact between the two communities.

Contribution Rate Statement: First author: 40% Second author: 35% Third author (Corresponding): 25%

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

REFERENCES

- Akbaş, G. (2010). Social Identity and Intergroup Relations: The Case of Alevis and Sunnis in Amasya (master's thesis). Middle East Technical University.
- Akin, M. H. & Bozbas, G. (2020). Suriye'den Türkiye'ye Göçün Sosyolojik Sonuçları: Suriyeli Göçmenler Üzerine Uygulamalı Bir Saha Araştırması, *Liberal Düşünce Dergisi*, 25(97), 47-65. <https://doi.org/10.26650/LiberalDusunce.2020.25.97.0003>
- Altundeğer, N. & Yılmaz, M. E. (2016). İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 289-301.
- Aslan, G. G. & Güngör, F. (2019). Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Göç Sonrası Yaşadığı Sorunlar: İstanbul örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(11), 1602-1632.
- Babacan, B., Coşkun, M., Öztürk Dönmez, R. & Mermer, G. (2017). Hatay'a göç eden Suriyeli sığınmacıların ev yaşam koşulları, sağlık durumları ve sağlık hizmeti kullanma özellikleri. *Türkiye Klinikleri*, 9(4), 272-279.
- Bağcı, S.Ç. & Gürler, C. N. (2018). Yabancı Öğrencilere Karşı Tutum ve Davranışsal Eğilimler: Ulusal Kimlikler ve Sosyal Baskınlık Yöneliminin Yordayıcı Rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(67), 1167-1180.
- Balcılar, M. (2016). Türkiye'deki Suriyeli Mültecilerin Sağlık Durumu Araştırması: Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Mültecilerde Bulaşıcı Olmayan Hastalık Risk Faktörleri Sıklığı. AFAD, T.C. Sağlık Bakanlığı, Dünya Sağlık Örgütü. 1-82.
- Bem, S. L. (1981). Gender Schema Theory: A Cognitive Account of Sex Typing. *Psychological Review*, 88(4), 354-364. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.88.4.354>
- Bimay, M. (2020). Onuncu Yılında Suriyeli Sığınmacıların Kente Entegrasyonu ve Gelecek Beklentileri: Batman Örneği, *Mukaddime*, 11(2), 348-381. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.694372>
- Budak, F., Ozer, O. & Yanardag, M. Z. (2018). Suriyeli Sığınmacıların Fiziksel Sağlık Algılarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi, *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 68-75. <https://doi.org/10.30728/cbu-sbed.420742>
- Carvacho, H., Zick, A., Haye, A., González, R., Manzi, J., Kocık, C. & Bertl, M. (2013). On The Relation Between Social Class and Prejudice: The Roles of Education, Income, and Ideological Attitudes. *European Journal of Social Psychology*, 43, 272-285.
- Cengiz, D. (2015). Zorunlu Göçün Mekânsal Etkileri ve Yerel Halkın Algısı; Kilis Örneği. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(2), 101-122.
- Dambrun, M., Duarte, S. & Guimond, S. (2004). Why Are Men More Likely to Support Group-Based Dominance Than Women? The Mediating Role of Gender Identification. *British Journal of Social Psychology*, 43, 287-297.
- Duckitt, J. (2006). Differential Effects of Right-Wing Authoritarianism and Social Dominance Orientation On Outgroup Attitudes and Their Mediation By The Threat From and Competitiveness To Outgroups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(5), 684-696. <https://doi.org/10.1177/0146167205284281>
- Eagly, A. H. & Steffen, V. J. (1984). Gender Stereotypes Stem from The Distribution of Women and Men into Social Roles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(4), 735-754. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.46.4.735>
- Erikson, R. & Goldthorpe, J. (1992). *The Constant Flux: A Study of Class Mobility In Industrial Countries*. Oxford University Press.
- Eser, H. B. & Uygur, M. R. (2019). Suriyeli Mültecilere Yönelik Tutumların Sosyal Baskınlık Yönelimi Doğrultusunda İncelenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi örneği. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 86-108.

- Eser H.B. & Çiçek A. (2020), Avrupa’da Aşırı Sağın Ayak Sesleri: Zenofobinin Patolojik Normalleşmesi, *Alternatif Politika*, 12 (1), 114-144.
- Fischer, R., Hanke, K. & Sibley, C. G. (2012). Cultural and Institutional Determinants of Social Dominance Orientation: A Cross-Cultural Meta-Analysis of 27 Societies. *Political Psychology*, 33(4), 437-467.
- George, D. & Mallery, M. (2010). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update (10th Ed.) Boston: Pearson
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Felsefe-Yöntem-Analiz (5th ed.). Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2018). Multivariate Data Analysis (8th ed.). Cengage Learning.
- Hasta, D. & Karaçanta, H. (2017). Yetkecilik, Sosyal Baskınlık Yönelimi ve Siyasal Görüş. *Türk Psikoloji Yazıları*, 20(40), 23–34.
- Ilgazi, A. (2019). Suriyeli Sığınmacıların Emek Piyasasına Etkileri, Gaziantep ve Şanlıurfa Örneği. *Econharran Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(4), 93-123. <https://doi.org/10.29067/egfh.v3i4.43>
- Kablanoğlu, A. & Kuşdil, M. E. (2020). Liderlik Etme Motivasyonu, Karanlık Üçlü, Değerler, Sosyal Baskınlık Yönelimi ve Sağ-Kanat Yetkeçiliği Arasındaki İlişkilere Yönelik Bir İnceleme. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi* 18(70), 84-109.
- Kayış, A. (2005). Güvenilirlik Analizi. In Ş. Kalaycı (Ed.), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (pp. 206-222). Asil Yayınevi.
- Kıral Uçar, G., Gezici Yalçın, M. & Özdemir, G. (2019). İklim Değişikliği İnkarnın Ekolojik Adil Dünya İnancı ve Sosyal Baskınlık Yönelimi İle İlişkisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(37), 739-764. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.535560>
- Koca, Ş. N. (2019). Suriyeli Sığınmacıların Türk Emek Piyasasına Katılım Süreçlerinin Toplumsal Boyutları. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 314-357. <https://doi.org/10.33206/mjss.586029>
- Kocadaş, B. (2018). Suriyeli Sığınmacılar ve Çalışma Hayatı: Sorunlar, Tespitler ve Öneriler. *Sosyolojik Düşün*, 3(1-2), 1-13.
- Küpper, B., Wolf, C. & Zick, A. (2010). Social Status and Anti-Immigrant Attitudes in Europe: An Examination from the Perspective of Social Dominance Theory. *International Journal of Conflict and Violence*, Vol. 4(2), 205 – 219.
- Levin, S. (2004). Perceived Group Status Differences and the Effects of Gender, Ethnicity, and Religion on Social Dominance Orientation. *Political Psychology*, 25(1), 31-48.
- Okumuşoğlu, S. (2017). Sosyal Baskınlık Yöneliminin Kişilik Özellikleri İle İlişkisi. *Uulakbilge*, 5(12), 881-895.
- Özkan, K. (2014). Kadınların Kolektif Eylem Yöneliminin Yordayıcıları: Kültürel Benlik Kurguları, Kadın Kimliği İle Özdeşleşme, Kadınların Sosyal Baskınlık Yönelimi Ve Sistemi Meşrulaştırma Eğilimi [master’s thesis, T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı].
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M. & Malle, B. F. (1994). Social Dominance Orientation: A Personality Variable Predicting Social and Political Attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741-763. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.4.741>
- Pratto, F., Liu, J. H., Levin, S., Sidanius, J. & Shih, M. (2000). Social Dominance Orientation and The Legitimization of Inequality Across Cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(3), 369-409. <https://doi.org/10.1177/0022022100031003007>

Eser, H. B., Çetinceli, K. & Uygur, M. R. / Effect of Gender and Income Differences on Social Dominance Orientation: An Examination of Youth's Attitudes Towards Syrians Under Temporary Protection

Pratto, F., Sidanius, J. & Levin, S. (2006). Social Dominance Theory and The Dynamics of Intergroup Relations: Taking Stock and Looking Forward. *European Review of Social Psychology*, 17(1), 271-320. <https://doi.org/10.1080/10463280600805776>

Sarıdağ, S. & Eser, H. B. (2023a). Gruplar Arası Temas, Sosyal Baskınlık Yönelimi ve Zenofobi Arasındaki İlişkide Algılanan Tehdidin Rolü: İzmir-Konak Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 418-445.

Sarıdağ, S. & Eser, H. B. (2023b). Sosyal Baskınlık Yönelimi, Tehdit Algısı, Gruplararası Temas ve Zenofobik Tutumların Siyasal Eğilim, Etnik ve Dini Kimlikler İle İlişkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(38), 687-701.

Sayın, Y., Usanmaz, A. & Aslangiri, F. (2016). Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(31), 1-13.

Schmitt, M. & Wirth, J. (2009). Evidence That Gender Differences in Social Dominance Orientation Result from Gendered Self-Stereotyping and Group-Interested Responses to Patriarchy. *Psychology of Women Quarterly*, 33(4), 485-497.

Sidanius, J. (1999). *Social dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*. Cambridge University Press.

Sidanius, J., Pratto, F. & Bobo, L. (1996). Racism, Conservatism, Affirmative Action, and Intellectual Sophistication: A Matter of Principled Conservatism or Group Dominance? *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 476-490.

Sidanius, J., Pratto, F., Van Laar, C. & Levin, S. (2004). Social Dominance Theory: Its Agenda and Method. *Political Psychology*, 25(6), 845-880.

Sidanius, J., Pratto, F. & Bobo, L. (1994). Social Dominance Orientation and The Political Psychology of Gender: A Case of Invariance? *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(6), 998-1011.

Sidanius, J., Pratto, F., Martin, M. & Stallworth, L. M. (1991). Consensual Racism and Career Track: Some Implications of Social Dominance Theory. *Political Psychology*, 12(4), 691-721.

Sidanius, J. & Pratto, F. (2003). Social Dominance Theory and The Dynamics of Inequality: A reply to Schmitt, Branscombe & Kappen and Wilson & Liu. *British Journal of Social Psychology*, 42, 207-213.

Sidanius, J., Pratto, F. & Robinowitz, J. L. (1994). Gender Ethnic Status and Ideological Asymmetry a Social Dominance Interpretation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 25(2), 194-216.

Sidanius, J., Sinclair, S. & Pratto, F. (2006). Social Dominance Orientation, Gender, and Increasing Educational Exposure. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(7), 1640-1653.

Şingir, H., Sözel, H. & Şentürk, Z. S. (2022). Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Baskınlık Yönelimi İle Yabancı Düşmanlığı (Zenofobi) Arasındaki İlişki. In 13. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (UBAK) (pp. 164-175). Ankara, Türkiye.

Sönmez, M. E. (2016). Suriyeli Sığınmacıların Gaziantep Şehrindeki Mekânsal Dağılışı ve Geleceği. TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu. 13-14 Ekim 2016, Ankara, 392-400.

Tabachnick B.G. & Fidell L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th Ed.) Pearson, Boston.

Turkish Statistical Institute. (2021). İstatistiklerle gençlik 2021. Retrieved March 31, 2023, from <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Gençlik-2021-%2045634#:~:text=T%C3%BCrkiye%20n%C3%BCfusunun%20%15%2C3',15%2C3'%C3%BCn%C3%BC%20olu%C5%9Fturdu>.

Whitt, C. M., Gore, J. S. & Jiang, T. (2019). Social Dominance Orientation Moderates the Effects of Socioeconomic Status on Well-Being. *The American Journal of Psychology*, 132(2), 237-244.

Yalçın, Ö. (2017). Sosyal Baskınlık Yönelimi Ahlakı Standartları Farklı Ahlakı Temeller Boyunca Perdeler: Ahlakı Geri Çekilmede Bireysel Farklılıklar. *Türk Psikoloji Dergisi*, 32(80), 44-59.

Yıldırım, S., İslamoğlu, E. & İyem, C. (2017). Suriyeli Sığınmacıların Toplumsal Kabul ve Uyum Sürecine İlişkin Bir Araştırma. *Bilgi*, 35(2), 107-126.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1288616
Araştırma Makalesi/Research Article

KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ ÜRETİM İŞLETMELERİ İÇİN TEDARİKÇİ SEÇİM PROBLEMİNİN NÖTROSOFİK AHP, TOPSIS VE VIKOR YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE SUPPLIER SELECTION PROBLEM FOR SMALL AND MID-
SCALE MANUFACTURING ENTERPRISES WITH NEUTROSOPHIC AHP, TOPSIS,
AND VIKOR METHOD

Remzi BAŞAR¹ Onur YAVUZYILMAZ²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
27/04/2023

Kabul:
22/06/2023

Kuruluşlar için en önemli rekabet stratejilerinden biri sürdürülebilir “Tedarik Zinciri Yönetimi” kavramıdır. Sürdürülebilir bir tedarik zinciri yönetiminin hayati kısmı, birbiriyle çelişen birçok kriteri içeren çok kriterli bir karar verme konusu olan sürdürülebilir tedarikçi seçimidir. Bu doğrultuda yapılan bu çalışma ile Düzce ilinde mobilya üretim sektöründe faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli olarak nitelendirilebilecek bir işletmenin “Tedarik Zinciri Yönetimi” sürecinde ortaya çıkan tedarikçi seçim problemi, ÇKKV yöntemlerinden olan Nötrosifik kümeler aracılığıyla AHP (Analytic Hierarchy Process), TOPSIS (Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution) ve VIKOR (VIseKriterijumsa Optimizacija I Kompromisno Resenje) yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Literatür taraması ışığında elde edilen kriterler Nötrosifik AHP yöntemi vasıtasıyla ağırlıklandırılmış, en önemli 5 kriterin sırasıyla “Hatasız Ürün Miktarı”, “Ürün Kalitesi”, “İş güvenliği”, “Kaynakların verimliliği” ve “Teslim Süresi” olduğu saptanmıştır. Ardından kriter ağırlıkları göz önünde bulundurularak işletmenin belirlemiş olduğu tedarikçiler arasından Nötrosifik TOPSIS ve Nötrosifik VIKOR yöntemiyle bir seçim yapılmıştır. Bu seçim sonucunda ise “A₁” ve “A₂” tedarikçilerinin en iyi alternatif olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: ÇKKV, Nötrosifik AHP, Nötrosifik TOPSIS, Nötrosifik VIKOR, Tedarikçi Seçimi

Jel Kodları: C02, C65, M11

¹ **Sorumlu Yazar:** Doktor Öğretim Üyesi, Düzce Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1114-825x remzibasara@düzce.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi, ORCID: 0009-0001-0970-5387 yvzyilmz.onur@gmail.com

Atf: Başar, R.&Yavuzylmaz, O. (2023). Küçük ve Orta Ölçekli Üretim İşletmeleri İçin Tedarikçi Seçim Probleminin Nötrosifik AHP, TOPSIS ve VIKOR Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (1), 259-294.

Abstract

Article Info

Received:
27/04/2023

Accepted:
22/06/2023

One of the most important competitive strategies for organizations is the concept of sustainable "Supply Chain Management". The vital part of sustainable supply chain management is sustainable supplier selection, which is a multi-criteria decision-making issue involving many conflicting criteria. In this study, carried out in this direction, the supplier selection problem that arises in the "Supply Chain Management" process of a small and medium-sized enterprise operating in the furniture production sector in Düzce, through Neutrosophic clusters, which is one of the MCDM methods, AHP (Analytic Hierarchy Process), TOPSIS (Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution), and VIKOR (VIseKriterijumsa Optimizacija I Kompromisno Resenje) methods. The criteria obtained in the light of the literature review were weighted by the Neutrosophic AHP method, and it was determined that the most important 5 criteria were "Defect-Free Product Quantity", "Product Quality", "Work Safety", "Efficiency of Resources" and "Delivery Time". Then, considering the criteria weights, a selection was made among the suppliers determined by the enterprise, using the Neutrosophic TOPSIS and Neutrosophic VIKOR methods. As a result of this selection, it was found that the "A1" and "A2" suppliers were the best alternatives.

Keywords: MCDM, Neutrosophic AHP, Neutrosophic TOPSIS, Neutrosophic VIKOR, Supplier Selection.

Jel Codes: C02, C65, M11

Extended Summary

In the last period, institutions operating in conditions of increasing competition are trying to obtain efficient and high-quality products. The most important problem for institutions that have to continue their production with raw materials, or semi-finished products from different suppliers is that the products delivered by the suppliers do not reach the company on time, or the production process is difficult because the products delivered are not of the desired quality and size. Solving this production problem with the least damage is among the most important goals of the institutions.

In addition, organizations need to optimize the "quality", "efficiency", and "cost" elements to continue their activities in a competitive environment. The majority of institutions should shape their relations with institutions in different markets according to the logic of cooperation and value creation to maintain their current status and increase their share in the market they are in. In short, institutions operating in any sector have to cooperate with other institutions within the scope of supply chain management. For this reason, it is of great importance for institutions to manage the concept of supply chain management most effectively and efficiently.

Based on the reasons mentioned above, this research is the "Supply Chain Management" of a small and medium-sized organization operating in the furniture production sector in Düzce with 35 employees. The supplier selection problem arising within the scope of the study was solved using AHP (Analytical Hierarchy Process), TOPSIS (Ranking Performance Technique in terms of Similarity to Ideal Solution), and VIKOR (VIseKriterijumsa Optimizacija I Kompromisno Resenje) methods.

As a result of the literature review, it has been understood that the subject of "Supply Chain Management" can be evaluated with MCDM methods, since it contains many criteria and alternatives. In addition, "Neutrophic Set Theory" was used instead of the "Saaty Scale" in the study method to make the applied MCDM methods closer to the logic of human thought, and to take into account the inconsistency and uncertainty factors.

In this research model created for the study, 10 criteria gathered under 3 main headings as "Economic Factors", "Quality" and "Social Factors" are included. These criteria are respectively "Price", "Distance", "Delivery Time", "Service and Relationship", "Product Quality", "Quantity of Defect-Free Product", "Technological Competence", "Work Safety", "Efficiency of Resources" and "Communication Capability". In addition, four different alternatives included in the research model were determined by the employees and managers who took an active role in the "Supply Chain Management" of the company operating in the furniture production sector, which is also included in the study sample. In this study, the above-mentioned methods and calculations related to the model were made through the Microsoft Excel package program.

In the study, the analyzes were started with the Neutrosophic AHP method. The pairwise comparison matrices required for the neutrosophic AHP method were created by taking the opinions of two decision-makers. The combined decision matrix was formed by taking the geometric mean of the obtained pairwise comparison matrices. The aforementioned geometric mean and merging process was also used when finding the local weights of the main criteria, sub-criteria, and the global weights of the sub-criteria. Considering the criteria weights obtained, it has been revealed that the most important 5 criteria for the production enterprise examined within the scope of the study are "Defect-Free Product Quantity", "Product Quality", "Occupational Safety", "Efficiency of Resources" and "Delivery Time". In addition, the consistency ratios for the main criteria, the local weights of the sub-criteria, and the global weights of the sub-criteria were calculated and were found to be less than 0.10. This is an indication that the working model is set up correctly and is reliable.

In line with the criteria weights obtained after the neutrosophic AHP method, the necessary decision matrices were obtained for the comparison of the alternatives and the determined criteria. Since two decision-makers were involved in this process, the geometric mean of two different decision matrices was taken. When the Neutrosophic TOPSIS and Neutrosophic VIKOR process steps specified in the Method section were applied, the "A2" and "A1" suppliers were determined as the best alternative.

When the results of the research are examined, it is thought that there are some limitations as well as the benefits and contributions of the study to the institutions within the scope of "Supply Chain Management". Since the personal reflections and insights of the decision-makers are taken into account in the evaluations, it is thought that objectivity cannot be achieved sufficiently. In addition, the method applied with software developed within the scope of the study can facilitate the steps. Besides, for future studies, different multi-criteria decision-making techniques such as VIKOR, EDAS, COPRAS, and SWARA can be used through neutrosophic clusters

1. Giriş

İnternet ve bilgisayar destekli yapıların kullanılmasıyla beraber farklı konumlarda yer alan ve aynı sektörde faaliyet gösteren kamu kuruluşları ve özel işletmeler birbirleriyle rekabet eder hale gelmiştir. Kuruluşların rekabet ortamında faaliyetlerini sürdürebilmesi için “kalite”, “verimlilik” ve “maliyet” unsurlarını optimize etmeleri gerekmektedir (Karadede & Baykoç, 2006: 137). Bahsi geçen unsurların artan rekabet koşullarında kontrol altında tutulması ve kamu kuruluşları ve özel işletmelerin mevcut durumlarını korumak ve buldukları sektördeki pazar paylarını daha genişletmek için tedarik zinciri yapılarını geliştirmek ve diğer işletmeler ile olumlu ilişkiler kurmak önemli hale gelmiştir (Arslan, 2017: 1204).

Bu nedenle kuruluşlar, tedarikçileri ile olan iş birliklerini etkin ve yetkin bir şekilde ele almalıdır. Tedarik zincirinin başlangıç noktasını oluşturan tedarikçilerin “kalite”, “verimlilik” ve “maliyet” unsurları göz önünde bulundurularak kamu kuruluşları ve özel işletmelerin amaç ve hedeflerine göre optimize şekilde seçilmesi Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) metodlarının kullanılmasına bağlı olmaktadır.

Kamu kuruluşları ve özel işletmeler, bir ürünün veya hizmetin son kullanıcılara temininin sağlanmasında “hammadde ve bileşen üreticileri”, “toptancılar”, “perakendeci tüccarlar” ve “nakliye şirketleri” birden fazla işletmeler ile ortak çalışmalıdır (Mentzer vd., 2001: 3). Dolayısıyla kurumlar arası ilişkilerin ve yaşanan süreçlerin işletme adına daha optimize şekilde yönetilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle mevcut ya da potansiyel tedarikçilerin etkin bir şekilde yönetilmesi, işletmenin var olduğu piyasada rekabet gücünü artırmada temel faktörlerden biri olmuştur (Yurtay & Ayanoglu, 2021: 162).

Yukarıda bahsi geçen ihtiyacın giderilmesi için “Tedarik Zinciri Yönetimi” olarak ifade edilen, maliyetleri düşüren, ürün veya hizmet kalitesini artıran, işletmeler arası ilişkilerin kontrolünü ve koordinasyonunu sağlayan yapı oluşturulmuştur (Özdemir, 2004: 87). “Tedarik Zinciri Yönetimi” kavramı çok kapsamlı bir terim olduğundan, “Tedarik Zinciri Yönetimi”nin işletme adına etkin ve yetkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için bilimsel yöntemlerden yararlanılmaktadır. Tedarikçi yönetimi içerisinde birçok kriteri, alternatifi ve tahmin edilemez durumları barındırdığından, literatürde yapılan çalışmalarda ÇKKV yöntemlerinin yanında bulanık kümeler ve nötrosifik sayılar çalışma modellerinde yaygın olarak bütünleşmiş bir şekilde kullanılmaktadır.

Yapılan bu çalışmada Düzce ilinde mobilya üretim sektöründe faaliyet gösteren küçük ve

orta ölçekli bir işletmenin “Tedarik Zinciri Yönetimi” sürecinde karşılaştığı tedarikçi seçim problemi ÇKKV yöntemlerinden olan Nötrosifik kümeler aracılığıyla AHP (Analytic Hierarchy Process – Analitik Hiyerarşi Prosesi), TOPSIS (Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution- İdeal Çözümüne Benzerlik Bakımından Sıralama Performansı Tekniği) ve VIKOR (VIšeKriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje – Çok Kriterli Optimizasyon ve Uzlaşık Çözüm) yöntemleriyle değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Literatür taraması ışığında elde edilen kriterler, Nötrosifik AHP yöntemi vasıtasıyla ağırlıklandırılmıştır. Ardından kriter ağırlıkları göz önünde bulundurularak işletmenin belirlemiş olduğu tedarikçiler arasında TOPSIS yöntemleriyle bir seçim yapılmıştır. Yapılan bu seçimle beraber tedarikçi seçim sürecinde yaşanabilecek problemlerin önüne geçilmesi ve daha etkin ve verimli bir süreç yönetiminin sağlanması amaçlanmakta ve ayrıca doğru tedarikçinin seçilmesiyle de işletmenin kâr maksimizasyonuna katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Yapılan çalışmanın gelen başlıklarında tedarikçi seçimine yönelik ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalara ait literatür taramasına ikinci bölümde yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise ÇKKV yöntemlerinden olan Nötrosifik AHP ve TOPSIS yöntemleriyle alakalı tanımlamalar yapılmıştır. Dördüncü bölümde ise bahsi geçen yöntemler doğrultusunda Düzce ilinde mobilya üretim sektöründe faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli bir işletmenin tedarikçi seçimi uygulamasına yer verilmiştir. Beşinci ve son bölümde de ortaya çıkan analiz sonuçları yorumlanarak değerlendirilmiştir.

2. Literatür Taraması

Globalleşen sektörlerdeki artan rekabet unsuruyla beraber kamu kurumları ve işletmeler için maliyet ve kârlılık açısından “Tedarik Zinciri Yönetimi” kavramı önemli hale gelmiştir. Bu yönetim anlayışının en önemli parçalarından biri olan tedarikçi seçim süreci, içerisinde birçok kriter ve alternatif unsurunu barındırdığından bilimsel alanda üzerine çalışmalar yapılan bir konu haline gelmiştir. Ayrıca tedarikçi seçim süreciyle alakalı yapılan çalışmalarda da ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla tedarikçi seçim süreci ve ÇKKV yöntemlerini barındıran çalışmalar ilgili literatür taranarak incelenmiş ve aşağıdaki literatür özet tablosu oluşturulmuştur.

Tablo 1.
Literatür Özet Tablosu

Yazar	Yöntem	Çalışmanın Amacı
Akman & Alkan (2006)	Bulanık AHP	Bu çalışmada tedarik zinciri yönetimi kapsamında Kocaeli’nde otomotiv yan sanayisinde faaliyet gösteren bir işletme için tedarikçilerin performansının değerlendirilmesi problemi incelenmiştir. Bu bağlamda yapılan inceleme bulanık küme

Başar, R. & Yavuzylmaz, O. / Küçük ve Orta Ölçekli Üretim İşletmeleri İçin Tedarikçi Seçim Probleminin Nötrosifik AHP, TOPSIS ve VIKOR Yöntemiyle Değerlendirilmesi

		teorisiyle birlikte ÇKKV yöntemlerinden olan AHP yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Uygulanan yöntem sonucuna göre "Tedarikçi 2" incelenen firma için en iyi tedarikçi olmuştur.
Araz & Özkarahan (2007)	PROMETHEE	Bu makalede şirketler için stratejik öneme sahip olan tedarikçi seçimi ve değerlendirmesi problemi için ÇKKV yöntemlerinden olan PROMETHEE yöntemi ile çalışma yapılmıştır. Çalışma kapsamında ortaya konulan tedarikçi seçimi örneği aracılığıyla geliştirilen metodoloji gelecekteki stratejik tedarikçileri değerlendirmek için esnek ve duyarlı bir karar alma aracı olmuştur.
Bayrak vd. (2007)	Bulanık Tedarikçi Seçim Algoritması (FSSA)	Bu çalışmada şirketler için stratejik öneme sahip olan tedarikçi sınıflandırması, seçimi ve performans değerlendirmesi için bulanık bir tedarikçi seçim algoritması (FSSA) kullanılmıştır. Algoritma, verimli satıcı alternatifleri için bulanık uygunluk indekslerinin hesaplanmasına ve ardından en iyi tedarikçi alternatifini seçmek için bulanık indekslerin sıralanmasına dayanmaktadır. Sonuç olarak 15 farklı tedarikçi arasından "T4" tedarikçisinin en iyi alternatif olduğu ortaya çıkmıştır.
Gencer & Gürpınar (2007)	ANP	Bu çalışma kapsamında tedarikçi seçimi çok kriterli bir karar verme problemi olarak ele alınmıştır. Analitik ağ sürecinin (ANP) tedarikçi seçiminde kullanılmasını amaçlayan bu çalışma bir elektronik firmasında uygulanmıştır. Uygulama sonucunda "J1" tedarikçisi diğer alternatiflerden en yüksek önceliğe sahip olmuştur.
Dağdeviren & Erarslan (2008)	PROMETHEE	Yapılan çalışmada işletmelerin kısa ve uzun vadede hedef olarak belirledikleri konuma ulaşmasında önemli rol oynayan tedarikçi seçimi problemi için ÇKKV yöntemlerinden olan PROMETHEE yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında belirlenen 5 alternatifin sıralaması A3-A5-A4-A1 şeklinde olduğu ortaya çıkmıştır.
Demirtaş & Üstün (2008)	ANP ve MOMILP	Bu yazıda, en iyi tedarikçileri seçerken hem maddi hem de maddi olmayan faktörleri dikkate almak ve seçilen tedarikçiler için optimum kararları tanımlamak amacıyla analitik ağ süreci (ANP) ve çok amaçlı karışık tamsayı doğrusal programlamanın (MOMILP) bütünleşmiş bir yaklaşımı önerilmiştir. Bu yaklaşım için Bir buzdolabı tesisi ile çalışan dört farklı plastik kalıp firması, dört kümede yer alan 14 kritere göre değerlendirilmiştir.
Ha & Krishnan (2008)	Yapay Sinir Ağları, AHP, Veri zarflama analizi	Bu makalede bir tedarik zincirindeki tedarikçileri seçmek için birden fazla tekniği (Yapay Sinir Ağları, AHP, Veri zarflama analizi) değerlendirme sürecine dâhil eden hibrit bir yöntemin ana hatları oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında kullanılan bu hibrit yöntem tedarik zinciri performansı üzerinde etkisi olan hem niteliksel hem de niceliksel faktörleri hesaba katmıştır. Uygulamada toplam 12 kriter hesaba katılarak 27 farklı tedarikçi arasından seçim yapılmıştır.
Özyörük & Özcan (2008)	AHP	Bu çalışmada Tedarik Zinciri Yönetimi kapsamında Türkiye'de büyük pazara sahip otomotiv sektöründe faaliyet gösteren bir firmada tedarikçi Seçim problemi incelenmiştir. Çalışma problemi kapsamında toplam 5 farklı kriter ağırlıklandırılmış ve 5 farklı tedarikçi arasından en iyi alternatifin "D" tedarikçisi olduğu tespit edilmiştir.
Boran vd. (2009)	Bulanık TOPSIS	Bu makalede ÇKKV yöntemlerinden olan TOPSIS yönteminin yanında sezgisel bulanık kümeden yararlanılarak Bir otomotiv firmasının, üretim sürecindeki kilit unsurlardan biri için en uygun tedarikçiyi seçmesi amaçlanmaktadır. Çalışma modelinde karar vericiler 5 tedarikçi alternatifi, "Ürün kalitesi", "İlişki yakınlığı", "Teslimat performansı" ve "Fiyat" olmak üzere 4 kriteri değerlendirmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda "Alt3" en iyi tedarikçi alternatifi seçilmiştir.
Görener (2009)	AHP	Bu çalışmada içerisinde birden fazla kriteri barındıran tedarikçi seçim problemi için imalat endüstrisinde faaliyet gösteren bir firmada AHP yöntemi ile tedarikçi seçimi yapılmıştır. Belirtilen yöntem kullanılarak 4 ana başlık altında toplam 16 farklı kriter ağırlıklandırılmış ve 3 farklı tedarikçi arasından seçim yapılmıştır.
Bhattacharya vd. (2010)	AHP, Kalite Fonksiyon Yayılımı (QFD), Veri Zarflama Analizi	Bu çalışmada Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), Maliyet Faktörü Ölçümü (CFM) ve Kalite Fonksiyon Yayılımı (QFD) yöntemlerini entegre eden bir yapı oluşturularak tedarikçi seçimi yapılması amaçlanmıştır. Çalışma modeli kapsamında toplam 10 farklı tedarikçi değerlendirilmiş olup bunların içerisinde "S1" tedarikçisi en iyi tedarikçi alternatifi olmuştur.
Kazançoğlu & Ada (2010)	Bulanık AHP	Bu makalede tedarikçi seçim problemi için perakende sektöründe vaka çalışması yapılmıştır. Bu bağlamda çok kriterli bir yapıda olan tedarikçi seçim süreci nicel kriterlerin yanında nitel kriterlerin de yer alabilmesi için bulanık mantık temelli teknikler çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışma kapsamında 3 ana başlık altında 11 farklı kriter bulanık AHP yöntemi ile ağırlıklandırılmıştır. Yine bulanık AHP yöntemi vasıtasıyla tedarikçilerin başarı sıralaması yapılmış ve "1" numaralı tedarikçi en iyi alternatif olmuştur.
Özdemir (2010)	AHP	Bu çalışmada tedarik zincirinin yönetiminde en önemli bir problemlerden biri olan uygun tedarikçi veya tedarikçilerin seçilmesi için ÇKKV yöntemlerinden olan AHP yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de otomotiv endüstrisinde faaliyet gösteren bir firmada ürün gruplarını dikkate alarak tedarikçi seçimi problemi incelenmiş

		ve "T123" kodlu tedarikçinin en yüksek değerlendirme puanını alarak en iyi tedarikçi alternatifi oldu tespit edilmiştir.
Büyüközkan & Çifçi (2011)	Bulanık ANP	Tedarikçi seçim süreci için çok kriterli analiz ve çözüm yaklaşımı oluşturmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda eksik tercih ilişkileri altında çok kişili karar verme şemasında bulanık analitik ağ sürecine dayalı yeni bir yaklaşım geliştirilmiştir. Analiz sonucunda 5 farklı tedarikçi içerisinde en iyi alternatif olarak "alternatif 4" belirlenmiştir.
Erol vd. (2011)	Bulanık Entropi, Bulanık Çok Nitelikli Fayda Teorisi (FMAUT)	Çalışmada sürdürülebilir tedarik zinciri yönetiminin "çevresel", "sosyal" ve "ekonomik" yönlerini ele almayı amaçlayarak tedarik zincirinin performans ölçümünü çok kriterli bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda orta ölçekli Türk market perakendecilerinden 2003, 2004, 2005, 2006, 2007 yıllarına ait veriler toplanmıştır. Sonuç olarak 2007 yılı çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlikte birinci sırada yer aldı. En kötü performans açısından, 2004 yılı çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlikte sırasıyla 2003 ve 2003 beşinci sırada yer almıştır.
Kumaraswamy vd. (2011)	TOPSIS ve Kalite Fonksiyon Yayılımı (QFD)	Bu çalışmada KOBİ'ler için stratejik öneme sahip olan tedarik zinciri ağı içinde yer alan tedarikçi seçimi problemi için Kalite Fonksiyon Yayılımı (QFD) ve TOPSIS yöntemlerini bir arada barındıran bir model oluşturulmuştur. Bu model doğrultusunda 10 farklı tedarikçi, 8 farklı kriter kapsamında değerlendirilmiş ve sonuç olarak "S1" tedarikçisi en iyi alternatif olarak belirlenmiştir.
Zeydan vd. (2011)	AHP, TOPSIS ve Veri Zarflama Analizi	Bu makalede Türkiye'nin en büyük otomobil üretim fabrikalarından birinde verimlilik ve etkinliğe dayalı tedarikçilerin seçimi için ÇKKV yöntemlerinden olan AHP ve TOPSIS' in yanında Veri Zarflama Analizi'ni kullanmıştır. Sonuç olarak, yeni yöntemin, otomobil fabrikasının uyguladığı mevcut sistemle karşılaştırıldığında, iki tedarikçi (A2,A4) bagaj yan parça (panel) imalatında "verimsiz" tedarikçi olarak nitelendirilmiştir. Öte yandan diğer beş tedarikçi (A1,A3,A5,A6,A7) üretim için gerekli parçaların imalatı için teklif sistemine katılabilecek adaylar olduğu belirlenmiştir.
Amindoust vd. (2012)	Bulanık Sıralama Modeli	Bu makalede sürdürülebilir bir tedarik zinciri yönetimini sağlamak amacıyla tedarikçi seçim kriterleri ve alt kriterleri belirlenmiş ve bu kriterler ve alt kriterlere dayalı olarak, belirli bir tedarikçi grubunun değerlendirilmesi ve sıralanması için bir metodoloji önerilmiştir. Bu metodoloji kapsamında bulanık mantığa dayalı olan Bulanık Sıralama Modeli kullanılmıştır. Sonuç olarak 3 farklı karar vericinin olduğu 30 farklı kriter ışığında 5 alternatif değerlendirildiği örnek bir çalışma yapılmıştır.
Akyüz (2012)	Bulanık VIKOR	Yapılan çalışmada nitel ve nicel birçok unsuru içerisinde barındıran tedarikçi seçim problemini incelemek amacıyla mobilya parçaları üreten bir işletmenin ambalaj tedarikçisi seçim problemi ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda toplam 5 alternatif içerisinde A2 ve A1 alternatiflerinin incelenen firma için uygun olduğu tespit edilmiştir.
Rouyendegh & Erkan (2012)	AHP	Bu çalışmada ÇKKV yöntemlerinden olan AHP yöntemi ile işletmelerin rekabet gücünü doğrudan etkileyen tedarikçi seçimi problemine rehber olacak bir yapı oluşturulmuştur. Bu bağlamda Üniversite Satın Alma Birimi'nin satın alma faaliyetleri için bazı satın alma konularına göre tedarikçi seçim kriterlerinin oluşturulmasına yönelik bir örnek vaka çalışması yapılmıştır. Bu çalışma sonucunda maliyet, esneklik, kalite, teslimat gibi toplam 6 kriter göz önünde bulundurularak 3 farklı tedarikçi arasında seçim yapılmıştır.
Dai & Blackhurst (2012)	AHP ve Kalite Fonksiyon Yayılımı (QFD)	Yapılan bu çalışmada tedarikçi değerlendirme ve seçimi için Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) Kalite Fonksiyonu Dağıtımı (QFD) ile bütünleşmiş bir analitik yaklaşım geliştirilmiştir. Çalışma sonucunda toplam 3 farklı tedarikçi arasında "A tedarikçisi" en yüksek puana sahip olarak uygun alternatif olarak belirlenmiştir.
Shaw vd. (2012)	Bulanık AHP, Bulanık Çok Amaçlı Doğrusal Programlama	Bu çalışma, tedarik zincirinde uygun tedarikçinin seçilmesi, karbon emisyonu sorununun ele alınması, bulanık AHP ve bulanık çok amaçlı doğrusal programlama kullanılarak bütünleşmiş bir yaklaşım sunmayı amaçlamaktadır. Bulanık AHP, çoklu faktörlerin ağırlıklarını analiz etmek için uygulanmıştır. Bulanık AHP sonucunda dikkate alınan faktörler maliyet, kalite, geç teslimat yüzdesi, sera gazı emisyonu ve talep olarak belirlenmiştir. Çoklu faktörlerin bu ağırlıkları, tedarikçi seçimi ve kota tahsisi için bulanık çok amaçlı doğrusal programlamada kullanılmıştır.
Ho vd. (2012)	Bulanık AHP	Bu makalede, alternatif 3PL'lerin (Üçüncü Parti Lojistik) performansını ölçmek için bütünleşmiş birçok kriterli bulanık karar verme yaklaşımı geliştirmiştir. Çalışmada bulanık AHP kullanılarak hem kriter ağırlıkları hem de alternatiflerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Önerilen yaklaşımın sabit disk bileşenleri sağlayan Hong Kong merkezli bir işletmeye uygulanmıştır.
Baynal & Yüzügülü (2013)	AHS	Bu araştırmada profil imalatı yapan bir işletmenin tedarikçi seçim problemini çözüm getirmek için ÇKKV yöntemlerinden olan AHS kullanılmıştır. Çalışma kapsamında tedarikçiler, yedi ana kriter ve on beş alt kritere göre değerlendirilmiştir. Sonuç olarak "C" tedarikçisinin en iyi alternatif olduğu bulunmuştur.

Başar, R. & Yavuzylmaz, O. / Küçük ve Orta Ölçekli Üretim İşletmeleri İçin Tedarikçi Seçim Probleminin Nötrosifik AHP, TOPSIS ve VIKOR Yöntemiyle Değerlendirilmesi

Dursun & Karsak (2013)	Bulanık Kalite Fonksiyon Yayılımı (QFD)	Bu çalışmada, belirsizlik sergileyen birden çok kriter arasında bir değerlendirme yapılmasını gerektiren tedarikçi seçim süreci için kalite fonksiyon yayılımı (QFD) kavramını kullanan bulanık birçok kriterli grup karar verme yaklaşımı geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada önerilen metodoloji, öncelikle satın alınan ürünün şirketin ihtiyaçlarını karşılaması için sahip olması gereken özellikleri belirlemekte ve ardından ilgili tedarikçi değerlendirme kriterlerini oluşturmaya çalışmaktadır. Sonuç olarak toplam 10 alternatif tedarikçi arasından “Tedarikçi 5” en iyi alternatif olarak belirlenmiştir.
Çakın & Özdemir (2013)	ANP ve ELECTRE	Bu çalışmada İzmir’de makine sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin tedarikçi seçim problemi Analitik Ağ Süreci (ANP) ve ELECTRE yöntemleri bütünlük bir şekilde çözüme kavuşturulmuştur. Çalışma modelinde ANP yöntemi ile probleme ilişkin tüm kriterler ağırlıklandırılmış ve ELECTRE yöntemi ile de 12 tane tedarikçi değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda “1” numaralı tedarikçi en iyi tedarikçi olarak seçilmiştir.
Şenkayas & Hekimoğlu (2013)	PROMETHEE	Bu makalede İzmir ili Çiğli Organize Sanayi Bölgesi’nde faaliyet gösteren, duş tekneleri yapan X firması için ÇKKV yöntemlerinden olan PROMETHEE yöntemi ile tedarikçi seçimi yapılmıştır. Bu kapsamda beş farklı alternatif beş değerlendirme kriterine göre değerlendirilmiş, sonuç olarak “E” ve “D” tedarikçilerinin en iyi alternatif olduğu ortaya çıkmıştır.
Govindan vd. (2013)	Bulanık TOPSIS	Çalışmada büyük ilgi gören sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi için işletmelerin “ekonomik”, “çevresel” ve “sosyal” çerçevesi göz önünde bulundurularak tedarikçi seçim probleminin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışmada kriter ağırlıklarını bulmak için bulanık sayılar kullanılmıştır. Yapılan bulanık TOPSIS sonucunda toplam 4 farklı tedarikçi alternatifi arasından “alternatif 3” ün en iyi tedarikçi olduğu tespit edilmiştir.
Rajesh & Malliga (2013)	AHP ve Kalite Fonksiyon Yayılımı (QFD)	Bu makalede, tedarikçileri stratejik olarak seçmek için Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ve Kalite Fonksiyon Dağıtımını (QFD) birleştiren bütünlük bir yaklaşım geliştirilmiştir. Geliştirilen model kapsamındaki kriterlere göre alternatif tedarikçiler AHP kullanılarak değerlendirilerek birbirleriyle karşılaştırılarak en uygun seçim yapılmıştır.
Kapar (2013)	AHP	Bu çalışmada, rekabetçi iş ortamında en kritik faaliyetlerden biri olan tedarikçi seçimi için ÇKKV yöntemlerinden olan AHP yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışma 1980 yılından itibaren ütü makineleri ve basınçlı buhar kazanları ile İzmir’de faaliyet gösteren bir üretim işletmesinde gerçekleştirilmiştir. Toplam 6 karar verici, 23 farklı kriterle beraber A, B ve C olmak üzere 3 tedarikçi arasından seçim yapmıştır. AHP yöntemi ile yapılan seçimde “A” tedarikçisi birinci olmuştur.
Önder & Dağ (2013)	AHP ve TOPSIS	Bu çalışmada, hem Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) hem de İdeal Çözüme Benzerlik ile Sipariş Tercihi Tekniği (TOPSIS) yöntemini kullanan bir tedarikçi seçim analizi modeli oluşturulmuştur. Bu çalışmanın amacı, tedarik zincirinde belirlenen kriterler için en fazla müşteri memnuniyetini sağlayan uygun tedarikçiyi belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda yapılan analizler sonucunda “A tedarikçisi” en iyi alternatif olarak belirlenmiştir.
Vatansever (2013)	Bulanık TOPSIS	Bu makalede, ÇKKV yöntemlerinden olan bulanık TOPSIS ile tedarik zinciri yönetimi kapsamında olan tedarikçi seçim problemi ele alınmıştır. Bu kapsamda tekstil sektöründe faaliyet gösteren ve sektöründeki büyük firmalara üretim yapan bir işletmenin tedarikçi seçim problemi incelenmiştir. Uygulanan bulanık TOPSIS yönteminin sonucunda “Lider” firması n yüksek katsayıya sahip olarak en iyi tedarikçi seçilmiştir.
Wen vd. (2013)	Sezgisel Bulanık TOPSIS	Bu çalışmada, tedarikçi seçim kriterleri ve tedarikçi seçim yöntem ve modelleri kullanılarak çok özellikli karar verme için sezgisel bulanık küme TOPSIS yöntemi olarak adlandırılan yeni bir yöntem önerilmiştir. Uygulanan yöntem sonucunda toplam 3 tedarikçi içerisinde “A2” tedarikçisi en iyi alternatif olarak belirlenmiştir.
Wu vd. (2013)	Bulanık Delphi, ANP ve TOPSIS	Bu çalışmada, sürdürülebilir bir tedarik zinciri yönetiminin hayati bir parçası olan tedarikçi seçimi problemi için hibrit çok kriterli karar verme (ÇKKV) modeli geliştirilmiştir. Bu bağlamda Bulanık Delphi yöntemi, kriterleri değiştirmek için kullanılır. Seçim kriterleri arasındaki karşılıklı bağımlılık göz önüne alındığında, ağırlıklarını elde etmek için Analitik Ağ Süreci (ANP) kullanılmıştır. Alternatifleri sıralamak için TOPSIS yöntemi araştırma modeline dahil edilmiştir. Bulanık Delphi yöntemi, ANP ve TOPSIS’in bir kombinasyonunun kullanılması, tedarikçi seçimi için bir ÇKKV modeli önerilmesi ve bunların gerçek bir duruma uygulanması bu çalışmanın özgün değerini oluşturmuştur.
Akman & Baynal (2014)	Bulanık AHP ve TOPSIS	Bu çalışma, 3. taraf lojistik hizmet sağlayıcılarının değerlendirilmesi ve seçimi için bütünlük bir bulanık yaklaşım sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada en iyi lojistik hizmet sağlayıcısını seçmek için bulanık mantıkla analitik hiyerarşi süreci (AHP) ve (TOPSIS) yöntemleri kullanılmıştır. Sonuç olarak “alternatif LSP7” en iyi lojistik hizmet sağlayıcısı olduğu tespit edilmiştir.

Broumi & Smarandache (2014)	Nötrosofik Kümeler, SVNTrLWAA ,SVNTrLWGA	Bu çalışmada geleneksel ÇKKV yöntemlerinden farklı olarak SVNTrLWAA (neutrosophic trapezoid linguistic weighted arithmetic averaging aggregation) ve SVNTrLWGA (neutrosophic trapezoid linguistic weighted geometric aggregation) olmak üzere iki farklı yaklaşım geliştirilmiştir. Sonuç olarak geliştirilen yöntemlerin uygulanmasını ve etkinliğini göstermek için sayısal bir örnek sunulmuştur.
Davras & Karaath (2014)	AHP ve Bulanık AHP	Bu çalışmada otel işletmeleri için tedarikçi seçim problemi için ÇKKV yöntemlerinden olan AHP ve bulanık AHP kullanılarak sonuçları karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunda iki yöntemin tedarikçi sıralamasında ilk üç tedarikçinin sıralaması değişmekte, son 3 tedarikçi her iki yöntemde de aynı sıralamada yer almaktadır. AHP yöntemine göre “2” numaralı tedarikçi, bulanık AHP yöntemine göre “4” numaralı tedarikçi en iyi tedarikçi alternatifi olmuştur.
Deng vd. (2014)	D-AHP	Bu çalışmada, çok kriterli bir karar verme problemi olan ve tedarik zinciri yönetiminde önemli yere sahip tedarikçi seçimi problemi için D sayıları olarak adlandırılan belirsiz bilginin yeni, etkili ve uygulanabilir bir temsiline dayanarak, tedarikçi seçimi problemi için klasik analitik hiyerarşi süreci (AHP) yöntemini genişleten bir D-AHP yöntemi önerilmiştir. Önerilen yöntem sonucunda “S4” tedarikçisi en iyi alternatif seçilmiştir.
Said vd. (2014)	Nötrosofik TOPSIS	Bu makalede, ÇKKV yöntemlerinden olan TOPSIS yöntemini nötrosofik kümeler aracılığıyla ölçüm kapasitesini genişleterek yeni bir metod oluşturulmuştur. Oluşturulan metodun doğruluğunu kanıtlamak için bir yatırım şirketinin yatırım alternatifleri değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda “A2” alternatifi yatırıma uygun bulunmuştur.
Lima Junior vd. (2014)	Bulanık AHP ve TOPSIS	Bu çalışmada ÇKKV yöntemlerinden olan Bulanık AHP ve Bulanık TOPSIS yöntemleri kullanılarak tedarikçi seçim problemi için bütünlük bir çözüm getirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada motosikletler için üretim yapan bir işletme için metalik bileşenleri sağlayan en iyi alternatifi seçmek için, beş potansiyel tedarikçi beş karar kriterine göre değerlendirilmiştir. Sonuç olarak “A5” tedarikçisi en iyi alternatif seçilmiştir.
Kumar vd. (2014)	Veri Zarflama Analizi, AHP, TOPSIS	Bu makalede tedarikçi seçimi için karbon ayak izi izleme ile Veri Zarflama Analizine (DEA) dayalı bir yapı oluşturulmuştur. Bu yapı oluşturulurken çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan AHP–TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda toplam 18 farklı tedarikçi değerlendirilmiş ve 4. ve 6. tedarikçileri en iyi alternatif olduğu ortaya çıkmıştır.
Rouyendegh vd. (2014)	Bulanık TOPSIS ve Çoktan Seçmeli Hedef Programlama (MCGP)	Bu çalışmada, çoğunlukla karmaşık nitel ve nicel kriterlerden oluşan tedarikçi seçimi problemi için Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden olan TOPSIS ve Çoktan Seçmeli Hedef Programlama (MCGP) yöntemlerine dayalı bir çözüm modeli oluşturulmuştur. Karar vericilerin belirsiz ve kesin olmayan yargılarıyla başa çıkmak için bulanık kümelerden yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında 17 farklı kriter ve 5 farklı alternatif değerlendirilmiş ve “A1” tedarikçisi en iyi alternatif seçilmiştir.
Orji & Wei (2014)	Bulanık DEMATEL ve TOPSIS	Bu çalışmada kurumsal performansı iyileştirmek için tedarikçi seçiminde sürdürülebilirliği incelemek için ÇKKV yöntemlerine dayalı bir model geliştirilmesi amaçlanmıştır. Sonuç olarak sürdürülebilir tedarikçi seçiminde sürdürülebilirliğin sosyal faktörlerinin en önemli oldukları ortaya çıkmıştır.
Patil & Kant (2014)	Bulanık AHP ve TOPSIS	Bu makalede, “Tedarik Zinciri Yönetimi”nde “Bilgi Yönetimi Kavramı”nın benimseme çözümlerini belirlemek, sıralamak ve engellerini aşmak için ÇKKV yöntemlerinden olan AHP ve TOPSIS dayalı bir çerçeve önerilmektedir. AHP yöntemi, belirlenen kriterler yani bilgi yönetimi kavramında oluşan sorunların ağırlıklandırılmasında kullanılmıştır. “Tedarik Zinciri Yönetimi”nde “Bilgi Yönetimi Kavramı”nın benimseme çözümlerinin nihai sıralamasını elde etmek için bulanık TOPSIS yöntemi kullanılmıştır.
Hong-yu vd. (2014)	Nötrosofik Kümeler	Bu çalışma Bulanık kümelerin ve sezgisel bulanık kümelerin bir genellemesi olarak nötrosofik kümelerin ilk uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda nötrosofik kümeler için işlemler tanımlanmış ve ilgili aralık değerli sezgisel bulanık kümeler (IVIFS'ler) araştırmasına dayalı olarak bir karşılaştırma yaklaşımı ortaya konulmuştur. Bu yaklaşımla beraber çok kriterli karar verme problemleri için yeni bir yöntem ortaya konulmuştur. Ek olarak, önerilen yöntemin uygulanmasını göstermek için bir örnek verilmiştir.
Azadi vd. (2015)	Bulanık Veri Zarflama Analizi	Bu makalede en iyi ve sürdürülebilir tedarikçileri tespit etmek için bulanık mantığa dayalı veri zarflama analizinin yapılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda reçine üretim şirketinde sürdürülebilir tedarikçi seçimi problemi için bir vaka çalışması yapılmıştır. Sonuç olarak incelenen işletme için en iyi alternatifin “Hegmatane Petrochemical Co.” olduğu tespit edilmiştir.
Candan & Yazgan (2015)	AHS	Bu çalışmada ilaç sektöründe faaliyet gösteren bir üretici firma için ÇKKV yöntemlerinden olan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) metoduyla tedarikçi seçimi yapılmıştır. Çalışma modeline 7 kriter ve 3 farklı tedarikçi dahil edilmiştir. AHS yönteminin uygulanması sonucu “tedarikçi 3” en iyi tedarikçi olduğu ortaya çıkmıştır.
Rouyendegh (2015)	ANP, Bulanık TOPSIS	Bu çalışmada belirsiz ortamlarında ortaya çıkan tedarikçi seçim problemleri için Analitik Ağ Süreci (ANP) ve Sezgisel Bulanık TOPSIS yöntemlerini kullanarak yeni bir

Başar, R. & Yavuzylmaz, O. / Küçük ve Orta Ölçekli Üretim İşletmeleri İçin Tedarikçi Seçim Probleminin Nötrosofik AHP, TOPSIS ve VIKOR Yöntemiyle Değerlendirilmesi

		çözüm sunmayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak toplam 5 kriter doğrultusunda 3 farklı alternatif arasından en iyi alternatif olarak "alternatif 1" tedarikçisi seçilmiştir.
Dey vd. (2015)	AHP, Kalite Fonksiyon Yayılımı (QFD)	Bu makalenin temel amacı bütünleşmiş bir analitik çerçeve kullanarak Birleşik Krallık merkezli bir üretim organizasyonunun stratejik tedarikçi performans değerlendirmesini yapmaktır. Bu sebeple yola çıkılarak tedarikçilerin performans değerlendirmesi için kalite fonksiyonu dağıtımını ve analitik hiyerarşi prosesi yöntemini birleştiren bütünleşmiş bir analitik model kullanan gerçek hayata dayalı vaka araştırması yapılmıştır.
Şimşek vd. (2015)	TOPSIS ve MOORA	Bu çalışmada tedarikçi seçimi probleminin incelemesi için ÇKKV yöntemlerinden olan TOPSIS ve MOORA yöntemleri kullanılarak Fethiye ilçesinde faaliyet gösteren bir otel işletmesine vaka çalışması yapılmıştır. Çalışma kapsamında 5 ana kriter başlığında 20 alt kriter çerçevesinde 6 farklı tedarikçi değerlendirilmiştir. TOPSIS ve MOORA yöntemlerinin uygulanması sonucunda en iyi tedarikçi firma "B Tedarikçi" olmuştur.
Biswas vd. (2016)	Nötrosofik TOPSIS	Bu çalışmada ÇKKV problemleri için nötrosofik kümeler aracılığıyla TOPSIS tabanlı yeni bir yaklaşım sunulması amaçlanmıştır. Bahsi geçen yaklaşımın test edilmesi için 4 karar vericinin, 6 farklı alternatifin ve 4 farklı alternatifin olduğu bir yapı oluşturulmuştur. Sonuç olarak "A3" alternatifi birinci olmuştur. Ayrıca makalenin sonuç kısmında bu yöntemin akademide kişisel seçim, proje değerlendirme, tedarikçi seçimi, üretim sistemleri ve yönetim sistemlerinin diğer birçok alanı gibi karar verme problemleri için kullanılabileceği belirtilmiştir.
Radwan vd. (2016)	Nötrosofik AHP	Bu çalışmada nötrosofik kümelerle birlikte ÇKKV yöntemlerinden olan AHP yöntemi kullanılarak piyasada yer alan öğrenme yönetim sistemleri arasından en iyi alternatifin seçimi amaçlanmıştır. Bu çalışmada öğrenme yönetim sistemi seçimine ilişkin birçok belirsizlik unsuru mevcut olduğu için nötrosofik kümeler çalışmaya dahil edilmiştir. Sonuç olarak "Moodle"ın tanımlanan kriterleri karşılayan en iyi öğrenme yönetim sistemi olduğu tespit edilmiştir.
Şahin & Yiğider (2016)	Nötrosofik TOPSIS	Bu makalede, karar vericilerin genellikle belirsiz ve belirsiz bilgiye sahip olduğu tedarikçi seçimi problemi, geleneksel ÇKKV yöntemlerine nazaran kriterlere göre alternatiflerin değerlerini tek değerli nötrosofik kümeler aracılığıyla TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmiştir. Her bir alternatifin değeri ve her bir kriterin ağırlığı, tek değerli nötrosofik sayılarla tanımlanmıştır. Sonuç olarak 5 farklı kriter ışığında 5 farklı alternatif tedarikçi değerlendirilmiştir.
Tekez & Bark (2016)	Bulanık TOPSIS	Bu çalışmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan bulanık TOPSIS yöntemi kullanılarak tedarikçi seçim problemine uygun örnek bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında Türkiye'de faaliyet gösteren bir mobilya fabrikasının tedarikçi seçimi incelenmiştir. Toplam 6 kriter ile 6 farklı tedarikçi değerlendirilmiş ve "A4" tedarikçisi işletme için en iyi tedarikçi olmuştur.
Hongyu Zhang vd. (2016)	Nötrosofik ELECTRE IV	Bu makalede ÇKKV problemleri için, nötrosofik kümeler ile belirli bir sayıya sayın dayalı ölçeklendirmenin dışında gerçek koşullara daha yakın bir sıralama yaklaşımı önerilmiştir. Çalışma modeli kapsamında aralıklı nötrosofik sayılar için ELECTRE IV'e dayalı olarak bazı geçiş ilişkileri tanımlanarak ve geçiş ilişkilerinin özellikleri daha ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Ek olarak, nötrosofik sayıların üstünlük ilişkilerine dayalı olarak ÇKKV problemlerini çözmek için bir sıralama yaklaşımı geliştirilmiştir. Son olarak, önerilen yaklaşımın uygulanabilirliğini ve etkililiğini göstermek için iki örnek verilmiştir. Ayrıca aynı örnekler üzerinden bir karşılaştırma analizi de yapılmıştır.
Adalı & Işık (2017)	SWARA ve WASPAS	Yapılan çalışmada sürdürülebilir tedarikçi yönetimi için kritik değere sahip tedarikçi seçim problemi için ÇKKV yöntemlerinden olan SWARA ve WASPAS yöntemleri kullanılmıştır. Kriter ağırlıklarının tespitinde SWARA yöntemi, en iyi tedarikçi alternatifini seçmek için ise WASPAS yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak "A1" tedarikçisi incelenen örnek vaka çalışmasında en iyi tedarikçi alternatifi olarak seçilmiştir.
Alkan vd. (2017)	AHP ve PROMETHEE I-II	Bu çalışmada tarımsal lastik üretimi yapan bir işletmede en uygun hammadde tedarikçisi seçimi kapsamında ÇKKV yöntemlerinden olan Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve Promethee I-II yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma modelinde toplam 17 farklı kriter hesaba katılarak 4 farklı tedarikçi değerlendirilmiştir. Sonuç olarak her iki yöntemde de "Tedarikçi 1" en iyi alternatif seçilmiştir.
Tayalı (2017)	WASPAS	Bu çalışmada, işletmelerin tedarik zincirleri için en uygun tedarikçileri belirleyebilmesi için ÇKKV yöntemlerinden olan WASPAS (Bütünleşik Ağırlıklı Toplam ve Çarpım Yöntemi) yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında İzmir'de bir duş teknesi üreticisinin tedarikçi seçim problemi incelenmiştir. Sonuç olarak "D" ve "E" tedarikçilerinin en iyi tedarikçi alternatifi olduğu ortaya çıkmıştır.
Arslan (2017)	AHP ve VIKOR	Yapılan çalışmada Düzce ilinde faaliyet gösteren bir üretim işletmesi için tedarikçi seçim sürecinde en uygun kararın verilmesi için ÇKKV yöntemleriyle bir model oluşturulmuştur. Sonuç olarak tedarikçi seçimi için belirlenen kriterler ve tespit edilen ağırlıkları dikkate alınarak "Hekimoğlu Un" tedarikçisi birinci olmuştur.

Tavana vd. (2017)	AHP, Kalite Fonksiyon Yayılımı (QFD), MOORA ve WASPAS	Bu makalede sürdürülebilir tedarikçi seçimi problemlerine yeni bir bütünleşik çok kriterli karar verme yaklaşımı sunmaktadır. Bu kapsamda oluşturulan araştırma modelinde müşteri faktörlerini ve karar kriterlerini ağırlıklandırmak için AHP'nin QFD ile entegre edilmiş, MOORA ve WASPAS'ın ise tedarikçileri sıralamak için kullanılmıştır. Önerilen araştırma modeli için bir süt firmasında vaka çalışması yapılmıştır.
Ghorabae vd. (2017)	ÇKKV Literatür Taraması	Bu çalışma, bulanık bir ortamda tedarikçilerin değerlendirilmesi ve seçimi için ÇKKV yaklaşımlarının uygulamalarının bir incelemesini sunmaktadır. Bu amaçla 2001-2016 yılları arasında hakemli dergilerde ve saygın konferanslarda yer alan makaleler ve bazı kitap bölümleri dahil olmak üzere toplam 339 yayın incelenmiştir. Bu çalışma sonucunda AHP ve TOPSIS yöntemlerinin en popüler yaklaşımlar olduğu ortaya çıkmıştır.
Abdel-Basset vd. (2018a)	Nötrosofik ANP ve TOPSIS	İşletmeler için en önemli rekabet stratejilerinden biri olarak kabul edilen "Tedarik Zinciri Yönetimi" kapsamında olan sürdürülebilir tedarikçilerin değerlendirilmesi ve seçimi için Mısır'daki bir süt firması üzerinde vaka çalışması yapmıştır. Sonuç olarak önerilen alternatif tedarikçiler içerisinde alternatif 4'ün süt ve gıda şirketi için en uygun tedarikçi olduğu ortaya çıkmıştır.
Abdel-Basset vd. (2018b)	Nötrosofik AHP ve SWOT	Bu araştırma SWOT analizinin tek başına faktörlerin (kriterler) ve stratejilerin (alternatifler) ölçümlerini ve değerlendirmelerini sağlayamadığı için yeni bir model sunmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda SWOT analizine nötrosofik AHP yaklaşımı entegre edilmiştir. Önerilen model Starbucks Şirketine uygulanarak işletme performansı değerlendirilmiştir.
Abdel-Basset vd. (2018)	Nötrosofik AHP-Delphi	Bu araştırmanın temel amacı, Analitik Hiyerarşi Sürecinin (AHP) nötrosofik ortamda Delphi çerçevesine entegrasyonunu incelemek ve uzman görüşlerinin tutarlılığını kontrol etmek için yeni bir teknik sunmaktır. Bu bağlamda önerilen çerçevenin etkinliğini ve uygulanabilirliğini göstermek için bir arama motoru değerlendirme problemi ele alınmıştır. Yapılan analiz sonucunda "Google" arama motoru diğer 3 alternatif arasından en iyi arama motoru seçilmiştir.
Abdel-Basset vd. (2018)	Nötrosofik DEMATEL	Bu çalışma tedarik zinciri yönetimi kapsamında yer alan tedarikçilerinin seçimini etkileyen faktörleri analiz etmek ve belirlemek için karar verme ve değerlendirme yöntemi için nötrosofik DEMATEL kullanılmaktadır. Bu çalışmada, kriterlere karşılık gelen her bir değeri belirlemek için nötrosofik Küme Teorisini uygulamaktadır. Çalışma kapsamında bir dağıtım şirketi için en iyi tedarikçinin seçilmesi amaçlanmıştır.
Azimifard vd. (2018)	AHP ve TOPSIS	Bu araştırmanın temel amacı tedarik zinciri yönetiminin sürdürülebilirliğini sağlayabilmek için ÇKKV yöntemlerinden olan AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak İran çelik endüstrisi için örnek bir vaka çalışması yapılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar İran madencilik endüstrisinin, İran çelik endüstrisi için en iyi sürdürülebilir tedarikçi olduğunu göstermiştir. Ayrıca sonuç kısmında sürdürülebilirlik kriterlerinin farklı ağırlıklarına göre duyarlılık analizi uygulanmıştır.
Awasthi vd. (2018)	Bulanık AHP ve VIKOR	Bu yazıda, sürdürülebilir küresel tedarikçi seçimi için bütünleşik bulanık AHP-VIKOR yaklaşımına dayalı bir yapı oluşturulmuştur. İlk aşamada, sürdürülebilir küresel tedarikçi seçimi için kriter ağırlıkları oluşturmak için bulanık AHP kullanılmıştır. Sonraki aşamada değerlendirme kriterlerine göre tedarikçi performanslarını derecelendirmek için bulanık VIKOR kullanılmıştır. eş sürdürülebilirlik kriteri (ekonomik, kalite, çevre, sosyal ve küresel risk) arasında en büyük ağırlığı ekonomik kriterler, en az ağırlığı ise küresel risk göstermiştir. Sonuç olarak "SS3" tedarikçisi en iyi alternatif seçilmiştir.
Supçiller & Deligöz (2018)	AHP, TOPSIS, VIKOR, SAW, Gri İlişkisel Analiz, MOORA, ELECTRE II, M-TOPSIS	Bu çalışmada Tedarik Zinciri Yönetimi" unsurunda oldukça öneme sahip olan tedarikçi seçimi problemi için Denizli'de faaliyet gösteren bir tekstil firması için en iyi tedarikçi seçimi yapılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ÇKKV yöntemleriyle çok kapsamlı bir değerlendirme yapılarak en uygun tedarikçi olarak "Tedarikçi 1" belirlenmiştir.
Toptancı vd. (2018)	Nötrosofik AHP ve TOPSIS	Bu çalışmada ÇKKV problemlerinden sayılabilecek maden sektöründe iş güvenliği personeli seçimi için nötrosofik AHP ve nötrosofik TOPSIS yöntemleri ile bütünleşik bir model ortaya konulmuştur. Oluşturulan modelde toplam 2 ana başlık altında 8 farklı kriter belirlenmiş ve nötrosofik AHP yöntemiyle ağırlıkları tespit edilmiştir. Ardından nötrosofik TOPSIS yöntemi ile 4 farklı aday değerlendirilmiş ve "Personel 4"ün iş güvenliği uzmanı olarak istihdam edilecek en uygun aday olduğu ortaya çıkmıştır.
Çalık (2018)	Bulanık AHP, Bulanık Çok-Amaçlı Doğrusal Programlama	Yapılan bu çalışmada Yeşil Tedarikçi Seçimi (YTS) için AHP ve Çok Amaçlı Doğrusal Programlama yöntemleri bulanık yaklaşımlar ile kullanılarak bir model oluşturulmuştur. Model kapsamında ilk aşamada bulanık AHP aracılığıyla YTS'nde ele alınan kriterlerin ağırlıkları elde edilmiştir. İkinci aşamada ise elde edilen ağırlıklar ile Bulanık Çok Amaçlı Doğrusal Programlama modeli oluşturulmuştur.

Başar, R. & Yavuzylmaz, O. / Küçük ve Orta Ölçekli Üretim İşletmeleri İçin Tedarikçi Seçim Probleminin Nötrosofik AHP, TOPSIS ve VIKOR Yöntemiyle Değerlendirilmesi

Özçakar & Demir (2018)	Bulanık TOPSIS	Bu çalışmada Tedarik zinciri yönetiminin önemli unsurlarından biri olan tedarikçi seçimi için ÇKKV yöntemlerinden biri olan bulanık TOPSIS yöntemi ile örnek bir çalışma yapılmıştır. Çalışma modelinde toplam 6 kriterle birlikte 4 farklı alternatif değerlendirilmiştir. Sonuç olarak "A1" tedarikçisinin en iyi alternatif olduğu belirlenmiştir.
Boltürk & Kahraman (2018)	Nötrosofik AHP	Bu çalışmada aralık değerli nötrosofik kümelerle yeni bir Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi yenilenebilir enerji üretim sistemi örneği üzerinden açıklanmıştır. Rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi ve biyokütle enerjisi tesisleri olmak üzere 3 farklı alternatif belirlenmiştir. Bu alternatifler "Maliyet", "Çevre koşulları", "Sürdürülebilirlik" olmak üzere 3 farklı kriter doğrultusunda değerlendirilmiştir. Uygulanan Nötrosofik AHP yöntemine göre "güneş enerjisi" tesisine yatırım yapılması uygun görülmüştür.
Koç (2019)	Bulanık DEMATEL	Bu makalede Doğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren büyük ölçekli bir işletmenin tedarikçi seçim problemi ÇKKV yöntemlerinden olan Bulanık DEMATEL yöntemi ile incelenmiştir. Çalışma modeline 6 farklı kriter dahil edilmiştir. Çalışma sonucunda teknik yetenek, maliyet, teslimat performansı ve tedarikçi ilişkisi etkileyen; kalite ve ün ise etkilenen karar kriterleri olarak belirlenmiştir.
Nabeeh (2020)	Nötrosofik DEMATEL, Veri Zarflama Analizi	Bu çalışmanın amacı, Mısır'daki teknoloji devrimi ve dijital dönüşüm için teknoloji seçimi hakkında bir vaka çalışması yapmaktır. Bu kapsamda DEMATEL ve veri zarflama analizi kullanarak hibrit bir yaklaşım kullanılmıştır. Bunun yanında en iyileştirilmiş çıktıları elde etmek için ve uzmanların görüşlerini en gerçekçi şekilde yansıtmak için nötrosofik kümelerden yararlanılmıştır.
Rouyendegh vd. (2020)	Bulanık TOPSIS	Bu çalışma çevreci tutum lehine gelişen rekabet koşulları ve müşteri algısı doğrultusunda tedarikçi seçimi yapmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda ÇKKV'nin klasik çözümlerin değerlendirilmesi ve seçilmesi gibi birçok açıdan etkili olması nedeniyle Bulanık TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında 4 alternatif, 3 karar verici tarafından çevresel kriterler de dahil olmak üzere 10 kritere göre TOPSIS yöntemi uygulanmıştır. Sonuç olarak "A2" tedarikçisi en iyi alternatif seçilmiştir.
Karamaşa (2020)	Nötrosofik DEMATEL	Bu makalede Giresun ilindeki gıda işletmeler için yeşil lojistik uygulamalarına yönelik kriterler nötrosofik kümeler aracılığıyla DEMATEL yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında toplam 8 farklı kriter incelenmiş ve en önemli kriterin "K4- Yeşil Taşıma" seçilmiştir.
Kabadayı & Çırpın (2020)	Gri ilişkisel temelli TOPSIS	Bu makalede, Türkiye'de hazır giyim ve moda sektöründe faaliyet gösteren bir tekstil firmasının tedarikçi seçimi ve risk değerlendirmesi problemi Gri ilişkisel temelli TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışma modelinde 4 farklı uzman görüşü dikkate alınarak 4 farklı kriter kapsamında 3 farklı tedarikçi değerlendirilmiştir. Uygulanan Gri ilişkisel temelli TOPSIS yöntemi sonucunda "T3" tedarikçisi en iyi alternatif seçilmiştir.
Çetiner&Taş (2021)	Nötrosofik AHP ve TOPSIS	Bu çalışmada nitelikli personel seçimi için nötrosofik AHP ve nötrosofik TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan çalışma için gerekli olan veriler 5 firmada çalışan 15 insan kaynakları uzmanı ve yöneticileri ile yapılan yüz yüze görüşmeler ve literatür taraması ile elde edilmiştir. Nötrosofik AHP yöntemi ile belirlenen kriterlerin ağırlıkları tespit edilmiş, ardından ve nötrosofik TOPSIS yöntemi ile 4 farklı aday arasından seçim yapılmıştır.
Çiçek vd. (2022)	AHP, TOPSIS ve ELECTRE	Bu makalede Türkiye'de sanayi sektöründe faaliyet gösteren bir işletme için sürdürülebilir bir tedarik zinciri yönetimi kapsamında yer alan en uygun tedarikçinin seçimi problemi için ÇKKV yöntemlerinden olan AHP, TOPSIS ve ELECTRE yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma modeli için 12 tane kriterle birlikte 5 farklı tedarikçi belirlenmiştir. İlk aşamada AHP yöntemi belirlenen kriterlerin ağırlıklarının tespitinde kullanılmıştır. Ardından TOPSIS ve ELECTRE yöntemleri bütünleşik bir biçimde kullanılarak en uygun tedarikçinin seçimi yapılmıştır. Sonuç olarak "TedarikçiA" en iyi alternatif seçilmiştir.
Doğan (2022)	DEMATEL ve COPRAS	Bu çalışmada Giresun ilinde faaliyet gösteren hazır giyim firması için en uygun kumaş tedarikçisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda literatür araştırması ve uzman görüşleri sonucunda 4 farklı alternatif ve 13 farklı kriter belirlenerek ÇKKV yöntemlerinden olan DEMATEL ve COPRAS kullanılmıştır. Sonuç olarak "T2" tedarikçisinin en iyi alternatif olduğu tespit edilmiştir.
Masoomi vd. (2022)	COPRAS ve WASPAS	Bu çalışmada tedarik zinciri yönetiminde yer alan tedarikçi seçimi problemi için ÇKKV yöntemlerinden olan COPRAS ve WASPAS kullanılmıştır. İlk olarak, literatür taraması yoluyla dokuz farklı stratejik tedarikçi seçim kriteri belirlenmiş ve önerilen çerçevenin uygulanabilirliğini göstermek için İran'ın yenilenebilir enerji tedarik zincirine ilişkin vaka çalışması yapılmıştır. Sonuç olarak belirlenen 4 farklı tedarikçi arasından en uygun tedarikçinin "S1" tedarikçisi olduğu tespit edilmiştir.
Rohmanna vd. (2022)	ANP ve Bulanık TOPSIS	Bu çalışma ÇKKV yöntemlerinden olan ANP ve bulanık TOPSIS yöntemleri ile tedarikçi seçim problemi için örnek bir vaka çalışması sunmaktadır. Çalışmada ilk adımda ANP tarafından stratejik tedarikçi seçimini etkileyen kriterlerin ve alt kriterlerin

		ağırlığını belirlenmiştir. Bir sonraki adımda ise kriterlerin bulanık kümeler aracılığıyla bulanıklaştırılması ve bulanık TOPSIS ile dört tedarikçinin sıralanması yapılmıştır.
Türkmen & Demirel (2022)	SWARA ve Bulanık COPRAS	Bu makalede Denizli ilinde biyogaz enerji üretimi sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın tedarikçi seçim problemi incelenmiştir. Bu kapsamda ÇKKV yöntemlerinden olan SWARA ve Bulanık COPRAS yöntemleri kullanılmıştır. İlk olarak tedarikçi seçimi için kullanılacak kriterler belirlenmiş ve SWARA yöntemi kullanılarak ağırlıkları hesaplanmıştır. Ardından Bulanık COPRAS yöntemi kullanılarak 4 farklı tedarikçi arasından seçim yapılmıştır. Bulanık COPRAS yöntemi sonucunda “A3” tedarikçisinin en iyi alternatif olduğu anlaşılmıştır.
Uluskan vd. (2022)	AHP, Bulanık AHP, LBWA ve COPRAS	Bu makalede demiryolu sektöründe yer alan kamu kurumu için tedarik zinciri yönetimi kapsamında yer alan tedarikçi seçim problemi ÇKKV yöntemlerinden olan AHP, Bulanık AHP, LBWA ve COPRAS kullanılarak çözüme kavuşturulmuştur. Bu kapsamda 61 tedarikçi, 9 kriter göz önünde bulundurularak sıralaması yapılmıştır. Sonuç olarak “Tdr6”, “Tdr17”, “Tdr18”, “Tdr21”, “Tdr23”, “Tdr44” ve “Tdr48” tedarikçileri en iyi tedarikçi alternatifi seçilmiştir.
Akdemir & Büyükkelik (2023)	CRITIC, ENTROPI, TOPSIS ve WASPAS	Bu makalede Türkiye Cumhuriyeti Jandarma Genel Komutanlığı için devriye araçlarının temini tedarikçi seçimi problemi kapsamında ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda ÇKKV yöntemlerinden olan CRITIC, ENTROPI, TOPSIS ve WASPAS yöntemleri kullanılmıştır. İlk olarak CRITIC ve ENTROPI yöntemleriyle kriter ağırlıkları belirlenmiştir. Ardından TOPSIS ve WASPAS yöntemleri bir arada kullanılarak en iyi alternatif belirlenmiştir. Sonuç olarak hem TOPSIS hem de WASPAS yöntemleri sonucunda 7 farklı alternatif arasından “A3” alternatifi Jandarma Genel Komutanlığı için en iyi devriye aracı olduğu anlaşılmıştır.
Çiçekli & Nazlı (2023)	AHP ve TOPSIS	Yapılan bu çalışmada termoteknik sektöründe birçok ülkede üretim faaliyeti gösteren bir işletme için tedarikçi seçim problemi ÇKKV yöntemlerinden olan AHP ve TOPSIS yöntemleri ile incelemiştir. AHP yöntemi sonucunda tedarikçi seçimini etkileyen en önemli kriterin “Güvenilirlik” olduğu tespit edilmiştir. Ardından TOPSIS yöntemiyle 5 farklı tedarikçi arasından söz konusu işletme için en iyi alternatifin “Tedarikçi5” olduğu tespit edilmiştir.
Filiz (2023)	AHP	Bu çalışmada Ankara ilinde faaliyet gösteren bir tekstil firmasının tedarikçi seçim sürecinin değerlendirilmesi için ÇKKV yöntemlerinden olan AHP yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada literatür ve uzman görüşleri doğrultusunda belirlenen kriterler AHP yöntemi aracılığıyla ağırlıklandırılmıştır. Bunun sonucunda ekonomik kriterler en önemli kriterler olduğu tespit edilmiş ve 3 farklı tedarikçi arasından “T1” tedarikçisinin en iyi alternatif olduğu belirlenmiştir.
Macit (2023)	AHP ve MAIRCA	Bu çalışmada Gümüşhane ilinde faaliyet gösteren market işletmesi için tedarikçi seçim problemi kapsamında ÇKKV yöntemlerinden olan AHP ve MAIRCA yöntemleri aracılığıyla en iyi alternatif belirlenmesi amaçlanmıştır. AHP yöntemi aracılığıyla yapılan değerlendirmede en önemli kriterlerin ürün kalitesi olduğu tespit edilmiştir. Ardından 5 farklı tedarikçi MAIRCA yöntemi ile değerlendirilmiş ve sonuç olarak en iyi tedarikçi alternatifinin “A2” olduğu tespit edilmiştir.
Nurprihatin vd. (2023)	AHP ve TOPSIS	Bu makalede inşaat sektöründe için üretim faaliyeti gösteren bir firma için tedarikçi seçim problemi incelenmiştir. Bu kapsamda ÇKKV yöntemlerinden olan AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak bir çalışma modeli oluşturulmuştur. Oluşturulan modele göre AHP ve TOPSIS yöntemleri ile ayrı ayrı tedarikçi seçimi yapılmıştır. 3 farklı tedarikçi arasından AHP yöntemine göre “A”, TOPSIS yöntemine göre “B” tedarikçileri en iyi alternatif olarak seçilmiştir.

3. Yöntem

3.1. Çalışmanın Amacı

Önemli bir pazar payı ve rekabet avantajı elde etmeye çalışan orta ölçekli kuruluşlar global dünyada diğer kuruluşların rekabetiyle karşı karşıya kalmaktadır. Kuruluşlar nezdinde en önemli rekabet unsurlarında yer alan “Tedarik Zinciri Yönetimi” kavramının etkin ve yetkin bir şekilde kontrol altında tutulabilmesi rekabet ve kâr maksimizasyonu açısından son derece kritik öneme sahiptir. Bu fikirle yola çıkılan çalışmada Düzce ilinde mobilya üretim sektöründe faaliyet gösteren bir küçük ve orta ölçekli olarak sınıflandırılabilir bir işletmenin “Tedarik Zinciri Yönetimi” kavramı kapsamında yer alan ve içerisinde birçok ölçüt ve seçenek barındıran

tedarikçi seçim probleminin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Nötrosifik kümeler aracılığıyla ÇKKV yöntemlerinden olan AHP yöntemi ile kriter ağırlıklarının belirlenmesi, ardından TOPSIS yöntemiyle de belirlenen kriter ağırlıkları göz önünde bulundurularak tedarikçi seçiminin yapılması ana hedef olarak belirlenmiştir. Nötrosifik kümeler aracılığıyla ortaya konulan bu çalışma insan düşünce mantığına daha yakın olması yönüyle, literatürde klasik ÇKKV yöntemleriyle incelenen tedarikçi seçim problemlerinin aksine literatüre yeni bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır.

3.2. Çalışmanın Kapsamı

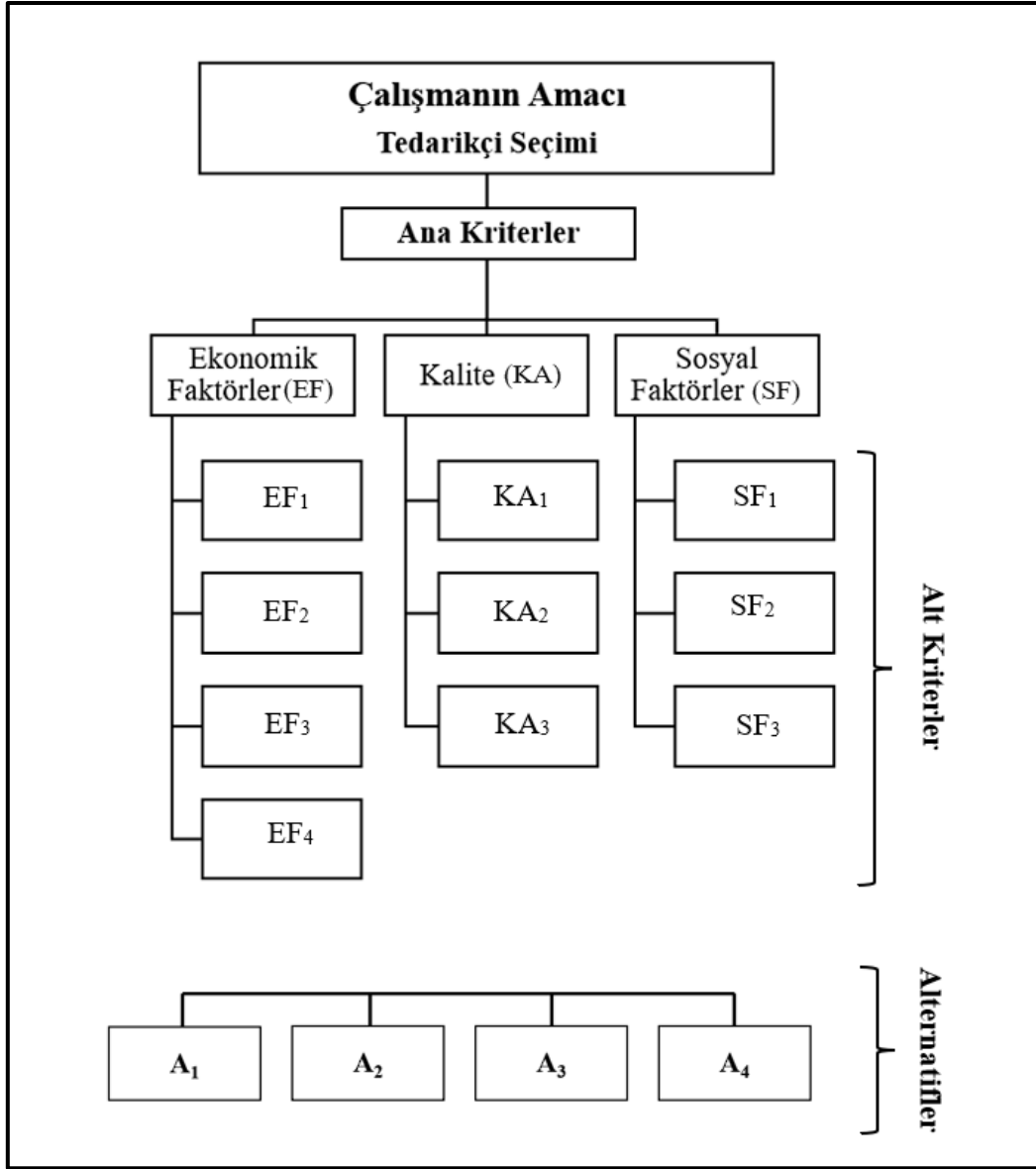
Araştırmanın konusu özellikle “Tedarik Zinciri Yönetimi” kavramını daha optimize şekilde yönetilmesini amaçlayan küçük ve orta ölçekli işletmelerin tedarikçi seçim probleminde dikkat etmesi gereken unsurlara farkındalık oluşturmak ve bu sürecin getirdiği birçok kriterin ÇKKV yöntemleri ile değerlendirilerek optimum bir seçim yapılabileceğini göstermektir.

Yapılan çalışmanın kapsamında kullanılan kriterler, çalışmanın konusuyla alakalı ÇKKV yöntemlerinin yer aldığı çalışmaların ışığında yapılan literatür taramasından elde edilmiştir. Alternatifler ise çalışma örneğinde yer alan, mobilya üretim sektöründe faaliyet gösteren işletmenin ‘Tedarik Zinciri Yönetimi’nde aktif rol alan çalışanlar ve yöneticiler tarafından belirlenmiştir.

Karar vericilerin Nötrosifik kümeler aracılığıyla yaptığı puanlama göz önünde bulundurularak, ÇKKV yöntemlerinden olan AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak bir karar modeli oluşturulmuştur. Yapılan bu karar problemi Microsoft Excel paket programı vasıtasıyla analiz edilmiştir.

3.3. Çalışmanın Modeli

Yapılan çalışmanın amaçlarına uygun şekilde örnekleme dâhil olan işletmenin “Tedarik Zinciri Yönetimi” sürecinde aktif rol alan çalışanlar ve yöneticilerin görüşleri nezdinde ilgili literatür dikkate alınarak çalışmanın modeli oluşturulmuştur. Oluşturulan modelde “Ekonomik Faktörler”, “Kalite” ve “Sosyal Faktörler” olarak 3 ana başlık altında toplanan 10 kriter ve 4 alternatif tedarikçi yer almaktadır.

Şekil 1.

Tedarikçi Seçim Modeli

3.4. Karar Vericilerin ve Kriterlerin Seçilmesi

Ortaya konulan bu çalışmada karar vericiler olarak Düzce ilinde mobilya üretim sektöründe faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli bir işletmenin “Tedarik Zinciri Yönetimi” sürecinde aktif rol alan çalışanlar ve yöneticiler seçilmiştir. Bu kapsamda çalışmanın değerlendirmesinde kullanılacak kriterler çalışanlar ve yöneticilerin belirtmiş olduğu görüşler doğrultusunda çalışmanın konusu ile alakalı yapılan literatür taraması yapılarak Tablo (2)’de belirtilen kriterler oluşturulmuştur.

Tablo 2.
Kriterler Tablosu

Ana Kriterler	Alt Kriterler
EF: Ekonomik Faktörler	EF ₁ : Fiyat EF ₂ : Uzaklık EF ₃ : Teslim Süresi EF ₄ : Hizmet ve İlişki
KA: Kalite	KA ₁ : Ürün Kalitesi KA ₂ : Hatasız Ürün Miktarı KA ₃ : Teknolojik Yeterlilik
SF: Sosyal Faktörler	SF ₁ : İş Güvenliği SF ₂ : Kaynakların Verimliliği SF ₃ : İletişim Kabiliyeti

Kaynak: Abdel-Basset vd., 2018a: 237; Dağdeviren & Erarslan, 2008:72; Orji & Wei, 2014: 1297; Supçiller & Deligöz, 2018: 360; Akyüz, 2012: 199.

3.5. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada Nötrosifik küme teorisinde yer alan Nötrosifik sayıları kullanan ÇKKV yöntemlerinden; Nötrosifik AHP, Nötrosifik TOPSIS ve Nötrosifik VIKOR yöntemleri kullanılmıştır.

3.5.1. Nötrosifik Küme Teorisi

Nötrosifik küme teorisi 1995 yılında Florentin Smarandache tarafından ortaya konulan, içerisinde birçok belirsiz, kesin olmayan, eksik ve tutarsız durumları içeren karar problemlerinin modellenmesi için geliştirilen bir teoridir. Klasik ve bulanık kümelerden farklı olarak, Nötrosifik ölçeklerde tutarsızlık ve belirsizlik faktörleri parametre olarak yer aldığından insanların düşünce mantığına daha yakın bir değerlendirme olanağı sunmaktadır.

Nötrosifik küme teorisinde tutarsızlık ve belirsizlik faktörleri temsil eden “Doğruluk (T-Truth)”, “Belirsizlik (I- Indeterminacy)” ve “Yanlışlık (F-Falsity)” şeklinde üç farklı derecelendirme bulunmaktadır (Wang vd., 2010: 411).

Bir nötrosifik küme:

$$A = \{ \langle x, (T(x), I(x), F(x)) \rangle : x \in E, (T(x), I(x), F(x)) \in]0,1[^{+} \}$$

şeklinde oluşturulabilir.

Tanım 1: Kabul edilen X evrensel kümesinde x bir eleman olarak kabul edilsin. X evreninde bir nütrosifik alt kümesi A yer alsın. A alt kümesi için (Wang vd., 2010: 411);

$T_A(x)$: Doğruluk fonksiyonu,

$I_A(x)$: Belirsizlik fonksiyonu,

$F_A(x)$: Yanlıklık fonksiyonu

olarak kabul edilmektedir.

“ $T_A(x)$ ”, “ $I_A(x)$ ”, “ $F_A(x)$ ” fonksiyonları için “ $]0^-, 1^+ [$ ” gerçek standart veya standart olmayan alt kümeleridir.

$T_A(x): X \rightarrow]0^-, 1^+ [$

$I_A(x): X \rightarrow]0^-, 1^+ [$

$F_A(x): X \rightarrow]0^-, 1^+ [$

$T_A(x)$, $I_A(x)$ ve $F_A(x)$ toplamında bir kısıtlama yoktur, dolayısıyla $0^- \leq \sup T_A(x) + \sup I_A(x) + \sup F_A(x) \leq 3^+$ durumu kabul edilmektedir.

Tanım 2: Bir nütrosifik A kümesinin tümleyeni $c(A)$ ile gösterilmekte ve kabul edilen X evrensel kümesinde x bir elemanı için şu şekilde tanımlanmaktadır (Wang vd., 2010: 411);

$T_{c(A)}(x) = \{1^+\} - T_A(x)$,

$I_{c(A)}(x) = \{1^+\} - I_A(x)$,

$F_{c(A)}(x) = \{1^+\} - F_A(x)$,

Tanım 3: A ve B nütrosifik küme olarak kabul edilirse, $A \subseteq B$ 'de yer alır;

$\inf T_A(x) \leq \inf T_B(x), \sup T_A(x) \leq \sup T_B(x)$,

$\inf F_A(x) \geq \inf F_B(x), \sup F_A(x) \geq \sup F_B(x)$

Klasik değerlendirmelerde kullanılan Saaty Ölçeğine göre karşılık gelen Nütrosifik küme değerlere aşağıdaki Tablo (3)'de yer verilmiştir.

Tablo 3.
Dilsel Ölçek ve Denk Gelen Nötrosifik Sayılar

Saaty Ölçeği	Açıklama	Nötrosifik Ölçek
1	Eşit Derecede Önemli	$\tilde{1} = \langle (1,1,1); 0.50, 0.50, 0.50 \rangle$
3	Orta Derecede Önemli	$\tilde{3} = \langle (2,3,4); 0.30, 0.75, 0.70 \rangle$
5	Kuvvetli Derecede Önemli	$\tilde{5} = \langle (4,5,6); 0.80, 0.15, 0.20 \rangle$
7	Çok Kuvvetli Derecede Önemli	$\tilde{7} = \langle (6,7,8); 0.90, 0.10, 0.10 \rangle$
9	Kesin Önemli	$\tilde{9} = \langle (9,9,9); 1.00, 0.00, 0.00 \rangle$
2	İki Yakın Ölçek Arasındaki Ara Değerler	$\tilde{2} = \langle (1,2,3); 0.40, 0.65, 0.60 \rangle$
4		$\tilde{4} = \langle (3,4,5); 0.60, 0.35, 0.40 \rangle$
6		$\tilde{6} = \langle (5,6,7); 0.70, 0.25, 0.30 \rangle$
8		$\tilde{8} = \langle (7,8,9); 0.85, 0.10, 0.15 \rangle$

Kaynak: Abdel-Basset vd., 2018b: 122.

3.5.2. Nötrosifik AHP

Nötrosifik AHP (Analytic Hierarchy Process – Analitik Hiyerarşi Prosesi) yöntemi, ÇKKV yöntemlerinde kullanılması için 1970’li yıllarda Thomas L. Saaty tarafından geliştirilen AHP yönteminin kullandığı 1-9 Ölçeği yerine Nötrosifik küme teorisinde yer alan Nötrosifik sayıları kullanan ÇKKV yöntemlerinden biridir. Kullanılan AHP yönteminin belirsizlik unsuruna yer vermemesi ve klasik AHP için alternatif olan Bulanık AHP’ nin karar verici kişilerin düşüncelerini tam olarak yansıtamadığı için bu gibi durumlarda Nötrosifik AHP yöntemi kullanılmaktadır (Abdel-Basset vd., 2018b: 2).

Nötrosifik AHP yönteminin uygulanması için izlenen adımlar aşağıda yer almaktadır (Abdel-Basset vd., 2018b: 6):

- (1) Karar vericilerin belirttiği görüşlere göre Tablo (3)’de yer alan dilsel ölçek ve denk gelen Nötrosifik sayılar kullanılarak ana ve alt kriterlerin ikili karşılaştırma matrisi oluşturulur.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & \cdots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

- (2) Birden fazla karar vericinin olması durumunda elde edilen görüşler geometrik ortalama alınarak birleştirilir.

(3) Oluşturulan karşılaştırma matrisinin ait aşağıda yer alan formül kullanılarak Crispy değerleri hesaplanır.

$$S(a_{ij}) = 18[a_1 + b_1 + c_1] \times [2 + \alpha \tilde{a} - \theta \tilde{a} - \beta \tilde{a}] \quad (2)$$

(4) Crispy değerleri elde edildikten sonra her bir satırın toplam değeri hesaplanır ve her matris elemanı toplam değere bölünür. Tüm matris elemanları için bu adım uygulanır.

(5) Her bir elemanın sütun toplamlarına bölünerek oluşturulan matriste her bir satırın ortalaması alınır. Böylece Nötrosifik ölçek kullanılarak kriter ağırlıkları hesaplanmış olur.

(6) Tutarlılık oranının hesaplanması için gerekli olan “ λ_{max} ” değeri hesaplanır.

(7) Tutarlılık İndeksi (CI) hesaplanır.

$$CI = \frac{(\lambda_{max} - n)}{(n-1)} \quad (3)$$

(8) Kriterlerin kıyaslandığı matrisin tutarlılık oranı (CR) değeri hesaplanır. Bu değer hesaplanırken Tablo (4)’de yer alan Random İndeks Tablosu kullanılır.

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (4)$$

Tablo 4.
Random İndeks Tablosu (RI)

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RTI	0,00	0,00	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

Kaynak: Saaty, 1987: 171.

3.5.3. Nötrosifik TOPSIS

TOPSIS (Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution- İdeal Çözümüne Benzerlik Bakımından Sıralama Performansı Tekniği) yöntemi, 1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından pozitif ideal çözümden en kısa mesafedeki ve negatif ideal çözümden en uzak mesafedeki alternatifin seçilebilmesi için ortaya atılan ÇKKV yöntemidir. Nötrosifik TOPSIS yöntemi ise Klasik ve Bulanık TOPSIS’ den farklı olarak Nötrosifik küme teorisini içerisinde barındıran yöntemdir. Nötrosifik TOPSIS yöntemi sayesinde tutarsızlık ve belirsizlik faktörleri göz önünde bulundurularak en iyi alternatifin seçimi yapılabilmektedir.

Nötrosifik TOPSIS yönteminde aşağıdaki adımlar uygulanmaktadır (Junaid vd., 2019: 9):

- (1) Karar vericilerin belirttiği görüşlere göre Tablo (3)'de yer alan dilsel ölçek ve dengelen Nötrosifik sayılar kullanılarak alternatiflerin ve kriterlerin kıyaslandığı karar matrisi oluşturulur.

$$D = \begin{bmatrix} d_{11} & \cdots & d_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ d_{m1} & \cdots & d_{mn} \end{bmatrix} \quad (5)$$

- (2) Birden fazla karar vericinin olması durumunda karar vericilerin oluşturduğu karar matrislerinin geometrik ortalaması alınır.
- (3) Elde edilen Nötrosifik karar matrisi aşağıdaki formül kullanılarak Crispy matrisine dönüştürülür.

$$S(x_{ij}) = \frac{LOWx_{ij} + MEDx_{ij} + UPx_{ij}}{3} + (TRU_{x_{ij}} - INT_{x_{ij}} - FAL_{x_{ij}}) \quad (6)$$

- (4) Aşağıda yer alan formül vasıtasıyla Standart Karar Matrisinin (R) oluşturulur.

$$n_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m a_{ij}^2}} \quad (7)$$

$$R = \begin{bmatrix} n_{11} & \cdots & n_{1x} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ n_{y1} & \cdots & n_{yx} \end{bmatrix} \quad (8)$$

- (5) Nötrosifik AHP yöntemiyle elde edilen ağırlıklar karşılık gelen her matris elemanı ile çarpılarak Ağırlıklı Standart Karar Matrisinin (V) oluşturulur.

$$V = \begin{bmatrix} v_{11} & \cdots & v_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ v_{m1} & \cdots & v_{mn} \end{bmatrix} \quad (9)$$

- (6) Ağırlıklı Standart Karar Matrisine göre İdeal Pozitif (A+) ve Negatif (A-) değerler tespit edilir.

$$A^+ = \{(\max v_{ij} | j \in J), (\min v_{ij} | j \in J')\} \quad (10)$$

$$A^- = \{(\min v_{ij} | j \in J'), (\max v_{ij} | j \in J)\} \quad (11)$$

- (7) Alternatif seçimi için gerekli olan Ayrım Ölçütleri aşağıda yer alan formüle göre hesaplanır.

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)} \quad (12)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)} \quad (13)$$

- (8) Aşağıda yer alan İdeal Çözüme Göreli Yakınlık formülüne göre alternatifler sıralanır.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*} \quad (14)$$

3.5.4. Nötrosifik VIKOR

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan VIKOR (ViseKriterijumsa Optimizacija I Kompromisno Resenje - Çok Kriterli Optimizasyon ve Uzlaşık Çözüm) yöntemi 1998 yılında Opricovic tarafından geliştirilmiştir. VIKOR yöntemi temel olarak belirlenen ağırlıklara göre uzlaşmalı bir çözüme olanak sağlayan bir yöntemdir (Arslan, 2017: 1209).

Nötrosifik VIKOR yönteminde kullanılan işlem adımları aşağıda sıralanmıştır (Abdel-Basset vd. 2018: 4216).

- (1) Oluşturulan karar matrisi kullanılarak en iyi (f_j^*) ve en kötü (f_j^-) değerler belirlenir.

$$f_j^* = \max y_{ij}, f_j^- = \min y_{ij}, j \in C_b \quad (15)$$

- (2) Karar matrisi belirlenen kriter ağırlıkları kullanılarak ağırlıklandırılır ve ağırlıklandırılmış karar matrisi oluşturulur.

$$v_{ij} = r_{ij} * w_j \quad (16)$$

$$V = \begin{bmatrix} v_{11} & \cdots & v_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ v_{m1} & \cdots & v_{mn} \end{bmatrix} \quad (17)$$

- (3) S_i ve R_i değerleri aşağıdaki formüller aracılığıyla hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n w_j \left(\frac{f_j^* - y_{ij}}{f_j^* - f_j^-} \right) \quad (18)$$

$$R_i = \max_j \left[w_j \left(\frac{f_j^* - y_{ij}}{f_j^* - f_j^-} \right) \right] \quad (19)$$

- (4) Q_i değerleri aşağıdaki formüller aracılığıyla hesaplanır.

$$Q_i = \frac{q*(S_i - S^*)}{S^- - S^*} + \frac{(1-q)*(R_i - R^*)}{R^- - R^*} \quad (20)$$

- (5) Q_i değerlerine göre alternatifler sıralanır.

- (6) Minimum Q_i değerine sahip alternatif, aşağıdaki koşullar sağlanıyorsa optimal uzlaşma çözümü olarak kabul edilir:

Koşul 1:
$$Q(A^2) - Q(A^1) \geq \frac{1}{m-1} \quad (21)$$

Koşul 2: Sıralama Değeri 1. olan değer S_i ve R_i değerleri içerisinde en küçük olan ise doğru kabul edilir.

4. Bulgular

Çalışmada 35 personeliyle Düzce ilinde mobilya sektöründe üretim faaliyet gösteren orta ve küçük ölçekli sayılabilecek bir işletmenin tedarikçi seçim problemi ele alınmıştır. Problem ele alınırken araştırma konusuna uygun olduğu düşünülen ve insanların düşünce mantığına daha yakın bir değerlendirme olanağı sağlayan Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden olan Nötrosifik AHP (Analytic Hierarchy Process – Analitik Hiyerarşi Prosesi) ve Nötrosifik TOPSIS (Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution- İdeal Çözüme Benzerlik Bakımından Sıralama Performansı Tekniği) kullanılmıştır.

Aşağıda Nötrosifik AHP ve Nötrosifik TOPSIS yöntemlerinin uygulanması sonucunda elde edilen verilere yer verilmiştir. Verilerin elde edilebilmesi için gerekli olan araştırma modeli Şekil (1)'de gösterilmiştir. Bahsi geçen araştırma modeli kapsamında toplam 10 kriter belirlenmiştir. Belirlenen kriterler Tablo (2)'de gösterilmiştir. Bu bağlamda işletme için değerlendirmesi yapılacak olan 4 farklı tedarikçi karar vericilerin görüşleri doğrultusunda belirlenerek araştırma modeline dâhil edilmiştir. Bu çalışmada yukarıda bahsi geçen yöntemler ve modelle ilgili hesaplamalar Microsoft Excel paket programı aracılığıyla yapılmıştır.

Nötrosifik AHP yöntemi için gerekli olan ikili karşılaştırma matrisleri iki karar vericinin görüşleri alınarak oluşturulmuştur. Elde edilen ikili karşılaştırma matrislerinin geometrik ortalaması alınarak birleştirilmiş karar matrisi oluşturulmuştur. Bahsi geçen geometrik ortalaması alınarak birleştirme işlemi ana kriterlerin alt kriterlerin yerel ağırlıkları ve alt kriterlerin global ağırlıkları bulunurken de kullanılmıştır.

Ardından ana kriterler, alt kriterler ve global ağırlıklar için Denklem (2) kullanılarak Sentetik Derece Değer Hesaplama Matrisi (S) elde edilmiştir. Örnek olarak bu hesaplama için Tablo (5)'de ana kriterlerin sentetik derece değer hesaplama matrisine yer verilmiştir.

Tablo 5.

Ana Kriterler İçin Sentetik Derece Değer Hesaplama Matrisi (S)

Kriterler	EF	EF	SF
EF	0,5625	0,6890	3,6566
KA	1,4514	0,5625	4,5938
SF	0,2735	0,2177	0,5625

EF: Ekonomik Faktörler, KA: Kalite, SF: Sosyal Faktörler

Nötrosofik AHP yönteminin uygulanması sonucunda elde edilen ana kriterlerin, alt kriterlerin yerel ağırlıkları ve alt kriterlerin global ağırlıklarına karşılık gelen değerlere Tablo (6)'da yer verilmiştir.

Tablo 6.
Ana ve Alt Kriter Ağırlıkları

Ana Kriterler	Ana Kriterlerin Ağırlıkları	Alt Kriterler	Yerel Ağırlıklar	Global Ağırlıklar
EF	0,3766	EF₁	0,2879	0,0838
		EF₂	0,0698	0,0157
		EF₃	0,4218	0,0871
		EF₄	0,2206	0,0439
KA	0,5129	KA₁	0,3293	0,1436
		KA₂	0,5306	0,2136
		KA₃	0,1401	0,0829
SF	0,1105	SF₁	0,4665	0,1420
		SF₂	0,3617	0,1219
		SF₃	0,1718	0,0653

Elde edilen kriter ağırlıklarına bakıldığında çalışma kapsamında incelenen üretim işletmesi için en önemli 5 kriterin sırasıyla “Hatasız Ürün Miktarı (KA2)”, “Ürün Kalitesi (KA1)”, “İş güvenliği (SF1)”, “Kaynakların verimliliği (SF2)” ve “Teslim Süresi (EF3)” olduğu ortaya çıkmıştır.

Ardından kullanılan Nötrosofik AHP’ nin tutarlılığının hesaplanması için yöntem adımlarında ifade edilen Denklem (3) ve Denklem (4) kullanılmıştır. Kullanılan bu denklemler ana kriterler, alt kriterlerin yerel ağırlıkları ve alt kriterlerin global ağırlıkları için kullanılmış ve tutarlılık oranları 0,10’ dan küçük çıkmıştır. Bu durum çalışma modelinin doğru kurulduğunun ve güvenilir olduğunun göstergesidir.

Nötrosofik TOPSIS yöntemi için gerekli kriter ağırlıklarının Nötrosofik AHP yöntemiyle elde edilmesinin ardından alternatiflerin ve belirlenen kriterlerin karşılaştırılması için karar matrisleri Denklem (5) aracılığıyla elde edilmiştir. İki karar verici bu süreçte yer aldığından iki farklı karar matrisinin geometrik ortalaması alınmış ve birleştirilmiş karar matrisi oluşturulmuştur. Birleştirilmiş karar matrisinin oluşturulmasının ardından “Doğruluk (T-Truth)”, “Belirsizlik (I- Indeterminacy)” ve “Yanlışlık (F-Falsity)” değerlerinin tek bir değerde

toplanması için Denklem (6) kullanılmıştır. Sonrasında Denklem (7) kullanılarak Tablo (7)'de ifade edilen normalize matris oluşturulmuştur.

Tablo 7.
Normalize Edilmiş Matris

	EF ₁	EF ₂	EF ₃	EF ₄	KA ₁	KA ₂	KA ₃	SF ₁	SF ₂	SF ₃
A ₁	0,7228	0,5011	0,4941	0,4794	0,5494	0,5595	0,5505	0,5258	0,4033	0,5623
A ₂	0,1913	0,4277	0,3651	0,4794	0,6136	0,5914	0,5505	0,5555	0,6020	0,5623
A ₃	0,2454	0,5320	0,6995	0,6107	0,4129	0,4229	0,4698	0,3721	0,4725	0,4539
A ₄	0,6170	0,5320	0,3651	0,4092	0,3889	0,3979	0,4162	0,5258	0,5017	0,4021

A₁: Alternatif 1, A₂: Alternatif 2, A₃: Alternatif 3, A₄: Alternatif 4

Normalize edilmiş matrisin elde edilmesinden sonra Nötrosifik AHP yöntemi vasıtasıyla elde edilen global ağırlıklar matriste karşılık gelen her bir değer ile çarpılarak Tablo (8)'de yer alan ağırlıklandırılmış matris oluşturulmuştur.

Tablo 8.
Ağırlıklandırılmış Matris

Kriterler	K ₁₁	K ₁₂	K ₁₃	K ₁₄	K ₂₁	K ₂₂	K ₂₃	K ₃₁	K ₃₂	K ₃₃
A ₁	0,0606	0,0079	0,0431	0,0211	0,0789	0,1195	0,0456	0,0747	0,0492	0,0367
A ₂	0,0160	0,0067	0,0318	0,0211	0,0881	0,1263	0,0456	0,0789	0,0734	0,0367
A ₃	0,0206	0,0084	0,0609	0,0268	0,0593	0,0903	0,0389	0,0529	0,0576	0,0297
A ₄	0,0517	0,0084	0,0318	0,0180	0,0559	0,0850	0,0345	0,0747	0,0612	0,0263

Oluşturulan ağırlıklandırılmış matris yardımıyla Denklem (10) ve Denklem (11) kullanılarak ideal pozitif (A⁺) ve negatif (A⁻) değerler tespit edilerek Tablo (9)'da gösterilmiştir.

Tablo 9.
İdeal Pozitif (A⁺) ve Negatif (A⁻) Değerler

A ⁺	0,0606	0,0084	0,0609	0,0268	0,0881	0,1263	0,0456	0,0789	0,0734	0,0367
A ⁻	0,0160	0,0067	0,0318	0,0180	0,0559	0,0850	0,0345	0,0529	0,0492	0,0263

Tespit edilen ideal pozitif (A⁺) ve negatif (A⁻) değerler kullanılarak Denklem (12) ve Denklem (13) de yer alan ayırım ölçütleri olan S_i^+ ve S_i^- değerleri bulunmuştur. Hemen ardından Denklem (14) de yer verilen İdeal Çözüme Göreli Yakınlık formülüne göre " C_i^* " değeri hesaplanmıştır. Hesaplanan bu değerler Tablo (10)'da ifade edilmiştir.

Tablo 10.
TOPSIS Yöntemi Sonuç Tablosu

	S_i^+	S_i^-	C_i^*
A₁	0,0330	0,0675	0,6715
A₂	0,0536	0,0653	0,5492
A₃	0,0689	0,0331	0,3242
A₄	0,0645	0,0435	0,4031

Yapılan Nötrosifik TOPSIS yöntemi sonucunda %67 oranıyla “A1” tedarikçisi en iyi alternatif olarak belirlenmiştir. Sırasıyla “A2” tedarikçisi %55 oranıyla ikinci, “A4” tedarikçisi %40 oranıyla üçüncü, “A3” tedarikçisi %32 oranıyla sonuncu olduğu gözlemlenmiştir.

Nötrosifik TOPSIS yönteminin uygulanması sonrasında denklem (6) kullanılarak elde edilen Crispy matris kullanılarak yöntem kısmında belirtilen nötrosifik VIKOR yöntemi uygulanmıştır. Nötrosifik VIKOR yöntemi sonucunda ortaya çıkan “ S_i ”, “ R_i ” ve “ Q_i ” değerlerine aşağıda Tablo (11)’de yer verilmiştir.

Tablo 11.
“ S_i ”, “ R_i ” ve “ Q_i ” Değerleri Tablosu

			Q_i	Q_i	Q_i	Q_i	Q_i
	S_i	R_i	0.00	0.25	0.50	0.75	1.00
A1	0.3784	0.1219	0.5043	0.5009	0.4976	0.4942	0.4909
A2	0.0286	0.0286	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
A3	0.7411	0.1860	0.8508	0.8881	0.9254	0.9627	1.0000
A4	0.7168	0.2136	1.0000	0.9915	0.9829	0.9744	0.9658

Nötrosifik VIKOR yöntemi için “ S_i ”, “ R_i ” ve “ Q_i ” değerlerinin hesaplanmasının ardından yöntem kısmında belirtilen 6 numaralı adıma göre alternatiflerin sıralama koşulları denetlenerek Tablo (12)’de gösterilmiştir.

Tablo 12.
VIKOR Sıralama Sonuçları ve Koşulların Denetlenmesi

	0.00	0.25	0.50	0.75	1.00
A1	2	2	2	2	2
A2	1	1	1	1	1
A3	3	3	3	3	4
A4	4	4	4	4	3
Koşul 1	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru
Koşul 2	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru	Doğru

Nötrosofik VIKOR yöntemine göre “A2” tedarikçisi en iyi alternatif olarak belirlenmiştir. Ardından “A1” tedarikçisi en iyi ikinci alternatif olmuştur. “A3” tedarikçisi 4 Q_i değeri “0,00”, “0,25”, “0,50” ve “0,75” alındığında üçüncü, Q_i değeri “1,00” alındığında ise sonuncu alternatif olmuştur.

Nötrosofik TOPSIS ve Nötrosofik VIKOR yöntemlerinin sonuçlarına bakıldığında çalışma kapsamında tedarikçi seçim problemi ele alınan işletme için en uygun alternatiflerin “A1” ve “A2” tedarikçileri olduğu görülmektedir. Bahsi geçen işletmenin bu iki tedarikçiden biri ile “Tedarik Zinciri Yönetimi” kapsamında iş birliği içine girmesinin uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uygulanan iki yöntemin sonuçlarına bakıldığında geriye kalan “A3” ve “A4” tedarikçilerinin ise işletmeye uygun tedarikçiler olmadığı kanaatine varılmıştır.

4.1. Duyarlılık Analizi

Bu makalede araştırma modeli kapsamında kullanılan kriterlerin önem dereceleri AHP yöntemi vasıtasıyla ağırlıklandırılarak bulunmuştur. Ancak elde edilen kriter ağırlıkları en önemli kriterin tespit edilmesinde yanıltıcı olabilmektedir. Bu nedenle kullanılan ağırlıklar üzerinde duyarlılık analizi yapılarak Tablo (13)’de gösterilmiştir.

Tablo 13.
Kriter Ağırlıkları İçin Alt ve Üst Limitler

	TOPSIS					VIKOR			
	Mevcut Ağırlık	Alt Limit	Üst Limit	Mutlak Fark	Oransal Fark	Alt Limit	Üst Limit	Mutlak Fark	Oransal Fark
EF1	0.0838	0.0000	0.1240	0.0402	0.4797	0.0000	0.1850	0.1012	1.2076
EF2	0.0157	0.0000	0.4120	0.3963	25.2420	0.0000	0.2130	0.1973	12.5669
EF3	0.0871	0.0000	0.1190	0.0319	0.3662	0.0000	0.2140	0.1269	1.4569
EF4	0.0439	0.0000	0.1420	0.0981	2.2346	0.0000	0.1870	0.1431	3.2597
KA1	0.1436	0.0000	0.4740	0.3304	2.3008	0.0000	1.0000	0.8564	5.9638
KA2	0.2135	0.0000	0.8680	0.6545	3.0656	0.0000	1.0000	0.7865	3.6838
KA3	0.0828	0.0000	0.4090	0.3262	3.9396	0.0000	1.0000	0.9172	11.0773
SF1	0.142	0.0000	1.0000	0.8580	6.0423	0.0000	0.2130	0.0710	0.5000
SF2	0.1218	0.0000	0.2170	0.0952	0.7816	0.0000	0.1850	0.0632	0.5189
SF3	0.0653	0.0000	0.4040	0.3387	5.1868	0.0000	1.0000	0.9347	14.3139

Karar verici, kriterlerin kritiklik düzeylerini yani alternatiflerin mevcut sıralamasının kriterlerin ağırlıklarındaki değişimlere ne kadar duyarlı olduğunu belirleyebilirse daha doğru kararlar alabilir. Yapılan duyarlılık analizi ile öncelikle her bir kriter ağırlığı için alternatiflere ait mevcut sıralamanın değişmeden kaldığı aralık Excel programı yardımıyla hesaplanmıştır. En önemli kriter; diğer tüm kriter ağırlıkları sabitken, ağırlığındaki en küçük değişimle güncel

sıralamayı değiştiren kriter olarak kabul edilmektedir. Buradaki en küçük değişim kavramı, mutlak ve oransal olmak üzere iki farklı şekilde tanımlanmaktadır. Mutlak değişim; ilgili kriter için mevcut ağırlık ile alt limit ve üst limit arasındaki fark olarak ifade edilmekte ve oransal değişim ise mutlak değişimin mevcut ağırlığa bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Tablo (13), her bir kriter için mevcut sıralamanın değişmeden kaldığı aralıklar ile mevcut ağırlıkların alt ve üst limitlere olan mutlak ve oransal farklarını göstermektedir (Triantaphyllou, 2000 akt. Arıkan & Göbek, 2014: 353).

Topsis hesaplamalarına göre, mutlak değişim açısından Uzaklık (EF2), oransal değişim açısından ise Teslim Süresi (EF3) kriterinin en kritik kriterler olduğu görülmektedir. Uzaklık (EF2) kriterinin ağırlığı mutlak olarak 0.3963 birimden fazla arttırılırsa, Teslim Süresinin (EF3) ağırlığı ise oransal olarak %,36,62'den fazla azaltılırsa alternatiflerin mevcut sıralaması değişecektir. Vikor hesaplamalarına göre, mutlak değişim açısından Kaynakların Verimliliği (SF2), oransal değişim açısından ise İş Güvenliği (SF1) kriterinin en kritik kriterler olduğu görülmektedir. Kaynakların Verimliliği (SF2) kriterinin ağırlığı mutlak olarak 0.0632 birimden fazla arttırılırsa, İş Güvenliğinin (SF1) ağırlığı ise oransal olarak %50'den fazla azaltılırsa alternatiflerin mevcut sıralaması değişecektir.

5. Sonuç

Yoğun rekabet, globalleşen dünya ekonomisinin getirdikleriyle beraber iyice ağırlaştığından üretim faaliyeti gösteren işletmeler muadil işletmelerle rekabet edebilmek ve bu rekabet sürecinde işletme yararına olacak üretim maliyetlerini en aza indirmek için çalışmalar yapmaktadır. Üretim sürecinde ortaya çıkan maliyetler için hangi yöntemler kullanılırsa kullanılsın işletme için ortaya çıkan en büyük maliyet kalemi üretim için gerekli olan hammadde maliyeti olmaktadır. Bu nedenle hammadde teminini sağlayan “Tedarik Zinciri Yönetimi” kavramı içerisinde yer alan tedarikçi seçim problemi büyük önem kazanmaktadır.

Üretim işletmeleri için tedarikçi seçim probleminin en etkin ve yetkin bir şekilde yönetilmesindeki amaç; işletmenin verimliliğinin sağlanması, işletmenin hedefinde olan konuma ulaşabilmesi, gelecek için planlanan çalışmaların ortaya konulabilmesi ve geliştirilebilmesidir. Ayrıca üretim işletmeleri, tedarikçi seçim probleminin ortaya çıkardığı analiz sonuçlarını değerlendirerek tedarikçilerinin başarımları hakkında bilgi sahibi olmakta ve bu doğrultuda karar verme süreçlerini yönetmektedirler.

Literatür incelendiğinde, “Tedarikçi Seçim Problemi” kavramı ile alakalı yapılmış çalışmalarda sıklıkla Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) metotlarının kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan ayrıldığı en kritik nokta ise geleneksel ÇKKV metotlarında kullanılan “Saaty Ölçeği” yerine belirsiz, kesin olmayan, eksik ve tutarsız durumları daha iyi temsil eden “Nötrosifik Kümeler” kullanılmıştır. Nötrosifik kümeler, bir karar vermenin tüm yönlerini (Doğruluk (T- Truth)”, “Belirsizlik (I- Indeterminacy)” ve “Yanlışlık (F-Falsity)”) unsurlarını dikkate aldığından, doğal karar verme sürecinin bir simülasyonunu yapmaktadır (Wang vd., 2010: 411).

Bu araştırmada Düzce ilinde mobilya sektöründe üretim faaliyeti gösteren orta ve küçük ölçekli sayılabilecek bir işletmenin tedarikçi seçim problemi irdelenmiştir. Ortaya konulan araştırma modeli kapsamında araştırma konusuna uygunluğu bakımından kriterlerin değerlendirmesi hususunda ÇKKV yöntemlerinden olan AHP, TOPSIS ve VIKOR yöntemleri tercih edilmiştir. Ancak klasik AHP, TOPSIS ve VIKOR yönteminden farklı olarak Nötrosifik kümeler çalışma modeline entegre edilmiştir. Bu sayede klasik AHP, TOPSIS ve VIKOR yönteminden farklı olarak, tutarsızlık ve belirsizlik faktörlerinin dikkate alınması sağlanmıştır. Ayrıca ÇKKV yöntemlerinin uygulanması esnasında gerekli olan kriterlerin belirlenmesi sürecinde çalışmanın konusu ile alakalı yapılan literatür taraması sonucunda birçok çeşitli kriter belirlenmiş, belirlenen bu kriterler işletmede görev alan beyaz yaka çalışanlar ve üst düzey yöneticilerin belirtmiş olduğu görüşler doğrultusunda elenerek toplam 10 kriterle sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma sayesinde literatürde yapılmış diğer çalışmalara göre daha basit bir çalışma modeli kurulmuş olup işletmeler açısından uygulanabilmesi basit hale getirilmiştir. Bunun yanında kriterleri belirleme sürecinde yer alan çalışanlar ve yöneticiler analiz için gerekli olan ikili karşılaştırma matrislerini de oluşturmuşlardır. Bu sayede literatürde yer alan diğer çalışmalara kıyasla, çalışan ve yönetici görüşlerinin çalışma sonuçlarına daha çok yansıtılması sağlanmıştır.

Çalışma kapsamında uygulanan Nötrosifik AHP yönteminin sonucunda tedarikçi seçim problemi için en önemli üç kriterin sırasıyla “Hatasız Ürün Miktarı”, “Ürün Kalitesi”, “İş güvenliği” olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda uygulanan Nötrosifik TOPSIS ve Nötrosifik VIKOR yöntemiyle de önceden belirlenen tedarikçilerin işletmeye uygunluğu açısından tercih sıralaması yapılmıştır. Yapılan değerlendirme sonucuna göre “A2” ve “A1” tedarikçilerinin işletme açısından en iyi alternatifler olduğu saptanmıştır.

6. Tartışma

Tedarikçi seçimi ile alakalı yerli ve yabancı literatüre bakıldığında “Tedarik Zinciri Yönetimi” kavramı içerisinde yer alan ve günümüz global ekonomik koşullarında rekabet için önemli bir yeri olan tedarikçi seçim problemi nitel ve nicel birçok faktörden etkilenen ÇKKV problemi olarak nitelendirilmektedir. Tedarikçi seçim problemini inceleyen ve ÇKKV yöntemlerini barındıran çalışmalar karar vericilerin görüşleri dikkate alınarak yapıldığından çalışmaların sonuçları karar vericilerin düşüncelerine bağlı olarak farklı sonuçlar vermektedir. Hatta aynı çalışma içerisinde kullanılan farklı yöntemlerin çıktıları da farklı olabilmektedir. Örnek olarak Zeydan vd. (2011) yaptığı çalışmada belirli bir tedarikçi grubu arasından birden fazla tedarikçi alternatifinin seçilebileceği görülmektedir. Nitekim yapılan bu çalışmada uygulanan Nötrosifik TOPSIS ve Nötrosifik VIKOR yöntemleri sonucunda birbirine yakın önem derecesine sahip olan iki farklı tedarikçinin en iyi alternatif olarak seçilebileceği ortaya çıkmıştır.

Araştırma konusuyla alakalı gelecekte yapılabilecek çalışmalarda, sürdürülebilir tedarikçi seçimi problemi için kriterler arasında daha zor ve karmaşık bağımlılıklar ile nötrosifik kümeler aracılığıyla; EDAS, COPRAS ve SWARA gibi farklı çok kriterli karar verme teknikleri kullanılabilir. Ayrıca çalışmada kullanılacak kriter sayıları ve alternatiflerin arttırılmasının yanı sıra karar sürecinde rol alan karar verici kişilerin arttırılması da çalışmanın ortaya çıkaracağı sonucun güvenilirliğini arttırabilir.

Araştırmanın daha anlamlı ve etkin olması için benzer çalışmaların daha kurumsal firmalarda ve daha uzun zamana yayılarak yapılması gerektiği düşünülmektedir. Diğer yandan farklı bölge ve uluslararası karşılaştırmaların yapılması önerilmekte ve ayrıca çalışmanın sektörel açıdan bir farklılığa neden olup olmadığının da araştırılması gereken önemli konular arasında yer aldığına inanılmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Katkı Oranı Beyanı: Sorumlu yazar: %50 Diğer yazar: %50

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: 50% Other author: 50%

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Abdel-Basset, M., Manogaran, G., Gamal, A. & Smarandache, F. (2018). A Hybrid Approach of Neutrosophic Sets and DEMATEL Method For Developing Supplier Selection Criteria. *Design Automation for Embedded Systems*, 22, 257-278.
- Abdel-Basset, M., Mohamed, M. & Sangaiah, A. K. (2018). Neutrosophic AHP-Delphi Group Decision Making Model Based on Trapezoidal Neutrosophic Numbers. *Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing*, 9(5), 1427-1443.
- Abdel-Basset, M., Mohamed, M. & Smarandache, F. (2018a). A Hybrid Neutrosophic Group ANP-TOPSIS Framework for Supplier Selection Problems. *Symmetry*, 10(6), 226-247.
- Abdel-Basset, M., Mohamed, M. & Smarandache, F. (2018b). An Extension of Neutrosophic AHP-SWOT Analysis for Strategic Planning and Decision-Making. *Symmetry*, 10(4), 116.
- Abdel-Basset, M., Zhou, Y., Mohamed, M. & Chang, V. (2018). A Group Decision Making Framework Based on Neutrosophic VIKOR Approach for E-Government Website evaluation. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 34(6), 4213-4224.
- Adalı, E. A. & Işık, A. T. (2017). Bir Tedarikçi Seçim Problemi İçin SWARA ve WASPAS Yöntemlerine Dayanan Karar Verme Yaklaşımı. *International Review of Economics and Management*, 5(4), 56-77.
- Akdemir, Ö. & Büyükkelik, A. (2023). ÇKKV Teknikleriyle Tedarikçi Seçimi: Türkiye Cumhuriyeti Jandarma Teşkilatında Bir Uygulama. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 149-163.
- Akman, G. & Alkan, A. (2006). Tedarik Zinciri Yönetiminde Bulanık AHP Yöntemi Kullanılarak Tedarikçilerin Performansının Ölçülmesi: Otomotiv Yan Sanayiinde Bir Uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 5(9), 23-46.
- Akman, G. & Baynal, K. (2014). Logistics Service Provider Selection Through an Integrated Fuzzy Multicriteria Decision Making Approach. *Journal of Industrial Engineering*, 2014, 1-16.
- Akyüz, G. (2012). Bulanık VIKOR Yöntemi ile Tedarikçi Seçimi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(1), 197-215.
- Alkan, A., Kasımoğlu, H. Ç., Çelik, C. & Aladağ, Z. (2017). AHP ve PROMETHEE Yöntemleri ile Lastik Üreticisi Bir Firma için Tedarikçi Seçimi. *SAÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 261-269.
- Alper Tayalı, H. (2017). Tedarikçi Seçiminde WASPAS Yöntemi. *The Journal of Academic Social Sciences*, 47(47), 368-380.
- Amindoust, A., Ahmed, S., Saghafinia, A. & Bahreininejad, A. (2012). Sustainable Supplier Selection: A Ranking Model Based On Fuzzy Inference System. *Applied Soft Computing*, 12(6), 1668-1677.
- Araz, C. & Özkarahan, İ. (2007). Supplier Evaluation and Management System for Strategic Sourcing Based on A New Multicriteria Sorting Procedure. *International Journal of Production Economics*, 106(2), 585-606.
- Arslan, H. M. (2017). AHP-VIKOR Yöntemi ile En İyi Tedarikçi Seçimi ve Bir Uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(63), 1203-1217.
- Awasthi, A., Govindan, K. & Gold, S. (2018). Multi-Tier Sustainable Global Supplier Selection Using a Fuzzy AHP-VIKOR Based Approach. *International Journal Of Production Economics*, 195, 106-117.
- Azadi, M., Jafarian, M., Farzipoor Saen, R. & Mirhedayatian, S. M. (2015). A New Fuzzy DEA Model for Evaluation of Efficiency and Effectiveness of Suppliers in Sustainable Supply Chain Management Context. *Computers & Operations Research*, 54, 274-285.

- Azimifard, A., Moosavirad, S. H. & Ariafar, S. (2018). Selecting Sustainable Supplier Countries for Iran's Steel Industry at Three Levels By Using AHP and TOPSIS Methods. *Resources Policy*, 57, 30-44.
- Baynal, K. & Yüzügüllü, E. (2013). Tedarik Zinciri Yönetiminde Analitik Ağ Süreci ile Tedarikçi Seçimi ve Bir Uygulama. *Istanbul University Journal Of The School Of Business*, 42(1), 77-92.
- Bayrak, M. Y., Çelebi, N. & Taşkın, H. (2007). A Fuzzy Approach Method for Supplier Selection. *Production Planning & Control*, 18(1), 54-63.
- Bhattacharya, A., Geraghty, J. & Young, P. (2010). Supplier Selection Paradigm: An Integrated Hierarchical QFD Methodology Under Multiple-Criteria Environment. *Applied Soft Computing*, 10(4), 1013-1027.
- Biswas, P., Pramanik, S. & Giri, B. C. (2016). TOPSIS Method for Multi-Attribute Group Decision-Making Under Single-Valued Neutrosophic Environment. *Neural Computing and Applications*, 27(3), 727-737.
- Boltürk, E. & Kahraman, C. (2018). A Novel Interval-Valued Neutrosophic AHP With Cosine Similarity Measure. *Soft Computing*, 22(15), 4941-4958.
- Boran, F. E., Genç, S., Kurt, M. & Akay, D. (2009). A Multi-Criteria Intuitionistic Fuzzy Group Decision Making for Supplier Selection With TOPSIS Method. *Expert Systems with Applications*, 36(8), 11363-11368.
- Broumi, S. & Smarandache, F. (2014). Single Valued Neutrosophic Trapezoid Linguistic Aggregation Operators Based Multi-Attribute Decision Making. *Bulletin of Pure & Applied Sciences- Mathematics and Statistics*, 33e(2), 135-155.
- Büyüközkan, G. & Çifçi, G. (2011). A Novel Fuzzy Multi-Criteria Decision Framework For Sustainable Supplier Selection With Incomplete Information. *Computers in Industry*, 62(2), 164-174.
- Candan, G. & Yazgan, H. R. (2015). Tedarik Zincirinde Hammde Tedarikçisi Seçimi Problemi: Bir Uygulama. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 43-52.
- Çakın, E. & Özdemir, A. (2013). Tedarikçi Seçim Kararında Analitik Ağ Süreci (ANP) ve ELECTRE Yöntemlerinin Kullanılması ve Bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 339-364.
- Çalık, A. (2018). Bulanık Çok-Amaçlı Doğrusal Programlama ve Aralık Tip-2 Bulanık AHP Yöntemi ile Yeşil Tedarikçi Seçimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 96-109.
- Çetiner Karataş, P. & Taş, A. (2021). Yazılım Sektöründe Nitelikli Personel Seçiminin Nötrosifik AHP ve TOPSIS Yöntemleri ile İncelenmesi (Analysis of Qualified Personnel Selection in Software Sector With Neutrosophic AHP And TOPSIS Methods). *Journal of Business Research—Turk*, 13(1), 969-979.
- Çiçek, T., Yıldız, M. S. & Durak, İ. (2022). AHP, TOPSIS ve ELECTRE Yöntemleriyle Sürdürülebilir Tedarik Zincirinde En Uygun Tedarikçi Seçimi. *Eurasian Econometrics Statistics & Empirical Economics Journal*, 1-18.
- Çiçekli, U. G. & Nazlı, A. (2023). AHP ve TOPSIS Entegrasyonu ile Termoteknik Sektöründe Faaliyet Gösteren Bir Firmada Tedarikçi Seçimi. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 37-51.
- Dağdeviren, M. & Erarslan, E. (2008). PROMETHEE Sıralama Yöntemi ile Tedarikçi Seçimi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 23(1), 69-75.
- Dai, J. & Blackhurst, J. (2012). A Four-Phase AHP-QFD Approach for Supplier Assessment: A Sustainability Perspective. *International Journal of Production Research*, 50(19), 5474-5490.
- Davras, G. M. & Karaatlı, M. (2014). Otel İşletmelerinde Tedarikçi Seçimi Sürecinde AHP ve BAHP Yöntemlerinin Uygulanması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 87-112.
- Demirtaş, E. A. & Üstün, Ö. (2008). An Integrated Multiobjective Decision Making Process for Supplier Selection And Order Allocation. *Omega*, 36(1), 76-90.

- Deng, X., Hu, Y., Deng, Y. & Mahadevan, S. (2014). Supplier Selection Using AHP Methodology Extended By D Numbers. *Expert Systems with Applications*, 21st Century Logistics and Supply Chain Management, 41(1), 156-167.
- Dey, P. K., Bhattacharya, A., Ho, W. & Clegg, B. (2015). Strategic Supplier Performance Evaluation: A Case-Based Action Research of a UK Manufacturing Organisation. *International Journal of Production Economics*, 166, 192-214.
- Doğan, H. (2022). DEMATEL & COPRAS Yöntemleri ile Tedarikçi Seçimi: Hazır Giyim Sektöründe Bir Uygulama. *Tekstil ve Mühendis*, 29(127), 150-160.
- Dursun, M. & Karsak, E. E. (2013). A QFD-Based Fuzzy MCDM Approach for Supplier Selection. *Applied Mathematical Modelling*, 37(8), 5864-5875.
- Erol, I., Sencer, S. & Sarı, R. (2011). A New Fuzzy Multi-Criteria Framework For Measuring Sustainability Performance Of A Supply Chain. *Ecological Economics*, 70(6), 1088-1100.
- Filiz, A. Ç. (2023). Tekstil Sektöründe Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi Kriterlerinin ve Tedarikçi Seçim Probleminin Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemiyle Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 640-658.
- Gencer, C. & Gürpınar, D. (2007). Analytic Network Process in Supplier Selection: A Case Study in an Electronic Firm. *Applied Mathematical Modelling*, 31(11), 2475-2486.
- Govindan, K., Khodaverdi, R. & Jafarian, A. (2013). A Fuzzy Multi Criteria Approach for Measuring Sustainability Performance of a Supplier Based on Triple Bottom Line Approach. *Journal of Cleaner Production*, 47, 345-354.
- Görener, A. (2009). Kesici Takım Tedarikçisi Seçiminde Analitik Ağ Sürecinin Kullanımı. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, 4(1), 99-110.
- Ha, S. & Krishnan, R. (2008). A Hybrid Approach to Supplier Selection for The Maintenance of a Competitive Supply Chain. *Expert Systems with Applications*, 34(2), 1303-1311.
- Ho, W., He, T., Lee, C. K. M. & Emrouznejad, A. (2012). Strategic Logistics Outsourcing: an Integrated QFD and Fuzzy AHP Approach. *Expert Systems with Applications*, 39(12), 10841-10850.
- Junaid, M., Xue, Y., Syed, M. W., Li, J. Z. & Ziaullah, M. (2019). A Neutrosophic AHP and TOPSIS Framework for Supply Chain Risk Assessment in Automotive Industry of Pakistan. *Sustainability*, 12(1), 154.
- Kabadayı, N. & Çırpın, B. K. (2020). Gri İlişkisel Temelli TOPSIS Yöntemi ile Tedarikçi Seçimi ve Tedarikçi Risk Değerlendirmesi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 25(2), 767-788.
- Kapar, K. (2013). Bir Üretim İşletmesinde Analitik Hiyerarşi Süreci ile Tedarikçi Seçimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 197-231.
- Karadede, A. & Baykoç, Ö. F. (2006). Kurumsal Kaynak Planlama (KKP) Uygulaması Sonrası İşletmelerin Yaşadığı Sorunlar. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 21(1), 137-149.
- Karamaşa, Ç. (2020). Gıda İşletmelerinde Yeşil Lojistik Uygulamalarının Nötrosifik DEMATEL Yöntemi ile Analiz Edilmesi: Giresun İli Örneği. *Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi (İŞFAD)*, 2(2), 1-12.
- Kazançoğlu, Y. & Ada, E. (2010). Perakende Sektöründe Tedarikçi Seçiminin Bulanık AHP ile Gerçekleştirilmesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9(1), 29-52.
- Keshavarz Ghorabae, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K. & Antucheviciene, J. (2017). Supplier Evaluation And Selection In Fuzzy Environments: A Review Of MADM Approaches. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30(1), 1073-1118.
- Koç, E. (2019). Uluslararası Tedarikçi Seçim Probleminde Bulanık DEMATEL Yönteminin Kullanımı. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 339-356.

- Kumar, A., Jain, V. & Kumar, S. (2014). A Comprehensive Environment Friendly Approach for Supplier Selection. *Omega*, 42(1), 109-123.
- Kumaraswamy, A. H., Bhattacharya, A., Kumar, V. & Brady, M. (2011). An Integrated QFD-TOPSIS Methodology for Supplier Selection in SMEs. *Third International Conference on Computational Intelligence, Modelling & Simulation*, 271-276.
- Lima Junior, F. R., Osiro, L. & Carpinetti, L. C. R. (2014). A Comparison Between Fuzzy AHP and Fuzzy TOPSIS Methods to Supplier Selection. *Applied Soft Computing*, 21, 194-209.
- Macit, N. Ş. (2023). Tedarikçi Seçimi Probleminin AHP Temelli MAIRCA Yöntemi ile Çözümü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 42-63.
- Masoomi, B., Sahebi, I. G., Fathi, M., Yıldırım, F. & Ghorbani, S. (2022). Strategic Supplier Selection for Renewable Energy Supply Chain Under Green Capabilities (Fuzzy BWM-WASPAS-COPRAS Approach). *Energy Strategy Reviews*, 40, 100815.
- Mentzer, J. T., DeWitt, W., Keebler, J. S., Min, S., Nix, N. W., Smith, C. D. & Zacharia, Z. G. (2001). Defining Supply Chain Management. *Journal of Business Logistics*, 22(2), 1-25.
- Nabeeh, N. A. (2020). A Hybrid Neutrosophic Approach of DEMATEL with AR-DEA in Technology Selection, 31, 17-30.
- Nurprihatin, F., Antonius, R., Rembulan, G. D., Djajasoepeha, R. & Sulisty, E. (2023). Analytical Hierarchy Process and TOPSIS Approach to Perform Supplier Selection in Construction Industry. *JIEMS (Journal of Industrial Engineering and Management Systems)*, 15(2), 130-138. 4
- Orji, I. & Wei, S. (2014). A Decision Support Tool For Sustainable Supplier Selection in Manufacturing Firms. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 7(5), 1293-1315.
- Önder, E. & Dağ, S. (2013). Combining Analytical Hierarchy Process And TOPSIS Approaches For Supplier Selection In A Cable Company. *Journal of Business*, 2(2), 56-74.
- Özçakar, N. & Demir, H. (2018). Bulanık TOPSIS Yöntemiyle Tedarikçi Seçimi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 22(69), 25-44.
- Özdemir, A. İ. (2004). Tedarik Zinciri Yönetiminin Gelişimi, Süreçleri ve Yararları. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(23), 87-96.
- Özdemir, A. (2010). Ürün Grupları Temelinde Tedarikçi Seçim Probleminin Ele Alınması ve Analitik Hiyerarşi Süreci ile Çözülmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 55-84.
- Özyörük, Y. D. D. B. & Özcan, E. C. (2008). Analitik Hiyerarşi Sürecinin Tedarikçi Seçiminde Uygulanması: Otomotiv Sektöründen Bir Örnek. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 133-144.
- Patil, S. K. & Kant, R. (2014). A Fuzzy AHP-TOPSIS Framework For Ranking The Solutions Of Knowledge Management Adoption In Supply Chain To Overcome Its Barriers. *Expert Systems with Applications*, 41(2), 679-693.
- Radwan, N. M., Senousy, M. B. & Riad, A. E. D. M. (2016). Neutrosophic AHP Multi Criteria Decision Making Method Applied on the Selection of Learning Management System. *International Journal of Advancements in Computing Technology*, 8(5), 95-105.
- Rajesh, G. & Malliga, P. (2013). Supplier Selection Based on AHP QFD Methodology. *Procedia Engineering*, 64, 1283-1292.
- Rohmanna, N. A., Santoso, I. & Majid, Z. A. N. M. (2022). Supplier Selection For Improving Supply Chain Performance. *Agointek: Jurnal Teknologi Industri Pertanian*, 16(1), 37-44.

- Rouyendegh, B. D. (2015). Developing an Integrated ANP and Intuitionistic Fuzzy TOPSIS Model for Supplier Selection. *Journal of Testing and Evaluation*, 43(3), 664-672.
- Rouyendegh, B. D. & Erkan, T. E. (2012). Selecting The Best Supplier Using Analytic Hierarchy Process (AHP) Method. *African Journal of Business Management*, 6(4), 1454-1462.
- Rouyendegh, B. D., Yıldızbaşı, A. & Üstünyer, P. (2020). Intuitionistic Fuzzy TOPSIS Method for Green Supplier Selection Problem. *Soft Computing*, 24(3), 2215-2228.
- Rouyendegh, B. D. & Saputro, T. E. (2014). Supplier Selection Using Integrated Fuzzy TOPSIS and MCGP: A Case Study. *Procedia—Social and Behavioral Sciences*, 5th World Conference on Educational Sciences, 116, 3957-3970.
- Saaty, R. W. (1987). The Analytic Hierarchy Process—What It Is and How It Is Used. *Mathematical Modelling*, 9(3-5), 161-176.
- Şahin, R. & Yiğider, M. (2016). A Multi-Criteria Neutrosophic Group Decision Making Method Based TOPSIS for Supplier Selection. *Applied Mathematics & Information Sciences*, 10(5), 1843-1852.
- Said, B., Ye, J. & Smarandache, F. (2014). An Extended TOPSIS Method for Multiple Attribute Decision Making based on Interval Neutrosophic Uncertain Linguistic Variables. *Neutrosophic Sets and Systems*, 8, 25-34.
- Shaw, K., Shankar, R., Yadav, S. S. & Thakur, L. S. (2012). Supplier Selection Using Fuzzy AHP and Fuzzy Multi-Objective Linear Programming for Developing Low Carbon Supply Chain. *Expert Systems with Applications*, 39(9), 8182-8192.
- Supçiller, A. A. & Deligöz, K. (2018). Tedarikçi Seçimi Probleminin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Uzlaşık Çözümü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 0(18), 355-368.
- Şenkayas, H. & Hekimoğlu, H. (2013). Çok Kriterli Tedarikçi Seçimi Problemine PROMETHEE Yöntemi Uygulaması. *Verimlilik Dergisi*, (2), 63-80.
- Şimşek, A., Çatır, O. & Ömürbek, N. (2015). TOPSIS ve MOORA Yöntemleri ile Tedarikçi Seçimi: Turizm Sektöründe Bir Uygulama. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(33), 133-161.
- Tavana, M., Yazdani, M. & Di Caprio, D. (2017). An Application of an Integrated ANP–QFD Framework For Sustainable Supplier Selection. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 20(3), 254-275.
- Tekez, E. & Bark, N. (2016). Mobilya sektöründe bulanık TOPSIS Yöntemi ile Tedarikçi Seçimi. *Sakarya University Journal of Science*, 20(1), 55-63.
- Toptancı, Ş., Karamaşa, Ç., Aytekin, A. & Orakçı, E. (2018). Nötrosifik AHP ve Nötrosifik TOPSIS Bütünleşik Modeli: Personel Seçiminde Bir Uygulama. 19. *Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu*.
- Triantaphyllou, E. (2000). Multi-Criteria Decision Making Methods: A Comparative Study. *Kluwer Academic Publishers*, Dordrecht.
- Türkmen, M. & Demirel, A. (2022). SWARA Ağırlıklı Bulanık COPRAS Yöntemi ile Tedarikçi Seçimi. *Alanya Akademik Bakış*, 6(1), 1739-1756.
- Uluskan, M., Topuz, D. & Çimen, C. (2022). AHP, Bulanık AHP, LBWA VE COPRAS Yöntemleri ile Tedarikçi Değerlendirme: Demiryolu Sektöründe Bir Uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 30(3), 412-430.
- Vatansever, K. (2013). Tedarikçi Seçim Kararlarında Bulanık TOPSIS Yönteminin Kullanımı ve Bir Uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 155-168.
- Wang, H., Smarandache, F., Zhang, Y. & Sunderraman, R. (2010). Single Valued Neutrosophic Sets. *Multispace & Multistructure*, (4), 410-413.

Wen, L., Wang, R. & Zhao, W. (2013). Supplier Selection Based on Intuitionistic Fuzzy Sets Group Decision Making. *Research Journal of Applied Sciences, Engineering and Technology*, 5(3), 950-956.

Wu, C.-M., Hsieh, C.-L. & Chang, K.-L. (2013). A Hybrid Multiple Criteria Decision Making Model for Supplier Selection. *Mathematical Problems in Engineering*, 2013(4), 1-8.

Yurtay, Y. & Ayanoglu, M. (2021). Dashboard Application Model in Supplier Evaluation by Using Artificial Immune System and Data Mining Methods. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 27(2), 162-172.

Zeydan, M., Colpan, C. & Cobanoğlu, C. (2011). A Combined Methodology for Supplier Selection And Performance Evaluation. *Expert Systems with Applications*, 38(3), 2741-2751.

Zhang, Hong-yu, Wang, J. & Chen, X. (2014). Interval Neutrosophic Sets and Their Application in Multicriteria Decision Making Problems. *The Scientific World Journal*, 2014, 1-15.

Zhang, Hongyu, Wang, J. & Chen, X. (2016). An Outranking Approach For Multi-Criteria Decision-Making Problems With Interval-Valued Neutrosophic Sets. *Neural Computing and Applications*, 27(3), 615-627.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1249458
Araştırma Makalesi/Research Article

TÜRKİYE'DEKİ KAYNAKLAR TEMELİNDE İSRAİL'İN KURULUŞUNDAN 2000'Lİ YILLARA TÜRKİYE-İSRAİL EĞİTİM VE KÜLTÜR İLİŞKİLERİ*

TURKEY-ISRAEL RELATIONS ON EDUCATION AND CULTURE: FROM THE
FOUNDATION OF ISRAEL TO THE 2000S ON THE BASIS OF RESOURCES IN
TURKEY

Enes KÜÇÜK¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
09/02/2023

Kabul:
23/06/2023

Türkiye-İsrail ilişkileri İsrail Devleti'nin kurulduğu 14 Mayıs 1948'den 1990'lı yılların başlarına kadar iki ülke arasında yaşanan diplomatik krizlere bağlı olarak gelişme imkânı bulamadı. Bu durum İsrail'in kuruluşunun ardından şiddetli bir hâl alan Arap-İsrail çatışmalarıyla yakından ilişkilidir. Arap devletlerinin olası tepkileri, Türkiye'nin İsrail ile ikili ilişkiler kurmasını engellediği gibi, bu süreçte Türkiye İsrail'le çeşitli diplomatik krizler de yaşandı. Türkiye'nin İsrail ile siyasi ilişkilerini geliştirememesi iki ülke arasındaki eğitim ve kültür ilişkilerini doğrudan etkiledi. Bu çalışmada Türkiye ve İsrail devletleri arasındaki eğitim ve kültür ilişkileri İsrail'in kuruluşundan Soğuk Savaşın sonuna kadar (1948-1990) ve Soğuk Savaşın bitiminden 2000 yıllarının başlarına kadar (1990-2000) olmak üzere iki başlık altında incelendi. Araştırmada birincil kaynak olarak Türkiye'deki arşiv belgeleri, Cumhuriyet, Milliyet ve Hürriyet gazeteleri doküman incelemesi yapmak için kullanılırken, kitaplar ve diğer süreli yayınlar da ikincil kaynak olarak tarihsel analiz için kullanıldı. İçerik analizinin kullanıldığı araştırmanın sonucunda Türkiye-İsrail eğitim ve kültür ilişkilerinin İsrail'in kurulduğu tarihten 1990'lı yıllara kadar sınırlı düzeyde gelişebildiği, 1990'lı yıllarda ise iki ülke arasındaki diplomatik temsil seviyesinin büyükelçilik düzeyine çıkarılmasıyla birlikte eğitim ve kültür ilişkilerinin alışılmadık tarzda bir gelişim sürecine girdiği görüldü.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, İsrail, Kültür, Türkiye

Jel Kodları: I20, I21, I29

* Bu çalışma 2021 yılında İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesinde Prof. Dr. Mustafa AYDIN'ın danışmanlığında hazırlanan "Türkiye-İsrail İlişkileri (1983-1993)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu vesileyle ile sayın Prof. Dr. Mustafa AYDIN'a ve Dr. Senem GÖNENÇ'e içtenlikle teşekkür ederim.

¹ Doktora Öğrencisi, Trabzon Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-5197-9998, kkosmanoglu@outlook.com .

Atıf: Enes, K. (2023). Türkiye'deki Kaynaklar Temelinde İsrail'in Kuruluşundan 2000'li Yıllara Türkiye-İsrail Eğitim ve Kültür İlişkileri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (1), 295-322.

Abstract

Article Info

Received:
09/02/2023

Accepted:
23/06/2023

Turkish-Israeli relations had not developed due to the diplomatic crises between the two countries since the foundation of the State of Israel on May 14, 1948 till the early 1990s. This situation is closely related to the Arab-Israeli conflicts, which intensified after establishment of Israel. The possible reactions of the Arab states hindered Turkey from establishing bilateral relations with Israel, as well as various diplomatic crises were experienced with his in this process. Turkey's failure to develop its political relations with Israel has directly affected the educational and cultural relations between the two countries. In this study, educational and cultural relations between Turkey and Israel were examined in two different periods: from the establishment of the State of Israel till the end of the Cold War (1948-1990), and from the end of the Cold War to the early 2000s (1990-2000). Archival documents of Turkish newspapers; Cumhuriyet, Milliyet and Hürriyet have been used to make a document analysis as primary source and various books and other periodicals have been used as secondary source to make a historical analysis. Content analyses of these studies revealed that Turkey-Israel educational and cultural relations could develop to a limited extent thanks to the contributions of Turkish Jews from the establishment of Israel until the 1990s, and that education and cultural relations witnessed an extraordinary development in the 1990s after diplomatic representations between the two countries raised to the level of embassy.

Keywords: Education, Israel, Culture, Turkey.

Jel Codes: I20, I21, I29

Extended Summary

From the establishment of the State of Israel on May 14, 1948, until the early 1990s, Turkey-Israel relations could not develop due to the diplomatic crises Turkey experienced with Israel. This situation is closely related to the Arab-Israeli conflicts, which intensified with the establishment of Israel. The ongoing wars between Israel and the Arabs directly affected Turkey-Israel relation because of Turkey's geopolitical position, its historical, ethnic, religious and cultural ties with the peoples of the region (Sander, 2006: 24). Turkey tried to eliminate the reactions from the Arabs by taking steps such as suspending diplomatic relations with Israel, condemning Israel and accepting Zionism as racism in the periods when the Arab-Israeli conflicts intensified (Armaoğlu, 1991: 152-166; Bölükbaşı, 2001: 252; Akdevelioğlu & Kürkçüoğlu, 2009: 795). Thus, Turkey-Israel relations have followed a fluctuating course under the influence of Arab-Israeli conflicts since the establishment of the State of Israel on May 14, 1948 (Eminoğlu, 2017: 572).

Turkey's attempt to follow a balanced and distant policy between the parties due to the conditions of the Cold War has enabled it to develop its bilateral relations with this state from time to time (Özcan, 2016: 805). As a matter of fact, Turkey took steps such as not recognizing State of Israel immediately in the years when Israel was established, pursuing a neutral policy during the 1948 Arab-Israeli War, and preventing Turkish citizens of Jewish origin who wanted to go to the region to participate in the conflicts (Gruen, 1995: 44). Contrary to this, Turkey's approval of Israel's membership in the organization at the United Nations meeting on March 11, 1949, and Turkey's de facto recognition of Israel on March 28, 1949 as a Muslim country were developments that contributed to the development of bilateral relations with this state (Bileydi, 2005: 250-251). In this period relations between the two countries partially revived, meanwhile leading to some progress in the fields of education and culture (Bölükbaşı, 2001: 246).

Due to Turkey's diplomatic crises with Israel in the following years, the educational and cultural relations between the two countries could not develop and were mostly limited to the activities of Turkish Jews. Turkish Jews contributed to Turkish cultural life by engaging in various press and publication activities and establishing foundations in Turkey during the period when Turkey-Israel education and cultural relations could not be improved. İsak Yaş and Avram Leyon published a newspaper called Şalom newspaper within the scope of the Republic Day activities on October 29, 1947 (Güleryüz, 2015: 50-51). A music group called Los Paşoros Sefaradis was set up in Turkey in 1978 (Cumhuriyet, November 11, 1991, 9). Selim Salti established a foundation named Yehoshua Salti in 1983 to provide scholarships to students of Turkish origin studying at Israeli universities (Şalom, October 12, 2022, 7). In the same year, Turkish Jews formed an association called Morit (Cumhuriyet, October 18, 1989: 3) and later in 1989 a foundation named 500th Year inspired from the 500th anniversary of the Jews' asylum in the Ottoman State was established. These can be listed among significant contributions Turkish Jews had made in that period (Cumhuriyet, 16 July 1992: 18). While these developments have contributed to the development of Turkey-Israel educational and cultural relations, they have also revealed the importance attached by Turkish Jews to the development of educational and cultural relations between the two countries.

By the 1990s, raising the level of diplomatic representation between the two countries to the level of embassy laid necessary grounds for the development of educational and cultural relations. In this period, educational and cultural relations two countries have shown an extraordinary development. The aim of this study is to propound Turkey-Israel educational and cultural relations based on a review of archival documents in Turkey, periodicals (articles with Cumhuriyet, Hürriyet and Milliyet newspapers) and of books on this topic. Revealing Turkey-Israel educational and cultural relations within this framework is expected to contribute to the understanding of the reasons behind the failure of the two countries to develop their educational-cultural relations since the establishment of Israel and to facilitate steps for the development of relations in these areas. The documents analyzed in this study were examined with the document analysis technique, and the data obtained were analyzed using content analysis. Based on the findings, the relations between the two countries were examined in two different periods: "Turkey-Israel Education and Cultural Relations from the Establishment of Israel to the End of the Cold War (1948-1990)" and "Turkey-Israel Educational and Cultural Relations from the End of the Cold War to the Early 2000s (1990-2000)". As a result of content analysis, it was realized that Turkey-Israel educational and cultural relations could develop to a limited extent thanks to the contributions of Turkish Jews from the establishment of Israel until the 1990s, and that educational and cultural relations showed an extraordinary development in the 1990s after diplomatic representation between the two countries raised to the level of embassy.

1. Giriş

14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşu Orta Doğu'da Araplar ve İsrail arasındaki çatışmaları alevlendirmiştir. Taraflar arasındaki çatışmalar Türkiye'yi de sahip olduğu jeopolitik konum, bölge halklarıyla tarihi, etnik, dini ve kültürel bağlarının bulunması gibi sebeplerle doğrudan etkilemiştir (Sander, 2006: 24). Türkiye, Arap-İsrail çatışmalarının şiddetlendiği dönemlerde İsrail'le diplomatik ilişkilerini askıya alma, İsraili kınama ve Siyonizmi ırkçılık olarak kabul etme gibi adımlar atarak Araplar'dan gelen tepkileri bertaraf etmeye çalışmıştır (Armaoğlu, 1991: 152-166; Bölükbaşı, 2001: 252; Akdevelioğlu & Kürkçüoğlu, 2009: 795). Böylece, Türkiye-İsrail ilişkileri de İsrail Devleti'nin kurulduğu 14 Mayıs 1948 tarihinden itibaren Arap-İsrail çatışmalarının etkisinde kalarak dalgalı bir seyir izlemiştir (Eminoğlu, 2017: 572).

Türkiye'nin Soğuk Savaş şartları gereği taraflar arasında dengeli ve mesafeli bir politika izlemeye çalışması ise zaman zaman bu devletle ikili ilişkilerini geliştirmesini sağlamıştır (Özcan, 2016: 805). Nitekim Türkiye, İsrail'in kurulduğu yıllarda bu devleti hemen tanımama, 1948 Arap-İsrail Savaşı sırasında tarafsız bir politika izleme ve çatışmalara katılmak amacıyla bölgeye gitmek isteyen Musevi asıllı Türk vatandaşlarına engel olma şeklinde atmış olduğu adımların aksine (Gruen, 1995: 44), 11 Mart 1949 tarihli Birleşmiş Milletler toplantısında İsrail'in örgüte üyeliğini onaylaması ve 28 Mart 1949'da da Müslüman bir ülke olarak İsrail'i fiilen (de facto) tanınması bu devletle ikili ilişkilerinin gelişimine katkı sağlayan gelişmeler olmuştur (Bileydi, 2005: 250-251). Bu süreçte iki ülke ilişkilerinde kısmi bir canlanma yaşanırken, eğitim ve kültür alanlarında da ilerlemeler kaydedilmiştir (Bölükbaşı, 2001: 246).

İlerleyen yıllarda Türkiye'nin, İsrail'le yaşamış olduğu diplomatik krizlere bağlı olarak iki ülke arasındaki eğitim ve kültür ilişkileri çok fazla gelişme imkânı bulamamış ve daha çok Türk Musevilerinin faaliyetleriyle sınırlı kalmıştır. Türk Musevileri Türkiye-İsrail eğitim ve kültür ilişkilerinin gelişme imkânı bulamadığı 1990'lı yılların başlarına kadar Türkiye'de çeşitli basın-yayın faaliyetlerinde bulunmak (Güleryüz, 2015: 50-51), vakıf ve dernekler kurmak (Cumhuriyet, 18 Ekim 1989: 3; Cumhuriyet, 16 Temmuz 1992: 18) ve İsrail'de öğrenim gören Türk kökenli öğrencilere burslar sağlamak (Filiba, 12 Ekim 2022: 7) suretiyle iki ülke arasındaki eğitim ve kültür ilişkilerine katkıda bulunmuşlardır. 18 Aralık 1991'de iki ülke arasındaki diplomatik temsil seviyesinin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesi (Resmi Gazete, 11 Şubat 1992: 5) eğitim ve kültür ilişkilerinin gelişmesi için gerekli altyapıyı oluşturmuştur. Bu süreçte iki ülkenin eğitim ve kültür ilişkileri alışılmadık tarzda bir gelişim

sürecine girmiştir. Bu çalışmanın amacı Türkiye-İsrail eğitim ve kültür ilişkilerini Türkiye'deki arşiv belgeleri, süreli yayınlar (Cumhuriyet, Milliyet ve Hürriyet gazeteleri ile makaleler) ve kitaplar temelinde ortaya koymaktır. Türkiye-İsrail eğitim ve kültür ilişkilerinin bu çerçevede ortaya konulması İsrail'in kuruluşundan itibaren iki ülkenin eğitim-kültür ilişkilerinin gelişmemesinin arkasındaki sebeplerin anlaşılmasına ve bu alanlardaki ilişkilerin gelişmesi için gerekli adımların atılmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Araştırmanın bulguları doküman incelemesi tekniğiyle toplanmış, elde edilen veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular çerçevesinde iki ülke ilişkileri "İsrail'in Kuruluşundan Soğuk Savaşın Sonuna Kadar Türkiye-İsrail Eğitim ve Kültür İlişkileri (1948-1990)" ve "Soğuk Savaşın Bitiminden 2000 Yıllarının Başlarına Kadar Türkiye-İsrail Eğitim ve Kültür İlişkileri (1990-2000)" olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Araştırmanın bu başlıklar altında ele alınmasının sebebi İsrail Devleti'nin kuruluşundan 1990'lı yılların başlarına kadar diplomatik ilişkilere bağlı olarak iki ülkenin eğitim ve kültür ilişkilerinin çok fazla gelişmemesi, 18 Aralık 1991'de ise iki ülke arasındaki diplomatik temsil seviyesinin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesiyle birlikte 1990'lı yılların iki ülke ilişkilerinde altın çağ olarak adlandırılmasıdır.

2. İsrail'in Kuruluşundan Soğuk Savaşın Sonuna Kadar Türkiye-İsrail Eğitim ve Kültür İlişkileri (1948-1990)

II. Dünya savaşının sonra ermesi ABD ve Sovyetler Birliği ekseninde iki kutuplu bir dünya düzenini beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılan bu dönemde Türkiye ciddi oranda güvenlik kaygıları hissetmeye başlamış ve müttefik arayışı içerisine girmiştir. Bu yıllarda Türkiye güvenliği açısından en büyük tehdidi Sovyetler Birliği'nden hissetmiş ve bu devletle yakınlaşmaktan kaçınmıştır. Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nden aldığı tehditler onu Batı'ya yaklaştırdığı gibi, Türk devlet adamlarında Batı eksenli bir dış politika takip etme düşüncesini doğurmuştur (Hale, 2003: 109-110).

Türkiye'nin Batı Bloğu ile yakınlaşmaya başladığı bu yıllarda, Sovyetler Birliği ile İsrail Devleti arasındaki yakınlaşmalar Türkiye'de, İsrail'in bir Sovyet uydusu olduğunun düşünülmesine ve dolayısıyla İsrail'in diplomatik olarak tanınmamasına neden olmuştur (Aras, 1997: 131; Özcan, 2016: 801). Aynı dönemde Türk yetkililerin I. Arap-İsrail Savaşı (15 Mayıs 1948) sırasında Yahudilerin yanında savaşa katılmak amacıyla Filistin'e gitmek isteyen Musevilere izin vermemeleri iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını geciktirmiştir (Gruen, 1995: 44). Türkiye'nin, Araplar ve İsrail arasında mesafeli bir politika izlediği bu dönemde Türkiye-İsrail diplomatik ilişkileri gelişme imkânı bulamazken (Özcan

2016: 801-802), ikili ilişkilerin eğitim ve kültür alanlarında gelişmesi için gerekli adımlar atılamamıştır. Bu süreçteki gelişmeler Türkiye'de yaşayan Musevilerin basın-yayın faaliyetlerinde bulunmak suretiyle Türk kültür hayatına katkıda bulunmalarını sağlamıştır. Bu çerçevede zikredilebilecek en önemli gelişme daha İsrail Devleti kurulmadan Türk Musevileri'nden İsak Yaeş ve Avram Leyon'un Şalom gazetesi adıyla bir gazete çıkarmalarıdır. İsak Yaeş ve Avram Leyon 29 Ekim 1947 tarihli Cumhuriyet Bayramı etkinlikleri kapsamında çıkardıkları Şalom gazetesine, Atatürk'ün *Yurtta Sulh Cihanda Sulh* ilkesine atıfla İbranice *sulh* anlamına gelen *Şalom* ismini vermişlerdir. Türk Musevilerinin Türkiye'deki basın-yayın faaliyetleri bununla da sınırlı değildir. Türk Musevilerinden Moşe Benbasat 4 Temmuz 1947'de *Şabat* gazetesini, Yako Kıymaz 19 Aralık 1947'de *Atikva* gazetesini, İsak Yaeş ve Menahem Madem 17 Haziran 1948'de tarihinde *Or Yehuda ve Or İsrail* gazetesini çıkararak Türkiye'deki basın-yayın faaliyetlerine katkıda bulunmuşlardır (Güleryüz, 2015: 41-51).

Bu süreçte eğitim ilişkilerinde de birtakım gelişmeler yaşanmıştır. 1947 yılında Türkiye'den, Tel Aviv'de bulunan *Mikve İsrail Tarım Okulu'na* öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Dışişleri Bakanlığı tarafından 31 Ekim 1947 tarihinde alınan bir kararla öğrenim süresi 3 yıl olan *Mikve İsrail Tarım Okulu'na* girebilmek için ortaokul mezunu olunması gerektiği belirtilmiştir. Bu yıllarda Kazım Ali Rıza adlı bir Türk vatandaşı *Mikve Tarım Okulu'na* öğrenim görmesi için gönderilmiştir (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673).

14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti kurulmuştur. 28 Haziran 1948 tarihli Ulus gazetesinde çıkan bir yazıda “*İsrail Devleti'nin politik bir gerçek olduğu ve bağımsızlığının tanınması gerektiği*” ifade edilmiştir (Esmer, 28 Haziran 1948: 3). Bunun üzerine Türkiye'nin Filistin Uzlaşma Komisyonu temsilcisi Hüseyin Cahit Yalçın 1949'un başlarında İsrail'e bir ziyaret gerçekleştirerek İsrail'le ilgili bir rapor hazırlamış ve bu raporu Mart 1949'da dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunarak İsrail'in komünist bir ülke olmasının zayıf bir ihtimal olduğunu dile getirmiştir. Bu gelişmeler söz konusu yıllarda Türkiye'nin İsrail'le ikili ilişkilerini geliştirmesi bakımından önemli görülmüştür (Gruen, 1995: 44). Türkiye, İsrail'e yönelik kaygılarını gideren bu gelişmeler üzerine 28 Mart 1949'da İsrail'i fiilen tanımış (BMUM, Kutu No. 118, Gömlek No. 108.) ve İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur (Altunışık, 1999: 182).

İki ülke arasında diplomatik ilişkilerin gelişmeye başlaması (Tüter, 2010: 408) eğitim ve kültür ilişkilerinin gelişimi için gerekli alt yapıyı oluşturmuştur. 16 Ekim 1949'da Taksim Sarayları'nda İsrail Başkonsolosluğu açılmış ve açılış törenine 20 bin Türk Musevisi katılarak

Taksim'deki Atatürk Anıtı'na çelenk bırakmışlardır (Liel & Yirik, 2010: 29-31). Aynı yılın 3 Kasımı'nda Türk Musevilerinden Sami Kohen *Türkiyenin Sesi* adlı bir gazete çıkarmış, ancak gazete 18 Mayıs 1950 tarihine kadar yayın hayatına devam edebilmiştir (Güleryüz, 2015: 47).

1950'li yılların başlarında iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum eğitim ve kültür ilişkilerini de olumlu yönde etkilemiştir. 7 Ocak 1950'de Seyfullah Esin'in İsrail'e misyon şefi olarak atanması (Özcan, 2005: 24-25) ve 9 Mart'ta da Türkiye'nin, İsrail nezdindeki ilk diplomatik temsilciliğinin açılmasına karşılık (Eminoğlu, 2017: 572) İsrail'in de aynı adımları atarak Ankara'daki diplomatik misyonunun başına ülkenin en kıdemli diplomatlarından biri olan Elihu Sasson'u getirmesi (Erhan, 2002: 433-434) 1950'li yıllarda eğitim ve kültür ilişkilerinin gelişimine katkı sağlayan gelişmeler olmuştur. Haziran 1951'de UNESCO tarafından Türkiye'de *Orta Doğu Temel Eğitim Merkezi* adıyla bir eğitim merkezi kurulması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine İsraili yetkililer eğitim merkezinin Türkiye'de kurulmasını memnuniyetle karşılayarak destekleyeceklerini bildirmişlerdir (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Bu yıllarda Türk Musevileri de Türkiye'deki basın-yayın faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir. 16 Kasım 1950'de Türk Musevilerinden Eliezer Menda ve Robert Ballı *La Luz* gazetesini, İlyazer Menda *La Vera Luz* gazetesini, 28 Eylül 1951'de Rafael Alkaher, Abraham Danon ve İsak Algazi *La Trompeta* gazetesini, 8 Ağustos 1952'de Moşe Levi Belman *La Boz* gazetesini çıkarmışlardır (Güleryüz, 2015: 43-45).

Türkiye'de bu gelişmeler yaşanırken, İsrail'e göçeden Musevilerin çabalarıyla 5 Ocak 1953'te İsrail'in Carmel Tepesi'nde *Atatürk Ormanı* adıyla bir orman açılmıştır. İsrail'den Devlet Başkanı Yitzhak Ben-Zvi katıldığı *Atatürk Ormanı'nın* açılış töreninde Türkiye'nin İsrail Maslahatgüzarı Şevket İstinyeli iki ülke arasındaki dostluğun sembolü olarak ağaç dikmiştir (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673; Liel & Yirik, 2010: 44-45). Temmuz-Ağustos 1953 tarihleri arasında da İsrail tarafından Kudüs'te sınai, ticari ve kültürel mahiyette *Çölün Fethi* adıyla bir sergi düzenlenmesi kararlaştırılmış ve sergiye Türk yetkililer de davet edilmiştir (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Ancak, Türkiye'nin Tel Aviv Elçiliği yetkilileri Dışişleri Bakanlığına göndermiş oldukları resmi bir yazı ile sergiye katılmadıklarını belirtmişlerdir (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673).

Türkiye-İsrail kültür ilişkilerinin yoğunlaşmaya başlaması bu yıllarda kültürel alanda anlaşma yapma düşüncesini doğurmuş ve Ekim 1953'te her iki tarafın yetkilileri tarafından kültürel alanda işbirliğini öngören bir anlaşma imzalanması için görüşmeler yapılmıştır (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Anlaşma çerçevesinde; iki tarafın üniversite hocaları ile

ilmi ve kültürel müessese üyeleri ve teknik uzmanları arasında değişim yapılması, her iki tarafın hükümetlerinin ülkelerinde öğrencilerin öğrenim görmeleri için burslar tahsis etmesi, eğitim maksadıyla ziyaretler, konserler, konferanslar, sanat sergileri ve spor müsabakaları düzenlemesi ve bu anlaşma şartlarını yerine getirmek için her iki tarafın bir komisyon oluşturması ön görülmüştür (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Ancak, bu yıllarda Adnan Menderes başta olmak üzere Türk devlet adamlarının Araplara karşı İsrail yanlısı olduğu imajını vermek istememeleri, Arap ülkeleriyle aktif ilişki kurma planları ve 1950'li yılların başlarında kurulması amaçlanan Bağdat Paktı'nın içinde yer almak istemeleri yönündeki düşüncelerinden ötürü anlaşma taslağı iptal edilmiştir (Arı, 2004: 640; Bölükbaşı, 2001: 246-247). Anlaşma taslağının Türk devlet adamları tarafından iptal edilmesi iki ülke arasındaki kültürel ilişkiler üzerinde olumsuz bir etki bırakmamıştır. 7 Temmuz 1954'te İsraili Albay Shlomo Erell komutasındaki üç İsrail gemisi İstanbul'u ziyaret etmiş ve Taksim'de yürüyüş yaparak Atatürk Anıtı'na çelenk koymuşlardır. Bu durum Türk devlet adamları tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Buna karşılık Türk devlet adamları da İsrail'in bağımsızlık günü kutlamalarına katılmaya başlamışlardır. 29 Nisan 1955'te Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü İsrail'in Bağımsızlık Günü resepsiyonuna katılmıştır (Liel & Yirik, 2010: 52-56).

İki ülke arasında dostane ilişkilerin yaşandığı bu dönemde eğitim alanındaki ilişkileri geliştirmek için de birtakım adımlar atılmıştır. 29 Kasım 1955'te İsrail Elçiliği tarafından alınan bir kararla İsrail'de yüksek öğretim kuruluşlarında öğrenim gören Türk öğrencilere burs desteği sağlanacağı belirtilmiştir (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Ayrıca Yüksek Ziraat Mektebi'nden mezun öğrencilerin görgü ve bilgilerini artırmaları amacıyla her iki ülkede 3-4 kişilik gruplar halinde stajyer yapmaları konusunda anlaşmaya varılmıştır (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Yine bu çerçevede Temmuz-Eylül 1956 tarihleri arasında 6 İsraili öğrencinin öğrenim görmeleri için Türkiye'ye gönderilmeleri kararlaştırılmıştır (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). İsrail'den gelecek öğrencilerin Kayseri Pamuklu Sanayi'inde, Nazilli Basma Sanayi'inde, Rize İller Bankası Müdürlüğü'nde, Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü'nde, Türkiye Demir Çelik İşletmeleri Umum Müdürlüğü'nde staj yapmaları öngörülmüştür (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Ne var ki, bu yıllarda Arap aleminde Türkiye aleyhinde yapılan propagandalar nedeniyle öğrencilerin Türkiye'ye gelmeleri sakıncalı görülmüş ve İsrail tarafına kontenjanların dolduğu bildirilmiştir (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673).

1950'li yılların ikinci yarısına gelindiğinde 1956 Süveyş Krizi'nden kaynaklı olarak Türk Büyükelçisi geri çağırılmış (Ecevit, 28 Kasım 1956: 3) ve ardından iki ülke arasındaki diplomatik temsil seviyesi kâtiplik düzeyine indirilmiştir (Besalal, 2000: 300). Türkiye'nin bu kararı dönemin Ulus gazetesi yazarlarından Bülent Ecevit tarafından Türk milletinin kendisine karşı ne suç işlediğini bilmediği bir millete karşı küsmeye zorlanması olarak değerlendirmiştir (Ecevit, 28 Kasım 1956: 3). Bu durum Türkiye-İsrail siyasi ilişkilerinde gerilime sebep olduğu gibi, kültürel ilişkileri de olumsuz etkilemiş ve kültürel ilişkilere durgunluk hâkim olmuştur (Liel & Yirik, 2010: 64).

Eğitim alanında ise kitap değişimi gündeme gelmiştir. Türkiye Basım Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü'nün Mart 1957'de Türkiye'nin tanıtımı için hazırlamış olduğu kitap ve broşürler İsrail tarafından beğenilmiştir. Bunun üzerine mevcut kitap ve broşürler Tel Aviv Üniversitesine gönderilmiştir. Buna karşılık Tel Aviv Üniversitesi yetkilileri Türkiye'nin Tel Aviv Elçisine bir teşekkür mektubu göndererek iki ülkenin üniversiteleri arasında kitap değişimi yapılmasını talep etmişlerdir (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Ağustos 1957'de de Türkiye'den İsrail'e göç eden yüksek tahsilli gençlerin birbirlerini tanımaları ve iş bulmalarını sağlamak ve aralarındaki kültürel birlikteliği geliştirmek amacıyla *Türkiyeli Yüksek Tahsilliler Cemiyeti* adıyla bir cemiyet kurulmuştur (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Cemiyetin kurulmasının üzerinden çok geçmeden Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından Tel Aviv Elçisine gönderilen bir yazıda cemiyetin fahri başkanlığının Türk Elçiliği yetkililerine teklif edilmesi durumunda reddedilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Nisan 1958'e gelindiğinde önceki yıllarda gündeme gelen stajer öğrenci değişimi tekrar gündeme gelmiştir. 18 Nisan 1958'de Milletlerarası Teknik Stajer Öğrenci Mübadelesi Birliği İsrail Temsilciliği Fluk Menachem, Bulba Ishaiau, Billing Joseph, Bratin Moshe ve Shreibman Jgal adlı İsrailli öğrencilerin Türkiye'ye gönderilmelerini kararlaştırmıştır. Türkiye'ye gönderilecek İsrailli öğrencilerin Gemlik Sümerbank Suni İpek ve Vikoz Mamulleri'nde, Ankara Nafia Vekaleti Yapı İşletmeleri'nde, Zonguldak Kuzeybatı Anadolu Elek İstihsal'de, Karadeniz Ereğlisi Armutçuk Kömür İşletmesi'nde ve Zonguldak Ereğli Kömür İşletmesi'nde staj yapmaları öngörülmüştür (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Aynı yılın 18 Temmuz'unda İsrail Arkeoloji Cemiyetine mensup 32 kişilik bir grup 15 günlük süreyle Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Boğazköy, Kültepe ve Karatepe'de incelemelerde bulunmuşlardır. İstanbul ve Ankarayı da ziyaret eden İsrail grubu, Kayseri, Adana ve Antakya'daki tarihi yerlere inceleme gezileri düzenlemişlerdir (DB, Kutu No. 538, Gömlek No. 2673).

Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde İsrail Başbakanı David Ben Gurion ile Dışişleri Bakanı Golda Meir gizlice Türkiye'ye gelerek (28 Ağustos 1958'de) Türkiye Başbakanı Adnan Menderes'in başkanlık ettiği üst düzey bir heyetle görüşmeler yapmıştır. Bu esnada Türk heyetiyle askeri, diplomatik, ticari ve istihbarat-güvenlik alanlarının yanında, bilimsel alanda da iş birliğini öngören bir *Çevresel Pakt* (29 Ağustos 1958) imzalanmıştır. Bu pakt iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuş (Codispoti, 2022: 5-6; Sönmezoğlu, 2006: 115-116) ve ilerleyen yıllarda kültürel ilişkilerin gelişimi için gerekli alt yapıyı oluşturmuştur.

1960'lı yıllarda kültürel ilişkiler tekrar canlanmaya başlarken, aynı gelişme eğitim alanında gerçekleşmemiştir. 1 Ağustos 1960 tarihinde İsrail'e göçen Türk Musevileri tarafından *Türkiyeliler Birliği* adıyla bir dernek kurulmuştur (Songur, 7 Mart 1990: 15). 20 Ağustos 1962'de de İstanbul'da bir kültür festivali yürüyüşü düzenlenmiş ve bu yürüyüşe İsrail folklor grubu da katılarak ülkesini temsil etmiştir. 5 Ocak-2 Şubat 1965 tarihleri arasında ise *Türk-İş* ve İsrail'in *Histadrut* sendikası arasında çeşitli eğitim seminerleri düzenlenmiştir (Liel & Yirik, 2010: 76-78).

1960'lı yılların sonlarına doğru iki ülke ilişkilerinde Arap-İsrail sorunlarından ötürü birtakım anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. 5 Haziran 1967 tarihinde başlayan Arap-İsrail Savaşı sırasında Türk Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Birleşmiş Milletler toplantısında yaptığı konuşmada (22 Haziran 1967) İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesini talep ederek İsrail'i kınaması iki ülkenin siyasi ilişkilerini olumsuz etkilediği gibi (Dışişleri Bakanlığı, 1967: 54-57), eğitim ve kültür ilişkilerinin gelişimini de engellemiştir.

1970'li yıllara gelindiğinde iki ülke arasındaki siyasi gerginliğin devam ettiği görülmektedir. Öyle ki, Türkiye'nin 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında İncirlik Üssü'nün NATO amaçları dışında kullanılmasına izin vermeyeceğini açıklaması (Yapıcı, 2008: 36), FKÖ'yü (Filistin Kurtuluş Örgütü) Filistin halkının tek temsilcisi olarak tanınması (Ocak 1975) ve 10 Kasım 1975 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Siyonizm'in *ırkçılık* olarak tanımlandığı 3379 sayılı karara destek vermesi İsrail'le ikili ilişkilerinde soğuk rüzgarlar estirmiştir (Akdevelioğlu & Kürkçüoğlu, 2009). Bu süreçte eğitim ve kültür ilişkileri de çok fazla gelişme imkânı bulamamıştır. Yine de 1970'li yılların sonlarında (1978) Türk Musevileri tarafından Türkiye'de *Los Paşoros Sefaradis* adlı bir müzik grubu kurulmuştur (Cumhuriyet, 11 Kasım 1991: 9).

Keza 1980'li yılların başları da Türkiye-İsrail eğitim ve kültür ilişkilerinin alt seviyede olduğu yıllar olmuştur. İsrail'in 23 Temmuz 1980 tarihinde *Kudüs Yasası'nı* çıkarmak

suretiyle Kudüs'ü ebedi ve değişmez başkent ilân etmesi, buna karşılık Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin acil toplanarak İsrail'i kınaması ve Kudüs'te elçiliği bulunan devletlerin buradaki elçiliklerini kapatmalarını istemesi üzerine (Keleşoğlu, 2012: 660; Sönmezoğlu, 2006: 370-371) Türkiye-İsrail siyasi ilişkilerine paralel olarak eğitim ve kültür ilişkileri de durma noktasına gelmiştir. Türkiye, Birleşmiş Milletler'in 478 sayılı kararına uyarak İsrail'le olan diplomatik temsil seviyesini ikinci kâtip düzeyine düşürdüğü gibi, elçilikte bulunan Kültür ve Eğitim Ataşeleri'ni de geri çekmiş ve 1950'li yılların ikinci yarısında iki ülkenin üniversiteleri arasında başlatılan eğitim-kültür ilişkileri sonlandırılmıştır (Besalel, 2000: 302; Güvendiren, 1999: 177). Bu süreçte önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye-İsrail kültür ilişkileri iki ülkenin vatandaşları tarafından kurulan çeşitli vakıfların faaliyetleri ve her iki tarafın diplomatlarının ülkelerinin bağımsızlık günü etkinliklerine katılmalarıyla kısmi bir canlılık kazansa da, eğitim ilişkilerindeki durgunluk devam etmiştir. Bu hususla ilgili olarak 5 Mayıs 1983'te Türkiye Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Kamuran Gürün İsrail'in bağımsızlık günü kutlamalarına katılmış ve İsrail'in Ankara maslahatgüzarı Alon Liel tarafından karşılanmıştır (Liel & Yirik, 2010: 90). Aynı yıl Türk Musevilerinden Selim Salti tarafından İsrail üniversitelerinde okumakta olan Musevi öğrencilere burs sağlama amacıyla *Yehoshua Salti Vakfı* adıyla bir vakıf kurulmuştur (Filiba, 12 Ekim 2022: 7). Yine aynı yıl içinde Türk Musevileri tarafından *Morit* adlı bir dernek kurulmuştur (Cumhuriyet, 18 Ekim 1989: 3). Ne var ki, 26-29 Eylül 1984 tarihleri arasında Halkçı Parti milletvekillerinden Sabit Dumanlı, Selçuk Akıncı, Şükrü Babacan ve Muzaffer Yıldırım'ın Türkiye'nin Tel Aviv Elçiliği yetkililerinin ikazlarını dinlemeyerek İsrail'i ziyaret etmeleri ve İsrailli yetkililerle görüşmeleri Türkiye'de tepkilere neden olmuştur (Cumhuriyet, 20 Eylül 1984: 1). Bu tepkiler üzerine Halkçı Parti vekillerinden Şükrü Babacan, ziyaret sonrası yaptığı açıklamada Türk Dışişleri Bakanlığı'nın ziyaretten haberi olduğunu belirterek İsrail Cumhurbaşkanı'nın iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini çok arzu ettiğini ve hatta bu konuda bir davet beklediğini ifade etmiştir (Hürriyet, 27 Eylül 1984: 19).

1980'li yılların ortalarında iki ülke arasındaki diplomatik temsil düzeyinin maslahatgüzarlık seviyesine yükseltilmesi iki ülkenin siyasi ilişkilerini canlandırırken (Aykan, 1993: 104; Cumhuriyet, 6 Ağustos 1986: 10), kültürel ilişkileri de olumlu yönde etkilemiştir. Bu yıllarda Türkiye'nin İsraille ilişkilerini geliştirme noktasında Arap ülkelerinden gelen tepkileri dikkate almadığı gözlenmiştir. Nitekim Türkiye Ocak 1986'da Libya'nın Fez şehrinde yapılan İslam Konferansı Örgütü'nün Dışişleri Bakanları Zirvesi'nde Suriye, İran ve Libya'nın "İsrail'le diplomatik ilişkilerin kesilmesi" yönündeki önerisine sıcak bakmamıştır

(Hürriyet, 8 Ocak 1986: 10; Milliyet, 8 Ocak 1986: 5). Aynı yılın Mayıs ayında Turizm Bakanı Bülent Akarcalı'nın İsrail'in bağımsızlık günü kutlamalarına katılmasına karşılık, İsrail Maslahatgüzarı Yehuda Millo'nun da 29 Ekim 1986'da Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla Çankaya Köşkü'nde düzenlenen resepsiyona katılarak Cumhurbaşkanı Kenan Evren'le görüşmesi iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin gelişimi bakımından önemli adımlar olmuştur (Liel & Yirik, 2010: 93-96). Ne var ki, 6 Eylül 1986'de İstanbul Kuledibi'nde Türk Musevileri'ne ait olan Neve Şalom Sinagogu'na 2 silahlı eylemci tarafından saldırı düzenlenmiş ve saldırı sonucunda *Şabat duası* yapan 24 Türk Musevisi'nin hayatını kaybetmiştir (Liel & Yirik, 2010: 95; Keleşoğlu, 2012: 661; Tavlaş, 1999: 92). Bu olay Türkiye'de her kesimden insanın tepkisini çekmesinin yanında Türk-Yahudi toplumları arasında da bir tür dayanışma ortamı oluşturmuştur. Saldırı üzerine Türkiye'deki çeşitli siyasi parti liderleri İstanbul Hahambaşı David Aseo'ya saldırıyı kınayan başsağlığı telgrafları göndermişlerdir (Cumhuriyet, 8 Eylül 1986: 13). Saldırıda hayatını kaybedenler için 10 Eylül'de düzenlenen cenaze törenine Türkiye'den hükümet adına İçişleri Bakanı Yıldırım Akbulut ve Devlet Bakanı Kazım Oksay katılmıştır (Cumhuriyet, 9 Eylül 1986: 10; Milliyet, 9 Eylül 1986: 14). Törende konuşma yapan Türkiye Musevi Cemaati Başkanı Jak Veissid: “*Cenab-ı Haktan insanlık hislerini dünyaya hâkim kılmasını, yüce Atatürkümüz'ün veciz bir şekilde tespit ettiği esasa uygun şekilde yurdumuzda ve dünyada sulhu hâkim kılmasını niyaz ederim*” diyerek tüm dünyada barış temennisinde bulunmuştur (Begin vd., 11 Eylül 1986: 12).

Aslında bu olay iki ülke ilişkilerinde bir durgunluğa sebep olmadığı gibi, özellikle kültürel ilişkilerin gelişimine katkı da sağlamıştır. Nitekim İsrail'in Ankara Maslahatgüzarı Yehuda Millo Ekim 1986'da Anadolu Ajansı'na vermiş olduğu demeçte Türkiye-İsrail ilişkilerini ele almış ve ikili ilişkilerin kağıt üzerinde kalmaması gerektiğini vurgulayarak kültürel ve akademik değişim alanlarında ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Yehuda Millo bir yandan da İsrail'de bir *Türk Alt Kültürü* olduğunu, İsrail vatandaşlarının Türk müziği dinlediğini ve İsrail'de Türk sanatçıların yakından takip edildiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 21 Ekim 1986: 12; Hürriyet, 21 Ekim 1986: 18). Aynı dönemde İsraili yetkililer Türkiye ile kültürel ilişkileri geliştirmek amacıyla *Türkiye Haftası* adıyla bir program düzenlemeyi planlamış ve bu amaçla 12 milletvekilini İsrail'e davet etmişlerdir. 29 Ekim günü gerçekleşmesi planlanan Türk Haftası Etkinliği'nde Tel Aviv'de bulunan bir caddeye de *Atatürk* adının verilmesi kararlaştırılmıştır (Milliyet, 25 Ekim 1986: 9). Ne var ki, davetin duyulması üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada: “*Eğer*

TBMM Başkanlığı bize sorsaydı, parlementerlerin davete katılmamalarını tavsiye ederdik'' ifadesine yer verilmiştir (Milliyet, 26 Ekim 1986: 9). Sonradan Başbakan Turgut Özal ile birlikte bazı milletvekillerinin söz konusu davete katılmaya sıcak bakmamaları ve TBMM üyelerinin İsrail'e gitmeme kararı almaları üzerine davet iptal edilmiştir (Milliyet, 26 Ekim 1986: 9; Milliyet, 29 Ekim 1986: 9). Bu durumun Türk milletvekilleri arasında bir hayli rahatsızlık uyandırdığı görülürken (Hürriyet, 2 Kasım 1986: 3), aynı rahatsızlığın İsrail tarafından hissedilmediği ve İsrail'in Türkiye Cumhuriyeti'nin 63. kuruluş yıl dönümü münasebetiyle Hayfa, Batyam ve Holon kentlerinde *Türkiye-İsrail Dostluk Grubu* tarafından yapılan etkinliklere izin verdiği gözlenmiştir (Cumhuriyet, 29 Ekim 1986: 13). Ancak, Ağustos 1987'de Türkiye'nin, Ankara Gaziosmanpaşa'da bulunan Hemşeri Sokağı'nın adını "*Filistin Sokağı*" olarak değiştirmesi (Cumhuriyet, 29 Ağustos 1987: 7), aynı yılın 8 Aralığında Filistin halkının İsrail'e karşı başlatmış olduğu *intifada hareketi* (Arı, 2004: 837; Tuncer, 2015: 40; Hürriyet, 12 Mart 1988: 16) ve Türkiye'nin 16 Kasım 1988 tarihinde yeni kurulan Filistin Devletini tanıması (Hürriyet, 16 Kasım 1988: 12) Türkiye-İsrail ilişkilerinde 1986'dan beri var olan yakınlaşmayı bir süre engellemiş ve iki ülke arasında sorunlu bir diplomatik atmosfer oluşturmuştur (Inbar, 2001: 9). Özellikle Türkiye'nin İsrail Devletini tanıması üzerine İsrail Dışişleri Bakanlığı Tel Aviv maslahatgüzarı Ekrem Güvendiren'i bakanlığa çağırarak Türkiye'nin Filistin Devletini tanımasından duyulan kaygılar dile getirilmiş ve bu kararın bölgede barış ve istikrara katkıda bulunmayacağı ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 17 Kasım 1988: 15; Milliyet, 17 Kasım 1988: 4). Bununla birlikte iki ülke arasındaki kültürel ilişkiler olumsuz yönde etkilenmemiştir. Türkiye 1989 yılında İstanbul'da yaşayan Türk Musevileri'nin, Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne iltica etmelerinin 500. yıl dönümü münasebetiyle *500. Yıl Vakfı* adıyla bir vakıf kurmalarına müsaade etmiş ve bu vakıf 1990'lı yıllarda Türkiye-İsrail kültürel ilişkilerinin gelişmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır (Cumhuriyet, 16 Temmuz 1992: 18). Türkiye'nin tanıtımı için uluslararası alanda çalışmalar yapan vakıf, 18 Ekim 1989'da ABD Kongresi'ne sunulan Ermeni Soykırımı ile ilgili tasarının kongreden geçmesinin engellenmesinde de büyük bir çaba göstermiştir (Kıran, 2000: 2). Aynı yıl (1989) Türk Musevileri tarafından Musevilerin yaşamı ve tarihi ile ilgili değişik konuları içeren *Göztepe Kültür Dergisi* adıyla bir dergi çıkarılmıştır (Güleryüz, 2015: 55). Yine 18 Ekim 1989'da Türk Musevileri'nin kurmuş olduğu *Morit Derneği* tarafından İsrail'de *1. Türkiye Yahudiliği Kongresi* adıyla bir kongre düzenlenmiş ve *Osmanlı Yahudiliği Sergisi* adıyla bir sergi açılmıştır. Türkiye'yi, Dışişleri Bakanlığı Genel Müdür Büyükelçisi Rıza Türmen, Prof. Dr. İlber Ortaylı ve Tel Aviv maslahatgüzarı Ekrem Güvendiren'in temsil ettiği etkinliklerde, Türkiye'deki 500 yıllık Musevi varlığı görsellerle

tanıtılmıştır (Cumhuriyet, 6 Eylül 1989: 6; Cumhuriyet, 18 Ekim 1989: 3). Buna karşılık, Hayfa Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. David Kuser de Kasım 1989'da Tanzimat'ın 150. yıl dönümü münasebetiyle Ankara'da düzenlenen sempozyuma katılmış ve bu esnada yapmış olduğu açıklamalarda, Tanzimat'ın Yahudilere eşitlik ve hukuki statü verdiğini vurgulayarak Yahudilerin Tanzimat'ı çok sevdiklerinin altını çizmiştir (Akın, 7 Kasım 1989: 10).

3. Soğuk Savaşın Bitiminden 2000 Yıllarına Kadar Türkiye-İsrail Eğitim ve Kültür İlişkileri (1990-2000)

1990'lı yıllara gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Soğuk Savaşın sona ermesi gibi gerek uluslararası gerekse bölgesel boyutta meydana gelen gelişmeler devletlerin dış politika yapım süreçlerinde ciddi değişiklikler meydana getirmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin dünya üzerindeki konumunu yeniden değerlendirmeye başlayan Türk siyasi karar vericileri, Orta Doğu'ya özel bir önem vermişlerdir. Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politik yaklaşımında değişikliklerin meydana geldiği bu dönemde (İsraili, 2001: 71; Tüter, 2010: 405), İsrail'le ikili ilişkiler daha açık ve kalıcı bir karakter kazanmaya başlamıştır (Larrabee & Lesser, 2004: 180-181). Başka bir ifadeyle bu yıllarda ilk İsrail Başbakanı David Ben Gurion'un *metres sendromu* olarak tanımladığı ve Türkiye'nin Soğuk Savaş yıllarında İsrail'le ilişkilerini reddetmesi anlamına gelen faktörler ortadan kalkmış (Codispoti, 2022: 2; Tüter, 2010: 405) ve İsrail'le ittifak Türk dış politikasının en önemli yönlerinden biri hâline gelmiştir (Altunışık, 1999: 79).

1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerin yoğunluk kazanması eğitim ve kültür ilişkilerini de olumlu yönde etkilemiş ve bu dönemde İsrail Dışişleri Bakanlığı Türkiye ile kültürel ve akademik iş birliğini desteklemeye başlamıştır (Inbar, 2001: 24; Inbar, 2003: 170). Bu sürece Türk Musevileri'nin kurmuş olduğu *Türkiyeliler Birliği* adlı kuruluş da İsrail'de çeşitli etkinlikler düzenlemek suretiyle katkı sağlamıştır. İlk olarak 17 Şubat 1990 tarihinde İsrail'de Türk tiyatrosu sergilenmiş, 18 Şubat'ta da Türk sanat müziği korosu tarafından bir konser verilmiştir (Songur, 7 Mart 1990: 15). Yine Şubat 1990'da Türk Musevileri tarafından Türkiye'de *İhtiyarlara Yardım Derneği Dergisi* adıyla bir dergi çıkarılmıştır (Güleryüz, 2015: 55). Aynı dönemde (1 Mayıs 1990) Türk yetkililer de Ankara'da yapılan İsrail'in 42. Bağımsızlık Günü Kutlamaları'na bakan düzeyinde katılım göstermişlerdir (Cumhuriyet, 2 Mayıs 1990: 3).

Mart 1991'de İstanbul'da Mülkiyeliler Birliği tarafından *Hoşgörünün 500. Yılı* adıyla bir panel düzenlenmiş ve bu panelde 1492 yılında İspanya'dan göç etmek zorunda bırakılan Yahudilerin dünü ve bugünü değerlendirilmiştir. Panele katılan konuşmacılar İspanya'dan

çıkarılan Yahudilere sadece Osmanlıların kucak açtığını belirterek bu durumun kendileri için çok sevindirici olduğunu dile getirmişlerdir. Panele katılan Alarko Holding Yönetim Kurulu Başkanı İshak Alaton, Yahudiler için *Ne Mutlu Türküm Diyene* sözünün çok anlamlı olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 24 Mart 1991: 15). 4 Haziran 1991’de İstanbul Cemal Reşit Rey Konser salonunda Yahudilerin İspanya’dan göç edişlerinin 500. yılı münasebetiyle bir konser düzenlenmiştir. Konserde İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Türk Musikisi İcra Heyeti tarafından Türk Musikisi seslendirilmiştir (Cumhuriyet, 27 Mayıs 1991: 7). Türkiye’de bu gelişmeler yaşanırken, İsrail’li yetkililer de Haziran 1991’de İsrail Devleti için en önemli nişanlarından bir olan Başkanlık Nişanı’nı Türkiye’nin İsrail Maslahatgüzarı Ekrem Güvendiren’e vermişlerdir (Milliyet, 4 Haziran 1991: 18). Bu süreçte İstanbul Karaköy’de bulunan Zulfaris Sinagogu iki millet arasındaki 500 yıllık beraberliği simgelemesi amacıyla *Yarım Bin Yıl Müzesi* adıyla müzeye dönüştürülmüştür. Aynı yıl Türk yetkililer Balat’taki *Ahrida Sinagogu* ile Ankara Samanpazarı’ndaki *Ankara Sinagogu*’nun restorasyonlarının yapılması ve Ulus’taki Yahudi Sinagogu’na bağlı arazi üzerinde Yahudi okulları yapılması çalışmalarına başlayarak Musevi kültürüne ait mirasın korunmasına yönelik çabalara ağırlık vermiştir (Cumhuriyet, 8 Eylül 1991: 3). Bu durum Türk Musevileri tarafından memnuniyetle karşılanmış ve 19 Kasım 1992 tarihinde Ahrida Sinagogu’nun açılışı esnasında Türkiye Cumhuriyeti’ne ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal’a teşekkür duası yapılmıştır (Cumhuriyet, 20 Kasım 1992: 3). Bu etkinliklerin devamı niteliğinde 7-9 Ekim 1991 tarihleri arasında İstanbul Hilton Oteli’nde *Çağlar Boyunca Türk Musevileri’nin Hukuk ve Kültüre Katkıları* adıyla bir sempozyum düzenlenmiştir. Sempozyuma ABD, Fransa, İsrail, İsviçre, Portekiz, Yugoslavya ve Türkiye’den çok sayıda bilim insanı ve hukukçu katılmıştır (Cumhuriyet, 6 Ekim 1991: 9). Aynı yılın 11 Kasım’ında Türk Musevileri’nin kurmuş olduğu Los Paşoros Sefaradis adlı müzik grubu Harbiye Muhsin Ertuğrul Tiyatrosu’nda 500. Yıl Vakfı etkinlikleri kapsamında bir konser vermiştir. Grubun üyelerinden Karen Gerson bu esnada yapmış olduğu açıklamada, 1492’de İspanya’dan kovulan Yahudiler’in Osmanlı topraklarına yerleştiklerinde *romansas* adlı şarkı türünü beraberinde getirdiklerini ve romansasın Türk sanat müziğinin etkisinde kaldığını belirtmiştir (Cumhuriyet, 11 Kasım 1991: 9).

18 Aralık 1991’e gelindiğinde Türkiye’nin Tel Aviv Elçiliği’nde Maslahatgüzar statüsüyle görev yapan Ekrem Güvendiren’i İsrail’e büyükelçi olarak ataması ve ikili ilişkilerin seviyesinin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesiyle birlikte (Resmi Gazete, 11 Şubat 1992: 5) eğitim ve kültür ilişkileri de alışılmadık tarzda bir gelişim sürecine girmiştir.

Bu dönem ikili ilişkilerin zirveye ulaştığı *altın yıllar* olarak kabul edilmiştir (Gökçe, 2012: 9). Nitekim Ocak 1992'de Harbiye'deki Muhsin Ertuğrul Tiyatrosu'nda kültür günleri etkinlikleri çerçevesinde *Bir Kültür Mozaği'nde Türk Yahudileriyle 500 Yıl* adıyla bir panel düzenlenmiş ve bu esnada 500 yıldan beri Yahudilerin Türk toplumuyla olan kültürel etkileşimi tartışılmıştır. Panelde Yahudilerin Siyonizm'e alet olduğu yönündeki suçlamaların gerçek olmadığı vurgulanarak Türkiye'de Yahudi düşmanlığının arttığına yönelik görüşün gerçek olmadığı belirtilmiştir (Cumhuriyet, 21 Ocak 1992: 7). Bu süreçte iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerinin gelişimine İsraili sanatçılar da katkı sağlamıştır. Özellikle İsraili sanatçı Gila J. Stein'in 4 Şubat 1992'de Beyoğlu Güzelleştirme ve Koruma Derneği'ne, daha önce İsrail hükûmetinin İsrail-ABD dostluğunun sembolü olması için ABD'ye armağan ettiği heykelin benzerini armağan ederek heykelin iki millete barış getirmesi temennisinde bulunması Türk-Yahudi dostluğunun sembolü olmuştur (Cumhuriyet, 5 Şubat 1992: 8).

Mart 1992'de İstanbul'da Türk Musevileri tarafından Yahudilerin İspanya'dan göç edişlerinin 500. yılı münasebetiyle bir tören düzenlenmiş ve tören esnasında Osmanlı Devleti'nin Yahudilere kucak açması sebebiyle Türkiye'ye şükran duası yapılmıştır. Törende konuşma yapan 500. Yıl Vakfı Başkan Yardımcısı Naim Güteryüz, atalarına sadece II. Beyazıd'ın kucak açtığını ve aradan geçen 500 yıl içerisinde Türklerin ve Yahudilerin huzurlu bir beraberlik kurduklarını dile getirmiştir. Naim Güteryüz bir yandan da dünya milletlerinin özlemini çektiği barışın ancak Mevlana ve Yunus Emre gibi düşünürleri yetiştiren Türk Milletinin sevgi geleneğinin dünyaya yayılması ile mümkün olabileceğini belirtmiştir. Törenden sonra İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Nurettin Sözen'i ziyaret eden 500. Yıl Vakfı Başkanı David Asseo, ziyaret esnasında 500 yıl önce İspanya'dan kaçan Yahudilere Osmanlı Devleti'nin kucak açtığını yineleyerek ziyaret maksadını: “*Buraya Türk ulusuna olan şükran borcumuzu beyan etmek için geldik. Türk ulusunun müspet imajını dünyaya duyurmak istiyoruz*” sözüyle açıklamıştır (Cumhuriyet, 5 Mart 1992: 8). 500. Yıl Vakfı bu etkinlikler esnasında Türkiye'nin tanıtılması amacıyla konferanslar ve seminerler düzenlemiştir (Cumhuriyet, 9 Mart 1992: 3). 31 Mayıs 1992 tarihinde İstanbul Atatürk Kültür Merkezi'nde düzenlenen *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye'de Museviler* konulu bir konferansa Yedinci Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in yanında, İstanbul Valisi Hayri Kozakçıoğlu ve Millî Çalışma Partisi (MÇP) Genel Başkanı Alparslan Türkeş katılmıştır. Konferansın açılış konuşmasını yapan 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi, dünyada barışın sağlanabilmesi için Türk toplumunun insana olan sevgi politikasının tüm dünyada

uygulanması gerektiğini belirttikten sonra: “*Biz Museviler bugün hayattaysak bunu Türklere borçluyuz*” ifadesine yer vermiştir (Milliyet, 1 Haziran 1992: 14).

Türkiye’de bu gelişmeler yaşanırken İsrail Cumhurbaşkanı Haim Herzog’un 500. Yıl Vakfı’nın etkinliklerine katılmak üzere Türkiye’yi ziyaret etmesi (15 Temmuz 1992) iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerinin gelişimi bakımından adeta bir dönüm noktası olmuştur. Cumhurbaşkanı Herzog 16 Temmuz akşamı Dolmabahçe Sarayı’nda Yahudilerin İspanya’dan göç edişlerinin 500. Yılı münasebetiyle düzenlenen ve İbrani müziğinin yanında, Osmanlı saray müziğinin de seslendirildiği galaya katılmıştır (Cumhuriyet, 16 Temmuz 1992: 18; Saraç ve Yıldırım, 17 Temmuz 1992: 17). Galada yaptığı konuşmada, Osmanlı Devleti’nin 500 yıl önce Yahudiler’e kucak açması nedeniyle Türklere şükran borçlu olduklarını ifade eden Haim Herzog, İsrail’in mimarisi, sanatı ve kültürü üzerindeki Türk etkisine temas etmiş ve Türkiye’deki Yahudi topluluğunun iki ülke arasında canlı bir köprü olduğunu belirtmiştir (Balcı, 19 Temmuz 1992: 9). Ekim 1992’de Türkiye’yi ziyaret eden İsrail Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Joseph Haddass da Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş’le görüşmüştür. Bu esnada Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş’e annesinin Gaziantep doğumlu olduğunu, küçüklüğünde annesinden Türk hikâye ve türküleri dinlediğini söyleyen Joseph Haddass, Türk kültürüne olan sempatisini dile getirmiştir (Özgen, 15 Ekim 1992: 15). Aynı yılın 27 Ekim’inde 500. Yıl Vakfı etkinlikleri çerçevesinde İstanbul’da bir defile düzenlenmiştir. Türk müziği eşliğinde Yahudi kıyafetlerinin tanıtıldığı defileye Cumhurbaşkanı Turgut Özal eşi Semra Özal’la birlikte katılmıştır (Cumhuriyet, 27 Ekim 1992: 7).

İsrail’le kültürel ilişkilerin yoğunluk kazandığı bu süreçte, Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin İsrail’e bir ziyaret gerçekleştirmiş (13 Kasım 1993) ve İsrail’li yetkililere bir kültür anlaşması imzalama teklifinde bulunmuştur (Batur, 15 Kasım 1993: 21). 15 Kasım 1993’te iki ülkenin dışişleri bakanları arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişimini öngören bir mutabakat zaptının yanında, bir de *Kültür, Bilim ve Eğitim İşbirliği Anlaşması* imzalanmıştır. Anlaşma uyarınca taraflar arasındaki eğitim ve kültür ilişkilerinin geliştirmesi için gerekli adımların atılması amaçlanmıştır (Altunışık, 1999: 192). Bu esnada Kudüs’teki Soykırım Müzesi’ni de ziyaret eden Hikmet Çetin, Naziler tarafından katledilen Yahudilerin anısına müzeye bir çelenk bırakmış ve insanlığın böyle bir olayı bir daha yaşamaması temennisinde bulunmuştur. Hikmet Çetin müze ziyaretinden sonra Kudüs’teki Barış Ormanına iki ülke arasındaki dostluğun sembolü olması için fidan dikmiştir (Akyol, 15 Kasım 1993: 15).

Ocak 1994'e gelindiğinde Türkiye-İsrail Kültür, Bilim ve Eğitim İşbirliği Anlaşması'nın 5. maddesi uyarınca; Ankara'da ortak bir komisyon toplanması kararlaştırılmış ve komisyonda Dışişleri Bakanlığı Kültür İşleri Genel Müdür Yardımcısı Aydın İdil Türkiye'yi temsil etmiştir. Komisyon sonrası hazırlanan mutabakat zaptında iki ülke arasındaki kültür, bilim ve eğitim iş birliğinin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır (BKKGM, Kutu No. 765, Gömlek No. 526). Aynı yılın 6 Nisan'ında iki ülke arasında *Çevre Konuları ve Doğanın Korunması Anlaşması* adıyla bir antlaşmanın imzalanması kararlaştırılmış ve antlaşmayı imzalamaya Çevre Bakanı Rıza Akçalı yetkili kılınmıştır. Antlaşmaya göre; her iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin güçlendirilmesi ve çevreyi korumak amacıyla iş birliğini geliştirmek için çaba gösterilmesi kararlaştırılmıştır (BKKGM, Kutu No. 775, Gömlek No. 562).

İki ülke ilişkilerinde görülen olumlu gelişmeler üzerine 4-5 Mart 1996 tarihleri arasında Türkiye-İsrail Kültür, Eğitim ve Bilim Anlaşması çerçevesinde Tel Aviv'de ikinci bir ortak kültür komisyonunun toplanması kararlaştırılmıştır. Dışişleri Bakanlığı Kültür Dairesi Başkanı Aydın İdil başkanlığındaki bir heyetin Türkiye'yi temsilen katıldığı komisyonda 1996-1998 yıllarını kapsayacak ikinci bir *Kültürel Değişim Protokolü'nün* imzalanması öngörülmüştür (BKKGM, Kutu No. 840, Gömlek No. 815). 11-14 Mart 1996 tarihleri arasında da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in başkanlığındaki bir heyetin Filistin ve İsrail'e resmî bir ziyarette bulunması üzerine (BKKGM, Kutu No. 841, Gömlek No. 821), Ticaret, Ekonomik, Sınai ve Teknik alanların yanında bilimsel alanda da iş birliğini kapsayan ayrı bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma iki ülkeye bilim insanı, uzman, teknisyen, araştırma görevlisi ve akademisyen değişimi sağlamakla birlikte, her iki ülkenin kendilerini ilgilendiren konularda bilimsel seminerler düzenleme ve aralarındaki bilimsel işbirliğini güçlendirme imkânı sağlamıştır (BKKGM, Kutu No. 848, Gömlek No. 845).

1990'lı yılların sonlarına doğru iki ülke arasındaki eğitim ilişkilerine oranla kültürel ilişkilerin ağırlık kazandığı görülmektedir. Öyle ki, 5-6 Ocak 1998 tarihleri arasında İsrail Kültür Ataşeliği tarafından İstanbul Cemal Reşit Rey Konser Salonu'nda bir konser düzenlenmiş ve konsere İsraili müzisyen Joel Levi ve İsraili keman yapımcısı Amnon Veinstein katılarak İsraili temsil etmişlerdir (Cihanşimul, 5 Aralık 1998: 15). 14 Ocak 1999 tarihinde de Ankara'da Dışişleri Bakanlığı Kültür İşleri Genel Müdürü Metin Göker'in İsrail heyetiyle 1999 ve 2001 yılları arasını kapsayan bir Kültürel Değişim Programı anlaşması imzalaması (BKKGM, Kutu No. 971, Gömlek No. 303) Türkiye-İsrail kültür ilişkilerinin gelişimine hız kazandırmıştır. Aynı yılın 25 Şubat'ında İstanbul Türk ve İslam Eserleri

Müzesi'ndeki halı, ahşap ve maden eserlerinin İsrail müzelerinde sergilenmesi için bir protokol imzalanması (BKKGM, Kutu No. 978, Gömlek No. 326) ve bu protokol gereğince Uşak Halısı, Ladik Seccadesi, İran Bahçe Halısı, Saf Seccade, Yörük Halısı, Konya Seccadesi ve Selçuklu Halısı gibi pek çok eseri kapsayan 56 eserin 16 Mart-6 Haziran tarihleri arasında İsrail'de düzenlenecek Türk Halı Sanatı Sergisi'nde sergilenmek üzere İsrail'e gönderilmesi iki ülkenin kültürel ilişkilerine katkı sağlamıştır (BKKGM, Kutu No. 979, Gömlek No. 327). 26 Şubat'ta da, 14 Kasım 1993 tarihli *Kültür, Eğitim ve Bilim Alanlarındaki İşbirliği Anlaşması* yeniden onaylanmıştır. Anlaşmaya göre; iki ülke arasında kültür, eğitim ve bilim alanlarında işbirliğinin artırılması ve bu amaçla sanat, kültür, eğitim, beşeri bilimler, edebiyat ve fen alanlarında işbirliğinin teşvik edilmesi, kültürel, eğitimsel ve belgesel nitelikte sergilerin düzenlenmesi, her iki ülkede üretilen sanatsal, edebi ve bilimsel çalışmaların tercümelerinin yapılması, iki ülkenin belgesel ve eğitici filmlerinin dağıtımının yapılması, mimarlık, edebiyat, müzik, resim, heykel, tiyatro, opera, bale, folklor ve diğer sanat alanlarında uzman değişiminin gerçekleştirilmesi, ortak kurs, konferans ve sempozyumların düzenlenmesi ve arkeoloji alanında işbirliğinin yapılması konularında anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşma aynı zamanda her iki ülkenin bilimsel kurum ve kuruluşlarına, araştırma enstitülerine, üniversitelerine, bilim insanlarına ve araştırmacılara karşılıklı işbirliği ve değişimi teşvik etme noktasında da gereken kolaylığı sağlamıştır. Anlaşmanın iki ülkeye sağladığı bir başka fayda ise iki ülkenin aralarındaki bilimsel işbirliğini geliştirmeleri için her iki tarafta basılan kitapların, ders kitaplarının, periyodik yayınların ve diğer belgesel malzemelerin değişimi olmuştur (BKKGM, Kutu No. 981, Gömlek No. 329). Bu süreçte İsrail Kültür Bakanı Yitzhak Levy'nin daveti üzerine Kültür Bakanı İstemihan Talay ve beraberindeki heyet 16 Mart 1999 tarihinde İsrail'de açılacak olan *Osmanlı-Türk Halıları Sergisi'ne* katılmak amacıyla 15-17 Mart 1999 tarihleri arasında İsrail'i ziyaret etmiştir (BKKGM, Kutu No. 982, Gömlek No. 332). 28 Ekim'de de İstemi Talay New York'ta düzenlenen Türk-İsrail Kültür Etkinliği'ne İsrail Bilim Kültür ve Spor Bakanı Matan Vildai ile birlikte katılmıştır (BKKGM, Kutu No. 1017, Gömlek No. 446).

2000'li yıllara gelindiğinde iki ülke arasındaki kültürel ilişkilere hakim olan olumlu havanın devam ettiği gözlenmiştir. 25 Kasım 2001'de Türk Musevileri tarafından İstanbul Karaköy'de *500. Yıl Vakfı Türk Musevileri* adıyla bir müze açılmıştır. Kuruluş amacı 700 yıllık Türk-Yahudi beraberliğinin öyküsünü ve Türk ulusunun hoşgörüsünü tarihî belgeler, bilgiler ve objeler ışığında yurt içinde ve dışında tanıtmak olan müzede, Türk Musevilerinin tarihi, kültürel mirasları, Müslümanlarla olan beraberlik ve etkileşimleri, çeşitli belge, ferman,

fotoğraflar ile Osmanlı İmparatorluğu'nda matbaa ve Türk-Yahudi basımının tarihçesi tanıtılmıştır (Gülyüz, 2015: 189-191). Müzenin açılış töreninde konuşan dönemin Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz dünyanın en çok ihtiyaç duyduğu şeyin hoşgörü, adalet ve inanç özgürlüğü olduğunu dile getirmiş ve Türk toplumunun farklı dil, din, mezhep ve kültüre sahip insanları bir arada ve kardeşçe yaşatan bir devlet geleneğine sahip olduğunu vurgulamıştır (Cumhuriyet, 26 Kasım 2001: 4).

4. Sonuç

Türkiye-İsrail ilişkileri 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşundan 1990'lı yılların başlarına kadar Türkiye'nin bu devletle yaşamış olduğu diplomatik krizlere bağlı olarak çok fazla gelişme imkânı bulamamıştır. Bu durum İsrail Devleti'nin kuruluşunun ardından şiddetli bir hâl alan Arap-İsrail çatışmalarıyla yakından ilişkilidir. Arap-İsrail çatışmaları İsrail Devleti'nin kuruluşundan itibaren iki ülke ilişkilerinin önemli bir belirleyicisi olmuştur. Türkiye-İsrail ilişkilerinin Arap-İsrail savaşlarının gölgesinde kalması iki ülke arasındaki eğitim ve kültür ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş ve Türk devlet adamlarında İsrail'e karşı olumsuz bir imaj oluşturmuştur. Bu durum 1950'li yıllarda Türk devlet adamlarının Araplara karşı İsrail yanlısı olunduğu imajını vermek istememeleri yönündeki düşüncelerinden ötürü 1953 yılında hazırlanan kültür anlaşması taslağının iptal edilmesinden ve Temmuz-Eylül 1956 tarihleri arasında Türkiye'ye staj yapmak amacıyla gönderilecek 6 İsrailli öğrencinin Arap aleminde Türkiye aleyhinde yapılan propagandalar nedeniyle Türkiye gelmelerinin sakıncalı görülmesinden anlaşılmaktadır. Türkiye'nin 1956, 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşları sırasında da İsrail'le diplomatik krizler yaşaması ve bu süreçten eğitim ve kültür ilişkilerinin olumsuz etkilenmesi iki ülkenin eğitim ve kültür ilişkileri üzerinde siyasi ilişkilerin önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir. Keza İsrail'in 23 Temmuz 1980 tarihinde Kudüs Yasası'nı çıkarmak suretiyle Kudüs'ü ebedi ve değişmez başkent ilân etmesi üzerine Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'in aldığı kararlara uyarak İsrail'le olan diplomatik temsil seviyesini ikinci kâtip düzeyine düşürmesi, elçilikte bulunan kültür ve eğitim ataşelerini geri çekmesi ve iki ülkenin üniversiteleri arasındaki eğitim-kültür ilişkilerinin de sonlandırılması bu durumun açık bir göstergesi olmuştur.

Türkiye-İsrail eğitim ve kültür ilişkilerinin sınırlı kaldığı dönemde Türkiye'de yaşayan Musevilerin bu alanlardaki ilişkilerin gelişimine olan katkılarını önemle anmak gerekmektedir. Türk Musevileri Türkiye-İsrail eğitim ve kültür ilişkilerinin gelişme imkânı bulamadığı dönemde Musevilere yönelik olarak Türkiye'de çeşitli basın-yayın faaliyetlerinde bulunmak ve vakıflar kurmak suretiyle Türk kültür hayatına katkıda

bulunmuşlardır. Özellikle İsak Yaeş ve Avram Leyon'nun 29 Ekim 1947 tarihli Cumhuriyet Bayramı etkinlikleri kapsamında *Şalom gazetesini* adıyla bir gazete çıkarmaları, 1978'de *Türkiye'de Los Paşoros Sefaradis* adlı bir müzik grubunun kurulması, 1983'te Selim Salti'nin İsrail üniversitelerinde okumakta olan Türkiye kökenli Musevi öğrencilere burs sağlama amacıyla *Yehoshua Salti Vakfı* adıyla bir vakıf kurması, aynı yıl içinde Türk Musevilerinin *Morit* adlı bir dernek kurmaları ve 1989'a gelindiğinde Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne iltica etmelerinin 500. yılı münasebetiyle *500. Yıl Vakfı* adıyla bir vakfın kurulması bu çerçevede zikredilebilecek önemli gelişmelerdir. Bu gelişmeler Türkiye-İsrail eğitim ve kültür ilişkilerinin gelişimine katkı sağlamakla birlikte, Türk Musevilerinin iki ülke arasındaki eğitim ve kültür ilişkilerinin gelişimine verdiği önemi de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla 1990'lı yılların başlarına kadar iki ülke arasındaki eğitim ve kültür ilişkileri daha çok Türkiye'de yaşayan Musevilerin faaliyetleriyle sınırlı kalmıştır.

1990'lı yıllar devletlerin dış politika yapım süreçlerinde önemli değişikliklerin meydana geldiği bir dönemdir. Bu dönemde Türk devlet adamlarının Türkiye'nin dünya üzerindeki konumunu yeniden değerlendirerek müttefik arayışına girmeleri 1990'lı yıllar boyunca Türkiye-İsrail siyasi ilişkilerine yoğunluk kazandırmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak 8 Aralık 1991'de iki ülke arasındaki diplomatik temsil seviyesi büyükelçilik düzeyine çıkarılmıştır. Türkiye-İsrail diplomatik temsil seviyesinin büyükelçilik düzeyine çıkarılması iki ülke arasındaki eğitim ve kültür ilişkilerinin alışılmadık tarzda gelişim sürecine girmesine sağlamıştır. Bu süreçte her iki ülkenin sivil toplum kuruluşları tarafından çeşitli etkinlikler düzenlenmiş, eğitim ve kültür iş birliği anlaşmaları imzalanmış ve iki ülkenin devlet adamları karşılıklı ziyaretlere ağırlık vermiştir. Başbakan David Ben Gurion'un deyişiyle Türkiye'nin Soğuk Savaş yıllarında İsrail'le ilişkilerini reddetmesi anlamına *metres sendromu* durumu ortadan kalkmış ve bir bakıma İsrail'le ittifak Türk dış politikasının en önemli yönlerinden biri hâline gelmiştir. Bu durumun eğitim ve kültür anlaşmaları imzalamak ve çeşitli kültürel faaliyetlerde bulunmak suretiyle 2000'li yılların başlarına kadar devam etmesi bu yıllarda Türk devlet adamlarının İsrail'le eğitim ve kültür ilişkilerinin gelişimine verdiği önemi göstermektedir.

Türkiye-İsrail ilişkileri 1948 yılından 2000 yıllarına kadar incelendiğinde Türkiye'nin 1990'lı yıllara kadar Arap-İsrail çatışmalarından kaynaklı olarak İsrail'e karşı mesafeli durduğu ve diplomatik ilişkilerini geliştiremediği görülmektedir. Bu durum eğitim ve kültür ilişkilerini de ciddi oranda etkilemiştir. Türkiye, 1990'lı yıllarda İsraille olan eğitim ve kültürel ilişkilerini geliştirme noktasında resmi düzeyde çaba gösteremezken, ikili ilişkilerin

bu boyutu daha çok Türkiye'deki ve İsrail'deki Musevilerin faaliyetleriyle canlılık kazanmıştır. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Araplardan gelen tepkileri gözardı ederek İsraille olan diplomatik ilişkilerini geliştirmede istekli davranmasının İsrail tarafında da menuniyetle karşılandığı görülmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin 1991 yılı itibariyle önemli oranda gelişme gösterdiği ve dolayısıyla eğitim ve kültürel ilişkilerin de gelişerek 1990'lı yılların sonlarında iki ülke arasında bir tür stratejik bir ortaklığın ortaya çıktığı görülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

Akdevelioğlu, A. & Kürkçüoğlu, Ö. (2009). Orta Doğu'yla ilişkiler. İçinde B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası kuruluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (1919-1980), (ss. 357-369), Cilt 1, İletişim Yayıncılık.

Akın, D. (1989, 7 Kasım). İsrail Hayfa Üniversitesi öğretim üyesi Prof. David Kushner: biz tanzimatı çok sevmiştik. *Cumhuriyet*, s. 10.

Akyol, K. (1993, 15 Kasım). Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeni dönem. *Cumhuriyet*, s. 15.

Altunışık, M. B. (1999). Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye-İsrail ilişkileri. İçinde M. B. Altunışık (Ed.) *Türkiye ve Orta Doğu Tarih Kimlik Güvenlik* (ss. 182-193). Boyut Yayınları.

Aras, B. (1997). *Filistin-İsrail barış süreci ve Türkiye*. (1. Baskı). Bağlam Yayınları.

Arı, T. (2004). *Geçmişten günümüze Orta Doğu siyaset, savaş ve diplomasi*. (3. Baskı). Alfa Basım Yayıncılık.

Armaoğlu, F. (1991). *Filistin meselesi ve Arap-İsrail savaşları*. (1. Baskı). İş Bankası Kültür Yayınları.

Atama Kararı. (1992, 11 Şubat). *Resmî Gazete* (Sayı: 21139). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21139.pdf>

Aykan, M. B. (1993). The Palestinian question in Turkish foreign policy from 1950s to the 1990s. *Middle East Studies*, 2, 95-104.

Balcı, E. (1992, 19 Temmuz). Türkiye-İsrail. *Cumhuriyet*, s. 9.

Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (BKKGM). (1994, 12 Ocak). *Türkiye-İsrail Kültür, Eğitim ve Bilim Alanlarında İşbirliği Anlaşması çerçevesinde 10-14 Ocak 1994 tarihleri arasında Ankara'da yapılacak Ortak Komisyon toplantısına Dışişleri Bakanlığı Kültür İşleri Genel Müdür Yardımcısı Aydın İdil'in katılması ve kendisine imza yetkisi verilmesi* (Kutu No. 765, Gömlek No. 526). Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, İstanbul.

Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (BKKGM). (1994, 6 Nisan). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti arasında çevre konuları ve doğanın korunması alanında işbirliği anlaşmasını hükümetimiz adına imzalamaya Rıza Akçalı'nın yetkili kılınması* (Kutu No. 775, Gömlek No. 562). Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, İstanbul.

Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (BKKGM). (1996, 4 Nisan). *4-5 Mart 1996 tarihlerinde Tel Aviv'de yapılan Türkiye-İsrail Ortak Kültür Komisyonu toplantısına hükümetimizi temsilen Aydın İdil Başkanlığındaki heyetin katılması ve heyet başkanına imza yetkisi verilmesi* (Kutu No. 840, Gömlek No. 815). Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, İstanbul.

Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (BKKGM). (1996, 11 Nisan). *11-14 Mart 1996 tarihleri arasında İsrail ve Filistin'e resmi ziyarette bulunan Süleyman Demirel'e belirlenen heyetin refakat etmesinin kabulü* (Kutu No. 841, Gömlek No. 821). Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, İstanbul.

Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (BKKGM). (1996, 11 Nisan). *11-14 Mart 1996 tarihleri arasında İsrail ve Filistin'e resmi ziyarette bulunan Süleyman Demirel'e belirlenen heyetin refakat etmesinin kabulü* (Kutu No. 848, Gömlek No. 845). Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, İstanbul.

Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (BKKGM). (1999, 13 Şubat). *Türkiye ile İsrail arasında akdedilmesi ön görülen Kültürel Değişim Programını Dışişleri Bakanlığı Kültür İşleri Genel Müdürü Metin Metin Göker'in imzalaması* (Kutu No. 971, Gömlek No. 303). Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, İstanbul.

Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (BKKGM). (1999, 25 Şubat). *İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki halı, ahşap ve maden eserlerinin İsrail Müzesi'nde sergilenmesi ile ilgili teknik konulara ilişkin aktedilmesi öngörülen protokolü Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdür Vekili Kenan Yurttagül'ün imzalaması* (Kutu No. 978, Gömlek No. 326). Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, İstanbul.

Küçük, E. / Türkiye'deki Kaynaklar Temelinde İsrail'in Kuruluşundan 2000'li Yıllara Türkiye-İsrail Eğitim ve Kültür İlişkileri

Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (BKKGM). (1999, 25 Şubat). *Kudüs'teki İsrail Müzesi'nde Türk Halı Sanatı adı altında sergilenmek üzere 56 eserin geçici olarak İsrail'e gönderilmesi* (Kutu No. 979, Gömlek No. 327). Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, İstanbul.

Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (BKKGM). (1999, 26 Şubat). *14 Kasım 1993'te Kudüs'te imzalanan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasında Kültür, Eğitim, Bilim Alanlarında İşbirliği Anlaşmasının onaylanması* (Kutu No. 981, Gömlek No. 329). Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, İstanbul.

Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (BKKGM). (1999, 4 Mart). *Kültür Bakanı M. İstemihan Talay'ın, Osmanlı-Türk Halıları Sergisinin 16 Mart 1999 tarihinde Kudüs'teki İsrail Müzesinde yapılacak açılış törenine katılmak üzere beraberindeki heyetle İsrail'e gönderilmesi* (KutuNo. 982, Gömlek No. 332). Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, İstanbul.

Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (BKKGM). (1999, 26 Ekim). *Kültür Bakanı M. İstemihan Talay'ın , New York'ta düzenlenecek Türk-İsrail kültürel etkinliğine, Cumhuriyet Bayramı törenlerine ve aynı yerde yapılacak Din Müşavirleri Toplantısı'na katılmak üzere bir heyetle birlikte ABD'ye gönderilmesi* (Kutu No. 1017, Gömlek No. 446). Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, İstanbul.

Başbakanlık Muamelât Umum Müdürlüğü (BMUM). (1949, 24 Mart). *İsrail Devleti'nin tanınması* (Kutu. No. 118, Gömlek No. 108). Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, İstanbul.

Batur, N. (1993, 15 Kasım). İlişkilerde 4 hedef. *Milliyet*, s. 21.

Begin, T. Güner, A ve Türkkuşu, H. (1986, 11 Eylül). Hazin tören, *Milliyet*, s. 12.

Besalel, Y. (2000). *Yahudi tarihi*. Universal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık.

Bileydi, M. (2005). *İsrail Devleti'nin kuruluşu ve bölgesel etkileri (1948-2000)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bölükbaşı, S. (2001). Türkiye ve İsrail: mesafeli yakınlıktan stratejik ortaklığa. İçinde Ş. H. Çalış vd (Ed.), *Türkiye'nin dış politika gündemi kimlik, demokrasi, güvenlik*, (ss. 243-264). Liberte Yayınları.

Cihanşimul, N. (1998, 5 Aralık). Müziğe ilgi eğitimle artar. *Cumhuriyet*, s. 15.

Codispoti, J. M. (2000). Turco-Israeli Partnership in A Tough Neighborhood. 24 Aralık 2022, https://www.jstor.org/stable/resrep13740?seq=1#metadata_info_tab_contents

Cumhuriyet. (1992, 16 Temmuz). *Dolmabahçe'de 500. yıl balosu*, s. 18.

Cumhuriyet. (1992, 20 Kasım). *Ahirada Sinagogu ibadete açıldı*, s. 3.

Cumhuriyet. (1984, 20 Eylül). *Dışişleri, 4 HP'li vekil için ateş püskürtüyor*, s. 1.

Cumhuriyet. (1986, 21 Ekim). *İsrail'den işbirliği çağrısı*, s. 12.

Cumhuriyet. (1986, 29 Ekim). *İsrail'de de kutlanıyor*, s. 13.

Cumhuriyet. (1986, 6 Ağustos). *Tel Aviv ikinci kâtipliğine kıdemli elçi atandı*, s. 10.

Cumhuriyet. (1986, 8 Eylül). *Teröre sert kınama. Sinagog baskını İsrail'de bükümet bunalımına yol açtı*, s. 13.

Cumhuriyet. (1986, 9 Eylül). *Misilleme yapacağız. Ankara İsrail'li bakan istemedi*, s. 10.

Cumhuriyet. (1987, 29 Ağustos). *Filistin sokağına İsrail tepkisi*, s. 7.

Cumhuriyet. (1989, 18 Ekim). *Yahudi kongresi*, s. 3.

Cumhuriyet. (1989, 6 Eylül). *500 yıllık Türk-Musevi dostluğu*, s. 6.

- Cumhuriyet. (1990, 2 Mayıs). *Ankara-Tel Aviv: diplomaside bahar*, s. 3.
- Cumhuriyet. (1991, 11 Kasım). *500. yıl kutlama etkinlikleri çerçevesinde Los Paşaros Sefaradis'in vereceği konser*, s. 9.
- Cumhuriyet. (1991, 24 Mart). *Yahudiler Osmanlı'dan memnun*, s. 15.
- Cumhuriyet. (1991, 27 Mayıs). *Sefarat şarkuları*, s. 7.
- Cumhuriyet. (1991, 6 Ekim). *500. yıl vakfının sempozyumu*, s. 9.
- Cumhuriyet. (1991, 8 Eylül). *Sinagog'dan müzeye*, s. 3.
- Cumhuriyet. (1992, 21 Ocak). *Yahudiler, Osmanlı'dan soyutlanamaz*, s. 7.
- Cumhuriyet. (1992, 27 Ekim). *500. yıl vakfının defilesi*, s. 7.
- Cumhuriyet. (1992, 5 Mart). *Museviler'den 500. yıl için şükran*, s. 8.
- Cumhuriyet. (1992, 5 Şubat). *Barış için dua heykeli Beyoğlu'na*, s. 8.
- Cumhuriyet. (1992, 9 Mart). *500. yıl vakfı Türkiye'yi tanıtıyor*, s. 3.
- Cumhuriyet. (2001, 26 Kasım). *Türk Musevileri müzesi açıldı*, s. 4.
- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1947, 31 Ekim). *İsrail'deki Mikve İsrail Tarım Okuluna girebilmek için Orta Okul mezunu olunması gerektiği* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1951, 2 Haziran). *Ortadoğu Temel Eğitim Merkezinin Türkiye'de kurulmasını İsrail'in memnuniyetle destekleyeceği* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1952, 25 Kasım). *İsrail'in Kudüs'te açtığı Milletlerarası "Çölün Fethi Sergisi"ne Türkiye'nin davet edilmesi* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1953, 30 Eylül). *İsrail'in Kudüs'te açtığı Milletlerarası "Çölün Fethi Sergisi"ne Türkiye'nin davet edilmesi* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1953, 6 Ocak). *İsrail'de, Türkiye'den gelme Musevilerin talebi üzerine bir Atatürk Ormanı meydana getirilmesi* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1953, 8 Ekim). *İsrail Maslahatgüzarı ile iki ülke arasında kültür anlaşması akdi hakkında Dışişleri Bakanlığı İkinci Daire Genel Müdürünün yaptığı görüşme* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1954, 26 Kasım). *İsrail Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti arasında Kültürel ilişkilere dair Anlaşma* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1955, 21 Ekim). *İsrail Elçiliği İkinci Kâtip Baruch Gilead ile öğrenci değişimi hakkında yaptığımız görüşme* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1955, 29 Kasım). *İsrail Elçiliğinin Türk Öğrencilere İsrail'deki yükseköğretim kuruluşları için burs önerisi* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.

Küçük, E. / Türkiye'deki Kaynaklar Temelinde İsrail'in Kuruluşundan 2000'li Yıllara Türkiye-İsrail Eğitim ve Kültür İlişkileri

- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1956, 11 Nisan). *Türkiye ile İsrail arasında karşılıklı öğrenci gönderilmesi* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1956, 14 Mart). *Türkiye-İsrail öğrenci mübadelesi* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1956, 25 Mayıs). *Türkiye ile İsrail arasında karşılıklı öğrenci gönderilmesi* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1957, 11 Mart). *Tel-Aviv Üniversitesinin Türkiye Üniversiteleriyle kitap mübadelesi teklifi* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1957, 18 Temmuz). *Profesör B. Mazar'ın beraberindeki İsraili arkeologların 15 günlük araştırma sonrası Türkiye'den* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1957, 19 Eylül). *İsrail'de kurulması düşünülen Türkiyeli Yüksek Tahsilliler Cemiyeti* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1957, 20 Ağustos). *İsrail'de kurulması düşünülen Türkiyeli Yüksek Tahsilliler Cemiyeti* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı (DB). (1958, 4 Nisan). *Milletlerarası Teknik Stajyer Öğrenci Mübadelesi Birliği İsrail temsilciliğinin Türkiye ve diğer ülkelere göndereceği İsraili öğrencileri belirlediği* (Kutu No. 538, Gömlek No. 2673). Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı. (1967). Dışişleri Bakanlığı Bütçesi ile ilgili tenkit ve telkinlere dışişleri bakanının cevabı." *Dışişleri Bakanlığı Belleteni* (Yayın No: 29). Erişim Adresi: <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1967-sayi-28-39.pdf>
- Ecevit, B. (1956, 28 Kasım). Türk elçisi niçin geri çağırıldı?. *Ulus*, s. 3.
- Eminoğlu, A. (2017). Türkiye-İsrail ilişkileri. İçinde A. Eminoğlu, P. Gürson & A. Eminoğlu (Ed.), *Türk dış politikası aktörler, krizler, tercihler, çözümler*, (ss. 570-576). Barış Kitapevi.
- Erhan, Ç. (2002). Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri (1948-2001). *Türkler Ansiklopedisi* içinde (17, 430-439). Yeni Türkiye Yayınları.
- Esmer, A. Ş (1948, 28 Haziran). İsrail'in tanınması. *Ulus*, 3.
- Filiba, L. (2022, 12 Ekim). Gülerek, güldürerek, kahkahayla Ladino, *Şalom*, s. 7.
- Gökçe, O. (2012). The dynamics of Turkish-Israeli relations. *All Azimuth*, 1(2), 55-68.
- Gruen, G. E. (1995). Dynamic progress in Turkish-Israeli relations. *Israel Affairs*, 1(4), 40-70.
- Gülyüz, N. A. (2015). *Türk Yahudi basını tarihi süreli yayınlar*. Gözlem Yayıncılık.
- Güvendiren, E. (1999). Turkish-Israeli relations. *Cemoti*, 28, 176-178.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. (Çev. P. Demir). Mozaik Yayınları.
- Hürriyet. (1986, 2 Kasım). *Gizli geziyi milletvekilleri ertelemiş*, s. 3.
- Hürriyet. (1986, 21 Ekim). *İsrail'den sıcak yaklaşım*, s. 18.

- Hürriyet. (1986, 8 Ocak). *İsrail’le ilişkileri kesin*, s. 10.
- Hürriyet. (1988, 12 Mart). *İsrail lanetlendi*, s. 16.
- Hürriyet. (1988, 16 Kasım). *Filistin devletine ‘hoşgeldin’*, s. 12.
- Inbar, E. (2001). *Türkiye-İsrail stratejik ortaklığı*. Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Inbar, E. (2003). The Israeli-Turkish strategic partnership. *The Begin Sadat Center For Strategic Studies*, 53, 167-170.
- Israeli, R. (2001). The land of many crossroads the Turkish-Israeli odd couple. *Elsevier Science Limited*, 45, 69-71.
- İdiz, S. (1988, 17 Kasım). İsrail’den tepki. *Cumhuriyet*, s. 15.
- Keleşoğlu, E. (2012). Türk dış politikasında Filistin sorunu ve Türkiye-İsrail ilişkileri. İçinde F. Sönmezoğlu., N. Özgür Baklacıoğlu & Ö. Terzi (Ed.), *XXI. Yüzyılda Türk dış politikasının analizi*, (ss. 657-665). Der Yayınları.
- Kıran, A. (2000). Türkiye-İsrail ilişkileri ve üçüncü taraf kaygıları. *Birikim Dergisi*, 140, 2-9.
- Larrabee, F. & Stephen-Lesser, I. O. (2004). *Turkish foreign policy in an age of uncertainty*. Ötüken Neşriyat.
- Liel, A. & Yirik, C. (2010). *Türkiye-İsrail ilişkileri 1949-2010*. İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Milliyet. (1986, 26 Ekim). *12 milletvekilinin İsrail gezisi kaldı*, s. 9.
- Milliyet. (1986, 25 Ekim). *İsrail’den Sürpriz Davet*, s. 9.
- Milliyet. (1986, 29 Ekim). *İsrail’e davet olayı kapandı*, s. 9.
- Milliyet. (1986, 8 Ocak). *İslam Konferansı’nda Halefoğlu konuştu dertli çok, çare yok*, s. 5.
- Milliyet. (1986, 9 Eylül). *İsrail fırsatçılık yapmasın*, s. 14.
- Milliyet. (1988, 17 Kasım). *Karar, Türk milletinin*, s. 4.
- Milliyet. (1991, 4 Haziran). *Güvendiren’e nişan*, s. 18.
- Milliyet. (1992, 1 Haziran). *Museviler Türklere Hayat Borçlu*, s. 14.
- Özcan, G. (2005). *Türkiye-İsrail ilişkilerinde dönüşüm: güvenliğin ötesi*. TESEV Yayınları.
- Özcan, G. (2016). Türkiye-İsrail İlişkileri. İçinde F. Sönmezoğlu (Ed.), *XX. Yüzyılda Türk dış politikasının analizi*, (ss. 801-811). Der Yayınları.
- Özgen, Ö. (1992, 15 Ekim). Bakan Ateş’in İsraili konuğu. *Milliyet*, s. 15.
- Sander, O. (2006). *Türkiye’nin dış dolitikası*. İmge Yayınevi.
- Saraç, M. & Yıldırım, A. (1992, 17 Temmuz). Bush’tan videolu mesaj. *Cumhuriyet*, s. 17.
- Solak, İ. (1984, 27 Eylül). ‘‘Evren’e mesaj getirdik’’. *Hürriyet*, s. 19.
- Songur, İ. (1990, 7 Mart). *Türklere 500 yıllık şükran*. *Milliyet*, s. 15.
- Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya savaşından günümüze Türk dış politikası*. Der Yayınları.
- Tavlaş, N. (1999). Türkiye-İsrail güvenlik ve istihbarat ilişkileri. *Avrasya Dosyası Dergisi*, 5(1), 78-95.

Tuncer, H. (2015). *Özal'ın dış politikası*. (1. Basım). Kaynak Yayınları.

Tüter, M. (2010). Türkiye-İsrail ilişkilerinde süreklilik ve değişim. İçinde H. Çomak (Ed.), *21.Yüzyılda çağdaş Türk dış politikası ve diplomasisi*, (ss. 405-409). Umuttepe Yayınları.

Yapıcı, M. İ. (2008). Soğuk Savaş döneminde Türkiye ve Orta Doğu. İçinde S. Aybar (Ed.), *Türkiye'nin Orta Doğu politikası*. (ss. 36-52). Kadir Has Üniversitesi Yayınları.

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi: 10.54688/ayd.1241136
Araştırma Makalesi/Research Article

YEREL YÖNETİM VE PAZARLAMA KONULARININ BİRLİKTE ÇALIŞILDIĞI YAYINLARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF PUBLICATIONS ON LOCAL GOVERNMENT AND MARKETING

M. Murat NALCI¹ Nazlı NALCI ARIBAŞ²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
23/01/2023

Kabul:
26/06/2023

Bu araştırmanın amacı yerel yönetim ve pazarlama konularının birlikte yer aldığı akademik/bilimsel çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemek, konuların literatürde işlenme biçimini, ortak temaları ve bu temaların birlikte ortaya çıktığı ilişki ağlarını belirleyebilmektir. Web of Science Core Collection (WoS) veri tabanında yıl sınırlaması yapılmadan (1981:2023) başlık, özet ve anahtar kelimelerinde “local government*” ve “marketing” ifadesi birlikte geçen akademik/bilimsel çalışmalar taranmış konuyla ilgili araştırma makaleleri analize dahil edilmiştir. Kategori sınırlamasında sosyal bilimler alanında yapılan çalışmaların yer almasına dikkat edilmiştir. Bu arama kriterleri sonucunda çıkan 180 makale analize dahil edilmiştir. Analiz edilen verilerin görselleştirilmesinde R yazılımında yer alan Biblioshiny paket programından, Canva görsel tasarım uygulamasından ve Web of Science’den yararlanılmıştır. Ayrıca elde edilen verilerin Price Yasası, Pareto Yasası ve Lotka Yasasına uygun olup olmadığı değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre yıllar içinde yayın sayısı artmıştır. Pazarlama, yerel yönetim, markalaşma, kent, sosyal pazarlama, yönetişim, turizm en sık kullanılan anahtar kelimeler arasındadır. En çok atıf yapan yazarlar arasında yer alan Daniel L. Fay, Staci M. Zavattaro ve M. Blair Thomas aynı zamanda araştırma kapsamında oluşturulan örnekleme en çok yayına sahip olan yazarlardır. Konular işletme ve yönetim alanında daha fazla yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Bibliyometrik Analiz, Kamusal Pazarlama, Pazarlama, Yerel Yönetim,

Jel Kodları: H70, H83, M31

¹ Araştırma Görevlisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, mmuratnalcı@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4482-2802.

² **Sorumlu Yazar:** Doktor Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi, nazli.aribas@inonu.edu.tr, ORCID:0000-0002-4001-7363.

Atıf: Nalcı, M. M. ve Nalcı Arıbaş, N. (2023). Yerel Yönetim ve Pazarlama Konularının Birlikte Çalışıldığı Yayınların Bibliyometrik Analizi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14(1), 323-345.

Abstract

Article Info

Received:
23/01/2023

Accepted:
26/06/2023

The aim of this research is to examine the academic/scientific studies on local government and marketing with the bibliometric analysis method, to try to understand the way the subject is handled in the literature and the network of relations. In the Web of Science Core Collection (WoS) database, academic/scientific studies with both the phrase “local government*” and “marketing” in their title, abstract and keywords were searched without year limitation (1981:2023), and only research articles were included. Attention was paid to including studies in the field of social sciences in the category limitation. 180 articles resulting from these search criteria were included in the analysis. In the visualization of the analyzed data, the Biblioshiny package program in the R software, Canva visual design application and Web of Science were used. In addition, it has been evaluated whether the obtained data are in compliance with Price Law, Pareto Law and Lotka Law. According to the findings, the number of publications has increased over the years. Marketing, local government, branding, city, social marketing, governance, tourism are among the most frequently used keywords. Daniel L. Fay, Staci M. Zavattaro and M. Blair Thomas, who are among the most cited authors, are also the authors with the most publications in the sample formed within the scope of the research. The subject has been studied more in the fields of business and management.

Keywords: Bibliometric Analysis, Local Government, Marketing, Public Marketing,

Jel Codes: H70, H83, M31

Extended Summary

The subject of the research is the examination of academic/scientific studies in the fields of local government and marketing. Local government and marketing issues have become more studied topics, especially since the 70s, with the involvement of public marketing both in practice and in the scientific field. For this reason, bibliometric analysis method was used in the study to evaluate the increasing number of scientific studies in the field of local governments and marketing. The universe of the study consists of all academic/scientific studies on local governments and marketing. In order to reach academic/scientific studies with high international impact, the research was carried out on the Web of Science Core Collection academic database. The screening was carried out on January 5, 2023. When searching through publications' titles, abstracts, and keywords (Title: "local government*" and "marketing" or Abstract: "local government*" and "marketing" or Keywords: "local government*" and "marketing") 298 research articles is reached (1981: 2023). In this research, only research articles were preferred and 180 articles from 298 articles which are in the categories of "Management", "Business", "Hospitality, Entertainment, Sports and Tourism", "Urban Studies", "Environmental Studies", "Public Administration", "Public, Environment and Occupational Health", "Regional Urban Planning", "Economy", "Political Science", "Interdisciplinary Social Sciences", "Law" and Sociology" constitute the sample of the research. These categories were chosen to limit the field to social sciences. For the analysis of the data, Biblioshiny, one of the package programs in the R software, was used and the data were subjected to bibliometric analysis. Through bibliometric analysis, it is tried to find the weight points of scientific knowledge production in certain disciplines and subjects. Trends can be revealed about many information such as the most studied topics, most preferred sources, author, and citation information in the analyzed areas (Donthu et al., 2021). In the Biblioshiny program, data collection, filtering, data import and conversion into a collection; analysis and graphing for resources, researchers, and studies; features such as conceptual, intellectual, and social structure (K-structures) analysis (Bibliometrix.org, 2022). The Biblioshiny program is among the preferred analysis programs in the field of bibliometric analysis (Aria & Cuccurullo, 2017; Derviş, 2019). In the visualization of the analyzed data, the Biblioshiny package program in the R software, the Canva visual design application and Web of Science were used. In addition, it has been evaluated whether the obtained data are in compliance with Price Law, Pareto Law and Lotka Law. According to the findings, the number of publications has increased over the years. Marketing, local government, branding, city, social marketing, governance, tourism are among the most frequently used keywords. The subject has been studied more in the fields of business and management. "Cities", "Marketing and Management of Innovations" and "Sustainability" are the journals with the most publications with five studies each. Daniel L. Fay, Staci M. Zavattaro, and M. Blair Thomas are both the most published and most cited authors. "State and Local E-Government: Prospects and Challenges" by Edmiston in 2006 is the most cited work.

1. Giriş

Araştırmanın konusu “yerel yönetimler” ve “pazarlama” konularının birlikte çalışıldığı bilimsel çalışmaların incelenmesidir. Bu konular kamusal pazarlamanın özellikle 70’lerden günümüze hem uygulamada hem de bilimsel alanda daha çok yer almasıyla birlikte daha fazla çalışılan konular haline gelmiştir. Bu nedenle çalışmada yerel yönetimler ve pazarlama alanında sayıları gün geçtikçe artan bilimsel çalışmaları değerlendirebilmek için bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır.

Tarih içerisinde birçok kez biçim değiştiren devlet yönetimleri içerisinde kendiliğinden oluşan ve üst yapı değişse de kendisini koruyarak günümüze kadar gelen güçlü yerel yönetimler günümüzde demokrasinin vazgeçilmezi olarak görülmektedir. Vatandaşa kamu hizmeti sunan en yakın kurumlar olarak devlet-vatandaş arasındaki güvenin inşasında da yerel yönetimler önemli rol oynamaktadır. Bunun yanında uzun zamanlı tecrübeler göstermiştir ki ulusal kalkınmanın temelini yerel yönetimlerin kalkınması oluşturmuştur. Bu nedenlerle son 40 yıl içerisinde yerel yönetimlere bakış açısı değişmiştir. Yerel yönetimler artık, ulusu aşır, uluslararası alana doğrudan ulaşabilmektedir. Uluslararası kredi örgütleri ile doğrudan iletişim kurmak, ulus üstü oluşumlar ile doğrudan anlaşmalar yapabilmek, uluslararası turizm şirketleri ile arada üst bir yapı olmadan bağlantı kurabilmek yerel yönetimler için normal hale gelmiştir. Bu da yerel yönetimler arası rekabeti artırmıştır. Örgütler arası rekabetin giderek arttığı günümüz ekonomi anlayışında yerel yönetimler de bu değişimden payını almaktadır. Genelde tüm kamu örgütleri özelde yerel yönetimler özellikle bütçelerini artırmak için rekabete dâhil olmak durumundadır. Bu rekabet ise kamusal pazarlama çalışmalarını kaçınılmaz kılmaktadır.

Kamusal pazarlamanın özellikle seçimlerin yeniden kazanılması, vatandaşlarla iletişim kurabilme ve kent markalaşması alanında yerel yönetimler tarafından sıkça kullanıldığı görülmektedir. Tüm dünyada yerel yönetimlerin en önemlileri olan belediyelerin reklama ayırdıkları bütçeler gün geçtikçe artmaktadır. Web 2.0 teknolojilerinin işin için girmesiyle birlikte pazarlama, ağ kurma, iletişim vb. konularda yerel yönetimler (Sivarajah vd.,2015) her gün daha fazla çaba sarf etmektedir. Kentlerin imajını sağlamak ve marka kent olmak için pazarlama yerel yönetimlerin yönetim süreçlerinden biri haline gelmiştir. Pazarlama kentsel gelişimde önemli itici güçlerden biri olmuştur. Yerel yönetimlerin bu faaliyetleri kâr amacı gütmeyen yerel örgütlerle veya şirketlerle birlikte gerçekleştirmesi kentsel gelişimi daha da artırmaktadır (Eshuis vd., 2014). Pazarlama ve yerel yönetimlerin uygulamadaki yoğun ilişkisi bu alanda yapılan bilimsel çalışmaların da sayıca artmasına neden olmuştur.

Sayıları her geçen gün hızla artan bilimsel çalışmalar içerisinde literatür taraması yapmak gittikçe zorlaştırmaktadır. Bu nedenle bibliyometrik analiz gibi yöntemlerle yayınların genel durumunu anlamak ve bu yolla detaylı tarama için bir yol haritası elde etmek daha önemli hale gelmiştir. Sistematik literatür taraması, meta analiz ve bibliyometrik analiz gibi yöntemler gün geçtikçe daha çok ilgi görmektedir. Bir alanda yapılan çalışmaları gözden geçirmek, anahtar kelimeleri ve hangi konularla daha çok çalışıldığını anlamak yazarları ve ülkeleri tespit etmek ve bunlar arasındaki ağ ilişkisini anlamak ilgili alanda çalışmak isteyenler için önemli bir rehber olmaktadır. Veri tabanlarını detaylı olarak analiz edebilen ve anlamlandırabilen yazılımların gelişmesiyle birlikte bu tür analizlerin literatürde daha fazla yer aldığı görülmektedir (Zupic & Cater, 2015).

Bu çalışmada da yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı, alanda sayıları gün geçtikçe artan bilimsel çalışmaları değerlendirebilmek adına bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak ortaya çıkan temalar ve bu temalar arasındaki ilişki ağları belirlenmeye çalışılmıştır. Analiz, R uygulaması kullanılarak Biblioshiny paket programı ile yapılmıştır. Biblioshiny programına alınan yayınlara ise WoS Core Collection veri tabanı yardımıyla ulaşılmıştır. Veri tabanı üzerinden başlık, özet ve anahtar kelimeler filtreleri uygulanarak “local government*” (tekil ve çoğul kullanımların hepsini dahil etmek için * işareti) ve “marketing” kavramları bir arada geçen çalışmalar taranmıştır. Yıl sınırlaması yapılmamıştır. Çalışmaların sosyal bilimler alanından uzaklaşmaması için bilim alanı sınırlaması yapılmıştır. Sadece araştırma makaleleri analize dâhil edilerek 180 çalışma R üzerinden Biblioshiny paket programı ile analiz edilmiştir. Ayrıca elde edilen verilerin Price Yasası, Pareto Yasası ve Lotka Yasasına uygun olup olmadığı değerlendirilmiştir.

Bu kapsamda çalışmada öncelikle yerel yönetim ve pazarlama kavramlarına değinilmiştir. Ardından, yöntem detaylarıyla açıklanmış ve araştırma sonuçları paylaşılmış, son olarak ise sonuç ve değerlendirme bölümü ile çalışmanın alana katkısı ve sınırlılıkları irdelenmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Yerel yönetimler, içinde yaşanan yerel topluluktaki bireylerin birlikte yaşamaktan kaynaklanan ihtiyaçlarını karşılayan, kamu mal ve hizmetlerini sağlayan, seçilmiş organlarca idare edilen kurumlar olarak tanımlanabilir (Göymen, 2010: 90). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nda (m.3) özerk yerel yönetim kavramı, yerel makamların, kanunlarla belirtilen sınırlar çerçevesinde, kamu işlerinin önemli bir bölümünü kendi sorumlulukları altında ve yerel nüfusun çıkarları doğrultusunda düzenleme ve yönetme hakkı ve imkânı olarak tanımlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 127. maddesinde verilen tanıma göre ise yerel yönetimler (mahalli idareler); "il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, kanunda gösterilen seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileridir." Tanımlardan anlaşıldığı gibi yerel yönetimler; kamu hizmeti sunan, vatandaşa en yakın olan ve günlük yaşamın devamında önemli bir yere sahip olan örgütlerdir. Seçilmiş organlarca yönetilmeleri ve özerk olmaları yerel yönetimlerin genel özellikleridir. Yerel yönetimler geçmişten gelen yapılar oldukları için dünya üzerinde çok fazla çeşitte yerel yönetim bulunmaktadır. Ülkelerin yapıları farklılık gösterebilir ancak günümüzde ortak olan nokta yerel yönetimlere bakışın değişmiş olmasıdır. Daha rekabetçi hale gelen yerel yönetimler, ulus devletleri aşır uluslararası alana doğrudan ulaşabilirler, demokrasiyi temsil ederler ve vatandaş-devlet güven ilişkisinde ön plana çıkarlar (Aktalay, 2010: 106; Ökmen & Parlak, 2010: 361). Dolayısıyla pazarlama faaliyetleri günümüz yerel yönetimleri için eskisinden daha önemlidir.

Amerikan Pazarlama Derneği'nin en son 2017'de güncellenen tanımına göre pazarlama; tüketiciler, müşteriler, ortaklar ve genelde toplum için değer sağlayan teklifleri yaratmak, iletişimini sağlamak, ulaştırmak ve değiş-tokuş etmek için gereken etkinlikler, kurumlar ve süreçlerdir (American Marketing Association, 2023). Kamusal pazarlama ise bunların kamuya uyarlanmasıdır. Dünya ekonomisi içerisinde kamu sektörü pazarlama açısından dikkate alınması gereken bir büyüklüğe sahiptir (Kaplan & Haenlein, 2009: 197). Bu nedenle kamusal pazarlama da dikkate alınması gereken konulardan biridir. Pazarlamanın kamusal alana girişi tesadüf değildir. Pazarlamanın temel araçlarından olan "ürün geliştirme", "fiyat", "dağıtım" ve "tutundurma" açısından bakıldığında kamuda birçok örnek ile karşılaşılabılır (Gümüş, 2018: 194; Kaplan & Haenlein, 2009: 203). Bir belediyenin turist çekmek amacıyla bir müze yatırımı yapması, bu yatırımı fiyatlandırması, sosyal medya ile uluslararası alanda duyurması ve uzun vadede ziyaretçi sayısını artırmaya çalışması bu araçlara örnek verilebilir.

Kamu yönetiminde pazarlama anlayışının tarih içerisinde gelişimine bakıldığında 20. yy.'ın başlarında pazarlamanın satış ve kar odaklı bakışının kamu yönetimi ile bütünleşmesini zorlaştırdığı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından pazarlamada hedef kitlenin görüşleri daha önemli hale gelmiştir ve değer odaklı bir dönem başlamıştır (Altunışık vd., 2017). Kâr amacı gütmeyen sektörlerle pazarlama özellikle 1970'lerden sonra tanışmıştır (Kotler & Zaltman, 1971). 1980'lerden sonra ise pazarlamanın bakışının uzun vadeli değeri hedefleyen ilişki odaklı bir yola girmesiyle birlikte kamu ile pazarlama arasındaki yakınlık daha da artmıştır. Kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal yönetim gibi alanların pazarlama ve

genel işletme literatüründe daha fazla yer almasıyla birlikte pazarlama ile kamu yönetiminin ilkeleri ve hedefleri tam olarak örtüşmeye başlamıştır (Serrat, 2010). Böylece kamusal pazarlamanın gelişimi için uygun bir alan oluşmuştur. Günümüzde kamunun finans kaynaklarının azalması, oy ve katılım oranlarının düşmesi, özel sektör ile rekabetin artması, yeni kamu işletmeciliği ve yönetim yaklaşımının benimsenmesi pazarlama ile kamu yönetiminin bir araya gelmesini kaçınılmaz kılmaktadır (Kaplan & Haenlein, 2009: 201).

Yerel yönetimler açısından bakıldığında ise alanda en çok öne çıkan konular yerel yönetimlerin seçimlerde tekrar kazanma isteği, Web 2.0 teknolojilerini kullanarak vatandaşlarla doğru iletişim kurması ve turist çekmek amacıyla yapılan pazarlama faaliyetleridir. Kent pazarlama, mekân pazarlama, misafirperverlik uygulamaları gibi terimlerin alan yazında öne çıktığı görülmektedir. Yerel yönetimler pazarlama faaliyetlerine şehrin gelirini ve kendi gelirlerini arttırmak için başvurmaktadır. Ekonomik, sosyal, kültürel ve fiziksel gelişim, büyüme ve gelişme öncelikli hedeflerdir. İş dünyası, yerel politikacılar, sendikalar, dernekler, sivil toplum örgütleri, kültürel ve dini kurumlar pazarlama faaliyetlerinde yerel yönetimlerin ortak olduğu paydaşlarıdır. Hedef kitle ise vatandaşlar, yatırımcılar ve ziyaretçilerdir. Tüm bu hedef kitle; alım gücü, yaşam standartları şehirde zaman geçirme, eğitim imkânları alışveriş imkânları gibi konularda eskisinde daha farkındalık sahibidir. Bu da yerel yönetimlerin pazarlama faaliyetlerini kaçınılmaz kılmaktadır (Stefko vd., 2017: 245; Özel & Polat, 2013: 56-59). Bunun yanında, ticari pazarlama faaliyetlerinin kamuya uyarlanmasında görülen çekince, yerel yönetimlerin pazarlamayı bilmemesi, yönetici-yönetilen arasındaki amaç birliğinin sağlanamaması, bürokratik yaklaşım, kaynak yetersizliği gibi sebepler yerel yönetimleri pazarlama uygulamalarından uzaklaştırmaktadır (Kaplan & Haenlein, 2009; Özel & Polat, 2013: 71-74).

Bütün bu tartışmalar içerisinde, uygulamada var olan ihtiyaç nedeniyle, yerel yönetimler ve pazarlama alanında yapılan bilimsel çalışmalar zaman içerisinde artmıştır. Sayıca fazla olan çalışmaların bibliyometrik analizi gibi bilimsel yayınlar hem uygulamadaki hem de bilimsel çalışmalardaki tartışmalara katkı sağlamaktadır.

3. Yöntem

Bu bölümde çalışmada kullanılan araştırma yöntemine değinilmiştir.

3.1. Araştırmanın Soruları

Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmaların oluşturduğu literatürün incelenmesi ile cevaplanan araştırma soruları şöyledir:

- (1) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmalar hangi tarihler arasında görülmektedir?

- (2) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışma sayısı zaman içerisinde nasıl değişmiştir?
- (3) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmalarda katkı sunan yazar sayısı nedir?
- (4) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmalarda en çok yayını olan yazar(lar) hangileridir?
- (5) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmalarda uluslararası iş birliği var mıdır?
- (6) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmalarda tek yazarlı yayın sayısı nedir?
- (7) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmalarda ortalama yayın yaşı nedir?
- (8) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmalarda çalışma başına atıf sayısı nedir?
- (9) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmalarda dergi-yayın sayısı Price Yasası ve Pareto Yasası ile uyumlu mudur?
- (10) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmalar içerisinde en çok atıf alan-yapan yazar(lar) hangileridir?
- (11) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmaların yazar verimliliği Lotka Yasası, Price Yasası ve Pareto Yasası ile uyumlu mudur?
- (12) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmalar içerisinde en çok atıf alan çalışma(lar) hangileridir?
- (13) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmalar içerisinde en çok kullanılan anahtar kelimeler hangileridir?
- (14) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmalarla öne çıkan dergiler hangileridir?
- (15) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmalar hangi disiplinlerde ne kadar yer almıştır?
- (16) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmalar hangi üniversitelerde daha fazla çalışılmıştır?
- (17) Yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmalar hangi ülkelerde daha fazla çalışılmıştır?

3.2. Araştırmanın Modeli

Betimsel araştırma modelinin temel alındığı bu çalışmada literatür taramasına dayalı bibliyometrik yöntem kullanılmıştır. Bibliyometri belirli bir alanda belirli bir dönemde ve belirli bir bölgede kişiler veya kurumlar tarafından üretilmiş yayınların ve bu yayınlar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak analizidir (ULAKBİM, 2023). Bibliyometri yönteminin uygulanmasında Biblioshiny programı kullanılmıştır.

3.3. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini yerel yönetimler ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı bütün akademik/bilimsel çalışmalar oluşturmaktadır. Uluslararası etki değeri yüksek akademik/bilimsel çalışmalara ulaşmak amacıyla araştırmanın taramaları, Web of Science Core Collection akademik veri tabanı üzerinden 5 Ocak 2023 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Oldukça geniş bir evren üzerinden örnekleme dahil olma kriterleri ise şöyledir: Araştırmada sadece “araştırma makaleleri” analiz edilmiştir. Çalışma başlıkları, özetler ve anahtar kelimeler (Title: “local government*” and “marketing” or Abstract: “local government*” and “marketing” or Keywords: “local government*” and “marketing”) üzerinden makale araması yapıldığında 298 çalışma belirlenmiştir. Araştırmanın sosyal bilimler alanında kalabilmesi için kategori sınırlaması yapılmıştır. 298 makale çalışması içerisinde yer alan “Yönetim”, “İşletme”, “Konaklama Eğlence Spor ve Turizm”, “Kent Çalışmaları”, “Çevre Çalışmaları”, “Kamu Yönetimi”, “Kamu, Çevre ve İş Sağlığı”, “Bölgesel Kentsel Planlama”, “Ekonomi”, “Siyaset Bilimi”, “Disiplinler Arası Sosyal Bilimler”, “Hukuk” ve Sosyoloji” kategorilerinde 180 makale araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Web of Science tarafından belirlenen kategoriler içerisinde bu kategoriler alanı sosyal bilimlerle sınırlamak amacıyla tercih edilmiştir. Kalan kategoriler fen bilimleri alanına girmektedir. Web of Science tarafından yapılan bu kategorilendirme makalenin hangi bilimsel alanda yapıldığını göstermektedir.

3.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizi için R yazılımında yer alan paket programlardan Biblioshiny kullanılmıştır ve veriler bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Bibliyometrik analiz yoluyla belirli bilim dallarında ve konularda bilimsel bilgi üretiminin ağırlık noktaları bulunmaya çalışılır. Analiz yapılan alanlarda en çok çalışılan konular, en çok tercih edilen kaynaklar, yazar ve atıf bilgileri gibi birçok bilgi hakkında trendler ortaya çıkarılabilir (Donthu vd., 2021). Biblioshiny programında, veri toplama, filtreleme, veriyi içe aktarma ve koleksiyona dönüştürme; kaynaklar, araştırmacılar ve çalışmalar için analiz ve grafikler oluşturma; kavramsal, entelektüel ve sosyal yapı (K-yapıları) analizi gibi özellikler mevcuttur (Bibliometrix.org, 2022). Biblioshiny programı bibliyometrik analiz alanında tercih edilen

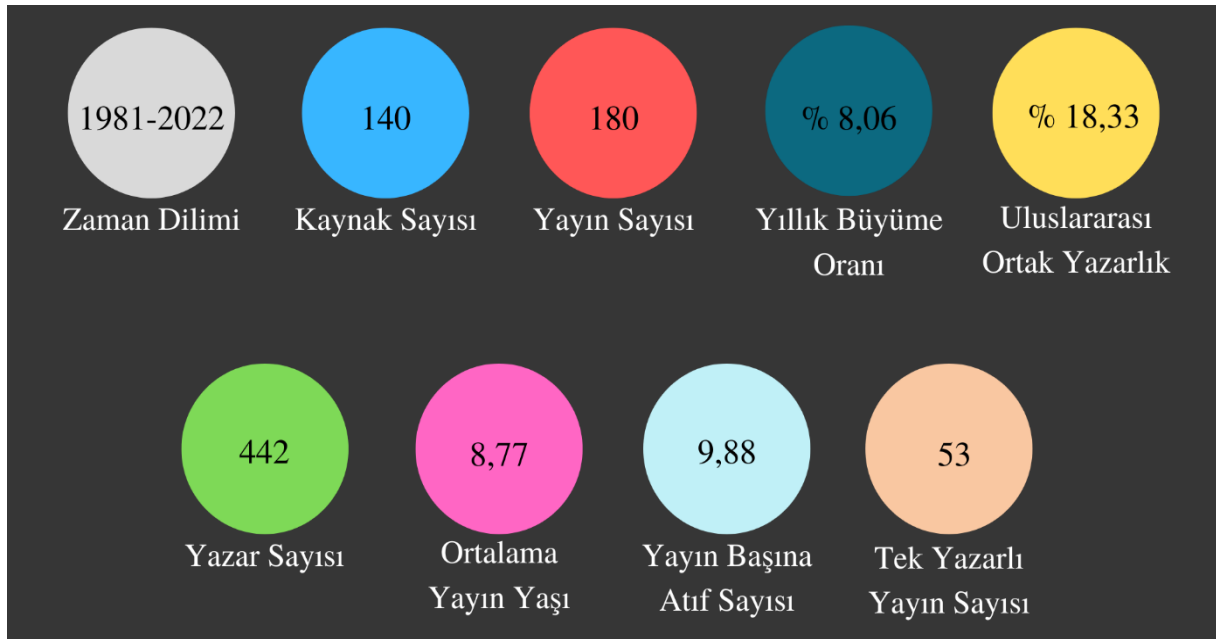
analiz programları arasındadır (Aria & Cuccurullo, 2017; Derviş, 2019). Ayrıca elde edilen verilerin Price Yasası, Pareto Yasası ve Lotka Yasasına uygun olup olmadığı değerlendirilmiştir. Analiz edilen verilerin görselleştirilmesinde R yazılımında yer alan Biblioshiny paket programından, Canva görsel tasarım uygulamasından ve Web of Science'dan yararlanılmıştır.

4. Bulgular

Bu başlıkta, analizler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bulgulara dair bilgilerin görselleştirilmesinde Microsoft Excel üzerinden hazırlanan tablolarla birlikte Biblioshiny paket programından, Canva uygulamasından ve Web of Science'dan yararlanılmıştır.

4.1. Analiz Edilen Makaleler Hakkında Genel Bilgi

Şekil (1)'de görüldüğü gibi 1981-2022 yılları arasında (1981 ve 2022'de dahil) "Yerel Yönetim*" ve "Marketing" alanında 140 farklı kaynaktan 180 çalışma yayınlanmıştır. Yayınlarında yıllık %8 oranında artış olmuştur ve bu yayınların %18,33'ü uluslararası ortak yazarlıdır. 442 yazar (araştırmacı) mevcuttur ve ortalama yayın yaşı 8,77'dir. 53 yayın tek yazarlı olarak çıkarılmıştır ve yayın başına atıf sayısı 9,88'dir.

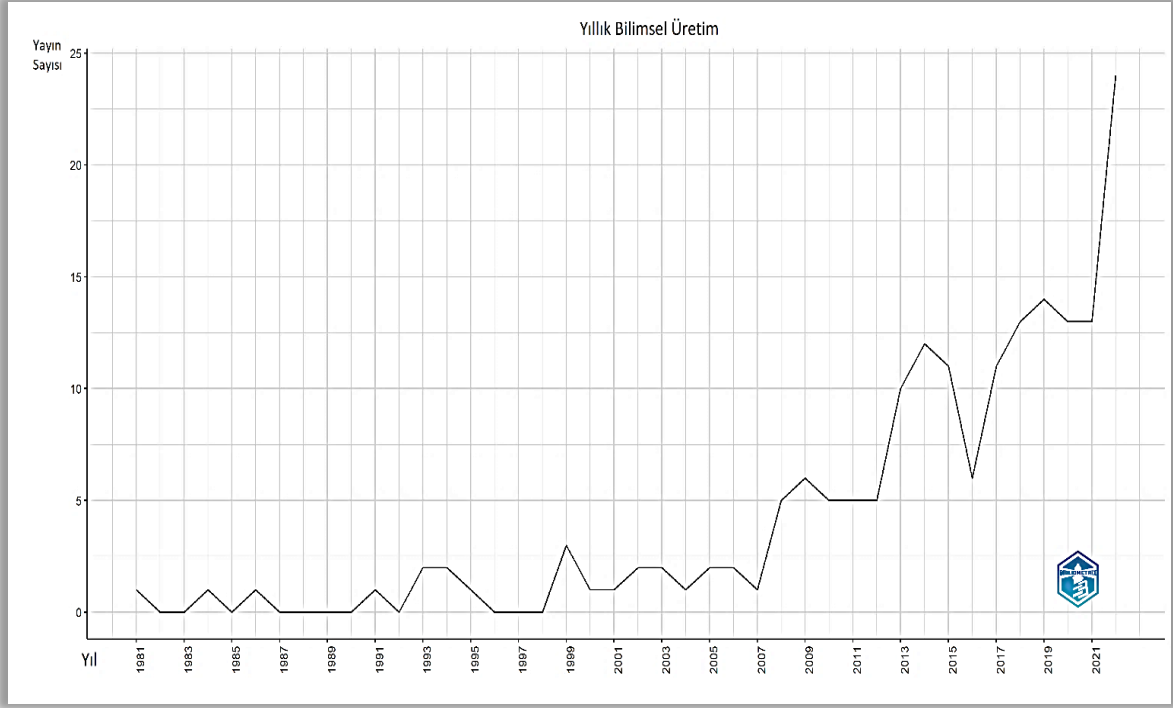

Şekil 1.
Analiz Edilen Çalışmalar Makaleler Hakkında Genel Bilgiler

4.2. Yıllara Göre Yayın Sayısı

1981-2022 tarihlerinde, toplam makale sayısı 180'dir (Şekil 2). 1981 yılından bu yana artış trendinde olduğu gözlemlenebilecek yıllık bilimsel üretim sayısı 2007 yılından sonra artış

eğilimine girmiştir ve 2007’den sonra yıllık yayın sayısı artışında oransal olarak yükselmeler görülmektedir. 2007 yılında 1 yayın olan bilimsel üretim sayısı 2008 yılında 5’e çıkmıştır. 2008’den sonra ara düşüşler gözlemlense de artış devam etmiştir. 2021 yılında 13 olan bilimsel üretim sayısı 2022’de 24’e çıkmıştır.

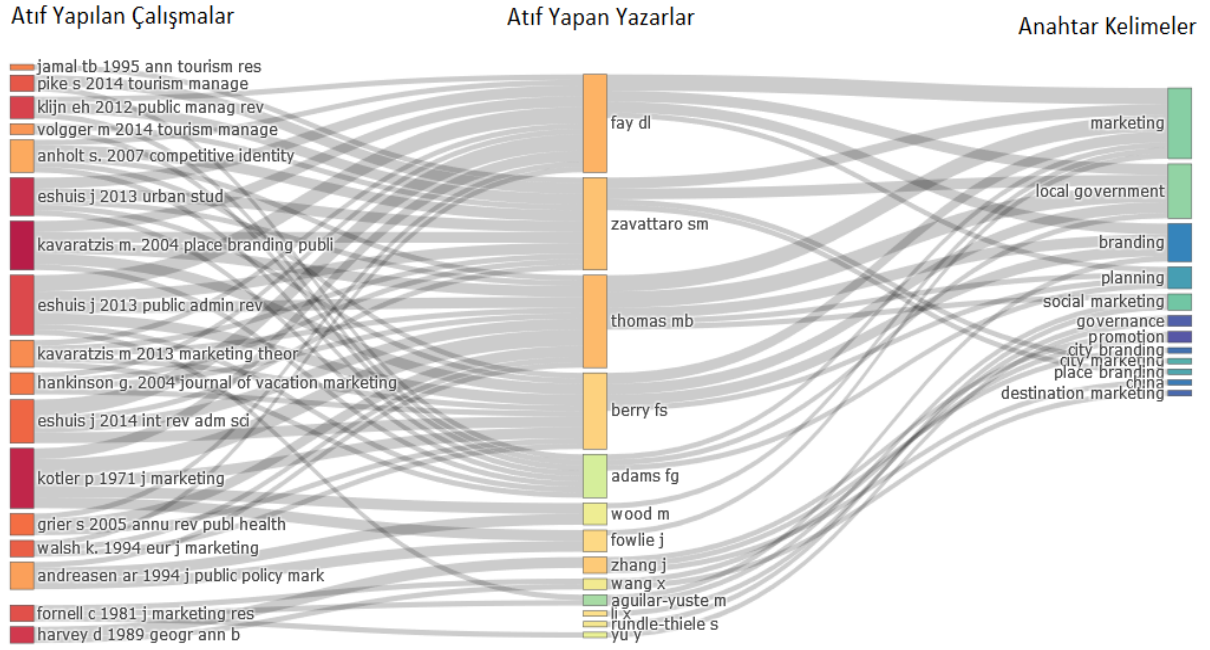

Şekil 2.

Yıllık Yayın Sayısı

4.3. Atıf Yapılan Çalışmalar- Atıf Yapan Yazarlar- Anahtar Kelimeler

Üç alan grafiği (Şekil 3) kapsamında atıf yapılan çalışmalar, atıf yapan yazarlar ve anahtar kelimeler gösterilmiştir. Pazarlama, yerel yönetim, markalama, planlama ve sosyal pazarlama, yönetim, promosyon, kent markası, kent pazarlama, mekan pazarlama en sık kullanılan anahtar kelimeler arasındadır. En çok atıf alan çalışmalar Tablo (1)’de gösterilmiştir. Atıf yapan yazarlar arasında yer alan Daniel L. Fay, Staci M. Zavattaro ve M. Blair Thomas aynı zamanda araştırma kapsamında oluşturulan örnekleme en çok yayına sahip olan yazarlardır. Bu durum, Şekil (5)’te de ifade edilmiştir.

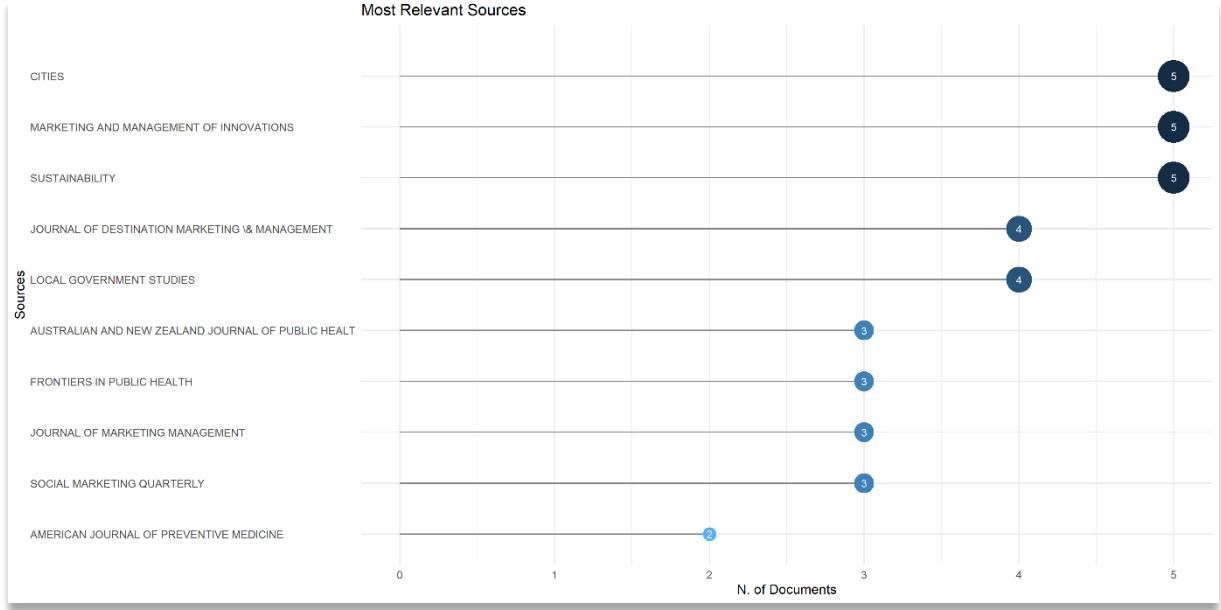

Şekil 3.

Üç Alan Grafiği (Atıf Yapılan Çalışmalar- Atıf Yapan Yazarlar- Anahtar Kelimeler)

4.4. Alanda Öne Çıkan Dergiler

Şekil (4)'te en çok yayın yapılan 9 dergiye yer verilmiştir. "Cities", "Marketing and Management of Innovations" ve "Sustainability" beşer çalışmayla en çok yayın yapılan dergilerdir. "Journal of Destination Marketing & Management", "Local Government Studies" 4'er yayınla ikinci sırada yer almaktadırlar. Diğer 4 dergide 3'er çalışma yayınlanmıştır. Bu 9 dergiden sonra yer alan dergilerde 2 veya 1 çalışma yapılmıştır. Price Yasası açısından bakıldığında 11 derginin 90 yayını içermesi beklenir ancak veriler bu yasa ile uyum sağlamamaktadır. Pareto Yasası'na göre %20'lik dilime giren ilk 28 derginin %80'lik dilime giren 140 makaleyi içermesi gerekir. Veriler bu yasa ile uyum sağlamamaktadır.

Şekil 2.
En Fazla Yayın Yapılan Dergiler

4.5. En Çok Atıf Alan Çalışmalar

Tablo (1)'de örnekleme içerisinde yer alan ve en çok atıf alan çalışmaların isimleri, yazar (lar)ı, yayın yılları, toplam alınan atıf sayıları ve yıllık ortalama alınan atıf sayılarına yer verilmiştir.

*Nalçı, M. M. & Nalçı Arıbaşı, N. /Yerel Yönetim ve Pazarlama Konularının Birlikte Çalışıldığı
Yayınların Bibliyometrik Analizi*

Tablo 1.
En Çok Atıf Alan Çalışmalar

Çalışmanın Adı	Yazar(lar)	Yayın Yılı	Toplam Alınan Atıf	Yıllık Ortalama Alınan Atıf
State And Local E-Government: Prospects and Challenges	Kelly D. Edmiston	2016	155	7,38
Place marketing and citizen participation: branding as strategy to address the emotional dimension of policy making?	Jasper Eshuis, Erik-Hans Klijn ve Erik Braun	2014	82	8,20
A GIS-based decision support system for brownfield redevelopment	Michael R. Thomas	2002	80	3,64
When does investment in political ties improve firm performance? The contingent effect of innovation activities	Jing Zhang, Justin Tan ve Poh Kam Wong	2015	68	7,56
Global China and the making of Vancouver's residential property market	David Ley	2015	54	7,71
Storytelling about places: Tourism marketing in the digital age	Clara Bassano, Sergio Barile, Paolo Picocchi, James C. Spohrer, Francesca Iandolo ve Raymond Fisk	2019	52	10,40
Between Whitehall and Town Hall: the realignment of urban regeneration policy in England	Murray Stewart	1994	50	1,67
Diving into the "Third Waves" of Regional Governance and Economic Development Strategies: A Study of Regional Partnerships for Economic Development in U.S. Metropolitan Area	Julie Cencula Olberding	2016	49	2,23
Segmentation by push motives in health tourism destinations: A case study of Polish spa resorts	Diana Dryglass, Marcin Salamaga	2018	47	7,83
Active Seattle: Achieving Walkability in Diverse Neighborhoods	Rebecca C. Deehr, Amy Shumann	2009	44	2,93

4.6. En Çok Yayını Olan Yazarlar

Şekil (5)'te örneklem içerisinde yer alan yayınlar içerisinde en çok çalışmaya sahip olan yazarlar gösterilmiştir. Daniel L. Fay, M. Blair Thomas, Staci M. Zavattaro ve Jingxiang Zhang 3'er çalışmayla en çok yayına sahip yazarlardır. Bu yazarların ilgili çalışmaları kaynakçadan görülebilmektedir. 442 yazar içerisinde 430 yazarın tek yayını, 8 yazarın 2 yayını, 4 yazarın ise 3 yayını vardır. Lotka Yasası açısından değerlendirildiğinde sayıların bu yasaya uyum sağlamadığı görülmüştür. Price Yasası açısından bakıldığında 442 yazar içerisinde 21'inin yayınların 90 tanesini yapması beklenir. Pareto Yasası açısından incelendiğinde 144 makalenin 88 yazar tarafından oluşturulması beklenir. Veriler bu yasalar ile uyum sağlamaktadır.

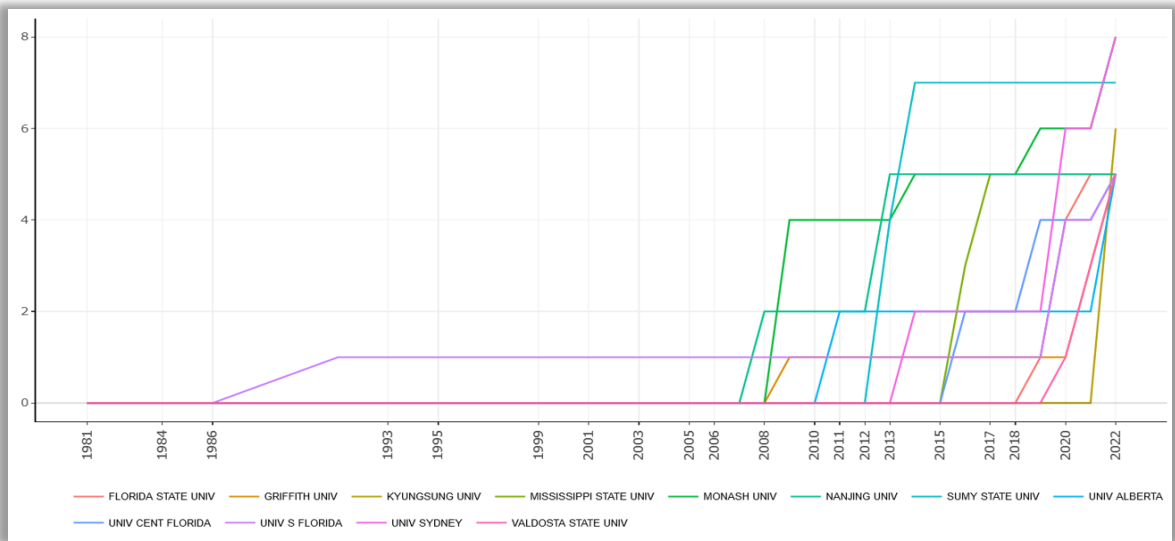

Şekil 3.

En Çok Yayımlı Olan Yazarlar

4.7. Çalışma Yapılan Üniversiteler ve Yıllık Yayın Sayıları

En çok yayın yapan 10 üniversite ve yıllara göre yayın sayıları Şekil (6)'da gösterilmiştir. Monash Üniversitesi (Avustralya) ve Sydney Üniversitesi (Avustralya) 8'er yayımla en çok yayın yapılan üniversitelerdir. Sumy Devlet Üniversitesi (Ukrayna) 7 yayımla 2. sıradadır ve Kyungshung Üniversitesi (Güney Kore) 6 yayımla 3. sıradadır. Florida Devlet Üniversitesi (Birleşik Devletler), Georgia Devlet Üniversitesi (Birleşik Devletler), Griffith Üniversitesi (Avustralya), Mississippi Devlet Üniversitesi (Birleşik Devletler), Nanjing Üniversitesi (Çin) ve Alberta Üniversitesi (Kanada) 5'er yayımla dördüncü sırada yer almaktadırlar.

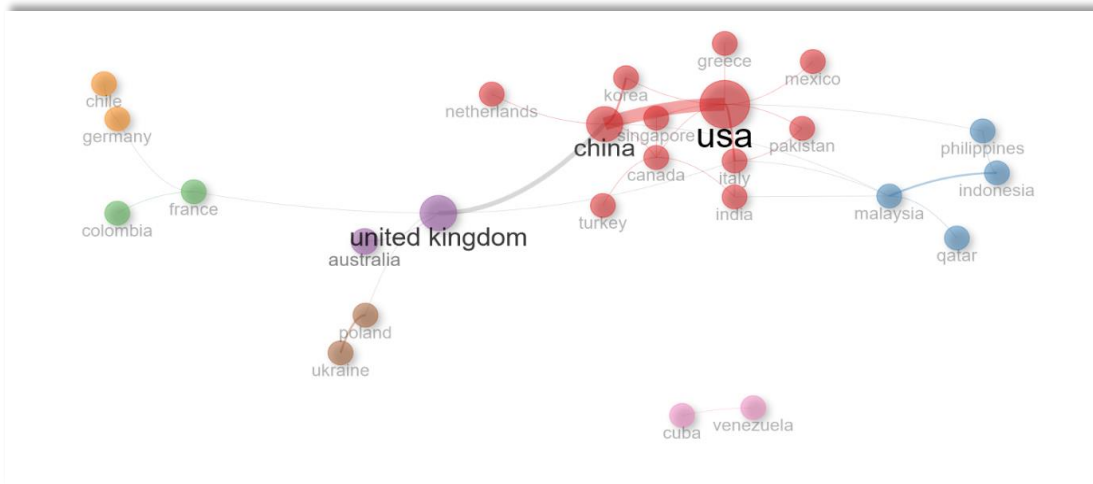

Şekil 10.

Kategorilerdeki Yayın Sayıları

4.10. Konunun En Fazla Çalışıldığı Ülkeler

WOS bu verileri yazarların bağlı olduğu kurumların bulunduğu ülkelere göre değerlendirmektedir. Yerel yönetim ve pazarlama konularının bir arada yer aldığı çalışmalar en fazla ABD, Çin ve Birleşik Krallık'ta çalışılmıştır. Bu ülkeler dışındaki ülkelerde çalışma sayıları hemen hemen eşittir. Türkiye de konuların çalışıldığı ülkelerden biridir.

Şekil 11.

Konunun Çalışıldığı Ülkeler

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada yerel yönetim ve pazarlama konularının birlikte çalışıldığı akademik/bilimsel çalışmalar bibliyometrik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Analiz kapsamına alınan 180 makalenin farklı kaynak sayısı 140'tır. İlk makale 1981 son makale 2022 yılında yayınlanmıştır. Toplam 442 yazar alana katkı sağlamıştır. 53 yayın tek yazarlıdır. Uluslararası ortak yazarlık %18,33'tür. Yayın sayısı her geçen gün artmakla birlikte yıllık artış oranı %8,06'dır. 2007 yılından sonra alanda yapılan yayın sayısında normalin üstünde bir artış yaşanmıştır. Pazarlama ve yerel yönetim konularının beraber ele alındığı çalışmalardaki bu artış, yönetimde pazarlama anlayışının gelişmesine daha çok katkı sağlayabilir.

“Cities”, “Marketing and Management of Innovations” ve “Sustainability” beşer çalışmayla en çok yayın yapılan dergilerdir. Daniel L. Fay, Staci M. Zavattaro ve M. Blair Thomas hem en çok yayın yapan hem de en çok atıf yapan yazarlardır. Edmiston tarafından 2006 yılında yapılan “State and Local E-Government: Prospects and Challenges” en çok atıf alan çalışmadır.

Monash Üniversitesi (Avustralya) ve Sydney Üniversitesi (Avustralya) 8'er yayınlı en çok yayın yapılan üniversitelerdir. Sumy Devlet Üniversitesi (Ukrayna) 7 yayınlı 2. sıradadır ve Kyungshung Üniversitesi (Güney Kore) 6 yayınlı 3. sıradadır.

Pazarlama, yerel, kent, yönetim, turizm, marka en çok öne çıkan kelimelerdir. Kent markalaşması, mekân pazarlama, sosyal pazarlama, yönetim, sosyal medya en çok çalışılan konulardır.

İşletme, yönetim, iktisat alanlarında daha çok çalışılan konu; çevre, turizm, kent çalışmaları ve kamu yönetimi alanlarında da çalışılmıştır. ABD, Çin ve Birleşik Krallık ön plana çıkan ülkelerdir.

Bu araştırma ile amaçlanan yerel yönetimler ve pazarlama konularında çalışmak isteyen bilim insanlarına bir yol haritası sunmaktır. Günümüzde, bilimsel yayınlarda niceliğin ön plana çıkması ve açık erişim politikasıyla birlikte literatürde yer alan çalışma sayısı araştırmacılar için içerisinden çıkılamayacak hale gelmiştir. Herhangi bir konuda literatür taramak isteyen araştırmacılar birçok farklı veri tabanından binlerce yayın ile karşılaşmaktadır. Bu karmaşık yapının daha basite indirgenebilmesi için bibliyometri gibi yöntemler kullanılmaktadır. Bu çalışmada da yerel yönetim ve pazarlama konularında çalışmak isteyen bilim insanlarına literatürü özetlemek amacıyla bibliyometrik analiz yapılmıştır. Elbette çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Sadece Web of Science Core Collection veri tabanı kullanılmış, bulunan çalışmalar içerisinden sadece araştırma makaleleri örnekleme dahil edilmiş ve kategori

sınırlaması yapılmıştır. Bundan sonra yapılacak çalışmalar bu sınırlılıklar göz önüne alınarak zenginleştirilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Katkı Oranı Beyanı: Sorumlu yazar: %50 Diğer yazar: %50

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: 50% Other author: 50%

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Aktalay, A. (2010). *Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı Çerçevesinde Merkezden Yönetim ve Yerinden Yönetim Arasındaki Denetim İlişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Altunışık, R., Özdemir, Ş, & Torlak, Ö. (2017). *Pazarlamaya Giriş*. Sakarya Yayıncılık.
- American Marketing Association (21.01.2023) What Is Marketing? What is Marketing? — The Definition of Marketing — AMA
- Andreasen, A. R. (1994). Social Marketing: Its Definition and Domain. *Journal of Public Policy & Marketing*, 13(1), 108–114. <https://doi.org/10.1177/074391569401300109>
- Anholt, S. (2007). *Competitive Identity The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*. Palgrave Macmillan
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975.
- Bassano, C., Barile, S., Piciocchi, P., Spohrer, J.C., Iandolo, F., & Fisk, R. (2019). Storytelling about places: Tourism marketing in the digital age. *Cities*, 87, 10-20. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2018.12.025>.
- Bibliometrix, (2022). <https://www.bibliometrix.org/home/index.php/layout/biblioshiny>
- Deehr, R.C., & Shuman, A. (2009). Active Seattle: Achieving Walkability in Diverse Neighborhoods. *American Journal of Preventive Medicine*, 37(6), 5403-5411.
- Derviş, H. (2019). Bibliometric Analysis using Bibliometrix an R Package. *Journal of Scientometric Res.*, 8(3), 156-160. <https://doi.org/10.5530/jscires.8.3.32>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim W.M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>.
- Dryglass, D., & Salamaga, M. (2018). Segmentation by push motives in health tourism destinations: A case study of Polish spa resorts. *Journal of Destination Marketing & Management*, 9, 234-246.
- Edmiston, K. D. (2003). State And Local E-Government: Prospects and Challenges. *The American Review of Public Administration*, 33(1), 20–45. <https://doi.org/10.1177/0275074002250255>
- Eshuis, J., & Edwards, A. (2013). Branding the City: The Democratic Legitimacy of a New Mode of Governance. *Urban Studies*, 50(5), 1066–1082. <https://doi.org/10.1177/0042098012459581>
- Eshuis, J., & Klijn, E.H. (2013). Place Marketing as Governance Strategy: An Assessment of Obstacles in Place Marketing and Their Effects on Attracting Target Groups. *Public Administration Review*, 73(3), 507-516.
- Eshuis, J., Klijn, E.H., & Braun, E. (2014). Place marketing and citizen participation: branding as strategy to address the emotional dimension of policy making? *International Review of Administrative Sciences*, 80(1), 151–171. <https://doi.org/10.1177/0020852313513872>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error: Algebra and Statistics. *Journal of Marketing Research*, 18, 382-388. <http://dx.doi.org/10.2307/3150980>
- Göymen, K. (2010). *Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Yönetişim: Gereksinmeler, Önermeler, Yönelimler Türkiye’de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma*, İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- Grier, S., & Bryant, C.A. (2005). Social Marketing in Public Health. *Annual Review of Public Health*, 26(1), 319-339. <https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.26.021304.144610>
- Gümüş, N. (2018). Sosyal medyanın kamu kurumları tarafından kamusal pazarlama aracı olarak kullanılması: 81 il valiliği üzerinde bir araştırma. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (4), 189-212.
- Hankinson, G. (2004). Relational Network Brands: Towards a Conceptual Model of Place Brands. *Journal of Vacation Marketing*, 10, 109-121. <https://doi.org/10.1177/135676670401000202>
- Harvey, D. (1989). From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 71(1), 3-17. <https://doi.org/10.1080/04353684.1989.11879583>

- Jamal, T.B., & Getz, D. (1995). Collaboration Theory and Community Tourism Planning. *Annals of Tourism Research*, 22, 186-204. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(94\)00067-3](https://doi.org/10.1016/0160-7383(94)00067-3)
- Kaplan, A.M. & Haenlein, M. (2009). The increasing importance of public marketing: Explanations, applications and limits of marketing within public administration. *European Management Journal*, 27, 197–212.
- Kavaratzis, M. (2004). From city marketing to city branding: Towards a theoretical framework for developing city brands. *Place Brand Public Dipl*, 1, 58–73. <https://doi.org/10.1057/palgrave.pb.5990005>
- Kavaratzis, M., & Hatch, M. J. (2013). The dynamics of place brands: An identity-based approach to place branding theory. *Marketing Theory*, 13(1), 69–86. <https://doi.org/10.1177/1470593112467268>
- Klijn, E.H. (2012). Public Management and Governance: a comparison of two paradigms to deal with modern complex problems. 201-214 in *The handbook of governance* (ed. D. Levi Faur). Oxford University Press.
- Kotler, P., & Zaltman, G. (1971). Social Marketing: An Approach to Planned Social Change. *Journal of Marketing*, 35, 8-12. <http://dx.doi.org/10.2307/1249783>
- Ley, D. (2017). Global China and the making of Vancouver's residential property market. *International Journal of Housing Policy*, 17(1), 15-34. <https://doi.org/10.1080/14616718.2015.1119776>
- Luo, Z., Wang, X., Zhang, J., & Hu, Y. (2013). Urban scaling-up and endogenous development promoted by continuous city marketing: A case study of Xuyi County, China. *Planning Theory*, 12(4), 406–424. <https://doi.org/10.1177/1473095213491074>
- Olberding, J. C. (2002). Diving into the “Third Waves” of Regional Governance and Economic Development Strategies: A Study of Regional Partnerships for Economic Development in U.S. Metropolitan Areas. *Economic Development Quarterly*, 16(3), 251–272. <https://doi.org/10.1177/089124240201600305>
- Ökmen, M., & Parlak, B. (2010). Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler: İlkeler Yaklaşımlar ve. Bursa: Alfa Aktüel.
- Özel, M. & Polat, C. (2013). Yerel yönetimlerde değişim ve yerel yönetim hizmetlerinde ‘müşteri odaklı pazarlama’ yaklaşımı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 41-79.
- Pike, S., & Page, S.J. (2014). Destination Marketing Organizations and destination marketing: A narrative analysis of the literature. *Tourism Management*, 41, 202-227. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.09.009>
- Rundle-Thiele, S. (2022). A reflection on motivating community action to protect an endangered species using marketing. *European Journal of Marketing*, 56(9), 558-2572. <https://doi.org/10.1108/EJM-03-2022-0146>
- Serrat, O. (2017). Marketing in the Public Sector. *Knowledge Solutions*, 111-118. Asian Development Bank.
- Sivarajah, U., Irani, Z. & Weerakkody, V. (2015). Evaluating the use and impact of Web 2.0 technologies in local government. *Government Information Quarterly*, 32 (4), 473-487 <https://doi.org/10.1016/j.giq.2015.06.004>
- Štefko, R., Bačík R. & Fedorko R. (2017). City marketing and its impact on income sources of the local government, *Polish Journal of Management Studies*, 15(1), 244-254
- Stewart, M. (1994). ‘Between Whitehall and Town Hall: The Realignment of Urban Regeneration Policy in England’. *Policy and Politics*, 22(2), 133–145.
- Thomas, M. B., Fay, D. L., & Berry, F. S. (2020). Strategically Marketing Florida’s Cities: An Exploratory Study Into How Cities Engage in Public Marketing. *The American Review of Public Administration*, 50(3), 275–285. <https://doi.org/10.1177/0275074019897599>
- Thomas, M.B., Fay, D.L., & Berry, F.S. (2021). More Than a Logo: Branding Viewpoints from City Managers Leading to Testable Propositions. *Public Performance & Management Review*, 44(6), 1395-1421. <https://doi.org/10.1080/15309576.2021.1897634>
- Thomas, M.B., & Larson, S.E. (2022). The Untapped Potential of Social Marketing: How a Sample of Florida Cities Engage in Its Practice. *International Journal of Public Administration*, 45(16), 1111-1121. <https://doi.org/10.1080/01900692.2021.1950184>
- Thomas, M.R. (2002). A GIS-based decision support system for brownfield redevelopment. *Landscape and Urban Planning*, 58(1):7-23. [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(01\)00229-8](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(01)00229-8)

- Țiclău, T., Mora, C., Țigănaș, A. & Bacalı, L. (2010). Public marketing as a strategic component of public management. a pilot study in Cluj County on the existence of basic marketing conditions in the local public administration in Romania. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 31E, 147-167.
- ULAKBİM. (2023). Bibliyometri Nedir? *ULAKBİM Cahit Arf Bilgi Merkezi*. 25 Mayıs 2023, <https://cabim.ulakbim.gov.tr/bibliyometrik-analiz/bibliyometrik-analiz-sikca-sorulan-sorular/>
- Volgger, M., & Pechlaner, H. (2014). Requirements for destination management organizations in destination governance: Understanding DMO success. *Tourism Management*, 41, 64-75.
- Walsh, K. (1994). Marketing and Public Sector Management. *European Journal of Marketing*, 28(3), 63-71. <https://doi.org/10.1108/03090569410057308>
- Wang, X., Yu, Y., Zhu, Z., & Zheng, J. (2022). Visiting Intentions toward Theme Parks: Do Short Video Content and Tourists' Perceived Playfulness on TikTok Matter? *Sustainability*, 14(19), 12206. <https://doi.org/10.3390/su141912206>
- Wood, M., & Fowlie, J. (2013). Using community communicators to build trust and understanding between local councils and residents in the United Kingdom. *Local Economy*, 28(6), 527-538. <https://doi.org/10.1177/0269094213497184>
- Zavattaro, S. M., & Adams, F. G. (2016). Bridging the gap: An exploration of how DMO managers use education to overcome challenges. *Urban Studies*, 53(4), 669-688. <https://doi.org/10.1177/0042098014568069>
- Zavattaro, S. M., & Daspit, J. J. (2016). A grounded theoretical approach to understanding innovation in destination marketing organizations. *Journal of Vacation Marketing*, 22(4), 349-364. <https://doi.org/10.1177/1356766715623826>
- Zavattaro, S.M., & Fay, D.L. (2019). Brand USA: A natural quasi-experiment evaluating the success of a national marketing campaign. *Tourism Management*, 70, 42-48. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.07.013>
- Zhang, J., Tan, J., & Wong, P.K. (2015). When does investment in political ties improve firm performance? The contingent effect of innovation activities. *Asia Pac J Manag*, 32, 363-387. <https://doi.org/10.1007/s10490-014-9402-z>
- Zhang, J., & Wu, F. (2008). Mega-event marketing and urban growth coalitions: A case study of Nanjing Olympic New Town. *Town Planning Review*, 79(2-3).
- Zupic, I., & Cater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18 (3), 429-472.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1244511

Research Article

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ARTICLES PUBLISHED ON THE WEB OF SCIENCE (WoS) DATABASE ON SUSTAINABLE TRADE AND GREEN LOGISTICS

Emre Kadir ÖZEKENCİ¹

Abstract

Article Info

Received:
30/01/2023

Accepted:
27/06/2023

The purpose of this study is to examine articles regarding sustainable trade and green logistics and to provide insight into the state and development of academic research in the relevant fields using the bibliometric analysis method. The data were obtained from the WoS database to observe the publication trends between 2007 and 2022. A total of 528 articles were reviewed within the scope of this study. The visualization of the data was carried out using MAXQDA Analytics Pro. The results indicated that the number of publications in the relevant fields have increased significantly since 2015. The highest numbers of publications in the relevant fields were released and published by Asian institutions, which were followed by European institutions. The highest numbers of publications in the relevant fields were released and supported by the Elsevier and MDPI publishing companies. The highest numbers of publications in the relevant fields were published in Sustainability and the Journal of Cleaner Production. Researchers in Europe have already started to pay attention to and investigate trade and logistics in the context of sustainability since 2010. Academicians have mostly preferred to utilize quantitative methods.

Keywords: Bibliometrics, Green Logistics, MAXQDA, Sustainable Trade, WoS

Jel Codes: F10, M10, Q56

¹ Assistant Professor, Çağ University, ORCID: 0000-0001-6669-0006, ekadirozekenci@cag.edu.tr

Cite: Özekenci, E. K. (2023). Bibliometric Analysis of Articles Published on the Web of Science (WoS) Database on Sustainable Trade and Green Logistics. *Journal of Academic Approaches*, 14 (1), 346-369.

1. Introduction

International trade and sustainability have been considered separate fields in the economics literature (Dupuy & Agarwala, 2014: 399). However, especially once the United Nations (UN) adopted the Sustainable Development Goals (SDGs), researchers have started to intensively investigate the relationship between international trade and sustainable development. In 2015, the UN established the 17 SDGs to assist in the achievement of global sustainable development through economic development, environmental protection, and social inclusion (UN, 2017). According to international institutions such as the World Trade Organization (WTO) and the World Bank (WB), international trade has extensively affected sustainable development (Chandia et al., 2018; Belloumi & Alshehry, 2020). Accordingly, the role of international trade in economic growth, social welfare, and the effective utilization of natural resources is becoming more and more important (Steen-Olsen et al., 2012; Xu et al., 2020).

Besides the impact of international trade on sustainable development, logistics also plays a significant role in reducing the negative effects of transportation on economy and the environment. After growing awareness of the environment and other aspects of social inclusion, sustainable logistics, sometimes referred to as green logistics, has become quite popular among businesses (Ren et al., 2020: 1-2). Neto et al. (2008) emphasized that a logistics network is divided into two approaches: maximizing profit (or minimizing costs) and minimizing the environmental impact. In parallel with this, especially over the last decades, sustainable logistics has been investigated in various fields. These fields include emission control (Mattila & Antikainen, 2011), reverse logistics (Ramos et al., 2014), outsourcing in reverse logistics (Agrawal et al., 2016), reducing pollutant emissions (Bask & Rajahonka, 2017), packages and containerized goods (Lee et al., 2019), and green logistics performance in service trade (Yingfei et al., 2022).

In previous research, relevant topics have been examined by numerous scholars from different perspectives. Tian et al. (2018) pointed out trends and features of embodied flows associated with international trade based on the bibliometric analysis method. Bartolini et al. (2019) provided a comprehensive overview and classification of the existing research on green warehousing. Ren et al. (2020) conducted a comprehensive review of global green and sustainable logistics using bibliometric analyses. Jiménez-Almazán et al. (2020) reviewed the scientific literature that focuses on terms related to international trade and sustainability. Çavdar (2021) examined the current status of the literature with bibliometric analyses for the field of green logistics. Morales and Belmonte-Urena (2021) explored the systematic structure of

interactions between sustainability and circular economy. Naeem et al. (2022) revealed the current state and future directions of green and sustainable finance through bibliometric analyses. Since research on sustainable trade and green logistics has increased in recent years, this study draws on bibliometric analysis to visualize academic publication trends. Despite the considerable body of literature on sustainable trade and green logistics, there is still lack of a study which systematically addresses both topics at the same time.

To the best of our knowledge, this is the first comprehensive study to assess trends in the relevant field with a bibliometric approach. In this study, the qualitative method was utilized to fill this gap in knowledge. Accordingly, the purpose of this study is to examine articles regarding sustainable trade and green logistics and provide insight for the state and development of academic research in the relevant fields by the help of bibliometrics. The data were obtained from the WoS database to observe publication trends from 2007 to 2022. A total of 528 articles were reviewed within the scope of this study. For the purpose of the study, the following research questions were designed:

- (1) What is the distribution of articles by years?
- (2) What is the frequency of keywords repeated in studies in relevant fields?
- (3) Which institutions and countries published the highest numbers of articles on relevant fields?
- (4) What are the publishers and journals that published the highest numbers of articles in relevant fields?
- (5) What is the most preferred research method in relevant fields?
- (6) What are the 5 most-cited articles in relevant fields?

The remainder of the paper is structured as follows: After a brief introduction, the first section of the paper includes a literature review on bibliometric analysis. Afterwards, the research methodology is described in section 2. Section 3 outlines the results and discussion of the bibliometric analysis. The last section concludes the paper and describes recommendations for future work.

2. Research Methodology

2.1. Data Collection

The data were collected from the WoS database. The most prestigious and influential journals from a wide range of fields are represented in the WoS database. According to previous studies, this database provides comprehensive and standardized information in a wide range of scientific literature for bibliometric analysis (Jacso, 2005; Rey-Martí et al., 2016; Gong et al.,

2019; Sarkar et al., 2022; Yalçıntaş et al., 2023). Table (1) demonstrates the main steps of the systematic literature review (SLR).

Table 1

Flow Diagram (SLR)

Selection of Database:	
<i>WoS Core Collection</i>	
The proposed two-level keywords:	
<i>(Green Trade) or (Sustainable Trade) n = 451</i>	<i>(Green Logistics) or (Sustainable Logistics) n = 476</i>
Refine search: Articles only	
<i>n = 640</i>	
Specify publications year: 2007-2022	
<i>n = 528</i>	
Total: 528	

Source: Author

The search for publications was conducted at the end of December 2022. Initially, the two-level keyword structure comprising “green trade/sustainable trade” and “green logistics/sustainable logistics” was formed. Then, publications in the relevant fields were listed for the period of 2007 to 2022. Following this, the publications were limited to articles only. Within the scope of this study, only articles in English with open access were selected. Furthermore, the Social Science Citation Index (SSCI), the Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED), and the Emerging Source Citation Index (ESCI) were used for the bibliometric analyses. After applying the aforementioned set of parameters, a total of 528 articles were obtained for analysis.

The bibliographic indicators that were used in this study were as follows: distribution of articles by years, frequency of keywords, distribution of institutions and countries, distribution of publishers and journals, most preferred research methods, and most-cited articles.

2.2. Methodology

Bibliometric methods have been used for providing quantitative analyses of written publications. Bibliometric methods have benefited from computerized data analyses, and in recent years, there has been a substantial increase in the number of publications within the field. This is partly due to computerized methods, but it is also related to the fact that a bibliometric method must include a certain volume of data in order to be statistically reliable (Ellegaard & Wallin, 2015: 1810). The bibliometric methodology encapsulates the application of quantitative

techniques (i.e., bibliometric analysis—e.g., citation analysis) on bibliometric data (e.g., units of publication and citation). Specifically, publications using bibliometric methods have grown over the years, with an average of 1021 publications in the last decade, which can be attributed to the overall growth of scientific research. The emergence of scientific databases such as Scopus and WoS has made acquiring large volumes of bibliometric data relatively easy (Donthu et al., 2021: 286).

Bibliometric methods are quantitative by nature, but they are employed to make interpretations regarding qualitative features. In fact, the main purpose of all sorts of bibliometric studies is to transform something intangible (scientific quality) into a tangible entity. Bibliometrics has given researchers a tool that can be easily scaled from micro (institute) to macro (world) levels (Wallin, 2005: 261). Correspondingly, to date, various programs have been developed to analyze academic publications. For instance, the VOSviewer, Gephi, CiteSpace, ATLAS.ti and MAXQDA programs have been used extensively in bibliometric research (Fahimnia et al., 2015; Cui et al., 2018; Yu et al., 2020; Bianchet et al., 2020; Özekenci, 2022).

In this study, the “*MAXQDA Analytics Pro 2022*” software was utilized to refine and visualize the data. MAXQDA is a program for the analysis of qualitative data. A variety of qualitative data such as text, audio recordings, video recordings, surveys, spreadsheets, photographs, bibliographic data, and web pages can be analyzed using MAXQDA. The program can analyze all data commonly collected in the context of empirical social research. It is particularly well-suited to conducting literature reviews, which is a standard practice in all scientific disciplines. MAXQDA can also be used to systematically index and automatically code large volumes of text. Additionally, it contains several useful tools for visualizations, such as MAXMaps, Code Matrix, and Code Relations (Kuckartz & Rädiker, 2019).

3. Results and Discussion

This section visualizes and summarizes the 528 articles published on sustainable trade and green logistics between 2007 and 2022 using the bibliometric analysis method.

3.1. Code Clouds

To visualize frequently used terms in the examined articles, code clouds were generated. The minimum frequency of the codes to be included was determined as five. In other words, codes that were repeated in the examined articles for more than five times were included in this study. Therefore, the codes that were repeated fewer than five times are coded as “others”. This way, trends and developments in the relevant fields are presented more clearly.

Figure 2.

Code Cloud of the Most Common Terms in Articles on Green Logistics

Figure (2) demonstrates the code cloud of green logistics. Terms such as “Sustainability,” “Quantitative”, “China”, “Elsevier”, “2022”, “Sustainability (journal), and “Others” were the most frequently encountered words, as in the previous code cloud. A total of 2008 different words were mentioned in the context of green logistics.

3.2. Trends in Publication Years

Figure (3) illustrates the distribution of publications on sustainable trade. In the graph below, one can see that the academic interest in this field of research started to increase exponentially over the last decade (2015-2022). However, the development of the relevant field was slow between 2007 and 2014 with a maximum of nine articles published per year. Since 2015, there has been remarkable growth in academic research in the relevant field. In particular, publications reached the highest numbers during the 2020, 2021, and 2022 periods with 32, 36, and 61 publications, respectively.

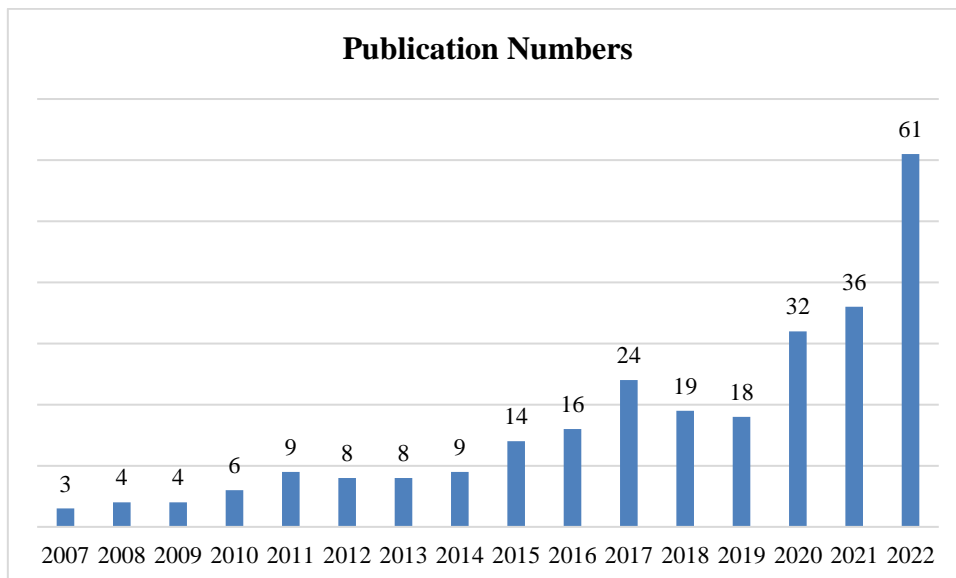

Figure 3.

Number of Publications per Year, Sustainable Trade

Figure (4) illustrates the distribution of publications on green logistics. As seen in the graph, the academic interest in this field of research started to increase significantly in the last decade (2013-2022). However, the development of this field was slow between 2007 and 2011 with a maximum of 5 articles published per year. Surprisingly, no academic research appeared in 2008. In 2010 and 2014, there were fluctuations in academic research. Since 2016, there has been noteworthy growth in academic research in the relevant field. In particular, publications

reached the highest numbers during the 2019 and 2022 periods with more than thirty publications per year.

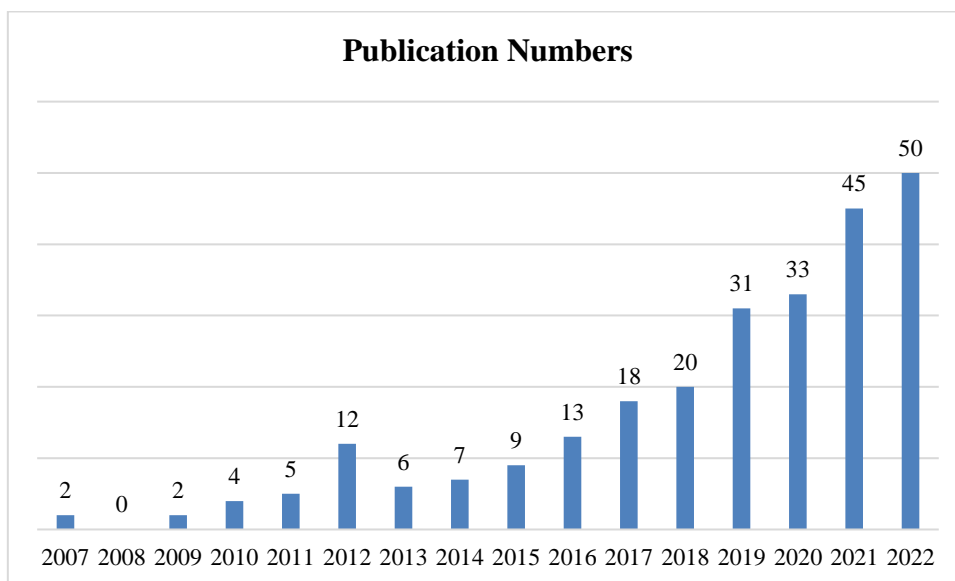

Figure 4.

Number of Publications per Year, Green Logistics

These results suggest that researchers are becoming more interested in the relevant fields and are publishing their articles on the WoS database. This trend also supports the idea that the number of articles on sustainability in the context of international trade and logistics will increase in the following years.

3.3. Contribution of Countries to Publications

Figures (5) and (6) show the most productive countries in the relevant fields according to their numbers of publications. As seen in Figures (5) and (6), the countries are listed in ascending order. To make interpretation clearer, countries with 10 or more publications were included in this analysis.

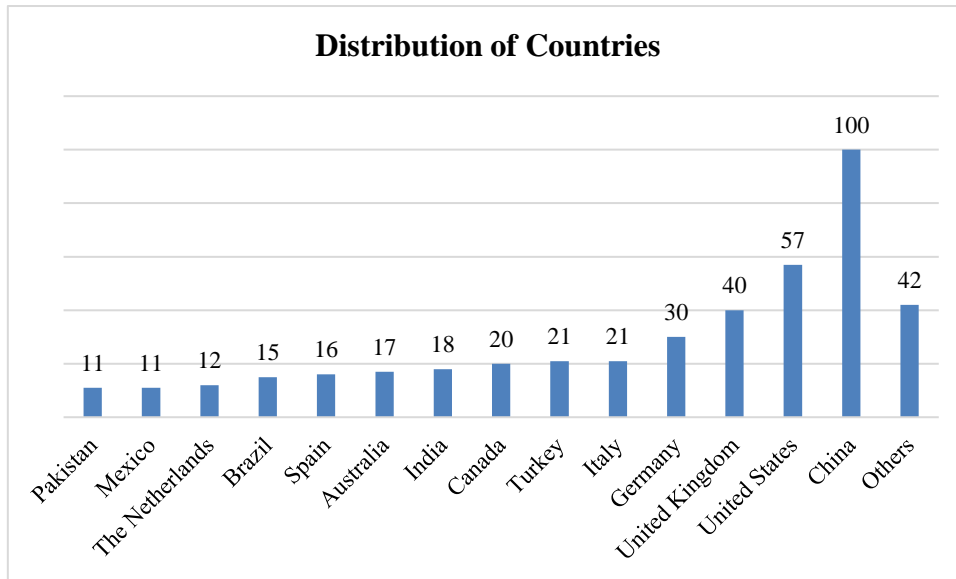

Figure 5.

Countries with the Highest Numbers of Publications on Sustainable Trade

Based on the result of the bibliometric analysis, the most influential countries that contributed to the field of sustainable trade were China with one hundred publications, the United States with fifty-seven publications, the United Kingdom with forty publications, and Germany with thirty publications. Most countries in the top five are developed economies, except for China.

The regional distribution of influential countries included five countries from Europe, four from Asia, two from North America, one from South America, one from Central America, and Australia as both a country and a continent. Overall, Asia had a significant contribution to this field with 150 publications (34.80%). It was observed that Turkey was one of the influential countries with more than twenty publications.

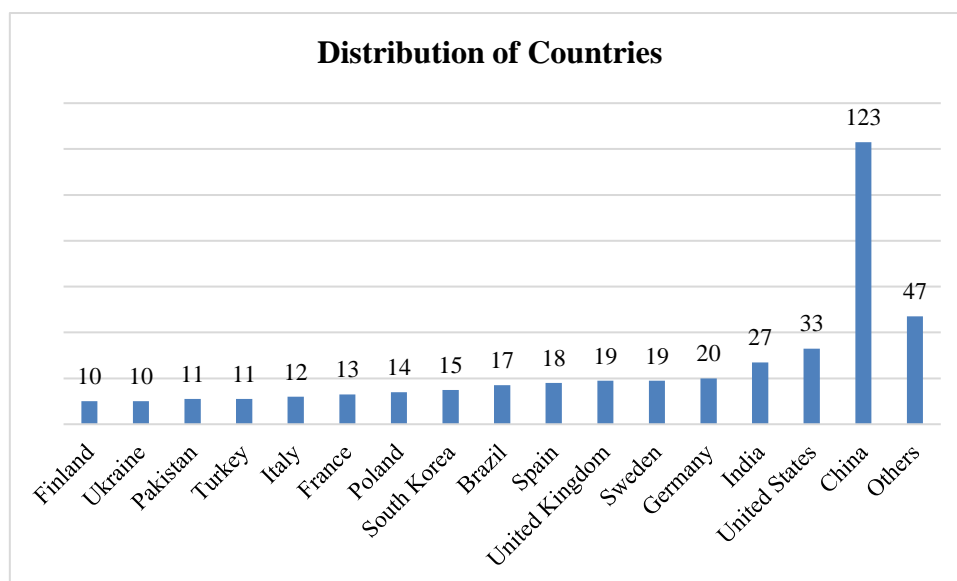

Figure 6.

Countries with the Highest Numbers of Publications on Green Logistics

The most influential countries with publications on green logistics were China with 123 publications, the United States with thirty-three publications, India with twenty-seven publications, and Germany with twenty publications. China was the most influential country with the highest number of publications (29.30%) in the relevant field. The regional distribution of influential countries included nine countries from Europe, five from Asia, one from North America, and one from South America. Overall, Asia had a significant contribution to this field with 187 publications (44.63%). It was observed that the number of publications on green logistics in Turkey was only eleven (0.0262%).

These results demonstrate the position of academicians in emerging economies in researching and discussing sustainability in the context of trade and logistics. In particular, Chinese researchers are gaining a more prominent position in the growth of publications in the relevant fields. Following China, the United States ranked first among developed economies in terms of publication productivity.

3.4. Distribution of Keywords

The major sub-fields or most popular research areas in a main field can be investigated by analyzing keywords. Figures (7) and (8) present the distribution of keywords that were utilized more than five times in the relevant fields. As seen in Figure (7), the term “sustainability” dominated the network of keywords in publications on sustainable trade. “Sustainability” had the highest frequency ($n = 147$), followed by “trade-off” ($n = 33$) and “carbon emissions” ($n = 27$). Other frequently used keywords were “international trade” ($n = 20$), “green trade” ($n = 11$), “renewable energy” ($n = 11$), “multi-criteria decision making

methods” ($n = 6$), “climate change” ($n = 6$), “trade policy” ($n = 5$), “exports” ($n = 5$), and “foreign direct investment” ($n = 5$).

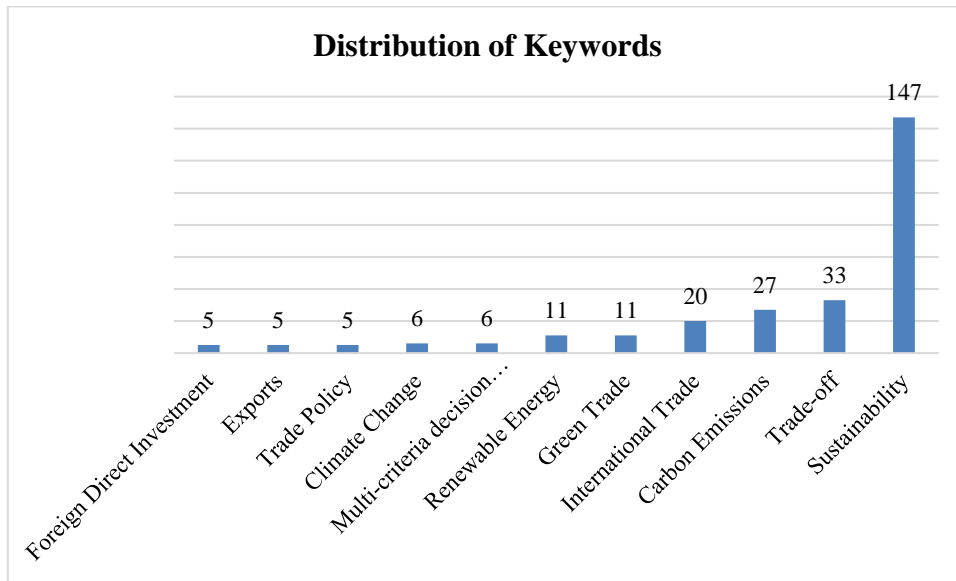

Figure 7.

Most Frequently Used Keywords on Sustainable Trade

Figure (8) illustrates the distribution of keywords in publications on green logistics. As seen in Figure (8), “sustainability” was the most frequently used keyword, appearing 141 times. The second most frequently used keyword was “green logistics”, which was used 100 times. The term “logistics” has the third place, and it was mentioned 45 times. Other frequently used keywords were “multi-criteria decision methods” ($n = 29$), “reverse logistics” ($n = 19$), “transportation” ($n = 16$), “logistics service provider” ($n = 15$), “green supply chain” ($n = 14$), “logistics performance” ($n = 13$), “environmental impacts” ($n = 11$), “carbon emissions” ($n = 8$), and “humanitarian logistics” ($n = 5$).

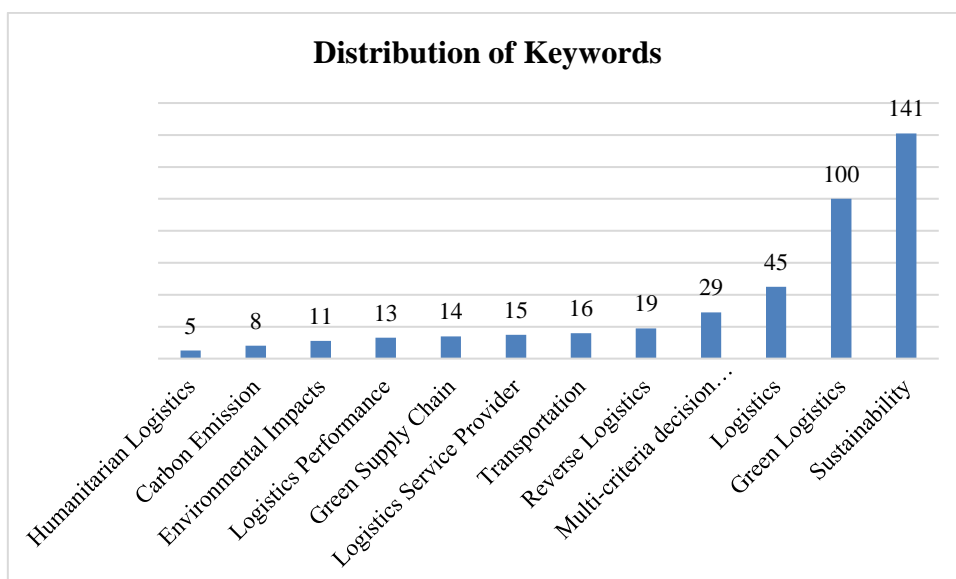

Figure 8.

Most Frequently Used Keywords on Green Logistics

These results suggest that academicians have widely used different terms regarding environmental issues, such as sustainability, green logistics, carbon emissions, green trade, reverse logistics, green supply chain, and renewable energy, to fill gaps in the literature. Additionally, such keywords reveal that awareness regarding environmental issues has been increasing each day.

3.5. Trends in Research Methods

Figures (9) and (10) illustrate the distribution of research methods in the relevant fields. It is seen that the most prevalently used research methods in the examined publications were quantitative methods, followed by document review and qualitative methods. More than two-thirds of the publications that were examined in this study (66.78%) were conducted with quantitative methods. Interestingly, no publication using a mixed research method was found in the field of sustainable trade.

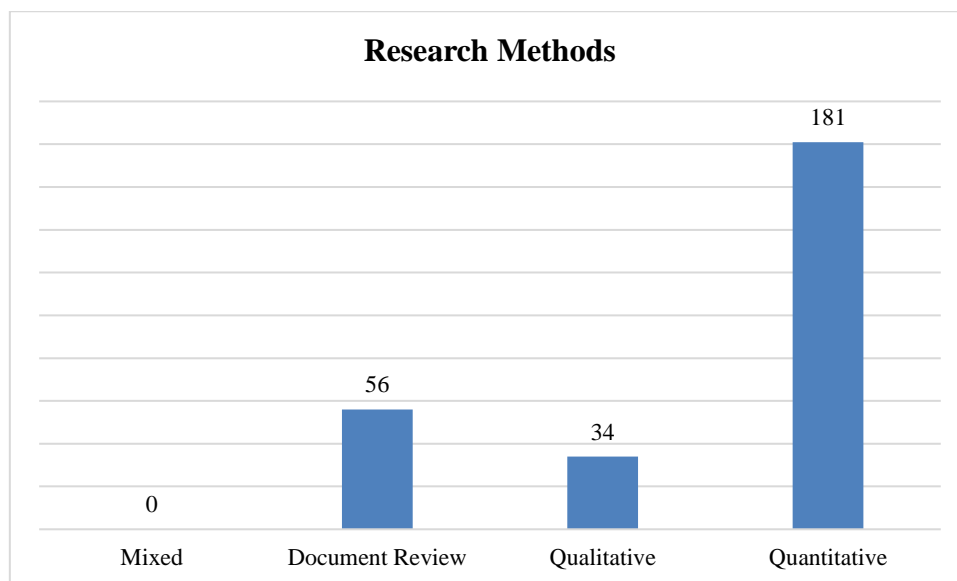

Figure 9.

Most Preferred Research Methods on Sustainable Trade

Figure (10) shows the trends in research methods in publications on green logistics. It is seen that the most prevalently used research methods in the publications were quantitative methods, followed by qualitative methods, document review, and mixed approaches. More than two-thirds of the examined publications (67.31%) were carried out with quantitative methods. Unlike the publications on sustainable trade, some publications in the field of green logistics involved mixed research methods.

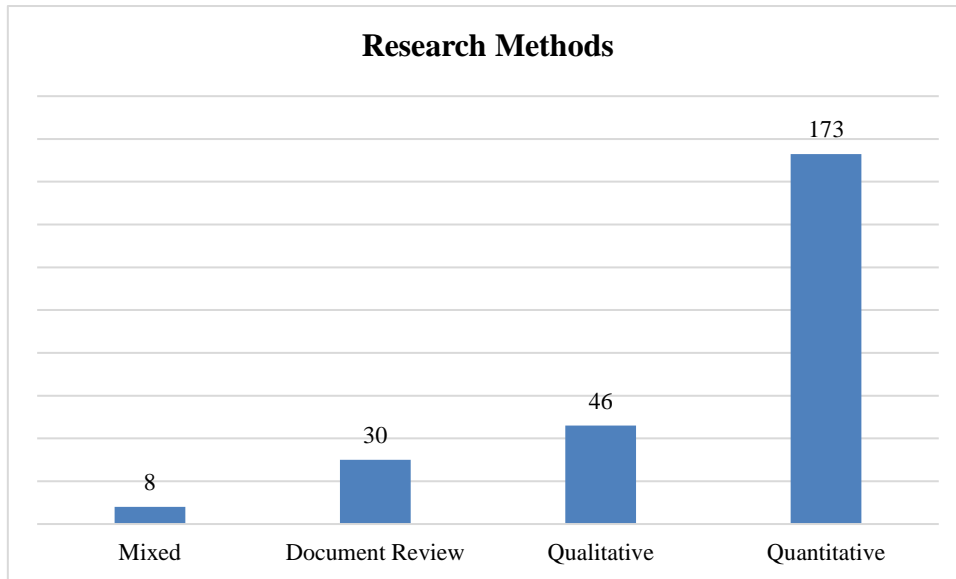

Figure 10.

Most Preferred Research Methods on Green Logistics

These results demonstrate that academicians have mostly preferred to utilize quantitative methods in their scientific research. According to the data shown in Figures (9) and (10), it is clear that the numbers of publications using qualitative and document review methods were almost equal. Qualitative methods were used eighty times, and the document review method was used eighty-six times in both research fields. In comparison to other research methods, only a few publications utilized mixed methods.

3.6. Affiliations of Institutions

Figures (11) and (12) show the performance of institutions based on the affiliations of the authors of the examined publications. In the entire sample, the authors were found to be affiliated with more than five hundred institutions, but the number of publications from each institution was quite variable. To avoid confusion, institutions with more than five publications each were chosen for reporting. As shown in Figure (11), the “University of California” and the “Chinese Academy of Sciences” ranked first and published the highest numbers of articles (14 in total) in the field of sustainable trade. The “Cyprus International University” and the “University of International Business and Economics” published 12 articles, ranking second, followed then by the “BETA Academy” (5 articles), “Shanghai Jiao Tong University” (5 articles), “Beijing Normal University” (5 articles), and “Wageningen University” (5 articles) among the most active institutions based on their volumes of publication.

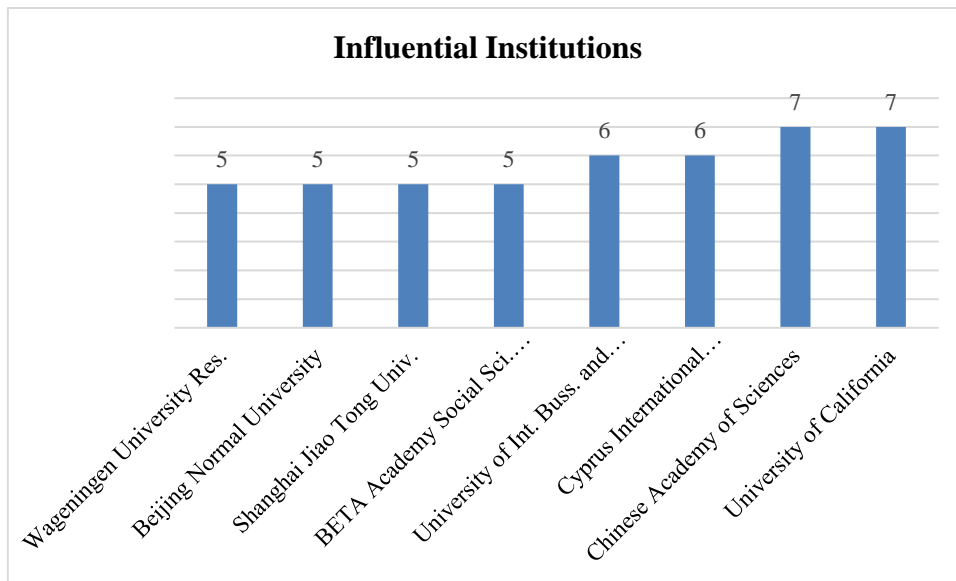

Figure 11.

Productive Institutions, Sustainable Trade

Figure (12) shows the institutions that had the greatest contribution to the field of green logistics. As seen in Figure (12), the “Dalian Maritime University” and “Jilin University” ranked first and published the highest numbers of articles (16 in total) in this field. “Hong Kong Polytechnic University” published 7 articles, ranking second, which was then followed by “FOM University of Applied Sciences for Economics and Management” (6 articles), “Linkoping University” (6 articles), “University of Hong Kong” (5 articles), and “University of Maribor” (5 articles) among the most active institutions based on their publication volumes.

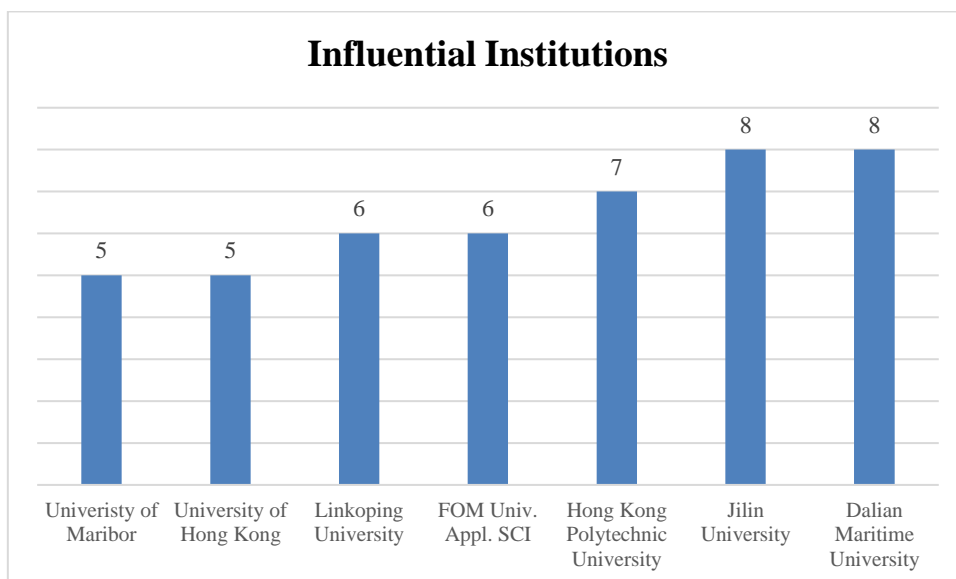

Figure 12.

Productive Institutions, Green Logistics

These results show that the highest numbers of publications on sustainable trade and green logistics were produced and published by Asian institutions, which were followed by European institutions. This could be evidence that Asian and European institutions are more interested in publishing articles on sustainability in the context of trade and logistics. Overall, scientific research on the relevant fields have been dominated by institutions from Asia and the Far East region, constituting 10 of the top fifteen institutions.

3.7. Most Active Publishers

Figures (13) and (14) show the numbers of articles published by international publishing companies. Publishers that published more than five articles each are reported in this section, and the remaining publishers are indicated as “others.” Based on the data in Figure (13), approximately 30% of the articles on sustainable trade were published by “Elsevier”. Following this, 17% and 13% of the articles in the relevant field were published by “MDPI” and “Springer”, respectively.

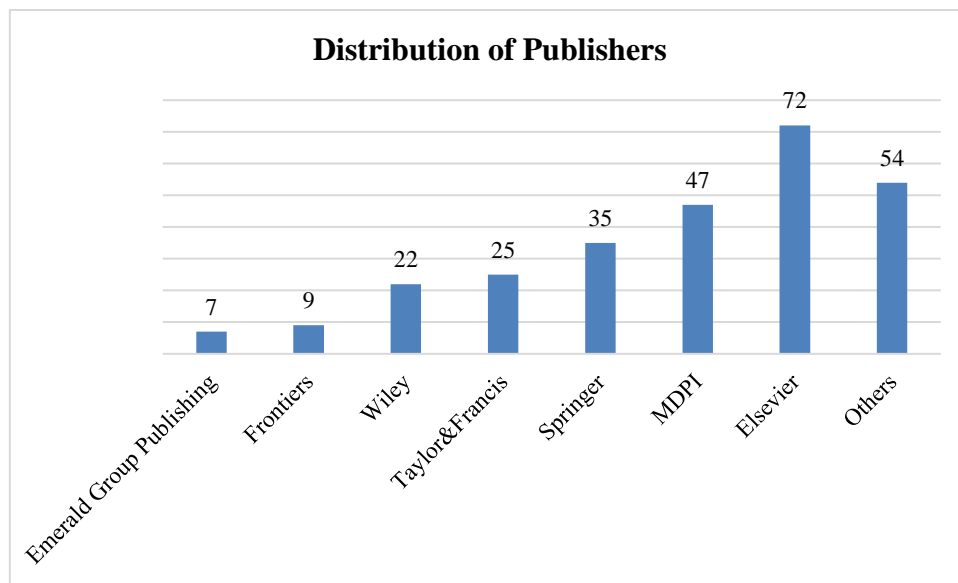

Figure 13.

Publisher Performance, Sustainable Trade

Figure (14) illustrates the performance of publishing companies in terms of their publications on green logistics. As seen in Figure (14), the publishers with the greatest numbers of publications were “Elsevier” and “MDPI,” followed by “Emerald Group Publishing”. Approximately half of the publications (41.63%) were made by “Elsevier” and “MDPI”. Following these two companies, “Emerald Group Publishing” contributed to the relevant literature with 45 publications (17.50%).

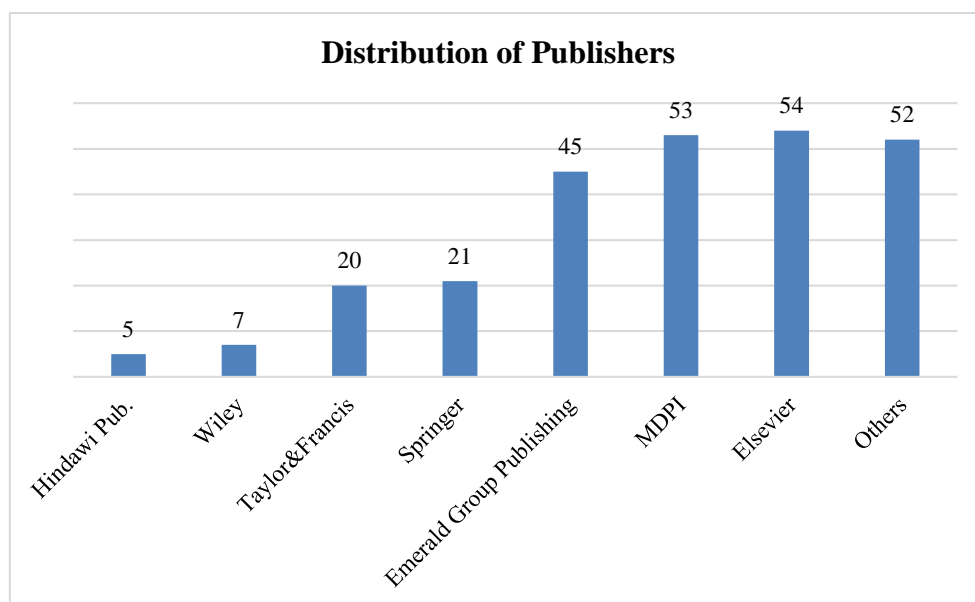

Figure 14.

Publisher Performance, Green Logistics

These results reveal that the highest numbers of publications on sustainable trade and green logistics were released and supported by the Elsevier and MDPI publishing companies, which were followed by Springer, Emerald Group Publishing, and Taylor & Francis. As another important point, all the publishers such as Elsevier (Netherlands), MDPI (Switzerland), Emerald Group Publishing (United Kingdom), Springer (Germany), and Taylor & Francis (United Kingdom) were launched in Europe. This could indicate that European publishing companies are becoming more and more important platforms in the development of the relevant literature.

3.8. Most Active Journals

Figures (15) and (16) show the most influential journals based on their numbers of publications. Journals that published more than five articles are reported in this section. It is seen in Figure (15) that “Sustainability” ranked first with the highest number of publications (36 articles) on sustainable trade. It was followed by the “Journal of Cleaner Production” with 12 articles and “Environmental Science and Pollution Research” with 10 articles.

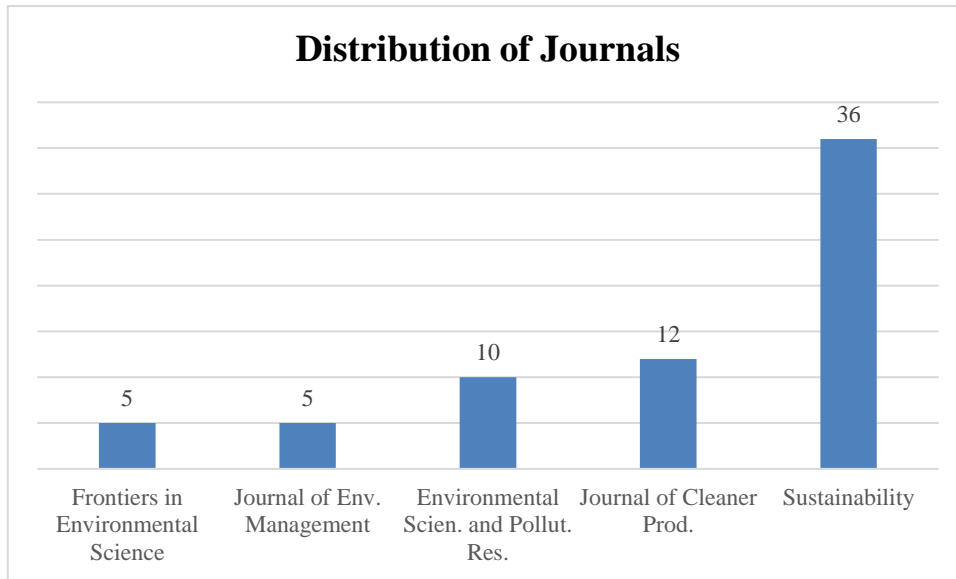

Figure 15

Journal Performance, Sustainable Trade

Figure (16) illustrates the performance of journals on green logistics. It is seen here that the most productive journals in the field of green logistics were “Sustainability” and the “Journal of Cleaner Production”, followed by the “International Journal of Logistics Research and Applications” with 40, 14 and 12 articles, respectively.

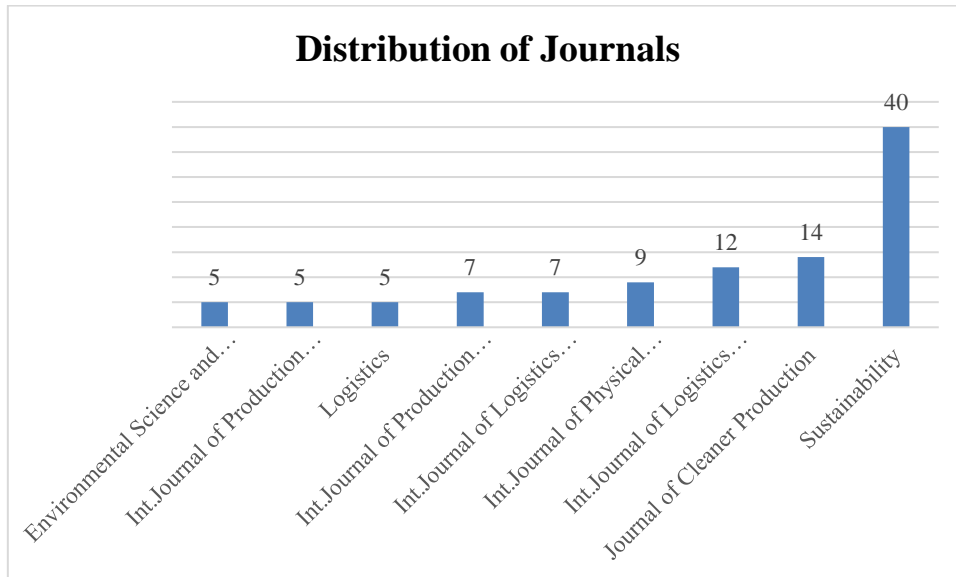

Figure 16.

Journal Performance, Green Logistics

It is seen that the highest numbers of publications on sustainable trade and green logistics were published in “Sustainability” and the “Journal of Cleaner Production”, which were then followed by the “International Journal of Logistics Research and Applications” and

“Environmental Science and Pollution Research”. These results also indicate that “Sustainability” and the “Journal of Cleaner Production” were far from other journals that were the most influential journals in this research field. In other words, the aforementioned journals were substantially more prevalently preferred compared to other journals. As another important point, all the journals such as “Sustainability (Switzerland)”, the “Journal of Cleaner Production (Netherlands)”, the “International Journal of Logistics Research and Applications (United Kingdom)”, and “Environmental Science and Pollution Research (Germany)” are located in Europe. This could be evidence that European scientists are more interested in such topics, and thus, they contributed more to these topics.

3.9. Overview of Influential Articles

Table (2) exhibits the details of the top five most cited articles by publication year, title, journal name, total citations, country, and references. According to Zhang et al. (2019), when a publication receives more than 100 citations, it is considered a highly cited article. Therefore, articles with more than 100 citations were chosen to be reported. As shown in Table (2), the most cited articles were published between 2010 and 2012. The highest number of citations belonged to the article by Dekker et al. published in the European Journal of Operational Research in 2012. The articles with the second and third highest numbers of citations (623 citations in total) were published by researchers from France, the Netherlands, and the United Kingdom consortium in 2010.

Table 2

Top 5 Most Cited Articles

Rank	Year	Title	Journal	Total Citations	Country	References
1	2012	Operations research for green logistics-an overview of aspects, issues, contributions, and challenges	European Journal of Operational Research	497	Netherlands Greece	(Dekker et al. 2012)
2	2010	Trade-offs in corporate sustainability: You can't have your cake and eat it	Business Strategy and the Environment	364	France Netherlands United Kingdom	(Hahn et al. 2010)
3	2010	Combinatorial optimization and green logistics	Annals of Operations Research	259	France United Kingdom	(Sbihi & Eglese, 2010)
4	2012	Green logistics management and performance: Some empirical evidence from Chinese manufacturing exporters	Omega	258	China	(Lai & Wong, 2012)
5	2011	Sustainability of pasture-based livestock farming systems in the European	Livestock Science	236	Spain	(Bernués et al. 2011)

These results clearly suggest that researchers in Europe have already started to pay attention to and investigate trade and logistics in the context of sustainability since 2010. They also show that Chinese researchers were pioneers in the exploration of these issues.

3.10. Hierarchical Code-Subcode Model

The hierarchical structures of the codes in publications in the relevant fields were visualized in MAXMaps, as shown in Figures (17) and (18).

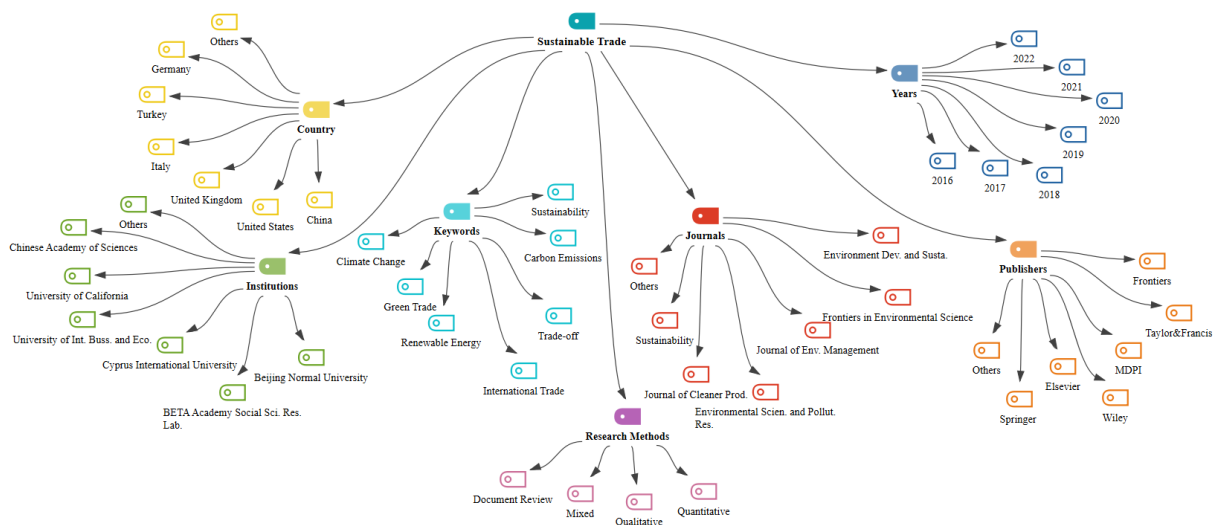

Figure 17.

Hierarchical Code-Subcode Model of Publications on Sustainable Trade

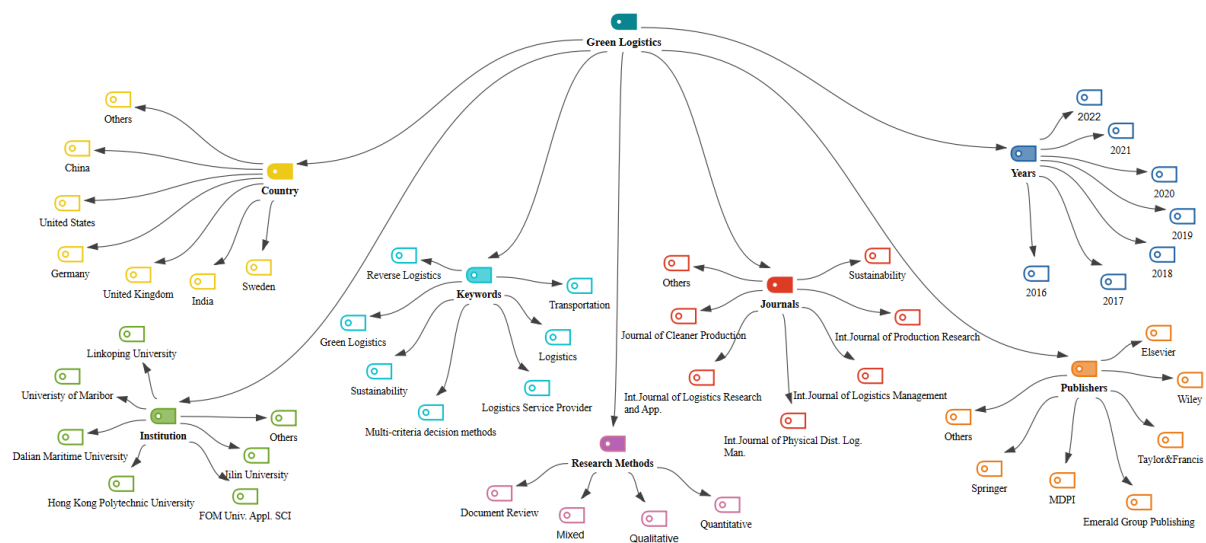

Figure 18.

Hierarchical Code-Subcode Model of Publications on Green Logistics

By applying a hierarchical code-subcode model, a selected code and its subcodes are displayed on a map. This way, in this study, the hierarchical structures of the subcodes were visualized in the form of multiple “levels”. This method is also utilized to explore statements on specific topics. Overall, the code-subcode model is useful for illustrating the hierarchical structure of a code and its subcodes in combination with code frequencies (Kuckartz & Rädiker, 2019).

4. Conclusion

This study examined articles published on sustainable trade and green logistics from 2007 to 2022. The bibliometric analysis method was used to identify the distributions of countries, institutions, research methods, publication years, keywords, most cited publications, journals, and publishers in the relevant fields. The data to be used in this study were gathered from the WoS database, and a total of 528 articles were found to have been published within 15 years. The visualization of the data was carried out using MAXQDA Analytics Pro.

The results revealed that the number of publications in the relevant fields increased significantly since 2015. In particular, relevant publications reached the highest number in the last two years. Accordingly, it can be stated that there is a relationship between the announcement of the SDGs by the UN and the growth of academic publications in these fields. In recent years, the awareness of researchers regarding the examined topics has increased. In the comparisons of countries in terms of publication productivity, China, the United States, the United Kingdom, Germany, and India were found as the most influential countries in the fields in the context of which publications were analyzed in this study. The findings showed that China and India had significant contributions to these fields with more than 250 publications. The findings also revealed that the United States, the United Kingdom, and Germany were the most productive countries among developed economies in terms of publication numbers.

Based on the results of the keyword analyses, sustainability, green logistics, carbon emissions, green trade, reverse logistics, green supply chain, and renewable energy were the most frequently used terms in the relevant literature. The results on the most preferred research methods demonstrated that the highest numbers of studies were carried out with quantitative methods. They also indicated that there were limited numbers of publications with mixed methods. The findings on the affiliations of institutions showed that the countries of origin of the most influential institutions were in Asia, followed by Europe. For instance, while the Chinese Academy of Science, Dalian Maritime University, and Jilin University were the most

active institutions in Asia, FOM University of App., Linkoping University, and University of Wageningen were the most active institutions in Europe.

According to results of the distribution of publishers, Elsevier and MDPI were the most active publishing companies in the relevant fields, followed by Springer, Emerald Group Publishing, and Taylor & Francis. This also showed that European publishing companies had substantial contributions to the development of the relevant literature. The results on the most influential journals indicated that Sustainability and the Journal of Cleaner Production were more preferred journals compared to others. The findings pointed out that the most cited articles were published by mostly European researchers between 2010 and 2012. It can be argued that in the specified period, researchers in Asian countries were not as active as they are today.

In this regard, this study can help scholars who are planning to pursue research in the fields of sustainable trade and green logistics quickly grasp the overall picture of current trends and developments in the global literature. However, some limitations of this study need to be acknowledged. For instance, only articles from the WoS database were included in this study, and articles published exclusively in other databases were not included. Therefore, further research can be conducted based on other prestigious databases such as Scopus. Additionally, a future study could examine more document types such as proceedings and book chapters.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

REFERENCES

- Agrawal, S., Singh, R. K., & Murtaza, Q. (2016). Outsourcing decisions in reverse logistics: Sustainable balanced scorecard and graph theoretic approach. *Resources, Conservation and Recycling, 108*, 41-53. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2016.01.004>
- Bartolini, M., Bottani, E. & Grosse, E. H. (2019). Green Warehousing: Systematic Literature Review and Bibliometric Analysis. *Journal of Cleaner Production, (226)*, 242- 258. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.04.055>
- Bask, A., & Rajahonka, M. (2017). The role of environmental sustainability in the freight transport mode choice: A systematic literature review with focus on the EU. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*. <https://doi.org/10.1108/IJPDLM-03-2017-0127>
- Belloumi, M., & Alshehry, A. (2020). The impact of international trade on sustainable development in Saudi Arabia. *Sustainability, 12*(13), 5421. <https://doi.org/10.3390/su12135421>
- Bernués, A., Ruiz, R., Olaizola, A., Villalba, D., & Casasús, I. (2011). Sustainability of pasture-based livestock farming systems in the European Mediterranean context: Synergies and trade-offs. *Livestock Science, 139*(1-2), 44-57. <https://doi.org/10.1016/j.livsci.2011.03.018>
- Bianchet, R. T., Cubas, A. L. V., Machado, M. M., & Moecke, E. H. S. (2020). Applicability of bacterial cellulose in cosmetics—bibliometric review. *Biotechnology Reports, 27*, e00502. <https://doi.org/10.1016/j.btre.2020.e00502>
- Çavdar, E. (2021). Green Logistic: a Bibliometric Analysis Based on WoS Data (2000-2021). *Econder International Academic Journal, 5*(2), 359-374. <https://doi.org/10.35342/econder.1006218>
- Chandia, K. E., Gul, I., Aziz, S., Sarwar, B., & Zulfiqar, S. (2018). An analysis of the association among carbon dioxide emissions, energy consumption and economic performance: an econometric model. *Carbon Management, 9*(3), 227-241. <https://doi.org/10.1080/17583004.2018.1457930>
- Cui, Y., Liu, Y., & Mou, J. (2018). Bibliometric analysis of organisational culture using CiteSpace. *South African Journal of Economic and Management Sciences, 21*(1), 1-12. <https://doi.org/10.4102/sajems.v21i1.2030>
- Dekker, R., Bloemhof, J., & Mallidis, I. (2012). Operations Research for green logistics—An overview of aspects, issues, contributions and challenges. *European Journal of Operational Research, 219*(3), 671-679. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2011.11.010>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research, 133*, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Dupuy, L., & Agarwala, M. (2014). International trade and sustainable development. In *Handbook of Sustainable Development*. Edward Elgar Publishing.
- Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics, 105*(3), 1809-1831. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z>
- Fahimnia, B., Sarkis, J., & Davarzani, H. (2015). Green supply chain management: A review and bibliometric analysis. *International Journal of Production Economics, 162*, 101-114. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2015.01.003>
- Gong, R., Xue, J., Zhao, L., Zolotova, O., Ji, X., & Xu, Y. (2019). A bibliometric analysis of green supply chain management based on the Web of Science (WOS) platform. *Sustainability, 11*(12), 3459. <https://doi.org/10.3390/su11123459>
- Hahn, T., Figge, F., Pinkse, J., & Preuss, L. (2010). Trade-offs in corporate sustainability: You can't have your cake and eat it. *Business Strategy and the Environment, 19*(4), 217-229. <https://doi.org/10.1002/bse.674>

- Jacso, P. (2005). As we may search—comparison of major features of the Web of Science, Scopus, and Google Scholar citation-based and citation-enhanced databases. *Current science*, 89(9), 1537-1547.
- Jiménez-Almazán, M, Uribe-Toril, J & Ruiz-Real, JL. (2020). International Trade and Sustainability: Bibliometric and Cluster Analysis. *Sustainability*, 12(17): 6816. <https://doi.org/10.3390/su12176816>
- Kuckartz, U., & Rädiker, S. (2019). *Analyzing qualitative data with MAXQDA*. Basel, Switzerland: Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-15671-8>
- Lai, K. H., & Wong, C. W. (2012). Green logistics management and performance: Some empirical evidence from Chinese manufacturing exporters. *Omega*, 40(3), 267-282. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2011.07.002>
- Lee, P. T. W., Kwon, O. K., & Ruan, X. (2019). Sustainability challenges in maritime transport and logistics industry and its way ahead. *Sustainability*, 11(5), 1331. <https://doi.org/10.3390/su11051331>
- M. E. Morales & L. J. Belmonte-Ureña. (2021). "Theoretical research on circular economy and sustainability trade-offs and synergies: A bibliometric analysis," *2021 IEEE International Conference on Technology and Entrepreneurship (ICTE)*, 1-6.
- Mattila, T., & Antikainen, R. (2011). Backcasting sustainable freight transport systems for Europe in 2050. *Energy Policy*, 39(3), 1241-1248. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.11.051>
- Naeem, M. A., Karim, S., Rabbani, M. R., Bashar, A., & Kumar, S. (2022). Current state and future directions of green and sustainable finance: A bibliometric analysis. *Qualitative Research in Financial Markets*. <https://doi.org/10.1108/QRFM-10-2021-0174>
- Neto, J. Q. F., Bloemhof-Ruwaard, J. M., van Nunen, J. A., & van Heck, E. (2008). Designing and evaluating sustainable logistics networks. *International Journal of Production Economics*, 111(2), 195-208. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2006.10.014>
- Özekenci, E. K. (2022). A Content Analysis of Theses Written in The Field of International Trade and Green Logistics: National Thesis Center Sample. *Dokuz Eylul University the Journal of Graduate School of Social Science (Special Issue)*, 238-266. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.1189619>
- Ramos, T. R. P., Gomes, M. I., & Barbosa-Póvoa, A. P. (2014). Planning a sustainable reverse logistics system: Balancing costs with environmental and social concerns. *Omega*, 48, 60-74. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2013.11.006>
- Ren, R., Hu, W., Dong, J., Sun, B., Chen, Y., & Chen, Z. (2020). A systematic literature review of green and sustainable logistics: bibliometric analysis, research trend and knowledge taxonomy. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(1), 1-25. <https://doi.org/10.3390/ijerph17010261>
- Rey-Martí, A., Ribeiro-Soriano, D., & Palacios-Marqués, D. (2016). A bibliometric analysis of social entrepreneurship. *Journal of Business Research*, 69(5), 1651-1655. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.10.033>
- Sarkar, A., Wang, H., Rahman, A., Memon, W. H., & Qian, L. (2022). A bibliometric analysis of sustainable agriculture: based on the Web of Science (WOS) platform. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-22. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-19632-x>
- Sbihi, A., & Eglese, R. W. (2010). Combinatorial optimization and green logistics. *Annals of Operations Research*, 175(1), 159-175. <https://doi.org/10.1007/s10479-009-0651-z>
- Steen-Olsen, K., Weinzettel, J., Cranston, G., Ercin, A. E., & Hertwich, E. G. (2012). Carbon, land, and water footprint accounts for the European Union: consumption, production, and displacements through international trade. *Environmental Science & Technology*, 46(20), 10883-10891. <https://doi.org/10.1021/es301949t>
- Tian, X., Geng, Y., Sarkis, J., & Zhong, S. (2018). Trends and features of embodied flows associated with international trade based on bibliometric analysis. *Resources, Conservation and Recycling*, 131(4), 148-157. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2018.01.002>

United Nations, (2017). The Sustainable Development Goals Report. Retrieved from <https://sdgs.un.org/goals> (05.01.2023).

Wallin, J. A. (2005). Bibliometric methods: pitfalls and possibilities. *Basic & Clinical Pharmacology & Toxicology*, 97(5), 261-275. https://doi.org/10.1111/j.1742-7843.2005.pto_139.x

Xu, Z., Li, Y., Chau, S. N., Dietz, T., Li, C., Wan, L., ... & Liu, J. (2020). Impacts of international trade on global sustainable development. *Nature Sustainability*, 3(11), 964-971. <https://doi.org/10.1038/s41893-020-0572-z>

Yalçıntaş, D, Oğuz, S, Özeltürkay, E.Y, Gülmez, M. (2023). Bibliometric Analysis of Studies on Sustainable Waste Management. *Sustainability*, 15(2):1414. <https://doi.org/10.3390/su15021414>

Yingfei, Y., Mengze, Z., Zeyu, L., Ki-Hyung, B., Avotra, A. A. R. N., & Nawaz, A. (2022). Green logistics performance and infrastructure on service trade and environment-measuring firm's performance and service quality. *Journal of King Saud University-Science*, 34(1), 101683. <https://doi.org/10.1016/j.jksus.2021.101683>

Yu, Y., Li, Y., Zhang, Z., Gu, Z., Zhong, H., Zha, Q., ... & Chen, E. (2020). A bibliometric analysis using VOSviewer of publications on COVID-19. *Annals of Translational Medicine*, 8(13). <https://doi.org/10.21037/atm-20-4235>

Zhang, X., Estoque, R. C., Xie, H., Murayama, Y., & Ranagalage, M. (2019). Bibliometric analysis of highly cited articles on ecosystem services. *PloS One*, 14(2), e0210707. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0210707>

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi:10.54688/ayd.1260416
Araştırma Makalesi/ResearchArticle

DARFUR KRİZİNİN İKLİM GÖÇMENLİĞİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE DARFUR CRISIS IN THE CONTEXT OF CLIMATE
MIGRATION

Nur ÇELİK EFŞAN¹ Vedat YILMAZ²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
05/03/2023

Kabul:
28/06/2023

Çevre kaynaklı göç olarak da bilinen iklim göçü, sınırlı kaynaklar nedeniyle kuraklık, su kıtlığı ve gıda güvenliği gibi temel ihtiyaçları karşılamada ciddi zorluklar yaşayan Afrika ülkelerinde yaygın olarak görülmektedir. 21.yüzyılda Afrika’da yaşanan iklimsel stresin yatay bir göç hareketi yanı sıra sınır aşan bir göç hareketi ile devam edeceği beklenmektedir. Çalışmanın amacı literatürde iklime bağlı göçün ilk örneklerinden gösterilen Sudan’ın Darfur eyaletinde yaşanan “iklim değişikliğinin” bölgeden yapılan göçlerde nasıl bir etki yarattığının ortaya konması ve uluslararası dış politikanın müdahale alanı haline gelmesiyle bir insani krize dönüşmesinin değerlendirilmesidir. Çalışma bu nedenle Afrika’daki iklimsel değişikliklerin yaşanan siyasal istikrarsızlıklarla birleşerek nasıl toplumsal şiddete dönüştüğünün ve bir güvenlik meselesi haline geldiğinin ortaya konması bakımından önem taşımaktadır. Çalışmada Darfur’da yaşanan insani krizi tetikleyen makro güçler olan ABD, Çin ve Rusya gibi devletlerin Sudan Hükümeti’nin yönetsel zafiyetlerinden yararlanmak suretiyle krizi tırmandırarak Sudan’ın kaynakları üzerindeki paylaşım hedeflerini sürdürecekleri sonucuna ulaşılmıştır. İç siyasetini sakınleştiremeyen Sudan’da demokrasi, insan hakları ve çevrenin low politics konular olmaya devam edeceği, toplumsal barışın uzun vadede sürdürülebilirliğinin sağlanmasının güçleştiği ortaya konmuştur. Bölgedeki şiddet olaylarının yükselişinin farklı etnik unsurlardan oluşan kamplardaki yaşantıyı etkileyerek yeni sosyo politik sorunlara neden olacağı düşünülmektedir. Türkçe ve İngilizce literatürün tarandığı çalışmada yapılabilecek yeni araştırmalara ışık tutacak öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bu anlamda Türkçe literatüre katkı yapması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Darfur, İklim Değişikliği, İklim Göçmenliği, İklimin Güvenlikleştirilmesi

Jel Kodları: J61, R23, Q54, F22

¹**Sorumlu Yazar:** Doktorant, Gümüşhane Üniversitesi, ORCID:0000-0002-8210-3139, ncelikefsan@gmail.com

² Doçent Doktor, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-4624-9824, vedatyilmaz1977@gmail.com.

Atf: Çelik Efşan, N. & Yılmaz, V. (2023). Darfur Krizinin İklim Göçmenliği Bağlamında Değerlendirilmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (1), 370-399.

Abstract

Article Info

Received:
05/23/2023

Accepted:
19/06/2023

Climate migration, also known as environmentally induced migration, is commonly witnessed in African countries that experience serious difficulties in meeting basic needs such as drought, water scarcity, and food security due to limited resources. Climate-related stress experienced in Africa in the 21st century will continue with both horizontal migration within the continent and migration across borders. The aim of the study is to reveal the impact of “climate change” in Sudan’s Darfur Region, which is known to be one of the first examples of climate-related migration in the literature, and the impact of foreign (or international, one of them is enough) intervention to the migration patterns that paved the way of humanitarian crises in the region. For this reason, The study reveals that how the climatic changes in Africa led to political instability, social violence and a security threat. In the study, it was concluded that the macro powers (states such as the USA, China and Russia) that triggered the humanitarian crisis in Darfur will continue their goals of sharing Sudan's resources. It is foreseen that these states will escalate the crisis by taking advantage of the administrative weaknesses of the Sudanese Government in order to achieve this. It has been revealed that democracy, human rights and the environment will continue to be low politics issues in Sudan, which cannot calm down its domestic politics, and it has become more challenging to ensure the long-term sustainability of social peace. It is argued that the rise of violence in the region will affect the living conditions in camps consisting of various ethnic groups and cause new socio-political problems. In the study, in which Turkish and English literature were reviewed, it has been aimed to provide insights and develop recommendations for further research. It is expected that this study will contribute to the Turkish literature in this regard.

Keywords: Africa, Darfur, Climate Change, Climate Migration, Climate Securitization

Jel Codes: J61, R23, Q54, F22

Extended Summary

Climate migration, which refers to environmental migration, means that there are generally scarce resources in the world, it is seen intensely in African countries that have difficulties in providing first-degree vital needs such as drought, thirst, and food security. Since the extent of migration in Africa varies even between regions with different climatic conditions, climate-related migration movements are frequently observed. The operation has the greatest impact on African countries, the spread of the effects of drought in the summer months, the experienced process of the concept of climate migration can be exemplified in the African continents. The climatic stress experienced in Africa is associated with a transboundary migration movement instead of a horizontal migration movement is expected to continue. Because social peace in other regions in Africa and the foundation of trust has not been established. For this reason, it is stated that the number of irregular migrants directed to European countries, which are the target of migration from African countries, which are the source of migration, has exceeded 1 million people in the last 1 year (Sezik, 2022:147). The subject of this study is that the climatic disasters in the Darfur state of Sudan have escalated the violence and become a security issue in the region. Darfur is an economically underdeveloped region today. Conflicts due to the rise of poverty in the region insufficient infrastructure, limited access to capital and deterioration in the ecosystem increase the vulnerability to climate change with the knowledge that drought threatens 12 million hectares of rain-fed agricultural land annually, it is stated that more than 10 million people were affected by drought in 1971 and 2002 (Zakieldeen, 2007). The aim of the study is to reveal how the climate change in the state of Darfur, located in the Northwest of Sudan, which is accepted as the first example of climate-related migration in the literature, is a determinant in forced migrations and violence from the region, and the regions transformation into a humanitarian crisis as it becomes an intervention area of international foreign policy. Qualitative research techniques were used in the study and a literature review was made. In the study, how drought, famine and plant deprivation in Darfur turned into violence as a problem of sharing among the different ethnic elements that make up Sudan is illustrated in the light of global climate change parameters in Africa. Global warming is among the low politics issues in African countries where drought and famine are experienced, whereas the environment creates a change at a level that can be positioned among the high politics issue that affect the political stability and socioeconomic life and unfair administrative practices. The climatic and political stress experienced in Sudan, which covers a rich area in underground and above ground resources, caused great loss of life in the region, and that the people had difficulties in accessing drinking water and food due to the start of internal revolts on April 15, 2023, where political stability could not be achieved. It may be the subject of a new research whether the political instability experienced since the Darfur Crisis has created a domino effect by going to the root of the current rebellions. The conflict between the Sudanese Army and the Janjawid-based paramilitary Rapid Support Forces seem to have directly affected the internal politics in Sudan and exposed the Sudanese people to a new immigration event. Migration has an acceptable effect on policy orientation and policy production (Tuncel & Ekici, 2019: 53). The armed forces of Janjawid, who suppressed the rebellions through the government in 2003 during the uprisings in Darfur state, entered a power race against the Sudanese Government, and their roles in the political power race changed. At this point, the goal of ending the war, which was in the first place in the government program, could not be achieved. Democracy, human rights and the environment will continue to be low politics issues in Sudan, which cannot calm its domestic politics, and it paints a picture impossible to ensure the long-term sustainability of social peace. The desire of global Powers such as the USA, China, and Russia to exploit the underground resources in the region makes the region an element of sharing. In the conclusion part of the study, observations about the life of Syrian refugees in the camps in Turkey, where the violence in the region and the security gap may escalate due to ethnic differences in the camps, are evaluated within the scope of the possibilities that can be experienced. The sample can be evaluated in a socio-economic context with surveys and observations on people who are settled or living in camps. It is thought that the data to be collected for the multi-level analysis of the humanitarian crisis will shed light on the studies to be carried out to evaluate the dimensions of the crisis.

1. Giriş

Çevresel sorunlar 1960'lı yıllara kadar küçük çaplı olarak görülmüştür. 1970'lere gelindiğinde ise artan endüstrileşmeye bağlı olarak çevre kendini yenileyemez hale gelmiştir. Küresel düzeyde artan çevre tahribatları küresel iklim değişikliğine neden olmakta, yaşanan iklim felaketleri insanları yaşadıkları alanları terk etmeye, göç etmeye mecbur bırakmaktadır. Dünyada yaşanan bu ekolojik değişimler iklim değişikliği sonucunda gelişmekte; doğal afetler, kuraklık, tarımsal arazinin verimsizleşerek kullanılmaz hale gelmesi gibi nedenlerle yaşamı doğrudan etkilemekte, iklim değişikliğinden etkilenen insan grupları daha yaşanabilir alanlara göç etme eğilimine girmektedir.

Yaşamın temel kaynağı olan su küresel ısınma ile birlikte her geçen gün azalmaktadır. Bu durum hem gündelik yaşamı hem de tarımsal faaliyetleri etkilemektedir. Ekonominin tarıma dayalı olduğu bölgelerde suya gereksinim daha fazla olduğundan susuzluk, kuraklık ve elverişsiz iklim koşulları su kaynakları çevresine yerleşen toplulukları doğrudan etkilemektedir. Gelişmemiş ülkelerde modern tarım tekniklerinin kullanılmaması ile birlikte su kaynakları yetersiz hale gelmekte, tatlı su kaynaklarının antropojenik etkenlerle kirletilmesi ve kullanılmaz hale gelmesi kuraklık ve susuzluk sorununun şiddetlenmesine neden olmaktadır.

Dünyada içme suyu ihtiyacını sağlayan tatlı su kaynakları toplumun sürdürülebilirliği için hayati öneme sahiptir. Küresel ısınma ile birlikte yaşanan kuraklıklarda veya sulak alanlardaki su seviyesinin yükselmesine bağlı yaşanan taşkınlarda suyun önemi daha da artmaktadır (Zorba, 2022:101). Suyun azalması, bitki örtüsü tahribatı, toprağın yüzey malzemelerindeki gevşemeye bağlı olarak şiddetlenen kuraklığın uzaması gibi faktörler çölleşmeye neden olmaktadır. Çölleşme ise ekolojik verimi düşürmekte ve tarımsal faaliyetleri olumsuz yönde etkilemektedir (Türkeş, 2017:171-174).

Dünyada kuraklık, su seviyesinin yükselmesinden daha çok etkili bir küresel iklim değişikliği etkenidir. Ancak oluşumu diğer iklimi etkileyen faktörlerden daha uzun bir süreci kapsamaktadır. Kuraklık aynı zamanda daha geniş coğrafyaları etkilemektedir.1998'de Greenpeace'in hazırladığı İklim Değişimi ve Akdeniz Bölgesi adlı kitapta dünyada şiddetlenen kuraklığın sürdürülebilir kalkınmayı olumsuz etkileyeceği, su kıtlığının artması sonucu salgın hastalıkların artışı ve ekosistemin bozulması ile tarımı olumsuz etkileyeceği aktarılmaktadır. Küresel ısınmanın tetikleyeceği mevcut ısınmadaki 1°C'lik artışın havzanın 2020'li yıllardan itibaren 1,4-2,6 °C ısınmasına sebep olacağı aktarılmıştır. Korkunç tahminde dünyada bu durumdan en çok etkilenecek ülkeler Afrika ve Doğu Akdeniz ülkeleridir (Duygu, 2019:2).

Kuraklığa bağlı tarımsal verimin düşmesi ve gıda yoksunluğu genellikle insanların göç etmesinde ani bir tetikleyici değildir. Bu nedenle tehlikenin farkına varamayan, göç eylemini gerçekleştirememiş topluluklar yaşanan kuraklıkla daha da zayıf bir duruma gelebilmektedir ve göç edebilecek maddi koşullardan yoksunlaşabilmektedirler. Dolayısıyla kıtlık ve kuraklığın yaşandığı Afrika ülkelerinde daha da kötü tablolar ortaya çıkmaktadır (Bilben, 2019:351). Göçebe yaşantının hüküm sürdüğü ekonomik geçim kaynağının tarım ve hayvancılığa dayalı olduğu bölgelerde su ve bitki örtüsünün önemi artmaktadır. Su kıtlığının sonucunda ortaya çıkan kuraklık gibi iklim değişikliği sorunları, çöllerle kaplı bitki örtüsünden yoksun, orman varlığı bakımından fakir ülkelerde bir çevresel güvenlik sorunu yaratmaktadır.

Bu çalışmanın konusu antropojenik faktörlerle oluşan çevre tahribatının küresel ısınma ve iklim göçmenliği üzerindeki olumsuz etkisinin şiddete dönüşümünün 2003'te Sudan Darfur'da yaşanan insani kriz bağlamında açıklanmasıdır. Çalışmanın amacı Sudan'ın Darfur eyaletinde yaşanan iklim değişikliğinin bölgeden yapılan göçlere etkisinin Afrika dinamikleri bağlamında değerlendirilmesidir. Çalışmanın birinci kısmında küresel ısınmaya karşı uluslararası örgütlerden Avrupa Birliği'nin rolüne değinilmiş, ikinci kısımda iklim değişikliği kavramı güvenlik ekseninde ele alınarak iklim göçmenliği kavramına ilişkin görüşlere yer verilmiştir. Üçüncü kısımda ise iklim değişikliğinin göçü tetikleyerek şiddete yol açtığı gerçeği Darfur özelinde değerlendirilmiştir. Çalışmada nitel araştırma tekniklerinden yararlanılmış, literatür taraması yapılmıştır.

2. İklim Değişikliği ile Mücadelede Küresel İş Birliği

İnsan temelli küresel iklim değişikliği dünyada 19.yüzyıl itibariyle Sanayi Devrimi'nin etkisiyle fosil yakıt tüketimindeki artışa bağlı olarak gelişmiştir. Sanayileşmede kullanılan fosil yakıtların sera gazı emisyonuna etkisi 1990'da %29 oranındayken, 2000'e gelindiğinde %32'ye yükselmiştir (Simeonava & Diaz-Bone, 2005:2541). İklim değişikliği çoğunlukla insan faktörü ile "antropojen etkenlerle" ortaya çıkan, iklim koşullarındaki büyük ölçekli ve yerel etkileri bakımından önemli sonuçlar ortaya çıkararak uzun bir zaman periyodunda yavaş gelişen değişiklikler olarak tanımlanabilir (Türkeş, 2008: 27). Birçok çevre sorunundan farklı olarak iklim değişikliği ve iklim değişikliğinin olası sonuçları devletlerin kendi sınırları içerisinde tutamayacakları ve diğer ülkelere gelecek olan etkilere karşı sınırlarını kapatamayacakları bir durum oluşturmaktadır. Bu durum ülkeleri küresel iklim değişikliği konusunda iş birliğine yönlendirmektedir. Bu iş birliği kapsamında uluslararası iklim rejimlerinin kurulması gerekli hale gelmiştir (Uğur, 2019:83).

Dünyada yaşanan çevresel tahribatlar arttıkça iklim değişikliği üzerine somut ve bağlayıcı politikaların geliştirilmesi zorunlu hale gelmektedir. Somut politikalar bağlamında 1992’de gerçekleştirilen Rio Konferansı önemlidir. Konferansta İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin imzalanması önemli bir adım olmuştur. Ancak sözleşmede imza edilen Ortak Geleceğimiz Raporu’nun bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Süreç 3.Taraflar Konferansı ve Kyoto Protokolü ile tamamlanmıştır (Ulueren, 2016). Protokolde alınan karar gereği sera gazı emisyonlarının gelişmiş ülkelere 2008-2012 arasında 1990 seviyesinin %5’in altına indirilmesi (Mazı, 2010:100-101) devletlerin ekonomik faaliyetlerini yürütmesinde fosil yakıtların tüketimini azaltarak yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesi konusunda etkili olsa da gelişmiş kuzey ülkeleri egemenlik alanlarını daralttığından dolayı protokole mesafeli bakmıştır. Çünkü gelişmiş ülkelerin sera gazı salınımlarını azaltmaları daha sınırlı endüstriyel üretim yapmaları ya da çevreye zarar vermemek için geri dönüşümü sağlayan yüksek maliyetli teknolojileri kullanması demektir.

Dünya ülkelerinin iklim değişikliğine getirecekleri çözümler küresel iş birliğini zorunlu kılmıştır. Uluslararası örgütlerin rolleri ve iklim değişikliğine ilişkin politikaları süreci yönetmekte önem taşımaktadır. İklim değişikliği ile mücadeleyi en önemli dış politika aracı olarak kabul eden AB, Kyoto Protokolü’ne taraf olmayan ABD’nin protokole katılımı konusunda ikna çalışmaları yapmıştır ve çevre konusunda yönlendiricilik üstlenmiştir. Ayrıca AB, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerle ilişkilerini yürütürken, çevre politikasını dominant bir dış politika aracı olarak kullanmaktadır (Aksoy & Uğur, 2016:224-225).

ABD’nin çevresel rejimlere yaklaşımı genel anlamda olumsuzdur. Rusya, Çin, Japonyagibi ülkelerin küresel tedbirleri alma konusundaki isteksizlikleri de AB’yi küresel iklim değişikliği siyasetinde lider konuma getirmiştir (Uğur vd, 2016:289).Ayrıca AB çevre üzerine yürüttüğü politikalarda askeri bir güç yerine sivil güç araçlarına başvurmuştur. Bu, birliğin yürüttüğü politikalarda daha az risk taşıdığından tercih edilen bir yoldur (Aksoy & Uğur, 2016:224).

3. İklim Göçmenliği Kavramı

3.1. İklim Değişikliğinin “Güvenlik” Bağlamında Değerlendirilmesi

Güvenlik konusu dünyada daha çok Soğuk Savaş döneminde ön plana çıkmış ve disiplinin gelişimini sağlayan ana tema savaşlar olmuştur (Walt, 1991: 22). Bu kavram Soğuk Savaş öncesi askeri güvenlik kapsamında incelenirken, Soğuk Savaş sonrası güvenliğin siyasal, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutları incelenmeye başlanmıştır (Kaypak & Yılmaz, 2019:856). Soğuk Savaş, göçün boyutlarının belirlenmesinde etken olmuştur. Dünyada düzensiz göç hareketleri ve uluslararası terörist grupların yürüttükleri faaliyetler, Soğuk Savaş

sonrası güvenlik tehdidi olarak nitelendirilmiş, güvenlik çalışmaları bu dönemde ulus devletin kontrolünden çıkmış, küresel bir boyut kazanmıştır (Köşer, 2021:563-564).

Güvenlik yaklaşımının merkezi, devlet yönetimini korumaktan çıkmış, toplumu içeriden ve dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı korumaya yönelmiştir. Bu koruyuculuk algısı devlet yönetimlerinin güvenlik kavramını içselleştirmesini zorunlu bırakmıştır (Kaya, 2016:9). Maslow'un hiyerarşi piramidinde yer aldığı üzere güvenlik kavramı yaşamın devamını sağlayan fiziksel ihtiyaçların bir üst basamağında yer almaktadır. Çünkü temel ihtiyaçları giderilen insan güvenli bir çevrede yaşayarak kendisini korumak isteyecektir (Maslow, 1968:38-44). Bireyin güvenliğini ise devlet sağlayacaktır. Birey güvenliğinin olmadığı bir yerde çevresel güvenlik söylemi çok temelsiz kalacaktır. Devletlerin ulusal güvenliği sağlaması diğer devletlerle olan ilişkileri ve toplumsal barışı doğrudan etkilerken, güvenlik kavramını günümüzde sadece ulusal güvenlik bağlamında değerlendirmek yetersiz kalmaktadır. Çünkü güvenlik kavramı çok boyutlu bir kavram olarak ulusal güvenlikle sınırlandırılmayacak kadar geniş bir konudur.

Bugün dünyada yaşanan küresel iklim değişikliği ve çevresel sorunlar çevresel güvenlik kavramını ortaya çıkarmış ve çevresel güvenlik devletlerin ulusal güvenliğini tehdit edecek boyutta değerlendirilmesi gereken konular arasına girmiştir. Dolayısıyla çevresel güvenlik ikincil/alçak (low politics) olarak değil, birincil/yüksek (high politics) politikalar arasında ele alınması gereken bir konu haline gelmiştir. Bu nedenle iklim değişikliğinin yarattığı olumsuz koşullardan kaçış, doğal afetler, kıtlık, su kaynaklarına yakınlaşarak güvenli bir alanda barınma ihtiyacı gibi nedenlerin yanı sıra savaş, terör ve şiddet olaylarından kaçış nedeniyle yapılan göçler (Yılmaz vd., 2020:285) sonuçları itibariyle güvenlik kavramı ile kesişmektedir.

İklim değişikliğine bağlı olarak gelişen göçlerin sayıca artışı göçlerin gerçekleştiği sınır hatlarında göç edilen bölgelere yerleşen göçmenlerin iç ve dış güvenliği etkileyebilecek önemli unsurlar olduğunu ortaya çıkarmıştır. Göçmenlerin gidilen yerleşim alanlarında bir güvenlik meselesi olarak tanımlanması ile "göçün güvenlikleştirilmesi" gündeme gelmiştir. Dünyada 1980'lerde başlayan bu süreç 11 Eylül 2001'deki Amerikan İkiz Kuleleri saldırısı ile belirginleşmiş ve OrtaDoğu'da 2010'da patlak veren Arap Baharı ile zirveye çıkmıştır (Mavi, 2022:253). 2010'da Tunus'ta 26 yaşındaki bir gencin yönetsel yozlaşma, gelir dağılımı eşitsizliği ve geniş halk tabanının yoksulluğuna karşı direnci ile başlayan Arap Baharı Orta Doğu ülkelerinde başlayan isyanların ve güvenlik krizinin miladı olmuştur (Yılmaz vd., 2020:290).

Günümüzde göç konusu güvenlik ve güvenlikleştirme meselesi haline gelmiştir. Güvenlik bu anlamda göçün hem nedeni hem de sonucu olabilir ki bu güvenlik söyleminin

göç eden gruplar ve göç edilen mekanlar arasında konu olmasına neden olmaktadır (Yılmaz vd., 2020:285). Güvenlikleştirme ise bir siyasi aktörün belli bir konuyu normal siyaseti olumsuz etkilediği düşüncesiyle bir tehdit unsuru olarak görerek güvenlik alanına itmesi ile açıklanabilir. Ayrıca siyasetin resmi ve yerleşmiş olan yapısının ötesinde acil tedbirler kullanması yoluyla gerçekleşmektedir (Karyotis, 2007:3; Stivachtis, 2008:14).

Dünyada küresel iklim değişikliği ile birlikte çevresel bozulmaların artması çevrenin güvenlikleştirilmesi sorununu ortaya çıkarmaktadır. İklim değişikliği ve çevresel sorunlar siyasi istikrarsızlıkların belirleyici sebepleri arasında sayılmaktadır. Çevresel sorunların bir ülke ile sınırlı kalmayıp, tüm ulusları etkileyecek sonuçlara yol açması çevrenin güvenliğinin sağlanmasını zorunlu bırakmaktadır (Gürseler, 2022:249). Çevre kaynaklı yapılan göçler suç oranlarında da artışa neden olabilmektedir. Çünkü kişi başına düşen gelir seviyesi düşmekte, yoksulluk suç oranlarını doğrudan etkilemekte ve göçün güvenliği zedelenmektedir(Cömertler & Kar, 2007:55).

İngiltere iklim değişikliği konusunu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne getirerek, küresel ısınmanın “güvenlik” unsuruna ne şekilde etki edeceğine dair bir rapor sunmuştur (United Kingdom, 2007). Raporla küresel ısınma sonucu su seviyesinin yükselmesi ile beraber ada devletlerinin sular altında kalabileceği ve kıyı şeritlerinin değişimine neden olacağı belirtilmiştir (Yılmaz & Navruz, 2019: 4).Rapor çevresel güvenlik ve güvenlikleştirme konularına önem verilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Çevresel güvenlikleştirme sağlanamadığında kıtlık şiddete yol açabilir (Homer-Dixon, 1994: 5) Çünkü gelişmemiş ülkelerde kaynaklar üzerindeki çatışmalar daha baskın bir hal almıştır. Bu da çevre ile şiddet arasında bir korelasyon olduğunu bize göstermektedir. Çevresel çatışmalar iç politikayı doğrudan etkileyen ulus-altı çatışmalar olarak yoğunluk kazanmaktadır (Dalby, 2008:179-180).

İklim değişikliği sonucu ortaya çıkan enerji ve diğer kaynak kıtlıkları insan yaşamını doğrudan etkilemektedir. Dünyada tatlı su kaynaklarında %20-30'lara varan azalış gözlemlenmektedir. Kaynakların kıt olduğu az gelişmiş ülkelerde ise adil olmayan kaynak bölüşümü, yoksulluğu arttırarak refah seviyesindeki düşmeye bağlı olarak sosyal gerilimlere ve insani krizlere yol açmaktadır. Ayrıca tarımsal üretimin elverişsiz hale gelmesi ve kuraklık sorunu insanları kırdan kente, hatta uluslararası göçe yöneltmektedir. Bu durum da doğrudan olmasa da göç edilen yerlerdeki toplumsal düzeni değişime uğratmakta, istihdam sorunu yaratmakta ve etnik unsurların sivrilmesine yol açarak toplumsal gerilimi arttırmaktadır (Yılmaz & Navruz, 2019:5). Tarımın özellikle gelişmekte olan ülkelerde birincil ekonomik faaliyet olarak yapılması, iklim değişikliğine bağlı olarak yaşanan olumsuzluklardan bu

ülkelerin etkilenmelerine ve toplumlarında çevre tahribatı kaynaklı yoksulluğun artmasına sebebiyet vermektedir (Çundur & Cömertler, 2010: 68).Çevresel gözlemlere göre daha güçlü ve sık fırtınalar, seller, su taşkınları gibi aşırı hava olayları ile şiddetli kuraklıklar ve yükselen deniz seviyeleri gibi daha uzun vadeli, kademeli sorunlar iklim değişikliği ile ilişkilendirilir. İklim değişikliğinin sonuçları bazı bölgeleri daha fazla etkilediği söylenebilir.

IPCC 5. Değerlendirme Raporu aşırı hava olaylarının çoğunlukla, özellikle düşük gelirli gelişmekte olan ülkelerde, planlı göç için yeterli kaynağa sahip olmayan popülasyonları etkilediğini doğrulamaktadır. Rapor ayrıca, yoksulluk veya diğer sosyo-ekonomik sorunlarla birlikte iklim değişikliğinin dolaylı olarak şiddetli çatışma risklerini arttırabileceğini öngörmektedir (IPCC, 2014:16).

Dünyada yaşanan su ve gıda yoksunluğu, iklim değişikliğine bağlı olarak yağış miktarının azalması ve düzensizleşmesi ile ortaya çıkmaktadır. Devletler ise kıt olan bu kaynakları elde etmek için rekabet etmektedirler. Açlık ve susuzluk çevresel güvenliği tehdit eden unsurlardır. Bu sorunların kuraklık ve kıtlığın hüküm sürdüğü ülkelerde savaşlar yoluyla çözülmeye çalışılması var olan sorunları daha da arttıracaktır (Toset vd., 2000: 978).

Devletlerin iklime bağlı göçü güvenlikleştirmesi için daha kapsayıcı, katılımcı ve ekolojik anlamda duyarlı bir yapıya dönmesi gerekmektedir. Ekolojik açıdan duyarlı ve yeşil politikalar hem çevresel hem de insani krizlere yönelik müdahaleleri kapsamaktadır. Küresel iş birliklerinin ana aktörü olan devletler çevre konusunda yerel ve küresel sivil toplum örgütlerinin politikalarına uyumlu çevre ve göç politikaları yürütmelidir (Özer & Atvur, 2019:330).

3.2. İklim Göçmenliği Kavramı, Neden İklim Göçü? Küresel İklim Değişikliği-Göç Senaryoları

İnsan faktörü hem iklimi değiştiren hem de iklim değişikliğinden etkilenen ana unsurdur. Bu nedenle iklimsel değişimlerin insan yaşamı üzerindeki etkileri ulusal politikaların belirlenmesinde ve uluslararası ilişkilerde belli bir siyaset izlenmesinde önem taşımaktadır. İnsanların göç etme hareketinin iklim değişikliği ve çevre temelinde incelenmesi iklim göçmenliği kavramını inceleme konusu haline getirmiştir.

İklim göçmenliği kavramı Uluslararası Göç Örgütü (IOM)'ne göre iklim mülteciliği veya çevresel mülteciler olarak tanımlanmıştır. Buna göre iklim mültecisi ikamet edilen ülkede, çevresel bozulma, kötüleşme ya da yıkım nedeniyle yerinden ayrılmak zorunda kalan ve uluslararası bir sınırı aşan kişiye denmektedir (Perruchoud &Redpath Cross, 2011: 45). Kırsal alanlardan kentlere göçlerde geçim olanaklarını iyileştirmek ve değiştirme amacının çevre ve göç ilişkisinde önemli bir bağlantısı olduğu kabul edilmiştir. Mevsimsel açlık, gıda

güvensizliği ve kuraklık toplumun iklim değişikliğine karşı direncini kırarken, göçü hızlandırmıştır (Schaik&Bakker, 2017:2).

İklim değişikliği ve göç arasında literatürde önemli tartışmalar bulunmaktadır. İklim değişikliği alanındaki çalışmaların bazıları deniz seviyelerindeki yükselme, iklimsel olayların artışlarında ve sıklaşmalarında birçok insanın kötü iklim şartlarından kaçarak göç hareketliliğinde bulunmak zorunda kalacağını öngörmektedir (Myers, 2005). Göçü negatif eğilimde değerlendiren bu yaklaşımlarda çok büyük sayıda insanın çevre mülteci haline geleceği ve iklim değişikliğinin etkileri nedeniyle yerinden edileceği belirtilmektedir.

İklim göçü kavramsal olarak karmaşık ve politik olarak çekişmeli iki konunun kesiştiği noktada ortaya çıkmaktadır. İklim değişikliği ve göç iklim koşullarındaki değişikliklerin, hava olaylarının veya doğal olayların çevre üzerindeki etkilerinin insanları yeniden yerleşmeye teşvik etmesiyle ortaya çıkmaktadır (Podesta, 2019). Kavramın karmaşıklığı çok nedenli çok taraflı ve çok disiplinli doğasından kaynaklanmaktadır. Küresel ısınma, deniz seviyesinin yükselmesi, seller, kuraklık, buzulların erimesi ve aşırı hava olaylarının ortaya çıkışı hem iklim değişikliği için hem de bu etmenlere bağlı olarak ortaya çıkan göç hareketinde etkili olmaktadır (Morrissey, 2009: 4).

İklime bağlı nedenlerle yapılan göçle ilgili olarak göçmen veya mülteci teriminin kullanılması sorunu 1951 Birleşmiş Milletler Mülteciler Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'nün mülteci tanımından kaynaklanmaktadır. Sözleşme, mülteci ve göçmen arasındaki farktan bahsetmezken, çevre sorunlarını yerinden edilmenin bir nedeni olarak belirtmemektedir (Bates, 2002:467-468). Göç, burada insanların olağan yerleşim yerlerinden gönüllü veya gönülsüz hareketleri, ayrılışları olarak ifade edilmiştir. Bates, göç etme kararının çevresel uyarılara bağlı olan yerinden edilmiş insanları kategorize etmekte etkili olduğunu öne sürmektedir. Bu bağlamda kendi isteğiyle vatanını terk eden kişilere göçmen, yerinden olmaya veya göç etmeye zorlananlara çevre göçmeni, kendi isteği dışında göç etmek zorunda kalanlara ise çevre mülteci olarak ifade etmiştir. Bates, çevresel mültecilerin ortaya çıkışını çevresel tahribatla ilişkilendirmektedir. Bunun yanı sıra doğal afetler ve çevrenin barajlar vb yollarla kamulaştırılmasının çevreyi kirletmekle kalmayıp tükettiğini savunmaktadır (Bates, 2002:468-475).

Marshall çevre göçmenliği tanımını çeşitlendirmektedir. Bireysel yerinden edilme deneyimlerine dayalı olarak açıkça çerçevelenmiş çevre göçmeni kategorilerini oluşturmanın uluslararası toplumun onların ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yanıt vermesini sağlayacağını iddia etmektedir. Bu nedenle çevre göçmenleri (environmental migrants) kavramını zorunlu çevre göçmenleri (compulsory environmental migrants), baskı altındaki çevre göçmenleri

(environmental migrants under pressure), geçici çevre göçmenleri (temporary environmental migrants) ve insan-çevre göçmenleri (human environmental migrants) olarak sınıflandırmıştır.

Marshall (2016)'ın sınıflandırmasına göre zorunlu çevre göçmenleri, öncelikle çevresel faktörlerin bir sonucu olarak evlerinden ve/veya geçim kaynaklarından kalıcı bir şekilde yerinden edilmiş veya edilecek olan kişilerdir. Baskı altındaki çevresel göçmenler istedikleri yaşam standardını yakalayamayan bu nedenle iklim değişikliği sonucu ortaya çıkan su, gıda ve barınma krizinde daha yumuşak iklim şartlarına sahip ülkelere göç etmek için baskı altında olan insanları kapsamaktadır. Bir defaya mahsus ciddi bir çevresel felaketle zorunlu olarak kısa süreli göç eden göçmenler geçici çevre göçmenlerini tanımlamaktadır. İnsan-çevre göçmenlerini ise insanların çevresel kaynaklar üzerindeki çatışmalarının sonucunda evlerinden ve geçim kaynaklarından mahrum bırakılması olarak tanımlamıştır.

Göç literatüründe yer alan bir diğer kavram da "iklim değişikliği göçmeni"dir. Bu göçmenlerin kapsamı iklim değişikliğinin bir sonucu olarak göç etme potansiyeline sahip herkeştir. Baldwin, göçün her zaman mevcut gelecekte gerçekleşebileceği potansiyel bir olgu olarak uykuda bekleyen hazır bir dinamik olduğunu savunmaktadır (Baldwin, 2012:636).

İklim değişikliği ve göç ilişkisi bağlamında Norman Myers'in iklim göçmenliği üzerine iddiaları önemli ölçüde kabul görmüştür. Buna göre küresel ısınma etkisi başladığında 21.yüzyılın ortalarında iki yüz milyon kadar çevre mülteci olabilecektir (Campbell, 2014:1).

Çevre üzerine çalışmalar yapan bazı sivil toplum kuruluşları çevre göçmeni sayısının Myers'in tahminlerinin üstünde olabileceğini belirtmişlerdir. Christian Aid iklim değişikliği nedeniyle yerinden edilen insan sayısının bir milyarı geçebileceğini öne sürmüştür (Campbell, 2014:1). IPCC senaryolarını inceleyen Brown ise en az yıkıcı senaryoda bile göçteki % 5 ve % 10 oranlarındaki bir artışın iki yüz milyondan fazla insanın yerinden edilmesi ile sonuçlanacağını belirtmiştir. Burada en kötü ihtimal dâhilinde fosil yakıtların sınırsız kullanımı ile oluşabilecek senaryolara vurgu yapılmıştır (Brown, 2008: 11).

Göçün uluslararasılaşmadığı durumlarda, hareket kabiliyeti kısıtlı gruplar iç göçe yönelerek buldukları kötü iklim şartlarının getirdiği olumsuzluklardan bir nebze kaçabilmektedir. Bu şekilde iklim değişikliğine bağlı iç göç hareketliliği ortaya çıkmaktadır. Yoksulluk oranının en fazla olduğu yerlerde göç hareketi genellikle olumsuz yaşam şartlarından kaçmanın bir yolu olarak görülmektedir. Göçlerin çıkış noktasında gıda krizi, kötü beslenme şartları, kuraklık ve şiddetli yoksulluk gibi etmenler etkilidir (Castles & Miller, 2008:197).

Sera gazlarının atmosferdeki oranları 1990-2100 döneminde 3°C'lik bir artış sağlamıştır. En iyi olasılıkla artışın 2-4,5°C olacağı öngörüldüğünden bu sıcaklık artışının

dünyada yaratabileceği ekolojik ve sosyolojik felaketleri tahmin etmek önem taşımaktadır. Çünkü küresel ısınmanın artışı dünyadaki su döngüsünü değiştirecek, kara buzulları ve deniz buzullarının erimesine bağlı olarak su seviyesi yükselecek artan su seviyesi taşkınlara ve sel felaketlerine neden olabilecektir. Sıcaklık artışı çöl alanları ve tropikal iklim alanlarında ise kuraklık sıklığının artmasına ve kuraklığın şiddetlenmesine neden olacaktır (Türkeş, 2008:1). Buna ilaveten 2100 yılına kadar sıcaklıkta 0,5 °C'lik artış, deniz su seviyesinde 20 cm'lik artma, tropikal iklimlerde yağışın artması beklenmektedir. Ormanların antropojen etkenlerle yok edilmesi, tarımsal alanlardaki azalmaya bağlı olarak atmosferdeki karbondioksitin 2 katına yükselmesi ortalama 2,5 °C'lik bir sıcaklık artışı senaryosu ortaya koymaktadır (Aksay vd., 2005:29). IPCC'nin iklim değişikliği senaryolarına göre dünyada iklim değişikliğinin yerkürenin ortalama 1,5°C ile 5,8 °C arasında ısınmasına neden olacağı tahmin edilmektedir. Bu ısınmanın en çok Orta Doğu ve Afrika ülkelerini etkileyeceği belirtilmektedir (UNEP, 2007:2). İklim göçüne dair tahminlere göre iklim temelli göçün 2050'ye kadar 200 milyondan 1 milyara kadar göçmene etki edebilecek düzeye gelebileceği öngörülmektedir (Aid, 2007: 1). Yalnızca Sahra altı Afrika, Güney Asya ve Amerika için 143 milyondan fazla iç göçmen öngörülmektedir (Rigaud vd., 2018).

2015 yılına gelindiğinde Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC)'nin verdiği bilgilere göre aşırı iklimsel felaketler sonucunda 19,2 milyon insan başka yerleşim alanlarına göç etmişlerdir. 8,6 milyon insan ise gördükleri şiddet ve çatışmadan kurtulmak amacıyla göç etmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla iklimsel nedenlerle yapılan göç çatışma nedeniyle yapılan göçü ikiye katlamıştır (Platform on Disaster Displacement, 2023).

2020'de 40,5 milyon insan göç hareketinde bulunmuştur. Bu göçlerde Covid 19 Pandemisi'ne rağmen itici faktörler çevresel sorunlar ve doğal afetler olmuştur. Çatışma ve şiddet etkisi ise geri planda kalmıştır (IDMC, 2021:6).

IPCC (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli)'de doğrudan iklim değişikliğinin etkileri özellikle deniz seviyesindeki artış veya doğal afetler ve dolaylı olarak değişen geçim kaynaklarına bağlı olarak yapılan göçlerden bahsedilmektedir. Düzensiz yapılan bu göçlerde yüksek sıcaklık ve kuraklığın önemli bir belirleyici olduğu vurgulanmıştır (Schaik & Bakker, 2017:2).

3.3. Afrika'da İklim Değişikliği-Göçmenliği ve Geleceği

Çevre kaynaklı göçü ifade eden iklim göçmenliği, dünyada genellikle kıt kaynakların olduğu, kuraklık, susuzluk ve gıda güvenliği gibi birinci derece hayati konularda sıkıntı yaşayan Afrika ülkelerinde yoğun bir şekilde görülmektedir. Göçün hedef ülkesi genellikle Batı devletleri olmakla beraber, kıta içerisinde de daha iyi doğal kaynaklara sahip olan

bölgelere göçler sınırlı da olsa yapılmaktadır. Afrika'da göçün kapsamı farklı iklim koşullarına sahip olan bölgeler arasında bile değişkenlik gösterdiğinden iklime bağlı göç hareketi sık gözlemlenmektedir.

Dünyada susuzluk, kuraklık, ormansızlaşma, fosil yakıtların tüketimi küresel ısınmaya neden olurken, en büyük etkiyi yaz aylarında kuraklığın şiddetinin arttığı Afrika ülkeleri yaşamakta, iklim göçmenliği kavramının ortaya çıkışı ve yaşadığı süreç Afrika ülkelerinde kolaylıkla örneklendirilebilmektedir. İklim değişikliğinin ana belirleyicisi olan susuzluk ve kuraklık; yaşamı olumsuz etkilemektedir. Buna ilaveten Kuzey Afrika ülkelerinde kanalizasyon ve su arıtma altyapıları bulunmadığından atıkların doğrudan suya gönderilmesi ile ciddi su kirliliği ortaya çıkmaktadır. Su tüm dünya ülkeleri için olduğu gibi yıl boyu sıcaklığın 18 °C'nin altına düşmediği sıcak Afrika ülkeleri için dış politikada önemli bir silah aynı zamanda bir çatışma sebebi haline gelmektedir.

Afrika'da ormanlar hem doğal hem de beşerî faktörlerle büyük ölçüde etkilenmektedir. Bölgede bitki örtüsü dağılımı, yer altı su seviyesine bağlı olarak gelişim göstermektedir. Afrika'da doğal kaynaklar için yaşanan rekabet, tarımsal faaliyetleri arttırmak için arazilerin genişletilmesi bitki örtüsü ve su havzalarının yok edilmesiyle sonuçlanmıştır (Hughes, 1988:127). Afrika ülkeleri su krizi yaşayan ülkelerin başında gelmektedir. Bu ülkeler su stresi yaşayan ülkeler olarak tanımlanmaktadır. Küresel ısınma bu bölgelerde su sıkıntısını şiddetlendirdiğinde, akarsu akımlarının ve yer altı su seviyesinin de düşmesiyle kuraklığı şiddetlendirecektir (UNEP, 2001:13).

Afrika'da sıcaklık artışına bağlı olarak ortaya çıkabilecek senaryolar dikkat çekicidir. Kurak bölgelerde aşırı yağışlar sonrası virüs mutasyonları gelişebilecektir (Aksay vd., 2005:38). Ayrıca deniz seviyesinin yükselmesine bağlı olarak kıyıya yakın bir şekilde konumlanan içilebilir su kaynaklarının denizle birleşmesi halinde içme suyu elde etme sıkıntısı çeken Afrika ülkelerinde bu durum daha da belirginleşecektir (Aksay vd., 2005:38). Afrika'da iklim değişikliğine bağlı olarak gıda krizi de yaşanmaktadır. Tarımsal üretim kurak bölgelerde tehlikeye girecektir. Tropikal alanlarda ise su taşkınlarına neden olacaktır (Beckerman, 1992: 262). Özellikle tarımsal faaliyetlerde ilkel ve bilinçsiz su kullanımı sonucu yetmeyen su kaynakları ile toprağın ekilip biçilememesi gıda güvenliğini tehlikeye sokmaktadır (UNEP, 2001: 13).

Fosil yakıt tüketiminin dünyadaki hava kirliliğinin nedenlerinin %60'ını oluşturduğu bilgisinden hareketle (Sinha, 1998:7), oluşan sera gazlarının Afrika'da hava kirliliğini ne derece etkilediği ortaya konabilir. Karbon yutağı ormanların az gelişmiş Afrika ülkelerinde enerji kaynağı olarak kullanım başta olmak üzere insani faktörlerle tahribatı sonucu

ormansızlık ortaya çıkmaktadır. Ormansızlaşma küresel iklim değişikliğinin temel belirleyicilerindendir. Çünkü ormanlar sürdürülebilir ekosistemde lider aktörlerdendir. Ormanlar dünyada en çok biyolojik çeşitliliğe sahip ekosistem olarak kuraklığı önleme, yağış getirme ve karbon emilimini azaltma gibi işlevleriyle görev yapmaktadır. Orman ürünleri ise Afrika gibi yoksul kıtalarda yaşamını sürdürmek için önemli bir yaşamsal kaynağı teşkil etmektedir (McDermott vd., 2010:3).

Ormanların ekolojik sistemdeki önemine dair çalışmalar 1987’de BM tarafından yayınlanan “Ortak Geleceğimiz” Raporu ile 1992’de BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED) ile olmuştur. Ortak Geleceğimiz Raporu ile sürdürülebilir kalkınma kavramı iklim değişikliğinin merkezine alındığından Rio Deklarasyonu Gündem 21, Orman Prensipleri Belgesi İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi gibi sözleşmeler ormanların korunmasına dair tedbirler almıştır. Ayrıca Paris İklim Anlaşması ve Kyoto Protokolü ormanlar konusunu genişçe ele almıştır (Atmış, 2017:298). Burada sera gazı oluşturan enerji kullanımı, sanayi kuruluşları, yanlış arazi kullanımı ve orman tahribatı üzerinde genişçe durulmuştur (Tolunay, 2016: 154).FAO’ya göre her yıl 15,4 milyon hektar ormanlık alan yok olmaktadır. Bu alanların %42’si Latin Amerika’da, %31’i Afrika’da, % 27’si Asya’da bulunmaktadır. Nüfus artışıyla beraber ormanların hem enerji kaynağı olarak tüketimi hem de tarım arazisi elde etmek için deformasyonu bitki örtüsünün yok edilmesiyle sonuçlanmaktadır (IPCC, 2001).

Dünyada orman varlığının sürdürülebilirliği için orman varlığı bakımından fakir ülkelerde ve ormansızlaşmanın görüldüğü ülkelerde FAO, UNEP, WWF, TTO ve CIFOR (Uluslararası Ormancılık Araştırma Merkezi) gibi uluslararası örgütler girişimler başlatmıştır (Atmış & Çil, 2013: 355). Bu süreçlerden olan Kurak Zone Afrika Süreci Afrika kıtasının kuraklıkla mücadele eylem planını teşkil ettiğinden önem taşımaktadır (Wilkievd., 2003: 4).

Bilinçsiz otlatma ve odun kullanımı, otlatma alanlarını daralttığından meralarda ot yerine çalılışma ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak orman tahribatı iklim değişikliğini tetiklemekte ve küresel ısınmaya direnci düşürmektedir (Talu, 2015:307). Bitki örtüsü tahribatı, aşırı otlatma, hatalı sulama teknikleri ve yanlış arazi kullanımı sonucunda ortaya çıkan çölleşme ise iklim değişikliğini etkileyen başka bir unsurdur.

Afrika’da susuzluk ve artan kuraklıkla birlikte muson yağmurlarının azalması ve göçebe toplulukların mera ve otlakları aşırı kullanımı ile toprağın nemi tutma özelliği kaybetmesine bağlı olarak çölleşme başlamıştır (Duygu,2019: 1). Birleşmiş Milletler, özellikle Afrika ülkelerinde yaşanan çölleşme ile savaşmak ve kuraklığın etki derecesini azaltmak için çalışmalar yapmaktadır (Türkeş, 2017:175). Birleşmiş Milletler Çöl ile Savaşım Sözleşmesi

çerçevesinde (BMÇSS), BM gelişmiş ülkelerden çölleşmeye karşı ek mali kaynaklar sağlamasını ve çölleşme ile mücadelede sahip oldukları teknolojik fırsatları paylaşmasını, Afrika ülkelerinden ise kuraklıkla mücadeleyi ana politikaları haline getirmelerini, kuraklıkla sürdürülebilir kalkınma planı yapmalarını hükümet dışı aktörlerin katılım sağlayarak işbirliği yapmalarını, çölleşmenin önüne geçilmesi için yeterli finansal kaynağın ayrılmasını beklemektedir (Türkeş, 2017:178-179).

İklim değişikliğinin yarattığı yoksunluk ve yoksulluk Afrika'da göçü etkilemektedir. Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere Afrika'dan yapılan göçler göç edilen destinasyonlarda korku ve endişe uyandırmaktadır. Bunun temelinde Avrupa'nın Müslüman nüfusunun demografik yükselişinin hem Avrupa'nın kültürel, etnik ve dini yapısını değiştirmesi hem de İslami aşırılık tehdidini ortaya çıkarması yatmaktadır. Afrika'dan Avrupa'ya göçler Avrupa devletleri için yüksek bir güvenlik sorunudur. Göç, insan hakları ve sığınmacılarla ilgili AB yasaları ve prosedürleri Avrupa ülkelerinin Afrikalı göçmenleri geri çevirmesini zorlaştırmaktadır. Diğer yandan Kuzey Afrika devletleri, Avrupa'ya göçü sürekli teşvik etmektedir. Göç, Kuzey Afrika'daki kaynaklar ve istihdam üzerindeki baskıyı hafifletmek için bir emniyet şeridi görevi görmektedir. İklim değişikliğinin bu zorlukların her ikisini de önemli ölçüde şiddetlendirmesi beklenmektedir. Bu nedenle PopulationCouncil Raporu'na göre (2010: 4008-409) devam eden göç, önümüzdeki 20 yıl içinde Kuzey Afrika ülkeleri için daha da önemli hale gelecektir. Ayrıca Raporda Kuzey Afrika'da iklim değişikliğinin 2030 yılına kadar yapılacak göçlerde önemli bir tehdit unsuru olacağı belirtilmektedir.

Afrika'da yaşanan iklimsel stresin yatay bir göç hareketi yerine sınır aşan bir göç hareketi ile devam edeceği beklenmektedir. Çünkü Afrika içerisindeki diğer bölgelerde de toplumsal huzur ve güven temeli sağlanmış değildir. Bu nedenle son 1 yıl içerisinde göçe kaynaklık eden Afrika ülkelerinden göçün hedefi olan Avrupa ülkelerine yönelen düzensiz göçmen sayısının 1 milyon kişiyi aştığı belirtilmektedir (Sezik, 2022: 147).

4. İklim Değişikliğinin Sosyolojik Yansımaları

4.1. Sudan'daki İç Karışıklıkların Temelleri, Çevre Konusu Hükümet için Nerede?

Bir Kuzey Afrika ülkesi olan Sudan, Afrika kıtasının en geniş yüzölçümüne sahip olan ülkelerinden biri olarak (Kramer vd., 2013:2) farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Sudan Kuzey Afrika ile Güney Afrika arasında bir köprü görevi üstlenmiştir, Arap ve Afrika uygarlıklarının kesişim noktasında bulunan ülke geniş tarım arazilerine sahiptir.

Uzun yıllar İngiliz sömürgesinde kalan ülkenin kuzeydoğusunda Müslüman Araplar, güneydoğusunda ise Afrikalı yerliler yaşamaktadır (Barbour, 1964:209). Müslüman Araplar ve Afrikalı yerliler arasında uzun süre çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmalarda 2,5 milyon

Sudanlı'nın hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir (Natsios & Abramowitz, 2011:19). Müslüman Sudan Hükümeti güney kesimdeki Hristiyan Afrikalılarla mücadeleye girmişler, bu iç çatışmalarda da çok büyük kayıplar yaşanmıştır. Darfur'da yaşanan çatışmalar ABD tarafından soykırım olarak adlandırılmıştır (Natsios, 2008:77).

Sudan zengin yeraltı kaynaklarına sahip bir ülke olduğundan sömürgeleştirilmek istenmektedir. Uzun yıllar İngiliz sömürgesinde kalan Sudan, hidrokarbon, petrol, doğalgaz rezervlerinin güçlü olması bakımından stratejik öneme sahip bir ülkedir. Nil Nehri'nin ülkeyi baştan başa geçmesi, doğuda Kızıldeniz kıyısındaki limanları ve önemli bir konumda olması Sudan'ın jeostratejik önemini arttırmaktadır (Kavas, 2008b: 6). Sömürge haline getirilmek istenen Sudan yönünü Çin başta olmak üzere diğer Asya ülkelerine çevirmiştir. Sudan, Çin ve ABD arasında paylaşılamayan bir pasta görünümündedir. Tüm bu zenginlikler ülkede iç ve dış kaynaklı çatışmaların olmasına zemin hazırlamaktadır (Arpa,2011:97).

Federal yapı ile yönetilen ve 17 eyaleti bulunan Sudan'da tropikal iklim özellikleri görülmektedir. Bu iklim ülkede yılın çoğu gününde sıcaklığın şiddetini arttırmakta, kuzeyde çok kuru, güneyde ise tropikal iklim özelliklerinin görülmesine neden olmaktadır. Yıllık yağmur oranı kuzeyde neredeyse sıfırdır. Yağış miktarı Sudan'ın merkezinde 500 mm, güneyinde ise 1000 mm civarındadır. Yıl boyu sıcaklık değeri 18 °C'nin altına düşmeyen ve dört mevsim sıcak yaşanan bu iklimde Nil Nehri bir kurtarıcıdır. 1984-1985 yıllarında Sudan'da yaşanan çatışmalarda kuraklığın çok büyük bir etkisi olmuştur (Bromwich, 2018:12).

Tarihten bu yana Mısır hâkimiyetinde kalan Nil Nehri, üzerinden geçtiği 10 Afrika ülkesinden biri Sudan olması bakımından Sudan için kritik öneme sahip bir kaynaktır. Bu nedenle Sudan Mısır'la su krizi yaşamaktadır (Warburg, 2007: 476). Güney Sudan'ın Nil Nehri'nin suyunu kullanma isteği de hem Sudan hem Mısır Hükümeti için sorun yaratmaktadır (Zorba, 2022:101).

Tarihte Sudan ve Mısır arasında Nil Nehri'ne dair bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmanın temelinde bir İngiliz sömürgesi olan Mısır'ın Nil Nehri'nden daha çok yararlanarak İngiltere için dokuma sanayiinde kullanılmak üzere pamuk başta olmak üzere endüstriyel tarım ürünleri yetiştirmesi yatmaktadır. Bu nedenle İngiltere'nin Mısır'ın lehine bir su paylaşımı kararı aldırıldığı görülmektedir. Yapılan anlaşma hakkaniyetsiz olmuş, Mısır %92,3; Sudan ise %7,7 su kullanım payı elde etmiştir. Ancak 1959'da siyasi bağımsızlığını kazanan Sudan Mısır Hükümeti ile yeniden bir su paylaşımı yapmak istediğinde su kullanım payını %25'e yükseltmiştir (Bayram, 2017:66).

Nil Nehri suları Sudan'ın ekonomik, sosyal, kültürel yapısı ve dış politikasında belirleyici role sahiptir. Nil sularından yer altı suyu depolanarak sulama ve sivil kullanımda yararlanılırken, üzerinde kurulan barajlardan elektrik üretilmekte, denizcilik ve balıkçılıkta yararlanılmaktadır (Republic of the Sudan, 2017).

Afrika'daki en uzun nehir olan Nil Nehri, Afrika toprakları için can suyudur. Nil Nehri tarımla geçimini sürdüren Afrikalılar için tarihten günümüze önemini korumuştur. M.Ö. 2200 yıllarında Kuzey ve Doğu Afrika'da 200 yıl kadar süren şiddetli bir kuraklık yaşanmıştır. Bu kuraklık sonrası Nil Nehri'nin suları yetersiz kalmış, 50 yıl süre ile taşma seviyesine gelememiştir. Açlık ve susuzluk karşısında ölümler artmıştır (Duygu, 2019:1).

Nil Nehri bölge için hayati önemli olduğundan nehrin üzerinden geçtiği ülkelerde su paylaşım sorunu ortaya çıkmaktadır. Nehir bu denli paydaşları açısından sıkıntılı iken Sudan gibi siyasi istikrarı sağlayamayan Afrika ülkelerinde su paylaşım sorunu çarpan etkisi yaratmaktadır. Buna 2011'de Sudan'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Güney Sudan'ın kaynak paylaşım sorununu da eklemek gerekmektedir.

1956'da bağımsızlığını kazanan Sudan'da sular hiç durulmamıştır. Ülke genelinde yerel dinlere mensup birçok etnik grupla beraber, kuzey kesimde Müslüman çoğunluk, güney kesimde ise Hristiyan çoğunluk yaşamaktadır. Sudan'da dinsel ve dilsel anlamda etnik unsurlar çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik hükümetin yanlı politikaları nedeniyle hem eleştiriye neden olmakta hem de eşit tutulmayan vatandaşlar iç isyanları ateşlemektedir.

Ülke yönetimi uzun yıllar Sudan'ın kuzeyinin elinde olması güney kesimde rahatsızlık yaratmıştır. Güneydeki Hristiyan Afrika kabileleri ile kuzeyli Araplar arasındaki ilk ihtilaf buradan başlamaktadır. 1983'te şer-i yönetime geçilmesi güney kısmı Hristiyanlardan oluşan Sudan'da büyük yankı yaratmış, yeni bir ayaklanmanın fitili ateşlenmiştir. 2002'de ABD baskısıyla kuzey ve güney arasında ateşkes imzalanmış, ateşte 2011'de Sudan idaresi üzerine bir referandum yapılacağı belirtilmiştir (Arpa, 2011: 101-102). Sudan ve Güney Sudan ayrımına gidilmesinden sonra Güney Sudan'da kalan petrol ve su kaynakları Sudan Hükümeti ile paylaşım noktasında kriz çıkarmıştır. 2005'te Güney Sudan ve Sudan arasında anlaşma yapılmış, petrol kaynaklı gelirlerin iki ülke arasında paylaşılması kararlaştırılmış, güney kesime ise özerklik verilmesine karar verilmiştir (Plaut, 2010:21). Ancak kuzey ve güney sınırları arasında petrol kaynaklarının hangi tarafa ait olacağı çözülememiştir. Lahey Adalet Divanı'na başvurulmuş; buradan çıkan hükme göre Güney Sudan kuzey kısımdan %70 oranında daha fazla petrol kaynağını sınırlarına dâhil etmiştir (Arpa, 2011:102).

Sudan siyasi olarak karışık bir ülkedir ancak yaşanan şiddet olaylarının temelinde açlık, kıtlık, kuraklık olabileceği göz ardı edilmektedir. Halbuki iklim değişikliğine bağlı olarak

ortaya çıkan kuraklık ve susuzluk yaşamı tehdit eden birincil konulardır. İnsan sağlığının korunmadığı, insan yaşamının sürdürülebilmesi için gerekli olan temel besin maddelerinden yoksunluk yaşanan bir ülkede toplumsal huzurun yakalanması imkânsızdır. Temel ihtiyaçlarını karşılayamayan bir toplumun mutlu bir toplum olması beklenemez, böyle bir ortamda sadece yaşamı sürdürme egosu ile hareket edilecektir, vatandaşlık bilinci ve devlete bağlılık duygusu ortaya çıkmayacaktır. Tüm bunlar da isyanı ve şiddeti getirecektir.

Sudan Kabine Bakanlığı'nın Hükümet Raporu (2019)'na göre Sudan hükümet programında toplumsal refah ve kalkınmayı desteklemek ve çevreyi koruma amacı, siyasal krizlerin ve sosyolojik çözülmenin olduğu toplumda neredeyse son sıraya konmuştur. Ülkede yaşanan kriz açıklanırken, tabloda da görüldüğü üzere çevre ikinci plana atılmıştır.

Hükümet programı ülke sorunlarının çözümünde bir öncelik sıralaması yapmıştır. Bu sıralamaya göre ülke sorunlarının öncelik sırası aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1

2019 Sudan Kabine Bakanlığı Hükümet Raporu Genel Çerçevesi

1.Öncelik	Savaşa son vermek	6.Öncelik	Kamusal organların yeniden inşasını sağlamak
2.Öncelik	Ekonomik krizi gidermek	7.Öncelik	Ulusal çıkarları gözeten bir dış politika oluşturmak
3.Öncelik	Yolsuzlukla mücadele etmek	8.Öncelik	Toplumsal refahı desteklemek ve çevreyi korumak
4.Öncelik	İnsan haklarını korumak	9.Öncelik	Genç nüfusa fırsat eşitliği sağlamak
5.Öncelik	Kadın haklarını tüm kamusal alanlara yaymak	10.Öncelik	Anayasa yapımı ve adil seçim sürecinin işlenmesini sağlamak

Kaynak: <http://www.sudan.gov.sd>, adresinde "Sudan Cumhuriyeti Kabine İşleri Bakanlığı" adlı bakanlık raporundaki veriler temel alınarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Sudan bir yandan iklim değişikliği krizinin baş gösterdiği diğer taraftan da Avrupa'ya yapılan iklim ve şiddete bağlı göçlerde göç güzergâhında olan bir ülkedir, hükümetin bu nedenle ülkenin geçiş bölgesinde olduğu gerçeğini de göz önüne alması gerekmektedir. Yerel dinamikleri ile baş edemeyen Sudan'ın transit bir ülke konumunda olması, yaşanan göç yükünün artması anlamına gelmektedir.

4.2. İklim Değişikliği Sonucunda Ortaya Çıkan Bir Kriz: Darfur

Tarihte Fur Sultanlığı olarak geçen bölge günümüzde Sudan'daki Darfur Eyaleti'dir. Fur Sultanlığı I. Dünya Savaşı'nda Osmanlıyanında savaşa katılmış, Osmanlı'yı desteklemiştir. Osmanlı'nın savaşta yenilmesinin neticesinde Osmanlı ile tek bağlantısı bulunan Fur Sultanlığı, Osmanlı ile tüm bağlarını koparmak durumunda kalmıştır (Hasan, 2005:7).

Darfur günümüzde yoksul bir bölgedir. Bölgede yoksulluğun yükselişi, altyapı yetersizlikleri, sermayeye sınırlı erişim ve ekosistemdeki bozulmalara bağlı olarak yaşanan çatışmalar iklim değişikliğine kırılganlığı arttırmaktadır (IPCC, 2007: 65). Sudan'da kuraklık yaklaşık 12 milyon hektar yağmurla beslenen tarımsal araziye tehdit etmektedir. 1971 ve 2002

yılları arasında 10 milyondan fazla insan kuraklıktan etkilenmiştir. 2000 yılında kuraklık gıda stoklarını azaltmıştır ve gıda fiyatlarının 3 katı artmasına neden olmuştur (Zakieldeen, 2007).

1970'lerde küresel çevre krizi ve kaynak kıtlığı endişeleri Sudan'da Arap-Afrikalı çatışmasını dayatmak için kullanılmıştır. Kalkınma adına yerel toplulukların şiddetli tahliyeleri Sudan'da iç savaş ve kıtlığa sebebiyet vermiştir (Verhoeven,2011:692). Bu iç savaşların en önemlisi bir insani krize yol açan Darfur Krizi'dir.

Bu nedenle DarfurSorunu'nun temelini çevresel tahribata dayandıran görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlere göre Darfur Sorunu dünyada yaşanan ilk iklim değişikliği çatışması olarak iklim göçmenliğini başlatmıştır (Mazo, 2010: 74). %24'ü çöllerle kaplı Darfur'da yer alan kısmi ormanların da tahribatı Darfur sorununun çevresel boyutunu oluşturmuştur (Khan, 2015: 13). BM, 2007'de yayınladığı raporda DarfurSorunu'nun ve yaşanan göçün temelinde iklim değişikliğinin yarattığı ekolojik krizin yattığını belirtmiştir (Brown, vd., 2008: 1143).

UNEP (2007), arazi bozulumu, çölleşme ve çatışma arasında güçlü bir bağlantı kurmuştur. Raporda Darfur'un, ekolojik bozulmalardan etkilenen, yaşanan tahribatlarla sosyal yapının da deformasyona uğradığı bir bölge olduğu ifade edilmiştir. UNEP (2007), arazi bozulumu, çölleşme ve çatışma arasında güçlü bir bağlantı kurmuştur. Rapora göre Darfur, ekolojik çöküşten kaynaklanabilecek sosyal hayatın trajik bir örneği olarak kabul edilmektedir. Darfur eyaleti ekilebilir Sudan arazilerinin %9'unu temsil etmektedir. Sudan genelinde ise ülke topraklarının %12,6'sı karasal tarıma uygundur. Darfur bölgesinde temel besin maddesi olan mısır, yağış isteyen bir tarımsal ürün olduğundan, artan kuraklık nedeniyle azalan verimde üretilmektedir. Geleneksel yağışlar yoluyla yapılan tarımda ise verim düşüktür (Siddig vd., 2018: 3). Darfur uzun süreli yağışlardan zarar görmüş bir bölgedir. 1970 ve 1980'lerde kuraklık, 1990'larda ise yağış çok düşmüş, taşkınlar olmuştur. 1984-85'lerde ise Darfur'da açlığa bağlı ölümler gerçekleşmiştir (Mazo, 2010:66-67).

Darfur'daki çatışmalar iklim değişikliğine bağlı olarak ortaya çıkan şiddetli kuraklık, susuzluk, yağış miktarının düşmesi, ormansızlaşma ve çölleşme sonucunda hareket kazanmıştır. İsyancılar sonucunda ekolojik denge de bozulmuş, çevre tahrip edilmiştir.

Darfur çobanların ve hayvan yetiştiricilerinin yaşadığı geri kalmış bir bölgedir. Bu durum ortaya çıkan kıtlıkla beraber toprak ve su için kabileler arasında kanlı mücadelelere neden olmuştur. Hükümetin isyanı bastırması ve etno-ekolojik ortamda taraf tutması olayları şiddetlendirmiştir (Time, 2007).20. yüzyılın başlarına kadar nüfusu 1 milyondan az olan Darfur nüfusu günümüzde 6-7 milyona ulaşmıştır. 1960'ların sonunda yağışların azalması ile

birlikte kaynak arayışındaki rekabet artmış, kıt kaynakların artan nüfusa yetmemesi ile beraber ölümcül olaylar yaşanmıştır (Sachs, 2008: 248-249).

Kuzey, Güney ve Batı olmak üzere 3 bölgeye ayrılan Darfur Eyaleti'nde Furlar, Cancevidler, Zegave ve Masalit adlı kabileler yaşamaktadır. Cancevidler aslında Arap olmayan ancak Arap kültürünü ve dilini diğer kabilelere göre daha çok benimsemiş olan topluluktur (Kavas, 2008b: 5). Cancevidler hayvancılıkla geçinmektedirler ve göçebe bir topluluktur. Bu kabile tarımla uğraşmaktadır. Sudan hükümetinin dışlayıcı politikaları karşısında Darfur halkının bir kısmı Sudan hava kuvvetleriyle iş birliği yapmaktadır. Bunlar Cancevidlerdir. Diğer iki oluşum ise Cancevidlere muhaliftir. Darfur krizini yaratan muhalif taraflar Sudan Kurtuluş Hareketi ve Adalet ve Eşitlik Hareketi'nin taraflarıdır (Kavas, 2008b:6).

Darfur uzun süreli yağışlardan zarar görmüş bir bölgedir. 1970 ve 1980'lerde kuraklık, 1990'larda ise yağış çok düşmüş, taşkınlar olmuştur. 1984-85'lerde ise Darfur'da açlığa bağlı ölümler gerçekleşmiştir (Mazo, 2010:66-67). Darfur'daki uygulamalar bölgedeki kabilelerin geçmişte kaynak paylaşımı konusunda bir uzlaşma sağladıklarını ve kabilelerin kendi aralarında esnek geçim stratejileri uygulamaya çalıştıklarını göstermektedir (De Waal; 2005).

Hoile, (2008:38) iklim değişikliği ve buna bağlı yaşanan çevresel bozulmanın Darfur'da çatışma siyasetinin temelini oluşturduğuna şüphe bulunmadığını belirtmektedir. Arpa (2011: 112) ise Darfur'da yaşanan isyanların resmi hükümet güçleri ile isyancılar arasında gelişme gösterirken, hükümet yanlısı Arap Cancevidlerin de Afrikalı gruplarla silahlı çatışmalara girdiğini belirtmiştir.

Bölgede yaşayan Cancevidler göçebe bir kabiledir ancak bölgede ticaretle uğraşan Fur, Mesalit ve Zegave kabileleri geçmişte göçebe olup günümüzde yerleşik hayat sürdürmektedirler (Kavas, 2008b: 6). Siyasi otoriteyi sağlayamayan Sudan Hükümeti, kendi içindeki etnik unsurları anlama ve eşit kamusal hizmet dağıtma kabiliyetinden yoksundur. Bu nedenle ABD ambargosuyla karşılaşmıştır ve kendi vatandaşlarına eşit muamele yapamadığından dışarıdan gelebilecek her türlü kışkırtma ülke içi çıkabilecek isyana zemin hazırlamaktadır (Arpa, 2011:112).

Darfur'daki hizmet adaletsizliği Sudan'ın İngiltere'den koparak bağımsızlığını kazandığı 1956 yılında başlamıştır. Hartum yönetiminin etnik grupları Arap-Müslüman potasında eritme siyaseti bölgedeki hizmet adaletsizliğine dikkat çekici bazı sivil toplum hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Kızıl Alev, Sünni Hareketi, Darfur Kalkınma Cephesi, Batı Sudan Halk Teşkilatı gibi gruplar örgütlenmişlerdir (Bayram, 2017: 232).Hükümet yanlısı lobiciler ise iklim değişikliği ile ülke içi siyaseti doğrudan

etkileyen çatışmalar arasında doğrudan bağlantı kurmaktadırlar. Bunları hükümet yanlısı medya kuruluşları desteklemektedir (Verhoeven, 2011:695). Burada şunu belirtmekte yarar vardır: Hükümet yanlılarının Darfur'da yaşanan krizde isyanların temel etkeninin ülkedeki adil olmayan kaynak bölüşümü değil, iklim değişikliği olduğu vurgusu daha fazladır. Cancevidler gibi hükümet yanlısı kabileler, ulusal güvenliğin sağlanmasında Sudan Hükümeti'nin yanındadırlar, diğer yandan muhalif kabilelerin hükümete karşı düşman olmasına sebebiyet vermektedirler. Çünkü hükümete karşı ayrıcalıklı konumda olan bu kabileler, kendilerine verilen yetkileri zaman zaman kendi lehlerine kullanarak görevlerini kötüye kullanmaktadırlar. Arazi anlaşmazlıklarını kendi çıkarlarına hizmet ederek çözümleyebilmektedirler. Bunu yaparken muhalif olan gücü silah gücüyle tehdit etmekte ve caydırmaktadırlar. Bu kanlı yöntem, şiddeti artan kuraklık, toprakların veriminin düşmesi, suya erişimin kısıtlanması, yeni mera ve otlak arayışları gibi faktörlerle insanları zorunlu göçe itmiş, 1.290.000 kişi yerinden edilmiştir. 12.248 kişinin öldüğü 1078 köyün yakıldığı bu facianın temelinde eşit dağıtılmayan kaynaklar ve iklim unsuru yer almaktadır (Arpa, 2011:112).Natsios ise bu facianın yaşandığı 2003-2004'te 2700 köyün kapandığını, 250.000 Sudanlı'nın hayatını kaybettiğini, 2 milyon kişinin ise mülteci kamplarına kaçtığını iddia etmektedir (Natsios, 2008: 79).

2003'te her iki taraf çatışmalardan bitkin düşmüşken, Hartum'daki Ulusal Kongre Partisi ve Güney Sudanlı isyancı John Garang'ın Sudan Halk Kurtuluş Hareketi arasında saldırı belirtileri görülmeye başlanmıştır. Darfur'da ise çölleşme ve artan nüfusla beraber, göçebe Arapların develeri ve diğer hayvanları için otlak arayışları artmıştır. Ekilebilir arazi azalmıştır. Afrikalı çiftçilerle mücadele edecek baskın Fur kabilesi zayıflatılmak istenmiştir. Garang ise isyancıları cesaretlendirmiştir. Darfur'da çatışma Sudan Ordusu ve Cancevid isimindeki hükümet yanlısı gruplar ile Arap olmayan Müslüman Fur, Zegave ve Masalit kabilelerinden oluşan Sudan Kurtuluş Hareketi ve Adalet ve Eşitlik Hareketi arasında çıkmıştır. Bu gruplar Arap olmayan nüfusunu ezmekle suçladıkları Sudan Hükümeti ile savaşmaya başlamışlardır. Hükümet ise saldırılara Arap olmayan etnik gruplara karşı etnik temizlik kampanyası yürüterek karşılık vermiştir. Bu durum yüzbinlerce sivilin öldürülmesine yol açmıştır (Natsios, 2008: 81).

Ocak 2005'te yapılan ateşkesle birlikte iç savaş sona ermiş ancak gerilimler devam etmiştir. Çünkü anlaşma ile konfederal bir sistem kurulmuştur. Güney Sudan'daki yarı özerk hükümeti Sudan Kurtuluş Hareketi'nin kontrol etmesi kararlaştırılmıştır. Sudan Hükümeti güneyden elde edilen petrolden elde edilen tüm gelirlerin yarısını alacaktır. 2009'a kadar çok partili seçimler yapılacaktır. 2011'e kadar Güney Sudan'ın referandumu gitmesi gündeme

getirilmiştir. Referandum sonucunda da kuzey güney ayrımı noktasında bir karara varılması beklenmiştir (Natsios, 2008: 82).

ABD kökenli medya kuruluşları Sudan Rejimi'nin iklim savaşı söylemini sevdiğini çünkü kendi ulusuna yaptıklarını örtbas etmeye çalıştıklarını belirtmektedir. Hartum yönetiminin dışlama, himaye ve şiddet yanlısı olduğu belirtilmektedir (Time, 2007). Darfur Olayları'nı tırmandıran en önemli dış aktör ABD, zengin petrol kaynaklarına sahip olan Güney Sudan'ı desteklemekte, Güney Sudan'a silah yardımı yapmaktadır. Bunlardan bir diğeri İsrail ise, Sudan'ın kuzey kısmının da güç kaybetmesinin işine yaracağını düşünmekte, çünkü kendisi ile çatışma halinde olan Filistin'e yardım gönderen bir Sudan Hükümeti'nin varlığından rahatsızlık duymaktadır. Kuzeydeki Arap yönetimine karşı başta ABD olmak üzere Batı Avrupa devletleri ve kendini Orta Doğu'da modern bir batılı devlet gibi konumlandıran İsrail, Sudan'ın siyaseten karışmasını, gıda kıtlığı, susuzluk, kuraklık gibi sorunlar yaşamasını kendi lehine çevirmeyi isteyecektir. Bu anlamda Sudan Hükümeti'nin Cancevidler gibi Arap kabilelerle yarattığı militarist ortamın sorumluları olarak dünya medyasında Sudan'ı baskılamak ve olayları bir krize dönüştürmek emperyalist ülkelerin amaçlarına hizmet etmektedir. Batı'ya sırtını dönen Sudan Hükümeti yönünü Doğu'ya çevirerek Çin, Malezya gibi ülkelerle iş birliği yapmakta, Çin ise ABD karşısındaki güçlenen konumuyla ABD'nin kadrajına girmekte; her şekilde Sudan'ın sahip olduğu doğal kaynaklar ülkeyi paylaşılmak istenen bir enerji çekim merkezi haline getirmektedir (Kavas, 2008a: 5).

Sudan'ın parçalanmışlığı ve bu parçalanmışlığın başta ABD olmak üzere emperyalistler tarafından desteklenmesi, Sudan'daki enerji kaynaklarının Çin tarafından işletilmesi ve kullanılmasında ayrıcalıklar kazanmasına neden olmaktadır. Sudan aslında batılı emperyalist devletlerden kurtulurken, sahip olduğu enerji arzıyla doğulu güçler tarafından sömürülmektedir. İthalatı ihracatından daha çok olan Sudan Hükümeti, ekonomisi güçlü Çin tarafından kaynaklarının işletilmesine rıza göstermekte, bir başka sömürünün ana kaynağı olmaktadır. Bu sömürü gerçekleşirken, Çin ve ABD arasındaki ihtilaflar toplumsal huzurun bozulması için yeni sebepler oluşturmakta, isyanlar desteklenmekte, ulusal sınırların parçalanmasına çabalanmaktadır. Petrol kaynaklarının büyük kısmı sınırları içerisinde kalan Güney Sudan hala militarist havayı sürdürmekte, batılı güçler tarafından desteklenerek herhangi bir savaşa hazır hale getirilmektedir (Kavas, 2008a: 8). Çin, gelişmekte olan bir ülke olarak yeni hammadde ve enerji kaynaklarına erişimde Afrika'yı ilk sıraya koymuş ve Sudan'la dış ticaret hacmi en büyük ülke olarak Darfur krizine müdahil olmuştur. ABD ve Fransa gibi ülkelere dış ticaret hacminde üstün gelmiştir. İklimle bağlı yaşanan sosyal ve siyasal olaylar uluslararası krize dönüşmektedir (Bayram & Emiroğlu, 2016: 504).

Ülke içi krizin çözümü “eşitlik” ekseninde sağlanabilecektir. Eşitliğin sağlanması ise bu hükümet tutumuna göre mümkün görünmemektedir. Adil kaynak paylaşımının olmadığı, vatandaşların ayrımcılığa tabi tutulduğu bir ortamda farklı etnik unsurların da bir arada olması karışıklıkları tırmandıracaktır. Sorunların çözümünde “güvenlik” unsurunun merkeze alınması önem taşımaktadır.

Ulusal güvenliğin tek bir ordu ile sağlanması, güvenliğin sağlanmasında herhangi bir aşiret veya kabileden destek alınmaması; hükümetin farklı etnik gruplara eşit mesafede yaklaşmasını beraberinde getirecektir. Hükümetin vatandaşlara eşit mesafede yaklaşması dış faktörlerden kolaylıkla etkilenen Sudanlı grupların eşitsiz uygulamalara karşı sakinleştirilmesinin temel koşulu olarak görülmektedir. Sudan’da kaynak paylaşımında hükümet kanadının adaletli olması ve eşitlikçi yaklaşım sergilemesi beklenmektedir. Bunun sonucunda küresel ısınma etkisiyle kaynak arayışının sonucunda ortaya çıkan göçlerde oluşabilecek yeni sorunları minimize etmek mümkün hale gelebilir. Göçlerin yönetiminde çıkan güvenli yer bulma sorunu çarpık kamplasmalarla sonuçlanabilir. Bu da elverişsiz çöl iklimine ev sahipliği yapan Sudan’da yaşanan insani krizi daha da derinleştirebilir.

Ülkede siyasi istikrarın sağlanamaması kamplarda kalış süresini uzatabileceğinden farklı etnik grupların yer aldığı kamplarda güvenlik açığı riski yükselebilecektir. Kamplarda eğitim imkânlarının kısıtlılığı uzun vadede sosyal sorunların filizlenmesine ve suç oranlarının artışında sıçramaya neden olabilecektir. Ayrıca kamplarda yaşayan grupların kendi yaşamsal sürekliliklerini sağlamak için kendi başlarına güvenliği sağlama girişimleri olabilecektir. Bu da ayrı bir kutuplaşma ve örgütlenme ihtiyacını ortaya çıkararak güvenlik açığı ortaya çıkarabilecektir (Ağır & Sezik, 2015:114-115).

Darfur bölgesinden batı komşusu Çad’a da iklimsel göçler yapılmaktadır. Bu göçler ise Çad Hükümeti tarafından olumlu karşılanmamakta, iki ülke arasında dönüşümlü olarak mülteci ve sınır krizi yaşanmaktadır. Sudan’ın kesişim noktasında olması uluslararası çevresel güvenliğin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Diğer yandan her yıl binlerce Afrikalı Avrupa’ya göç için yollara düşmektedir. Kuraklık ve küresel ısınma Afrikalıları göçe iten ciddi itici faktörler olarak yerini aldığından dolayı “iklim değişikliği” Afrika kıtasındaki göçün belirleyici unsurları olarak kabul edilebilir. Çünkü geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlayan Afrika kabileleri yaşamın devamlılığı için bu arayışı sürdürmek durumunda kalmıştır. Darfur’daki göçün baskılanması için kırsal kalkınma politikalarının Sudan Hükümeti’nce öncelenmesi ve göçün güvenlikleştirilmesi gerekmektedir.

Sudan’daki şer’i yönetimin 30 yıllık iktidarı sonrası sekülerleşmeye gidilmiştir. Bunun Arap ve Afrikalı kabilelerin çatışmalarını yatıştırıcı etkisi olabilir. Ancak hükümetin anayasal

düzenlemeleri yaparken entegrasyon politikalarına öncelik vermesi beklenmemtedir. Çünkü demokratik katılım mekanizmasını güçlendiren politikaların çevre kökenli sorunların tetiklediği iç isyanları durdurabileceği düşünülmektedir (Euronews, 2020).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Darfur Krizi'nin ortaya çıkışında Güney Sudan'daki petrol yataklarının Darfur bölgesini de kapsadığı bilgisinin ortaya çıkmasının da bir etken olduğu düşünülmektedir. Darfur'daki kabileler arasındaki çatışmaların ve çıkan iç isyanların küresel aktörler tarafından desteklendiği düşünülmektedir. Krizin baş göstermesi ile başta ABD olmak üzere dünya devletleri tarafından uygulanan ambargolar Çin tarafından uygulanmamıştır. Çünkü Sudan Çin için yeni bir sömürge alanı olmaya başlamış, Çin'e enerji ve hammadde tedarikçiliğini üstlenmiştir.

ABD'nin Sudan üzerindeki menfaati nedir? Zengin mineral ve petrol kaynaklarına sahip ancak bunları işleme teknolojilerinden yoksun fakir Güney Sudan'da barışın sağlanması için neden bu çabayı vermektedir? Neden Bush yönetiminde Sudan'a bir ABD elçisi atanmıştır? Neden mülteci kampları kurarak Sudanlıları korumuştur? Yerinden edilen insanların aynı bölgelere geri dönmemesiyle petrol çıkarılan bölgeleri sahiplenerek neden çitlerle çevirmekte ve kendi toprağı gibi muamele etmektedir? ABD, Çin gibi güçlü aktörlerin bölgede petrol işleyişinden neden rahatsızlık duymaktadır? gibi soruların cevaplanması ABD'nin Darfur olaylarını neden bir krize dönüştürdüğünün, dünya kamuoyuna yansıttığının ve bu olayları bir katliam ve soykırım olarak ifade ettiğinin anlaşılması için önem taşımaktadır.

Yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından zengin bir alanı kapsayan Sudan'da yaşanan iklimsel ve siyasal stresin bölgede büyük can kayıplarına neden olduğu ortadadır. Siyasal istikrarın sağlanamadığı ülkede en son 15 Nisan 2023 tarihli iç isyanların başlamasına istinaden halkın içme suyu ve gıdaya erişim konusunda sıkıntı çektiği bilgisi ile güncel isyanların kökenine inilerek 2003 Darfur Krizi'nden beri yaşanan siyasal istikrarsızlığın domino etkisi yaratıp yaratmadığı yeni bir araştırmaya konu teşkil edebilir. Bölgede sürekli tekrar eden siyasal istikrarsızlıklar bölgede tansiyonu yükselten bir etmendir. Sudan Ordusu ve Cancevid kökenli Paramiliter Hızlı Destek Kuvvetleri arasındaki çatışmalar Sudan'daki iç siyaseti doğrudan etkilemiş, Sudan halkını yeni bir göç olayına maruz bırakmış görünmektedir. Darfur eyaletinde yaşanan isyanlarda 2003'te hükümet kanalıyla isyanları bastıran Cancevid kökenli silahlı güçler bugün Sudan Hükümeti'ne karşı bir güç yarışına girmiş, siyasal güç yarışında roller değişime uğramıştır.

Gelinen noktada hükümet programında ilk sırada yer alan savaşa son verme hedefine ulaşamamıştır. İç siyasetini sakinleştiremeyen Sudan'da demokrasi, insan hakları ve çevre

low politics konular olmaya devam edecek gibi görünmektedir. Ülkede toplumsal barışın uzun vadede sürdürülebilirliğinin sağlanması imkânsız görünmektedir. ABD, Çin ve Rusya gibi küresel güçlerin bölgedeki yer altı kaynaklarını işleme yönündeki istekleri bölgeyi bir paylaşım unsuru haline getirmeye devam edecektir.

Görünen odur ki Sudan sahip olduğu zengin kaynaklar nedeniyle her dönem Doğu ve Batı ülkeleri için bir çekim merkezi olacaktır. Otokratik yönetim tarzı nedeniyle insan haklarının çok daha fazla ihlal edildiği, açlık ve kıtlığın sürdüğü, şiddetin tırmandığı ve iklime bağlı göçler nedeniyle yoksulluğun arttığı Sudan, toplumsal yaşamın çözüldüğü ve iç ile dış tehlikelere açık konumuyla dünya kamuoyunun gündeminden düşmeyecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Katkı Oranı Beyanı: Sorumlu yazar: %50 Diğer yazar: %50

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: 50% Other author: 50%

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Ağır, O., Sezik, M. (2015). Suriye’den Türkiye’ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 95-124.
- Aid, (2007). Human Tide: The Real Migration Crisis 6, ChristianAid Report, London. 1-50.
- Aksay, C.S., Ketenoğlu, O.& Kurt, L., (2005). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği. *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi*, 1(25), 29-42.
- Aksoy, M. & Uğur, Ö. (2016). Avrupa Birliği’nin Dış Politikadaki Aktörlülüğüne Etki Eden Güç Unsurları: Sivil Güç, Askeri Güç ve Normatif Güç. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 213-227.
- Arpa, E. (2011). Sudan ve Darfur Sorunu, T.C Türk İş birliği ve Koordinasyon İdaresi Başkanlığı, 40(2), 97-122.
- Atmış, E. & Çil, A. (2013). Sustainable Forestry in Turkey, *Journal of SustainableForestry*, 32(4), pp.354-364.
- Atmış, E., (2017). Ormansızlaşmaya İlişkin Düzenlemeler, içinde “*Uluslararası Çevre Rejimleri*”, (Ed.G.Orhan, S.C.Mazlum, Y.Kaya), Dora Yayıncılık, Bursa.
- Baldwin, A. (2012). Orientalising Environmental Citizenship: Climate Change, Migration and the Potentiality of Race. *Citizenship Studies*, 16 (5-6), pp. 625-640.
- Barbour, K. M. (1964). North and South in Sudan, a Study in Human Contrasts, *Annals of the Association of AmericanGeographers*, 54(2), pp. 209-226.
- Bates, D. (2002). EnvironmentalRefugees? Classifying Human Migrations Caused by Environmental Change. *Population and Environment*, 23 (5). pp. 465-477.
- Bayram, M. & Emiroğlu, H., (2016). Afrika’da Artan Çin Nüfuzunun Çok Yönlü Sonuçları, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, yıl:4, sayı:28.
- Bayram, M. (2017a). İsrail-Güney Sudan İlişkilerinin Siyasal Ekolojisi. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 59-77.
- Bayram, M. (2017b). Çin’in Darfur Politikası. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 229-250.
- Beckerman, W. (1992). (Ed.), *Global Warming and International Action: An Economic Perspective*, *The International Politics of the Environment*, ClarendonPress, New York.
- Bilben, M. (2019). Dünyadan Örnekler Işığında İklim Değişikliği Kaynaklı Göçleri Anlamak. *MediterraneanJournal of Humanities*, 9(2), pp.335-355.
- Bromwich, B. (2018). “Power, Contested Institutions and Land: Repoliticising Analysis of Natural Resources and Conflict in Darfur”. *Journal of EasternAfricanStudies*, 12(1). pp:1-21.
- Brown, O. (2008). *Migration and Climate Change*, IOM Migration Research Series, 31. Geneva: International Organization for Migration.
- Brown, O., Hammill, A.&McLeman, R. (2007). Climate Change as the “New” Security Threat: Implications for Africa. *International Affairs*. 83(6), pp:1141-1154., Oxford UniversityPress.
- Campbell, J.R. (2014). *Climate Change Migration in the Pacific*. University of Hawaii Press, 26(1), pp:1-28.

Castles, S. & Miller, M.J. (2008). Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri (Çev. B.U.Bal ve İ.Akbulut), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cömertler, N.& Kar, M. (2007). Türkiye’de Suç Oranının Sosyo Ekonomik Belirleyicileri, Yatay Kesit Analizi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 62(2), 38-57.

Çondur, F.& Cömertler, N. (2010). Çevre Kirliliği ve Yoksulluk İlişkisi, Büyük Menderes Havzası Örneği. Ekonomi Bilimleri Dergisi. 2(2), 65-72.

Dalby, S. (2008). Security and Environmental Connections. (Çev.B.Yavuz), *International Relations*, 5(18), pp.179-195.

De Waal, (2005). *Famine That Kills*, Oxford University Press, Oxford.

Duygu, E. (2019). Kuzey Afrika ve Ortadoğuda Su Sorunu. Policy Commons, 1-7.

Euronews, (2020).<https://tr.euronews.com/2020/09/06/sudan-da-hukumet-din-ile-devleti-birbirinden-ay-rmay-kabul-etti-30-y-ii-k-islami-yonetim-s>, Erişim Tarihi: 16.01.2023.

General Framework for the Programme of the Transitional Government, (2019). Republic of Sudan Ministry of Cabinet Affairs, <http://www.sudan.gov.sd/index.php/en/pages/details/10/2>, Erişim Tarihi: 16.01.2023.

Gürseler, C. (2022). Çevresel Güvenlikte Teori ve Pratik: Darfur, Suriye ve Filistin Örnekleri Üzerinden Bir Değerlendirme, (Ed. H.Karaaslan, M. Demirel), içinde *Güncel Uluslararası Güvenlik Sorunları*. Nobel Yayıncılık, Ankara.

Hasan, Y.F. (2005). Sudan Özelinde Türk - Afrika İlişkilerinin Bazı Yönleri (Çev. H. Bilgin Dikici). Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi. TASAM.

Hoile, D. (2008). *Darfur: The Road to Peace*. London: European-Sudanese Public Affairs Council.

Homer-Dixon, T.F., (1994). “Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases”, *International Security*, 19(1), pp.5-40.

Hughes, F.M.R. (1988). The Ecology of African Floodplain Forests in Semi-Arid and Arid Zones: A Review, *Biogeography and Development in the Humid Tropics*, 15(1), pp:127-140.

IDMC (2021). “Climate Change, Widespread, Rapid and Intensifying”, https://www.internaldisplacement.org/sites/default/files/publications/documents/grid2021_idmc.pdf, Erişim Tarihi: 17.01.2023.

IPCC (2001). “Climate Change: The Scientific Basis”, Contribution of Working Group I to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, UK and New York. Cambridge University Press.

IPCC (2007). Synthesis Report, An Assessment of the Intergovernmental Panel on Climate Change. IPCC, Geneva.

IPCC (2014). Climate Change Synthesis Report, *Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Geneva.<https://epic.awi.de/id/eprint/37530/>, 10.01.2023.

Karaca, R.K.& Yüce, M.(2019). Çin’in Afrika Kriz Bölgelerindeki Dış Politikasının Analizi, Darfur ve Güney Sudan Örnekleri, *Siyasal Dergisi*, 29(1), 1-32, İstanbul Üniversitesi Yayınevi.

Karyotis, G. (2007). “European Migration Policy in the Aftermath of September 11: The Security-migration nexus”, *Innovation*, 20(1), pp:1-17.

- Kavas, A. (2008a). Çin-ABD Rekabetinde Çözumsuzlüğe Sürüklenen Bir Mesele: Darfur, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, s.12.
- Kavas, A. (2008b). Sudan Cumhuriyeti (Cumhuriyetü's Sudan), https://tasam.org/trTR/Icerik/770/sudan_cumhuriyeti, TASAM, Erişim Tarihi: 11.01.2023
- Kaya, A. (2016). İslam, Göç ve Entegrasyon: Güvenlikleştirme Çağı (Çev.N.Y.Ural). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kaypak, Ş. & Yılmaz, V. (2019). Security Understanding of a New Dimension in the Globalization Process and Environmental Effects. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 855-868.
- Khan, M. (2015). The Hidden Puppeteer: Environmental Degradation and the Darfur Conflict, *Harvard International Review*, 36(4), pp.12-14.
- Köşer, A. Ş. (2021). Uluslararası Göç Alanında Güvenlik Algılamaları ve Göçün İnsani Boyutu, (Ed, G.İ.Öner ve N.A.Şirin Öner), içinde “*Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*”, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kramer, S. R., Lobban, Jr. ,Richard, A., &Lobban-Fluehr, C., (2013).*Historical Dictionary of The Sudan*, Scarecrow Press, Fourth Edition, Plymouth .
- Marshall, N. (2016). “Forced Environmental Migration: Ethical Considerations for Emerging Migration Policy”, in *Ethics, Policy, Environment*, 19 (1). pp. 1-18.
- Marshall, N. (2016). “Forced Environmental Migration: Ethical Considerations for Emerging Migration Policy”,
- Maslow A. (1968). *Motivation and Personality*, Harber Publishing, New York.
- Mavi, İ. (2022). İnsan Hakları Bağlamında Göçün Güvenlikleştirilmesi, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(26), 252-268.
- Mazı, F. (2010). İklim Değişikliği Sorunu ve Uluslararası Çözüm Arayışları, “*Çevre Sorunları Üzerine Güncel Yazılar*” içinde (Ed. U.Yıldırım), 100-120. Lisans Yayıncılık, İstanbul.
- Mazo, J. (2010). Darfur: The First Modern Climate Change Conflict, pp.73-86.
- McDermott, C., Cashore, B.,&Kanowski, P. (2010). *Global Environmental Forest Policies*, London.Eartscan.
- Morrissey, J. (2009). *Environmental Change and Forced Migration: A State of the Art Review*. Refugee Studies Centre, University of Oxford.
- Myers, N. (2005). Environmental Refugees: An Emergent Security, 13th Economic Forum of the Organization for Security and Cooperation in Europe. *Scientific Research*, 5(12), [https://www.scirp.org/\(S\(351jmbntvnsjt1aadkpozje\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1323525](https://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkpozje))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1323525), Erişim Tarihi: 20.01.2023.
- Natsios, A. S. (2008). Beyond Darfur: Sudan's Slide toward Civil War, *Foreign Affairs*, 87(3), pp. 77-93.
- Natsios A.S.&Abramowitz, M. (2011). Sudan's Secession Crisis: Can the South Part From the North Without War? *ForeignAffairs*, 90(1), pp:19-26.
- Özer, S.&Atvur, S. (2019), The Nexus of Climate Change and Migration, *The Academic Elegance*, 6(12), pp. 309-334.

- Perruchoud, R.&Redpath Cross, J.(2011), Göç Terimleri Sözlüğü, 2.Baskı, No:31, IOM, 01-110,İsviçre.
- Platform of Disaster Displacement, (2023).<https://disasterdisplacement.org/>, Erişim Tarihi: 17.01.2023.
- Plaut, M. (2010). Sudan: Electionsand Beyond: Polling in a PowderKeg, *The World Today*, 66(4), pp:21-23.
- Podesta, J. (2019), *The Climate Crisis, Migration and Refugees*. Brookings Institution.<https://www.brookings.edu/research/the-climate-crisis-migration-and-refugees/>20.01.2023.
- Population Council, (2010). Effects of Future Climate Change on Cross-Border Migration in North Africa and India.,*Populationand Development Review*, 36(2), pp.408-412.
- Republic of The Sudan, (2017).<http://www.sudan.gov.sd/index.php/en/pages/details/7/2>,Erişim Tarihi: 15.01.2023.
- Rigaud, K.K., Sherbinin, A., Jones, B., Bergmann, J., Clement, V., Ober, K., Schewe, J., Adamo, S., McCuster, B., Heuser, S. &Midgley, A. (2018). *Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration*, Worldbank, Washington DC.
- Sachs, J.D. (2008). *Commonwealth: Economics for a Crowded Planet*, London.
- Schaik, L.&Bakker, T., (2017). *Climate–Migration- Security: Making the Most of a Contested Relationship*, CligendaelInstitute.
- Sezik, M. (2022). Güneş Batıdan mı Doğacak? Son Göç Dalgasının Dünya Üzerindeki Etkileri. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*. 5(3), 145-155.
- Siddig, K., Stepanyan, D. Wiebelt, M., Zhu, T. & Grethe, H. (2018). *Climate Change and Agriculture in the Sudan, Impact Pathways Beyond Changes in Mean Rainfall and Temperature*, International Food Policy Research Institute, Washington.
- Simeonova, K. & Diaz-Bone, H., (2005). *Integrated Climate Change Strategies of Industrialized Countries Energy*, vol.30, pp.2537-2557.
- Stivachtis, Y.A. (2008). “International Migration and the Politics of Identity and Security”, *Journal of Humanities and Social Sciences*, 2(1), pp: 1-24.
- Talu, N. (2015). *Türkiye’de İklim Değişikliği Siyaseti*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Time (2007). *How to Prevent the New Darfur?*, Time 26, April.<https://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,1615171,00.html>. Erişim Tarihi: 20.01.2023
- Tolunay, D. (2016). “Ormancılık Politikaları ve Orman Köylülerinin Durumu”, (Ed. Onur Bilge Kula, Şükrü Durmuş) *Dünyada ve Türkiye’de Ormansızlaşma, Türkiye’de Ormancılık Politikalarının Toplumsal Yansımaları Çalıştayı*, Bodrum.
- Toset, H.P.W., Gleditsch, N.P., &Hegre, H. (2000). *Shared Rivers and Interstate Conflict*, 19(8), pp:971-996.<https://www.prio.org/publications/7158>,
- Tuncel, G.& Ekici, S. (2019).Göçün Siyasal Etkisi: Suriyeli Göçmenlerin Türkiye Siyasetine Etkisi, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*,9(2), pp:48-72.

- Türkeş, M. (2008). Küresel İklim Değişikliği Nedir? Temel Kavramlar; Nedenleri, Gözlenen ve Öngörülen Değişiklikler, İklim Değişikliği ve Çevre, *Su Vakfı İklim Değişikliği ve Çevre Dergisi*, s.1, 26-37.
- Türkeş, M. (2017). Birleşmiş Milletler Çölleşme ile Savaşım Sözleşmesi ve Türkiye'nin Durumu-Uyumu, içinde "Uluslararası Çevre Rejimleri". (Ed..Orhan, S.C.Mazlum, Y.Kaya), Dora Yayıncılık, Bursa.
- Uğur, Ö. (2019), Climate Change in Global Politics in the Postmodern Era: A New Challenge and Responses, in "Contemporary Debates on Politics and Public Administration in the Postmodern Era, (Eds, Ö. Uğur and K.C. Doğan), Peterlang Publishing, Leck.
- Uğur, Ö., Doğan, K.C., Aksoy, M. (2016). European Union as a Leader in Climate Change Policy: Assessing Europe's Roles in the World, *European Scientific Journal*, 12(5), 285-296.
- Ulueren, M. (2016). Küresel Isınma BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü. <http://www.mfa.gov.tr/kuresel-isinma-bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-ve-kyto-protokolu.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 25.05.2023.
- UNEP (2001). United Nations Environmental Programme. Climate Change Information Kit, Nairobi. <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/8301/-Climate%20Change%20Information%20Kit-2002125.pdf?sequence=3&%3BisAllowed=>, 12.01.2023.
- UNEP (2007). United Nations Environmental Programme. Sudan:Post-Conflict Environmental Assesment.<https://www.unep.org/explore-topics/disasters-conflicts/where-we-work/sudan/sudan-post-conflict-environmental-assessment>, Erişim Tarihi: 12.01.2023.
- United Kingdom, (2007). Energy, Security andClimate. United Nations Security Council Open Debate: UK ConceptPaper, https://unfccc.int/files/application/pdf/ukpaper_securitycouncil.pdf, Erişim Tarihi: 12.01.2023
- Verhoeven, H. (2011). Climate Change, Conflict and Development in Sudan: Global Neo-Malthusian Narratives and Local Power Struggles, *Development andChange*, Blackwell Publishing, 42(3), pp.679-707, Oxford.
- Walt, S.M., (1991). "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, 35(2).
- Warburg, G. R. (2007). The Search for the Sources of the White Nile and Egyptian-SudaneseRelations. *Middle Eastern Studies*, 43(3), pp: 475-486.
- Wilkie, M. L., Holmgren, P. &Castaneda, F. (2003). Sustainable Forest Management and the Ecosystem Approach: Two Concepts, OneGoal, Rome, FOA.
- Yılmaz, F. H.&Navruz, M. (2019).Küresel İklim Değişikliği, İklim Mültecileri Ve Güvenlik, *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 13. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildirileri Özel Sayısı.255-270.
- Yılmaz, V., Çelik Efşan, N., Mecek, M. (2020). Suriyeli Göçmenlerin Kentlere Etkilerinin Torbalı Özelinde Değerlendirilmesi, içinde "Türkiye'de Göçün Kentler Üzerindeki Etkileri ve Yönetimi", (Ed.. V.Yılmaz, Y.Atmaca).Ekin Yayınevi, Bursa.
- Zakieldeen, S.A. (2007). Vulnerability in Sudan.*TiempoBulletin* 62. <http://www.tiempocyberclimate.org/climate-change>, Erişim Tarihi: 11.01.2023
- Zengin, İ. (2013). *Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri*.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Zorba B. H. (2022). Güney Sudan'ın Bağımsızlığının Nil Nehri'nin Su Güvenliğine Etkisi.*Anadolu Strateji Dergisi*, 101-108.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1170026

Derleme Makalesi/Review Article

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE SİVİL- ASKER İLİŞKİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ

THE CIVIL-MILITARY TRANSFORMATION IN JUSTICE AND DEVELOPMENT
PARTY GOVERNMENTS' PERIOD

Sinem ARSLAN¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:

02/09/2022

Kabul:

18/04/2023

Modern dönemde toplumsal sınıfların sivil ve asker olarak fonksiyonel anlamda ayrışmasıyla birlikte bunlar arasındaki ilişkinin mahiyeti de önem kazanmıştır. Özellikle askerin sadece düşmanlardan korunmak için değil, başka toplumsal hedeflerin icrası için etkili bir araç olarak görülmesi demokrasi için tehdit olarak algılanmıştır. Bunun için askerin sivil denetime tabi olması demokrasinin varlığı için zaruri görülmüştür.

Türkiye’de demokratikleşme sürecinin belirli periyodlarla askeri müdahaleler tarafından kesintiye uğratıldığı göz önünde bulundurulduğunda, sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir zeminde tartışılması gerekli olmuştur. Bu makalede öncelikle tarihi olaylar ve yasal düzenlemeler açısından 2002 yılına kadar Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin niteliği ortaya konulmuştur. Ardından 2002’de AK Parti’nin iktidara gelmesi ile başlayan sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi sürecinin iç ve dış dinamikleri tartışılmıştır. Böylece sivil-asker ilişkilerinde yaşanan dönüşümlerin demokrasiye katkıları açısından özsel mi yoksa biçimsel mi olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adalet ve Kalkınma Partisi, Demokratikleşme, Ordu, Sivil-asker ilişkisi

Jel Kodları: D73, H83, N40

¹Öğretim Görevlisi, Sivas Polis Meslek Yüksekokulu, ORCID:0000-0003-1946-0624, aarslan.sinem@outlook.com
Atıf: Arslan, S. (2023). Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetleri Döneminde Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (1), 400-430.

Abstract

Article Info

Received:
02/09/2022

Accepted:
18/04/2023

With the functional separation of social classes as civilian and military in the modern period, the nature of the relationship between them has gained importance. In particular, seeing the military as an effective tool not only for protection from enemies but also for the execution of other social goals was perceived as a threat to democracy. For this reason, it was deemed essential for the existence of democracy that the military be subject to civilian control.

Considering that the democratization process in Turkey is interrupted periodically by military interventions, it became necessary to discuss civil-military relations on a democratic basis. In this article, first of all, the nature of civil-military relations in Turkey until 2002 in terms of historical events and legal regulations has been revealed. Then, the internal and external dynamics of the democratization process of civil-military relations, which started with the AK Party coming to power in 2002, were discussed. Thus, it has been tried to reveal whether the transformations in civil-military relations are essential or formal in terms of their contribution to democracy

Keywords: Army, Civil-military relations, Democratization, Justice and Development Party

Jel Codes: D73, H83, N40

Extended Summary

Throughout history, security has been one of the most essential needs of the societies. In the modern age, professional armies took on this security demand that had previously been provided by civilians and soldiers who had not been functionally distinguished before the establishment of modern nation-states. However, over time, the militaries' deterrent power began to threaten the civilian-based political system of the nation, and it became clear that they might stray from the original establishment's objectives, necessitating consideration of civil-military relations. Thus, various theories have been put forward about how the civil-military relations should be in order to make the country's governments more democratic and civil. These theories focus on the idea that civil-military relations can be placed on a democratic basis only if the military is subject to civilian control.

This study aims to understand the history, nature and present of civil-military relations in Turkey, based on the theoretical framework set forth on civil-military relations. The founding, ruling and transformative roles of the soldier in Turkey have made it the most crucial and decisive actor in politics. The military frequently participated in civilian affairs as a result of adding ideological context to the important function of the soldier, which began with the modernisation of the Ottoman Empire and continued during the Republican period. Periodically, attempts have been made to halt the nation's government's demilitarization and democratization. The field of civil politics in the country has gradually narrowed, and the consolidation of democracy has been delayed. This situation has made it a vital issue to discuss civil-military relations in Turkey and carry them to a democratic basis.

The efforts to establish civil-military ties on a democratic basis in Turkey have been intensified by the end of the military and the international state of emergency that followed the end of the Cold War. However, efforts to bring civil-military relations on a democratic basis in Turkey could only materialize during the Justice and Development Party governments in the 2000s. The Justice and Development Party period is full of legal regulations aiming to put civil-military relations on a democratic basis in order not to interrupt the country's democracy again, together with the opportunities offered by the international conjuncture. With these legal regulations, it was intended to make the military more transparent and give an end to its autonomous and privileged structure and make it to be subject to the civilian control.

This article discusses whether the democratization process and legal regulations carried out to prevent military intervention in the field of civilian politics during the Justice and Development Party governments are essential or formal.

In order to conduct this discussion, first of all, a theoretical framework on the civil-military relationship was drawn. Based on this theoretical framework, the history of civil-military relations in Turkey is presented. It has been attempted to comprehend the nature of the laws enacted on civil-military relations during the Justice and Development Party regimes and the position reached in civil-military relations by using this historical backdrop as a point of reference. That is why academic studies, official government sources, newspaper reports reflecting the period, EU reports, public studies, statements of civil and military state officials were consulted.

As a consequence of this research, it was discovered that military interventions in the realm of civil politics regularly halted the development of democracy in civil-military relations, which became concrete during the Justice and Development Party period. At this point, the civilian authority should not use the deterrent power of the military to dominate the country's politics, and should not influence it in line with its own ideological purposes. It should not be forgotten that in return for the obligations of the military, civilians also have moral obligations to the military. Civilians must recognize and respect that it is a legitimate and essential institution of the democratic regime. It is a fact that there are civilians who tend to use the military in line with their own political views since the transition to the multi-party period in Turkey.

Democratizing civil-military interactions should entail more than just making the military transparent and open to scrutiny. The full implementation of this is necessary for democracy to be consolidated. Increasing political cadres' knowledge of military issues, training civil bureaucratic staff, ensuring adequate transparency, and encouraging informed and effective participation of the media, think tanks, and the general public to the discussion of military issues are all ways to strengthen democracy.

1. Giriş

Tarih boyunca toplumların en zaruri ihtiyaçlarının başında gelen güvenlik ihtiyacı, modern ulus-devletlerin ortaya çıkışına kadar toplumsal sınıflar arasında fonksiyonel anlamda (sivil ve asker) bir ayrışma olmadan karşılanmıştır. Bu durum, 19. yüzyılda Napolyon ordularının kurulmasının bir sonucu olarak düzenli orduların ortaya çıkıp, sivillerle askerler arasında fonksiyonel bir ayrışmanın (Örs, 2006: 61) gerçekleşmesine kadar devam etmiştir. Modern dönemle birlikte toplumsal sınıfların fonksiyonel anlamda ayrışması, bunlar arasındaki ilişkinin mahiyeti hakkında düşünmeyi de gerektirmiştir. Özellikle iç ve dış düşmanlara karşı toplumun korunması için ortaya çıkan bir kurumun, başka toplumsal hedeflerin icrasında etkili bir araç olarak görülmeye başlanması sivil-asker ilişkilerini hassas bir zemine oturtmuştur (Feaver, 1996: 155).

Ordunun, aslî kuruluş amacından farklı bir yöne sapabilme potansiyeline ve gücüne sahip olduğunun fark edilmesi ile birlikte sivil-asker ilişkilerine dair temel sorun da belirmiştir. Buna göre; *başkalarından korkulduğu ve yine başkalarından korunmak için toplum tarafından yaratılan bir şiddet kurumundan toplum kendisini nasıl koruyacaktır?* (Feaver, 1996: 150).

Sorunun çözümü üzerine pek çok teori ortaya atılmakla birlikte hepsindeki ortak gaye sivil-asker ilişkilerini demokratik normlara göre düzenleyebilmektir. Richard H. Kohn'a göre (1997: 140) sivil-asker ilişkilerini demokratik normlara göre düzenleme gayretindeki bu teorilerin arka planında, *“asker ne kadar güçlü olursa olsun, siviller her zaman bu ilişkide kontrolü elinde tutmalıdır”* fikri yer almaktadır. Dolayısıyla sivil-asker ilişkilerini demokratik normlara göre düzenleyebilmek demek kısaca askerlerin, sivillerin kontrolünde ve denetiminde olabilmesi demektir.

Tersten bir okumayla, bir ülkede demokrasinin varlığından bahsedebilmek için, sivillerin orduyu denetlemesi ve ordunun siyasi karar alma sürecine olabildiğince az katılması gerekmektedir. Bunun için de sivil-asker ilişkilerinin demokratik normlara göre düzenlenmesi gerekmektedir. Ne var ki, Türkiye de dahil olmak üzere pek çok ülkede askerî unsurlar politikaya doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale edebilmişlerdir (Birdişli, 2013: 324).

Bu noktada, Türkiye'nin sivil-asker ilişkileri bağlamında tarihsel süreç değerlendirildiğinde sorunlu bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Yaygın kanaat, Osmanlı modernleşmesinden itibaren ordunun sosyopolitik alandaki rolünün ve modern Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin daima tartışmalı olduğu yönündedir. Nitekim sosyopolitik rolünün

belirmeye başladığı Osmanlı modernleşmesinden itibaren ordu, belirli periyodlarla sivil alana müdahalelerde bulunmuştur. Türk siyasetinin tarihsel olarak ordu tarafından domine edilmesi (Yeşiltaş, 2018: 182) ile Türkiye'nin demokratikleşme süreci sık sık kesintilere uğramıştır.

Fakat bu tarihsel seyir 2002'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) iktidara gelmesi ile yön değiştirmiştir. Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından aşılması gereken önemli sorunlardan biri olan sivil-asker ilişkisi sorununun çözümüne dair, AK Parti iktidarları döneminde birtakım dönüşümler yaşanmıştır.

Bu makalede, Türkiye'nin demokratikleşmesini belirli periyodlarla akamete uğratan sivil-asker ilişkisi sorununa dair yaşanan dönüşümlerin mahiyet sorgulanmaktadır. Dönüşümün mahiyetini anlayabilmek açısından öncelikle AK Parti öncesi sivil-asker ilişkilerinin tarihsel arka planı sunulmuştur. Sonrasında AK Parti iktidarları döneminde bu dönüşümün boyutları ve demokratikleşmeye katkıları tartışılmıştır.

2. Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Tarihi Arka Planı

Savaşçı ve asker bir topluluk olarak bilinen Türklerin, İslamiyet öncesinden günümüze kadar devlet geleneklerine bakıldığında, dünya tarihine en fazla katkıda buldukları alanın askeri alan olduğu görülmektedir. Asker bir topluluk olarak Türklerin kurdukları en büyük İmparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu da gücünü fetihlere ve askeri zaferlere borçludur. Bu anlamda asker, Türklerin kurdukları devletlerde, yönetimde ve devletin gücünün idamesinde her zaman önemli bir role sahip olmuştur. Türkiye'nin mevcut sivil-asker ilişkilerinin temeli ise Osmanlı'nın başarılarının ivme kaybettiği ve reform hareketlerinin arttığı Osmanlı modernleşmesi döneminde atılmıştır.

Fetihlerle büyüyen ve genişleyen Osmanlı için ordunun ve bürokrasinin kurumsallaşması İstanbul'un fethi sonrasında başlamış ve 16. yüzyıla kadar sürmüştür. 16. yüzyılın sonlarına doğru bu kurumsal yapı çözülmeye başlamış ve Osmanlı görece daha durağan bir döneme girmiştir. Devletin zayıflaması orduda birtakım itaatsizliklere yol açmış ve Osmanlı bürokrasisi çözüldükçe, ordunun siyasete etkisi daha da artmıştır.

Osmanlı'da merkezî gücün en büyük kaynağı olan ordunun, fetihlerdeki başarısızlıkları, Osmanlı'nın eski ihtişamına gölge düşürdükçe, eski başarıların ve ihtişamın tekrardan elde edilebilmesi için ordunun modernleştirilmesi gerekliliği savunulmuştur (Çelik, 2008: 31). Ordunun modernleştirilmesi bağlamında II. Osman döneminde başlayan reform girişimleri, II.

Mahmut döneminde daha da somutlaşmıştır. Osmanlı'da ordunun modernleştirilmesi gayretlerinin yanı sıra Tanzimat (1839) ve Islahat fermanları (1856) ile İmparatorluk merkezîyetçi bir devlete dönüşme gayreti içine girmiştir. Tanzimat'tan sonra ordu, okullarda çağdaş eğitim alma imkânı bulan ender bir yapı haline gelmiştir. O dönem kara ve deniz harp okulları ile askeri tıbbiyede din kökenli gaza anlayışı terk edilmiş, Batı tarzı eğitimden geçmiş, laik okullardan yetişmiş yeni bir askeri tip inşa edilmiştir (Birdişli, 2013: 336; Çelik, 2008: 30).

Ordunun siyasetin içine doğrudan dahil olması ise Osmanlı'nın son dönemine yön veren Jön Türklerle birlikte olmuştur. Jön Türkler, Paris'te 1902'de yaptıkları toplantıda, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" (İTC) adı altında örgütlenmiş, sonrasında bu cemiyete, 1906 yılında yurt içinde faaliyet gösteren ve çoğunluğu askerlerden oluşan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" de dahil olma kararı alınca, askerler siyasallaşmıştır. Yönetimi değiştirme ideali ile yola çıkan İTC aynı zamanda Osmanlı toplumunu dönüştürme idealine de sahip olmuştur. Bu idealler devlet bürokrasisi ve askeriyede yer alan İTC üyelerini hızla siyasallaştırarak, ideolojik motivasyonu olan bir sınıfa dönüştürmüştür (Birdişli, 2013: 337). Modernleşme sürecine öncülük eden ordunun ve bürokrasinin hassasiyetle durduğu iki temel konu olan; *ayrılıkçı hareketler ve din –devlet işlerinin ayrımı* da bu dönemde şekillenmiştir (Pekin&Yavuz, 2014: 312).

20. yüzyıla gelindiğinde, modernleşme sürecinin öncüleri olan bürokratik ve askeri elitler için laiklik vazgeçilmez bir ilke halini almıştır. Bu grup için laiklik, milleti dinsel içeriğinden soyutlayarak modern siyasal bir topluluk haline getirmek için mükemmel bir araç kabul edilmiştir. Osmanlı'nın çöküşünde ve yeni devletin kurulmasında, laiklik ilkesi modern devletle tamamen özdeşleşmiş ve 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra modernleşmenin hem teorik hem pratik arka planını oluşturmuştur. Bu bağlamda, ilk adım olarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu gibi eğitim üzerinde denetimi amaçlayan siyasal tedbirlerde ve sonrasındaki inkılaplarda kendini göstermiştir. Öte yandan Kemalizm'in altı ilkesinden biri olmuş ve 1937'de Anayasaya girmiştir. Diğer beş ilkeye nazaran daha çok sağlamaştırılmış ve koruma altına alınmıştır. 1960, 1971, 1980, 1997'de olmak üzere siyasete müdahale eden askerler tarafından, laiklik ilkesi darbeleri meşrulaştırmanın önemli dayanağı olarak kullanılmıştır (Karpuz, 2009: 239-242).

Erken Cumhuriyet dönemine olağanüstü hâl ve sıkıyönetim hâkim olmuştur. Bu durumun en önemli sebebi yeni kurulmuş ülkenin ulusal birliğini sağlamak ve iç ve dış tehditleri bertaraf etmektir. Gerçekten yaşanan savaşların asker ve bürokraside yaşattığı travmalar ile yeni rejim

sürekli güvenlik ihtiyacı hissetmiştir. Nitekim Şeyh Said isyanının yarattığı bölünme korkusu, Soğuk Savaş'ın varlığı, 1930'lu yılların ekonomik buhranı ve II. Dünya Savaşı, güvenlik kaygılarını hep canlı tutmuştur (Çelik, 2008: 34). Bu dönemde Milli egemenlik alanı genişlerken, hürriyet alanı olabildiğince daralmıştır (Pekin & Yavuz, 2014: 295-296).

Ordunun siyaseti dizayn etme veya yönetime el koyma gerekçesi olarak bilinen Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) İç Hizmetler Kanunu'nun 35. maddesinin ilk hali de bu dönemde yasalaşmıştır. Konuya ilişkin ilk düzenleme, 10 Haziran 1935 tarihli Ordu Dâhili Hizmet Kanunu'nda yer almıştır. Bu Kanun'un 34'üncü maddesi, ordunun görevini şöyle düzenlemiştir: “*Ordunun vazifesi, Türk yurdunu ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır*”. Bu maddenin anayasal (ve demokratik) yorumuna göre, ordu iç ve dış tehditlere karşı koymak için sivil otoritenin kararı ile ve onun denetimi altında görevini ifa edecektir. Lakin, 1946'da çok partili hayata geçişin akabinde yönetimin ellerinden alınması ile bürokratik ve askeri elit, devrim kazanımlarının kaybedebileceği endişelerinden dolayı re'sen, bu maddeyi siyasete müdahale için bir araç olarak kullanmıştır (Karaosmanoğlu, 2011: 11). Böylece 19. yüzyıl ile başlayan Türk modernleşmesinde TSK giderek modernleşmenin bekçiliği görevini üstlenmiş, bu durum, militarist ve müdahaleci bir siyasi-askeri kültürün egemen olmasına yol açmıştır (Karaosmanoğlu, 2011: 2).

2.1. Darbeler Döneminde Sivil- Asker İlişkilerinin Mahiyeti

II. Dünya Savaşı sonrası Batı'ya yakınlaşmanın bir gereği olarak demokratikleşebilmek adına Türkiye'de çok partili hayata geçilmiştir. Böylece 1946'da çok partili hayata geçmenin ilk adımları atılmıştır. 1950'de yapılan ilk demokratik seçim sonrası, Osmanlı'nın yıkılışından çok partili hayata kadar yönetimi elinde bulunduran, laik-elitist ideolojiye sahip asker ve sivil bürokratlar mağlup olmuştur. Fakat bu mağlubiyet kendilerini devrim ve ilkeleri ile özdeşleştiren bu kesim için devrim kazanımlarını kaybetmek olarak yorumlanmıştır. Böylece kendilerini modernleşmenin koruyucusu olarak gören asker ve sivil bürokratlar, çok partili demokratik bir rejimde devrim kazanımları olarak gördükleri laik ve ulus devlet kimliğini nasıl muhafaza edecekleri meselesine odaklanmışlardır. Bu dönemde asker ve sivil bürokratların en önemli gündemi, devrim kazanımlarını koruma ve kollama sorumluluğunu demokrasi ile bağdaştırabilmek adına yaşadıkları ikilemi aşabilmek olmuştur. Bu ikilemi aşabilmek adına bulunulan girişimler, demokrasinin konsolidasyonunu engellemiş ve Türkiye'nin sivil-asker

ilişkilerinin antidemokratik bir zeminde şekillenmesine neden olmuştur (Karaosmanoğlu, 2011: 3).

1960 askeri darbesi ile son bulan çok partili hayata geçiş denemesi sonrası, askerin sivil siyaset üzerindeki baskısı ve ordunun özerkliği genişlemiş ve pekişmiştir. Bu dönemde, ordu kendi konumunu güçlendirecek düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Bunların başında Milli Güvenlik Kurulu (MGK) gelmektedir. 1949'da Milli Savunma Yüksek Kurulu (MSYK) adıyla kurulan ve 1960 darbesine kadar sadece Genelkurmay Başkanının katıldığı MSYK, 1960 darbesi sonrası MGK adını almıştır. Bu tarihten sonra MGK, Genelkurmay Başkanı ile birlikte kuvvet komutanlarının da katıldığı ve ordunun, doğrudan devlet yönetimine katılarak egemenliği meclisle birlikte paylaşmaya başladığı bir kurum haline dönüşmüştür. Böylece kurul, siyasetin dalgalı yapısından rejimi korumak için ordunun elinde etkin bir araç halini almıştır (Birdişi, 2013: 356; Çelik, 2008: 42).

1960 darbesi sonrası demokratikleşme kesintilere uğramaya devam etmiştir. Bu anlamda, 1961'den 1974'e kadar geçen süreçte istikrar sağlanamamış, toplamda yedi kez Anayasa değiştirilmiş ve bunların hepsinde askerin birebir ya da dolaylı etkisi olmuştur. Bu Anayasa ile ordu lehine birçok düzenleme getirilmiş, ordunun alanı genişletildiği nispette siyasetin alanı daraltılmıştır. Bu düzenlemelere göre, sivil iktidardan bazı tavizler koparılarak askeri otoriteye aktarılmıştır. Bu değişiklikler askeri alanın belli nispette özerklik kazanması, kısmen de olsa siyasi iktidarın denetiminden sıyrılmaya başlamasını ya da siyasi alanda birtakım görevler üstlenmesini kapsamaktadır. Askeri kişilerle alakalı, idari işlem ve eylemlere ilişkin yargısal denetim yetkisi, sivil idari bir yargısal denetim mercii olan Danıştay'dan alınarak yeni kurulan Askeri Yüksek İdare Mahkemesine devredilmiştir. Askeri gücün sivil denetimden sıyrılmaya yönündeki eğilim doğrultusunda, silahlı kuvvetlerin elindeki devlet mallarının normal ve aleni bir şekilde denetlenmesi usulünden vazgeçilmiştir. Sayıştay'ın bu konudaki yetkileri sınırlanarak, hukuk devleti ve şeffaflığın önemli bir şekilde zedelenmesi anlamına gelen "gizlilik" unsuru getirilmiştir. MGK yardımcı kurul yerine tavsiye niteliğinde karar alan kurul statüsüne yükseltilmiştir (Küçük& Karadağ, 2013: 191-192).

1971 muhtırası ile birlikte dönemin Demirel Hükümeti'nin istifaya zorlanması ardından yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday gösterilecek kişinin asker kökenli olması sivillerin gündemine girmiştir (Birdişi, 2013: 360). Bu seçimlerde Deniz Kuvvetleri Komutanı Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrası Cumhurbaşkanlığı makamı, ordunun sivil alana müdahale için mevzilendiği bir diğer siyasi kurum halini almıştır.

Sivil-asker ilişkileri, 1974 Kıbrıs Harekâtı'nda görece normalleşmiştir. Ortaya çıkan bu durum Michael Desch'in "*ordunun dış tehdit algılamaları, orduyu normalleştirecektir*" sözleri ile anlaşılabilir (Desch, 1999 akt. Karaosmanoğlu&Gökakın, 2010: 36). Nitekim, dış tehditlerin ve güvenlik meselelerin arttığı, buna karşın iç tehditlerin azaldığı dönemlerde, sivil ve askerî otoriteler arasındaki ilişkilerin normalleştiği ve demokratik bir zeminde sürdürülebildiği görülmektedir. Buna karşın iç tehditlerin arttığı ve dış tehditlerin azaldığı dönemlerde ise sivil ve askerî otoriteler arasındaki ilişkiler daha karmaşık hale gelmekte ve demokratik standartlardan uzaklaşmaktadır. Gerçekten de ordu, asli görevi olan, dış tehditlerle savaşma vazifesini yerine getirmesi, ordunun dikkatini olması gereken yöne doğru kaydırmış ve iç politika biraz da olsa rahat nefes almıştır (Birdişli, 2013: 360).

1980 tarihine gelindiğinde, General Kenan Evren tarafından, *Türk Silahlı Kuvvetleri'ne Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama görevi veren iç hizmet kanununun 34. maddesi* gereğince darbe yapılmıştır. 1980 darbesi 1960'taki gibi subaylar tarafından değil bizzat Genelkurmay tarafından saha komutanlarına danışılarak planlanmıştır. General Kenan Evren, müdahalenin TSK'ya Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama görevi veren İç Hizmet Kanunu'nun 34. Maddesine uygun olarak ve bütün millet adına yapıldığını açıklamıştır. 1980 darbesi herhangi bir parti desteğinden yoksun olması ile öne çıkmıştır. Bu durum darbeye karşı kamuoyunun desteğini önemli kılmıştır. Dolayısıyla 1980 darbesinde halkın görüşleri hesaba katılmıştır. Darbenin bir diğer önemli yönü ise sivil ve/veya bürokratik bir grupla özdeşleşmemesiydi. Üstelik askeri çevrelere de yönetimde söz hakkı verilmemekteydi. Bunlar sadece önerilerini aracılar vasıtasıyla üste iletmekteydiler; lakin takdir yetkisi Milli Güvenlik Konseyi'ndeydi (Karpat, 2010: 297- 230).

1980 askeri darbesini 1960 ve 1971'den farklı kılan bazı unsurlar vardır. 1960 ve 1971 darbeleri sosyal ve reformist amaçlarla; 1980 darbesi, milli birliği sağlama ve mevcut kurumları ve sosyal düzeni koruma amacıyla yapıldığı iddia edilmiştir. Toplumsal kaosun ve kutuplaşmanın çok arttığı bu dönemde toplumun bu darbeyi desteklediği bile söylenebilmektedir. Darbenin dayanağı olarak toplumu Atatürk ilkeleri etrafında ve katı laiklik altında yeniden toplamak olsa da, darbe sonrası 1960 ve 1971'deki gibi halkın din özgürlüğü üstünde kısıtlayıcı tedbirler alınmasından kaçınılmıştır. Öte yandan ordu, siyasi partilerle iş birliği yapmamış ve yönetimi tamamen eline almıştır. Bunu yapmaktaki temel gayelerinin, yeni rejimin partiler üstü ulusal karakterini ön plana çıkarmak olduğu öne sürülmüştür. Bundan dolayı, bu dönemde sivillerle ilişkiler asgari düzeyde tutulmuştur (Karpat, 2010: 266-267).

MGK ile hükümet ve devlet politikaları da bu dönemle birlikte ayrılmıştır. “Hiçbir zaman değişen hükümetlerin politikaları devlet politikaları ile tezatlık içinde olamaz” düsturu bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşıma göre, devlet politikası hükümete bırakılmayacak kadar ciddi bir meseledir. Nitekim savunma ve güvenlik politikalarında tavsiye için kurulsun da MGK, gittikçe devlet politikalarının belirlendiği bir kurum halini almıştır. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB) de hükümetin uyması gereken politikaların belirlendiği bir belge olmuştur. Böylece hükümetler-üstü niteliğe sahip olarak devlet politikaları MGSB’de yerini almış, devletin siyaset üzerindeki egemenliği somutlaşmıştır (Çelik, 2008: 42).

1980 darbesini gerçekleştirenler, 1961 Anayasası’nı dönemin ortaya çıkan kaosu, 6 ay boyunca Cumhurbaşkanı’nın seçilememesinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin [TBMM], işlemez hale gelmesinin nedeni olarak görmüşlerdir. Bunun üzerine hazırlanan 1982 Anayasası ise iyi bir alternatif olmaktan, demokratik olmaktan ve sivil-asker ilişkilerini demokratik değerlere göre düzenlemekten çok uzak olduğu zamanla anlaşılmıştır. 1982 Anayasası askerlerle, seçilmiş sivilleri birçok açıdan eşitleyen düzenlemeleriyle demokratik bir sivil yönetimin imkanını zorlaştırmıştır. MGK’yla ilgili düzenlemede, MGK’nın milli güvenlik ile ilgili alınan kararların tavsiye niteliği taşıyacağı belirtilmiştir. Askerlerin de içinde bulunduğu bir kurulum, Anayasada yürütme içinde bakanlar kurulu ile eş düzeyde düzenlenmesi, belli kararların alınmasında askerlere sistem içinde etkili bir konum kazandırmıştır. Genelkurmay Başkanı ile kuvvet komutanlarının görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan’da yargılanacak olmalarıyla da atanmışlarla seçilmişler eş düzenlemeye tabi tutulmuştur (Küçük & Karadağ, 2013: 194).

1971 muhtırası akabinde 1980 darbesi ile Türkiye yönetimi bir türlü sivilleşememiştir. Ne var ki, hem ekonomik kalkınmanın nispeten sağlandığı, hem topluma sükunetin hakim olduğu bu dönemde, Batılı müttefiklerin de ısrarlı baskısı üzerine ordu, sivil yönetime geçiş takvimi ilan etmiştir. Böylece siyasal partiler serbest bırakılmıştır (Karpuz, 2010: 305). Askerin denetiminde siyasal partilerin kurulması ve akabinde seçimlere gidilmesi ile Turgut Özal önderliğinde Anavatan Partisi (ANAP) iktidar partisi olmuştur. 1983’te yapılan seçimlerin ardından, ANAP’ın tek başına iktidar olacak kadar oy alması, orduyu milletin iradesine uymaya mecbur bırakmıştır. Özal, yönetimin sivilleşmesi ve askeri vesayetini hafifletilmesini istemiş, liberal politikaları parti programına almıştır. Öte yandan, Turgut Özal, cumhurbaşkanlığına adaylığını ilan etmiş ve partisinin desteği ile Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk sivil Cumhurbaşkanı olmuştur. ANAP’ın başa gelmesi ise, halkın askeri yönetim istememesi ve sivil yönetimi tercih

etmesi şeklinde yorumlanmıştır. Özal üstelik Genelkurmay atanmasında kendi istediği Necip Torumtay'ın Genelkurmay Başkanı olmasını sağlamıştır. Bu da o güne kadar Genelkurmay Başkanı'nın belirlenmesi teamülünün siviller tarafından bozulduğu ilk olay olarak tarihe geçmiştir (Birdişli, 2013: 364-365).

2.2. 1990-2002 Arası Sivil- Asker İlişkilerinin Mahiyeti

Türkiye, Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren Batı bloğuna yakın durmuş ve bu bloğun kurduğu uluslararası örgütlerin üyesi olmuştur. Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa Konseyi bu örgütlerin en başında gelmektedir. Lakin Soğuk Savaş'ın olağanüstü askerî rekabetinden dolayı, Batı bloğunun kurduğu bu uluslararası örgütlerde askerin sivil demokratik denetimi öncelikli bir mesele değildi. Üstelik Türkiye, Yunanistan, Portekiz gibi NATO üyesi ülkelerdeki askerî yönetimler bu ülkelerin jeopolitik önemi açısından ele alınmaktaydı. Dolayısıyla askerin yönetime müdahalesi bu çıkarlar bağlamında destek dahi görebilmekteydi. Lakin Soğuk Savaş'ın ABD lehine son bulması, uluslararası olağanüstü halin ortadan kalkması, küresel anlamda demokratikleşmenin ivme kazanması gibi etkenler, sivil-asker ilişkilerini demokratik bir zemine taşıma noktasında teşvik etmiştir. Sivil-asker ilişkilerini demokratik bir zemine taşımak için NATO, AGİT, Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütler üye devletler için bağlayıcılığı olan bir dizi temel norm kabul etmişlerdir. Nitekim Türkiye de sivil-asker ilişkilerini demokratik bir zemine taşıma noktasında üye olduğu bu teşkilatların dayattığı temel normları kabul eden devletler arasında yer almıştır (Karaosmanoğlu, 2011: 5).

6 Aralık 1994 tarihine gelindiğinde, sivil-asker ilişkilerinin demokratik zemine oturtulması ile alakalı Budapeşte'de AGİT tarafından kabul edilen "*Yeni Bir Dönemde Gerçek Bir Ortaklığa Doğru*" başlığını taşıyan rapor yayınlanmıştır. Raporun "AGİT'in Siyasi Askeri Yönleri Hakkında Davranış İlkeleri Rehberi" başlıklı dördüncü kısmı sivil-asker ilişkilerini demokratik bir zemine kavuşturmayı amaçlamaktadır. Raporun bu kısmında yer alan maddelerde sivil-asker ilişkileri oldukça detaylandırmıştır. Sivil-asker ilişkilerini demokratik bir zemine kavuşturmak açısından bu maddelerin en dikkat çekici olanları şöyledir:

Madde 20; üye devletler, askerin, paramiliter yapıların, istihbarat örgütünün ve polis in üstündeki demokratik sivil yönetimin, istikrar ve güven için vazgeçilmez olduğunu kabul eder. Madde 21; her üye devlet askeri, paramiliter ve güvenlik kuvvetlerini, demokratik meşruiyete sahip anayasada öngörülen kurumlar yoluyla daima denetim altında tutmalıdır. Madde 25; üye devletler, denetlenemeyen ve hesap vermeyen askeri kuvvete hoşgörü göstermemelidir (Commission on Security and Cooperation in Europe [CSCE], 1994).

Sivil-asker ilişkilerini düzenleyen daha pek çok madde bu raporda yer almaktadır. Mezkûr rapordaki ilkeler daha sonra NATO tarafından da özümsemiş ve geliştirilmiştir. Bu ilkeler, “Barış İçin Ortaklık” (BİO) programlarında yeni üyelere ve ortaklara NATO’ya uyum sağlamaları amacıyla uygulanmıştır. Üye devletlerde sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir zemine kavuşturulması amacını taşıyan *güvenlik sektörü reformu* NATO’nun öncelikli faaliyetlerinden biri haline gelmiştir (Karaosmanoğlu, 2011: 6).

Ne var ki Soğuk Savaş’ın bitmesi ile birlikte NATO ve AGİT çevrelerinde sivil-asker ilişkilerinin demokratikleştirilmesi üzerine çalışmalar yürütülmesine rağmen, bu dönem Türkiye’de gerçekten de askerinin her alana nüfuz ettiği bir dönem olmuştur. 1990’lı yıllarla birlikte Türkiye’de askerlerin siviller tarafından değil, sivillerin askerler tarafından yoğun ve sistemli bir biçimde denetlendiği bir döneme girilmiştir. MGK, Batı Çalışma Grubu çalışmaları, toplumun tabanına yayılmış ve faaliyetlerini sürdürmüştür. Bunu yaparken toplumda askeri vesayetinin kabul edilebilir hale gelmesine gayret göstermişlerdir (Birdişli, 2013: 368).

1995 seçimleri sonrasında hükümet ve ordu arasındaki gerilim tekrar yükselmeye başlamıştır. Seçimde en fazla oyu (%21,4) alarak meclise giren muhafazakâr Refah Partisi’nin güçlü bir koalisyon ortağı aday olması, zıt ideolojiden beslenen orduyu harekete geçirmiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı, Doğru Yol Partisi Başkanı Tansu Çiller’i ziyaret ederek, Refah Parti’sinin iktidar ortağı olmasına kesinlikle karşı olduklarını belirtmiştir (Ayyıldız, 2016: 24). Ordunun baskısı altında süren koalisyon görüşmeleri ANAP-Doğru Yol Partisi ortaklığında kurulan ANAYOL hükümetinin kurulmasına yol açmıştır. Lakin bu koalisyon hükümeti ancak üç ay dayanabilmiştir. Bunun üzerine Çiller’in erken seçime gitmek koşuluyla Refah Partisi ile koalisyon yaparak kurdukları REFAHYOL hükümeti 8 Temmuz 1996’da güvenoyu alarak faaliyetlerine başlamıştır.

Refah Partisi’nin iktidar ortağı olması, cumhuriyet kazanımlarının ve laikliğin koruyucusu olarak hareket eden ordu tarafından bir meydan okuma olarak telakki edilmiştir. Böylece ordu-hükümet arasındaki gerilim giderek tırmanmıştır. Bu dönemde yaşanan Susurluk kazası, Kudüs Gecesi olayı, Fadime Şahin mizansenisi, Necmettin Erbakan’ın Cemaat liderleriyle iftar yapması gibi olaylarla her an irtica gelecek dolayısıyla her an darbe olacak havası estirilmiştir. Medyanın, TÜSİAD’ın, sivil toplumun ve askerinin baskısı altında geçen bu dönem ordunun 28 Şubat 1997 tarihinde siyasete müdahalesi ile neticelenmiştir.

28 Şubat 1997 tarihinde, TSK siyaset üzerindeki denetimi üst düzeye çıkarmıştır. Bu tarihte yapılan MGK toplantısı 10 saat sürmüş, bu toplantıda “irtica” ile mücadele kapsamı belirlenmiş ve alınacak tedbirler değerlendirilmiştir. 28 Şubat 1997’de yapılan MGK toplantısında, askerler, Cumhuriyetin temel ilkelerine karşı olduğunu düşündükleri hükümetin eylemlerini içeren bir dosya ile Cumhurbaşkanı karşısında sivillerden izahat istemiştir. Toplantı sonucu, askerler tarafından sıralanan önlem ve öneriler MGK kararı haline getirilerek hükümete imzalatılmıştır (Birdişi, 2013: 366). Böylelikle Özal döneminde gerilemeye başlayan askeri vesayet, tekrar gün yüzüne çıkmıştır.

28 Şubat’tan sonra MGK toplantıları, dönemin sivil yönetimlerine *ayar çekmek* için yapıldığı görüntüsü vermekteydi. Yine bu dönemle birlikte artık asker direkt yönetimi ele geçirmek yerine, kamuoyunu ve sivil toplum örgütlerini bir tür brifingler ve basın açıklamaları ile etkilemeye ve bu yolla siyasi iktidar üzerinde baskı oluşturmak yolunu tercih etmeye başlamıştır.

28 Şubat’ı takip eden günlerde 7 Temmuz 1997’de EMASYA protokolü imzalanmıştır (TBMM, 1997). "Emniyet-Asayiş-Yardımlaşma" ifadelerinin kısaltılmışı olan EMASYA Protokolü, İl İdaresi Kanunu'nda yapılan değişiklik ile polisin yeterli olmadığı durumlarda askerin toplumsal olaylara müdahalesine dönük bir düzenlemeyi ifade etmekteydi (NTV, 2010). Bu protokolde, sivil otoritelerin herhangi bir talebi olmadan, askerin iç tehdit algıladığı herhangi bir durumda operasyon yapmasına müsaade edilmekteydi (AB Türkiye İlerleme Raporu, 2009: 10). Darbe belgesi olarak görülen bu protokol 2010 yılına kadar yürürlükte kalmış sonrasında kaldırılmıştır.

28 Şubat’ı takip eden yıllarda irtica ile mücadele kapsamında ordu içinde laiklik ilkesinin katı biçimde uygulanmasının bir yansıması olarak orduya ait alanlarda başörtüsü yasağı getirilmiştir². Bunun gibi toplum değerlerini dışlayıcı önlemler alınması ordu-halk arasındaki yabancılaşmayı daha da hızlandırmıştır. Askeri alanda kendi değerlerinin yansımalarını

² 20 Ağustos 2000 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 11. madde (Ordu içinde, tesislere giriş, giriş kartları, kıyafet, emniyet, tesislerden istifade, tertip, düzen ve hizmet esasları, Genelkurmay Başkanlığınca verilen emir ve talimatlara göre yürütülür (24146 sayılı Resmî Gazete, 2000)) orduya ait alanlarda başörtüsünün yasaklanmasını gerektirmek için kullanılmaktaydı. Bu madde 13 Ağustos 2016 tarihinde 29800 sayılı değişiklikle (29800 Sayılı Resmî Gazete, 2016) “Tesislere giriş, giriş kartları, kıyafet, (29.9.2006 tarihli ve 2006/11081 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan Nüfus Hizmetleri Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliğin 131 inci maddesinin birinci fıkrası esaslarına uygun şekilde) emniyet, tesislerden istifade, tertip, düzen ve hizmet esasları, Genelkurmay Başkanlığınca verilen emir ve talimatlara göre yürütülür” şeklinde değiştirildi. Buna göre orduya ait alanlarda başörtüsü serbest bırakıldı.

göremeyen üstelik dışlandığını gören vatandaşlar, 3 Kasım 2002 seçimlerinde, muhafazakâr bir geçmişten gelen ve muhafazakâr değerleri yansıtan AK Parti'yi yüzde 34,28 oy ile tek başına iktidar yapmıştır.

3. Ak Parti İktidarları Döneminde Sivil-Asker İlişkilerinin Mahiyeti

Muhafazakâr bir arka plana sahip olan AK Parti'nin 2002'de iktidara gelmesi, ordu tarafından cumhuriyet kazanımlarına ve özellikle laiklik ilkesine karşı bir tehdit ve meydan okuma olarak algılanmıştır. Özellikle 2002'ye kadar parçalı bir siyasi yapıda, devlet ve ideolojisi ile özdeşleşen ordu, hükümetler üzerinde kolaylıkla egemenlik kurabilirken; bu tarihten sonra statüko değişmeye ve dönüşmeye başlamıştır.

Bu dönüşümün merkezinde pek çok dinamik vardır. Bunlardan en önemlisi Başbakan, Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı arasında yaşanan aktör merkezli gerilimlerde, tek başına iktidar olma gücü elde etmiş olan ve her seçimde oy oranını daha da artıran AK Parti'nin potansiyel gücünün açığa çıkmasıdır. Bu potansiyelin açığa çıkması ise ancak iç ve dış dinamiklerin anlaşılabilmesi ile mümkündür.

Öncelikle AK Parti'nin iktidar olduğu 2002'den itibaren ülkenin demokratikleşmesi yönündeki siyasi atmosfer, kademeli olarak sivil-asker ilişkilerinin normalleşmesi üzerinde baskı oluşturmuştur. Demokratikleşme eğiliminin Avrupa Birliği'ne katılım süreci ve uluslararası konjonktür tarafından desteklenmesi, halk desteğine sahip olan AK Parti iktidarının aynı zamanda uluslararası bir desteğe sahip olmasına da imkân vermiştir. Böylece iç ve dış destekleri arkasına alan AK Parti dönemlerinde sivil-asker ilişkilerinin normalleşmesine ve demokratik bir zemine kavuşturulmasına dair bir takım yasal düzenlemeler yapılmıştır (Yeşiltaş, 2018: 183).

2002-2007 arasında sivil-asker ilişkilerine çekişme ve çatışma hâkim olsa da, 2007'den sonra sivil-asker ilişkisi görece normalleşmiştir. Özellikle 2008'de başlayan Ergenekon ve Balyoz davalarının etkisiyle hükümet reformlara ve yasal düzenlemelere hız vermiştir. Ne var ki 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişimi ile sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir zemine kavuşturulamadığı bir kere daha ortaya çıkmıştır. Bu durum yapılan düzenlemelerin özsel değil biçimsel olduğunu düşündürmüştür.

3.1. 2002-2007 Arası Dönemde Sivil Asker İlişkileri

AK Parti 2002’de iktidar olduğunda, 28 Şubat’a giden sürecin başlıca sorumlusu olarak görülen Refah Partisi’nin bir bakiyesi olarak kabul edilmekteydi. Bu durum, en başından itibaren hükümet-ordu ilişkisinin çekişmeli ve çatışmalı olacağına işaret etmekteydi.

AK Parti’nin yeni iktidar olduğu dönemde en önemli gündem başlıklarından biri, 1 Mart Tezkeresi’ydi. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tüm hazırlıklarını Irak’a kuzeyden girecek şekilde planlamış ve geçeceğiinden emin olduğu tezkerenin mecliste görüşülmesini beklemişti. Fakat 1 Mart Tezkeresi’nin mecliste reddedilmesi ile ABD beklenmedik bir durumla karşılaşmıştı. O dönem Genelkurmay Başkanı olan Hilmi Özkök’ün komutasındaki ordu, tezkere ile ilgili açıklama yapmamış “Karar Milletindir” diyerek son sözü meclise bırakmıştı. Lakin bu durum “TSK son sözü meclise bırakarak, meclisin köşeye sıkışmasını ve zor durumda kalmasını istemekteydi” şeklinde yorumlanmıştı (Özer, 2014).

Nitekim Özkök’ün Fikret Bila ile yaptığı röportajda kullandığı ifadelerle bakıldığında, ABD ile karşı karşıya gelen AK Parti hükümetinin uluslararası destekten yoksun kalabileceği anlaşılmaktadır:

Şimdi, ABD’yi geçirtme, adamların gemilerini dalgalarda haftalarca salla, bilmem ne yap (1 Mart Tezkeresinin geçmemesinden bahsediyor), şimdi bizi dinlemiyor. Eee, niye dinlesin ki? Çünkü, büyük devletlerin şöyle bir refleksi vardır, sıkışık zamanımda bana yardım eden kişilere ben sahip çıkarsam, başka sıkışık zamanımda, bana yardım edenler olur. Bunun tersi olursa, sıkışık zamanımda bana el vermeyen insanlar bir örnek teşkil eder. Sonra hiç kimse bana el vermez, ben yalnız yaşarım. Dolayısıyla, onu pişman etmek gibi bir davranış içine girer...” (Bila, Bianet, 2007).

ABD ile siyasi ilişkilerin sorunlu olduğu bir ortamda AK Parti Hükümeti Avrupa Birliği (AB) üyeliğine odaklanmış durumdaydı. Çok yönlü bir dış politika anlayışını benimsediğine işaret eden bu durumda AK Parti, sivil-asker ilişkilerinde hızla demokratikleşme sürecine girmek istemiştir. AB üyeliğine en fazla yakın hissedilen bu dönemde AK Parti hükümeti tarafından 2002-2007 yılları arasında yapılan düzenlemeler sivil ve askerî otoritelerce daha kolay kabul görmüştür (Karaosmanoğlu, 2011: 7). Bu dönemde askerî kanadın AB sürecini desteklemesi, sivilleşmeye yardımcı önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

Hükümet, sivil-asker ilişkilerini AB’ye üye devletlerdeki standarda yakınlaştırmak ve demokratik bir zemine kavuşturmak gayesiyle, Milli Güvenlik Kurulu Kanunu’nda köklü değişikliklere gitmiştir. Anayasa’nın 118. maddesinde yapılan değişiklik ile Milli Güvenlik Kurulu’ndaki sivil üye sayısı artırılmıştır. Milli Güvenlik Kurulu’nun tavsiye organı niteliğini

ön plana çıkaran ve onaylayan yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır. 2003 yılının Temmuz ayında Meclis'te 7. Uyum Paketi'nin kabul edilmesiyle Milli Güvenlik Kurulu'nun görev, işleyiş ve oluşumunda bazı köklü değişiklikler yapmıştır. MGK'nın denetleme yetkileri kaldırılmıştır. Artık her ay değil iki ayda bir toplanması öngörülmüştür. Savunma harcamalarının şeffaflığı noktasında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Demokrasinin bir gereği olarak şeffaflık ve hesap verilebilirliğe uygun bir biçimde Sayıştay artık Silahlı kuvvetler de dahil olmak üzere tüm kurumların harcamalarını denetlemekle görevlendirilmiştir. Güvenlik güçlerinin asli görevlerini yapmalarına imkân sağlamak açısından, Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nda (24.11.2004 tarihli 5259 sayılı Kanun değişikliği), yapılan değişiklikle umuma açık yer ruhsatlarının verilmesi ve denetim işlemleri Mahalli İdarelere, İl Özel İdarelerine ve Belediyelere devredilmiştir. Ayrıca Özel Güvenlik Teşkilatı Kanunu çıkarılmış (10.06.2004, 5188 sayılı Kanun), Dernekler Kanunu (30.07.2003, 4963 sayılı Kanun) tekrar düzenlenerek güvenlik güçlerinin dernekler üzerindeki iş, işlem ve denetim yetkileri en aşağı seviyeye indirilmiştir (Akbulut, 2008: 19-21).

2007 AB Uyum Paketi sonuçlarına göre, sivil-asker ilişkilerinde yapılan değişiklikler şöyledir: MGK ayda bir değil iki ayda bir toplanır. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne verilen MGK kararlarının uygulanması takibi görevi elinden alınmıştır. Yine Genel Sekretere verilen sadece devlet güvenliği değil milli güvenlik meselelerini doğrudan tespit etmek, araştırmak, incelemek gibi görevleri de dahil olmak üzere tüm geniş yetkileri elinden alınmıştır. Yine MGK Genel Sekreterinin ordu mensubu olması gerektiğini düzenleyen madde kaldırılmış böylece MGK Genel Sekreterliği sivilleştirilmiştir. (Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri, 2007: 230-241).

Bu gelişmelerin yanında 2007 yılı, AK Parti'nin cumhurbaşkanı seçimlerinde adayının Abdullah Gül olduğunu ilan etmesi ile sivil-asker ilişkilerinde gerilimin tekrar tırmandığı bir yıl oldu. Abdullah Gül'ün adaylığının ilanı ile Genelkurmay Başkanlığı harekete geçmiştir. Seçim öncesinde Genelkurmay Başkanlığı'nın Basın Bilgilendirme Toplantısı'nda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "*Atatürkçülüğe, laikliğe ve cumhuriyetin temel ilkelerine sözde değil özde bağlı*" bir cumhurbaşkanı profilinin gerekliliği üzerinde durulmuş, adaylık süreci ve rejimle ilgili kaygılar konusunda açıklama yapılmıştır (Efilti Atay, 2019: 6).

27 Nisan 2007 tarihine gelindiğinde, Genelkurmay Başkanlığı, cumhurbaşkanlığı adayı süreci ile başlayan laiklik endişelerini ifade eden ve gerektiğinde görevlerini yerine getireceğini belirten bir e-muhtıra yayınlamıştır. Bu e-muhtırada son dönem gelişmelerinin Cumhuriyet'in

temel ilkelerine ve özellikle laikliğe karşı aşındırıcı faaliyetlere karşı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin laikliğin taraftarı olduğu ve gerektiğinde tavrını açık biçimde ortaya koyacağı belirtilmiştir. Esas önemli olan ertesini gün tarihte ilk kez hükümetin böylesi bir askeri müdahaleye karşı verdiği cevap olmuştur. 28 Nisan'da Hükümet sözcüsü Cemil Çiçek bu durum karşısında, *“Öncelikle söylemek isteriz ki, Başbakan'a bağlı bir kurum olan Genelkurmay Başkanlığı'nın herhangi bir konuda hükümete karşı bir ifade kullanması demokratik bir hukuk devletinde düşünülemez”* ifadelerini kullanmıştır (Habertürk, 2012)

3.2. 2007-2016 Arası Dönem Sivil- Asker İlişkileri

27 Nisan e-muhtırasını takip eden günlerde yaşanan Cumhurbaşkanlığı Krizi (367 Krizi) ile sivil-asker ilişkileri Türkiye'nin gündeminde kalmaya devam etmiştir. Bu dönemde ordu, AK Parti karşıtı güçleri seferber etmeye çalışan ve muhafazakâr bloğun siyaset ve toplumda artan rolünü kırmaya çalışan statüko arayıcı bir aktör olarak davranmıştır. Başta yargı olmak üzere, devlet kurumlarını AK Parti'ye meydan okumaları yönünde kışkırtmıştır (Yeşiltaş, 2018: 188). Bu dönemde sivil toplum örgütlerinin “Cumhuriyet Mitingleri” yapması da tesadüf değildir. 8 Haziran 2007'de “teröre karşı toplumsal refleksimizi göster” çağrısı yaptığı basın duyurusunda TSK, halkı harekete çağırmıştır (Çelik, 2008: 46). Böylece ordu, sivil toplum örgütlerini hükümete karşı harekete geçirerek siyasete sürekli müdahalelerde bulunmuştur. Dolayısıyla hükümetin gündemi sivil-asker ilişkilerine dair reformlardan ziyade kendisini savunmak olmuştur.

Lakin bu dönemde sivil-asker ilişkilerine dair en önemli gündem maddesini 2008'de başlayan Ergenekon ve Balyoz davaları oluşturmuştur. 2008'de başlayan bu davalarının etkisiyle reformlar tekrar gündeme gelmiştir. Nitekim 1999-2005 yılları arasında çıkarılan reform yasalarının giderek ivme kaybettiği bilinmektedir. Böylece 27 Nisan e-muhtırası, 367 Krizi ve Ergenekon ve Balyoz davalarının etkisi ile sivil-asker ilişkilerine dair reformlar tekrardan ivme kazanmıştır (Gürsoy, 2014: 170).

2009'da Avrupa İlerleme Raporu'nda sivil-asker ilişkilerinin demokratikleştirilmesi zemininde EMASYA'nın varlığının devam etmesi eleştirilmiş, 2010'a gelindiğinde EMASYA Protokolü kaldırılmıştır. 2011 Ağustosuna ise YAŞ krizi damgasını vurmuştur. Bu YAŞ krizinde kuvvet komutanları görev sürelerinin dolmasına saatler kala istifa etmişlerdir. Hükümet ise hızla yeni komutanlar atayarak krizin önüne geçmeye çalışmıştır. Bu krizin hükümet lehine sonuçlanması ise ordunun siyaset üzerindeki etkisini giderek azalttığı

göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Birdişi, 2013: 371). 2013'te Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün onaylaması ile yürürlüğe giren TSK İç Hizmetler Kanunu'nun değişikliğinde 35. Madde ortadan kaldırılmıştır. Yine Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; *“yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurtdışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır”* (TBMM, 2013) şeklinde değiştirilmiştir.

2013'te Abdullah Gül'ün emri ile sivil-asker ilişkilerini demokratik zemine kavuşturmayı da amaçlayan savunma reformu için Prof. Dr. Ali Karaosmanoğlu başkanlığında bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu çalışmada TSK'nın daha etkin çalışması ve varlık amacı doğrultusunda hizmet etmesi için bazı durumlar tespit edilmiş ve tavsiye edilmiştir. TSK'nın daha etkin bir askeri güç olarak yapılandırılabilmesi için tamamen muharip görevlere odaklanması, operatif ve taktik düzeylerin dışındaki stratejik karar alma süreçlerinin alt kademelerden itibaren sivil-asker işbirliğine dayanması ve Türkiye'ye özgü şartlar sebebiyle geçmişte üstlenmiş olduğu muhariplik dışında kalan görevlerini Milli Savunma Bakanlığı'na bırakması gerektiği değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan rapora göre, silahlı güçlerin sivil otoritenin denetimi altına girmesinin, sivil otorite tarafından siyasi-stratejik amaçlara yönlendirilmesinin, en etkili ve verimli şekilde çalışabilmesinin ancak Savunma Bakanlığı bünyesinde sivil-asker işbirliğini teşvik eden bir çalışmayla gerçekleşebileceği ifade edilmiştir. Savunma yönetiminin bütünlüğünün, sadece sivil-asker ilişkilerini demokratik bir zemine kavuşturmak gayesi olmadığı, aynı zamanda silahlı kuvvetlerin etkinliği ve verimliliğini artırma gayesi olduğu belirtilmiştir. Buna göre, Savunma bakanlıkları bünyesindeki sivil ve askerlerin işbirliği, doğru ve etkili stratejiler geliştirmeyi mümkün kılacaktır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı [TCCB], 2014: 19).

Savunma Reformu Raporu'nda, Türkiye'de 2003-2014 yılları arasında sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir zemine kavuşturulması adına yapılan yenilikler şöyle tespit edilmiştir:

MGK Genel Sekreterliği'ne siviller atanmış, MGK'nın sivil üye sayısı artırılmış, MGK'nın koordinasyon ve izleme yetkisi Başbakan Yardımcılığı'na aktarılmış; MGK Genel Sekreterliği görev ve yetkileri daraltılmış, kurumdaki askeri personel sayısı azaltılmış; Askeri harcamaların Sayıştay tarafından denetimine ilişkin yeni düzenlemeler yapılmış; Askeri yargının alanı kısıtlanmıştır; Anayasa Mahkemesi'nin Yüce Divan sıfatıyla yargıladığı kişiler arasına Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı da dâhil edilmiş; Yüksek Askeri Şura'nın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç, ilişik kesme kararları için yargı yoluna başvuru imkânı tanınmış; Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi'nin

(MGSB) hazırlanmasında siyasi otorite belirleyici bir rol üstlenmiş; TSK'nın iç güvenlikte kullanılmasına ilişkin yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler Türkiye'de sivil-asker işbirliğinin geliştirilmesine önemli katkılar sağlamıştır (TCCB, 2014: 17).

3.3. 15 Temmuz Darbe Teşebbüsü ve Sonrasında Sivil- Asker İlişkisi

2002'den itibaren Türkiye'de gündemden düşmeyen konu başlıklarından biri şüphesiz sivil-asker ilişkileri olmuştur. Ordunun, hükümeti Refah Parti'sinin bir uzantısı olarak kabul ederek Cumhuriyet kazanımları ve laiklik için bir tehdit olarak algılaması iktidarla askeri sürekli olarak karşı karşıya getirmiştir. Parti kapatma davası, e-muhtıra, Cumhurbaşkanlığının 29 Ekim Resepsiyonuna Cumhurbaşkanı eşi Hayrunnisa Gül'ün (türbanlı) katılması gerekçesi ile askerin resepsiyona katılmaması (Milliyet, 2010) gibi daha pek çok olayda AK Parti'nin zor durumda bırakıldığı bilinmektedir.

Fakat 2007-2015 arası dönem, ordunun, siyaset üzerindeki etkisinin kademeli olarak azaldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde AK Parti iktidarının siyaset yapması önünde engel olarak yeni bir güç odağı ortaya çıkmıştır. Gülenciler olarak bilinen köklü ve gizli bir cemaat grubunun bürokrasi içinde alanlarını genişletmeye çalışması, bürokrasideki Güleni düzenlemelerin fark edilmesi Başbakan (2014'te cumhurbaşkanlığına seçilmiştir) Recep Tayyip Erdoğan ile Gülencileri karşı karşıya getirmiştir. Atilla Yayla bu karşı karşıya gelen tarafları; bir yanda demokratik yollarla seçilmiş, meşru bir hükümet; diğer yanda gizli, bürokratik ve totaliter bir güç olarak tarif etmiştir. Hükümetin, Gülencilerin bürokrasideki bu yayılışını durdurma girişimleri, birçok kere devrilme tehditleri ile karşılık bulmuştur. Ne var ki Gülencilerin 2012'deki MİT krizi, 2013 Gezi olayları ve akabinde 17-25 Aralık girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Yayla, 2016a: 167).

Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) altında örgütlenen Gülencilerin, 2016 yaz aylarına gelindiğinde AK Parti ile kavgaları en üst düzeye ulaşmıştı. Üstelik yaklaşan YAŞ toplantısında pek çok Gülen mensubunun, ordudan men edileceği havadisleri dolaşmaktaydı. Böylece 15 Temmuz akşamında darbeci güçler taarruzlarına başladılar ve halkı yoğun bir bombardımana tuttular. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Binali Yıldırım, vatandaşlara, hayatları pahasına direnmeleri çağrısında bulundu ve halkı demokrasiyi korumak için sokağa davet etti. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve kabinenin, hükümete karşı düzenlenen askerî operasyon karşısında halkı da yanlarına alarak direniş göstermeleri darbeyi akamete uğradı (Yayla, 2016b). Savcılar, hükümeti devirmeye çalışan askerlerin polis güçlerince yakalanmalarına izin verdi. Türkiye tarihinde ilk kez Türk medyası mensupları darbe karşısında bir oldular, camilerden salalar okundu (Yayla, 2016a: 169).

Öte yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplanan milletvekillerinin partiler üstü mutabakatı darbenin başarısızlığa uğratılmasının temel sağlayıcılarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu direniş sayesinde Türkiye'nin demokrasi tarihi açısından yeni bir dönem başlamakla birlikte, Türkiye'de sivil-asker, demokrasi-darbe ilişkilerinin yeniden tanımlanmasına yönelik analitik yaklaşımların geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır (Alkan, 2016: 255).

Bu darbe girişimi sonrası, sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir zeminde inşa edilmesinin önemi bir kere daha anlaşılmıştır. Bunun için öncelikle devletin ve her kesimden siyasetin *devşirmeci anlayış ve mekanizmaları* terk etmeleri gerektiği görülmüştür. Bunun bilincinde olarak, liyakate dayanan, fırsat eşitliğinin gözetildiği bir kamu hizmeti anlayışı benimsenmelidir. Sadece halka güvenilmesi ve patronaja dayalı tüm yolların kapatılması zorunluluğu 15 Temmuz ile birlikte bir kere daha anlaşılmıştır (Alkan, 2016: 267). Nitekim 15 Temmuz Darbe girişimi sonrasında sivil-asker ilişkilerine dair birtakım düzenlemeler yapılmıştır ve sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir zemine oturtulması yönündeki girişimler hız kazanmıştır.

Öncelikle darbe sonrasında olağanüstü hâl ilan edildi. Bu kapsamda Kanun Hükmünde Kararnameler'le (KHK) sivil-asker ilişkilerinde yeni düzenlemeler yapıldı. 31.07.2016'da yayımlanan 669 no'lu KHK ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları, Milli Savunma Bakanı'na bağlandı (29787 Sayılı Resmî Gazete, 2016).

YAŞ'ın yapısı değişti. Mevcut Kanun kapsamında YAŞ'ın üyeleri Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı, kuvvet komutanları, ordu komutanları, Jandarma Genel Komutanı, Donanma Komutanı ile silahlı kuvvetlerdeki orgeneral ve oramiraller olarak belirlenmişti (Türkiye Gazetesi, 2016). Değişiklikle Şura üyeleri Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı ve Milli Savunma Bakanı ile kuvvet komutanları oldu. Harp akademileri, askeri liseler ve astsubay hazırlama okulları kapatıldı. Milli Savunma Üniversitesi kuruldu. GATA ve askeri hastaneler Sağlık Bakanlığı'na devredildi. 6 Ocak 2017'de Resmî Gazete 'de yayımlanan 681 no'lu KHK ile de Millî Savunma Bakanlığı'na pek çok askeri prosedür bağlandı. Buna göre atamalar, terfiler gibi bütün kariyer süreçlerinde Milli Savunma Bakanı'nın onayı gerekliliği kararı alındı (29940 Sayılı Resmî Gazete, 2017).

22 Şubat 2017’de yapılan düzenlemeyle Türk Silahlı Kuvvetleri Kıyafet Yönetmeliği'nin "Genel Hükümleri" bölümüne eklenen maddede, "Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri mensubu bayan subaylar, sözleşmeli subaylar, astsubaylar, sözleşmeli astsubaylar ve askeri öğrenciler ile bunların adayları ve kursiyerleri, resmi üniformalarıyla birlikte şapka, bere veya kep altına başlarına taktıkları üniforma renginden istihkak olarak verilen desensiz giysileri yüzlerini kapatmayacak şekilde takabilirler" ifadelerine yer verilmiştir. Millî Savunma Bakanlığınca yapılan bu düzenlemeyle artık Genelkurmay karargâhı, kuvvet komutanlıkları ve bağlı birliklerde görev yapan kadın subay ve astsubaylar başörtüsü takabileceği anlaşılmıştır (Hürriyet, 2017). 2016’da orduya ait alanlarda başörtüsü serbestisi ardından TSK’daki yasağın devam etmesi eleştirilmişti. Nitekim bu düzenlemeyle ikircikli durum ortadan kaldırılmış oldu. Üstelik yapılan bu düzenleme neticesinde toplum tabanının ve dayandığı değerlerin askeri alanda kendine yer bulabilmesi ile sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesine bir nebze olsun katkı sağlanmıştır.

Öte yandan 2016 yılında, 6713 sayılı Kolluk Gözetim Komisyonu Kurulması Hakkındaki Kanun yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun gereği, Kolluk görevlilerinin çalışma koşullarının iyileştirilmesini sağlamak ve vatandaşların kolluk hizmetleri ile ilgili öneri, istek ve şikayetlerini iletebilmesi amacıyla Kolluk Gözetim Komisyonu 2019 Ağustos’unda kurulmuştur (İçişleri Bakanlığı, 2019). Komisyon, kolluk şikâyet sisteminin işleyişine dair ilkeleri belirlemek ve kolluk görevlileri hakkında gerektiğinde yetkili merciler tarafından haklarında disiplin soruşturması yapılmasını isteyebilmek yetkisine sahip olmuştur. Hazırlanan Yönetmeliğe göre Kolluk Gözetim Komisyonu, kolluk şikâyet sistemine ilişkin olarak yürütülen bütün iş ve işlemlerde uzmanlaşma, şeffaflık, hesap verebilirlik, katılımcılık ile bağımsızlık ve tarafsızlık ilkelerinin hayata geçirilmesi açısından önemli katkılar sağlaması amaçlanmıştır (İçişleri Bakanlığı, 2019).

3.4. Referandum Sonrası Türkiye’de Sivil-Asker İlişkisi

Henüz darbenin üzerinden bir yıl geçmemişti ki, 16 Nisan 2017’de yapılan referandum ile Türkiye, Başkanlık Sistemi’ne geçiş yaptı. Fakat yapılan referandum sadece sistem değişikliği değildi ve sivil-asker ilişkileri üzerine pek çok düzenleme de barındırmaktaydı.

Bu dönemde yapılan reformları ana hatlarıyla özetlemek gerekirse (Önder&Zengin, 2018: 142):

- (1) Silahlı gücün tek elde toplanmasının önüne geçmek amacıyla Kuvvet Komutanlıkları Milli Savunma Bakanlığı'na Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı ise İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır.
- (2) Askeri yapının tartışmasız üstün olduğu YAŞ'ın yapısı değiştirilerek sivil üyelere Başbakan ve Milli Savunma Bakanı'na ek olarak Başbakan Yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı da dahil edilmiştir. Ayrıca Jandarma Genel Komutanı, Donanma Komutanı, Ordu Komutanları ve diğer orgeneral ve oramirallerin kurul üyelikleri de kaldırılmıştır. YAŞ'ın sekretarya hizmetlerinin yürütülmesi işi Genelkurmay Başkanlığından alınarak Milli Savunma Bakanlığı'na verilmiştir.
- (3) Askeri liseler ve Harp Akademileri kapatılarak Milli Savunma Üniversitesi kurulmuş, Harp Okulları ve Astsubay Meslek Yüksek Okulları bu üniversiteye bağlanmıştır. Ayrıca Harp Akademisi eğitimlerinin Milli Savunma Üniversitesi bünyesinde verilmesi düzenlenmiştir. Bu şekilde yıllardır yapılmaya çalışılan askerin zihinsel dönüşümü için gerekli olan bir adım da gerçekleştirilmiştir.
- (4) GATA ve bütün askeri sağlık kurumları Sağlık Bakanlığı bünyesine alınmıştır.
- (5) Askeri okullara girişteki lise tipi sınırlaması kaldırılarak tüm liselerden mezun olanlar için askeri okullara girme hakkı getirilmiştir. Böylelikle askeri lider kadrosunun çeşitlilik kazanmasının yolu açılmıştır.
- (6) Askeri fabrika ve tersaneler MSB'ye bağlanmıştır.
- (7) MSB kadroları Genelkurmay Başkanlığı bünyesinden çıkarılarak bu kadroların hangisine askeri personel atanacağı kararı Milli Savunma Bakanı'nın yetkisine verilmiştir.
- (8) Milli Savunma Bakanlığı'nın teşkilat yapısı değiştirilmiş, MSB Müsteşarlığı başta olmak üzere yönetici kadrolara sivillerin atanması düzenlenmiştir.
- (9) Subay ve astsubay atamalarının Kuvvet Komutanlıklarının teklifi üzerine Milli Savunma Bakanı'nın onayı ile yapılması usulü getirilmiştir.
- (10) Büyükşehirlerin içinde yer alan kırsalaların şehir dışına çıkarılması karara bağlanmıştır. Böylelikle darbe durumlarında yaptıkları müdahalelerin de önüne geçilmesi amaçlanmıştır.
- (11) Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Askeri Yargıtay kaldırılmış ve yargıdaki çift başlılığa son verilmiştir.
- (12) Jandarma Genel Komutanı MGK üyeliğinden çıkarılmıştır.

Bu askeri yönetim alanıyla ilgili anayasal düzenlemeleri ile birlikte yürütme organında yetki yoğunlaşması ve merkezileşmenin ortaya çıktığı, sivil yönetim ve yargı alanının genişlediği; askeri yönetim alanında sivillerin üstünlüğünde bir ilerleme olduğu ve askeri yargının sivil yargı lehine ortadan kalktığı görülmektedir (Barbak, 2020: 143).

4. AK Parti İktidarları Döneminde Sivil- Asker İlişkilerinde Yaşanan Dönüşüm Üzerine Bir Değerlendirme

Karaosmanoğlu (2011: 5), sivil-asker ilişkisini demokratik bir zemine kavuşturmak için anayasa ve diğer mevzuatta yapılması gereken düzenleme ve değişiklikler için dört alan tespit etmiştir. Bunlar:

- (1) Anayasa ve diğer mevzuattaki hükümlere açıklık kazandırılmalıdır. Yani, barışta ve savaşta, iç ve dış güvenlik³ bakımından, sivil otoritenin üstünlüğü, yönetim ve denetim yetki ve sorumluluğuna sahip olduğu tereddüde yer vermeyecek şekilde hükme bağlanmalıdır.
- (2) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin silahlı kuvvetlerin eylemleri ve savunma bütçesi üzerindeki denetimi sağlanmalıdır.
- (3) Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları yürütme ile bütünleştirilmelidir. Bunun için Savunma Bakanlığı bünyesinde sivil-asker işbirliğini teşvik eden bir örgütlenmeye gidilmelidir.
- (4) Askeri Yargı'nın sınırlandırılması ve yargıda çift başlılığın kaldırılması için anayasal çerçevede yeniden düzenlemeye gidilmelidir.

Öte yandan sivil-asker ilişkilerinin demokratik zemine kavuşturulması sadece askerlere yönelik düzenlemeleri ve mükellefiyeti kapsamamaktadır. Siviller de kendilerine düşen ahlaki yükümlülükleri yerine getirmelidir. Bu anlamda sivil otoriteler, silahlı kuvvetlerin, demokratik bir rejimin istikrarı ve devamlılığı için meşru ve zaruri bir kurum olduğunu kabul etmelidir. Bununla birlikte sivil otorite, silahlı kuvvetler için gerekli olan mali yükümlülükleri de karşılamalıdır. Toplumsal olarak savunma sorunları ve askerî kültür üzerine bilinç düzeyi yükseltilmelidir. Özellikle Türkiye'de sivil otoritelerin siyasi faaliyetlerini

³ İç ve Dış güvenlik tanımlamaları 2008'de Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu'nun hazırladığı "Report On The Democratic Control Of The Armed Force" belgede detaylı biçimde işlenmiştir. Buna göre, Silahlı Kuvvetlerin Dış Güvenlikteki rolleri: Dış tehditlere karşı korumak, Toplu Savunma, barışı koruma, barış inşası ve kriz yönetimi operasyonlarında (bu son üç madde BM ile uyumlu maddeler olup BM Anayasası kapsamında kuvvet kullanma ilkelerine dayanmaktadır). Silahlı Kuvvetlerin İç Güvenlikteki Roller: Toplum düzenini korumada askeri yardım, Kamu kurum ve kuruluşlarının korunması, sınırların korunması (karada, denizde, havada), afet durumlarında askeri yardım (Venice Commission, 2008: 24-30).

gerçekleştirebilmeleri için askere yakınlaşma temayülü söz konusudur. Bu durumun ortadan kalkması, demokratik sivil-asker ilişkilerinin yerleşebilmesi için elzemdir (Karaosmanoğlu, 2011: 19-20).

Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin dönüşmesinde yasal çerçeve sağlamak açısından AK Parti döneminde epeyce yol kat edilmiştir. Bu dönemde yargı, bütçe denetimi, sivil denetim gibi meseleler yasalarla düzenlenerek sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir zemine kavuşturulması arzulanmıştır. Bu anlamda AB Genişleme Politikasına İlişkin 2019 Bilgilendirmesi Eki’ndeki 2019 Türkiye Raporu’na göre (Avrupa Komisyonu, 2019: 6), hükümet, sivil-asker ilişkilerini düzenleyen yasal çerçeveyi düzenleyerek yürütmenin ordu üzerindeki yetkilerini büyük oranda artırmıştır. Bu düzenlemeler sayesinde silahlı kuvvetler üzerindeki sivil denetim güçlendirilmiştir. Lakin, rapora göre, Yüksek Askerî Mahkemeler fiilen kaldırılmış olsa da silahlı kuvvetlerin TBMM karşısındaki hesap verilebilirliği halen yetersiz düzeyde olduğu gözlemlenmiştir. Raporda Kolluk Gözetim Komisyonu’nun etkisizliğinden söz edilse de rapordan yaklaşık üç ay sonra bu komisyon kurularak faaliyete geçmiştir. Yine bu rapora göre askerî harcamaların denetlenmesine yönelik yasal çerçeve de henüz iyileştirilmemiştir.

AK Parti döneminde yasal düzenlemelerin yanı sıra toplumda da askerin, sivil denetim ve kontrol altında olması gerektiğine dair bir farkındalık oluşmuştur. Bu durum AK Parti döneminde yapılan yasal düzenlemelerde, askere karşı hükümetin elini daha da güçlendirmiştir. Bu anlamda toplumda giderek değişen algı silahlı kuvvetlerin ne koşulda olursa olsun siyasete müdahale etmemesi yönündedir. Nitekim 2006’da yapılan bir araştırmaya göre “*Türkiye’nin sorunlarını seçimle gelmiş hükümetler değil askeri bir rejim çözebilir*” önermesine katılmayanlar %54,7 oranında belirlenmiştir (Çarkoğlu&Toprak, 2006: 77). İstanbul, Ankara ve Diyarbakır’da yapılan bir başka araştırmanın sonuçlarına göre araştırma anketinde “*Her hal ve şartta ülke demokrasi ile yönetilmeli*” önermesine katılanlar %89,4 olarak belirlenmiştir. “*Gerektiğinde asker ülke yönetimine el koymalı ve ülkeyi yönetmelidir*” önermesine ise katılmayanlar %55,8 olarak belirlenmiştir. “*Türkiye’de son on yıllık dönemde askerin hükümet ve siyaset üzerindeki denetimi azalmıştır*” önermesine katılanlar %65,9 olarak belirlenmiştir (Gürsoy&Sarigül, 2011: 7, 14, 17).

Yine aynı biçimde, TSK bünyesinde de benzer sebeplerle subayların önemli bir kısmında algı ve tutum değişikliği söz konusudur. Yalnız bu reformlara karşı askerde gözlemlenen değişimin olağan olduğunu belirtmek gerekmektedir. Zira reformlara karşı gelmek TSK’nın

Batılılaşma amacına ters düşmek anlamını taşıyacaktır. Yine de TSK içinde askerin siyasi rolünün devam etmesi gerektiğine inanan bir kesimin de varlığından söz edebilmek hala mümkündür (Gürsoy, 2014: 174).

Karaosmanoğlu, sivil-asker ilişkilerinde demokrasinin konsolide edilmesi için iki aşamalı bir reformlar dizisinden bahsetmektedir. İlk aşamada yapılacak olan birinci kuşak reformlar, kurum ve mevzuatın demokratik ilkelere uygunluğunu sağlayarak sivil-asker ilişkilerini demokratikleştirmek için gerekli olan normatif zemini hazırlayacaktır. Bu normatif zemin, seçilmiş olan sivil otoritenin üstünlüğünü teyit ederek silahlı kuvvetlerin denetlenmesini ve hesap verilebilirliğini mümkün kılacaktır. İkinci aşamadaki reformlar ise birinci kuşak reformlarının etkili olmasını, yerleşmesini ve pekişmesini sağlayacaktır. Bu aşamada, sivil ve siyasi kadroların yetiştirilmesi, askeri konularda bilgi kapasitesinin artırılması, kamusal alanda askerî konuların müzakere edilmesi, bütün sürecin şeffaf bir biçimde işletilmesi hedeflenmektedir. Kısaca ilk kuşak reformlar “demokrasiye geçiş”, ikinci kuşak reformlar “demokrasinin konsolidasyonu” olarak değerlendirilmektedir (Karaosmanoğlu, 2011: 4).

Türkiye bu anlamda birinci kuşak reformları büyük oranda tamamlamış görünmektedir. Zira darbe anayasalarının askerlere tanıdığı yetkiler 15 Temmuz darbe girişimi ve 16 Nisan Referandumunun hızlandırıcı etkisiyle de neredeyse tamamen ortadan kaldırılmıştır. Öte yandan sivil-asker ilişkilerinde gerçekten de sivil denetimin objektif olması gerekmektedir ve siviller kendi siyasi menfaatleri için silahlı kuvvetleri kullanmaktan vazgeçmelidir. Yine sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesinde askeri sır denilen kavramın olabildiğince minimize edilmesi gerekmektedir. Bu anlamda ister zorunlu askerlik olsun ister profesyonel askerlik, sistemin başarısı halkın güveninin kazanılmasına bağlıdır ve bunun için ordunun şeffaflığına ihtiyaç vardır. Bunun için tek yol iletişim kanallarının açık tutulmasıdır. TSK'nın bunu başardığını söylemek için henüz erkendir. TSK halka her an hesap verebilir durumda olmalı, şüphelere yer bırakmamalı, toplum için büyük bir bilinmezlik olarak kalmamalıdır. Üstelik TSK'nın hesap verebilir bir kurum halini alması ve şeffaflaşması, ordunun itibarını yükseltecektir (Pekin & Yavuz, 2014: 304). Ne var ki, TSK Cumhuriyet döneminden bugüne kapalı bir kutu olarak kalmış, bunu yaparken, toplum değerlerinden bilinçli olarak uzak durmuş ve bu bilinci yönlendiren Cumhuriyet ilkelerinin muhafazası gerekliliği olmuştur.

Orduyu katı laik bir kurum haline getirme çabası, onu toplumdan yabancılaştırmış ve uzaklaştırmıştır. Ordu içinde oluşan askeri elit, toplumsal değerleri dışlayıp, Cumhuriyet'in kurucu ilkelerini halka rağmen koruma iddiasında oluşu, ordudaki gücün belli bir zümrenin

elinde toplanmasına neden olmuştur. Halbuki Kohn'a göre, ordular olabildiğince toplumsal çeşitliliği yansıtmalıdır. Zira ordu mensuplarının yalnızca belirli bir zümreden olması, ordunun kendisini toplumdan bağımsız ve ayrıcalıklı görmesine yol açabilecektir. Bu durum, ordunun toplumu muhafazası rolüne zarar verebilme tehlikesini barındırmaktadır. Ordu ne kadar homojen bir yapıya sahip olursa, sivillerin çıkarları ile o ölçüde özdeşleşecekler ve ulusun çıkarlarını koruyabileceklerdir. Aksi takdirde kendi ait olduğu zümrenin menfaatlerini korumak, bu doğrultuda toplumu yönlendirmek ve iyileştirmek yönünde hareket edeceklerdir ki; bu da ordunun aslî varlık amacına ters düşecektir (Kohn, 1997: 146).

Ordunun toplumdan yabancılaşması ve toplumsal çeşitliliği yansıtmaması, askeri sır olayını genişletebilmekte ve nihayetinde TSK'yı içinde illegal yapıların kolaylıkla yuvalanabildiği bir kurum haline gelmesine neden olabilmektedir. Nitekim TSK'nın katı laiklik uygulamaları ile halka yabancılaşması ve içine kapanması, FETÖ gibi illegal bir yapılanmanın gizlenmeyi öğrenmesini ve halkın bu dini hassasiyetini meşrulaştırıcı bir zemin olarak kullanarak bunu istismar etmesini kolaylaştırmıştır. Bu anlamda 15 Temmuz sonrasında Balyoz davalarında sorgulanmış ve hapis yatmış bir amiralin itirafları aydınlatıcı niteliktedir. İfadeleri şu şekildedir:

O dönemde TSK içindeki 'dindarlığını kesinlikle göstermeyeceksin' şeklindeki dayatma ve baskı olmasaydı, ya da tolerans olsaydı belki FETÖ dediğimiz örgüt kendisini laik ya da Atatürkçü gibi gizleyemeyecekti ve bu kadar serpilemeyecekti. Zira FETÖ üyeleri, ifşa olmamak için içki bile içtiklerini itiraf ediyorlar bugün. Kendilerini çok iyi gizlediklerini söylüyorlar" (Türkiye Gençlik Birliği [TGB], 2016).

Ergenekon ve Balyoz Davaları, 15 Temmuz darbe girişimi, Türkiye gibi jeopolitik açıdan askeri olarak güçlü olması gereken bir ülkede askerin itibarını toplum nezdinde ve uluslararası alanda oldukça yaralamıştır. Üstelik 15 Temmuz darbesi öncesinde ve sonrasında ülke içinde de ciddi bir güvenlik zaafı ortaya çıkmıştır. Bu durum, ordunun itibarını geri kazanmasının, Türkiye'nin güvenlik algılaması açısından oldukça önemli olduğuna işaret etmektedir. Bu anlamda ülke içinde ve dışında güvenliği sağlayacak ordunun bu çözülmüş yapısını bir an önce onarmak gerekmiştir. Bu yapıyı onarmak ise ancak orduyu asli görevlerine kanalize etmekle mümkündür. Nitekim yukarıda da aktarıldığı üzere, Desch'in de dediği gibi, dış tehdit algılamaları orduyu normalleştirmektedir. Bu açıdan sivil denetim altına alınmış ordu, sınır ötesi operasyonlara başlamıştır. Henüz darbenin üzerinden bir ay geçmiş olmasına rağmen, 24 Ağustos 2016 gibi çok erken sayılabilecek bir tarihte Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın talimatı ile Suriye'ye karadan Fırat Kalkanı Harekâtı başlatılmıştır. Bu harekâtı diğer sınır ötesi hareketler

takip etmiştir. Harekatlardaki başarılar, ordunun itibarını ülkede ve uluslararası alanda yükseltmiştir.

5. Sonuç

Ordunun siyasete defalarca müdahalesinin örnekleriyle dolu olan ülkemizde, ordunun var oluş amacından saparak ülke içinde demokrasinin sürekliliğini kesintilere uğrattığı görülmüştür. Ülkenin kurucu ideolojisi ile özdeşleşen, toplum değerlerini dışlayan, ayrıcalıklı askeri bir zümrenin ülke demokrasisini ortalama onar yıllık periyotlarla kesintiye uğratması, ülkede sivil siyaset alanını olabildiğince daraltmış ve demokrasinin konsolidasyonunu geciktirmiştir.

2002’de AK Parti’nin iktidar olması ile birlikte sivil-asker ilişkilerinin mahiyeti de değişmiştir. Bu dönemde, iç ve dış dinamiklerin desteği ile ülke demokrasisinin bir daha kesintiye uğramaması için sivil-asker ilişkilerini demokratik bir zemine oturtmayı amaçlayan anayasal ve yasal düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle 15 Temmuz darbe girişiminden sonra yapılan anayasal düzenlemelerle askeri yargı alanı daralmış, yürütme organının yetkisi genişlemiştir. Bundan önceki darbelerde askeri alanın olabildiğince genişletilmesine karşılık 15 Temmuz sonrası düzenlemeler sivil alanın genişletilmesi ile neticelenmiştir.

Diğer yandan sivil-asker ilişkisine dair yaşanan dönüşümde 15 Temmuz darbe girişimine direnen halkın büyük katkısı olmuştur. Halkın bu tavrı demokrasinin konsolidasyonu açısından hayati bir önem taşımaktadır. Nitekim halk, 15 Temmuz darbe girişimi ile illegal yapılanmalar içinde olan askerlere verdiği tepkiye karşılık, ülke içi asayişini sağlamada ve sınır ötesi operasyonlarda ordunun nasıl yanında yer aldığını da net biçimde ortaya koymuştur. Bu durum da yasal düzenlemelerin biçimsel düzeyde kalmadığını, halk tarafından da özümsemişliğini göstermektedir.

Ayrıca gelinen noktada ordunun aslî kuruluş amacına daha konsantre olduğu görülmüştür. Bu durum hem güvenlik zaafını ortadan kaldırmış hem de askerî başarıları artırmıştır. Bugün Türkiye, askerî anlamda sadece ulusal düzeyde değil uluslararası anlamda da oldukça ses getiren başarılarla imza atmaktadır. Bu başarıda, sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesinin, askerin aslî kuruluş amacına konsantre olmasının, devletin kurumları arasında işbirliğinin ve ortak gayenin benimsenmesinin, toplumun ve ordunun çıkarlarının örtüşmesinin önemli bir payı vardır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- 24146 Sayılı Resmî Gazete. (2000). Ordu Evleri, Askerî Gazinolar ve Sosyal Tesisler Yönetmeliği. 20 Ağustos 2022, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2000/08/20000820.htm#1>.
- 29787 Sayılı Resmî Gazete. (2016). Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname. 20 Ağustos 2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160731.htm>.
- 29800 Sayılı Resmî Gazete. (2016). Türk Silahlı Kuvvetleri Ordu Evleri, Askerî Gazinolar, Kışla Gazinoları ve Vardiya Yatakhaneleri ile Eğitim Merkezleri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. 20 Ağustos 2022, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/08/20160813-12.htm>.
- 29940 Sayılı Resmî Gazete. (2017). Olağanüstü Hal Kapsamında Milli Savunma ile İlgili Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. 20 Ağustos 2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170106m1.htm>.
- AB Türkiye İlerleme Raporu. (2009). 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu. 20 Ağustos 2022, http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf.
- Akbulut, T. Z. (2008). Açılış konuşması. Ü. Cizre ve İ. Cerrah (Ed.), *Güvenlik sektörü yönetişi: Türkiye ve Avrupa* içinde, (s. 18-22). İstanbul: TESEV Yayınları.
- Alkan, H. (2016). 15 Temmuz'u anlamak: Parametreler ve sonuçlar. *Bilig Dergisi*, 7, 253-272.
- Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri. (2007). T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. 20 Ağustos 2022, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf>.
- Avrupa Komisyonu. (2019). AB Genişleme Politikasına İlişkin 2019 Bilgilendirmesi Eki'ndeki 2019 Türkiye Raporu. 20 Ağustos 2022, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu-_tr.pdf.
- Ayyıldız, İ. (2016). *28 Şubat nedir?* Ankara: Liberte Yayınları.
- Barbak, A. (2020). Türkiye'de Askeri Yönetim Alanının Anayasal Dönüşümü: Anayasal İktisat Kuramı Çerçevesinde Bir İnceleme. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 20(2), 143-157
- Birdişi, F. (2013). Sivil asker ilişkileri. A. Karadağ (Der.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de siyasal hayat* içinde (ss. 323-392). Ankara: Orion Yayınları.
- Commission on Security and Cooperation in Europe [CSCE]. (1994). Budapest document towards a genuine partnership in a new era. 20 Ağustos 2022, <http://www.osce.org/mc/39554>.
- Çarkoğlu, A. & Toprak, B. (2006). *Değişen Türkiye'de din, toplum, siyaset*. TESEV Yayınları. Erişim adresi: https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Degisen_Turkiyede_Din_Toplum_Ve_Siyaset.pdf.
- Çelik, S. (2008). *Osmanlı'dan günümüze devlet ve asker: Askeri bürokrasinin anayasal sistem içerisindeki yeri*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Efiltili Atay, S. (2019). Çerçeveleme kuramı: 27 nisan e-muhtrahaberlerinin Türk yazılı basında sunumu. *Atatürk İletişim Dergisi*, 18, 5-24.
- Feaver, P. D. (1996). The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control, *Armed Forces & Society*, 23(2), 149-178.
- Gürsoy, Y. (2014). Türkiye'de sivil- asker ilişkilerinin dönüşümünün sebepleri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 11 (43), 157-180.
- Gürsoy, Y. & Sarıgül, Z. (2011). *Türkiye'de silahlı kuvvetler ve toplum: Ampirik yaklaşım*. TÜBİTAK 1001 Araştırma Projesi (No: 110K462).
- Habertürk. (2012). Bir e-muhtrahaberinin anatomisi. 20 Ağustos 2022, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/737683-bir-e-muhtrahaberinin-anatomisi>.

**Arslan, S. / Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetleri Döneminde Sivil-Asker İlişkilerinin
Dönüşümü**

- Hürriyet. (2017). Son dakika: TSK'da başörtüsü yasağı kalktı. 20 Ağustos 2022, <http://www.hurriyet.com.tr/tskda-basortusu-yasagi-kalkti-40373902>.
- İçişleri Bakanlığı. (2019). Kolluk Gözetim Komisyonu Faaliyetlerine Başlıyor. 20 Ağustos 2022, <https://www.icisleri.gov.tr/kolluk-gozetim-komisyonu-faaliyetlerine-basliyor>.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2011). *Silahlı kuvvetler ve demokrasi*, (Rapor no: 33). BİLGESAM Yayınları.
- Karaosmanoğlu, A. L. & Gökakın, B. Ö. (2010). Türkiye'de sivil-asker ilişkisinin unutulmuş boyutları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7 (27), 29-50.
- Karpat, K. H. (2009). *Osmanlı'dan günümüze elitler ve din*. (G. Ayas, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı'dan günümüze asker ve siyaset*. (G. Ayas, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kohn, R. (1997). How democracies control the military. *Journal of Democracy*, 8, 140-153.
- Küçük, A. & Karadağ, A. (2013). Anayasacılık hareketleri ve anayasalar. A. Karadağ (Der.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de siyasal hayat* içinde (ss. 141-222). Ankara: Orion Yayınları.
- Milliyet. (2010). Başkomutan'a Askerden "Türban" Tavrı. 20 Ağustos 2022, <http://www.milliyet.com.tr/baskomutan-askerden-turban-tavri-siyaset-1307968/>.
- NTV. (2010). EMASYA nedir? 20 Ağustos 2022. <http://www.ntv.com.tr/turkiye/emasya-nedir,zLPkIh6QREK-3MKpa0JilQ>.
- Önder, M. & Zengin, Ü. N. (2018). *Ak Parti döneminde asker-sivil ilişkileri*. 12. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu – KAYSEM 12 (s.134-144), Kırıkkale.
- Örs, B. (2006). Uluslaşma, orduların değişen rolü ve sivil kontrol. *Atatürk Dergisi*, 5 (1), 57-79.
- Özer, V. (2014). 1 Mart Tezkeresi'nin bilinmeyenleri. 20 Ağustos 2022, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/verda-ozer/1-mart-tezkeresinin-bilinmeyenleri-27339904>.
- Özkök, H. "1 Mart Tezkeresiyle İlgili Konuşsaydım TSK'nın Hali Ne Olurdu?" (Görüşmeci: Fikret Bila, Gazete Röportajı, Görüşme 1 Ekim 2007). 20 Ağustos 2022, <http://bianet.org/bianet/siyaset/102069-1-mart-tezkeresiyle-ilgili-konussaydim-tsk-nin-hali-ne-olurdu>.
- Pekin, İ. H. & Yavuz, A. (2014). *Asker ve siyaset: Osmanlı'dan günümüze sivil-asker ilişkileri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- TBMM. (1997). Genelkurmay Başkanlığı ile İçişleri Bakanlığı Arasında 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu "11/D Maddesi" Gereğince Alınması Gereken Müşterek Tedbirlere İlişkin Protokol. 20 Ağustos 2022, <https://www.tbmm.gov.tr/Files/MeclisArastirmasiKomisyonlari/DarbeMuhtira/RaporEkleri/ek1.pdf>.
- TBMM. (2013). Sözleşmeli Erbaş ve Er Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No. 6496. 20 Ağustos 2022, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6496.html>.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı [TCCB]. (2014). Savunma Reformu Raporu. 20 Ağustos 2022, <http://docplayer.biz.tr/2198639-Savunma-reformu-raporu.html>.
- Türkiye Gazetesi. (2016). YAŞ'ın Yapısı Değişti, Yeni Üyeleri Arasında O Bakanlar Da Var! 20 Ağustos 2022, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/390880.aspx>.
- Türkiye Gençlik Birliği [TGB]. (2016). Balyoz mağduru amiral: TSK içerisinde NATO-Avrasya çekişmesi var. 20 Ağustos 2022, <http://tgb.gen.tr/turkiye/balyoz-magduru-amiral-tsk-icerisinde-nato-avrasya-cekismesi-var-20082>.
- Venice Commission. (2008). Report on the democratic control of the armed forces (Study No: 389/2006). 20 Ağustos 2022, [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2008\)004-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2008)004-e).
- Yayla, A. (2016a). On Turkey's classical revolution of July 15. *Bilig Dergisi*, 79, 159-170.

Yayla, A. (2016b). 15-16 Temmuz şanlı direnişinden dersler ve gözlemler. 20 Ağustos 2022, <http://www.hurfikirler.com/15-16-temmuz-sanli-direnisinden-dersler-ve-gozlemler/>.

Yeşiltaş, M. (2018). AK Parti döneminde sivil-asker ilişkileri. M.A.Memmi (Ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Siyaset içinde*, (s.181-209). İstanbul: SETA Kitapları.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1110958

Review Article

INVESTIGATING LIFE SATISFACTION: THE CASE OF REFUGEES IN ETHIOPIA

Esra KARAPINAR KOCAĞ¹

Abstract

Article Info

Received:
29/04/2022

Accepted:
25/04/2023

As several vulnerable groups in societies such as elderly people, people with disabilities, and children, refugees also draw attention to address their wellbeing due to increasing number of people seeking refuge across the world. The wellbeing of them is considered by either international institutions or national authorities since they are likely to need assistance to have a decent life. In this respect, this study focuses on life satisfaction which refers to a broad scope of elements of quality of life in the context of refugees in Ethiopia since this country provides an important shelter to considerable number of refugees in Africa. Using microdata from the World Bank's Ethiopia *Skills Profile Survey (ESPS-2017)*, this study finds that basic human needs, safety concerns, and financial concerns play significant role on refugees' life satisfaction in Ethiopia.

Keywords: Ethiopia, Life satisfaction, Microdata, Ordered Probit Model, Refugees.

Jel Codes: C81, D01, F22.

¹Assistant Professor, Gümüşhane University, ORCID: 0000-0002-2239-0519, esrakkocag@gumushane.edu.tr.
Cite: Karapınar Kocağ, E. (2023). Investigating Life Satisfaction: The Case of Refugees in Ethiopia. *Journal of Academic Approaches*, 14 (1), 431-451.

1. Introduction

Life satisfaction in a society might be a useful indicator to understand the quality of life there. It can be high or low depending on the conditions of society. Vulnerable groups in societies such as elderly people, people with disabilities, children, or refugees draw more attention to investigate as they are likely to need assistance to have a decent life.

Life satisfaction depends on a wide range of factors and has not been understood clearly. Limited data availability is a big concern in the field. While life satisfaction literature mostly focuses on developed country cases, this study tries to understand how life satisfaction was shaped in a developing low-income country, Ethiopia. To do so, publicly available microdata from the World Bank's Ethiopia *Skills Profile Survey (ESPS-2017)*, *A Refugee and Host Community Survey* (Pape, 2017) was utilized. This survey was conducted in 2017 and there is no more up-to-date version of it. This cross-sectional household survey is based on a sample of 5317 households originally; however, following the procedure of dropping missing observations and those who constitutes local population, 3,222 refugee households were investigated in this analysis. Findings of this study is expected to understand the concerns of refugees in Ethiopia and probably the way to improve their life satisfaction.

This study particularly focuses on refugees to investigate the determinants of life satisfaction in this group. Several developed and developing countries host refugee population due to safety through war, natural disaster, discrimination, and other. Ethiopia provides a shelter to a considerable number of refugees in the region. As the third-largest refugee hosting country in Africa, 844,589 refugees/asylum seekers who mostly fled from Sudan, Somali, and Eritrea registered in the country by the end of March, 2022 (UNHCR, 2022). These refugees/asylum seekers have largely come from neighbor countries. While refugees seek a safe shelter in Ethiopia, Ethiopia itself sometimes might be an unsafe place considering violence against Eritrean refugees in camps, for example. The country has experienced a severe conflict influence both locals and refugees. OHCHR (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights) provides a detailed report on human rights violations and abuses in the country (see OHCHR (2021) for more details). Therefore, many people who are either local or refugee need assistance to have adequate food, nutrition, water, healthcare, and more to maintain their lives. Nonetheless, it is hard to say all those basic necessities are accessible to more or less all refugees as a disadvantaged group in society. Therefore, this study aims to shed some light on the determinants of life satisfaction of this group in the case of Ethiopia.

The remainder of this paper is as follows. Section 2 introduces the literature on life satisfaction distinguishing between a general overview and Ethiopia case. In Section 3, sampling and variables that are used in the estimation are presented, along with the methodology of the empirical investigation. Next, empirical findings are given in Section 4. Section 5 is the conclusion.

2. Literature Review

The values of happiness and self-actualization has become important in human life starting from the Age of Enlightenment in 18th century towards the 20th century with the attempts of social reforms which pave the way for Welfare State (Veenhoven, 1996). According to Veenhoven (1996), life satisfaction is “*the degree to which a person positively evaluates the overall quality of his/her life as-a-whole. In other words, how much the person likes the life he/she leads.*” (Veenhoven, 1996: 6). There exists variety of factors influences individuals’ life satisfaction. Considerable numbers of attempts in the literature try to understand the impact of these factors in several case countries, groups of people, and time periods. However, it is hard to conclude a unique solution that would enhance life satisfaction of people across the world. Besides, measures of life satisfaction vary a lot across studies.

Measuring life satisfaction through surveys was first attempted in the US in 1960s. An early attempt of life satisfaction studies was given by Neugarten et al. (1961). In this study, authors used data from 177 women and men whose age were between 50 and 90. The purpose of this study was to generate an appropriate index to measure pleasant aging. In this study, life satisfaction term was adopted to represent five components of psychological well-being that are “he: A) takes pleasure from the round of activities that constitutes his everyday life; B) regards his life as meaningful and accepts resolutely that which life has been; C) feels he has succeeded in achieving his major goals; D) holds a positive image of self; and E) maintains happy and optimistic attitudes and mood.” (Neugarten et al., 1961: 137). Based on the data, two life satisfaction indexes (i.e., index A and index B) were generated. These indices covered 20 and 12 questions, respectively. In Index A, individuals were asked to answer the questions if they agree, disagree, or not sure. However, in Index B, they were asked to score those questions. These self-reported indexes were used to rate life satisfaction.

Another attempt was made by Palmore & Luikart (1972) that investigated life satisfaction using data from Duke Adaptation Study which is an interdisciplinary longitudinal study with 502 individuals who were aged from 45 to 69. In this study, they used a satisfaction

ladder that numbered from 0-the worst possible life to 9-the best possible life, and respondents were asked to choose where they currently feel. Health, activity, social-psychological, and socio-economic variables were included in the model. Findings reveal that self-rated health variable is the most significant variable to explain life satisfaction. Besides, organizational activity (i.e., attended meetings), social activity, income, and education were found to have some impact on life satisfaction though it is not always a large impact.

Life satisfaction of elderly individuals has also been examined by Edwards & Klemmack (1973) that studied life satisfaction within Virginia 4-county area with 507 mid age and older males and females via 22 variables. The measurement of life satisfaction came from 10 items from the Life Satisfaction Index. Socioeconomic status, informal participation with non-kinsmen, and perceived health status were found to be the best predictors of life satisfaction in this sample. Differently, Spreitzer & Snyder (1974) used categorical happiness variable where options are very happy, pretty happy, or not too happy to measure life satisfaction. The pooled data of 1972 and 1973 from the National Data Program was utilized to examine indicators of life satisfaction in United States. They showed that economic sufficiency and self-assessed health are the strongest predictors of life satisfaction, particularly for elderly people whose age is over 65. Building on this study, Clemente & Sauer (1976) used the 1973 General Social Survey of NORC at the University of Chicago for 1,504 individuals in the US. Two important implications were emerged from this study. Firstly, the relationship between Socioeconomic Status and satisfaction was found to be spurious if the effects of the other independent variables were removed. Secondly, traditional explanatory framework of life satisfaction needs to be expanded considering both sociological and psychological dimensions.

Apart from the US cases, Rojas (2006) conducted a survey in five states of Mexico in 2001 with 579 individual observations to investigate the relationship between life satisfaction and domains of life satisfaction. Findings in this case shows that life satisfaction is more complex than only a weighted average of domain satisfaction. The author argued that additive specification is a very restrictive particularly if the objective is to understand it.

Although happiness was thought as a key variable to measure life satisfaction (see for example Spreitzer & Snyder (1974)), the concept of it is likely to be more complicated than

subjective happiness of individuals. Different scales have been created to measure it even if the reliability of them has still been debated (see Diener et al. (2013)²).

2.1. Life Satisfaction of Refugees

Integration of refugees in host countries is an important concern for several nations. Life satisfaction of those refugees might contribute into the process of integration. Literature from different country cases provide some evidence on the determinants of life satisfaction. Bajwa et al. (2019), as one example, investigated psychological capital and life satisfaction of refugees in Canada case. In their empirical analysis which is based on 51 survey participants (i.e., 41 refugees and 10 service providers), they concluded that resilience and optimism might be associated with life satisfaction. If those components of psychological capital are improved, then life satisfaction of refugees may improve.

In a very recent study, Haindorfer et al. (2022), in the case of Austria, studied the effects of integration sources on the life satisfaction of refugees from Afghanistan, Syria, Iran, and Iraq. Using data from the Integration Survey 2017 that includes 1,710 newly arrived refugees, they analyzed their 11-point scale life satisfaction measure through home country and host country-specific factors, as well as sociodemographic controls. Findings revealed that there is a positive and statistically significant relationship between host-country-specific integration resources (e.g., language proficiency, social contacts with natives etc.) and life satisfaction of refugees. However, home-country-specific resources (e.g., social contacts related to home country) are not correlated with life satisfaction of those refugees in Austria.

Another country case is given by Noh et al. (2018) examined how stress and discrimination influence life satisfaction of North Korean refugees. 500 socially vulnerable refugees living in South Korea were investigated. Findings showed that discrimination experience among refugees indirectly influences life satisfaction among North Korean refugees, while stress has moderator effect between life satisfaction and discrimination. In the same case country, Choi et al. (2017) also provided evidence on North Korean refugees in South Korea. Accordingly, those who had experienced more traumatic events were less satisfied with their economic status. Psychiatric symptoms like severe depression, PTSD symptoms, somatization, or anxiety influence overall satisfaction negatively.

² Diener et al. (2013) highlight that although the scales are useful to investigate individuals' well-being, they are sensitive to the conditions surrounding individuals.

Adaptation to the host country is a difficult experience for most of the refugees in different parts of the world. In the case of Turkey, it can be said that the Syrian refugees have not experienced the adaptation difficulty as they mostly relocated into places close to Syrian border and Arabic language spoken in these places. However, if they relocate far from their home border, then they may experience difficulty to adapt, and this may influence their life satisfaction as investigated by Maqul et al. (2021). Study aimed to examine life satisfaction of Afghan, Iranian, and Syrian refugees residing in Denizli which is an industrialized western city of Turkey. 150 observations were interviewed in person. A seven-scale life satisfaction was used in the analysis. Accordingly, more educated and female refugees were found to have lower life satisfaction. Besides, life satisfaction among different refugee groups varies depending on economic, politic, and social conditions of those refugees. In their study, Karaman et al. (2022) aim to understand life satisfaction of a sub group of refugees: Syrian students in Turkey. 99 university students were participated in the quantitative study, and 5-item Satisfaction with Life Scale is used to assess individual satisfaction with life. Findings showed that happiness and future plans such as a college degree, following a graduate degree, starting a family, and finding a job are important factor of life satisfaction for this group of refugees.

Life satisfaction of former refugees who fled Australia from Ethiopia, Democratic Republic of Congo and Myanmar were investigated by Khawaja & Hebbani (2019). The study that was based on voluntarily completed questionnaires of those, 197 former refugees, who have resided in Australia for 1 year or longer examined whether life satisfaction differs with demographic factors via analysis of variance. Authors concluded that country of origin and language proficiency matter for life satisfaction. However, gender, age, employment status, and education were found not to be significantly related to life satisfaction. Similarly, Colic-Peisker (2009) explores the experiences of 150 recently arrived refugees in Western Australia (i.e., ex-Yugoslavs, black Africans and people from the Middle East). Job satisfaction, social support, and financial satisfaction were found to be the strongest predictors of life satisfaction, though it varies between different groups.

United States (US) is an important refugee destination. Several groups of refugees and immigrants are hosted in the country. Considering life satisfaction of these groups, literature provides valuable examples. Birman et al. (2014), in this respect, investigated life satisfaction of 391 refugees from Former Soviet Union in US through a 14-question measure asking about different aspects of life such as health, family, job, etc. Findings reveal that American

acculturation contributes to life satisfaction and reduces distress among those refugees. Also, occupational adjustment, and co-ethnic social support were found to be important contributors to the life satisfaction. Vietnamese consists of another group of refugees in the country. Lam (2003) in his dissertation investigates life satisfaction of Vietnamese, as well as spirituality, coping strategies of them. 119 males and 113 females from Vietnamese temples, churches, and community organizations in Colorado participated in the survey that covers demographic information and special topics such as beliefs and satisfaction with life in separated questionnaires. Life satisfaction was found to be related with high income, good health, lower stress level, and more rational problem-solving coping strategy.

Using data from 4325 adult refugees in Germany, Walther et al. (2020) investigated the relationship between living conditions and life satisfaction via linear regression model. Their findings show that separation from family, living in refugee housing facilities, and uncertain legal status are related to decreased life satisfaction, while contact to members of the host society, better host country language skills, and being employed are related to higher levels of life satisfaction.

Many people in Bosnia fled to European countries following the war in Yugoslavia. Van Selm et al. (1997) explored life satisfaction of 106 Bosnian refugees who fled to Norway mostly in 1993. Both person related variables and other variables related to acculturation process in the host country were considered. They found that persons with a high internal locus of control have a higher life satisfaction. Additionally, positive reactions from the majority group contributes life satisfaction of Bosnian refugees in Norway.

2.2. Ethiopia Case

According to the World Bank (2022), Ethiopia is one of the fastest growing economies (with an average of 9.5 % annual economic growth), and it has the second largest population in the African continent. More than 70 percent of the population is employed in the agriculture sector, and despite a slight improvement nearly a quarter of its population is living under the poverty line of the country (World Bank, 2022). This fact on the country's economy shows that there exists a considerable population pressure in the country. Job creation in the national economy becomes very important. However, considering large numbers of people living under poverty, and dominance of agriculture sector in the economy that relies on climate conditions, Ethiopia seems to experience challenges in the near future.

Beside country's own population pressures, conflicts particularly in the Northern part of the country, climate-related production issues, and so on, Ethiopia is an important shelter for thousands of people mostly from nearby countries. The government of Ethiopia works together with international organizations such as International Organization for Migration (IOM) and the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). As a result of a collaboration of Ethiopian government and UNHCR, there are 24 refugee camps across five states operating in Ethiopia. According to the UNHCR (2019), three major challenges are faced by refugees in Ethiopia, that are access to water, education, and employment opportunities.

The literature on life satisfaction on Ethiopia case is rather limited. Alem & Colmer (2022) present an example of life satisfaction study in Ethiopia by examining income uncertainty through rainfall variability in the country if it has any impact on individual well-being. Two years (i.e., 2004 and 2009) of the Ethiopian Rural Household Survey (ERHS) were used in the analysis. As measure of subjective well-being, they use life satisfaction of individuals. The results of analysis show that increase in the rainfall variability is associated with a decrease in the life satisfaction in rural Ethiopia.

Rural Ethiopia as many developing regions has high level of fertility which is necessary to sustain households' economic activities (Conzo et al., 2017). However, this high fertility rates may adversely affect life satisfaction. In their study, Conzo et al. (2017) investigated this situation by using last 2004 and 2009 waves of the ERHS. A 10-ladder life satisfaction measure was used, and accordingly it was found that having a new child affects young females' life satisfaction negatively. On the contrary, it is positively associated for male whose age is between 50 and 60.

Food prices in Ethiopia is a big concern for its society. This concern is likely to influence well-being of individuals. Alem & Köhlin (2014) questioned whether food price inflation has any impact on subjective well-being of urban households in Ethiopia. Using ordered probit model, they found that being negatively affected by food price inflation has a large negative impact on subjective well-being of households. Besides, per capita consumption and international remittances were found to increase reported life satisfaction.

Using three rounds (i.e., 2000, 2004, and 2009) of panel data from the Ethiopian Urban Socio-economic Survey (EUSS) that was conducted in seven major cities of Ethiopia, Alem & Köhlin (2012) investigated the correlates of life satisfaction. Both individual and household

determinants of life satisfaction were examined. Findings showed that the impact of basic variables such as marital status, unemployment, health, etc. works in a similar way as it is in developed countries. Moreover, household level variables such as per capita consumption, expectations on the future, remittances, the share of educated members, and the share of members with health problems were found to be significant determinants of life satisfaction.

Apart from these few attempts on life satisfaction, to the best of my knowledge, there is no study in the literature that investigates life satisfaction of refugees in Ethiopia. Therefore, the current study is likely to provide considerable insights of this vulnerable group in this country.

3. Data and Methodology

In this paper, publicly available microdata from the World Bank's ESPS, 2017 (Pape, 2017) was utilized. This survey was conducted in 2017 and there is no more up-to-date version of it. This cross-sectional household survey is based on a sample of 5317 households originally. As part of aim of this study, those households who were belong to the host community were dropped from the sample. Besides, missing observations across the variables used in this analysis were also dropped. Eventually, this study ends up with 3,222 refugee households to be investigated.

The dependent variable is life satisfaction of refugees that is generated through a survey question asking overall life satisfaction nowadays. This question originally has 11 ordered response categories from 0-not satisfied at all to 10-completely satisfied. To have more observations in categories and to make the presentation easier, three broader categories of life satisfaction were generated. The first 4 answer categories were coded as 0 (referring not satisfied at all); mid 3 categories were coded as 1 (referring neither satisfied nor unsatisfied); and the last 4 categories coded as 2 (referring completely satisfied).

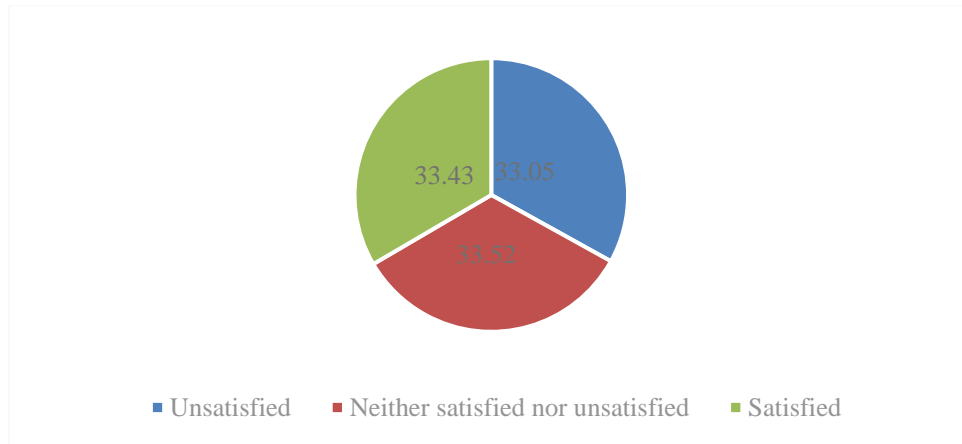

Figure 1.

Reported Satisfaction, Percentage

Source: Own calculation based on the World Bank’s microdata

In this sample, refugees live in 19 camps. The distribution of refugee population across those camps are presented in Figure 2 below. Accordingly, the largest refugee hosting camp is Tsore camp that hosts 13.07 percent of refugees in the sample. The second largest refugee population is in Sherkole camp with almost 12 percent. Rest of the camps hosts less than 10 percent of refugees. The lowest share is observed in Kebribeyah camp that hosts 1.3 percent of all refugees.

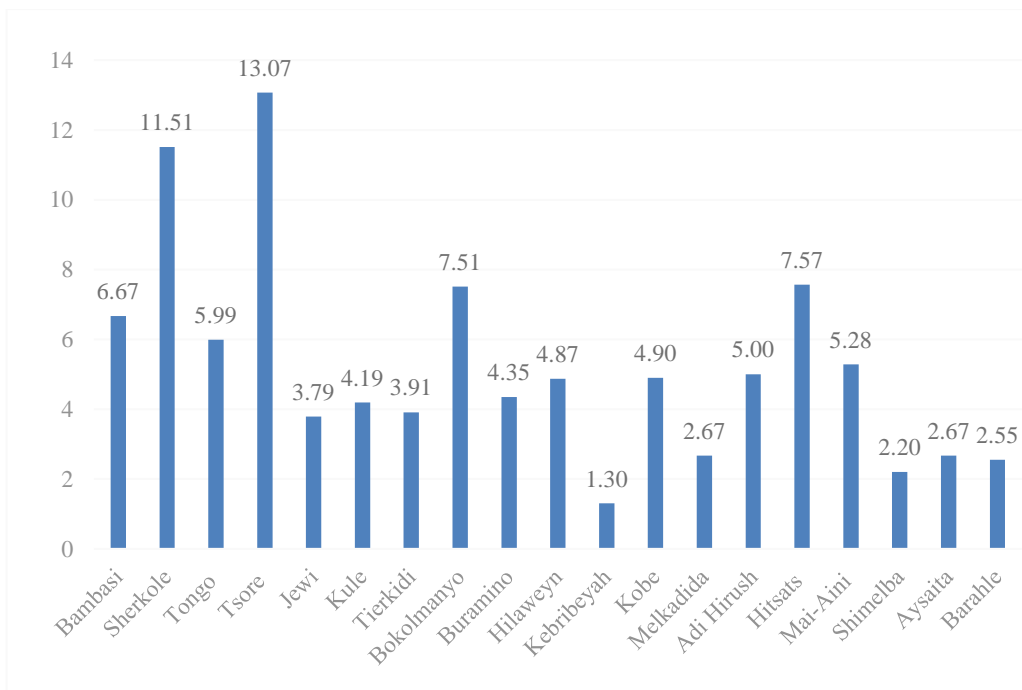

Figure 2.

Distribution of Refugees Across Camps

Source: Own calculation based on the World Bank’s microdata

The households investigated in this paper vary in size as seen in Figure 3. The most common size of household is those with 5 members (with 14.84 percent). Households with 4 members constitute the second largest group with 13.75 percent. This is very similar to the households with 6 members (with 13.38 percent). Generally speaking, one can say that more than half of the households have 5 or fewer members. Even if there are households with more than 10 members, this constitutes only a very small share in total.

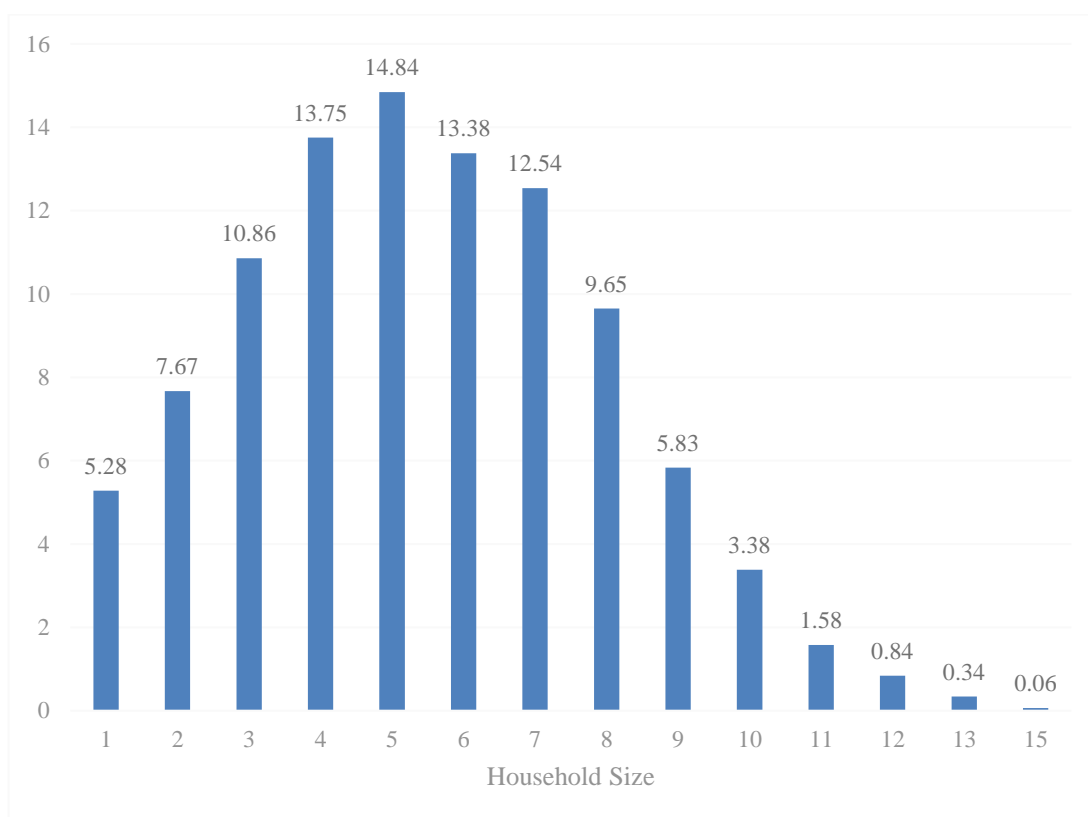

Figure 3.

Household Size, Percentage

Source: Own calculation based on the World Bank’s microdata

Related with the life conditions refugees live in, there are some measures used in this investigation. First, their access to food is measured through the survey question of “*When was the last time that any of the household members ate some food?*”. Based on the answers by respondents, which is presented in Figure 3, it is seen that most of them (about 73 percent) had food today. 20 percent of them did not have any food today but had it yesterday. Although it’s

a small share, almost 7 percent of refugees (218 individuals) have not had any food for 2 or more days.

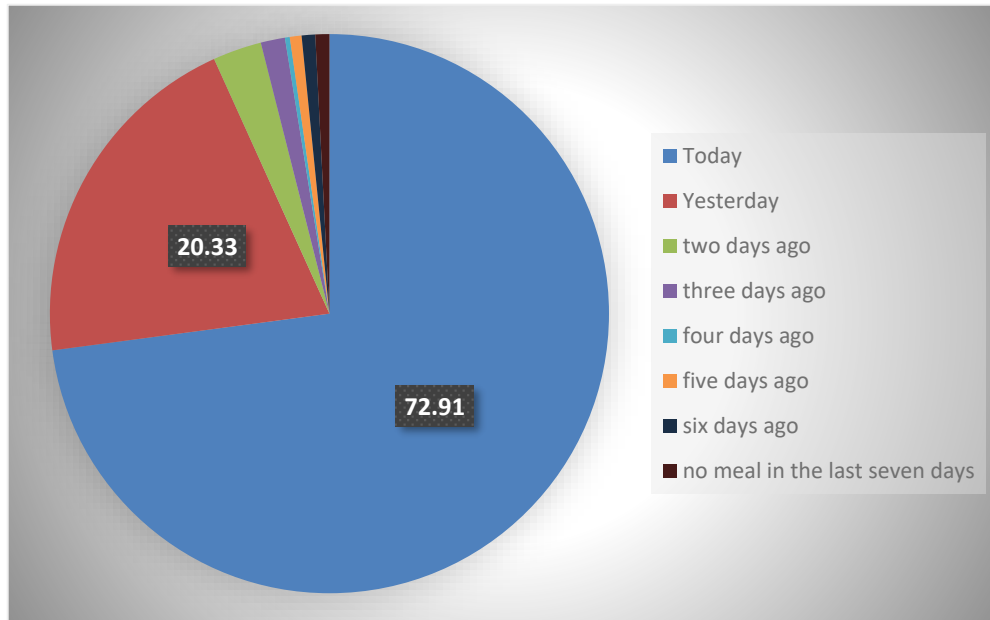

Figure 4.

Having Food Recently, Percentage

Source: Own calculation based on the World Bank’s microdata

Apart from having food recently, there are several measures such as receiving compensation, easiness to borrow money, receiving remittances, having a mobile money account, financial difficulty, distance from the closest food market/health centre/water source, and safety. Summary statistics for these variables are given in Table 1 below. As might be seen from the table most of the variables are categorical variables, although there are a few continuous explanatory variables such as household size and distance from food market/health centre/water source.

Table 1.
Summary Statistics of the Variables used in the Analysis

Variable	Obs	Mean	S.D.
1. Satisfaction			
<i>Unsatisfied</i>	3222	0.331	0.470
<i>Neither satisfied nor unsatisfied</i>	3222	0.335	0.472
<i>Satisfied</i>	3222	0.334	0.472
2. Household size	3222	5.468	2.536

3. Refugees in this area have receive compensation			
<i>Strongly agree</i>	3222	0.110	0.313
<i>Slightly agree</i>	3222	0.147	0.355
<i>Neither agree nor disagree</i>	3222	0.156	0.363
<i>Slightly disagree</i>	3222	0.295	0.456
<i>Strongly disagree</i>	3222	0.292	0.455
4. Easiness to borrow the money			
<i>Very Easy</i>	3222	0.014	0.119
<i>Easy</i>	3222	0.010	0.101
<i>Neither easy nor difficult</i>	3222	0.046	0.209
<i>Difficult</i>	3222	0.143	0.350
<i>Very difficult</i>	3222	0.787	0.409
<i>No</i>	3222	0.892	0.310
<i>Yes</i>	3222	0.108	0.310
6. Having a mobile money account?			
<i>No</i>	3222	0.993	0.082
<i>Yes</i>	3222	0.007	0.082
7. Did household not have enough money in the last seven days?			
<i>No</i>	3222	0.382	0.486
<i>Yes</i>	3222	0.618	0.486
8. Time to walk to the closest food market: minutes			
	3222	17.652	13.383
9. Time to walk to the nearest health centre: minutes			
	3222	18.201	11.881
10. Time to walk to closest water source: minutes			
	3222	4.905	4.787
11. When was the last time that any of the household members ate some food?			
<i>Today</i>	3222	0.729	0.445
<i>Yesterday</i>	3222	0.203	0.403
<i>Two days ago</i>	3222	0.028	0.166
<i>Three days ago</i>	3222	0.014	0.117
<i>Four days ago</i>	3222	0.003	0.053
<i>Five days ago</i>	3222	0.007	0.082
<i>Six days ago</i>	3222	0.008	0.088
<i>No meal in the last seven days</i>	3222	0.008	0.089
12. In general, how safe from crime and violence do you feel when you are alone			
<i>Very safe</i>	3222	0.546	0.498
<i>Moderately safe</i>	3222	0.316	0.465
<i>Neither safe nor unsafe</i>	3222	0.054	0.227
<i>Moderately unsafe</i>	3222	0.054	0.227
<i>Very unsafe</i>	3222	0.029	0.167

This published microdata includes sampling weights. This was scaled to equal the number of households per strata as per the sampling frame provided by UNHCR (Pape, 2019). The analysis, therefore, contains the weight given in the source.

As done in several researches on life satisfaction or happiness, respondents' satisfaction (or well-being/happiness) is assumed to be an unobserved latent outcome that was a proxy of their reported response among an ordered scale of answer categories. Analysing ordered

outcomes through linear regression approaches versus ordered probit gives rise to some undesirable consequences which is discussed by Daykin & Moffatt (2002). First, the difference between given categories is assumed to be the same in linear regression which is not in ordered probit model. Second issue is about an implicit assumption in linear model that of two respondents who gave the same response to have the same attitude which could lead biased estimation. Finally, the focus of analysis in ordered response models is distribution over the population of underlying attitude which should be invariant to wording of question. However, responses models are modelled directly in which results cannot be invariant to wording in linear regression. Therefore, to consider this nature of the dependent variable (i.e., LS that takes a value of 0-unsatisfied; or 1-neither unsatisfied nor satisfied; or 2-satisfied, I apply an ordered probit estimation for the following model.

$$LS_h^* = \beta_0 X_h + \delta_c + \varepsilon_h$$

Where LS^* is dependent variable that measures life satisfaction in a 3-scale categorization. Subscript h refers to household. X presents a vector of household characteristics that are likely to influence life satisfaction. δ_c is to control for camp areas where those refugees live in. Finally, ε_h is random error term.

LS^* is unobserved, but the following is observed instead:

$$LS_h = \begin{cases} "0" & \text{if life satisfaction is reported as "unsatisfied" } (LS_h^* < \mu_0) \\ "1" & \text{if life satisfaction is reported as "neither unsatisfied nor satisfied" } (\mu_0 < LS_h^* \leq \mu_1) \\ "2" & \text{if life satisfaction is reported as "satisfied" } (\mu_1 < LS_h^* \leq \mu_2) \end{cases}$$

Different than a standard OLS estimation, marginal effects are calculated to interpret findings as widely suggested in the literature. These marginal effects show the percentage point change in the probability of belonging in a particular satisfaction response category for a marginal change in an explanatory variable, when it is multiplied by 100.

4. Empirical Findings

In Table 2, empirical findings of this paper were presented. The dependent variable is 3-scale life satisfaction (i.e., dissatisfied, neither dissatisfied nor satisfied, and satisfied). As a convenient way of interpretation of ordered probit model, marginal effects were used. In the column 1 of table, the raw coefficients were presented, while further columns presented marginal effects that are calculated for each response category.

Table 2.
Empirical findings, dependent variable is satisfaction

Variables	Original	Dissatisfied	Neither Dissatisfied nor Satisfied	Satisfied
Household size	0.007 (0.018)	-0.002 (0.005)	0.000 (0.001)	0.002 (0.004)
Refugees in this area have receive compensation (RC: Strongly agree)				
Slightly agree	-0.499*** (0.139)	0.129*** (0.036)	-0.001 (0.005)	0.129*** (0.037)
Neither agree nor disagree	-0.771*** (0.131)	0.204*** (0.034)	-0.012 (0.008)	-0.192*** (0.034)
Slightly disagree	-0.688*** (0.134)	0.181*** (0.034)	-0.008 (0.007)	-0.173*** (0.035)
Strongly disagree	-0.278** (0.128)	0.071** (0.032)	0.003 (0.004)	-0.073** (0.035)
How easy would it be to borrow the money? (RC: Very easy)				
Easy	1.242* (0.685)	-0.287** (0.125)	-0.041 (0.067)	0.328* (0.181)
Neither easy nor difficult	0.419 (0.267)	-0.111 (0.072)	0.005 (0.009)	0.105 (0.065)
Difficult	-0.104 (0.265)	0.028 (0.072)	-0.004 (0.010)	-0.024 (0.063)
Very difficult	0.007 (0.244)	-0.002 (0.066)	0.000 (0.009)	0.002 (0.058)
In the past 12 months, did this household receive remittances (money or good) (RC: No)				
Yes	0.378*** (0.116)	-0.101*** (0.031)	0.007** (0.003)	0.094*** (0.030)
Does your household have a mobile money account? (RC: No)				
Yes	-0.170 (0.428)	0.046 (0.116)	-0.007 (0.019)	-0.039 (0.096)
In the past 7 days, were there times when your household did not have enough money (RC: No)				
Yes	-0.187 (0.128)	0.051 (0.036)	-0.006 (0.004)	-0.045 (0.032)
Time to walk (one way) to the closest food market	-0.002 (0.004)	0.001 (0.001)	-0.000 (0.000)	-0.001 (0.001)
Time to walk (one way) to the nearest health centre	0.000 (0.004)	-0.000 (0.001)	0.000 (0.000)	0.000 (0.001)
Time to walk (one way) to closest water source	0.003 (0.008)	-0.001 (0.002)	0.000 (0.000)	0.001 (0.002)

Robust standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Note: RC refers to Reference Category

Table 2.
Cont.

Variables	Original	Dissatisfied	Neither Dissatisfied nor Satisfied	Satisfied
When was the last time that any of the household members ate some food? (RC: Today)				
<i>Yesterday</i>	-0.195 (0.134)	0.054 (0.038)	-0.009 (0.007)	-0.045 (0.031)
<i>Two days ago</i>	0.854*** (0.267)	-0.215*** (0.058)	-0.010 (0.016)	0.225*** (0.070)
<i>Three days ago</i>	0.540 (0.465)	-0.143 (0.114)	0.004 (0.012)	0.138 (0.125)
<i>Four days ago</i>	-0.046 (0.450)	0.013 (0.124)	-0.002 (0.019)	-0.011 (0.105)
<i>Five days ago</i>	-0.006 (0.287)	0.002 (0.079)	-0.000 (0.011)	-0.001 (0.068)
<i>Six days ago</i>	0.403 (0.364)	-0.108 (0.093)	0.007 (0.005)	0.102 (0.095)
<i>No meal in the last seven days</i>	-0.304 (0.258)	0.084 (0.071)	-0.016 (0.017)	-0.068 (0.055)
In general, how safe from crime and violence do you feel when you are alone? (RC: Very safe)				
<i>Moderately safe</i>	0.567*** (0.118)	-0.151*** (0.030)	0.023*** (0.006)	0.129*** (0.026)
<i>Neither safe nor unsafe</i>	0.631** (0.251)	-0.168*** (0.064)	0.023*** (0.006)	0.145** (0.061)
<i>Moderately unsafe</i>	0.522* (0.296)	-0.140* (0.078)	0.022*** (0.008)	0.118* (0.071)
<i>Very unsafe</i>	-0.619** (0.250)	0.156** (0.061)	-0.043** (0.020)	-0.112*** (0.041)
Observations	3,222	3,222	3,222	3,222
McFadden's Pseudo R2	0.252			

Robust standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Note: RC refers to Reference Category

Accordingly, it was found that household size does not have a significant impact on life satisfaction. Estimated marginal effects show that being in the category of those who slightly agreed that refugees in the area received compensation for the violations suffered and lost property and assets because of conflict increases the probability of reporting dissatisfaction by 12.9 percentage points, while it decreases reporting satisfied by the same range. This finding is statistically significant at 1 percent significance level. For the other categories of whether to agree/disagree to receiving compensation, the sign and significance is similar across categories.

As another financial indicator, easiness to borrow the money was used to explain life satisfaction. Findings showed that finding money borrowing easy, rather than very easy, decreases the probability of reporting dissatisfied by 28.7 percentage points which is statistically significant at 10 percent level, while it increases the probability of reporting satisfied with life by 32.8 percentage points. Moreover, being a remittance receiver reduces the

probability of reporting dissatisfied with life by 10.1 percentage points and increases the probability of reporting satisfied by 9.4 percentage points.

Having food as a basic human need was also considered as it can affect satisfaction for refugees. The only significant effect was found in the category of households in which any member of it ate some food 2 days ago. So, being in this category reduces the probability of reporting dissatisfaction by 21.5 percentage points, while it increases the probability of reporting satisfaction with life by 22.5 percentage points.

Safety concern is the final factor that was thought to explain satisfaction with life. Calculated marginal effects show that choosing moderately safe rather than very safe decreases the probability of reporting dissatisfaction by 15.1 percentage points and increases the probability of reporting satisfaction by about 13 percentage points. Expectedly, feeling very unsafe increases the probability of reported dissatisfaction with life by 15.6 and decreases the probability of reported satisfaction by 11.2 percentage points. These findings are also statistically significant.

It should be noted that distance to the closest food market, distance to the nearest health centre, and distance to the closest water source were found not to be significant predictors of life satisfaction in Ethiopia case. Besides, having a mobile money account does not influence life satisfaction significantly.

5. Conclusion

Ethiopia as a developing nation faces several challenges regarding its economy, political situation, climate change related issues in the dominant sector (i.e. agriculture), and increasing migration inflows into the country. Even though this country achieves considerable economic growth as one of the fastest growing economies, still there are issues needed to be tackled with such as sustainability, conflicts in different parts of the country, job creation, poverty, education, access to basic services etc.

As third largest refugee hosting country, welfare of refugees is as much important as native Ethiopians. Life satisfaction is one key indicator of welfare of individuals. This paper is probably the first study of life satisfaction of refugees in Ethiopia that investigates the determinants of it using micro level data from a unique survey (i.e., Skills Profile Survey-2017). The sample consisted of 3,222 refugee households and only one third of them was satisfied with their life nowadays.

It was shown that receiving compensation for the violations suffered and property and assets lost due to conflict is an important indicator of life satisfaction of refugees in Ethiopia camps. Being able to borrow money easily, access to food, and safety matters to explain satisfaction with life. Therefore, one can say that refugees in Ethiopia camps are likely to be satisfied when basic needs such as food and safety were provided. Additionally, financial resources such as remittances and easiness of borrowing also contribute life satisfaction positively.

From policy point of view, authorities should consider security concerns of refugees. Their safety should be ensured to improve their wellbeing. It is evident that different types of violence are experienced by particularly women. Women are likely to face gender-based violence during their journey when they are out of camps/villages to find water for household. Therefore, security officers should be aware of potential issues that might be experienced by vulnerable groups of refugees such as women, or children. Additionally, income sources such as remittances and easiness of money borrowing seem to improve refugees' life satisfaction as expected. Considering the importance of this channel, any transaction costs or difficulty in the borrowing system should be eliminated.

It should be born in mind a few limitations of this study. First, this study is not able to consider changes over time as only available data belongs to year 2017. Also, more household characteristics that are likely to explain life satisfaction could be included in the analysis. This can be considered as a future direction of this study. Nevertheless, this study provides useful insights to understand refugees' life satisfaction in refugee camps in Ethiopia.

Appendix

Table 2.
Correlation Coefficients

Variable Codes	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	1.000											
2	0.084*	1.000										
3	-0.262*	-0.024	1.000									
4	-0.064*	0.059*	0.014	1.000								
5	0.077*	-0.070*	0.021	-0.184*	1.000							
6	0.004	0.006	-0.026	-0.092*	0.117*	1.000						
7	-0.213*	0.037**	0.163*	0.122*	-0.302*	-0.067*	1.000					
8	0.150*	0.020	0.037**	0.003	0.114*	0.043**	-0.139*	1.000				
9	0.134*	0.077*	-0.046*	0.014	0.035**	0.012	0.009	0.261*	1.000			
10	0.062*	0.036**	-0.100*	0.001	0.025	0.006	-0.010	0.101*	0.103*	1.000		
11	0.019	0.003	0.048*	-0.085*	-0.002	-0.007	0.120*	-0.031*	-0.046*	0.031*	1.000	
12	-0.249*	-0.048*	0.077*	0.100*	-0.044**	-0.006	0.138*	-0.166*	-0.107*	-0.009	0.112*	1.000

* $p < 0.01$, ** $p < 0.05$

Note: Numbers in the rows and columns of the table refers to the variables as given in Table 1.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

REFERENCES

- Alem, Y., & Colmer, J. (2022). Blame it on the rain: Rainfall variability, consumption smoothing, and subjective well-being in rural Ethiopia. *American Journal of Agricultural Economics*, 104(3), 905–920. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/ajae.12253>
- Alem, Y., & Köhlin, G. (2012). *Life Satisfaction in Urban Ethiopia: Trends and determinants* (No. 548; Working Papers in Economics). <http://hdl.handle.net/2077/31779>
- Alem, Y., & Köhlin, G. (2014). The Impact of Food Price Inflation on Subjective Well-being: Evidence From Urban Ethiopia. *Social Indicators Research*, 116(3), 853–868. <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0318-7>
- Bajwa, J., Abai, M., Couto, S., Kidd, S., Dibavar, A., & McKenzie, K. (2019). Psychological capital and life satisfaction of refugees in Canada: Evidence from a community-based educational support program. *Journal of Community Psychology*, 47(3), 504–516. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/jcop.22134>
- Bank, W. (2022). *The World Bank in Ethiopia*. <https://www.worldbank.org/en/country/ethiopia/overview>
- Birman, D., Simon, C. D., Chan, W. Y., & Tran, N. (2014). A Life Domains Perspective on Acculturation and Psychological Adjustment: A Study of Refugees from the Former Soviet Union. *American Journal of Community Psychology*, 53(1), 60–72. <https://doi.org/10.1007/s10464-013-9614-2>
- Choi, Y., Lim, S. Y., Jun, J. Y., Lee, S. H., Yoo, S. Y., Kim, S., Gwak, A. R., Kim, J.-C., Lee, Y. J., & Kim, S. J. (2017). The Effect of Traumatic Experiences and Psychiatric Symptoms on the Life Satisfaction of North Korean Refugees. *Psychopathology*, 50(3), 203–210. <https://doi.org/10.1159/000468544>
- Clemente, F., & Sauer, W. J. (1976). Life Satisfaction in the United States*. *Social Forces*, 54(3), 621–631. <https://doi.org/10.1093/sf/54.3.621>
- Colic-Peisker, V. (2009). Visibility, settlement success and life satisfaction in three refugee communities in Australia. *Ethnicities*, 9(2), 175–199. <https://doi.org/10.1177/1468796809103459>
- Conzo, P., Fuochi, G., & Mencarini, L. (2017). Fertility and Life Satisfaction in Rural Ethiopia. *Demography*, 54(4), 1331–1351. <https://doi.org/10.1007/s13524-017-0590-2>
- Daykin, A. R., & Moffatt, P. G. (2002). Analyzing Ordered Responses: A Review of the Ordered Probit Model. *Understanding Statistics*, 1(3), 157–166. https://doi.org/10.1207/S15328031US0103_02
- Diener, E., Inglehart, R., & Tay, L. (2013). Theory and Validity of Life Satisfaction Scales. *Social Indicators Research*, 112(3), 497–527. <https://doi.org/10.1007/s11205-012-0076-y>
- Edwards, J. N., & Klemmack, D. L. (1973). Correlates of Life Satisfaction: A Re-examination1. *Journal of Gerontology*, 28(4), 497–502. <https://doi.org/10.1093/geronj/28.4.497>
- Haindorfer, R., Liedl, B., & Kittel, B. (2022). The Integration Resources of Refugees and Life Satisfaction: Evidence from the City of Vienna. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/15562948.2021.2022820>
- Karaman, M. A., Schmit, M. K., & Can, N. (2022). “I Fight, I Don’t Give up Hope”: Resilience and Life Satisfaction among Syrian Refugee University Students in Turkey. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/15562948.2022.2064029>
- Khawaja, N., & Hebbani, A. (2019). Factors impacting life satisfaction of refugees in Australia : A mixed method study Running head : Former Refugees Corresponding author : Associate Professor Nigar G . Khawaja Associate Professor School of Psychology and Counselling Queensland University. *The Australian Community Psychologist*, 30(1), 30–50. <https://eprints.qut.edu.au/197322/>
- Lam, P. B. (2003). *The Relationships among Spirituality, Coping Strategies, and Life Satisfaction in Vietnamese Refugees in The United States* [Fielding Graduate Institute]. <https://www.proquest.com/docview/305215463?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true>
- Maqul, S. A., Güneş, S., & Akin, T. (2021). The Comparative Analysis of Life Satisfaction Among Syrian, Iranian,

and Afghan refugees in Turkey: The case of Denizli. *Journal of Refugee Studies*, 34(2), 2376–2393. <https://doi.org/10.1093/jrs/feaa055>

Neugarten, B. L., Havighurst, R. J., & Tobin, S. S. (1961). The measurement of life satisfaction. In *Journal of Gerontology* (Vol. 16, pp. 134–143). Gerontological Society of America. <https://doi.org/10.1093/geronj/16.2.134>

Noh, J.-W., Park, H., Kim, M., Kwon, Y. D., Kim, J.-S., & Yu, S. (2018). The Effects of Discrimination Experience on Life Satisfaction of North Korean Refugees: Mediating Effect of Stress. *Psychiatry Investigation*, 15(1), 49–53. <https://doi.org/10.4306/pi.2018.15.1.49>

OHCHR. (2021). *Report of the Ethiopian Human Rights Commission (EHRC)/Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) Joint Investigation into Alleged Violations of International Human Rights, Humanitarian and Refugee Law Committed by all Parties*. <https://reliefweb.int/report/ethiopia/report-ethiopian-human-rights-commission-ehrcoffice-united-nations-high-commissioner>

Palmore, E., & Luikart, C. (1972). Health and Social Factors Related to Life Satisfaction. *Journal of Health and Social Behavior*, 13(1), 68–80. <https://doi.org/10.2307/2136974>

Pape, U. J. (2017). *Skills Profile Survey 2017, A Refugee and Host Community Survey: World Bank*. <https://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/3445>

Pape, U. J. (2019). *Metadata: Skills Profile Survey 2017, A Refugee and Host Community Survey*. The World Bank. <https://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/3445/study-description>

Rojas, M. (2006). Life satisfaction and satisfaction in domains of life: is it a simple relationship? *Journal of Happiness Studies*, 7(4), 467–497. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9009-2>

Spreitzer, E., & Snyder, E. E. (1974). Correlates of Life Satisfaction Among the Aged. *Journal of Gerontology*, 29(4), 454–458. <https://doi.org/10.1093/geronj/29.4.454>

UNHCR. (2019). *What are some of the biggest challenges displaced people in Ethiopia face?* <https://www.unrefugees.org/news/ethiopia-refugee-crisis-explained/>

UNHCR. (2022). *UNHCR Fact Sheet Ethiopia- March 2022*. <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/92116>

Van Selm, K., Lackland Sam, D., & Van Oudenhoven, J. P. (1997). Life satisfaction and competence of Bosnian refugees in Norway. *Scandinavian Journal of Psychology*, 38(2), 143–149. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1467-9450.00020>

Veenhoven, R. (1996). The Study of Life Satisfaction. In A. C. & B. B. Saris, W.E., Veenhoven, R., Scherpenzeel (Ed.), *A comparative study of satisfaction with life in Europe* (pp. 11–48). Eötvös University Press. <https://repub.eur.nl/pub/16311/>

Walther, L., Fuchs, L. M., Schupp, J., & von Scheve, C. (2020). Living Conditions and the Mental Health and Well-being of Refugees: Evidence from a Large-Scale German Survey. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 22(5), 903–913. <https://doi.org/10.1007/s10903-019-00968-5>

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi: 10.54688/ayd.1103488

Araştırma Makalesi (Düzeltilmiş Makale)*

DÜZELTME: ULUSAL VE YEREL E-DEVLET GELİŞİMİ ARASINDAKİ NEDENSELLİK DURUMU VE TEMEL BELİRLEYİCİLERİ

CAUSALITY BETWEEN NATIONAL AND LOCAL E-GOVERNMENT
DEVELOPMENT AND ITS MAJOR DETERMINANTS

Korkmaz YILDIRIM¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
14/04/2022

Kabul:
28/06/2022

Ülkeler arasında yerel e-devlet girişimlerinin benimsenmesi ve geliştirilmesinde belirgin farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıklar üzerinde ise ulusal e-devlet gelişim düzeyi başta olmak üzere sosyoekonomik, politik ve demografik unsurlar etkili olmaktadır. Yapılan çalışmalarda demografik, politik, yönetsel, mali ve teknik kapasite gibi belirleyici bir unsur olarak ulusal düzeyde e-devlet gelişmişlik düzeyinin yereldeki girişimleri etkileme kapasitesi çok fazla dikkate alınmadığı gözlenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, ulusal e-devlet gelişimi ile yerel dijital değişim arasındaki nedensel ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla çalışmada Birleşmiş Milletler E-Devlet Gelişim Anketi (2020) kapsamında açıklanan bilimsel veriler çerçevesinde karşılaştırmalı ülke örnekleri üzerinden ulusal ve yerel e-devlet gelişim düzeyleri mukayese edilerek, yerel e-devlet gelişim üzerinde merkezi düzeydeki gelişmişliğin anlamlı bir farklılaşmaya sebep olup olmadığı sorgulanmıştır. Kategorik veri ölçeklemeli anket sorularını incelemek için Sıralı Regresyon Analizi kullanılmıştır. Çalışma sonuçları, e-katılım ve çevrimiçi hizmetlerden ziyade ulusal telekomünikasyon alt yapısının ve beşeri sermayenin yerel e-devletinde temel belirleyicisi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yerel e-devlet, Dijital devlet, Kentsel inovasyon, Yerel e-katılım.

Jel Kodları: H70, Q58, Q59.

* Bu makale 2022 yılı 13. Cilt 1. Sayı 270-297 sayfa aralığında yer almakta olup makalenin mizanpaj aşamasında sehven atıf bilgileri ve makale türü yanlış yazılarak yayınlanmıştır. Başka bir yazara ait olan atıf bilgileri düzenlenmiş ve makale türü "Araştırma Makalesi" olarak değiştirilmiş ve hatalar giderilmiştir. 2023 yılı 14. Cilt 1. Sayısında makalenin düzenlenmiş hali dergipark sisteminde yer almaktadır.

¹Doktor Öğretim Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-5427-5075, korkmaz.yildirim@erdogan.edu.tr.

Atıf: Yıldırım, K. (2022). Ulusal ve Yerel E-Devlet Gelişimi Arasındaki Nedensellik Durumu ve Temel Belirleyicileri, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 13 (1), 452-479.

Abstract

Article Info

Received:
14/04/2022

Accepted:
28/06/2022

There have been significant differences in the adoption and development of local e-government initiatives across countries. Apart from socioeconomic, political, and demographic factors, the national e-government development level is effective on those variances. In the studies, it has been noticed that the capacity of national e-government development to affect local digital initiatives is not taken into account as a determining factor such as demographic, political, managerial, financial, and technical capacity. In this context, the study aims to explore the causal relationship between the national e-government development and the local digital change. For this purpose, national and local e-government development were compared within the framework of scientific data declared within the scope of the United Nations e-Government Development Survey (2020), and it was interrogated whether national e-government capacity causes significant disparities in local e-government development in the study. Ordinal Regression Analysis was used to examine survey questions which are categorical data scaled. The results of the study demonstrate that telecommunication infrastructure and human capital at the national level are the main determinants of local e-government rather than e-participation and online services.

Keywords: Local e-government, Digital government, Urban innovation, Local e-participation.

Jel Codes: H70, Q58, Q59.

Extended Summary

Local governments, whose legal duties and responsibilities have been expanded gradually across countries, are making efforts to use digital technologies more to respond to the demands of their citizens in a short time and to increase efficiency and productivity in their service delivery. Despite all these developments, there are significant differences in the adoption and development of local e-government among countries. Various factors including national e-government development, are effective in this differentiation. In the study, national and local e-government development levels were compared within the framework of scientific data declared within the scope of the United Nations e-Government Development Survey (2020), and it was interrogated whether central-level development causes significant disparities in local e-government development. In this context, the main purpose of the study is to investigate the association between the national e-government development level and the local digital change with its dimensions (such as e-information, e-service, and e-participation).

In the study, 2020 index values that indicate national and local e-government development capacity prepared by the UN for 85 cities were used (UN, 2020). The main concern of the study is to determine the extent to which the national e-government development level on the differentiation of local e-government development through different dimensions such as e-participation, online services, telecommunication infrastructure, and human capital. Among the internal and external factors that affect local e-government development, the national e-government capacity is particularly assumed as a regulator in the transformation process. In this respect, basic determinants such as national legislation, institutional structure, financial and technical capacity, and human capital affect the local e-government development process. Especially for developing countries, the scope and content of national e-government such as legal structure, telecommunication infrastructure, technology, and innovation are starters of local digital change. The basic expectation in this regard is that; there has been an earlier transition of e-government development at the national level to the urban scale.

Results of the study demonstrate that although there is a relationship between the capacity level of local e-government development and the general economic situation across countries. It has been also observed that local e-government initiatives are more common in countries with a strong economy based on UN data. The main conclusion based on results of the study is the high capacity level of e-government development on an urban scale in countries with sufficient national human capital in information and technologies. Similarly, in countries with high communication and technology infrastructure, especially telephone and mobile infrastructure services at the national level, the capacity level of local e-government development are being at the highest level. On the other hand, there has not been significant correlation between the development of online services, which are frequently evaluated as main indicators of national e-government, and local digital change. This result clearly demonstrate that these countries are at the beginning stage in terms of e-government development. In the coming stages, it is expected that more digital change and a dynamic management process such as online services and e-participation at the local level will emerge. In addition to all these arguments, questions such as how to disseminate a more human-centered perspective instead of technology-centered in local e-government development, how to eliminate security problems, and how to adopt a digital management process that covers all components of society (such as elderly, women, youth, etc.) could be seen as major research topics for future studies.

While academic interest in the e-government development in western liberal governments is increasing globally, this trends for underdeveloped or developing countries has been limited. However, modern world in 21st-century, digital change and transformation at the urban scale are as important as the development of e-government at the national level for the effective, efficient, and continuous delivery of local services.

1. Giriş

20. yüzyılın son çeyreğinde akademik ve politik tartışmaların odak noktasını kamu yönetiminde gerçekleştirilmesi gereken reform çalışmaları oluşturmuştur. Osborne ve Gaebler (1992)'in “Yönetimin Yeniden İcadı”, Peters ve Pierre (1998)'nin “Devletsiz Yönetişim; Kamu Yönetimini Yeniden Düşünmek” ve Peters (2001)'in “Yönetimin Geleceği” gibi eserler başta olmak üzere akademik alanda kabul gören önemli çalışmalar, devletin sevk ve idaresinde takip edilen geleneksel yaklaşımların verimlilik, etkililik, etkinlik gibi ölçütleri açısından yetersiz, kırtasiyecilik, bürokratik ve hiyerarşik yönetimin toplumsal gelişmelerle uyumsuz olması gibi çeşitli sebepler nedeniyle terk edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Çağdaş devlet yönetim anlayışının ise söz konusu yönetsel sorunların giderilmesi yanı sıra vatandaşların ve diğer paydaşlarının karar alma süreçlerine ve sosyoekonomik girişimlere dâhil olduğu katılımcı bir yaklaşımı içermesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu sebeple “yönetim”den ziyade “yönetişim” anlayışı ön plana çıkarmaya çalışarak farklı paydaşların birbirine bağlı ve bütüncül karar verme mekanizmalarının oluşturulması vurgulanmaktadır.

Yönetişim anlayışının köklendiği yeni kamu yönetimi anlayışı da vatandaş merkezli olma, kamu-özel-sivil toplum arasında yardımlaşma ve iş birliğini öngörme, toplumsal sorunlarda çözüm odaklı olma, etkin ve karmaşık yönetsel yaklaşımları içermek, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi prensipleri öngörmektedir (Akçakaya, 2017: 9-10). Toplumsal alana ilişkin yaşanan değişim ise internet ve elektronik posta gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT'lerin) birçok alanda benimsenmesi ve gelişim göstermesi sonucu insanların birbirleri ile iletişim kurma ve bilgi alışverişinde bulunma şeklinin önemli ölçüde değişmiş olmasıdır. Diğer taraftan politik boyutta, BİT'lerin bireylerin devlet ve politikalarına ilişkin bilgilere erişim sağlamasını olanaklı kılması sebebiyle hükümet-vatandaş ilişkisini iyileştirecek yeni politik yaklaşımları ortaya çıkarmıştır. Geleneksel noktada ise e-devlet olarak betimlenen çağdaş kamu yönetim anlayışı bu sürecin son halkasını oluşturmuştur. Metin (2012)'in ifadesi ile bilgisayar ve internet kullanımının yaygınlaşması ile kamusal hizmet sunumunun sanal ya da dijital ortama taşınması ile e-devlet ortaya çıkmıştır.

Özellikle 2000'li yıllardan itibaren birçok alanda BİT'lerin kullanımının yaygınlaşması karmaşık ve bağlantılı bir dünyanın oluşmasını sebep olmuştur. Bu alanda yaşanan gelişmeler, devletlerin vatandaşlarına mal ve hizmet sunma biçimlerinin değişmesini, daha ziyade karmaşık ve enformatik bir ilişki kurmasını zorunlu kılmıştır. Devlet, özel sektör, sivil toplum ve vatandaş arasında cereyan eden enformatik etkileşim, birbirlerine nüfuz etme biçimleri değişim göstermiştir. Covid-19 gibi küresel ölçekte yaşanan krizler ise devlet ve kurumlarında dijital

dönüşümün ivedilikle gerçekleşmesi ve kamu hizmetlerinin kesintisiz ve etkin sunulmasını mecburi kılmıştır. Gelinek noktada ise BİT'ler sayesinde merkezi ve yerel yönetimlerin çalışma prensipleri, örgütsel kültürü ve hizmet verme anlayışında köklü değişimler yaşanmasana her birey şahitlik etmektedir.

Batı liberal hükümetlerin e-devlet uygulamaları üzerine akademik ilgi her geçen gün artış gösterirken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde e-devlet konusu kavramsal tartışmalar ile sınırlı tutulmaktadır. Alanyazında bu ülkeler açısından mahalli müşterek ihtiyaçların karşılanmasında önemli görev ve sorumluluklar üstelenen yerel e-devlet gelişiminde etkili olan unsurlar ve temel açmazlar hakkında sınırlı sayıda çalışma yapıldığı gözlenmektedir. Ancak 21. yüzyıl bilgi merkezli toplumları için ulusal düzeydeki e-devlet gelişimi kadar yerel hizmetlerin etkin, verimli ve sürekli olarak sunulmasında kentsel ölçekteki dijital değişim ve dönüşüm son derece önemlidir. Ayrıca bu ülkelerde kentleşmeden çevre sorunlarına, ulaşımdan enerjiye kadar birçok alanda yerel hizmetlerin sunumunda önemli yetki ve sorumlulukları olan yerel yönetimler, merkezi yönetimler kadar e-devlet uygulamalarını benimseyememektedir. Ayrıca alan yazında yerel e-devlet gelişimi üzerinde demografik, sosyoekonomik, mali, teknik, örgütsel olmak üzere birçok unsurun etkili olduğu vurgulanmaktadır. Ancak genellikle dâhili ve harici olarak sınıflandırılan yerel e-devlet gelişimi üzerinde etkili olan unsurlar içerisinde ulusal gelişmişlik düzeyi gelişmekte olan ülkelerde öne çıkmaktadır. Bu açıdan çalışmada karşılaştırmalı şehir örnekleri üzerinden merkezi e-devlet gelişmişlik düzeyi ile yerel dijital dönüşüm arasındaki ilişki incelenmektedir. Bu açıdan çalışma koordinasyon ve iş birliği içerisinde sürdürülmesi gereken ulusal ve yerel düzeyde e-devlet gelişimlerin mevcut durumu ve geleceği hakkında yeni fakat önemli yönetsel ve politik öneriler sunmaktadır.

2. E-Devlet: Kavramsal Çerçeve ve Tarihsel Gelişim

Alan yazınında çok sayıda elektronik devlet (e-devlet) tanımlama girişimleri yapıldığından evrensel olarak kabul gören bir açıklamaya erişmek oldukça zordur. Bir açıdan e-devlet farklı paydaşlar için farklı anlamlar ihtiva etmektedir. E-devlet, dijital hükümet, e-yönetim ya da e-yönetişim gibi ifadeler, devlet ve kurumlarında BİT'lerin kullanımını ifade eden terimlerdir (Pardo & Tayi, 2007: 691). Dar kapsamda e-devlet, kamu hizmetlerinin sunulmasında dijital teknolojilerinin kullanılması olarak ifade edilebilir (Edmiston, 2003: 20). OECD (2003) gibi uluslararası kurumlar ise e-devlet kavramını internet başta olmak üzere BİT'lerin daha iyi bir yönetime ulaşmak için bir araç olarak kullanılması olarak belirtmektedir. Benzer şekilde Demirel (2006) e-devleti kaliteli, hızlı ve ekonomik kamusal hizmetin

sunulmasını sağlayan bir devlet modeli olarak tanımlamaktadır. Muir ve Oppenheim (2002)'e göre ise e-devlet, bilgi ve kamusal hizmetlerin internet veya diğer dijital araçlar aracılığıyla çevrimiçi olarak sunulmasıdır.

Demografik, ekonomik, sosyal ve kültürel eğilimlerden gelen talepler karşısında, e-devlet bir tercih olmaktan ziyade, 21. yüzyıl dünyasına rekabetçi bir ulus olarak girmek isteyen herhangi bir ülke için bir zorunluluktur (Kumar vd., 2007: 64). E-devletin gelişim göstermesindeki temel motivasyon, vatandaşların devlet ve kamu hizmetlerine ilişkin bilgilere çevrimiçi platformlar aracılığıyla her ortam ve zamanda erişimin mümkün olması ve kamu hizmeti sunumunda verimliliğin artması gösterilmektedir (Bwalya & Mutula, 2014: 16). E-devlet ile kamu hizmetlerinin daha hızlı, etkin, şeffaf ve düşük maliyetle kamu kurumları, özel sektör ve vatandaşlara sunulması olanaklı hale gelmektedir (Delibaş & Akgül, 2010: 106). Ayrıca e-devlet ile özellikle kamu sektöründeki yolsuzluk düzeyini azaltmak, verimlilik ve hesap verebilirliği artırmak mümkün hale gelmektedir (Bwalya & Mutula, 2014: 14). Bu sebeple Asgarkhani (2005)'nin da ifade ettiği gibi e-devlet BİT'lerin operasyonel olarak daha verimli bir hükümeti teşvik ve motive etmek; vatandaşlara ve özel sektöre daha uygun devlet hizmetini sağlamak; ekonomik kalkınmayı geliştirmek, toplum ve devlet ilişkilerini yeniden şekillendirmek; bilgiye erişimi kolaylaştırmak ve hükümeti vatandaşlarına karşı daha sorumlu hale getirmek amacıyla kullanılmasıdır. Bu açıdan e-devlet ile e-hizmet, e-demokrasi ve e-politika oluşturma ve uygulama süreçleri için gerekli dijital desteği sağlanması ifade edilmektedir.

E-devlet geleneksel devlet anlayışından yapısal ve zihinsel bir kopuşu öngörmektedir (Delibaş & Akgül, 2010: 106). E-devleti sadece teknolojik unsurları önceleyen bir yönetim süreci olarak kabul etmekten ziyade iş süreci, kamu hizmeti, vatandaş ve toplumsal aktörlere bakış gibi konularda da topyekûn bir zihniyet değişimini ifade etmektedir (Yıldız & Karakaya Polat, 2012: 623). E-devlet ile ilgili yapılan değerlendirilmelerde, her ne kadar BİT'ler aracılığıyla kamusal hizmetlerin sunum ve işleyiş süreçlerine odaklanılsa da esasen devlet ve kurumları tarafından sürdürülen tüm faaliyetler için geçerli olan yeni bir yönetsel yaklaşım olduğu unutulmaması gerekir (OECD, 2003: 23). Bu açıdan e-devlet hükümet, vatandaşlar ve işletmelerin kendi aralarında oluşturdukları çevrimiçi platformlar aracılığıyla etkileşime geçmeleridir (Bwalya & Mutula, 2014: 18). Kapsam olarak ise e-devlet e-bilgi, e-işlem/servis ve e-katılım gibi çeşitli boyutları içeren karmaşık bir süreç olarak kabul edilmektedir (Manoharan & Ingrams, 2018: 57).

Diğer taraftan e-devlet her biri farklı özelliklere sahip; devlet-devlet (G2G), devlet-işletmeler (G2B) ve devlet-vatandaşlar (G2C), devlet-çalışanlar (G2E) arasında olmak üzere dört farklı uygulama çeşidine sahip bir kavramdır (Bwalya & Mutula, 2014: 28). Farklı e-devlet uygulama biçimleri devletin etkileşime girdiği farklı paydaşlara göre betimlendiği anlaşılmaktadır. Örnek olarak G2G, farklı bakanlıklar ve kamu kurumları arasında bütünleşmeyi sağlamakta, daha hızlı ve verimli kamu hizmeti sunumunu ve şeffaflığı artırmaktadır (Bwalya & Mutula, 2014: 30). G2C uygulama biçimi ise devlet ile vatandaşları arasında çevrimiçi platform üzerinden gerçekleşen tüm işlemleri kapsamaktadır (Alsaghier vd., 2009: 296). Diğer taraftan G2B formu ise devlet ile farklı iş kuruluşları arasındaki elektronik etkileşime yoğunlaşmaktadır. E-devletin bu uygulama formu ile iş dünyasının politik karar verme sürecine katılması, politikalar, stratejiler ve düzenlemeler gibi hükümet bilgilerinden haberdar olması mümkün kılınmaktadır (Bwalya & Mutula, 2014: 29). G2E uygulama formu ise kamu çalışanları arasında iş birliğini sağlayarak bir e-öğrenim platformu oluşturulmaktadır (Ndou, 2004: 5). Diğer taraftan Palvia ve Sharma (2007) e-demokrasi olmak üzere hükümetlerin, seçilmiş temsilcilerin, siyasi partilerin ve vatandaşların demokratik süreçlere yönelik çevrimiçi faaliyetlerini, temsilciler ve seçmenler arasındaki çevrimiçi dayanışmayı ifade eden farklı bir uygulama biçiminden bahsetmektedir.

E-devletin kamu hizmetlerinin verimli, etkili, etkin ve esnek sunulması başta olmak üzere çeşitli faydaları söz konusudur. Bir açıdan e-devlet ekonomik, siyasal ve toplumsal değişimlere kamu yönetiminin uygun hale gelmesini sağlamaktadır. E-devlet gelişimi hükümetlerin kaliteli hizmet sunması sağlanmakta, vatandaşlar, işletmeler ve devletin kurumsal ilişkilerinde çağdaş koşullara uygun olması için gerekli yönetsel dönüşümlere yardımcı olmaktadır. Benzer şekilde Akçakaya (2017) e-devletin sunmuş olduğu faydaları şeffaflaşma, demokratik bir yönetim, bilgi edinme, kırtasiyeciliğin ve bürokratik engellerin aşılması, verimlilik, kamusal hizmetlerin hızlı ve etkin sunulması, geri bildirimlerin kısa sürede gerçekleşmesi ve vatandaş memnuniyetinin sağlanması şeklinde özetlemektedir.

E-devlet araçlarının benimsenmesi ve etkin olarak kullanılması, devletin kurumları yanı sıra vatandaşlar ve iş dünyasına sağlamış olduğu maliyet ve erişim avantajları açısından potansiyel öneme sahiptir. Örnek olarak pasaport, sürücü belgesi gibi politik ve resmî belgelere erişim sağlama, interaktif olarak karar vericiler ve siyasi liderler ile iletişim kurabilme, her mekân ve zamanda kamusal hizmetlere ulaşabilme gibi imkânlar e-devlet platformları tarafından sunulmaktadır (Bwalya & Mutula, 2014: 45). Benzer şekilde Metin (2012), kaynak tasarrufu sağlama, işlem sürelerini kısaltma, planlama ve arşivlemeyi kolaylaştırma gibi

özellikleri e-devlet anlayışının çok sayıda ülke tarafından benimsenmesinin temel sebepleri arasında göstermektedir. Bwalya ve Mutula (2014) ise e-devletin sağlamış olduğu faydaları paydaşlar açısından tasnif ederek, iş dünyası açısından; uyum yükünün azaltılması, devletle daha verimli etkileşim, maliyetlerin düşmesi, hizmet sunumunda daha fazla esneklik, kapsamlı bilgilere çevrim içi erişim ve şeffaflığı sağlama gibi kazanımlardan, devlet açısından ise; rekabet gücünü artırma, verimli süreçler ve işleyiş, ölçek ekonomileri, maliyet azaltma, yenilikçi ve rekabetçi ekonomi, 7/24 hizmet sunabilme, daha yüksek veri kalitesi, devlet ve işleyişi hakkında güven gibi fırsatları öne sürmektedir.

Moon (2002) kamu yönetiminde bilgi teknolojileri ve internetin işlevselliği ve faydaları dâhili ve harici olmak üzere iki kategoride değerlendirmektedir. “Dâhili” olarak belirtilen boyutta; kamu kurumları arasında ve devlet ile kamu çalışanları arasında, veri, bilgi ve nakit akışının internet ve diğer web teknolojileri aracılığı ile gerçekleştirilmesi vurgulanmaktadır. “Harici” boyutta ise devletin vatandaşlar, özel sektör, sivil toplum kuruluşları gibi dış paydaşlar arasındaki veri ve bilgi paylaşımının internet aracılığı ile gerçekleşmesini göstermektedir (Moon, 2002: 425-426). Muir ve Oppenheim (2002) e-devlet, vatandaşların hükümette söz sahibi olmalarına izin vermesi yanı sıra devlet kuruluşlarından daha iyi hizmet almalarını sağlayacağını ileri sürmektedir. Benzer şekilde Asgarkhani (2005) e-devletin kamu yönetimi açısından sağladığı kazanımları; vatandaşa hizmet sunumunu iyileştirmesi, ekonomik faaliyetleri kolaylaştırması, demokrasinin korunması ve güçlendirilmesi, vatandaş yönelimli olunması, dijital vatandaş algısının yaygınlaştırılması, elektronik altyapı sayesinde tüm vatandaşların bilgi ve kamusal hizmetlere erişiminin sağlanması, iş dünyasının yeniden yapılandırılması ve yeni imkânların sunulması, kamu ve özel sektöre arasında uygulanabilir ve sürdürülebilir ortaklıkların kurulmasını sağlayacak elektronik altyapının oluşturulması şeklinde özetlemektedir. Bu açıdan e-devlet’in kullanımı, mükerrer veri toplama, işleme ve depolamayı dolayısıyla her kamu programına katılan ağır evrak ve veri işleme maliyetlerini azaltmaktadır. Benzer şekilde e-devlet karar verme sürecini iyileştirmek, genişletilmiş profesyonel ağlar oluşturmak, gelişmiş koordinasyon sağlamak gibi örgütsel yapıya ilişkin kazanımları da söz konusudur (Gil-García, 2007: 805). Dahası Manoharan ve Ingrams, (2018)’a göre e-devlet merkezi yönetimler yanı sıra yerel yönetimlerin hizmet sunumunu iyileştirme, paydaşlarıyla daha iyi ilişki kurma ve hükümete vatandaş katılımını artırma hususunda önemli kazanımları olmaktadır. Bu sebeple son dönemlerde ulusal e-devlet gelişimi yanı sıra yerel e-devlet uygulamalarına akademik ve politik alanda ilgi artış göstermiştir.

3. Yerel E-Devlet Gelişim Süreci

Yerel düzeyde e-devlet gelişimi bireysel ve örgütsel düzeyde hem de iş dünyası başta olmak üzere diğer kamu dışı aktörler açısından belli ölçüde teknolojik, kültürel, sosyoekonomik olgunluğu gerektirmektedir. Bu durum ise yerel ölçekte e-devlet uygulamalarının bir takım ön hazırlık ve gelişimleri destekleyecek ortamların oluşturulmasının gerekliliğini göstermektedir. Bu açıdan yerel düzeyde dijital dönüşümün gelişim süreci ve etkili olan unsurların değerlendirilmesinde “e-devlet olgunluk modellerinin” önemli katkıları olmaktadır. Söz konusu modeller aracılığı ile her bir ülke e-devlet gelişimi konusunda güçlü ve zayıf yanlarını görebilmekte, kıt olan kaynaklarını hangi sektörlere yönlendirmesi gerektiği konusunda fikir sahibi olabilmektedir. Ayrıca e-devlet olgunluk modellerin yerel koşullara göre işlevsellik kazandığı söylenebilir. Zira ideal ve evrensel bir olgunluk modelinden bahsetmek mümkün değildir (Bwalya & Mutula, 2014). Söz konusu e-devlet gelişim modelleri, devlet ve kurumlarının vatandaşlara ve diğer paydaşlarla nasıl ve ne şekilde hizmet sunduğu veya etkileşim sürecinin yaşandığını açıklamaktadır (Karataş & Tarhan, 2021: 321).

E-devletin gelişim sürecini açıklayan modeller arasında Layne ve Lee (2001)’in çalışması dikkat çekicidir. Layne ve Lee (2001) e-devlet gelişim sürecini dört farklı “evre” üzerinden açıklamaktadır. Layne ve Lee (2001)’e göre e-devlet gelişim süreci (1) kataloglama, (2) işlem, (3) dikey entegrasyon ve (4) yatay entegrasyon olmak üzere dört evreli büyüme modeline göre değerlendirilmektedir. Kataloglama olan ilk aşamasında devlet ve kurumları vatandaşlara çevrimiçi bilgilere erişim sağlama imkânı sunmaktadır. İkinci aşama olan işlem evresi ise devlet ve vatandaşlar arasında etkin ve verimli hizmet sunumunun sağlanmasını öngören etkileşimli bir sürecin benimsenmesini gerektirmektedir. Üçüncü ve dördüncü aşamalar, dikey entegrasyon ve yatay entegrasyon evrelerini içermektedir. Ancak yatay ve dikey bütünleşmenin amaçlandığı son iki evrede, devlet hizmetlerinin dönüşü ve yeniden kurgulanması, farklı yönetim birimleri arasında koordinasyon ve iş birliğinin oluşması gerekmektedir (Layne & Lee, 2001). Diğer taraftan Moon (2002), e-devlet gelişim sürecine siyasi katılımı içeren bir yurttaşlık aşamasını da dâhil ederek, yönetsel gelişim yanı sıra siyasi ve “sivil” olgunluğa da atıf yapmaktadır. Ayrıca Moon (2002)’a göre e-devlet uygulamalarının etkinliğini artırmak için, yönetimlerin daha fazla beşerî, teknik ve mali külfeti gerektiren bir e-devlet gelişim süreci öngörülmelidir. Bu açıdan ülkeler tarafından e-katılımı ve e-demokratik yönetim sürecini geliştirmek için daha fazla çaba sarf edilmelidir.

Diğer taraftan Birleşmiş Milletler (BM) ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar tarafından e-devlet gelişim modelleri açıklanmaktadır. Örnek olarak BM tarafından geliştirilen model; ortaya çıkma, geliştirme, etkileşim, işlemsel ve ağa bağlı kalma evreleri olmak üzere beş farklı aşamayı kapsamaktadır (Bwalya & Mutula, 2014). BM modeli, e-devlet gelişimini aşamalı olarak çevrimiçi hizmetlerin varlığı veya yokluğu şeklinde inceleyen bir kılavuz niteliği taşımaktadır (Siau & Long, 2009: 99). BM e-Devlet Anket Çalışma Raporu (2003)'na göre ortaya çıkma evresi; eğitim, sağlık, sosyal refah, çalışma ve sağlık konularında merkezi teşkilatların resmi bir web sitesi gibi sınırlı ve temel bilgilerin sunulduğu ilk aşamayı oluşturmaktadır. Geliştirme olan ikinci aşaması ise devletin daha geniş kamu politikaları, yasalar ve düzenlemeler, raporlar, haber bültenleri ve veri tabanları gibi güncel ve arşivlenmiş bilgilerin paylaşıldığı evreyi içermektedir. Etkileşim olan üçüncü aşamada ise çevrimiçi kamu hizmeti sunumu, indirilebilir formlar, lisans yenileme başvurusu gibi hizmetlerle erişim kolay olmaktadır. İşlemsel evrede ise e-devlet uygulamaları, vatandaşlar veya işletmeler ile kamu kurumları arasında çift yönlü etkileşimler gerçekleşmektedir. Son aşama olan "ağa bağlı kalma" evresinde ise kamu kurumları ile vatandaş başta olmak üzere diğer paydaşlar arasında bilgi ve hizmetlerin sağlanması için entegre bir ağ oluşturma ve hükümete geri bildirimler mümkün olmaktadır.

Benzer şekilde Dünya Bankası ile benzer özelliklere sahip Howard (2001)'in üç aşamalı e-devlet gelişim modelinden bahsedilebilir. Howard (2001)'in modeli, vatandaş merkezli olma yanı sıra e-devlet uygulamalarının, işlevselliğini sürdürmeye yönelik kurgulandığı söylenebilir. Ayrıca Gartner'in Web, Etkileşim, İşlem ve Dönüşüm olmak üzere dört aşamalı e-devlet modeli, e-devlet araçlarının bağlantılı ortamda ilerlemesini ve her aşamada başarıya katkıda bulunan stratejileri kapsamaktadır (Baum & Maio, 2000). Bu modeller yanı sıra alan yazınında Chandler ve Emanuel'in Dört Aşamalı Modeli, Asya Pasifik Altı Aşamalı Modeli, Hiller ve Bélanger'in Beş Aşamalı Modeli, Deloitte'un Altı Aşamalı Olgunluk Modeli, Batı Dört Aşamalı Modeli olmak üzere farklı e-devlet gelişim modellerinden bahsedilmektedir (Bwalya & Mutula, 2014). Sonuç olarak Valdés vd. (2011)'nin de ifade ettiği gibi devletler, vatandaşlarına ve diğer paydaşlarına daha iyi hizmet verebilmek için e-devlet girişimlerine katılmı teşvik etmektedir. Bu açıdan devlet ve kurumlarının, e-devlet programlarını ve direktiflerini uygulamaya hazır olup olmadığını değerlendirmek için e-devlet olgunluk modelleri adı verilen teknolojik, örgütsel, operasyonel ve insan sermayesi yeteneklerinin değerlendirilmesi yanı sıra çok boyutlu, bütünsel ve evrimsel bir yaklaşım altında birleştiren yöntemler geliştirilmiştir. E-

devlet gelişim sürecini açıklayan bu modeller aracılığı ile hükümetlerin e-devlet girişimleri ve kurumsal çabalarını incelemek mümkün olmaktadır.

Akademik çalışmalarda sıklıkla atıf yapılan e-devlet modellerinin çoğu, ulusal düzeyde dijital dönüşüm ve olgunluğu açıklamaktadır. Söz konusu modeller devlet ve kurumlarının e-devlet uygulamalarının benimsenmesi ve geliştirme sürecini açıklamaya çalışmaktadır. Ancak belediye gibi yerel aktörlerin e-devlet olgunluk modellerini farklı coğrafi durumlara, kültürlere, geleneklere ve siyasi organizasyonlara uyarlamak zordur (Oré & Lozada, 2017: 78). Dahası yerel yönetimlerin birden fazla türde hizmet sağlamasını ve yüksek düzeyde topluluk katılımını gerektirmesi sebebiyle e-devlet gelişim süreci daha karmaşık bir hal almaktadır (Shackleton & Dawson, 2007: 715). Başka bir ifadeyle yerel yönetimler açısından e-devlet gelişim modellerinden farklı bir gelişim süreci gerçekleştiği ve farklı evrelere yoğunlaştığı söylenebilir. Shackleton vd. (2004) yerel düzeyde e-devlet gelişim sürecini e-yönetim, e-hizmet, e-ticaret ve e-karar verme/e-demokrasi olmak üzere dört farklı aşamalı model ile açıklamaktadır. Birinci aşama olan e-yönetim, yerel sakinlerin temel bilgileri elde etmek için bir belediye web sitesinde gezinmesine ve gerekirse belediyeye veya tercihen belediye içinden bir kişiyle iletişime geçmesine yardımcı olan bilgilerin online olarak sunulduğu evredir. İkincin olan e-hizmet aşaması ise vatandaşların belediye tarafından sunulan mal veya hizmet hakkında bilgi edinmesini sağlayan evre olarak belirtilmektedir. Shackleton vd. (2004)'ine göre üçüncü aşama olan e-ticaret ise, kamusal mal ve hizmetler için sipariş verme ve bunlar için web üzerinden ödeme yapma ile ilgili işlemleri kapsadığı aşamadır. Son aşama olan e-karar verme/e-demokrasi ise yerel yönetim işleyişi ile ilgili konularda tutanakların, stratejik planların ve haber bültenler aracılığı ile vatandaşları bilgilendirmeyi amaçlayan evre olarak betimlenmektedir. Sonuç olarak yapılan tüm bu değerlendirmelerden ister merkezi ister yerel düzeyde olsun e-devlet modellerinin belirli bir gelişim sürecini gerektirdiği ve her bir aşamanın farklı belirleyicilerinin olduğu anlaşılmaktadır.

4. Yerel E-Devlet Gelişiminin Temel Belirleyicileri ve Karşılaşılan Açmazlar

E-devlet gelişim sürecinin tamamlayıcısı konumunda değerlendirilen yerel ölçekte dijital değişim ve dönüşüm üzerinde sosyoekonomik, siyasal ve çevresel unsurlar etkili olmaktadır. Oré ve Lozada (2017)'nin aktarımına göre belediye ve vatandaşlar arasında iletişim kanalı olarak web teknolojisi ve bilgisayar ağlarının kullanımı, hedeflenen kentsel amaçlara ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Belediyelerin e-hizmetleri kullanmaya başlaması ile idarenin beşerî, teknik ve bütçe kaynakları optimize edilmektedir. Benzer şekilde BİTler sayesinde belediye ve

vatandaşlardan gelen verilerin verimli ve etkin yönetimi mümkün olmaktadır. Yerel e-devlet uygulamaları her zaman ve mekânda kamuya açık bir kentsel yönetimin oluşmasını sağlamaktadır. Bu açıdan yerel e-devlet geleneksel yönetim anlayışında kendini ifade edebilme imkânından yoksun kalan toplumsal kesime ve farklı kültürlere erişimi olanaklı kılmaktadır.

Yerel e-devlet uygulamaları, yaşam alanlarını daha fazla sürdürülebilir ve dirençli kılmak, yaşam kalitesini artırmak gibi çağdaş şehircilik amaç ve ilkeleri açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Ancak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere şehir yönetiminde dijital dönüşümün önünde çeşitli açmazlar söz konusudur. BİT'lerin yerel düzeyde çeşitli otoriteler tarafından benimsenmesi ve geliştirilmesi iktisadi ve beşerî sermaye kısıtlar başta olmak üzere meşakkatli ve karmaşık bir yönetim sürecini gerektirmektedir. Gelişmiş ekonomiye sahip ülkeler dışında yerel e-devlet uygulamaları ve kamusal hizmetlerin dijitalleşmesinin önündeki temel açmazlardan bir diğeri ülkenin genel ekonomik durumu ve finansal sorunlarıdır. Tek başına yeterli düzeyde açıklayıcı gücü olmasa da özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, iktisadi parametreler yerel e-devlet gelişimi üzerinde etkili olmaktadır. Diğer taraftan kamusal mal ve hizmetlerin BİT'ler aracılığı ile sunulmasında karşılaşılan temel sorunlar arasında bilim ve teknoloji kapasitesine ilişkin açmazlara sıklıkla atıf yapılmaktadır. Bu konuda Schwester (2009), yerel e-devleti finansal, teknik ve insan kaynaklarının bir fonksiyonu olarak değerlendirmektedir. Başka bir ifadeyle bütçeleri daha yüksek, daha fazla tam zamanlı BİT personeli ve teknik donanıma sahip belediyelerin kapsamlı bir e-devlet platformuna sahip olma olasılığının daha yüksek olacağını ileri sürmektedir. Schwester (2009) aynı zamanda insan sermayesi ile ilgili olarak önemli bir uyarı yaparak genişletilmiş e-devlet platformlarını uygulayan belediyeler için sürdürülebilir insan sermayesi yatırımların önemli olduğunu belirtmektedir. Teknik kapasite ile ifade edilen açık kaynaklar içinse özellikle sosyal medya gibi platformların önem arz ettiğini ifade etmektedir. Benzer şekilde Welch vd. (2016) göre kurumların sahip olduğu işletim, dosya aktarım ve sunucu sistem kapasiteleri ve özellikleri yanı sıra Facebook, Twitter, YouTube gibi sosyal medya araçlarının kullanım kapasiteleri, e-devlet'in teknik boyutunu oluşturmaktadır.

Yerel e-devlet gelişimi ile ulusal yönetim düzeyindeki dijital dönüşüm üzerinde etkili olan unsurlar arasında benzerlik olurken, sadece yerele özgü bileşenlerde söz konusudur. Nitekim Shackleton ve Dawson (2007) yerel ölçekte e-devlet gelişim süreci üzerinde etkili olan doğrudan ya da dolaylı faktörlerden bahsetmektedir. Shackleton ve Dawson (2007) ulusal düzeyde hükümet politikaları, öncelikler ve finansmanı, teknolojik gelişmeler ve dijital bölünme gibi harici unsurlar; yapısal ve süreç reformuna, finansman ve kaynak sağlamaya,

yenilik ve değişime, şehircilik politika öncelikleri gibi açmazları ise dâhili unsurlar arasında değerlendirmektedir. Ayrıca Shackleton ve Dawson (2007) yerel yönetimler için kontrol etme gücünün olmadığı harici unsurların e-devlet gelişim sürecinde daha fazla belirleyici olduğunu ileri sürmektedir. Bu açıdan öncelikli olarak vatandaş odaklı, katılımcı, şeffaf ve etkin bir yerel yönetim sistemi oluşturmak için BİT'lerin kullanımını olanak sağlayacak yasal, idari ve teknik altyapının oluşturulması önem arz etmektedir (Henden & Henden, 2005: 59). Diğer taraftan Fan (2013)'ın aktarımına göre yerel e-devlet gelişimi ile ilgili olarak teknik hususlar yanı sıra uygun ve kapsayıcı mevzuat altyapının oluşturulması, yeterli ve bilimsel temele dayanan yasa ve yönetmeliklerin çıkarılması önem arz etmektedir. Bu durum ise ulusal ve yerel e-devlet gelişimi arasındaki temel bağlantıya örnek teşkil etmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığı ile kamusal mal ve hizmetlerin her geçen gün daha fazla yaygınlaşması hususunda karşılaşılan temel açmazlardan birisi “eşitsizlik”tir. Özellikle sosyopolitik ve demografik özellikleri itibariyle toplum ortalamasından farklılaşan kesimler eşit ölçüde dijital kamusal hizmet sunumlarından faydalanamamaktadır. Güvenlik ve kimlik doğrulama sistemleri için ortak standartlar oluşturmak gibi teknik sorunlar yanı sıra engelliler, yaşlılar, özel dil eğitimine ihtiyacı olan gruplar için kolayca erişilebilir olunmaması, toplumun belirli kesimleri tarafından uygun maliyetli, yeterli ağ ve donanım kapasitesinden yoksun olması ve gerekli becerilerin kazanılmasında ise yeterli desteğin sağlanamaması gibi sorunlar yerel e-devletin benimsenmesi ve geliştirilmesinde temel açmazlar arasında gösterilmektedir (Eynon & Dutton, 2007: 236). Benzer şekilde “gizlilik” ve “siber güvenlik” konuları yerel yönetimler ve kent yönetim kurumları tarafından kamusal hizmetlerin dijital ortamlar ile sunulmasında karşılaşılan açmazlar arasındadır. Zira gelişmekte ya da az gelişmiş ülkelerde beşerî ve finansal kısıtlar yanı sıra dijital altyapı ve teknik kapasite konusunda yetersizlikler söz konusudur.

Yerel e-devletin benimsenmesi ve yaygınlaşması konusunda uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından belirlenen amaç ve ilkeler yeterli olmamaktadır. Zira Eynon ve Dutton (2007)'unda ifade ettiği gibi devletler arasında yasal, siyasi, idari, teknik, kurumsal ve kültürel farklılıklar uluslararası alanda belirlenen direktiflerin farklı yorumlanmasına sebep olmaktadır. Yerel yönetimler aynı ulusal mevzuatı uygulamak zorunda olsalar dahi, gelişim düzeyleri açısından aralarında farklılıklar oluşmaktadır. Ayrıca, e-devlet ile ilgili yasanın kapsamı ve derinliği yerel yönetimler açısından bilgiye erişim ve şeffaflık gibi ölçütler açısından gelişmişlik düzeyini etkileyebilmektedir (Navarro-Galera, 2018: 8). Diğer taraftan yerel e-devlet gelişimi açısından örgütsel boyut ve koşullar önemlidir. Tüm yönetim seviyelerinde

yeniliğe muhalif olma, etkili e-devlet sunmak için gerekli organizasyonların ve süreçlerinin ilerletilmesini yavaşlatabilmekte veya önleyebilmektedir. Riskten kaçınan örgütsel kültür, başarılı uygulamalardan ders almama, siyasi ve yönetim liderliğindeki başarısızlıklar bu konuda altı çizilmesi gereken faktörler arasındadır (Eynon & Dutton, 2007: 236). Bu açıdan yerel aktörlerin BİT'leri benimsemesi ve kullanması hususunda isteklilik düzeyleri önem arz etmektedir. Örnek olarak Zheng ve Schachter (2018) BİT'leri kullanma konusunda daha istekli olan belediye yönetimlerinin vatandaşlara e-katılım seçenekleri sunmada daha iyi performans gösterdiklerini tespit etmiştir. Özellikle vatandaş katılımını arzulayan yöneticiler, kurumlarına BİT kullanımını teşvik ettiğini ifade etmektedir. Bu sebeple yönetici pozisyonundaki kişilerin istekliliği, belediye düzeyinde e-katılım tekliflerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi, maliyetlerin düşürülmesi ve demokratik sürecin güçlendirilmesi yönünde tüm yönetim seviyelerindeki arzu, motivasyon ve beklenti yüksek olsa da e-devlet yerel yönetimden önce ulusal düzeyde merkezi yönetimler tarafından uygulanmaktadır (Edmiston, 2003: 20). Bununla birlikte, internet başta olmak üzere diğer elektronik bilgi ve hizmet sunum biçimleri, yerel düzeyde olduğundan çok daha hızlı bir şekilde ulusal düzeyde devlet ve kurumlarına nüfuz etmektedir (Edmiston, 2003: 20). Diğer taraftan özellikle gelişmekte ya da az gelişmiş ülke vatandaşları kısıtlı imkânlarda olsa dahi e-devlet uygulamaları ve dijital kamusal hizmetlerin sağlamış olduğu avantajlar hususunda yeterli bilinç düzeyine sahip değildir. Merkezi ve yerel yönetimlerin kamusal hizmetlerin dijitalleştirilmesinde sağlamış olduğu gelişim, vatandaşların yakalamış olduğu değişimden daha hızlı gerçekleşmektedir. Ayrıca yerel e-devlet gibi “web platformları”nın her geçen gün gelişim gösterdiğini ancak e-hizmet ve katılımcılığı artıracak araçların yetersiz olduğu yönde görüşler söz konusudur (UN, 2020: 110). Bu konuda yerel e-devlet uygulamalarını yaygınlaştıracak teknolojik koşulların yetersiz olması bir diğer önemli olumsuz açmazdır. Yerel ölçekte teknolojik koşulların iyileştirilmesi ile mobil uygulamalar kullanılabilir hale getirilmesi ve kamusal hizmetlere her mekân ve zamanda erişilebilir olması, vatandaşlar ile iletişimin sağlanmasında Facebook, Twitter, YouTube gibi sosyal medya araçlarının kullanım sıklığının artırılması önem arz etmektedir.

Ulusal düzeyde olduğu gibi yerel ölçekte birimler arasında bilgi paylaşımının gerçekleştirilmesi faydaları olması yanı sıra çeşitli riskleri de içermektedir. Nitekim kamu kurumları arasında bilgi paylaşımı ve bu konuda gerekli entegrasyonun sağlanması kurumsal şeffaflığı sağladığı gibi yönetsel birimlerin birbirlerini değerlendirme ve eleştirme imkânı da

sunmaktadır. Bu açıdan çoğu yönetsel birim tarafından elektronik ortamda paylaşılan bilgilerin doğruluğu ve geçerliliğinin sorgulanabileceğinden paylaşım konusunda çekimser davranmaktadır (Bigdeli vd., 2013: 820). Yerel e-devlet gelişimi nihayetinde paydaşlar arasında interaktif olarak veri paylaşımını gerektirmektedir. Bu durum aynı zamanda internet güvenliği sorunlarda beraberinde getirmektedir. Welch vd. (2016), paydaşlar arasında veri paylaşımının bilgi kontrolünü kaybetme ya da kötü kullanımına engel olamama gibi birtakım riskleri de içerdiğinden kurumların veri paylaşımından kaçındıklarını belirtmektedir.

Tüm bu değerlendirmeler, yerel e-devlet gelişiminde hem merkezi yönetim tarafından hem de yerel sakinler ve diğer paydaşlardan gelen taleplerin belirleyici olduğunu göstermektedir. Merkezi yönetim tarafından gelen talepler yasalar ile teşvik ya da zorlamalar kastedilmektedir. Yerel yönetimler, genellikle e-devlet alanında bağımsız karar verme yetkilerinden yoksun olmakta, yeni girişimleri uygulamak için daha çok merkezi yönetim tarafından şekillendirilen mevzuat ve finansal koşullara bağımlı kalmaktadır (Shackleton & Dawson, 2007: 713). Benzer şekilde vatandaşlar dâhil olmak üzere yerel paydaşların yerel yönetimlere meşruiyet ve istikrar konularında vermiş oldukları destek, yerel e-devlet gelişimin seyrini değiştirebilmektedir.

5. Araştırma Verisi ve Yöntemi

Çalışmada BM, Ekonomi ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı tarafından 100 farklı şehir ölçeğinde gerçekleştirilen bilimsel ve kapsamlı “E-Devlet Anket” verileri kullanılmıştır. Zira BM e-devlet bilgi veri tabanında bulunan tüm anket verileri, resmi kaynağa uygun şekilde atıfta bulunulması halinde kullanılabilirliği açık olarak belirtilmektedir.² Ayrıca veri tabanında teknoloji, içerik, hizmet sunma ve katılım olmak üzere dört ölçüt ve 80 gösterge değerlendirilerek 100 farklı şehir için belirlenen “Yerel Online Hizmet İndeksi-YOHI” sonuçları paylaşılmaktadır. Teknoloji boyutu, kamusal hizmetlerin sunumunda kullanılan web siteleri tarayıcılarının uyumluluğunu, portal bulma kolaylığı ve hızını, mobil cihazların erişilebilirliğini gibi teknik kapasiteye ilişkin göstergeleri içermektedir. İçerik boyutunda ise kurumsal yapı, e-devlet gelişim stratejisi, iletişim, bütçe ve finansal yapı, ihale süreci ve sonuçları, spor, kültür ve sanat alanındaki faaliyetlere ilişkin veriler olmak üzere yerel yönetimler yanı sıra toplumsal yapıya ilişkin bilgileri içeren göstergeler yer almaktadır. Ayrıca “hizmet sunumu” boyutunda ise yerel yönetimler tarafından web siteleri aracılığı ile sunulan

² BM E-Devlet Anketi tarafından elde edilen veriler ve diğer bulgular araştırma ve yayın için kullanılabilirliği açık olarak belirtilmektedir (bkz. <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/FAQ>). Bu kapsamda çalışma kullanılan yöntem gereği Etki Kurul Raporu gerektirmemektedir.

kimlik doğrulama, personel bilgilerin güncellenmesi, mail aracılığı ile erişim, sürücü belgesi, doğum ya da ölüm belgesi, çevre ve enerji konularında gerekli izin belgeleri gibi kamusal hizmetlere erişime ilişkin göstergeler yer almaktadır. Son olarak katılım boyutunda, tartışma forumları, şikâyet ve geri bildirim mekanizmaları ve çevrimiçi anketler gibi katılım mekanizmalarının ve girişimlerin değerlendirilmesi amacıyla başvuru alan göstergeler yer almaktadır (UN, 2020: 254-255).

Yerel düzeyde dijital dönüşüm hakkında önemli verilerin sağlanmasına katkı sunan “E-Devlet Gelişim Anketi” akademik çalışma, bilimsel rapor ve uzman görüşleri doğrultusunda belirlenen 80 farklı göstergelerin “1-var” ya da “0-yok” şeklindeki ikili değerlendirme sonucu “*YOHİ*” değerinin hesaplandığı belirtilmektedir (UN, 2020: 90). Söz konusu araştırma anketinin yerel düzeyde e-devlet gelişimi konusunda küresel ölçekte karşılaştırmalı analizlere imkân sunması bakımından önem arz etmektedir. Nitekim *YOHİ* değeri, yerel yönetimler tarafından resmî web siteleri aracılığıyla sağlanan bilgi ve hizmetleri değerlendirerek yerel düzeyde e-devlet gelişimini yakalayan çok kriterli bir araç olarak değerlendirilmektedir (UN, 2020: 90). Ayrıca yerel e-devlet indeksi için belirlenen 100 şehir için coğrafi konum ve nüfus dağılımına dikkate alınmış olması, tüm dünya bölgeleri eşit olarak temsil edilmeye çalışılmış olması, bu veriler çerçevesinde gerçekleştirilecek araştırmaların güvenilir ve tutarlı sonuçlara ulaşmasını sağlamaktadır. Anket kapsamında belirlenen 100 kentin 29’u Asya’da, 32’si Afrika’da, 21’i Avrupa’da, 16’sı Amerika ve 2’si Okyanusya’da olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu şehirlerden bazılarının bir web portalının (diğer internet siteleri ile bağlantı sağlayan ana kapının) olmaması sebebiyle çalışma da sadece 85 farklı şehir için indeks sonuçları paylaşıldığı belirtilmektedir ki, bu sayı bile bu konuda yapılacak karşılaştırmalı analizler için yeterli düzeydedir.³ Zira kentsel ölçekte bu düzeyde kapsamlı veri edilmesi çok fazla emek ve

³ Bu çalışmada analizlere tabi tutulan ve Birleşmiş Milletler E-Devlet Gelişim Anketi (2020)’nde açıklanan 85 şehir için “0” ile “1” arasında değişen yerel e-devlet gelişim endeks değerleri büyükten küçüğe doğru; Madrid (Spain), New York (United States of America), Tallinn (Estonia), Paris (France), Stockholm (Sweden), Moscow (Russian Federation), Bogotá (Colombia), Buenos Aires (Argentina), Berlin (Germany), Seoul (Republic of Korea), Shanghai (China), Istanbul (Turkey), London (United Kingdom), Roma (Italy), São Paulo (Brazil), Brussels (Belgium), Dubai (United Arab Emirates), Toronto (Canada), Helsinki (Finland), Mexico City (Mexico), Warsaw (Poland), Amsterdam (Netherlands), Prague (Czech Republic), Sydney (Australia), Tokyo (Japan), Johannesburg (South Africa), Lisbon (Portugal), Athens (Greece), Almaty (Kazakhstan), Kuala Lumpur (Malaysia), Riyadh (Saudi Arabia), Vienna (Austria), Budapest (Hungary), Mumbai (India), Guayaquil (Ecuador), Nairobi (Kenya), Santo Domingo (Dominican Republic), Kabul (Afghanistan), Bangkok (Thailand), Lima (Peru), Tunis (Tunisia), Belgrade (Serbia), Colombo (Sri Lanka), Ho Chi Minh (Vietnam), Lagos (Nigeria), Santiago (Chile), Amman (Jordan), Jakarta (Indonesia), La Paz (Bolivia), Cairo (Egypt), Kiev (Ukraine), Guatemala City (Guatemala), Bucharest (Romania), Addis Ababa (Ethiopia), Casablanca (Morocco), Algiers (Algeria), Luanda (Angola), Tashkent (Uzbekistan), Kathmandu (Nepal), Kigali (Rwanda), Dushanbe (Tajikistan), Harare (Zimbabwe), Lusaka (Zambia), Abidjan (Côte d'Ivoire), Baku (Azerbaijan), Dar es Salaam (Tanzania), Karachi (Pakistan), Minsk (Belarus), Manila (Philippines), Havana (Cuba), Yangon (Myanmar), Baghdad (Iraq), Kampala (Uganda), Caracas (Venezuela), Dhaka, (Bangladesh), Tehran (Iran), Damascus (Syria), Phnom Penh

zaman gerektirmesi, bu konuda çalışma yapan çoğu araştırmacının karşılaştığı temel açmazlar arasında yer aldığı bilinmektedir.

Diğer taraftan çalışmada her bir şehir için belirlenen yerel e-devlet gelişim indeks sonuçları çok yüksek, yüksek, orta veya düşük olmak üzere dört farklı (sırasıyla 1-4) kategorik değerler dikkate alınmıştır. Çalışmada ilk olarak Kategorik veri seti olarak belirlenen *YOHI* değerleri ile aynı anket ile belirlenen Ulusal E-Devlet Gelişim Endeksi-*EGİ* değerleri (Çevrimiçi Hizmetler Endeksi-*ÇHE*, Telekomünikasyon Altyapısı Endeksi-*TAE*, İnsan Kapasitesi Endeksi-*İKE* ve E-Katılım Endeksi-*EKE*) ile karşılaştırılarak aralarında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı “Spearman’ın Sıralama Korelasyon Analizi” ile incelenmiştir. Zira bu endekslerin her biri, kendi başına bağımsız olarak değerlendirilebilen bileşik bir ölçü olarak kabul edilmekte ve sıralı veri ölçeğine uygun olmaktadır (UN, 2020: 2).

E-devlet gelişim endeks değerleri ülkeler için çevrim içi hizmet sunumu ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında yer alan veri merkezli dijital yönetimlerin değişim düzeyleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. BM E-Devlet Anket Sonuçlarına (2020: 232-250) göre *ÇHI* değer, ulusal düzeyde e-devlet ile ilgili politika, mevzuat veya bütçeye ilişkin bilgiler, sosyal ağların varlığına ve çevrimiçi platformlarda çevrim içi kamusal hizmet ve işlem yönetebilme kapasitesine ilişkin göstergeler üzerinde hesaplanmıştır. Diğer taraftan *İKE* değerinin hesaplanmasında yetişkin okuryazar oranı, ilköğretim ve üniversite kayıtlanma oranları, beklenen ve ortalama eğitim süreleri gibi beşerî sermayeye ilişkin dört farklı gösterge kullanılmıştır. Benzer şekilde *TAE* değerinin hesaplanmasında internet kullanıcı ve mobil abone sayısı, sabit ve mobil (geniş bant) abone sayısı gibi teknik alt yapıya ilişkin ve e-devlet gelişiminde önemli rol oynayan göstergeler kullanılmaktadır. Son olarak *EKE* değerinin hesaplanmasında e-bilgi paylaşımı, e-danışma ve e-karar verme gibi paydaşlar ile etkileşime geçebilme kapasitesine ilişkin göstergeler dikkate alınmıştır. Sonuç olarak BM E-Devlet Gelişimi Anketi kapsamında paylaşılan veriler, belirli bir ülke için ulusal düzeyde gerçekleşen dijital değişim ve dönüşüm konusunda çeşitli araştırma yöntemleri (anket, mülakat, kurumların veri tabanlarından erişilen ikincil veriler vb.) ile elde edilebilecek düzeyde bilimsel ve güvenilir sonuç üretme kapasitesine sahiptir.

Çalışmada ülkeler için tespit edilen e-devlet gelişim endeks sonuçları benzer şekilde çok yüksek (0.75-1), yüksek (0.50-0.7499), orta (0.25-0.4999) ve düşük (0-0.2499) olmak üzere

(Cambodia), Tegucigalpa, (Honduras), Antananarivo (Madagascar), Ouagadougou (Burkina Faso), Kumasi (Ghana), Porto Moresby (Papua New Guinea), Bujumbura (Burundi), Porto Novo (Benin), Lilongwe (Malawi) şeklinde sıralanmaktadır.

dört farklı kategoriye ayrılarak analizlere dâhil edilmiştir. Bu aşamada ülkeler arasında e-devlet gelişim düzeyi ve boyutları bakımından anlamlı farklılıkların olup olmadığı “Spearman'ın Sıralama Korelasyon Katsayısı” aracılığı ile sorgulanmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen modeller,

H₀: Ulusal e-devlet gelişim kapasitesinin yerel dijital değişim üzerinde belirleyici etkisi yoktur.

H₁: Ulusal e-devlet gelişim kapasitesinin yerel dijital değişim üzerinde belirleyici etkisi vardır.

şeklinde belirlenen hipotezlerin test edilmesi sağlamaktadır. Yerel e-devlet gelişimi üzerinde etkili olan unsurlar içerisinde özellikle ulusal e-devlet gelişmişlik düzeyinin ne düzeyde etki düzeyine sahip olduğunu tespit etmek için Sıralı (Ordinal) Lojistik Regresyon Analizine başvurulmuştur. Zira sosyal araştırmalarda bağımlı değişkenin sıralı (5’li ya da 7’li Likert ölçeği gibi) bağımsız değişkenlerin ise sürekli ya da süreksiz kantitatif ya da nominal olması durumunda Ordinal Lojistik Regresyon Analizi tercih edilmektedir (Orhunbilge, 2010: 209). Lojistik regresyon analizleri göreceli olarak kısıtlamalar açısından daha esnek bir analiz yöntemi olarak kabul edildiği için araştırmacılar tarafından daha fazla tercih edilen bir yöntemdir. Örnek olarak, bu çalışmada olduğu gibi, tahmin edici bağımsız değişkenlerin sürekli, ayrık ya da kategorik olması analizlerin yapılmasına engel teşkil etmemektedir (Tabachnick vd., 2019: 350). Bağımlı değişkenin ölçek türüne ve sayısına göre değişim gösteren lojistik regresyon analizleri arasında, sıralı lojistik regresyon için bağımlı değişkenin bağımlı değişkenin en az üç kategoride olması ve sıralı ölçekte ölçülmüş olması gerekmektedir. Belirlenen modelde bağımsız değişkenler ise sürekli ya da kategorik olabilmektedir (Hayat & Özden, 2021: 2294). Sıralı lojistik regresyon analizinin temel varsayımları ise doğrusallık ve çoklu bağlantı (multicollinearity) varsayımdır (Tabachnick vd., 2019: 351). Bu sebeple ilk olarak bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin kategorileri boyunca paralel dağılım durumu Wald Ki-Kare Testi ve Olabilirlik Oran Test sonuçlarına göre “paralel doğrusallık varsayımı”nın kontrol edilmesi gerekmektedir (Hayat & Özden, 2021: 2295). Çoklu bağlantı varsayımı ise diğer regresyon analizlerinde de geçerli olduğu gibi bağımsız değişkenler arasında güçlü bir ilişkinin olup olmadığının kontrol edilmesidir (Tabachnick vd., 2019: 351). Yüksek düzeyde çoklu bağlantı, ilgili bağımsız değişkenlerin benzersiz etkisi, tahmin katsayılarını ve standart hatalarını önemli ölçüde azaltmaktadır (Hair vd., 2019: 578). Bu açıdan çoklu bağlantı varsayımının kontrolü için bağımsız değişkenler arası korelasyon matrisi yanı sıra tolerans ve varyans artış değerlerine bakılması önerilmektedir. Tolerans değerlerinin 0,2’den küçük, VIF değerlerinin ise 10’dan büyük olması çoklu doğrusal bağlantının bir

göstergesi olarak kabul edilmektedir (Orhunbilge, 2010: 53-54). Çalışma sonucunda elde edilen modellerin uygunluğunu kontrol etmek için Ki-Kare Modele Uygunluk Testi sonuçlarına bakılması gerekmektedir. Diğer taraftan yapılandırılan modellerin bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerinde etki gücü ve açıklama kapasitesinin belirlenmesi için Cox-snell, Nagelkerke ve McFadden R² değerleri incelenmesi gerekmektedir (Hair vd., 2019: 586). Sonuç olarak sıralı lojistik regresyon analiz sonuçları, parametre tahminleri, X² Log Benzerlik Oran Testi ve anlamlılık düzeylerine ilişkin bilgiler çerçevesinde oluşturulan dört farklı model Tablo 2’de sunulmuştur.

6. Bulgu ve Tartışmalar

Tüm yönetim seviyelerinde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının, kamusal hizmetlerin etkin ve verimli sunulması, süreç yönetimin geliştirilmesi, vatandaşlar başta olmak üzere paydaşların kamu sorunları ile ilgili konularda bilgi alma ya da karar verme sürecine katkı sunma gibi çeşitli faydaları söz konusudur. Dahası “Yeni Kentsel Gündem” ya da “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” gibi uluslararası düzenlemelerde ulusal düzeyde e-devlet gelişiminin destekleyicisi ve tamamlayıcısı olarak yerel aktörlere, özellikle yerel yönetimlere çok fazla atıf yapılmaktadır. Bu açıdan yerel e-devlet gelişimi çerçevesinde kamusal hizmetlere ilişkin bilgiler yanı sıra geçmiş, bugün ve geleceğe ilişkin plan, proje ve hedeflerin vatandaşlar yanı sıra kent yönetimindeki tüm paydaşları ile paylaşılması önem arz etmektedir. Tablo 1’de paylaşıldığı gibi, yerel e-devlet gelişiminin temel belirleyiciler arasında özellikle ulusal e-devlet gelişmişlik düzeyi belirleyici konumdadır. Nitekim kentsel ölçekte e-devlet gelişimi üzerinde etkili olan ulusal e-devlete ilişkin parametrelerin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, Yerel Online Hizmet İndeksi-*YOHİ*, E-Devlet Gelişim Endeksi-*EGİ*, Çevrimiçi Hizmetler Endeksi-*ÇHE*, Telekomünikasyon Altyapısı Endeksi-*TAE*, İnsan Kapasitesi Endeksi-*İKE*, E-Katılım Endeksi-*EKE* değerleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir ($p < 0.005$ ve katsayı değerlerin tamamı 0,5’ten büyüktür). Bu durum ulusal düzeyde e-devlet gelişimin yerel ölçekte dijital dönüşümden bağımsız olduğu yönündeki tespitleri geçersiz kılmaktadır. Her bir yönetim düzeyindeki e-devlet gelişim süreci ayrı analizleri gerektirmekte ancak aralarında bir ilişkinin olmadığını ileri sürmek bu çalışma sonuçlarının da teyit ettiği gibi mümkün değildir.

Tablo 1
*Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişki Düzeyi**

		<i>YOHI</i>	<i>EGİ</i>	<i>EKE</i>	<i>ÇHE</i>	<i>İKE</i>
<i>EGİ</i>	Korelasyon Katsayısı	,614**				
	Anlamlılık Düzeyi	(<0,001)				
<i>EKE</i>	Korelasyon Katsayısı	,610**	,641**			
	Anlamlılık Düzeyi	(<0,001)	(<0,001)			
<i>İKE</i>	Korelasyon Katsayısı	,641**	,740**	,898**		
	Anlamlılık Düzeyi	(<0,001)	(<0,001)	(<0,001)		
<i>İKE</i>	Korelasyon Katsayısı	,514**	,766**	,613**	,602**	
	Anlamlılık Düzeyi	(<0,001)	(<0,001)	(<0,001)	(<0,001)	
<i>TAE</i>	Korelasyon Katsayısı	,551**	,590**	,632**	,594**	,645**
	Anlamlılık Düzeyi	(<0,001)	(<0,001)	(<0,001)	(<0,001)	(<0,001)
N		85	85	85	85	85

*Yerel Online Hizmet İndeksi-*YOHI*, E-Devlet Gelişim Endeksi-*EGİ*, Çevrimiçi Hizmetler Endeksi-*ÇHE*, Telekomünikasyon Altyapısı Endeksi-*TAE*, İnsan Kapasitesi Endeksi-*İKE*, E-Katılım Endeksi-*EKE*.
**Spearman'ın sıralama korelasyon katsayısı 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Çalışmada yerel e-devlet gelişimi üzerinde etkili olan unsurlardan yasal ve kurumsal, iktisadi ve teknolojik gelişmişlik düzeyinin bir göstergesi olarak belirlenen parametrelerin etki ve açıklayıcı gücünü belirlemek amacıyla “Complementary Log-log” bağlantılı sıralı lojistik regresyon analizi kullanılmıştır. Tablo 2’de analiz sonuçlarına göre oluşturulan modellerden sadece uygun olarak tespit edilenler paylaşılmıştır. Söz konusu modellerin verilere uygunluk düzeyini belirten Ki-Kare Modele Uygunluk Testi sonuçlarının anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Model-1 için Ki-Kare = 48,207 ve $p < 0,005$; Model-2 için Ki-Kare = 35,087 ve $p < 0,005$; Model-3 için Ki-Kare = 32,735 ve $p < 0,005$; Model-4 için Ki-Kare = 44,494 ve $p < 0,005$). Nitekim analiz sonucunda elde edilen her bir model için anlamlılık düzeyinin (p değerleri) %0.5’ten küçük olduğu gözlenmiştir. Diğer taraftan lojistik regresyon analizlerinde gerekli olan çoklu bağlantı varsayımı için Tolerans ve VİF değerleri incelenmiştir. Tablo 1’de Çevrim İçi Hizmetler (*ÇHE*)’e ilişkin değişkenin, diğer bağımsız değişkenler ile yüksek düzeyde ilişkisi olması (ilişki katsayısı 0,700’dan yüksek olması) sebebiyle çoklu bağlantı sorunu gözlenmiştir. Tolerans ve VİF değerleri incelendiğinde ise bütün bağımsız değişkenler için VİF değerlerinin 5’ten küçük olduğu, Tolerans değerlerinin ise 0,2 ile 0,5 arasında yer aldığı gözlenmiştir. Ancak ulusal e-devlet gelişim düzeyinin göstergesi olarak belirlenen değişken değerinin 0,208 olması çoklu bağlantı varsayımı açısından sonuçların yorumlanmasında temkinli olunmasını gerektiğini göstermektedir. Diğer taraftan sıralı lojistik regresyon analizin bir diğer önemli varsayımı olan paralel doğrusallık varsayımının kontrolü için X^2 Log Likelihood test sonuçları incelenmiş, birinci model dışındakilerin bu varsayımı karşıladığı tespit edilmiştir (1.-4. Model

sonuçları sırasıyla; $X^2 = 33,93$ ve $p < 0,005$; $X^2 = 12,367$ ve $p > 0,005$; $X^2 = 17,707$ ve $p > 0,005$ ve $X^2 = 22,664$ ve $p < p > 0,005$). Sonuç olarak tüm bu değerler, analiz sonucunda elde edilenlerden sadece 2. 3. ve 4. modellerden anlamlı sonuçlar üretilebileceğini göstermektedir.

Diğer taraftan dört farklı modellerin verileri açıklama gücünü tespit etmek amacıyla sırasıyla *Cox-Snell* (0,495), *Nagelkerke* ve *Mc Fadden R²* değerleri incelenmiş, sonuçların 0.500'ün üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Ancak 1. Modelin gerekli varsayımları karşılamadığı için model sonuçlarının yorumlanmasına da gerek duyulmamıştır. Tablo 2'deki parametre tahminleri, Walt testi sonuçları ve anlamlılık düzeyleri değerlendirildiğinde ise ulusal düzeyde yüksek derecede e-katılım düzeyinin yerel e-devlet gelişmişlik düzeyinde en üst kategorisini ("1" ile kodlanan) açıkladığı (anlamlılık düzeyi %1.7) gözlenmiştir. Bir başka ifadeyle ulusal e-devlet katılım düzeyine sahip olan ülkelerde araştırma anketinde dâhil edilen şehirler için yerel e-devlet gelişmişlik düzeyinden yüksek olduğu gözlenmiştir (bkz. Model-2). 3. Model için tespit edilen parametre tahminleri ve Wald değerleri dikkate alındığında ise ulusal düzeyde e-devlete ilişkin insan sermayesi ve telekomünikasyon altyapısının yerel e-devlet gelişim düzeyini açıkladığı tespit edilmiştir (anlamlılık düzeyi sırasıyla %1.3 ve %2). Nitekim "1" olarak kodlanmış olan yüksek düzeyde insan sermaye indeksi ve telekomünikasyon alt yapısı olan ülkelerde *YOHİ* değerleri de yüksek çıkmaktadır. 4. Model sonuçları değerlendirildiğinde ise diğer değişkenler bütünleşik olarak yerel e-devlet gelişmişlik düzeyindeki etkisi bakımından özellikle e-katılım ve beşeri sermaye endeks değerlerinden yüksek olan ülkeler için yerel e-devlet gelişmişlik düzeyi de fazla olmaktadır (anlamlılık düzeyi sırasıyla %2 ve %4.8). Bu sonuçlar özellikle yüksek düzeyde yerel e-devlet gelişmişlik düzeyinde sahip ("1" olarak kodlanmış) olanlar için anlamlı olmaktadır.

Tablo 2
Sıralı Lojistik Regresyon Modellerine İlişkin Sonuçlar

		Tahmin	Standart Hata	Wald	df	Önem Düzeyi	95% Güven Aralığı		
							Alt Sınır	Üst Sınır	
Model 1	Eşik değer	[YOHİ = 1,00]	-3,475	,496	48,993	1	,000	-4,448	-2,502
		[YOHİ = 2,00]	-2,401	,443	29,385	1	,000	-3,269	-1,533
		[YOHİ = 3,00]	-,754	,342	4,857	1	,028	-1,425	-,083
	Eşik değer	[EGİ=1,00]	-2,581	,475	29,560	1	,000	-3,511	-1,650
		[EGİ=2,00]	-1,024	,410	6,229	1	,013	-1,829	-,220
		[EGİ=3,00]	0 ^a	.	.	0	.	.	.
Model 2	Eşik değer	[YOHİ = 1,00]	-2,936	0,796	13,616	1	0	-4,496	-1,377
		[YOHİ = 2,00]	-1,932	0,768	6,331	1	0,012	-3,437	-0,427
		[YOHİ = 3,00]	-0,46	0,736	0,39	1	0,532	-1,903	0,983
	Eşik değer	[EKE=1,00]	-1,849	0,772	5,739	1	0,017	-3,361	-0,336
		[EKE=2,00]	-0,232	0,794	0,086	1	0,77	-1,788	1,324
		[EKE=3,00]	-0,161	0,799	0,041	1	0,84	-1,728	1,405
		0 ^a	.	.	0	.	.	.	

Yıldırım, K. / Yerel ve Ulusal E-Devlet Gelişim Modelleri ve Belirleyicileri Üzerine Bir İnceleme

Model 3	Eşik değer	[YOHİ = 1,00]	-4,229	,855	24,447	1	,000	-5,906	-2,553
		[YOHİ = 2,00]	-3,217	,826	15,166	1	,000	-4,836	-1,598
		[YOHİ = 3,00]	-1,778	,783	5,163	1	,023	-3,312	-,244
	[İKE=1,00]	-1,708	,688	6,170	1	,013	-3,056	-,360	
	[İKE=2,00]	-1,593	,692	5,306	1	,021	-2,949	-,238	
	[İKE=3,00]	0 ^a			0				
	[TAE=1,00]	-1,586	,680	5,441	1	,020	-2,919	-,253	
	[TAE=2,00]	-,566	,623	,824	1	,364	-1,788	,656	
	[TAE=3,00]	-,140	,639	,048	1	,826	-1,393	1,112	
	[TAE=4,00]	0 ^a			0				
Model 4	Eşik değer	[YOHİ = 1,00]	-6,253	1,453	18,513	1	,000	-9,101	-3,405
		[YOHİ = 2,00]	-4,705	1,410	11,138	1	,001	-7,469	-1,942
		[YOHİ = 3,00]	-1,813	1,295	1,960	1	,162	-4,350	,725
	[EKE=1,00]	-2,864	1,232	5,401	1	,020	-5,278	-,449	
	[EKE=2,00]	-,423	1,174	,130	1	,718	-2,724	1,877	
	[EKE=3,00]	-,710	1,139	,389	1	,533	-2,943	1,522	
	[EKE=4,00]	0 ^a			0				
	[İKE=1,00]	-1,527	,959	2,534	1	,111	-3,407	,353	
	[İKE=2,00]	-1,713	,865	3,918	1	,048	-3,408	-,017	
	[İKE=3,00]	0 ^a			0				
	[TAE=1,00]	-1,549	1,054	2,159	1	,142	-3,615	,517	
	[TAE=2,00]	-,315	,947	,111	1	,739	-2,171	1,540	
	[TAE=3,00]	,186	,925	,040	1	,841	-1,627	1,999	
	[TAE=4,00]	0 ^a			0				

Bağlantı işlevi: Complementary Log-log.

Diğer taraftan araştırma anketine dâhil edilen şehirler arasında düşük düzeyde (“3.” ve “4.” kategoriler için) yer alanlarda, ulusal düzeyde e-devlet gelişim parametreleri etkili olmadığı gözlenmiştir. Şüphesiz bu sonuç daha fazla kapsamlı çalışmalar ile sorgulanmayı gerektirmekte ancak elde edilen yüksek düzeyde ulusal ve yerel e-devlet gelişim düzeyi arasındaki anlamlı ilişki düzeyi, bu konuda yapılacak olan çalışmalar için önemli bir bulgu olarak kabul edilebilir. Yerel düzeyde etkili olan ve alan yazında sıklıkla tartışılan çok fazla parametre söz konusudur. Ancak bu çalışmada ankete dâhil edilen şehirler için nüfus, eğitim, ekonomik ve finansal kısıtlar, örgütsel koşullar gibi değişkenleri tek bir analize dâhil etmek zordur. Her şeyden önce bu konuda ülkeler arasındaki ilgili değişkenlerin ölçülmesinde farklı kıstasların kullanılması, en önemli açmazlar arasındadır. Bu yönde yeni değişkenler analizlere dâhil edilse dahi sonuçların güvenilirliği düşme riski taşımaktadır. Örnek olarak örgütsel kültür ya da kentli nüfus oranları gibi parametreler her bir ülke için farklı ölçütler üzerinden değerlendirilmektedir.

Analiz sonuçları bütünlük olarak değerlendirildiğinde, küresel ölçekte 100 farklı şehir için gerçekleştirilen anket sonuçları, ulusal e-devlet gelişime karşı yerel düzeyde dijital değişim ve dönüşümün başlangıç aşamasında olduğu tespit edilmiştir. Nitekim araştırmaya dâhil edilen 85 şehir için belirlenen yerel e-devlet gelişim endeks değerleri dikkate alındığında %63'lük bir kesiminin düşük ve orta olarak (2 ve 3 olarak kodlanmış olanlar) belirlenen kategoride yer aldığı gözlenmektedir. Ayrıca 85 şehrin sadece %16'lık bir kesim, yüksek düzeyde (1 olarak

kodlanmış) bir gelişim göstermektedir. Dahası yerel ölçekte gelişim gösteren ülkelerin ulusal e-devlet gelişim düzeyleri de benzer şekilde yüksek çıkmaktadır. Küresel ölçekte e-devlet gelişim düzeylerinin ekonomik ve bölgesel koşulları bakımından dağılımı BM E-Devlet Gelişim Raporu (2020) başta olmak üzere çeşitli bilimsel ve kapsamlı uluslararası analiz raporlarında değerlendirildiği için burada tekrar değinilmesine gerek duyulmamıştır. Ancak yüksek düzeyde e-devlet gelişime sahip olan ülkelerde dijital kamusal hizmetlerin sunumuna yönelik gerekli strateji ve politikaların daha tutarlı ve paydaşlar arasında iş birliğinin olacağı beklenen bir durumdur.

Çalışmada dikkat çeken bir diğer önemli sonuç, ulusal e-devlet gelişimin temel boyutları içerisinde özellikle “*telekominasyon altyapısı ve beşerî sermaye kapasitenin*” yerel ölçekte dijital değişim ve dönüşümü daha fazla açıklamasıdır. Telekominasyon alt yapısına ilişkin özellikle ulusal düzeyde telefon ve mobil cihaz üyeliği yan sıra internet kullanım oranının yüksek olduğu ülkelerde yerel e-devlet gelişiminin de yüksek olmaktadır. Aynı şekilde ulusal düzeyde internet kullanım oranının yüksek olması yerel ölçekte belirgin farklılaşmaya sebep olmaktadır. Nitekim e-devlet uygulamaları aracılığı ile kamusal hizmetlerin sunulması her şeyden önce vatandaşların yeni teknolojik araçları kullanabilme yetkinliğine ve bilgiye erişim noktasında yeterli düzeyde farkındalığa sahip olmalarına bağlıdır. Diğer taraftan karşılaştırmalı ülke örnekleri için geliştirilmiş olan telekominasyon verilerinin kapasite ve kapsamının daha fazla geliştirilmesi gerektiği söylenebilir. Ancak telekominasyon alt yapı verilerinde olduğu gibi e-devlet anket sonuçları kapsamında belirlenen endeks değerleri, ülkeler arasında mukayese yapılabilme, çeşitli ülkelerdeki dijital değişim ve dönüşümün boyutlarının belirlenmesi açısından önemli boşluğu doldurmaktadır. Ayrıca yerel e-devlet gelişimin önemli belirleyicileri arasında beşerî sermaye yer almaktadır. Devlet ve kurumları yanı sıra daha geniş toplumsal kesimin sahip olduğu dijital eğilim, yetkinlik ve eğitim düzeyi önemli bir unsurdur. Zira dijital değişimin gerçekleşebilmesi ekonomik ve teknik kısıtlar kadar toplumun yenilikçi düşünceye ve değişme olan yatkınlığa bağlıdır. Bu yatkınlığın ya da eğilimin biçimi ve hızı ise eğitim seviyesi ile yakından ilişkilidir. Okullaşma oranı ve ilköğretim ve daha üstü eğitime dâhil olanların toplam nüfus içerisinde oranı gibi parametreler o ülkenin beşerî sermayesi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Nitekim çalışmada elde edilen sonuçlar, ulusal düzeyde beşerî sermayenin yüksek olduğu ülkelerde yerel e-devlet gelişmişlik düzeyi de yüksek çıktığı tespit edilmiştir.

E-katılım yönetimin tüm boyutlarını ilgilendiren bir unsurdur. Nitekim bir yönetimin ne düzeyde kapsayıcı, şeffaf, hesap verebilir ve demokratik olduğu katılımcılık parametresi

olmadan açıklamak imkânsızdır. E- katılımçılık ile toplumun hangi kesimine ne düzeyde bilgi sağlama ve karar alma süreçlerinde yer alma kastedilmektedir. Şüphesiz sadece karar verme süreçleri değil, elektronik oylama, danışma, siyasal gündem konularını belirleme gibi çok sayıda e-katılım metodundan bahsetmek mümkündür. Benzer şekilde şehircilik konusunda imar planları başta olmak üzere kentsel politikalar sürecinde, ulusal düzeyde belirlenen enerjiden sağlığa kadar birçok sektöre ilişkin politika, strateji ve planlardan haberdar olma ve oluşum sürecine katılma, siyasal partiler başta olmak üzere siyasi irade üzerinde etkin gücü olan paydaşların amaç, hedef ve politika önerilerinde söz sahibi olabilme gibi örnekleri daha fazla çoğaltabileceğimiz unsurların hepsi e-katılım ile ilişkilidir. Bu kapsamda e-katılım düzeyi, yerel dijital değişimi telekomünikasyon ve beşerî sermaye kadar olmasa da kısmen açıkladığı tespit edilmiştir. Şüphesiz bu durum ile karşılaşılmasında e-katılımın belirlenmesinde kullanılan göstergelerin yetersiz olması ilk akla gelendir. Bu sebeple küresel ölçekte e-katılım düzeyi hakkında ülkelerin karşılaştırmalı olarak analiz edilebileceği çok daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu süreçte akademik araştırmaların sınırlı bütçe ve veriye erişimin kısıtlı olması sebebiyle BM, Dünya Bankası, OECD gibi uluslararası kuruluşların veri havuzlarında bu yöndeki verilere daha fazla yer verilmesi önemlidir. Çalışmada elde edilen bir diğer önemli tespit, alanyazındaki çalışmaların çoğunlukla yerel dijital değişim ile çevrim içi hizmet kapasitesinin ilişkilendirilmesi ile ilgilidir. Nitekim 85 şehir ölçeğinde belirlenen yerel e-devlet gelişim üzerinde, ulusal çevrim içi hizmet kapasitesinin anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

7. Sonuç

21. yüzyılda yaşanan iktisadi, siyasi ve toplumsal değişimler, birey ve toplumlar için sürdürülebilir, dirençli ve akıllı şehirlerin inşa edilmesi kaçınılmaz kılınmıştır. Yerel e-devlet uygulamaları, söz konusu inşa sürecinde önemli işlevler üstlenmektedir. Ulaşımdan toplum sağlığına, enerjiden çevreye kadar geniş bir politik çerçevedeki kentsel politikaların etkin, verimli ve kesintisiz olarak uygulanabilmesi, çağın gerekliliği olarak yapay zekâ, büyük veri ve nesnelerin interneti gibi dijital yönetim benimsenmesini ve geliştirilmesini gerektirmiştir. Yerel ölçekteki dijital değişim ve dönüşüm kaynakların tasarruflu kullanılması, sürdürülebilir kentsel amaç ve hedefleri ulaşılması, vatandaş memnuniyetin sağlanması, insan merkezli kentsel yaşam formlarının oluşturulması gibi fırsatlar sunmaktadır. Kentsel ölçekte insanların ihtiyaçların karşılanması ve endişelerin giderilmesi yanı sıra vatandaşların doğrudan devlet yönetimiyle muhatap kılmasıyla yerel yönetimler, diğer kamu idarelerine mukayese ayrıcalıklı konumdadır.

Ayrıca çeşitli ülkelerde bireylerin günlük yaşam kalitesini doğrudan etkileyen kentsel politikaların çoğu yerel yönetimlerin yetki, görev ve sorumlulukları arasında yer almaktadır.

Yerel e-devlet gelişimi üzerinde etkili olan iç ve dış unsurlar arasında sürecin tetikleyicisi, başlatıcısı ve yönlendiricisi olarak ulusal e-devlet gelişim düzeyi yer almaktadır. Bu açıdan dijital devlet hususunda ulusal mevzuat, kurumsal yapı, finansal ve teknik kapasite, beşerî sermaye gibi temel unsurlar, yerel e-devlet gelişim sürecini etkilemektedir. Özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler için ulusal e-devlet mevzuat kapsamı ve içeriği, telekomünikasyon altyapısı, teknoloji ve inovasyon konularında yetişmiş insan gücü, yerel dijital değişimin tetikleyicisi ve başlatıcısı olmaktadır. Bu konuda temel varsayım; e-devlet gelişiminin kentsel ölçüğe karşı ulusal düzeyde daha önce geçiş yaşanmasıdır. Ulusal e-devlet gelişimi ise belirli aşamaları içeren bir süreç yönetimini gerektirmektedir. Söz konusu süreç yönetimi ise “e-devlet olgunluk modelleri” aracılığı ile açıklanmaktadır. Ancak yerel e-devlet gelişimi üzerinde etkili olan unsurlar arasında ulusal olgunluk düzeyinin ne düzeyde etkili olduğu sorusu basit bir varsayımdan ziyade analitik olarak analiz edilmeyi gerektirmektedir.

Bu kapsamda çalışmada 85 şehir için BM tarafından hazırlanan ulusal ve yerel e-devlet gelişim düzeyini gösteren 2020 endeks değerleri kullanılmıştır. Çalışmanın temel amacı olarak yerel e-devlet gelişim üzerinde meydana gelen farklılaşmayı e-katılım, online hizmetler, telekomünikasyon altyapısı ve beşerî sermaye olmak üzere farklı boyutlar üzerinden değerlendiren ulusal e-devlet gelişim düzeyinin ne düzeyde açıkladığını tespit etmek olarak belirlenmiştir. Sıralı lojistik regresyon analizi aracılığı ile düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olarak kodlanmış yerel e-devlet gelişim düzeyi değişkeninin, ulusal e-devlet gelişim düzeyine ilişkin değişkenler tarafından ne düzeyde açıklandığı incelenmiştir.

Çalışma sonucunda yerel e-devlet gelişim düzeyi ile ülkelerin genel ekonomik durumu arasında bir ilişki söz konusu olmakla birlikte, ekonominin güçlü olan ülkelerde yerel e-devlet girişimlerinin daha fazla olduğu gözlenmiştir. Ayrıca bilgi ve teknolojileri konusunda beşerî sermayesi yeterli olan ülkelerde yerel ölçekte e-devlet gelişimi yüksek düzeyde gerçekleşmektedir. Benzer şekilde ulusal düzeyde telefon ve mobil altyapı hizmetleri başta olmak üzere iletişim ve teknoloji altyapısı yüksek olan ülkelerde yerel e-devlet gelişim düzeyi de en yüksek seviyede gerçekleşmektedir. Diğer taraftan ulusal e-devlet gelişim modelleri içerisinde sıklıkla değerlendirilen çevrimiçi hizmetlerin yaygınlığı ve gelişimi ile yerel dijital değişim arasında bir ilişki bulunmamıştır. Bu durum belirgin bir dijital değişim ve dinamik yönetim sürecini gerekli kılan e-devlet gelişimi modelleri açısından bu ülkelerin başlangıç

aşamasında olduklarını göstermektedir. Nitekim ilerleyen evrelerde çevrimiçi hizmetlerin ve e-katılımcılığın yerel düzeydeki etkisi daha fazla ortaya çıkacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca ulusal e-devlet gelişim modelleri açısından üst seviyelerde yer alan ülkelerin yerel e-devlet gelişim süreci açısından başlangıç aşamalarında yer almaktadır. Tüm bu değerlendirmeler yanı sıra gelecek çalışmalar için yerel e-devlet gelişimi konusunda teknolojik merkezli yerine daha fazla insan merkezli bakış açısının nasıl yaygınlaştırılacağı, güvenlik sorunlarının nasıl giderileceği ve toplumun bütün kesimlerini (yaşlılar, kadınlar, gençler vb.) kapsayan bir dijital yönetim sürecinin nasıl benimseneceği gibi sorulara yer verilmesi önerilmektedir. Bu konuda kentsel politik karar vericiler başta olmak üzere diğer e-devlet uygulayıcıları için temel öneri ise ekonomik, yasal ve teknik koşullar yanı sıra yerel yönetimlerin uluslararası, ulusal ve yerel paydaşlar ile e-devletin yaygınlaştırılması ve karşılaşılan açmazların giderilmesi konusunda daha fazla iş birliğine gidilmesi gerektiğidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Akçakaya, M. (2017). E-devlet anlayışı ve Türk kamu yönetiminde e-devlet uygulamaları. *Yüzcü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 8-31.
- Alsaghier, H., Ford, M., Nguyen, A. & Hexel, R. (2009). Conceptualizing citizen's trust in e-government: Application of methodology. *Electronic Journal of E-government*, 7 (4), 295-310.
- Asgarkhani, M. (2005). Digital government and its effectiveness in public management reform: A local government perspective. *Public Management Review*, 7 (3), 465-487.
- Baum, C. & Di Maio, A. (2000). *Gartner's four phases of e-government model*. Gartner Group Inc.
- Bigdeli, A. Z., Kamal, M. M. & De Cesare, S. (2013). Electronic information sharing in local government authorities: Factors influencing the decision-making process. *International Journal of Information Management*, 33 (5), 816-830.
- United Nations (2003). *UN Global E-Government Survey*. 21 Şubat 2022, <https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2003-Survey/Complete-survey.pdf>.
- Bwalya, K. & Mutula, S. (2014). *E-Government: Implementation, adoption, and synthesis in developing countries*. De Gruyter Saur.
- Delibaş, K. & Akgül, A. E. (2010). Dünyada ve Türkiye'de e-devlet uygulamaları: Türkiye'de e-demokrasi ve e-katılım potansiyellerinin harekete geçirilmesi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 100-144.
- Demirel, D. (2006). E-devlet ve dünya örnekleri. *Sayıştay Dergisi*, 61, 83-118.
- Edmiston, K. D. (2003). State and local e-government: prospects and challenges. *The American Review of Public Administration*, 33 (1), 20-45.
- Eynon, R. & Dutton, W. H. (2007). Barriers to networked governments: Evidence from Europe. *Prometheus*, 25 (3), 225-242.
- Fan, B. (2013). Achieving horizontal integration of municipal e-government in China: Assessment of managerial mechanisms. *Information Development*, 29 (4), 333-348.
- Gil-García, J. R. (2007). *Exploring e-government benefits and success factors*. In Encyclopedia of Digital Government, (pp. 803-811). IGI Global.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. & Tatham, R. L. (2019). *Multivariate data analysis*. Pearson Education Limited Harlow.
- Hayat, E. & Özden, A. S. (2021). Genelleştirilmiş sıralı lojistik regresyon analizi ile bireylerin mutluluk düzeylerine etki eden faktörlerin belirlenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18 (40), 2289-2316.
- Henden, H. H. R. & Henden, R. (2005). Yerel yönetimlerin hizmet sunumlarındaki değişim ve e-belediyeçilik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (14), 48-66.
- Howard, M. (2001). E-government across the globe: How will exchange government. *E-Government*, 90, 80.
- Karataş, E. & Tarhan, A. (2021). Yerel yönetimlerde e-belediye uygulamaları: Büyükşehir belediyeleri üzerine bir içerik analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45, 317-335.
- Kumar, V., Mukerji, B., Butt, I. & Persaud, A. (2007). Factors for successful e-government adoption: A conceptual framework. *Electronic Journal of E-government*, 5 (1), 63-76.
- Layne, K. & Lee, J. (2001). Developing fully functional e-government: A four-stage model. *Government Information Quarterly*, 18 (2), 122-136.
- Manoharan, A. P. & Ingrams, A. (2018). Conceptualizing e-government from local government perspectives. *State and Local Government Review*, 50 (1), 56-66.
- Metin, A. (2012). Türkiye'de e-devlet uygulaması ve e-devletin bürokrasiye etkisi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 97-108.
- Moon, M. J. (2002). The evolution of e-government among municipalities: Rhetoric or reality? *Public Administration Review*, 62 (4), 424-433.
- Muir, A. & Oppenheim, C. (2002). National information policy developments worldwide I: Electronic government. *Journal of Information Science*, 28 (3), 173-186.

- Navarro-Galera, A., Alcaraz-Quiles, F. J. & Ortiz-Rodriguez, D. (2018). Enhancing sustainability transparency in local governments-An empirical research in Europe. *Sustainability*, 10 (7), 2161.
- Ndou, V. (2004). E-Government for developing countries: Opportunities and challenges. *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 18 (1), 1-24.
- OECD (2003). *E-government studies the e-government imperative*. OECD Publishing.
- Oré, S. B. & Lozada, V. M. (2017). *Maturity model for local e-government*. Proceedings of the 8th International Conference on Computer Modeling and Simulation, (pp.78-83), Australia.
- Orhunbilge, N. (2010). *Çok değişkenli istatistik yöntemler*. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.
- Osborne, D. & Gaebler, T. (1992). *Reinventing Government*. Plume.
- Palvia, S. C. J. & Sharma, S. S. (2007). E-government and e-governance: Definitions/domain framework and status around the world. 1 February 2022, http://governance40.com/wp-content/uploads/2019/06/E-Government_and_E-Governance_Definition.pdf.
- Pardo, T. A. & Tayi, G. K. (2007). Interorganizational information integration: A key enabler for digital government. *Government Information Quarterly*, 24 (4), 691-715.
- Peters, B. G. (2001). *The future of governing*. (2. Edition). University Press of Kansas.
- Peters, B. G. & Pierre, J. (1998). Governance without government? Rethinking public administration. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 8, 223-243.
- Schwester, R. W. (2009). Examining the barriers to e-government adoption. *Electronic Journal of E-Government*. 7 (1), 113-122.
- Shackleton, P. & Dawson, L. (2007). *Doing it tough: Factors impacting on local e-Government Maturity*. 20th Bled eConference eMergence: Merging and Emerging Technologies, Processes, and Institutions. (pp. 713-727). Slovenia.
- Shackleton, P., Fisher, J. & Dawson, L. (2004). *Evolution of local government e-services: The applicability of e-business maturity models*. 37th Annual Hawaii International Conference on System Sciences, Proceedings of the IEEE. (pp.1-9), USA.
- Siau, K. & Long, Y. (2009). Factors impacting e-government development. *Journal of Computer Information Systems*, 50 (1), 98-107.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2019). *Using multivariate statistics*. Pearson Education.
- UN e-Government Report (2008). *UN e-government survey 2008: From e-government to connected governance*. UN White paper.
- United Nation (2020). *United Nations e-government survey-2020, digital government in the decade of action for sustainable development*. 12 January 2022, https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2020_un_e-government_survey_full_report.pdf.
- Valdés, G., Solar, M., Astudillo, H., Iribarren, M., Concha, G. & Visconti, M. (2011). Conception, development, and implementation of an e-government maturity model in public agencies. *Government Information Quarterly*, 28 (2), 176-187.
- Welch, E. W., Feeney, M. K. & Park, C. H. (2016). Determinants of data sharing in The U.S. city governments. *Government Information Quarterly*, 33 (3), 393-403.
- Yıldız, M. & Karakaya Polat, R. (2012). Türkiye'deki e-devlet araştırma ve uygulamalarının eleştirel bir değerlendirmesi ve öneriler. İçinde M. Z. Sobacı ve M. Yıldız (Der.), *E-Devlet: Kamu Yönetimi Teknoloji İlişkisinde Güncel Yaklaşımlar*, (ss. 623-648). Nobel Yayın Dağıtım.
- Zheng, Y. & Schachter, H. L. (2018). The impact of administrator willingness on website e-participation: Some evidence from municipalities. *Public Performance ve Management Review*, 41 (1), 1-21.